

לזכר

סרקל

טרטקוב, ורנז, סטוירנו והסביבה

ספר סוקל

טרטקוב, ורנז', סטוינוב והסביבה

בית־הכנסת — פנים

הוצא לאור ע"י ארגון יוצאי סוקל והסביבה

ישראל תשכ"ח 1968

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

העורך:
ד״ר אברהם חומט (כאָמעט)

חברי המערכת:
ד״ר דוד קינדלר, ד״ר משה קובלר, יוסף פייבל

גלופות: „צינקוגרפיה ארץ־ישראלית״ ת״א רח׳ לבונטין 30
דפוס „ארזי״ בע״מ, ת״א, רח׳ אילת השחר 4, טל. 34294

ספר סוקל

טרטקוב, ורנז', סטוינוב והסביבה

„הגולה נמשכה מהשיכחה
ובזכירה סוד הגאולה״

הבעש״ט

ג ל - ע ד ו מ צ ב ת ז כ ר ו ן

אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה...

הלב שותת דם ובוכה מר כשמעלים על הדעת שהנה הולכים להעמיד מצבת זכרון לקהילה הקדושה סוקל והסביבה, עיר ואם בישראל הי"ד, שנמחקה מעלי האדמות ואיננה...

בחרדת קודש נרכין ראש ונתיחד עם הנשמות האצילות שבאלפי נימים היינו קשורים בהם, דם מדמנו ובשר מבשרנו שנעקרו, נעלמו ואינם — ונשאר רק הזכרון...

נזכור את הדמויות היקרות והיפות נפש שחיו ופעלו במסירות ובנאמנות עד אין גבול למען אלוהים, עמם, ובני משפחתם...

נעלה את זכרון בתי הכנסת, בתי המדרש, אהלי התורה, מוסדות הדת, התרבות, הצדקה והחסד, מוסדות הכלכלה והחינוך ששוקקו חיים ושנחרבו על רבניה, דייניה, פרנסיה, לומדיה, עסקניה...

נתאבל על בית העלמין הישן והחדש, מקום מנוחתם של כל הקדוש, הטהור והיקר מזה דורי דורות, אשר קבריהם חוללו ועצמותיהם פוזרו לכל רוח ומצבותיהם נעקרו ולסלילת כבישים שמשו... נסתם המקור להשתפכות הנפש, לתפילה ולעידוד...

נבכה מר את המוני בני עמנו, הורינו, אחינו, אחיותינו וקרובינו, שנספו על קידוש־השם ולא הובאו לקבר־ישראל ומצבה לא הוצבה להם...

נתיחד עם זכרם של בני הנעורים, המסורים והנלהבים ששרתו בנאמנות ובאהבה את ציון ולא זכו לראות בהתגשמות מאוויית נפשם וחזונם לעלות לארץ ולראות בתקומתה...

לא נשכח את העוללים והילדים היקרים מכל יקר שלא זכו ללטיפת אמם האהובה, נזכור את בנינו שלחופה לא הובאו, כל אלה אשר לא זכו לבנות בית בישראל ואשר שירת חייהם נפסקה באמצע, כל אלה שנהרגו, נשרפו ונחנקו חיים באקציות עקובות דם בגיטו ומחוצה ע"י הצורר הגרמני והאוקראיני...

על אלה אני בוכיה, עיני עיני ירדה מים, כי רחק ממני משיב נפשי, היו בני שוממים, כי גבר האויב (איכה א' ט"ז).

ישמשו הדפים הללו מצבת נצח לדורות הבאים, כל עוד יפעם רוחנו בנו לא נשכח אותם לעולמי עד...

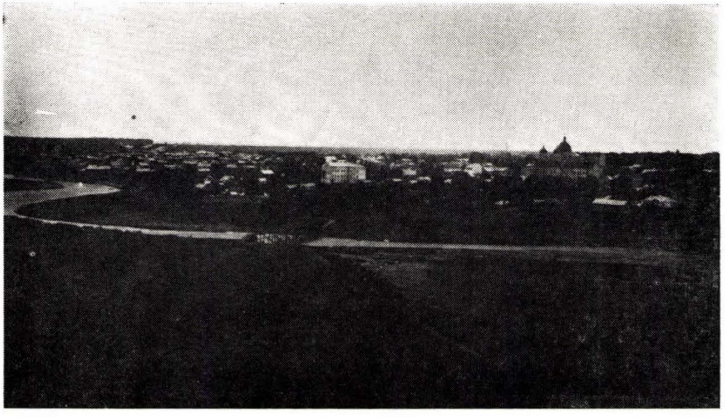
ארץ אל תכסי דמם, וה' השוכן במרומים, אל קנא ונוקם, ינקום את דמם השפוך מהעמים ירדם באף וישמידם מתחת שמי ה'...

יתגדל ויתקדש שמה רבא...

ה מ ע ר כ ת

MAPKA
POWIATU SOKALSKIEGO.
Podziałka 1:200000 czyli 1cm. 2 km
WOŁYŃ
NOWY
POW. KAMIONECKI
Sokal
Tartaków
Potuzyca
Stryjopol
Wolica Komarowa
Perespa
Ryszon
Spasów
Leszczatów
Bobrataryn
Szulpance
Ducze
Stremiatyn
Lasy
Niziny
Wyżyny

Miasta
Miasteczka
Wsi zwyz 1000 mieszkańców
" " 500 "
" mniej niż 500 "
Przysiołki
Folwarki
Koleje żelazne
Drogi murowane
" główne niemurowane
" gminne i polne
Rzeki
WŁODAWSKI
RADZYŃSKI
POW. ŁUKOWSKI
Włodawa
Hanna
Szyszłowy
Stawogród
Tudorkaircce
Thrynów
Vuśmice
Miadowice
Korków
Kościuszyn
Studnów
Warez
Łuków
Choro
Krzywiczki
Warez wieś
Lisiki
Hulcze
Lipcze
Borodyszcze
Wareskie
Hatowice
Bojanice
Schochów
Wyniki
Zatoty
Przewodów
Ruzinów
Rusin
Moszkow
Szmitkow
Leszczkow
Chłopiatyn
Myców
Wierzbiąz
Pigowszczyzna
Siebieczów
Budynin
Uscerków
Przemysłów
Bor
Mścinówek
Cebłów
Bezejów
Zabcze
Madziarki
Worachta
Zuzel
Tuszkow
Zabłocie
Ostrów
Witkow
Bełz
Sołokija
Gora
Wankow
Wola Gluchowska
Prusinów
Ewadyput
Ellruszów
Tuliczkow
Oznaczył Br. Sokalski
Młyny parowe
Tartaki
Browary
Gorzelnie
Mogiły
Wzniesienia w metrach nad poziom morza

מראה כללי של סוקל

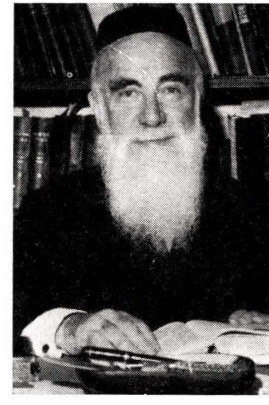
פּאַנאָראַמע פון סיקאָל

לתולדות היהודים בסוקל

צו דער געשיכטע פון יידן
אין סיקאל

מרדכי פוגלמן
הרב ואב"ד קרית מוצקין

קהילת סקאהל*

הרב ר' מרדכי פוגלמן

רבניה וחכמיה

אחת הקהילות החשובות שבפולין הקטנה (רוסיה האדומה) היתה העיר סקאַהל, בה ישבו על כס הרבנות גדולי הדור. בה היו ופעלו גדולי תורה, שפירסמו ספרים רבי ערך ותלמידי חכמים הדנים בעומקה של ההלכה. בתקופת התפשטותה של החסידות ישבו בה גם מגדולי תלמידי הבעש"ט ז"ל ותלמידי תלמידיו.

אין כאַן המקום לכתוב תולדות רבני העיר סקאהל, דייניה וחכמיה. אנו נותנים כאן סקירה קצרה על אחדים מרבניה, מתחריה והאישים שעמדו בקשר עם סקאהל.

רבינו דוד הלוי, מחבר ה„טור זהב", שובת בסקאהל

רבינו דוד הלוי, מחבר ה„טור זהב" על ארבעת חלקי השלחן ערוך, מוסר בט"ז לש"ע או"ח סימן קמ"ג, סק"ב את הדברים דלקמן: ...„ופעם אחת הייתי בדרך בק"ק סקאהל בשבת שנמצא סדק באות אחת באופן שהיא פסולה ולא היה שם ס"ת אחרת; הוריתי לגמור מנין הקרואים באותו הס"ת שזה הסדק אינו נראה לעין והוא שעת

---

* בכל המאמרים בספר זה, הכתיב והביטוי של שם־העיר אנו כותבים „סוקל" או ביידיש „סיקאל", כפי שנהגו תושבי העיר.

הדחק; נראה דאף היש מחמירין שהביא רמ"א מודים, וכן ראיתי בתשובות מהר"ם מלובלין וכו'..."

הט"ז אינו מוסר את הזמן בו שבת בסקאהל. יתכן שזה היה בשנים בהן ישב על כס הרבנות בפוטוליטצה שעל יד רווא בשנות שע"ח—ש"צ. כנראה שזה היה בין מלכא למלכא, אחרת לא היה מורה הוראה באתרא דרב אחר. אבל מאידך יש להסביר את הוראתו זו של הט"ז בזה שבאותה שבת הט"ז לא התפלל בבית הכנסת דמתא סקאהל, מקום תפילתו, כרגיל, של הרב מרא דאתרא, אלא בבית כנסת אחר, כנראה קטן, של סקאהל. וסיוע לדבר יש למצוא בזה שהוא אומר: ..."שלא היה שם ס"ת אחר"... אינו מסתבר שבבית הכנסת דמתא סקאהל לא היה אלא ס"ת אחד וזה היה הס"ת שנמצא פסול בשעת קריאת התורה בשבת. התמיהה תתורץ אם נאמר שבעל הט"ז התפלל באותה השבת בבית כנסת קטן בסקאהל. שם לא היה אלא ס"ת אחד, ואותו מצאו פסול בשעת קריאת התורה בשבת. היות שזה היה שעת הדחק, לכן הורה בעל הט"ז שם לגמור בו את מנין הקרואים. (יעויין שו"ת הרמב"ם, הוצאת מקיצי נרדמים, ע"י רא"ח פריימאן, הי"ד, ירושלים תרצ"ד, סימן מ"ג; ספר כל בו, הלכות קריאת התורה, סימן כ' ורד אבידרהם, דיני קריאת התורה).

הג"מ אריה יהודה ליב, הרב ואבד"ק סקאהל

הג"מ אריה יהודה ליב, הרב ואבד"ק סקאהל, היה בנו של הרב החסיד המופלג כמוהרר שמואל גרשון איש ירושלים, בן הרב הגאון החסיד כמוה"ר ליב, ז"ל, אבד"ק חנטשין ור"מ דק"ק קראקא, בן הגאון המפורסם מוהר"ר יואל אב"ד ור"מ דק"ק קראקא, בעל מחבר ספר בית חדש על ארבעת הטורים. הג"מ אריה יהודה ליב, אבד"ק סקאהל, היה מחבר ספר „לוית חן" על התורה שנדפס יחד עם הפירוש „אור יקרות" על התורה (נדפס בז'ולקווא בשנת תצ"ב ויניצי שנת תק"ב וז'ולקווא שנת תק"ט), שחיבר בנו רבי בנימין זאב וואלף שהיה בימי חורפו הרב ואבד"ק שינאווי ואח"כ ר"מ בז'ולקווא. אביו הגר"מ אריה יהודה ליב, אבד"ק סקאהל, נפטר ביום כ"ג אדר תפ"ט בז'ולקווא.

הג"מ ר' אריה ליב, בנו של הגאון „פני יהושע", הרב ואבד"ק סקאהל

הג"מ אריה ליב, בנו השני של הגאון „פני יהושע", נולד בשנת תע"ה ונתגדל אצל אביו הגאון. בימי חורפו היה אבד"ק סווירז הסמוכה ללבוב. בשנת תצ"ט כבר ישב שם על כסא הרבנות. בשנת תק"ה נתמנה לר"מ בעיר פרנקפורט ענ"מ וישב שם עד שנת תק"ט. אח"כ חזר לפולין ונתקבל לאב"ד ור"מ בעיר סקאהל. היה ידוע כאחד מגדולי הדור וחכמי בראד צרפוהו בהחלטותיהם בשאלות חמורות בהלכה.

ביום כ"ו לחודש אייר תקט"ו, ביום דשוקא בעיר בראד, השתתף עם גדולי וגאוני ישראל שהתאספו להחרים ולנדות את יעקב פרנק וכת הש"צ.

בשנת תקט"ז סידר בהסכם גדולי הדור גט פטורין עבור הרה"ג יהושע השל הלוי איש הורוץ וגרש בו ע"י שליח את אשתו בעל כרחה. הגט הזה עורר סערה גדולה

בין אדירי ההלכה. יעויין בשו"ת נודע ביהודא, קמא, חלק אהע"ז סימנים ע"ה, ע"ו, ע"ז, ע"ח ותניינא סימן ק"ב ובשאר ספרי האחרונים והסכימו את הגמ' אריה ליב.

בשנת תקכ"א נתקבל לרב ואבד"ק הנובר ושימש שם ברבנות כ"ח שנים. נפטר שם ביום ח' אדר תקמ"ט. בשנת תק"מ נדפס ספרו „פני אריה" על מסכת בבא קמא, הנדפס בסוף הספר „פני יהושע", חד. מלבד זה הניח הרבה כרכים בהלכה ואגדה ושו"ת, חילוקים ודרשות שדרש ביומא דריגלא וספר על ש"ע או"ח ועוד.

קצת מכתביו היו נמצאים בידי הרה"ג שושלתא דיחוסא שהיו נהירין ליה שבילי היוחסין של רבני פולין ואשכנז הר' צבי הלוי איש הורוויץ, ז"ל, מחבר הספר „כתבי הגאונים".

בית הדין דק"ק סקאהל בשנות רבנותו של הג"מ אריה ליב

ביום ג', י"ט תמוז תקי"ד, חתם הגאון בעל „פני יהושע" שישב אז בוורמייזה, כח והרשאה לבניו הרבנים הר' אריה ליב, אב"ד דק"ק סקאהל, ולאחריו הר' נתן, אב"ד דדברומיל, אודות הרבנות דגליל לבוב. כנראה שההרשאה נשלחה לבנו הרב דק"ק סקאהל מפני שהועתקה ואושרה ע"י הבי"ד דק"ק סקאהל. ואלה הם דברי הבי"ד דק"ק סקאהל: „הדברים עתיקין כהוייתן בגוף ההרשאה וה"י כבוד הרב הגאון הנ"ל, וגוף הקיום וח"י נאמני ק"ק ווירמיישא יע"א, מלה במלה. ולראי חתמנו אנחנו ב"ד דפה ק"ק סקאהל".

נאם הק' יעקב בלא"א מוהרר יוחנן ברוך מלבוב.

ונאם הק' יצחק בלאמ"ו כמוהר"ר אורי זצ"ל להה היילפרין מקאמרני (או מזאמשטש).

ונאם...

את המיסמך הזה העתקתי מספר כ„כתבי הגאונים" הנ"ל עמוד ל"ו. על ההעתקה הזאת של בית הדין דק"ק סקאהל אין תאריך. אין בידינו כעת לזהות ולקבוע את אישיותם של הדיינים החתומים על ההעתקה המקוימת על ידיהם בבית הדין של ק"ק סקאהל. רשאים לשער כי ההעתקה של ההרשאה נעשתה בשנת תקי"ד, מיד אחרי שההרשאה הגיעה מוורמייזה לסקאהל.

רבי ברוך ב"ר צבי הירש היילפרין מסקאהל' מחבר הספר „מצות השם"

בשער הספר: ....„כולל תרי"ג מצות כסדר התורה, עפ"י דעת הרמב"ם והרמב"ן ועפ"ד הסמ"ג והסמ"ק וספר חרדים ושבע מצות וקצת לאוין וקצת תקנות דרבנן ושבע מצות דבני נח וח"י כללים ולכל מצוה וענין המראה מקומות לש"ס ופוסקים. גם תקוני תשובה על העבירות בכלל ובפרט. מלוקט מספר הי"ד להרמב"ם ושאר ספרים קדושים, וגם תרי"ג מצות לבעל הלכות גדולות הועתק כאן ככתבו וכלשונן בלי תוספת וגרעון. גם סדר עבודת תמידין ומוספין ושאר עבודות צבור שהיו בבית המקדש תוכ"ב, על פי דעת הרמב"ם ז"ל, לאמרם כל אחד בזמנו משום ונשלמה פרים שפתינו..."

הספר „מצות השם" הוא אחד הספרים הקלאסיים של מוני המצוות, מסביריהן ומפרשיהן. הוא מחולק ללימוד של שלשים יום, חלק ליום; הוא מאפשר ללומדים וגם לגדולי תורה לחזור תוך שלשים יום על כל תרי"ג המצוות לפי סדר ושטת מוני המצוות הראשונים.

הספר „מצות השם" נדפס בפעם הראשונה בלבוב בשנת תקנ"ב. נדפס שם גם בשנות תקנ"ז ותקס"ו. ואח"כ הוא נדפס בוילנא ועוד כמה מקומות בתוספת הערות של גדולי תורה.

אינם יודעים לנו פרטים על אישיותו של המחבר רבי ברוך היילפרין מסקאהל. לא על חייו ולא על מעמדו שם. בהקדמתו המאלפת לספרו חותם המחבר: ...„הק' ברוך כמוהר"ר צבי הירש נ"י היילפרין מסקאהל..." בשער של הספר: „מצות השם" שנדפס בדפוסים האחרונים אנו קוראים: ...„את כל אלה לקט ואסף הרב הגדול בתורה צדיק וענו צנא מלא ספרא מוהר"ר ברוך במוהר"ר צבי הירש מק"ק סקאהל, הנקרא ר' ברוך בענטשער..."

אין בידינו לברר את מקורו ומשמעותו של השם או הכנוי „בענטשער" בו נקרא כאן רבי ברוך, מחבר הספר „מצות השם". כנראה כי השם הזה היה רק כנוי למחבר, ושם המשפחה שלו היה „היילפרין", שם משפחה ידוע של יהודים באירופה שמוצאו הוא מן השם „היילברון", שם עיר בווירטנברג בגרמניה. בשם המשפחה „היילפרין" נקראו כמה גדולי הדור באירופה המזרחית, כמו רבי יחיאל ב"ר שלמה היילפרין, רבה של מינסק ומחבר הספר הנודע „סדר הדורות" ו„ערכי הכנויים"... ועוד.

החסידות בסקאהל

הג"מ ר' ישעכר בער, האב"ד, והג"מ ר' שלמה, המגיד דמתא

בימי פריחתה של החסידות אחרי פטירתו של המגיד מרן ר' דב בער ממזריטש', תלמידו הגדול וממשיך אורחותיו של רבינו ישראל בעל שם טוב, היתה סקאהל אחת הערים בפולין הקטנה ובוולין, בהן מצאה החסידות הרבה מעריצים ומפיצי תורותיה ושיטותיה. אחד מהם היה ר' שלמה לוצקר, מגדולי תלמידיו ונאמן ביתו וש"ב של המגיד ר' דב בער ממזריטש'.

מקודם היה ר' שלמה מגיד מישרים בלוצק ובקוריץ ולבסוף נתמנה למגיד בקהילת סקאהל ושם נפטר בשנת תקע"ג.

מקודם הדפיס ר' שלמה את הספר „לקוטי אמרים" מרב ר' דב בער ממעזריץ' וז"ל השער: ספר מגיד דבריו ליעקב (סופי תיבות דב) והוא לקוטי אמרים וכו'. הובא לביה"ד ע"י הר' שלמה ב"ר אברהם מלויצק: קאריץ תקמ"א עוד כנ"ל דף שני ע"י הנ"ל בתוספת לקוטים חדשים בסופו: קאריץ, תקמ"ד; זאלקווא תקנ"ב... ועוד.

עוד בחייו הכין המגיד מישרים דק"ק סקאהל ר' שלמה את ספרו „דברת שלמה" על התורה, לדפוס וקיבל את הסכמתו של הרה"צ המפורסם הרה"ג ר' יעקב יצחק החוזה

מלובלין .אבל הספר לא נדפס ורק בשנת תר״ח י״ל בזאלקווא ביזמת בנו הרה״ג ר׳ דוב אב״ד דק״ק אלעסק. קרא את הספר בשם: „דברת שלמה״, מפני שראשי תיבות של דברת הם: תלמיד רבינו דוב בער. הספר נדפס בשנית בירושלים בשנת תשט״ו.

בימיו של ר׳ שלמה, מגיד מישרים דסקאהל ,ישב על כס הרבנות דסקאהל הרה״ג ר׳ יששכר דב. לפי הסכמתו של הרה״צ ר׳ יעקב יצחק, החוזה מלובלין, לספר דברת שלמה היה רבה של סקאהל מהוגי חבה לחסידות ולמגיד ר׳ דוב בער ממעזריץ׳ וגם לתלמידו ר׳ שלמה, המגיד מישרים דסקאהל.

מתלמידיו היה הרה״צ ר׳ שלום רוקח, זצ״ל, אבד״ק דבעלזא. הוא נתייתם בילדותו מאביו, ודודו, אחי אמו, הרה״ג ר׳ יששכר בער, אבד״ק סקאהל, לקחו לביתו, גדלו וחנכו ונתן לו את בתו מרת מלכה לאשה והתקרב לדרכי החסידות ע״י הרב ר׳ שלמה. מגיד מישרים דק״ק סקאהל.

סקאהל עד מלחמת העולם השניה

מלבד בית הכנסת דמתא היו בסקאהל:

בית המדרש הגדול שבו התפללו חסידי האדמו״ר מבלז ובו ישבו ועסקו בתורה תלמידי חכמים ובחורים שתורתם אומנותם.

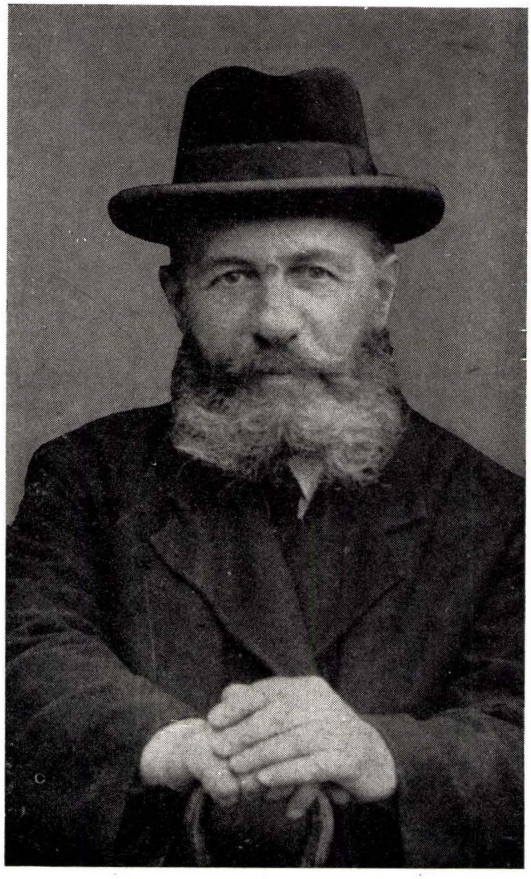
בית כנסת של הסוחרים והפועלים.

קלאוז של חסידי הוסיאטין וטשורטקוב.

בין חסידי הוסיאטין וטשורטקוב היו הרבה אנשי מעשה, בעלי מדות ומעשים, מצניעי לכת ומעמיקי חשוב וגם תלמידי חכמים שלמדו ש״ס ופוסקים, ספרי מוסר וחסידות. מראש חסידי הוסיאטין וועד הקהילה בסקאהל היה אבי מו״ר הרה״ח ר׳ מנחם נחום פוגלמן, ז״ל. היה יליד מיקילינץ, בן הרה״ח ר׳ אברהם דוד פוגלמן, ז״ל, גדול בתורה ובחסידות ,אבן יקרה במיקילינץ. אחרי נשואין עם אמי מורתי זיסל יוטא, ז״ל, שהיתה דור שביעי של הג״ר ליב, אבד״ק סקאהל ומחבר ספר „לויית חן״, נינו של רבינו ר׳ יואל סירקש, אב״ד ור״מ בקרקא ומחבר ה„בית חדש״ על ארבעת הטורים, למד תורה ושימש את דודנו הגאון, עמוד ההוראה בדורותינו, הר׳ שלום מרדכי הכהן שוודרון זצ״ל, אבד״ק ברזן, מחבר שו״ת מהרש״ם ששה חלקים, דעת תורה, משפט שלום ועוד ספרים. אבי, ז״ל, היה ת״ח וגם בעל השכלה כללית והיה גר בסקאהל משנת תרפ״ב. היה מראשי הציבור, נערץ על ידי כל שכבות האוכלוסיה היהודית בעיר והרביץ תורה ברבים. כל שנות שבתי על כס הרבנות בקטוביץ משנת תרפ״ח ביקרתי אצלו כל שנה בסוף הקיץ. וגם בשנת תרצ״ט ביקרתי אצלו כשבועיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, שהביא אתה את השואה הנאצית וטבח שליש האומה העברית. שהיתי יומיים בסקאהל וחזרתי באוטובוס דרך זולקווה ומשם הביתה ברכבת.

אבי, ז״ל, נשאר בסקאהל. בימי הכיבוש הסובייטי היה מראשי הקהילה והציבוריות בעיר. עד הכיבוש הנאצי קבלתי ממנו הנה ידיעות לפעמים קרובות. האדמו״ר ר׳ אהרן רוקח, זצ״ל, אבד״ק בלז, שישב זמן מסוים בסקאהל בימי הכיבוש הסובייטי, אחרי עלותו

ארצה באורח פלאי בשנת תש״ד, מסר לי כמה פרטים על פעילותו הענפה של אבי, ז״ל, לטובת הציבור בסקאהל בימי השלטון הסוביטי. הוא נפטר שם בשנת תש״ב, בימי השלטון הנאצים. התאריך המדויק של פטירתו טרם נודע לי. ועד שיוודע לי קבעתי כיום השנה את יום השמועה, והוא ט״ו באב. הרבה ידיעות על אבי, ז״ל, באותן השנים מסר לי ידידנו ד״ר דוד קינדלר, רופא ברמת־גן ,שעבר כל מדורי הגיהנום והטבח הנאצי עד שעלה ארצה.

ר׳ מנחם נחום פוגלמן ז״ל

איך כותבים ומבטאים את שם העיר סקאהל

בפרקים הקודמים השתמשנו בשם העיר: „סקאהל", מלרע. בצורה זו מבטאים אותו ומשתמשים בו בכתב מאות שנים, מיום ששם העיר נזכר בדפוס בספרים, בשו"ת, בהסכמות, באגרות ובשטרות. אולם בגט הכתיב של שם העיר הוא אחר. הגא"ז מרגליות בטיב גיטין, לקוטי שמות עירות ונהרות, קובע, כי בגט כותבים: ...סקאל דיתבא על נהר בוג דמתקרי בוה ועל נהר ראטי..." (ראטא הוא נהר צדדי הנשפך לבוג ע"י קריסטונופול). להבהרת הדברים אנו מביאים את דברי הטיב גיטין במלואם: ....„והנה בטופס הגט שהעתקתי ממנו יש שנוי אחר, ששם כתב סאקאל, באלף אחר הסמך וגם שם הנהר ראטא כתוב שם באלף בסוף. וכתב שם וזל: העתקתי מן הבאקאלאד דפה סקאל ורשם לי שם העיר: ס"א קמוצה, ק' א' פתוחה, למד, וכן בלשון יוני... ושם הנהר השני ריש אלף פתוחה, טית אלף פתוחה, וכן בלשון יוני... עכ"ל... והנה מה שכותבין סקאל, כן היא בט"ז או"ח סימן קמ"ג, ס"ק י"ב פעם אחת הייתי בדרך בק"ק סקאל וכו'. ואף שאין ראיה מדפוס, מכל מקום גם במבטא, אעפ"י שבלשון פוליש קורין בקמץ, מכל מקום בגט שם יהודים עיקר, ואין הסמך קמוצה. ואף שבאגרות המנהג לכתוב בה' אחר האלף, אין ליקח מזה לגט, שאין כאן ה' נרגשת במבטא, וגם באגרות אין הכוונה לתנועה, רק לסעד קמצות הקוף של האלף ולהרחיב מבטא שלה קצת, ולכן שפיר עבדי שאין כותבין הה', דלא ליתי למטעי שהה' נרגשת במבטא ולקרותה בתנועה לעצמה. אך בשם הנהר ראטי שכותבין ביוד, ושם כתוב באלף, צע. שם הטית אינה נקראת בחיריק, נראה דעדיף לכתוב באלף, כדרך כל השמות שאין נדגשין בחיריק..."

אם בכתיבת שם העיר בגט אנו הולכין לפי שימושו במבטא בפי היהודים, הרי כיום היינו צריכים, לכאורה, לכתבו: „סאקאל", „סוקל" לפי הכתיב העברי החדש, כמו שהשם מבוטא בפולנית וברוסית, מפני שהרבה יהודים מבטאים כיום את שם העיר ככה. אבל בסופו של דבר השינוי במבטא שם העיר אינו קובע בכתיבתו בגט. תמיד כותבין שם העיר בגט לפי המבטא בדורות הקודמים, אעפ"י שכיום אינו נהוג עוד.

לפיסקא: „על נהר בוג דמתקרי בוה..." יש להעיר שבעיר בריסק כותבין בגט: „ברסטי מתא דיתבא על נהר בוה דמתקרי בוג..." לזה אומר המרש"ל בים של שלמה לגיטין, סימן ל"ב ....„תמה אני שכותבין מתא דיתנא על נהר בוה דמתקרי בוג על לא דבר. שידוע שבלשון רוסיא כל גימל קורין בה"א, וכל מה שברוסיא הוא בה"א, בפולין קורין אותו בגימל, ומשום הכי אותו הנהר בפולין קורין אותו בוג וברוסיא קורין אותו בוה. ואין זה שתי שמות כלל לומר שאעפ"י שמכירין אותו כשתי שמות, שמכם מקום ראוי לכתוב כולן כדפירשנו לעיל גבי שמות האיש. התם סוף סוף שתי שמות איכא, אבל הכא שם אחד ממש איכא...

לפי זה נבין את דבריו של הים של שלמה שם בענין שכותבין בגט בפרג: ....„פרגא

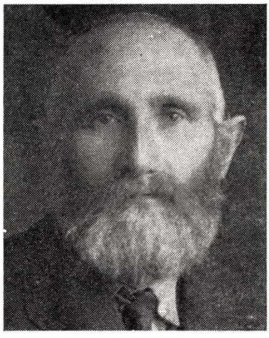
דמתקריא מזיגרדי..." ולא כותבין „דמתקריא פרהי", השם הצ'כי של פראג, מפני שהשם פראג והשם פרהי שם אחד הם, כמו בוג ובוה. והוא שואל למה „לא כותבין פרהי, כמו שכותבין בארץ רוסיא בוה, אף שבלשון פולין נקרא בוג..."

כיום אין ערך להלכה למעשה לבירורנו זה. כיום כמעט שאין כותבין כדת משה וישראל באירופה, ובפרט בפולין .נחרבה עד היסוד יהדות אירופה בת אלף השנים. לדברינו אלה יש ערך היסטורי־עיוני בלבד. הם זכר לחורבן.

ילדי סוקל ב„חדר" סיקאָלער חדר־יינגלעך

אייזיק קאָנסטאַנטין

אייזיק קאָנסטאַנטין ז״ל

דער יידישער ישוב אין סיקאָל — אַ צענטער פון תורה און יידישקייט

צום אַנדענק פון מ ל כ ה ז״ל, מיין טייערע ערשטע פרוי און פון מיינע טייערע קינדער: אברהם, יהודית און רעלא — אַלע פאַרפיניקט דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

סיקאָל מיין געבוירן־שטאָט

אין דער שטאָט סיקאָל בין איך געבוירן און דערצויגן געוואָרן. אויך מיינע עלטערן און אורעלטערן פון ביידע צדדים שטאַמען פון דאָרט. איך בין אַ סיקאָלער פון אבות אבותי און פון מיין יוגנט זענען פאַרבליבן אין מיין זכרון זעלטענע עפיזאָדן און פאַקטן פונעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין סיקאָל. זאָלן די זכרונות מיינע זיין אַ ביישטייער צו די מקורות, וואָס קאָנען דינען פאַר דער באַלויכטונג און אָפשפיגלונג פונעם יידישן שטייגער אין מיין אַלטער געבוירן־שטאָט.

אַ בינטל השערות און פאקטן וועגן דער עלטסטער געשיכטע פון סיקאָל

לויט די פוילישע געשיכטס־שרייבער איז די שטאָט סיקאָל אַלט איבער 500 יאָר. אינעם יאָר 1924 האָט די שטאָט געפייערט איר 500־יאָריקן יובל זינט איר גרינדונג. די זכרונות פונעם יידישן ישוב אין סיקאָל גרייכן אָבער נישט מער ווי בערך דריי הונדערט און פופציק יאָר.

די שטאָט, וואָס האָט זיך צעלייגט אויף די ברעגעס פונעם טייך בוג, בעיקר אויף דער מזרח־זייט פונעם טייך — האָט געמוזט בעת די ערשטע 200 יאָר פון איר עקזיסטענץ, דורכגיין פיל מלחמות און חרבנות, אויף וואָס עס זאָגן עדות די פילצאָליקע אויסגראָבונגען פון מענטשלעכע עצמות כמעט אויפן גאַנצן שטח פון דער שטאָט.

בעת די אָפטע טאָטערישע אָנפאַלן, וואָס פלעגן פאַרקומען אין יענער תקופה, האָט די שטאָט ביים בוג, געמוזט דינען אַלס אַ וויכטיקער שטיץ־פונקט פאַר די

אַפּטרעטנדיקע פּוילישע חיילות. עס באַווייזן דאָס די שטאַטישע פּעסטונג־וואַלן, פון וועלכע די שפּורן געדענקען מיר נאָך פון אונדזער קינדהייט. עס זענען געווען צוויי וואַלן ־גאַרטלען, וועלכע זענען מיט דער צייט פאַרשיט געוואָרן. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען, אַז צווישן די צוויי וואַלן — האָט זיך געצויגן אַ מין אינדזל, אַ געסל, וווּ איך בין אויפגעוואַקסן, וואָס מען האָט עס געהייסן „נאַ קעמפּיצע". דאָרט האָט זיך געפונען אונדזער דירה.

אַלס פאַרטיידיקונגס־פונקט האָט אויך געדינט דער בערנאַרדינער קלויסטער אויפן מערב־ברעג פון בוג, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין פאָרם פון אַן אַלטערטיפּ־לעכער פעסטונג. לויט סיקאָלער יידישע זכרונות האָט דער דאָזיקער קלויסטער אויפגעהאַלטן חמילניצקיס ימ״ש חיילות אין די יאָרן ת״ח־ת״ט (1648/1649), וועלכע האָבן טאַקע געמוזט אָפּטרעטן פון דער שטאָט סיקאָל.

די עלטסטע מצבות אויפן בית עלמין אין סיקאָל — אַ וויכטיקער מקור פאַר דער געשיכטע פון די דאָרטיקע יידן

אין די יאָרן פאַר גזירת תח־תט, הגם עס האָט געלעבט דעמאָלט אַ דור פון פיל תורה, מיט גרויסע גאונים — האָט מען זיך נישט באַשעפטיקט מיט שרייבן יידישע געשיכטע. געניג צו ז׳ערמאָנען דעם פאַקט, אַז פון די שוי־דערלעבע חרבנות פון חמילניצקי ימ״ש פון תח־תט איז אַלס היסטאָרישער מקור געבליבן בלויז אַ קליין דין ספּרל „יון מצולה" פון ר׳ נתן נטע האנובר — אַ פּליט פון יענער צייט.

דער שפּעטערדיקער דור יידישע היסטאָריקער, וואָס האָט אָנגעהויבן צו ווירקן אין אָנפאַנג פון דער השכלה־תקופה, האָבן דעריבער אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן בייַם צונויפזאַמלען יידישע זכרונות און האָבן זיך זער פיל געמוזט שטיצן אויף די אויפשריפטן אויף די יידישע מצבות אין די יידישע בית־עלמינס.

ליידער קאָנען מיר בייַם זאַמלען די זכרונות פון אונדזער שטאָט נישט באַנוצן זיך מיט די דאָזיקע מקורות, ווייל די היטלעריסטישע רוצחים האָבן באַוויזן אויף חרוב צו מאַכן אונדזערע בית־עלמינס, די לעצטע שפּור פון יידישע דורות... מיר מוזן זיך דעריבער באַגנוגענען בלויז מיט די אויפשריפטן אויף די מצבות, וואָס זענען פאַרבליבן אין אונדזער זכרון.

אויפן סיקאָלער בית־עולם האָט זיך געפונען אַ זעלטענע מצבה, וועגן וועלכער איך געדענק נאָך אַלס קינד, אַז מיט גרויסע שוועריקייטן האָט מען געקאָנט איבער־לייענען די אַלטע אָפּגעריבענע אותיות. שפּעטער, ווען מען האָט די מצבה אויפגעפּרישט, האָט מען שוין פעסטגעשטעלט, אַז זי האָט געשטאַמט פון יאָר שצ״ט (1639), דאָס איז מיט 9 יאָר פאַר גזרת ת״ח. לויט אַ מינדלעכער קבלה בייַ די סיקאָלער יידן, איז דאָס איז געווען די ערשטע מצבה, וואָס מען האָט מיט איר באַנייט דעם בית עולם. דאָס איז געווען אַ צווייטייליקע מצבה פון אַ יונג פאַרפאַלק, וואָס איז מסתמא געשטאַרבן בעת אַ מגיפה ר״ל, וואָס איז נישט געווען קיין זעלטענהייט אין יענער צייט. דאָס

פֿאַרפֿאַלק האָט מען געבראַכט צו קבורה אין אַ פרייטיק, פ׳ נח שנת שצ״ט (1639) *, אויף איין העלפט פון דער מצבה איז געווען אָנגעגעבן דער נאָמען פונעם מאַן — און אויף דער צווייטער העלפט דער נאָמען פון דער פרוי. די מליצהשע אויפשריפט אויף דער מצבה האָט זיך אָנגעהויבן מיטן פסוק פון דער סידרה פון דער וואָך, פון פ׳ נח: „שנים שנים באו אל התיבה״.

באַרימט איז געווען אויף דעם סיקאָלער בית עלמין די מצבה פון אַ גרויסן גאון, וועלכן מען האָט גערופן „עוף הפורח״. די דאָזיקע מצבה איז געשטאַנען צווישן צוויי אַנדערע מצבות מיט אויפשריפטן, פון וועלכע מען האָט זיך געקאָנט משער זיין, אַז זיי געהערן צו גאָר חשובע גאונים און צדיקים. אויף דער מצבה פונעם „עוף הפורח״, וואָס איז געווען געבויט אין אַ קינסטלערישן סטיל, האָט מען געקאָנט לייענען פאָלגנדע אויפשריפט: „כל עוף הפורח עליו נשרף כעל יונתן בן עוזיאל״.

מנזר של ברנרדינים בסוקל

דער בערנאַרדינער קלויסטער אין סיקאָל

* זע דעם אַרטיקל פון א. בירנבוים וועגן „היסטאָרישע קברים אויפן אַלטן בית־עולם אין סיקאָל.

די דאָזיקע מליצה איז געמומען געוואָרן פון תלמוד און האָט זיך באַצויגן אויף ר׳ יונתן בן עוזיאל, וואָס איז געווען דער באַדייטנדסטער צווישן די תלמידים פון הלל הזקן און געמיינט האָט מען דערמיט, אַז יונתן בן עוזיאל איז געווען אַזוי הייליק און גרויס, אַז ווען ער האָט געלערנט תורה, האָט אים אַרומגענומען אַ פייער פון הימל און פאַרברענט איז געוואָרן יעדער פויגל, וואָס איז דעמאָלט דורכגעפלויגן. אַזאַ חשיבות האָט מען אַ פנים צוגעשריבן דעם דאָזיקן גאון און צדיק, דעם „עוף הפורח" און לויט ווי איך געדענק, איז דער תאריך אויף דער מצבה געווען פון שנת תנ״ט (1699).

פי׳ אַנדערע מצבות פון אַ היסטאָרישער באַדייטונג זענען געווען פון האַלץ אוז זענען פאַרברענט געוואָרן דורך די קריסטלעכע שכנים פונעם בית־הקברות. צווישן אזעלכע הילצערנע מצבות, געדענק איך, איז געווען די פון ר׳ ברוך געבענטשטער ז״ל. איינער פון די אָנגעזעענע סיקאָלער בעלי־בתים פון יענער צייט, אַ גאון און צדיק, באַאַמט אונטערן נאָמען: „מצוות השם", לויט דעם טיטל פונעם ספר, וועלכן ער האָט מחבר געווען. די אייניקלעך פונעם „מצוות השם" האָבן דערנאָך אין שנת תק״ס (1800) געשטעלט אַ נייע מצבה.

אין צענטער פון סיקאָלער בית עלמין איז געשטאַנען דער אוהל פונעם סיקאָלער מגיד ר׳ שלמה לויצקער ז״ל, אַ תלמיד פונעם גרויסן מעזריטשער מגיד, דעם רבי ר׳ בער ז״ל. דער אוהל פונעם מגיד ז״ל איז געווען זער פאָפולער בייַ די סיקאָלער יידן. לויטן דאָטום אויף דער מצבה איז דער מגיד נפטר געוואָרן אין יאָר תקע״ז (1817).

דער סיקאָלער ישוב איז אָפהענגיק פון דער יידישער קהילה אין בעלז

דער יידישער ישוב אין סיקאָל, וועמענס ערשטע תושבים זענען געקומען פון בעלז, איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ פיליאַלע (אַ פשיקאָהאָלעק) פון דער קהילה אין בעלז. אגב איז בעלז צו יענער צייט געווען אַ גרעסערע שטאָט, די רעזידענץ פון דער בעלזער וואָיעוואָדשאַפט, מיט אַן אַלטער יידישער קהילה, איינער פון די „תשע קהילות", וואָס האָבן בשעתו אָנגעפירט מיטן יידישן לעבן אין פוילן.

קליין און אָרעם איז געווען דער סיקאָלער יידישער ישוב אין דער ערשטער תקופה פון זיין אַנטוויקלונג, אין די ערשטע יאָרן פונעם 17־טן י״ה. כדי צו באַקומען אַ באַגריף פון דער דאָזיקער אָרעמקייט, איז געניג צו באַקענען זיך מיט אַ תשובה פונעם גאון טורי זהב ז״ל (דעם רב פון לבוב אין יאָר 1654), אויף א שאלה בנוגע אַ ספר תורה אינעם יידישן סיקאָל — וועלכע איז אים געשטעלט געוואָרן ווען ער האָט זיך, בעת אַ נסיעה, אויפגעהאַלטן אין דער דאָזיקער שטאָט. אין דער דערמאָנטער תשובה האָט דער רב אונטערגעשטראָכן, אַז אַזוי ווי אין סיקאָל האָט זיך נישט געפונען מער ווי די איינע ספר תורה, בנוגע וועלכער מען האָט אים געשטעלט די שאלה — האָט ער זי געמוזט מכשיר זיין.

בעת התפילות לפני הקדשת בית העלמין החדש בסוקל בשנת 1933
בעת די תפילות אויפן נייעם בית עלמין אין סיקאָל פֿאָר דער דערעפנונג אין יאָר תרצ״ג (1933)

די סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע חשיבות פונעם סיקאָלער יידישן ישוב

ווי קליין און אָרעם ס׳איז געווען דער יידישער ישוב אין סיקאָל אין דער ערשטער תקופה פון זיין אָנטוויקלונג, האָבן זיך אָבער זיינע תושבים אויסגעצייכנט מיט אַ באַזונדערער געזעלשאַפטלעכער חשיבות, געשטיצט אויף תורה און יראה, ווָאס האָט זיי אָפּגעטיילט פון זייערע ברידער אין די אַרומיקע שטעטלעך. כמעט אַלע יידן האָבן זיך אין די דאָזיקע שכנותדיקע אָרטשאַפטן אויסגעצייכנט מיט פֿשוטער פֿאָלקס־טימלעכקייט. אָזוי למשל האָט צווישן די יידן אין קריסטינאָפֿאָל — אַ שטעטל נישט ווייט פון סיקאָל — כמעט ווי נישט עקזיסטירט קיין סאָציאַלער אונטערשייד. דער רב, דער בעל הבית און דער בעדער — אַלע האָבן זיי זיך באַטראַכט ווי גלייכע גוטע ברידער. מען האָט דאָרט בכלל נישט דערקענט קיין חילוק צווישן אַ בעל הבית און אַ בעל מלאכה.

דאַקעגן אין סיקאָל איז צווישן אַ בעל הבית און בעל מלאכה געווען אַ גאָר גרויסער מרחק.

בכלל איז אין יענער תקופה אין סיקאָל גאָר ווינציק געווען די צאָל יידישע בעלי־מלאכות. עס זענען געווען דאָרט קוים עטלעכע שניידערס און סטאָליאַרעס און יידישע שוסטערס זענען דעמאָלט איבערהויפט נאָך דאָרט נישט געווען. אין דער צייט פון מיינע קינדער־יאָרן איז געווען אין סיקאָל טעטיק איין יידישער שוסטער: לייביש

שוסטער האָט מען אים געוואָלט אויך נישט לאָזן. ווייל אַ פאָר נייע שיך האָט מען שוין געמוזט באַשטעלן בייַ אַ גויישן שוסטער.

ערשט אין די שפעטערע יאָרן, וואָן דער יידישער ישוב אין סיקאָל האָט זיך פאַרגרעסערט, זענען אָנגעקומען מערערע יידישע בעלי־מלאכות פון די אַרומיקע שטעטלעך און צווישן זיי אויך אייניקע שוסטערס וויַ הירש שוסטער פון קריסטינאָפּאָל, חיים הירש און משה יצחק פון טאַרטאָקאָוו, צוויי ערלעכע אַרטאַדאָקסישע יידן, ווי ס׳האָט געפּאַסט פאַרן סיקאָלער ישוב.

דער יחוס פונעם סיקאָלער יידנטום

געשטאַמט און געצויגן האָט זיך דער יחוס פונעם סיקאָלער יידנטום פון בעלז, פון דער שטאָט, פון וועלכער עס האָבן אַמאָל אייניגעוואַנדערט קיין סיקאָל די ערשטע יידן. צווישן די דאָזיקע ערשטע בעלזער אייניוואַנדערער האָט זיך אויך געפונען ר׳ לייב ז״ל, דער בכור, דער עלטסטער זון פונעם רב אין בעלז, דעם גרויסן גאון ר׳ יואל סירקיש (1561—1640) — אָדער ווי מען האָט אים געוואָלט — דעם ב״ח ז״ל, לויט די ראשי תיבות פון זיין באַרימטן ספר „בית חדש״. ער איז שפּעטער אַוועק פון בעלז, איז געוואָרן רב אין פאַרשידענע שטעט אין פוילן, דערונטער אין לובלין, בריסק־ליטאָווסק און קראָקע. זיין זון ר׳ לייב ז״ל איז אַליין אויך געוואָרן אַ גרויסער גאון און צדיק און האָט אָנגעשריבן אַן הקדמה צום ספר פון זיין פאָטער „בית חדש״. ער האָט זיך באַזעצט אין סיקאָל און האָט דאָרט דערצויגן עטלעכע קינדער. מיט דער צייט האָט זיך די רבישע משפּחה פאַרצווייגט, פאַרמערט און דערמיט האָט זיך געשטאַרקט די השפּעה פון דער צדיקישער דינאַסטיע אינעם קליינעם נאָר יידישן ישוב אין סיקאָל.

די קהילה אין סיקאָל זוערט אומאָפּהענגיק פון בעלז

אַ דאַנק דער דאָזיקער גאונישער משפּחה האָט זיך אינעם יידישן ישוב אין סיקאָל טיף אייניגעוואָרצלט תורה און יראה. דער ישוב פון תורה, — פון „קנאת סופרים תרבה חכמה״ — איז באַרימט געוואָרן ווייט און בריַט. צו דער זעלבער צייט — אַזוי ווי אין בעלז האָט זיך נאָכן פאַרלאָזן די שטאָט דורכן ב״ח ז״ל אָנגעהובן צו באַווייזן אַ גייסטיקע ירידה, האָט די מיוחסדיקע יידישע קהילה אין סיקאָל אָנגעהויבן צו מאַכן באַמיאונגען אָפּצורייסן זיך פון דער בעלזער קהילה און צו דערלאַנגען אַ פולע זעלבשטענדיקייט.

פאַרשטייט זיך, אַז די בעלזער קהילה־לייט האָבן זיך באַנוצט מיט כלערליי מיטלען, כדי צונישט צו מאַכן די אומאָפּהענגיקייטס־באַשטרעבונגען פון דער סיקאָלער קהילה. צו דין תורות בייַ די רבנים אין דער קרייז־שטאָט ז׳ולקווע אָדער אין לובוב, האָט נישט געמוען קיין סוף. בשייכות מיט די דאָזיקע דין־תורות האָט מען דערציילט אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד. דער סיקאָלער רב ר׳ שלום רוקח ז״ל, בייַ וועמען ס׳איז פאַרגעקומען די דעצידירנדיקע דין תורה וועגן דעם סכסוך צווישן די צוויי קהילות

און וועמען ס׳איז גוט באַקאַנט געווען זייער גייסטיקער מצב, האָט אַרויסגעגעבן אַ פסק דין, אין וועלכן ער האָט באַפוילן נאָכצוציילן וויפל ש״סן עס געפינען זיך אין סיקאָל און וויפל סדורים אין בעלז. אויב אין סיקאָל — האָט געפסקנט דער רב — וועלן זיך געפינען מער ש״סן ווי אין בעלז סידורים, דעמאָלט וועט די סיקאָלער קהילה באַקומען דאָס רעכט אָפצורייסן זיך פון בעלז און צו ווערן אַן אומאָפהענגיקע, זעלבשטענדיקע קהילה. עס האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן, אַז סיקאָל האָט געהאַט מער ש״סן ווי בעלז סידורים און די קהילה אין סיקאָל האָט דערמיט דערלאַנגט די פולע זעלבשטענדיקייט.

סיקאָל — אַ צענטער פון גדולי התורה

די סיקאָלער קהילה איז באַלד געוואָרן אַזוי פאָפולער אין דער תורה־וועלט, אַז נישט בלויז פון דער אַרומיקער סביבה, נייערט אַפילו פון גאַנץ ווייטע מקומות האָבן געצויגן קיין סיקאָל גדולי ישראל, תלמידי חכמים, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין דער שטאָט פון תורה און יראה. אַפילו דער באַרימטער צדיק ר׳ ליב שרהס האָט זיך אַ צייט לאַנג אויפגעהאַלטן אין סיקאָל.

אויך די לעגענדאַרע טאַכטער פונעם ש״ך (כהן שבתי בן מאיר) * וועגן וועלכער מען האָט דערציילט, אַז זייענדיק נאָך אַ קינד בעת די גזירות ת״ח האָט מען זי געהאַלטן פאַר פאַרלוירן; זי איז אָבער אָפגעראַטעוועט געוואָרן דורך מענטשן פונעם הויכן פוילישן אַדל און איז אין דער סביבה אויפגעצויגן געוואָרן. זי האָט אָפגעהאַלטן גאָר

אחרי הקדשת בית העלמין החדש בסוקל בשנת 1933
אויף דעם נייעם בית עלמין אין סיקאָל נאָך דער דערעפנונג אין יאָר תרצ״ג (1933)

* רב און פוסק (1621—1663), מחבר צווישן אַנדערע וואָגיקע ספרים פון סליחות און קינות וועגן גזירות ת״ח און ת״ט מיט אַן הקדמה אונטערן טיטל „מגילת עיפה״, וואָס אַנטהאַלט אַ שילדע־רונג פון די געשעענישן ת״ח. (רעד.)

ענגע באציאונגען מיטן סיקאלער יידישן ישוב און האט אפילו געשענקט דער דארטיקער קהילה א ספר תורה. אין דער סיקאלער שול האט זיך אויפן עמוד געפונען א טייערער אנטיקער סידור, וועלכן זי האט אויך געשענקט. ער איז ליידער פארברענט געוואָרן בעת דער גרויסער שריפה אין סיקאל אין יאר 1901.

באשיינט די שטאט און פארמערט איר פראכט און שטאלץ האבן די קינדער און אייניקלעך פונעם ב"ח ז"ל און זיינע משפחות, פון וועלכע עס שטאמען באָרימטע גאונים און רבנים, וואס האבן זיך פארשפרייט אין גאנץ פוילן.

אויך דער שרייבער פון די שורות האט דעם כבוד אפצושטאמען פונעם בח"ס אייניקלעך. לויט א יחוס־בריוו בין איך דער דרייצנטער דור פון ב"ח ז"ל.

פון דער דאזיקער משפחה פון לומדים און צדיקים האבן געשטאמט אזעלכע גאונים ווי למשל ר' שמשון מייזלעס, דער בעל „תוספת שבת", וואס איז געווען רב אין פאריצק. א חוץ אים איז כדאי צו דערמאנען דעם באָרימטן גאון און צדיק ר' מאן ז"ל, דערנאך דעם גרויסן ר' איכל און זיינע דריי זין, באָרימטע גאונים: ר' יעקב דער קרילאווער רב, וואס דער אלטער בעלזער רב ר' שלום ז"ל האט אויף אים מעיד געווען, אז ער איז געווען א בעל רוח הקודש, דערביי זענען פונעם ב"ח ז"ל צום קרילאווער רב געווען אכט דורות, אלע בעלי רוח הקודש.

די צוויי ברידער זיינע זענען געווען: ר' יוזיפץ, רב אין ווישקוב און ר' יצחק דוד, רב אין קימפולונג, אין בוקאווינע, פון וואנען ער איז שפעטער עולה געווען קיין א"י.

צו דער דאזיקער גאונישער משפחה האט אויך געהערט דער סיקאלער רב ר' ישכר בער ז"ל, דער שוויער און פעטער פונעם אלטן ערשטן בעלזער רב ר' שלום רוקח ז"ל, וועלכער איז פון קינדווייז אן, זייענדיק א יתום, דערצויגן געוואָרן אין סיקאל ביים פעטער, אין דער סביבה פון דער יחוסדיקער משפחה. ר' ישכר בער ז"ל איז צום ערשט געווען א סוחר און שפעטער איז ער געוואָרן רב אין אונדזער שטאט.

די טויזנט נעכט פונעם יונגן גאון — שלום רוקח זצ"ל

דאס גאונות און גרויסקייט פון ר' שלום רוקח זצ"ל האט מען שוין דערקענט ביי אים, בעת ער איז געווען נאך א יונגער בחור. בשייכות דערמיט איז צווישן דעם יידישן עולם אין סיקאל באקאנט געווען א געשיכטע וועגן טויזנט נעכט נאכאנאנד, בעת וועלכע דער יונגער גאון שלום רוקח ז"ל האט נאך אינעם אלטן סיקאלער בית־המדרש געוואכט און נישט געשלאפן.

לויט ווי ס'איז איבערגעגעבן געוואָרן פון די סיקאלער זכרונות, האט דער יונגער שלום געמומען אויף זיך צוזאמען מיט נאך א גרופע יונגעלייט, זיינע חברים תלמידי חכמים, בערך א 10 בחורים, צו וואכן און נישט צו שלאפן אינעם בית מדרש במשך טויזנט נעכט נאכאנאנד און לערנען תורה. לויט א מסורה פון מקובלים — וועט ס'איז אויף במשך טויזנט נעכט נאכאנאנד, איז זוכה צו „גלוי אליהו", ד. ה. — אז אין דער טויזנטסטער נאכט קומט אליהו הנביא צום באטרעפנדן און לערנט מיט אים תורה.

פון דער גרופּע וואָכנדיקע בחורים איז במשך דער צייט איינער נאָך אַן אַנדערן אַוועקגעפאָלן און נישט אויסגעהאַלטן ביז צום סוף. דער איינציקער איז געבליבן דער יונגער שלום, וואָס האָט מיט גרויס מסירת נפש דורכגעהאַלטן ביז צו דער לעצטער נאָכט, בעת וועלכער ער האָט געהאָט אויסצושטיין זער שוועכע נסיונות. אין דער דאָזיקער לעצטער נאָכט איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכער שטורעם־ווינט מיט אַ שלאָגס־רעגן... אויפן יונגן שלום איז געפאָלן אַ שרעקלעכער פּחד. מיט די לעצטע כוחות זיינע האָט ער זיך געשטאַרקט און נישט אויפגעהערט צו לערנען, כדי נישט צו פאַרשלאָפן די לעצטע נאָכט... די לעצטע שאָנס...

אַרום חצות האָט זיך דער שטורעם מוראדיק פאַרשטאַרקט און אויסגעהאָקט די שויבן אין בית מדרש. דער רעגן האָט אָנגעהויבן אַריינצודרינגען דורך די אָפענע פענצטער... עס איז פאַרלאָשן געוואָרן דאָס ליכט... דער איבערגעשראָקענער, מידער שלום האָט ווייטער עקשנותדיק געלערנט אויף אויסנווייניק... עס האָט אים אָבער שטאַרק געצויגן צום שלאָף... ער האָט זיך שרעקלעך געמאַטערט נישט חלילה אַ דרימל צו געבן און דערמיט צו פאַרלירן די גאַנצע מי פון די אַלע טויזנט שוועכע וואַך־נעכט.

פון גרויס פאַרצווייפלונג — אין שוועכע ראַנגלענישן מיט די מחשבות — הלמאי ס׳איז אים נישט באַשערט צו דערגרייכן דעם הייליקן ציל, איז ער אַריינגעפאַלן אין ארון קודש און געגומען שטאַרק ווייטן מיט אַ הייסער תפילה, אַז די גאַנצע מי און מאַטערנישן במשך די טויזנט נעכט האָט ער חלילה נישט געמיינט פאַר זיין כבוד וועגן, נאָר פאַרן כבוד הבורא און פאַר כבוד התורה.

אינצווישן האָט זיך דער שטורעם פאַמעלעך איינגעשטעלט. פאַרן יונגן שלום האָט זיך באַוויזן אליהו הנביא און אים געטרייסט, אַז דאָס איז געווען דער לעצטער נסיון און האָט אָנגעהויבן מיט אים צו לערנען הלכות בית הכנסת.

פון דעמאָלט אָן איז ר׳ שלום רוקח ז״ל געשטיגן אַלץ העכער און העכער אין תורה, אין יראה און רוח הקודש — ביז ער איז געוואָרן דער וועלט־באַרימטער גאון און צדיק, דער ערשטער בעלזער רבי זצ״ל.

דער סיקאָלער ישוב און די בעלזער דינאַסטיע

די חשיבות פונעם יידישן ישוב אין סיקאָל, וואָס זיין ערשטער קוואַל איז געווען ב״חס מיוחסדיקע משפחה — האָט איצט געפונען אַ נייעם מקור אין דער משפחה פון די בעלזער צדיקים, וואָס ר׳ שלום רוקח ז״ל איז געווען איר ערשטער גרינדער. ר׳ שלום ז״ל האָט אויך קונה שלימות געווען ביים קאָזשעניצער מגיד ר׳ ישראלטשע ז״ל און ביים לובלינער חוזה. זיין שם האָט געגומען וואָקסן און נאָך ביים לעבן פונעם שווער ר׳ ישכר בער ז״ל האָט מען אים אויפגענומען אַלס רב אין בעלז.

זייענדיק דאָרט רב, האָבן אָנגעהויבן צו פאָרן צו אים חסידים פון ווייטע מקומות. ער האָט אויך קיינמאָל נישט איבערגעריסן דעם קשר מיט סיקאָל, מיט דער שטאָט, וואָס איז אים געווען שטאַרק באַליבט צוליב איר גרויסקייט אין תורה און חסידות. ער פלעגט

זייער אפט באזוכן זיין חשובן שווער, פעטער און דערציער ר׳ ישכר בער ז״ל און אויף אזא אופן איז אונדזער שטאט כסדר געווען אונטער זיין דירעקטער השפעה.

נאך דער פטירה פון ר׳ ישכר בער ז״ל, איז געווען גאנץ נאטירלעך, אז די סיקאלער יידן האבן באשלאסן אויפצונעמען אלס ממלא מקומו דעם פאפולערן און באליבטן איידעם פון פארשטארבענעם רב, — דעם שוין בארימטן גאון און צדיק ר׳ שלום רוקח ז״ל, וועלכער האט אנגענומען דאס רבנות פון סיקאל. נישט ווילנדיק אבער פארלאזן בעלז, ווו ער איז אויך געווען רב און וואס איז שוין דערווייל בארימט געווארן אלס גרויסער חסידישער צענטער, האט ער געהאלטן דאס רבנות פון ביידע שטעט, איבערלאזנדיק אין סיקאל אלס דיין און ראש בית דין, זיין שוואגער ר׳ זינדל ז״ל.

ר׳ שלום רוקח איז נפטר געווארן אין יאר תרט״ו (1855) און דעם בעלזער כסא רבנות האט איבערגענומען זיין יונגסטער זון רבי יהושע. און אזוי ווי ער איז געווען נאך יונג, געבוירן אין יאר תקפ״ה (1825) און איז נאך נישט געווען אזוי מפורסם ווי זיין גאונישער פאטער ז״ל, האט אנגעהויבן אין סיקאל צו פאלן די השפעה פון בעלזער צדיק און די דארטיקע חסידים האבן אנגעהויבן צו וועגדן זיך צו אנדערע רבנישע אויטאריטעטן. פיל אנהענגער האבן באקומען איצט דעם ריזשינערס קינדער: די צדיקים פון סאדיגור, הושיאטין און טשארטקוב. אויך די רבנים פון זשידיטשעב און סטרעלסק, האבן איצט געהאט זייערע חסידים אין סיקאל. ביי אזא מצב איז נישט געווען קיין חידוש, אז ר׳ זינדל ז״ל, דער פעטער פון דעם יונגן רב ר׳ יהושע, א סך פון אים עלטער, האט געהאלטן, אז ער דארף איבערנעמען דאס סיקאלער רבנות.

די בעלזער חסידים זענען אין סיקאל נאך געווען גענוג שטארק און דעריבער האט זיך ר׳ זינדל פארבינדן מיט די חסידים פון ריז׳ינערס קינדער. ער האט זיי צוגעזאגט זייערס א מענטש צו מאכן פארא שוחט אין דער שטאט, נעמלעך ר׳ הערשעלע יצחק זלמן יואלס, אדער ווי מען האט אים שפעטער גערופן הערשעלע שוחט. עס האט אבער נישט לאנג געדויערט און ר׳ זינדל האט שלום געמאכט מיט די בעלזער חסידים און עס איז געמאכט געווארן א פשרה: דער יונגער הערשעלע איז געווארן שוחט און ר׳ זינדל איז פארבליבן רב אין סיקאל, אבער נאר כל ימי חייו. די ירושה פון דעם סיקאלער רבנות איז פארזיכערט געווארן פארן בעלזער רב ר׳ יהושע און זיינע נאכפאלגער.

באלד אבער נאכדעם, ווי ר׳ זינדל האט שלום געמאכט מיט בעלז, האט ער געאסרט דעם יונגן שוחט. די ריז׳ינער חסידים האבן זיך געפילט אפגענארט דורך ר׳ זינדלען און עס איז אנטשטאנען א שארפע מחלוקת צווישן ר׳ זינדלען און בעלזער חסידים פון אייך זייט און די ריזינער פון דער צווייטער. פארשייטט זיך. אז אויסגעפירט האט ר׳ זינדל ז״ל. אלס שטאטישער רב האט ער געהאט דעם כוח צו אסרן דעם שוחט און זיין החלטה האט דעצידירט. זינט דער טאקע צייט איז ביי די ריזינער חסידים פארבליבן א טיפע פארביטערקייט קעגן בעלז, ממילא שפעטער אויך קעגן סיקאלער רב. די דאזיקע קעגנערשאפט האט אבער אנגעהאלטן בלויז ביי דעם עלטערן דור חסידים, וואס זענען

געווען פערזענלעך באַטייליקט אינעם סכסוך. די יונגערע חסידים האָבן ביסלעכווייז שלום געמאַכט מיט דעם רב, דערביי האָבן מיט דער צייט אויך עלטערע אָנגעזעענע חסידים געמאַכט גרויסע באַמיאונגען צו באַרואיקן די געמיטער און איינצושטעלן שלום אין דער קהילה אין סיקאָל.

נאָך דער פטירה פון ר׳ זינדל ז״ל — האָט ר׳ יהושע ז״ל אַוועקגעזעצט אויף דעם סיקאָלער כסא רבנות זיין עלטסטן זון ר׳ שמואל זצ״ל. אַ גרויסער ערלעכער ייד, געזעסן יומם ולילה און געלערנט. דער יחוס פון זיין באַרימטן פאָטער האָט אים צוגעגעבן חשיבות און האָט געשטאַרקט זיין השפעה אין דער שטאָט. ער האָט אָבער אויך אַליין אַרויסגעווויזן אַ שטאַרקן כאַראַקטער און ביד רמה געפירט די ענינים פון סיקאָלער רבנות אַ דריי צענדליק יאָר. אַ דאַנק זיין איינגעבוירענער ערלעכקייט, פשטות און מסירות נפש פאַר יידישקייט, אַדאַנק זיין אויסערגעווייניטלעכער חריפות אין דעם אומדערמידלעכן לערנען תורה, האָט ער זיך במשך אַ קורצער צייט דערוואַרבן דעם אַלגעמיינעם צוטרוי, דרך ארץ און משמעת ביי דער גאַנצער אָן אויסנאַם, יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל. אפילו די יידישע באַרופס־אינטעליגענץ, די אַזוי גערופענע „דייטשן״ האָבן אים זייער געערט און געשעצט. ער איז געשטאַנען אויף דער וואַך פון אָפּהיטן יידישקייט און פרומקייט אין דער שטאָט. סוף ימיו, תרס״ח־תרס״ט (1908—1909) האָט ר׳ שמואל זצ״ל געגרינדעט אין סיקאָל אַ ישיבה און דערמיט געשטאַרקט דעם כוח פון דאַרטיקן יידנטום.

די ישיבה איז געווען בלויז פאַר אַרטיקע בחורים און הגם זי האָט עקזיסטירט ס״ה אַ צוויי, אָדער דריי יאָר, האָט זי פיל בייגעטראָגן צו דעם וווקס פון דער השפעה פונעם סיקאָלער בית־המדרש, דעם אַלטן צענטער פון תורה און יידישקייט. עס האָט שוין געהאַלטן דערביי, אַז דאָס דאַרטיקע בית־המדרש איז געשטאַנען פאַר אַ גרויסער ירידה. עס האָבן געלערנט דאָרט ביז 120 בחורים אין עלטער אָנגעהויבן פון 13 יאָר, דערבו איז די מדרגה פון זייער תורה־קענטענישן געווען זייער אַ פלאַכע. איך בין אין יענער צייט אונטערגעוואָקסן און בין געווען אַ תלמיד אין דער דאָזיקער ישיבה און איך קאָן מעיד זיין, אַז צווישן גאַנצן עולם איז קוים געווען אַ דריי־פיר בחורים, וואָס האָבן געקענט רעכט לערנען, ווי מען האָט דאָס דעמאָלט פארשטאַנען. מיטן גרינדן די ישיבה האָט זיך באַדייטנד פאַרבעסערט די שיטה פון לערנען, ווייל מען האָט געבראַכט גוטע מלמדים. די מלמדים זענען געווען אונטער שטרענגער השגחה פון רב און פון די חשובסטע בעלי־בתים אין דער שטאָט. און אַזוי ווי מען האָט זיך דעמאָלט צום לערנען תורה באַצויגן ערנסט ,לשם שמים, האָט זיך באַלד ווידער געשטאַרקט דער טראַדיציאָנעלער סיקאָלער כוח התורה; די צאָל תלמידים האָט גענומען וואַקסן און די שטאָט האָט ווידער אַרויסגעבן פון איר בית־מדרש רבנים, מורי הוראות און גלאַט תלמידי חכמים. דאָס סיקאָלער בית־המדרש איז ביז צו דער לעצטער צייט געבליבן אַ צענטער פון תורה, פון וואַנען עס זענען אַרויס אַזעלכע גדולי התורה ווי דער וואַרשאַוועד רב שטאַקהאַמער זצ״ל, וואָס איז געפאַלן על קידוש השם בעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע און

לְהבדיל בין מתים לחיים, דער רב אין צירוך (שווייץ) ר׳ יעקב ברייש שליט״א און פיל אַנדערע תלמודישע פערזענלעכקייטן.

דער דאָזיקער באַנייטער כוח התורה אין סיקאָל איז געווען דער הויפטפאַרדינסט כּוּנעם רב ר׳ שמואל רוקח זצ״ל. ער האָט געפירט רבנות אין סיקאָל בערך אַ 30 יאָר און איז נפטר געוואָרן דעם צווייטן טאָג סוכות תרע״ב (1912). אויך די רביצין שרהלע ע״ה, די פרוי פון ר׳׳ שמואל ז״ל איז געווען אַ זעלטענער טיפ פון צדקות און צניעות, פון כל מידות טובות. זי איז אַליין אויך געווען אַ גרויסע מיוחסת. די טאָכטער פון ר׳ מענדעלע וויזניצער ז״ל און איר מוטער איז געווען די טאָכטער פון ר׳ ישראלצי ריזינער ז״ל. פון חאָגען האָט זי געירשנט דעם אַריסטאָקראַטישן שניט. זי האָט געלעבט שטיל און צוריקגעצויגן, באַשיידן — אָבער מיט אַן אָפענער האַנט פאַר נויטבאַדערפטיקע. דאָס טייערע צירונג אירס איז תמיד געווען פאַרמשכנט פאַר צדקה־צוועקן, וואָס זי האָט געגעבן מיט אַ ברייטער האַנט. זי איז נפטר געוואָרן פונקט צום יאָר נאָך איר גרויסן מאַן ר׳ שמואל ז״ל — דעם ערשטן טאָג סוכות תרע״ג (1913).

נאָך ר׳ שמואל רוקח ז״ל איז געוואָרן רב אין סיקאָל זיין אייניציקער זון ר׳ שלום רוקח שליט״א. אויך ער האָט זיך באַמיט פאַרצוועצן דאָס ווערק פון זיינע גרויסע פאָרגענגער און האָט פאַרשטאַנען צו פירן די סיקאָלער יידן אויף דעם וועג און אין גייסט פון תורה און מסורה. דער רב ר׳ שלום רוקח ז״ל, האָט באַוויזן אינעם יאָר 1939, עטלעכע חדשים פאַרן אויסברוך פון דער לעצטער וועלט־מלחמה אַרויסצופאָרן מיט זיין זון ר׳ ברוך, קיין אַמעריקע און איז נאָך דער מלחמה עולה געווען קיין ישראל. ער איז נפטר געוואָרן ג׳ טבת תשכ״ב.

הרב ר׳ שלום רוקח בעת תפילות לכבוד קידוש בית העלמין החדש בשנת 1933
ברכות לכבוד דער באַנייאונג פונעם בית עלמין אין סיקאָל אין יאָר תרצ״ג (1933)
מיטן רב ר׳ שלום רוקח זצ״ל בראש

גדולי התורה אין סיקאָל

אין דער גאַלעריע פון סיקאָלער גדולי התורה פונעם אַלטן דור נאָך פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דעם אויבן אָן פאַרנומען דער דערמאָנטער שוין פריער סיקאָלער רב ר׳ שמואל רוקח ז״ל — דער עלטסטער זון פון ר׳ יהושע ז״ל און דער פעטער פונעם לעצטן סיקאָלער רב ר׳ שלום רוקח ז״ל.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן אויף זיין שטאַרקן כאַראַקטער, אויף דער גרויסער השפעה און דרך־ארץ, וועלכן ער האָט זיך פאַרשאַפט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל. עס איז אָבער כדאי איבערצוגעבן עטלעכע פאַקטן, וואָס כאַראַקטעריזירן זיין אָנטשלאָסנקייט און פעסטע האָנט ביים אָפהיטן די מסורה פון יידישקייט אין דער שטאָט.

דעם רב ר׳ שמואל האָט מען אַמאָל אין אַ פרייטיק צונאַכטס צוגעטראָגן, אַז אַ געוויסער בעל עגלה איז שוין גאָר שפעט נאָך ליכט־בענטשן געקומען צופאָרן פון דער אַרבעט. דער רב איז תיכף אהינגעלאָפן צום שולעכל, ווו דער בעל עגלה פלעגט תמיד דאָוונען. דער לעצטער האָט שוין טאַקע אינצווישן באַווייזן צו קומען אין שול אַריין און דער רב, דערזעענדיק אים — האָט בפני קהל ועדה אַראָפגעלאָזט אים צוויי פייערדיקע פעטש... דער בעל עגלה האָט זיך צעווייַנט און צוגעזאָגט דעם רב, אַז מער וועט ער שוין נישט מחלל שבת זיין.

אַ צווייטער פאַקט שהיה — איז פאַרגעקומען נאָך דער רוסיש־יאַפאַנישער מלחמה אין יאָר 1905, וועו קיין סיקאָל זענען אָנגעקומען פיל יידישע פליטים פון רוסלאַנד. צווישן אַנדערע האָט אויך איינגעוואַנדערט אַ רוסישער ייד, וועלכער האָט זיך געפעפט אין סיקאָל, אינעם מאַרק, נעבן דער ראַדאַ־פאַוויאַטאָוואַ, אַ געשעפט מיט „זינגערס״ נייַ־מאַשינען און מסתמא איז צום ערשטן מאָל פאַרגעקומען אין סיקאָל אָזאַ פאַל, אַז ער האָט דאָס געשעפט אָפן געהאַלטן שבת. ווי נאָר ר׳ שמואל האָט זיך דערוווסט וועגן דעם עפנטלעכן חילול שבת, איז ער באַלד דעם ערשטן שבת, מיט אַן עדה יידן, גלייך פונעם דאָוונען, אַוועק צום מאַשינען־געשעפט און דאָרט מיט אַ געהעריקן רעש גוט אָנגעשיי־געצט דעם אייגנטימער, הלמאי ער דערלויבט זיך אין סיקאָל עפנטלעך מחלל שבת צו זיין. די אינטערוועניע פונעם רב האָט נישט געהאָלפן. אין עטלעכע טעג אַרום איז קראַנק געוואָרן אַ זון פונעם אייגנטימער פונעם מאַשינען־געשעפט און ער איז באַלד געשטאָרבן.

תלמידי חכמים און חסידישע פערזענלעכקייטן אין סיקאָל

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן אויף דעם יחוס־בריוו פון די יידישע תושבים אין סיקאָל. דער עיקר זענען דאָס געווען ערלכע, פרומע יידן, פיל פון זיי גרויסע לומדים און גדולי התורה, תלמידי חכמים מיט אַן אייגנטרטיקן לעבנסשטייגער. עס האָבן אויך געווווינט אין געלעבט אין סיקאָל פשוטע יידן, בעלי בתים מיט אַ טיפן געפיל פאַר תורה און יידישקייט, צדקה און חסד, חסידים און עסקנים, מענטשן —

בעלי מידות טובות. אויך אייניקע פון אַזעלכע סיקאַלער יידן וויל איך זיך אַפשטעלן אוּן דערמאַנען זייער חשיבות.

אַט אַזאַ ערלכער ייד, ווי ר׳ מאיר בעריש ריימאן ע״ה. דאָס איז געווען אַ זעלטענער טיפּ פון דער פאַרצייטיגערישער וועלט, אַן אייגנאַרטיקער אין אַלע הינזיכן. קודם כל איז ער געווען אַ ייד אַ ריז, משכמו ולמעלה, הויך אוּן ברייט, אַן אמתער גיבור. אין דער שטאָט האָט ער געגאָלטן ווי אַ סינאַגים פון קערפערלעכער שטאַרקייט אוּן הויכקייט. וועָן מען האָט געוואָלט זאָגן אויף וועמען, אַז ער איז זייער אַ הויכער, האָט מען געווײַנטלעך זיך אויסגעדריקט: „אַ הויכער מאיר בעריש״. אַזוי ווי ער, זענען אויך געווען גערַאטן זיינע קינדער — פשוט אַ ריזן־משפּחה. ר׳ מאיר בעריש איז געווען אַ ייד אַ לעדער־סוחר אוּן זייער אַ לייטישער בעל הבית. אוּן פונקט אַזוי ווי זיין קערפערלעכע גבורה — האָט ער אויך פאַרמאָגט אַ שאַרפזיניקן גייסט. אַן איידעלער, ערלעכער ייד, נאָר אַ גרויסער עקשן, וואָס האָט זיך מיט קיינעם נישט געריכט. אַלס מיטגלידּ פון דער סיקאַלער קהל־פאַרוואַלטונג האָט ער זיך זייער ערנסט באַצויגן צו אַלע קהל־ענינים. דער יונגער דור האָט אויף אים געקוקט ווי אויף אַן אַלטערטימלעכן וווּנדער. אויך דער סיקאַלער רב האָט זיך מיט אים געריכט. דעם שרייבער פון די שורות איז שיעור נישט אויסגעקומען צו האָבן מיט אים אַ צוזאַמענשטויס. איך וואָלט מסתמא זייער מיאוס אָפּגעשניטן. ממש על פי נס בין איך ניצול געוואָרן. איך בין געווען דעמאָלט נאָך אַ בחורל פון אַ יאָר 15—14, מיר זענען געווען 12 בחורים, וואָס האָבן געלערנט אין דער ערשטער כיתה אין דער ישיבה פון ר׳ משה ניעמיראָווער ז״ל.

מיר האָבן געקאָנט שוין אַליין לערנען אַ שעור גמרא מיט תוספות אונטער דער אויפזיכט פונעם ראש ישיבה. איך בין געווען צווישן די בעסטע תלמידים, אָבער איך האָב געוואָלט אויך באַהערשן די פּוילישע שפּראַך, פאַרשייט זיך, קעגן דער מיינונג פון מיין פאָטער ע״ה, וועלכער האָט געהאַלטן, אַז עס איז געניג, וועָן איך וועל קענען שרייבן אויף פּויליש אַן אַדרעס אוּן דערפאַר האָט ער מיר פאַרבאָטן צו לערנען פּויליש. איך האָב זיך אָבער פאַרשטענדיקט מיט מיינס אַ חבר, אַ בחורל אין מיין עלטער, אַ געוויסן יידל ספאַדעק, וועמענס עלטערן האָבן אים יאָ דערלויבט צו לערנען פּויליש אוּן מיר האָבן ביידע אָפּגעמאַכט: ער זאָל מיט מיר לערנען פּוילישע גראַמאַטיק ביי אים אין דער היים אוּן איך זאָל מיט אים לערנען „יורה דעה״. פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער הסכם האָט געמוזט פאַרבלייבן בסוד סודות, מיין פאָטער ע״ה זאָל זיך חלילה דערפוּן נישט דערוויסן. דער לימוד פון „יורה דעה״ איז דעריבער פאַרגעקומען אויבן אין דער שול, וווּ די ווייבער פלעגן דאָוונענען. אין אַ צייט אַרום אָבער האָט מען וועגן דעם „געפערלעכן טויש־געשעפט״ אונדזערן צוגעטראָגן דעם קוראַטאָריום פון דער ישיבה. אין איינעם אַ טאָג איז פלוצים אַריינגעפאַלן צו אונדז אין קלאַס אַ גאַנצע קאָמיסיע פון מערערע בעלי בתים מיט אונדזערן ר׳ מאיר בעריש בראש. מיט אַ געפילדער אוּן רוגזה האָט ער געוואָלדעוועט: „ווו איז דער שייגאַץ? — דער מחליף כרה בחמור! — וואָס בייט אויס דעם יורה דעה אויף פּוילישׁ!״ צו מ׳זין מזל בין איך

צו דעו זעלבער צייט נישט געווען אין דער ישיבה און אין מיין אָפּוועזנהייט האָט דער ראש ישיבה באַמיט זיך אים צו באַרואיקן און ביז איך בין צוריק אַנגעקומען, איז ר׳ מאיר בעריש שוין אוועק מיט דער קאַמיסיע און אַזוי בין איך ניצול געוואָרן פון זיינע הענט.

*

צו די חשובע סיקאַלער בעלי בתים פון אַלטן דור, אין דער צייט, וועו דער רבי ר׳ שמואל רוקח זצ״ל האָט דאָרט פאַרנומען דעם כסא הרבנות, האָט אויך געהערט ר׳ נתן ציגמאַן ע״ה, אַ ייד אַ תלמיד חכם, וואָס איז געזעסן יום ולילה און געלערנט און האָט אויך זיינע קינדער דערצויגן צו גרויסע לומדים. אײנער פון זיינע זין — ר׳ נחמן ציגמאַן, לעבט אוו ווירקט אַלס רב און שוחט אין דרום־אַמעריקע.

אַ בכבודיקן פּלאַץ צווישן די אַנגעזעענע בעלי בתים אין יידישן סיקאַל האָט אויך פאַרנומען ר׳ חיים יעקב ריימאן ע״ה. אַן איידעלער ייד, געווען לאַנגע יאָרן גבאי אין סיקאַלער בית המדרש און אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער האָט ער זיך אויסגעצייכנט ווי אַן עכטער „עוסק בצרכי ציבור באמונה״.

אַ באַזונדערן טיפ פון סיקאַלער חסידישע בעלי־בתים האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט ר׳ יצחק שמוצער ע״ה. זייענדיק אַ גביר און אַ קינדערלאָזער מענטש, איז ער אַרײַנ־געצויגן געוואָרן צו דער אַרבעט אין קהל. תמיד פאַרנומען מיט זיינע ברייטע פאַרצווייגטע האַנדלס־אונטערנעמונגען, האָט ער נאָך געפונען צייט צו לערנען אַ דף גמרא. נאָך דער פטירה פונעם פריערדיקן ראש הקהל ר׳ אייזיק ביק ע״ה, אויך קינדערלאָז, אַ גרויסער נדבן און בעל צדקה אין אַ גרויסן מאַסשטאַב, האָט ר׳ בצלאל שמוצער איבערגענומען, לויט אַן אַנווייזונג פונעם רב, די אַנפירונג מיט דער קהילה. זייענדיק אַליין אַ פּעאיקער און אויסגערעכנטער סוחר, האָט ער געפירט די סיקאַלער קהילה עטלעכע צענדליק יאָר זייער בעלי־בתיש און געהאַלטן זיך דערביי פּשוט פאַלקסטימלעך און באַשיידן. אין די עלטערע יאָרן האָט ער געגרינדעט אין סיקאַל אַ צדקה־אינסטיטוציע, אַ מין מושב זקנים אין ר׳ מענדל טרעפּעלס הויז, וואָס ער האָט צו דעם צוועק געקויפט פאַר זיין אייגן געלט. טראַגיש און טרויעריק זענען געווען זיינע לעצטע יאָרן פאַר דעם אָפּשטאַרב: אין יאָר 1939 — וועו די סאָוויעטישע חיילות האָבן באַזעצט סיקאַל, האָבן די קאָמוניסטישע מאַכטאַרגאַנען קאָנפיסקירט זיין גאַנץ פאַרמעגן און אָנגעטאָן אים צרות. שוין אַ ייד אַ בן שבעים, שוואַך און קראַנק, האָט ער אין חודש יולי 1940 — ווי אַ געוועזענער „בורזשוי״ באַקומען אַן אויסווייז־באַפעל צו פאַרלאָזן די שטאָט, צוגלייך מיט אַנדערע פאַרמעגלעכע בעלי בתים, ווי די קרעמינערס, יצחק לאָרענץ, משה האָניג און נאָך פיל אַנדערע סיקאַלער אַנגעזעענע יידן, וואָס האָבן נישט געטאָרט בלייבן אין דער גרעניץ־שטאָט. ר׳ בצלאל שמוצער ע״ה איז אַבער נישט געוועו בכוח צו פאַרלאָזן די שטאָט צוליב זיין עלטער און קראַנקהייט, האָט מען אים כסדר אָפּגעלייגט דעם אויסווייז־טערמין. צום סוף איז באַשטימט געוואָרן דער טאָג

פון דריטן אויגוסט 1940, אין וועלכן ער האָט געדאַרפט ענדגילטיק פאַרלאָזן די שטאָט. אין דעם זעלבן טאָג איז ר׳ בצלאל שמוצער געשטאָרבן און האָט זוכה געווען צו קומען צו קבורה בקברות אבותיו.

פאָפולער און באַליבט אין דער שטאָט איז געווען ר׳מאיר פעפער ע״ה, אַן איבערגעגעבענער טשאָרטקעווער חסיד. אַלס אייגנטימער פון אַ גרויס גאַלאַנטעריי־געשעפט אין צענטער פון דער שטאָט, מיט פיל קריסטלעכע קונים פון דער פוילישער אינטעליגענץ, איז ממילא זיין הויז געווען אַ מין צענטראַלער פונקט אין דער שטאָט. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ קלוגן מענטש מיט אַ שטאַרקן ישוב הדעת און דערפאַר איז ער עטלעכע מאָל אויסגעוויילט געווארן אין דער סיקאַלער קהילה, ווי אויך אין שטאָטראַט. פאַר יעדן האָט ער געהאָט אַן אָפענע טיר און ווער עס האָט נאָר באַדאַרפט עפעס אַ טובה אָדער הילף, פלעגט קומען צו ר׳ מאיר פעפער ע״ה. תמיד האָט ער זיך באַמיט, לויט מעגלעכקייט, צו העלפן, דערביי האָט ער געפירט אַ ברייט הויז, ווו פיל שטאָטישע אָרעמעלייט זענען געווען איינגייערט און זיין, דורך אַלע זייער געשעצטע פרוי ליפע פעפער ע״ה, האָט זיך באַמיט זיי צו העלפן. שבת איז ר׳ מאירס הויז געווען אַן אָרט ווו הושאַטינער חסידים פלעגן זיך טרעפן. פרייטיק צונאַכטס, בעת די ווינטערדיקע נעכט, פלעגט מען אָפזיצן בייַ ר׳ מאיר פעפערס טיש ביז אין די שפעטע שעהן און פראַווען חסידות.

אונדזער פריינד ר׳ חיים בער פעפער, יבלח״א, דער זייר חשובער אומדערמידלעכער עסקן פון אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק און זיין ברודער ר׳ משה פעפער, זענען די אייניקלעך פון ר׳ מאיר פעפער ע״ה, קינדער פון זיין יונג־פאַרשטאָרבענעם זון יהודה הירש פעפער ז״ל.

ענלעך ווי ר׳ מאיר פעפער — האָט ר׳ ישראל בארד ע״ה געהערט צו דעם קרייז בכבודיקע געזעלשאַפטלעכע עסקנים אין סיקאַל. זייענדיק אין די יונגע יאָרן אַ גרויסער סוחר, איז ער געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלי בתים אין קלויז און האָט זיך אַדאַנק זיינע מעלות טובות דערוואָרבן אַלגעמיינע פאָפולאָריטעט ביי דער גאַנצער סיקאַלער באַפעלקערונג. דערביי איז ער עטלעכע מאָל געווען פאָרשטייער פון דער סיקאַלער קהילה. ר׳ ישראל בארד ע״ה האָט געהאָט דריי געראָטענע זין: אברהמצי, דוד און ישוע. אברהמצי בארד ע״ה איז געווען אַן אייידעלער חסידישער יונגעמאַן, האָט פאַרמאָגט אַ האַלץ־סקלאַד און געפירט דעמזעלבן מסחר, וואָס זיין פאָטער, דערביי האָט ער תמיד געהאַט צייט צו לערנען גמרא. די יונגערע צוויי ברידער, דוד און ישוע, זענען שוין געווען מער מאָדערנע יונגעלייט. זיי האָבן געפירט גרעסערע געשעפטן, געהאַט פאַבריקן פון דאַך־ציגל און בעטאָן־מאַטעריאַלן און געווען צוגלייך פרומע יידן. די דריי ברידער בארד זענען נעבן די דריי ברידער קרעמינער, חיים, יוסף פאליק און משה אהרון ז״ל געווען די פאַקטישע פאָרשטייער און אָנפירער פון דער הושאַטינער קלויז.

דער איידעם פון ר׳ ישראל בארד ע״ה, אונדזער פריינט און חשובער פאָרשטייער

ר׳ ישראל בארד ז״ל

פון די סיקאָלער יידן אין ישראל, ר׳ אייזיק בירנבוים אין חיפה — איז ב״ה אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה — עולה געווען קיין ארץ ישראל און האָט דערמיט געראַטעוועט זיך און זיין משפחה.

*

צו די חשובע חסידים פון דער הושאַטינער קלויז האָבן אויך געהערט די דריי דורות פון ר׳ איציק פאליקס, זיין איידעם ר׳ שלמהלע קרעמינער ז״ל און זיינע קינדער די פריער דערמאָנטע ברידער קרעמינער: חיים, יוסף פאַליק און משה אהרון ע״ה.

ר׳ איציק פאַליקס ז״ל איז געווען אַ ייד אַ סוחר, געפירט אַ שיינעם האַלץ־לאַגער, דערביי געווען אַ גרויסער עסקן, בעל צדקה און וואַרעמער חסיד. וועגן זיינע מצוות טובות דערציילט מען, אַז ער האָט געהאַט אַ מנהג צו גיין אויף יעדן שלום זכר אין דער שטאָט — אָן אונטערשייד ביי ווער, ביי רייכע ווי אויך ביי די גרויסע קבצנים. ער האָט נישט פאַרפעלט קיין שום געלעגנהייט און ביי אַלע אומשטענדן און ביי יעדן וועטער האָט ער נישט פאַרפעלט צו קומען וווּנטשן מזל טוב און משמח זיין די עלטרן פונעם נייַ־געבוירענעם בן זכר. אַזוי האָט מען דערציילט, אַז איינמאָל איז אויסגעקומען

אַ שלום־זכר ביים קברות־ייד, וואָס האָט געווויינט אויפן בית־עולם אויף דער סוויטיסיוועך־גאַס, געגוג ווייט פון דער שטאָט. ס׳איז גראָד געווען אַ ווינטער־טאָג מיט שניי און שטורעם־ווינט. אָבער ר׳ איציק פאליקס ע״ה האָט אויך דאָסמאָל נישט פאַרפעלט צו דערשיינען אויפן שלום זכר. ער איז נאַטירלעך געווען דער איינציקער גאַסט.

ר׳ שלמהלע קרעמינער ע״ה — דער איידעם פון ר׳ איציק פאליקס און זיין פרוי חנטשי — ווי מען האָט זי גערופן אין דער שטאָט, האָבן געירשנט פון ר׳ איציק פאליקס ע״ה דאָס הויז און דעם האַלץ־לאַגער און האָבן ווייטער ממשיך געווען זיינע מצוות טובות. חנטשע, אַ פעאיקע סוחרטע, וואָס האָט אַ סך געהאָלפן ביים פירן דעם מסחר, איז גלייכצייטיק געווען אַ צדקת, אַן אמתע אשת חיל, זי האָט נישט אַרויסגעלאָזט פון איר הויז אַן אָרעמאַן אָדער הונגעריקן. איר מאַן ר׳ שלמהלע, זייער אַן אייידעלער ייד, תמימותדיק און באַשיידן — איז געזעסן אין קלויז און געלערנט און עוסק געווען אין תורה און חסידות. זיין אייידלקייט און גוט האַרץ האָט ער באַווייזן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו עס זענען קיין סיקאָל אַנגעקומען פיל יידישע פליטים פון גאַרליץ. סיקאָלער יידן האָבן אָרגאַניזירט הילף פאַר די פליטים און ביי דער דאָזיקער אַקציע איז שטאַרק טעטיק געווען ר׳ שלמהלע. אַ סך פליטים האָבן אַפילו געווויינט אין זיין דירה. צו יענער צייט האָט אין סיקאָל געהערשט אַ שרעקלעכער טיפוס ר״ל און ר׳ שלמהלע איז דעמאָלט געפאַלן אַ קרבן פון דער דאָזיקער מגיפה.

ר׳ שלמהלעס קינדער האָבן צוזאַמען מיט זייער מוטער, חנטשה ע״ה, מיט גרויס דערפאָלג געפירט דעם מסחר, און ווייטער ממשיך געווען די טראַדיציע פון זייערע עלטערן — די טראַדיציע פון אייידלקייט און צדקה.

דער עלטערער ברודער חיים ע״ה איז געווען כמעט אַן אָפשפיגלונג פונעם פאָטער. איידל, פרום, בלויז תמימות. אַ גאַנצן טאָג פאַרנומען מיט מסחר. ביינאַכט איז ער געזעסן און געלערנט תורה.

דער צווייטער, יוסף פאליקס ע״ה איז געווען מער אריינגעראָטן אין דער מוטער און אין זיידן ע״ה. אַ פעאיקער, ענגיטער סוחר — איז ער געווען דער פירנדיקער גייסט פון געשעפט. ער האָט אָפגעשלאָסן אַלע טראַנזאַקציעס מיט פריצים און סוחרים. יוסף פאליקס ע״ה איז פאַרבליבן אין זייער ווויינונג אין סיקאָל צוזאַמען מיט זיין מוטער און זיין פרוי פערעלע ע״ה, אויך אַ גוטע נשמה; זי האָט ווייטער געצויגן די גאָלדענע קייט פון הכנסת אורחים און צדקה. יוסף פאַליקס הויז איז געווען אָפן פאַר אָרעמע און נויטבאַדערפטיקע.

דער דריטער ברודער משה אהרן ע״ה איז געווען אַ סינטזע פון ביידע עלטערע ברידער. ער האָט אין זיך פאַראייניקט אי תמימות פון חיימען אי אונטערענמונגס־גייסט פון יוסף ע״ה. מיטגעאַרבעט אויף דעם פלאַץ ביי דער האַנט פון ביידע ברידער, חיים און יוסף, פלעגט ער אויך זיין באַזאָרגער און אָפנעמער פון די געקויפטע מאַטעריאַלן פון די וועלדער און זעגן. אַזוי האָבן די דריי ברידער קרעמינער געפירט צוזאַמען

דאָס געשעפט פון זייערע עלטערן; מיט עושר און כבוד; מיט אַ יידישן נחת; אָנגעזעען אין דער שטאָט און אַ וואַרטזאָגער אין דער מיחוסדיקער הושאַטינער קלויז.

בלויז דער יונגסטער ברידער פון די קרעמינער — להבדיל בין מתים לחיים — ר׳ איציק, וואָס האָט, זייענדיק נאָך גאָר יונג, אויסגעוואַנדערט באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה קיין קאַנאַדע, ווויינט היינט אין מאָנטרעאָל. ער געהערט דאָרט צו די אָנגעזעענסטע גרויסאינדוסטריעלער און פאַרנעמט אַלס גרויסציגיקער נדבן און וויול־טעטער אַ בכבודיקן פלאַץ אין דער דאָרטיקער יידישער געזעלשאַפט. בפרט געדענקט ער זיינע סיקאָלער לאַנדסלייט און ווי אַ הערלעכע בלום פון זיין איידעלער משפחה — איז ער אַ צירונג אין דער סיקאָלער שארית הפליטה.

שולן און בתי מדרשים אין סיקאָל

אַ זייער וואָגיקער צענטער פון תורה איז במשך לאַנגע יאָרן געווען אין סיקאָל דער גרויסער בית המדרש. געבויט האָט עס דער רב ר׳ שמואל זצ״ל און נאָר אַדאַנק זיין שטאַרקן כאַראַקטער און גרויסער אויטאָריטעט אין דער שטאָט, האָט ער עס געקאָנט דורכזעצן, אַז סיקאָל האָט באַקומען אַזאַ פרעכטיקן בית המדרש. בהתחלה איז דאָרט געווען אַ קליין אַלט בית מדרשל, וואָס איז נאָך אויפגעבויט געוואָרן דורך ר׳ הירש טיסמיניצער זצ״ל, דעם שווער פון „מצוות השם״, ווו עס האָבן געלערנט אַלע פריערדיקע גדולי התורה. איצט איז עס אָבער שוין צו קליין געווען פאַר דעם נייעם סיקאָלער דור יידן און דערפאַר האָט דער רב ר׳ שמואל ז״ל אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אויפשטעלן אַ נייַ גרויס בית מדרש אויף דעם זעלבן פלאַץ, ווו עס איז געשטאַנען דאָס דערמאָנטע אַלטע, הילצערנע בית מדרשל. די סיקאָלער בעלי־בתים זענען אָפילו געווען שטאַרק אומצופרידן, נישט ווילנדיק זיך שיידן מיט זייער טייערן אַלטן בית מדרשל. אָבער דער רב האָט זיך נישט געראַטנט דערמיט און האָט קודם כל געלאָזט אויפבויען דאָס נייַע גרויסע בית מדרש נעבן דעם אַלטן און ערשט שפּעטער, ווען דער נייַער בנין איז שוין געשטאַנען אויסגעפערטיקט, האָט מען פונאַנדערגענומען דאָס אַלטע בית מדרשל. אַזוי אַרום האָט דאָס יידישע סיקאָל זוכה געווען צו קומען צו דעם באָרימטן בית מדרש, פון וואָנען עס זענען אַרויס באָרימטע רבנים, מורי הוראות און זעלטענע תלמידי חכמים במשך דער גאַנצער תקופה ביז צום טראַגישן חורבן.

ערשט אין דער צווייטער העלפט פונעם 19טן י״ה איז אויפגעבויט געוואָרן אין סיקאָל אַ נייַע שול אין דעמזעלבן סטיל, וואָס די שול אין זילקווע, דאָס איז אין פאַרם פון אַ פעסטונג.

אַ חוץ דער שול און דעם בית מדרש זענען אין סיקאָל געווען נאָך מערערע אַנדערע שולן און בתי מדרשים, ווו סיקאָלער יידן האָבן נישט בלויז געדאַווענט, נייערט אויך פלייסיק געלערנט תורה. אַזוי איז אין פאָליש פון דער שטאָטישער שול, ביים אַריינגאַנג צו דער רעכטער זייט, געווען אַ שולעכל, וואָס מען האָט עס געוווּרפן דאָס „שול־שולעכל״. הגם עס איז מסתמא געבויט געוואָרן צוזאַמען מיט דער שול, האָט עס אָבער געהאַט זיין

בית־הכנסת הגדול וה„שול־שולעכל" (בית הכנסת הקטן מימין)
די גרויסע שול מיטן „שול־שולעכל"

יחוס עצמו. זייער פיל סיקאַלער למדנים, פון דעם באַרימטן מגיד ר׳ שלמה לוצקער ז״ל ביז צום קריללאָווער רב, האָבן אַלע געלעַרנט בקביעות אין דעם דאָזיקן שילעכל.

אויך אין פאָליש פון בית מדרש איז געווען אַ שולעכל באַלד ביים אַרייַנגאַנג. מען האָט עס גערופן דאָס זשידעטשיווער שטיבל. נעבן דעם בית מדרש איז געווען דאָס שניידערישע שולעכל. שבת האָבן דאָרט געדאַוונט בעלי מלאכות און די די וואָכנטעג האָבן דאָרט געדאַוונט סתם בעלי בתים פון דער שטאָט. אין בית מדרש האָבן אין דער פרי געדאַוונט נישט מער ווי צוויי מניינים יידן ביז בערך אַזייגער האַלב צען פאַר מיטאָג. אין שניידער־שטיבל האָבן זיך געטוישט די מינינים פון אינדערפרי ביז צוועלף אַזייגער צו מיטאָג.

נישט ווייט פון בית מדרש — אַ ביסל זייטווערטס, איז געווען די סטרעליסקער קלויז. דאָס איז שוין געווען אַ גרעסערע שול, ווו עס האָט געדאַוונט אַ גרעסערע צאָל יידן און ווו מען האָט אויך פיל געלערנט.

אויך אויף דעם „באַביניץ" — אַ סיקאַלער פאַרשטאָט — אויפן וועג צו דער באַן — האָבן די דאָרטיקע יידן געהאַט זייער אייגענע שול.

אַ באַזונדער בית כנסת האָבן געהאַט די קריינן פון דער יידישער אינטעליגענץ, דערביי האָבן שוין מערערע יאָרן צוריק געוויסע פראַגרעסיווע יידן אין דער שטאָט געגרינדעט אַ באַזונדער בית כנסת. די סיקאַלער חסידים האָבן דאָס דאָזיקע שולעכל

געוروֹפן מיטן צונאָמען „דאָס פֿאָטשאַיעווער שולעכל", ווילנדיק דערמיט אויסדריקן זייערע נעגאַטיווע שטעלונג צו דער דאָזיקער שול, ווייל פֿאָטשאַיעוו איז געווען אַ קליינע שכנותדיקע אָרטשאַפט, ווו עס האָבן זיך געפונען מערערע כריסטלעכע קירכן. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס דאָזיקע שולעכל אָפּגעברענט געוואָרן און אויף דעם אָרט איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ נייע שול, וועלכע מען האָט געוروֹפן די „האָניק־שול".

באַזונדערס אוסגעצייכנט האָט זיך אין סיקאָל די קלויז, ווו עס האָבן געדאָוונט די חסידים פון ריזינער רבס קינדער, די סאַדיגורער, טשאָרטקאָווער און הושיאַטינער חסידים. מען האָט זי געוروֹפן די „הושיאַטינער קלויז", וואָס איז געווען נאָכן בית מדרש דאָס צווייט גרעסטע מקום־קדוש אין סיקאָל. עס האָבן דאָרט געדאָוונט נאָר חסידים, צווישן זיי אַ היבש צאָל תלמידי חכמים.

דער אכזריותדיקער גירוש הרוביושאָוו־כעלם און די סיקאָלער יידן

באַלד נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה — ווען די דייטשע חיילות האָבן פֿאַרנומען די גאַנצע געגנט מערב־זייט פון בוג, האָט אַנגעהויבן צו שטראָמען איבערן בוג קיין סיקאָל, וואָס איז געבליבן ביי די רוסן, מאָסן יידישע פליטים. די קרעמינערס האָבן דעמאָלט געעפנט זייערע הייזער און אַריינגענומען צו זיך מערערע משפחות אָן אַ גראָשן געלט. אויך דער שרייבער פון די שורות, וואָס איך בין אַוועק פון סיקאָל אינעם יאָר 1913 און בין צוריקגעקומען אַלס פליכטלינג פון יענער זייט בוג, פון קריסטינאָפּאָל, וואָס איז געבליבן ביי די דייטשן, האָט באַקומען פון ר׳ משה אהרון אַ צימער אין זיין הויז און האָט זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען פון מיר דירה־געלט. אַזוי האָבן אין אַלע הייזער פון די קרעמינער געוווינט פיל פליטים־משפחות במשך אַ גאַנץ יאָר, ביז זומער 1940, וועו זיי אַליין האָבן געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן און פאַרלאָזן די גרענעץ־שטאָט סיקאָל, צוזאַמען מיט פיל אַנדערע בעלי בתים, וואָס זענען דערווייטערט געוואָרן, אַלס בורזשואזע עלעמענטן.

בייַ דער אַקציע, וואָס די סיקאָלער יידן האָבן דורכגעפירט לטובת די לעבן־געבליבענע יידן פון דעם אכזריותדיקן דייטשן גירוש הרוביעשאָוו־כעלם — האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט יוסף פאליק ע״ה. געווען איז דאָס באַלד אין אָנפאַנג מלחמה, ווינטער 1939/40, וועו די דייטשן האָבן פאַרנומען אין די ביידע שטעט: הרוביעשאָוו־כעלם, אַלע יידישע מענער אין עלטער פון 60—15 יאָר און געטריבן זיי צום בוג אין דער ריכטונג פון סיקאָל. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן זיי באַגלייט, פאַרנדיק אין די אויטאָס און די יידן האָבן געמוזט לויפן. ווער ס׳איז אַוועקגעפאַלן אויס מידקייט, איז גלייך דערשאָסן געוואָרן. אָפּפאַרנדיק אַ געווייסן מהלך, האָבן די דייטשע מערדער זיך אָפּגעשטעלט און יעדער געסטאַפּאָ־קאָמענדאַנט פון אַ באַזונדערער גרופּע יידן האָט קאָנטראָלירט, וויפל יידן עס זענען ביי אים פאַרבליבן. אויב נאָכן אָפּציילן איז די צאָל נישט געווען קיין גלייכע און עס זענען געווען עטלעכע יידן איבער די צענדליקער — זענען זיי דערשאָסן געוואָרן. — דערנאָך האָבן די דייטשע רוצחים ווידער געטריבן די אום־

גליקלעכע יידן מיט דעם טייוולאנישן בלוטיקן ספאָרט, מיט דערשיסן די אָפּגע־ שטאָנענע און מיט דעם ציילן די צענדליקע. במשך אַ גאַנצן טאָג האָט מען אַזוי געטריבן די פאַרמאַטערטע יידן און ביז צום אָוונט זענען פון די 2400 שוין 1800 דערמאָרדעט געוואָרן. דער רעשט איז ביי נאַכט, אין דער פינצטערניש, זיך צעלאָפן און קוים עטלעכע צענדליק האָבן דערגרייכט דעם בוג, אָפּגעריסענע, צעשלאָגענע מיט אָפּגעפרוירענע גלידער. קוים דערשלאָגן זיך קיין סיקאָל — האָט זיי פאַר־ האַלטן די סאָוויעטישע וואַך און נישט אַריינגעלאָזט אין שטאָט. דער קלאָגעדיקער מצב פון דעם הייפעלע צעבלוטיקטע יידן האָט געריבט אפילו די הערצער פון די אַנטיסעמיטישע אוקראַאינישע פויערים פון יענער זייט בוג. זיי האָבן די אומ־ גליקלעכע אַריינגענומען צו זיך אין זייערע שטובן, אָנגעוואָרעמט און געגעבן זיי צו עסן. איינער פון די פויערים האָט זיך אַריינגעגנבעט איבער דעם בוג קיין סיקאָל און דאָרט מודיע געווען וועגן דעם גורל פון די יידן. ווי נאָר ס׳איז אין סיקאָל באַקאַנט געוואָרן די טראַגעדיע, איז אין דער שטאָט אויסגעבראָכן אַ גרויסע יללה. מען האָט גע־ רופן אין בית־המדרש אַ גרויסע אסיפה און אָנגעהויבן צו זאַמלען געלט, קליידער און שיך. מען האָט אינטערווענירט ביי די רוסן און געפּועלט, אַז מען האָט די אומגליקלעכע אַריינגעלאָזט אין שטאָט. ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן פלאַץ אין שפּיטאָל פאַר די קראַנקע און אָלע זענען פאַרזאָרגט געוואָרן מיט ווינונגען. ביי דער דאָזיקער אַקציע איז דער גאַנצער אָנפירער געווען יוסף פאליק ע״ה, וועלכער האָט נישט געשפּאָרט קיין מי און אָנשטרענגונג, כדי צו פאַרזאָרגן די פליטים מיט עסן, מלבושים און ווינונגען. הגם די הייזער פון די קרעמינערס זענען שוין געווען פאַרנומען דורך די פריערדיקע פליטים, האָבן זיי די פאַרמאַטערטע יידן אַריינגענומען צו זיך אין זייערע ווינונגען.

ר׳ אייזיק קונסטנטין ורעיתו
ר׳ אייזיק קאָנסטאָנטין און זיין פרוי

דאָס איז געווען אַ הערלעכע, קרבנות־פולע אַקציע פון די סיקאָלער יידן, אין וועלכער יוסף פאליק ע״ה האָט געשפילט די הויפט־ראָל.

ליידער זענען שפעטער, בעת די נאַצישע מאָרד־אַקציעס, אומגעקומען סיי די גערמאַנעווטע פונעם גירוש... סיי זייערע רעטער... סיי די וואָס זענען געבליבן אין סיקאָל... סיי די, וואָס מען האָט פאַרטריבן פון דער שטאָט.

צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע ישובים אין פוילן — איז אויך אונדזער מיוחסדיקער ישוב אָפגעמעקט געוואָרן און איז מער נישטאָ.

קוים איינצעלנע סיקאָלער יידן האָבן זיך על־פי־נס גערמאַנעווועט... צווישן זיי אונדזער חשובער ד״ר קינדלער, וואָס איז אַלס ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער עסקן געווען זייער פאָפולער, געשעצט און באַליבט אינעם גאַנצן יידישן אַמאָליקן סיקאָל. אויך דאָ אין ישראל, איז ער ממשיך זיינע קרבנותפולע טעטיקייט לטובת דער שארית הפליטה פון די סיקאָלער יידן.

בימת הכבוד בעצרת אזכרה לקדושי סוקל וסביבה בשנת 1958 בתל־אביב. — נואם: ד״ר דוד קינדלר

דאָס פרעזידיום בעת דער אזכרה נאָך די קדושים פון סיקאָל און סביבה אין יאָר 1958 — עס רעדט ד״ר דוד קינדלער

ד״ר אברהם חומט (כאָמעט)
(רמת־גן)

ד״ר אברהם חומט (כאָמעט)

די יידן אין סיקאָל זינט די עלטסטע צייטן ביז צום אומקום

גרעאָגראַפיש־היסטאָרישע ידיעות וועגן דער שטאָט סיקאָל

— 1 —

נאָך אין דער תקופה, וועו רויטרייסן (די אַזוי גערופענע „גראָדי טשערוויענסקע״) איז געווען אַ זעלבשטענדיקע פראָווינץ אונטער דער הערשאַפט פון רייסישע פירשטן, ווי אויך שפעטער, וועו רויט־רייסן איז צעפאַלן אויף אייניצלנע באַזונדערע פירשטנטימער — איז סיקאָל מיט איר סביבה געווען אַ באַשטאַנדטייל פון איינער אַזאַ אָפגעזונדערטער פראָווינץ, דאָס איז פונעם בעלזער פירשטנטום מיט אַ באַזונדערן פירשט בראש.

אין יאָר 1335 איז געשטאָרבן דער לעצטער רויטרייסישער הערשער פון רייסישן אָפשטאַם און דאָס גאַנצע לאַנד איז צוגעפאַלן טראָידאַנאָוויטש, דעם פירשט פון דער פראָווינץ מאַזאָוויע. אינעם בעלזער פירשטנטום האָט שוין אין דער דאָזיקער תקופה, אַ חורׂ דער שטאָט בעלז, עקזיסטירט די אַרטשאַפט סיקאָל, וואָס האָט אין יאָר 1424 באַקומען פונעם מאַזאָוויער פירשט זיעמאָוויט, די פריווילעגיע, לויט וועלכער זי איז אויפגעהויבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ שטאָט מיט אַן אייגענער שטאָטישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג.

גאָר קנאַפּ זענען די ידיעות וועגן דער דאָזיקער שטאָט פון פאַרן יאָר 1424. ווי עס גיט איבער דער פוילישער היסטאָריקער סאָקאָלסקי [1], איז דאָס פריערדיקע סיקאָל געלעגן

אויפן לינקן ברעג פונעם טייך בוג און ערשט אין יאָר 1524 האָט זיך די שטאָט אָנגעהויבן אויסצובויען אויך אויפן רעכטן ברעג פונעם דאָזיקן טייך.

דער פלאַכער שטח אויפן לינקן ברעג איז אויסגעזעצט געווען אויף אָפטע פאַרפליי־צונגען און דערי‌בער איז לגמרי אויפגעהאַלטן געוואָרן זיין אָנטוויקלונג. אַ חוץ דעם איז די שטאָט געלעגן אויף דער אָזוי גערופענעם „שוואַרצן טראַקט" — דאָס איז אויפן ווע, וואָס האָט זיך געצויגן פון די גאָר ווייטע סטעפעס, פון וואַנען ס׳פלעגן אָנקומען ווילדע טאַטערישע האָרדן, וואָס האָבן בעת זייערע איבערפאַלן אויף רייסן געפלינדערט און ראַבירט אַלץ, וואָס זיי האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג.

אין דער תקופה, וען די שטאָט האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די מאָזאָוויש פירשט׳, האָבן זיי קודם כל געזאָרגט פאַר איר באַפעסטיקונג און האָבן געלאָזט אויפבויען רעכטן ברעג פון בוג, קעגנאיבער דער „זאַבוזשע" אַ באַפעס־טיקטן שלאָס, וועמענס אויפגאַבע ס׳איז געווען צו באַשיצן די שטאָט. אין דעם דאָזיקן שלאָס פלעגן אָן עת צרה, זוכן אַ מקלט נישט בלויז די איינווינער, וואָס האָבן געווויגט אויפן לינקן ברעג פון בוג, נייערט אויך די מענטשן פון די שכנותדיקע באַדראָטע ארטשאַפטן, וועלכע האָבן דעריבער געהאַט דעם חוב בייצושטיי‌ערן צו דער פאַרפעסטיקונג פונעם שלאָס.

על יד חורבות הארמון העתיק בסוקל ביי די חורבות פונעם אַלטן שלאָס אין סיקאָל
על התמונה מימין (אויפן בילד פון רעכטס): משה ברי ושתי אחיות טלר

בולט איז די דאָזיקע פאַרפליכטונג מצד די שכנותדיקע ישובים געקומען צום אויסדרוק אין דער פאַראַרדענונג פונעם פּוילישן קעניג זיגמונט אוגוסט פון 31.12.1571 פאַר דער שכנותדיקער שטאָט סטאָיאַנאָוו[2], אין וועלכער די דאָרטיקע איינווינער ווערן געהויפן „מיטן גאַנצן האַרץ בייהילפיק צו זיין ביי דער באַפעסטיקונג פון סיקאָל, ווייל דאָרט וועלן אויך זיי אַליין מיט זייער גאַנץ האָב און גוטס בשעת חרום געפינען אַ זיכערן מקום מקלט און רעטונג״.

— 2 —

דער פירשט זיעמאָוויט האָט געהערשט ביז צום יאָר 1446. נאָכן טויט פונעם לעצטן פירשט פון דער מאַזאָוויער ליניע אינעם יאָר 1462, איז די בעלזער פראָווינץ צוגעפאַלן פוילן אַלס אַ באַזונדערע וואָיעוואָדשאַפט, צו וועלכער עס האָט אויך ווייטער געהערט די סיקאָלער סטאָראָסטוע, דאָס איז די שטאָט סיקאָל מיט די אַרומיקע דערפער.

איצט האָט סיקאָל, אַלס פּוילישׂ גרענעץ־געביט געטיילט דעם גורל פון די פּוילישע קרעסן, וועלכע זענען אין 16־טן און אין 17־טן י״ה, בעת די טאָטעריישע, קאָזאַקישע און שוועדישע מלחמות אויסגעצויגן געווען אויף כסדרדיקע שלאָכטן און פאַרוויסטונגען. פיל געליטן האָט די שטאָט אינעם יאָר 1499, בעת די טאָטעריש חיילות זענען באַפאַלן די בעלזער פראָווינץ און דערנאָך אין די יאָרן 1503—1502, 1509, 1511, בעת די זעלבע טאָטעריש מחנות האָבן געווילדעוועט אין גאַנץ רויט־רייסן.

געוצלעך פאַרלענדעט איז געוואָרן סיקאָל אין יאָר 1519, וועו די טאָטערן האָבן זיך אַרייַנגעריסן אין די רויטרייסישע געביטן. דער סיקאָלער שטח אויפן לינקן ברעג פונעם בוג איז געוצלעך אָפּגעברענט געוואָרן און אויף די דאָרטיקע חורבות איז דעם 2.8.1519[3] געקומען צו אַ צוזאַמענשטויס צווישן די טאָטעריש קעמפער און די פּוילישע מיליטעריש כוחות, וואָס זענען אַראָפּגעקומען פונעם שלאָס. הגם די פּאָליאַקן האָבן מוטיק געקעמפט, זענען אָבער די טאָטערן געווען אין אַן איבערוויגנדיקער מערהייט און די פּוילישע קעמפער האָבן זיך געמוזט צוריקציען צום שלאָס.

מצד די פּוילישע הערשער זענען געמאַכט געוואָרן באַמיאונגען מיט כלערליי פאַרלייכטערונגען, מיט באַפרייען די איינווינער פון שטייערן און אָפּצאָלונגען צוריק אויפצובויען די חרוב געוואָרענע שטאָט. די דאָזיקע באַשטרעבונגען האָבן געפונען אַן אויסדרוק אין דער פריווילעגיע פונעם קעניג זיגמונט אינעם יאָר 1524, אין וועלכער עס ווערט איבערגעגעבן, אַז „דער סאַנדאָמירער וואָיעוואָדע יענדזשעי פון טענטשין, וועלכער האָט מיט נישט קיין קליינער מי און מיט פיל הוצאות אויפגעהויבן צו אַ בעסערן מצב אַלע דורך אים פאַרוואַלטעטע שטעט און שלעסער אינעם בעלזער סטאָראָסטוע — האָט אויך געבראַכט צו אַן אויפשטייג סיקאָל, וואָס איז דורך אומגליקלעכע געשעענישן. וויי אויך דורך נאַכלעסיקייט מצד די פריערדיקע אַרענדאַרן געבראַכט געוואָרן צו אַזאָ אַרעמקייט, אַז קיינער האָט נישט געוואָלט דאָרט ווינען". אָבער טענטשינסקי האָט נישט צוליב זיין אייגענעם נוצן — שטרייכט ווייטער אונטער דער קעניג — „נייערי

לטובת דער רעפובליק איבערגעפירט די איינווווינער פון דער דאזיקער שטאט אויף אן אנדער, מער פאסיקן ארט און כדי מענטשן זאלן זיך מיט מער חשק דארט באזעצן, האט ער זיך באמיט, מיר זאלן אויפסניי באשטעטיקן די פריווילעגיעס, וועלכע אונדזערע אבות האבן דער שטאט געגעבן[4].

די איינווווינער פונעם אלטן אפגעברענטן סיקאל זענען טאקע איבערגעפירט געווארן אויפן אנדערן רעכטן ברעג און האבן זיך געפונען אונטער דעם שוץ פונעם שלאס. פאר דער פארבינדונג מיטן פריערדיקן שטח, וועלכן מען האט גערופן „זאבוושע", האט עקזיסטירט א פראם — א מין באווגלעך בריקל.

— 3 —

די ערשטע ידיעות וועגן יידן אין סיקאל

טראץ די קענגילעכע באמיאונגען צו הייבן דעם ווירטשאפטלעכן מצב פון סיקאל, האבן כסדרדיקע מפלות, שריפות און מגיפות צונישט געמאכט די דאזיקע באשטרע־בונגען. וועגן דעם אומגינסטיקן מצב פון דער שטאט אין דער צווייטער העלפט פון 16טן י״ה דערוויסן מיר זיך פון א באריכט, וועלכן דער סיקאלער סטאראסטע האט פארעפנטלעכט אין יאר 1570 — איבערגעבנדיק, אז די איינווווינער פון די דארטיקע הייזער צאלן בכלל נישט קיין דירה־געלט.

אין דעם דאזיקן באריכט געפינט זיך אויך די ערשטע ידיעה ווען דער אנווזנהייט פון יידן אין סיקאל. ווי עס איז דארט איבערגעגעבן געווארן, זענען געווען אין דער שטאט נאר צוויי הייזער, אין וועלכע יידן האבן געמעגט ווווינען[5].

די דאזיקע גזירה האט שפעטער אין יאר 1578 באשטעטיקט דער קעניג סטעפאן באטארי באגרענעצנדיק בפירוש די צאל יידן אין דער שטאט צו צוויי משפחות און צוויי הייזער[6].

ווי עס דערציילט אין זיינע זכרונות ר׳ אייזיק קאנסטאנטין[7], וועלכער פארמאגט אן אוצר פון ידיעות וועגן זיין אלטער היים, האבן די ערשטע סיקאלער יידן געזאלט קומען פון בעלז. אין דער ערשטער תקופה איז דער יידישער ישוב אין סיקאל געווען זייער ארעם, אבער געווען זענען זיי — דערציילט ר׳ אייזיק קאנסטאנטין — ערלעכע, פרומע יידן, לומדים און תלמידי חכמים. דער דאזיקער קליינער יידישער ישוב האט במשך פיל יארן נישט געהאט קיין אייגענעם בית עולם און קיין אייגענעם רב. אין דער דאזיקער ערשטער תקופה איז דער סיקאלער יידישער ישוב געווען א פיליאלע (פשיקאהאלעק) פון דער קהילה אין בעלז און אין אלע קהילהשע ענינים איז זי אפהענגיק געווען פון בעלז.

ווי לאנג די דארטיקע יידן זענען געווען אנגעווויזן בלויז אויף די צוויי הייזער, אין וועלכע זיי האבן געהאט דאס רעכט צו ווווינען, זענען זייערע אנטיווקלונגס־מעגלעכקייטן געווען שטארק באגרענעצט. אלע באשטרעבונגען פון דעם ערשטן הייפעלע

יידן צו שאַפן דאָרט בעסערע עקזיסטענץ־באַדינגונגען און צו הייבן דעם עקאָנאָמישן מצב פונעם אָרעמען יידישן ישוב, האָבן אָנגעטראָפן אויף אַן עקשנותדיקן ווידערשטאַנד מצד די קריסטלעכע מיעשטשאַנעס, וואָס האָבן געהאַט נאָר איין אייניציקע דאגה: נישט צו דערלאָזן, אַז די צאָל יידן זאָל זיך דאָרט פאַרגרעסערן.

עס האָבן נישט געהאָלפן די באַמיאונגען פונעם קעניג זיגמונט דעם דריטן אויפצוצווינגען דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן אין דער שטאָט, דערלויבנדיק מיט דער פריווילעגיע פונעם 26־טן מערץ 1607 צו עפענען אין סיקאָל אַ מאָגאַזין מיט רייסישן זאָלץ.

אַ שרעקלעכע שריפה האָט געמאַכט אַש פון דער שטאָט. בשייכות מיטן דאָזיקן אומגליק האָט דער קעניג זיגמונט דער דריטער אַרויסגעגעבן אַ פאַראָדענונג, וועלכע איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן סיים אין וואַרשע אינעם יאָר 1616, לויט וועלכער די שטאָט איז באַפרייט געוואָרן אויף אַ צייט פון צוויי יאָר פון זעמטלעכע געבירן, שטייערן און אַפּצאָלן, וועלכע די שטאָט איז מחויב געווען צו צאָלן דעם קעניג אין דעם מלוכה־אוצר[8].

כמעט אַלע פוילישע מלכים האָבן אין 16טן און 17טן י״ה געמאַכט אַלע מעגלעכע באַשטרעבונגען דורך ממשותדיקע הנחות אַרויסצוהייבן די קעניגלעכע שטאָט סיקאָל פון דער ירידה, אין וועלכער זי האָט זיך געפונען אין רעזולטאַט פון די אָפטע שריפות, פון וועלכע עס האָט אויך באַגלייך מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, געליטן דער דאָרטיקער שוואַכער נאָך יידישער ישוב.

אויך דער קעניג וולאַדיסלאָוו דער 4טער האָט אין דער פריווילעגיע פונעם 5טן דעצעמבער 1639 געמוסן אין באַטראַכט די כסדרדיקע שריפות און דערלויבט דעריבער אָפּצוהאַלטן אין סיקאָל אַ צווייטן יאָריד[9] און דערביי פאַראַרדנט, אַז דער דאָזיקער יאָריד זאָל אָפּגעהאַלטן ווערן נישט אין דער פאָרשטאָט, נייערט אין דער שטאָט גופא אויפן מאַרק־פלאַץ און זאָל דויערן צוויי וואָכן נאָר בעת די וואָכן־טעג און נישט בעת די רוימיש־קאַטולישע חגים. צוגלייך האָט ער אַלע סוחרים, וואָס זענען געקומען צו פאָרן צום יאָריד, באַפרייט אויף אַ תקופה פון 10 יאָר פון זעמטלעכע שטייערן, וועלכע זיי זענען געווען מחויב צו צאָלן דעם שלאָס און דער שטאָט.

פון די שריפות אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן י״ה איז אויך גענצלעך חרוב געוואָרן דער באַפעסטיקטער שלאָס. איצט האָבן די איינווויינער פון סיקאָל און סביבה געמוזט זוכן שוץ אין די מויערן פונעם באַפעסטיקטן בערנאַרדינער קלויסטער, וועלכער איז דאָרט אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1599.

— 4 —

הגם די שטאָט־פאַרוואַלטונג פון סיקאָל האָט מיט הילף פונעם קעניגלעכן סטאַראָסטע שטרענג אָפּגעהיטן די גזירה, אַז יידן זאָלן וווינען נישט מער ווי אין צווויי הייזער, איז טראָצדעם געשטיגן דאָרט די צאָל יידן. דער דאָזיקער צוווקס פון יידישע איינווויינער איז געווען אַ פּויל יוצא פונעם פאַקט, וואָס אינעם שכנותדיקן בעלז האָבן די קריסטלעכע

מיעשטשאַנעס געפועלט ביים קעניג זיגמונט אויגוס, אַז ער האָט מיט אַ פּאַראַדענונג פונעם יאָר 1557 פאַרבאָטן די דאָרטיקע יידן צו באַשעפטיקן זיך מיט שענקעריי און צוליב דעם האָבן אַ סך בעלזער יידן פאַרלאָזט די שטאָט און געזוכט פרנסה אינעם שכנותדיקן סיקאָל.

דער דערמאָנטער שוין פריער מחבר פון די זכרונות פונעם אַלטן יידישן סיקאָל, ר׳ אייזיק קאָנסטאַנטין, האָט אָנגעגעבן נאָך אַן אַנדערע סיבה, צוליב וועלכער ס׳איז דאָרט געשטיגן די צאָל י״דן. עס האָט זיך נעמלעך באַזעצט אין סיקאָל ר׳ לייב זצ״ל. דער זון פונעם באָרימטן צדיק און גאון ר׳ סירקיש יואל בן שמואל, וועלכן מען האָט אויך גערופן ב״ח לויט די ראשי תיבות פון זיין וואָגיק ספר „בית חדש״.

אי״ר דער זון זיינער, ר׳ לייב, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט חריפות און לומדות און אַדאָנק זיין אָנוועזנהייט אין סיקאָל, איז דער דאָרטיקער יידישער ישוב געוואָרן אַ ציציאונגס־פונקט פאַר אַ סך יידן פון דער גאַנצער סביבה.

— 5 —

די שריפות און אַנדערע אומגליקן, וואָס האָבן געבראַכט סיקאָל צום ראַנד פון גענצלעכער חורבה, האָבן געצוווינגען די דאָרטיקע קריסטלעכע שטאָטלייט צו ענדערן זייער באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג. אין יאָר 1609 איז צווישן דער דאָרטיקער קריסטלעכער און יידישער באַפעלקערונג געשלאָסן געוואָרן אַ הסכם, לויט וועלכן די יידן האָבן פאַרן פריוי פון 100 פוילישע זלאָטעס באַקומען דאָס רעכט אויפצובויען אין דער שטאָט 18 ווינהייזער, אַ שול און איינצוואָרדענען אַ בית הקברות[10].

אויפן סמך פון דער דאָזיקער ידיעה וועלן קלאָר, אז אינעם ערשטן צענדליק יאָרן פון 17־טן י״ה איז באַדייטנד געשטיגן די צאָל יידן אין סיקאָל. דער דאָזיקער הסכם אַנטהאַלט אויך אַ קלאָרן אָנדייט, אַז דער דאָרטיקער יידישער ישוב האָט געמאַכט דעמאָלט באַשטרעבונגען אָפּצוריסן זיך פון דער בעלזער קהילה. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע באַמיאונגען האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד מצד דער בעלזער קהילה־פאַרוואַלטונג. עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן מערערע דין תורות ביי די רבנים אין דער קריי־שטאָט זׄולקווע און אָפּילו אין לוואָוו.

ווי עס גיט איבער ר׳ אייזיק קאָנסטאַנטין אין זיינע זכרונות, איז בשייכות מיט די דאָזיקע דין תורות פאַרבינדן אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד, וואָס איז פאַרגעקומען ביים סיקאָלער רב ר׳ שלום רוקח זצ״ל. נאָך לאַנגע וויכוחים און פאַרהאַנדלונגען מכוח דעם ענין פון אָפּרייסן זיך פון דער בעלזער קהילה, האָט דער רב, אַלס ראש בית דין, וועמען דער גייסטיקער מצב פון ביידע קהילות איז געווען גוט באַקאַנט — געפסקנט, אַז מען זׄאָל נאָכציילן וויפל ש״ס עס זענען פאַראַן אין סיקאָל און וויפל סידורים אין בעלז. אויב ס׳וועט זיך אַרויסווייזן, אַז אין סיקאָל איז פאַראַן מער ש״ס ווי אין בעלז סידורים, דעמאָלט וועט די יידישע קהילה אין סיקאָל באַקומען דאָס רעכט אָפּצורייסן זיך פון דער בעלזער קהילה.

און אַזוי איז טאַקע געווען — דערציילט ר׳ אייזיק קאַנסטאַנטין. אין סיקאָל האָבן זיך באמת געפונען מער ש״ס ווי אין בעלז סידורים. די קהילה אין סיקאָל איז זינט דעמאָלט געוואָרן געצלעך אומאָפהענגיק.

— 6 —

ביי ד מזרח־גרענעצן פון פוילן האָט זיך באַוויזן אַ נייער שונא, ווָאס האָט ווי אַ מבול פאַרפלייצט שטעט און שטעטלעך און געזייט טויט און פאַרווויסטונג. דאָס איז כמיעלניצקי אין יאָר 1648, בראש פון די צעבונטעוועטע קאָזאַקן אַרויסגעטראָטן קעגן דער פוילישער מדינה. עס האָט זיך צעפלאַקערט אַ גרויזאַמע מלחמה, פון וועלכער מיינסטנס געליטן און געבלוטיקט האָבן די יידן.

די יאָרן 1648, 1651, 1655 — בעת וועלכע דאָס צעבונטעוועטע קאָזאַקן־פאָלק האָט מיט הילף פון טאַטערישע אַרמייען צעשטערט גאַנצע שטעט און דערפער — האָבן זיך טראַגיש אייגנגעשריבן אין דער געשיכטע פון סיקאָל.

צום ערשטן מאָל האָבן זיך די קאָזאַקן באַוויזן אונטער דער שטאָט, ווען כמיעלניצקי, מאַרשירנדיק מיט זיינע חיילות אויף זאַמאָשטש, האָט אויסגעמיטן לוואָוו און זיך ערשט אָפּגעשטעלט ביי סיקאָל. שוין פון פריער איז דאָרט, בעת אַ טאַטערישן אָנפאַל, געצלעך אָפּגעפרעבנט געוואָרן דער באַפעסטיקטער שלאָס און געבליבן איז דעריבער אַלס אַן אייניציקער מקלט דער גוט־באפעסטיקטער בערנאַרדינער קלויסטער. דאָ טאַקע האָבן זיך איצט אויסבאַהאַלטן די סיקאָלער יידן און פאָליאַקן, ווי אויך די שלאַכטע פון דער סביבה

המגדל וחלק החומות של המנזר הברנרדינים בסוקל
דער טורעם און אַ טייל פון די מויערן פונעם בערנאַרדינער קלויסטער אין סיקאָל

און שטעלנדיק מיט געמיינזאַמע כוחות אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד אין די מויערן פון קלויסטער — האָבן זיי געצוווּנגען כמיעלניצקין מיט זיינע קאָזאַקן אָפצוטרעטן פון דער שטאָט[11].

פון דער שוידערלעכער כמיעלניצקי־תקופה אין די יאָרן ת"ח־ת"ט איז אַלס היסטאָריש מאַטעריאַל געבליבן בלויז אַ קליין ספרל: „יון מצולה" — „וועגן די גזירות און געשעענישן, וואָס זענען זיך פאָרלאָפן ביי אונדזערע ברידער בני ישראל" — ווי אַ וויכטיקער מקור פאַר דער געשיכטע פון די גזירות אין דער כמיעלניצקי־תקופה איז ר' נתן נטע הנובר פון זאסלאוו אין רייסן, אַ פּליט פון יענער צייט. דאָס ספרל, געשריבן געוואָרן אין יאָר 1653 און איז איבערזעצט געוואָרן פון העברעאיש אין יידיש אין יאָר 1920.

„אין גאַנץ פוילן, רייסן און ליטע — לייענען מיר אין דעם דאָזיקן ספרל — און אומעטום, וווּ עס פלעגט נאָר אָנקומען די ידיעה וועגן די געשעענישן, האָבן די יוונים ווידערשפעניקט קעגן זייערע פריצים און האָבן אויסגעשאָכטן אַלע האָרן און אַלע יידן איר גלייכן איז נאָך נישט געווען. טייל זענען אָנטלאָפן אין די פעסטע שטעט, צו די קהילות קדושות: באר, קאָמיענעץ פּאָדאָלסקי, בראָד, לוואָוו, נראָל, פרעמיסל, בעלז, דער קלויסטער אין סיקאָל און זאָמאָטשן; אַ טייל זענען געלאָפן אין דער וואָלינער מדינה, די רבנים זענען אָנטלאָפן אויף יענער זייט טייך ווייסל".

וועגן דער געמיינזאָמער פאַרטיידיקונג פון יידן און פאָליאָקן אינעם בערנאָרדינער קלויסטער אין סיקאָל, דערציילט ד"ר יעקב שאָצקי אין זיין אָפהאָנדלונג א. ט. „גזרות ת"ח" (דערשינען אין ווילנע 1938), וווּ ער גיט איבער, אַז אין סיקאָל איז געווען אַ באָרימטער קלויסטער, וווּ עס האָבן זיך געראָטעוועט 100 יידן .(ז. 152).

אַ יאָר שפּעטער — אין 1649 (אין חודש יולי), נאָכדעם ווי דער פּוילישער קעניג יאָן קאָזימיר' האָט פאָראָרדנט אָן אַלגעמיינע פאָלקס־מאָביליזאַציע (פּאָספּאָליטע רושעניע), האָט זיך די פּוילישע אַרמיי קאָנצענטרירט אונטער סיקאָל און פון דאָנען איז זי אַרויס צום קאָמף קעגן כמיעלניצקין. אין זבאָראָוו איז צווישן ביידע צדדים געשלאָסן געוואָרן אַ שלום, אָבער שוין אינעם יאָר 1651 האָט כמיעלניצקי געבראָכן דעם הסכם און געגרייט זיך צו אַ נייעם אָנפאַל אויף פוילן. דער קעניג יאָן קאָזימיר' האָט ווידער צונויפגערופן די „פּאָספּאָליטע רושעניע" און אַלס זאָמלפּונקט פאַר די פּוילישע קעמפער איז באָשטימט געוואָרן קאָנסטאַנטינאָוו, אַן אָרטשאָפט נישט ווייט פון סיקאָל. באַלד דערנאָך, ווי די קאָזאַקן האָבן פאַרנומען דאָס דאָזיקע שטעטל, איז אַלס נייער זאָמלפּונקט פאַר דער פּוילישער אַרמיי באָשטימט געוואָרן די שטאָט סיקאָל.

דעם 17טן מאַי 1651, וועו דער קעניג יאָן קאָזשימיר'ש איז געקומען קיין סיקאָל, האָט זיך שוין דאָרט אויף די פעלדער פון „באָבינעץ" געהאָט פאָרזאַמלט אַ שטאַרקע פּוילישע אַרמיי פון איבער 130.000 סאָלדאָטן, וואָס זענען אַרויס צום קאָמף קעגן דעם בלוטיקן שונא. דעם 16טן יוני 1651 האָט זיך די שלאַכט מיט כמיעלניצקיס קאָזאַקן פאַרענדיקט מיט אַ פולן נצחון פון דער פּוילישער אַרמיי[12].

על „הבביניעץ״ — פּרנר של סוקל (על התמונה: דירה של הצלם מזור)
אויפן „באַביניעץ״ — פּאַרשטאָט פון סיקאָל (אויפן בילד: די ווינונג פון פּאָטאָגראַף מאַזור)

כדי צו פאַרגיטיקן די שאָדנס, וועלכע סיקאָל האָט געליטן בעת ס׳האָט זיך דאָרט אויפגעהאַלטן די פּוילישע אַרמיי, האָט דער קעניג יאַן קאַזימיעז׳ אויף אַ צייט פון 5 יאָר באַפרייט די שטאָט פון זעמטלעכע שטייערן — אַ חוץ די צאָל־געבירן.

— 7 —

נישט לאַנג האָט געדויערט דער שטילשטאַנד. אין יאָר 1655 האָט זיך כמיעלניצקי — איצט מיט דער הילף פון רוסישע מיליטערישע כוחות, אַריינגעריסן קיין פּוילן און באַלאַגערט לוואָוו. אויך דאָסמאָל האָט ער נישט פאַרשוינט סיקאָל און געגנצלעך חרוב געמאַכט די שטאָט. נאָר על פּי נס איז ניצל געוואָרן דער בערנאַרדינער קלויסטער.

אין דעמזעלבן יאָר האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ לאַנג דויערנדיקע מלחמה מיט שוועדן, וועמענס חיילות זענען אַריין קיין פּוילן און האָבן נאָך אַ ריי נצחונות איבער די פּוילישע מיליטערישע כוחות פאַרנומען אַ גרויסן טייל פון פּוילן, פלונדערנדיק דערביי אויף אַ שרעקלעכן אופן די אָקופּירטע געביטן. צווישן די שטעט, וועלכע האָבן שווער געליטן בעת דער שוועדישער אָקופּאַציע, האָט זיך אויך געפונען סיקאָל.

צום רעשט אומגליק האָט אין יאָר 1671 אַ שרעקלעכע שריפה חרוב געמאַכט די שטאָט. די איינווויניער פון סיקאָל זענען נאָך דער דאָזיקער שריפה אַזוי פאַראַרעמט געוואָרן, אַז דער קעניג יאַן דער דריטער האָט אין יאָר 1678 איינגעזען פאַר נויטיק

צו באַפרייַען די שטאָט פון זעמטלעכע מלוכה־שטייערן און די יידן אפילו פון קאָפשטייער אויף אַ צייט פון 4 יאָר[13].

די מלחמה מיטן שוועדישן אָקופאַנט האָט זיך אויסגעברייטערט כמעט אויפן גאַנצן לאַנד. די שטאָט סיקאָל, וואָס האָט שוין אַזוי פיל געליטן פון די שוועדישע אַנפאַלער, איז אין יאָר 1702 ווידער אָקופירט געוואָרן דורכן שוועדישן געזעראַל שטענבאָק, וועלכער האָט זיך איינקוואַרטירט מיט זיין אַרמיי אויפן שטח פון „באַביניץ"[14]. די שוועדישע סאָלדאַטן האָבן אויסראַבירט די שטאָט און אויך דעם בערנאַרדינער קלויסטער, ווו זיי האָבן צוגענומען גרויסע אוצרות פון קאָסטבאַרקייטן און טייערע חפצים, וועלכע ס׳פלעגן דאָרט אויסבאַהאַלטן די שכנותדיקע פריצים און אַפילו די שטאָטפאַרוואַלטונג פון בעלז.

צוויי יאָר שפעטער (1704) האָט זיך ווידער דער פולישער קעניג אויגוסט דער צווייטער, פאַרפאָלגט דורך די זיגרייכע שוועדישע חיילות, אָפגעשטעלט מיט זיין אַרמיי און מיט די באַפריינדעטע דעמאָלט רוסישע מיליטערישע אָפּטיילונגען, אין סאָקיל. פאַרשטייט זיך — אַז די דאָרטיקע איינווינער האָבן נישט געהאַט קיין סך נחת פון דער אָנווועזנהייט פון די קעניגלעכע סאָקסישע און רוסישע סאָלדאַטן.

די דאָזיקע אַלע צרות, די כסדרדיקע מלחמות, שריפות, דער אָפטער דורכמאַרש פון פיינטלעכע ווי אויך אייגענע חיילות, שוערע קאָנטריבוציעס און מגיפות — האָבן געבראַכט די שטאָט צום ראַנד פון אָפגרונט.

די ירידה פון דער שטאָט האָט אָנגענומען אַזאַ ברייטן פאַרנעם, אַז עס האָט ווייניק וואָס געהאָלפן די ווייטערדיקע קעניגלעכע הנחה אין יאָר 1717, לויט וועלכער די שטאָט איז ווידער באַפרייט געוואָרן פון זעמטלעכע שטייערן אויף אַ תקופה פון 5 יאָר.

— 8 —

בעת אָבער די קריסטלעכע איינווינער פון דער שטאָט זענען געווען אין באַזיץ פון גענוג גרויסע נחלות פרכטבאַרער ערד[15], פון וועלכער זיי האָבן געקאָנט ציען זייערע חיונה — האָבן די דאָרטיקע יידן געליטן נישט בלויז פון די אַלגעמיינע צרות, וואָס האָבן שווער געמאַכט דאָס לעבן דער גאַנצער שטאָטישער באַפעלקערונג. זיי האָבן געמוזט פירן אָן עקשנותדיקן קאַמף פאַר אויסברייטערן דאָס ווויניקע אין דער שטאָט, פאַר אַ פשוטער דערלויבעניש צו אַרבעטן, אָדער צוגעלאָזט ווערן צו די שטאָטישע יאַרידים. דערביבער איז דער עקאָנאָמישער מצב פון די סיקאָלער יידן אין דער דאָזיקער תקופה געווען באַזונדערס שווער און די אָרעמקייט אויף דער יידישער גאַס האָט אָנגענומען שרעקלעכע פאַרמען.

אָבער די סיקאָלער יידן, ס׳רוב בעלי מלאכות און הענדלער, האָבן זיך נישט אייגעבראָכן אונטער דער לאַסט פון די שוועדע פון די שוועדע מלחמה־געשעענישן און אָפּטע שריפות און האָבן געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען צוריק אויפצובויען די חרוב געוואָרענע שטאָט.

דער מכלומרשט אָביעקטיוער פולישער היסטאָריקער בראָניסלאָוו סאָקאָלסקי, אונטערשטרייכנדיק בפירוש אין דער דערמאָנטער שוין מאָנאָגראַפיע זיינער, אַז די

קריסטלעכע איינווינער פון סיקאָל האָבן אַ חוץ מיט לאַנדווירטשאַפט נישט באַשעפטיקט זיך בכלל מיט וועלכער ס׳איז מלאכה, — באַקלאָגט זיך גלייכצייטיק, אַז „די שטאָט איז אַזוי געפאַלן, אַז די —במשך אַזוי פיל יאָרן היליק אָפּגעהיטענע פאַראַדעמונג פונעם קעניג סטעפאַן [16], עס זאָל אין דער שטאָט נישט עקזיסטירן מער ווי צוויי יידישע הייזער, איז געצלעך פאַרגעסן געוואָרן [17]. — „סיקאָל ווערט וואָס אַמאָל מער פול מיט יידן״ — שטעלט פעסט סאָקאַלסקי — און מיט גרויס צער שטרייכט ער אונטער, אַז בעת די יידישע דרוקער זענען אין יאָר 1754 אַרויסגעטריבן געוואָרן פונעם שכנותדיקן טאַרטאַקאָוו, האָבן זיי אין סיקאָל געפונען אַ גאַסטפריינטשאַפטלעכע אופינאַמע ביי די דאָרטיקע יידן [18].

די צאָל יידן אין סיקאָל איז טאַטזעכלעך געשטיגן. אין די רשימות פון קאָפּשטייער פאַר דער ערשטער העלפט פון 18טן י״ה ווערט סיקאָל אויסגערעכנט צווישן די „9 גרויסע קהילות („תשע קהילות״), וואָס האָבן געהערט צום אַזוי גערופענעם חעלם־בעלזער גליל, וואָס איז פאַרמירט געוואָרן פאַר די ענינים פון קאָפּשטייער. דער אויסדרוק „9 קהילות — תשע קהילות״ פלעגט אָפּט דערמאָנט ווערן אין די דאָקומענטן פון „ועד ארבע ארצות״ אין דער תקופה 1664—1744. בשייכות מיט דער אויסמעסטונג פון קאָפּשטייער האָט דער חעלם־בעלזער גליל אין יאָר 1717 אַרומגענומען 9 גרויסע קהילות, צו וועלכע עס האָבן געהערט: לובאָמלא, חעלם, בעלז, אָליעשיץ, שיניאווה, ווארש, סיקאָל און טישוויץ מיט זאַמאָשטש בראש [19].

אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן י״ה האָבן די יידן אין סיקאָל געמוזט פאַרנעמען שוין אַ גענוג שטאַרקע פאָזיציע, אויב זיי האָבן זיך געוואָגט צו רופן צו אַ משפט אַ קעניגלעכן באָאַמטן. מיר דערוויסן זיך דערפון פון אַן אָקט פונעם יאָר 1749 [20], ווו עס ווערט דערמאָנט, אַז אין דעם דאָזיקן יאָר איז דערשינען אין דער קעניגלעכער קאַנצעלייַ יאַנקל קיוואָוויטש, אַן איינווינער פון סיקאָל און האָט אין זיין — ווי אויך אין נאָמען פון די יידן פסח יאַקובאָוויטש און מאַרק סמאָלעוויטש, — איינווינער פון הרובישעוו און סיקאָל, דערקלערט, אַז זיי טרעטן אָפּ פונעם משפט קעגן די באָאַמטן פונעם קעניגלעכן אוצר.

— 9 —

וויפל יידן האָבן געלעבט אין סיקאָל אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט?

ס׳איז שווער אָנצוגעבן געניוערע סטאַטיסטישע ציפערן בנוגע דער צאָל יידן אין סיקאָל אין דער דאָזיקער תקופה. די ערשטע ציילונג פון יידן איינעם אַלטן אומאָפּהענגיקן פוילן איז פאַרגעקומען סוף יאָר 1764 און אָנהויב 1765. ווי עס גיט איבער דער יידישער היסטאָריקער פראָפּ. ד״ר רפאל מאהלער אין זיין אַרבעט א. ט.: „די יידן אין אָמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״ (פאַרלאָג יידיש בוך וואַרשע 1958) — האָט ער אין יאָר 1927 אָנגעהויבן צו באָאַרבעטן די ציילונגס־רייסטערס פון דער ציילונג פונעם יאָר 1764.

אינעם יאָר 1937 האָט ד״ר מאַהלער איבערגעריסן די דאָזיקע אַרבעט, איבערלאָזנדיק אומבאַאַרבעט צווישן אַנדערע אויך די רייסטערס בנוגע אַ טייל פון רויט־רייסישן געביט (דאָס איז מזרח־גאַליציע) און היות ווי די דאָזיקע ציילונגס־רייסטערס פון יאָר 1764 זענען צוזאַמען מיט אַלע שפעטערדיקע ציילונגס־רייסטערס ביז צום יאָר 1795 פאַרברענט געוואָרן אין וואַרשע בעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע, האָט ד״ר מאַהלערס סטאַטיסטישע פאָרשונג נישט געקאָנט אַרומנעמען די יידישע ישובים פונעם מזרח־גאַליצישן געביט.

שטיצנדיק זיך אָבער אויף דער ידיעה, וועלכע מיר האָבן שוין ציטירט לויט דער „יעברעיסקאַיא ענציקלאָפּעדיאַ״ (14טער באַנד) — אַז אין יאָר 1609 האָבן די יידן אין סיקאָל אויפן סמך פון אַ הסכם מיט די דאָרטיקע מיעשטשאַנעס באַקומען דאָס רעכט אויפצובויען 18 ווינהייזער — קאָן מען אָננעמען, אַז אין דעם דאָזיקן יאָר האָט געלעבט אין סיקאָל בערך 200 יידן[21]. וואָס שייך דער באַשעפטיקונג פון די יידן אין אַלטן סיקאָל, קאָנען מיר זיך שטיצן בלויז אויף השערות, וואָס האָבן זייער מקור אין דער טראַדיציאַ־נעלער אַלגעמיינער פראָפעסיאָנעלער סטרוקטור פון די יידן אין דער פוילישער מדינה, באַגונצנדיק זיך דערביי אויך מיט די ווינציקע ידיעות, וועלכע מיר האָבן צונויפגעזאַמלט בנוגע דעם דאָזיקן ענין.

ווי מיר האָבן שוין פריער איבערגעגעבן, האָבן זיך די קריסטלעכע איינוווינער אין סיקאָל אין דער דאָזיקער תקופה באַשעפטיקט בעיקר מיט לאַנדווירטשאַפט און ווייניק וואָס מיט מלאכה, וועלכע איז פונקט ווי דער האַנדל געלעגן אין די הענט פון די יידישע איינוווינער. נישט לייכט איז געווען צו פירן אַ האַנדל אין אַ שטאָט, וואָס איז געלעגן אינעם מזרח־צפונדיקן קאַנט פון גאַליציע און איז צוליבן מאַנגל פון וועלכע ס׳איז קאָמוניקאַציע־מיטלען געווען געצילעך אָפּגעריסן פון די וויכטיקסטע האַנדלס־צענטערן.

דוכנים בסוקל הישן סטראַגאַנעס אינעם אַלטן סיקאָל

פֿאַרשטייט זיך, אַז די גרעסטע מניעה פֿאַר דער אַנטוויקלונג פונעם האַנדל זענען געווען דעמאָלט די אָפּטע מלחמות און שריפות.

ס׳רוב יידן אין סיקאָל האָבן זיך דעמאָלט באַשעפטיקט מיט אויפקויפן לאַנדווירט־שאַפטלעכע פּראָדוקטן ביי די דאָרפּסלייט אין די אַרומיקע דערפֿער.

די יידישע בעלי־מלאכות האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות מצד די קריסטלעכע צעכן, צו וועלכע יידן האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט. אין דער דעמאָלטיקער תקופה זענען די צעכן געווען דער דעצידירנדיקער פֿאַקטאָר אין אַלע ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו מלאכה. צו וועלן אַ מייסטער, צו פֿאַרקויפן אייגענע אויסאַרבעטונגען, צו באַזאָרגן זיך מיט רוישטאָפֿן, — צו אַלעם איז נויטיק געווען אַ באַווילקונג מצד די צעכן, וועלכע האָבן זיך פיינטלעך באַצויגן צו די יידישע בעלי־מלאכות, ווי צו קאָנקורענטן און האָבן זיי באַקעמפט אויף טריט און שריט.

— 10 —

אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט

ביי דער ערשטער טיילונג פון פוילן אין יאָר 1772 איז דער טייל פון דער בעלזער וואָיעוואָדשאַפט, וואָס האָט אַרומגענומען די שטאָט סיקאָל מיט די אַרומיקע שטעטלעך צוגעפאַלן דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע.

די ענדערונג פון דער ממשלה אינעם אָקופּירטן דורך עסטרייך גאַליציע איז געווען פֿאַרבינדן מיט טיפע דערשיטערונגען אינעם רעכטלעך־פּאָליטישן, ווי אויך אינעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן מצב פון דער דאָרטיקער יידישער באָפעלקערונג.

קודם כל האָט די עסטרייכישע מלוכה אויסגעבויט אין גאַליציע אַן אַדמיניסטראַטיוון אַפּאַראַט, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף די צענטראַלע ווינער מאַכט־אָרגאַנען. דאָס איז געווען אַ תקופה, וועו די הערשער פון די גרויסע מלוכות זענען געווען אָנהענגער פונעם אויפגעקלערטן אַבסאָלוטיזם, דאָס איז פון אַ מלוכה־פּאָליטיק, וואָס האָט דער צענטראַליזירטער, קייסרלעכער הערשאַפט צוגעגעבן דעם שיין פון הומאַניטאַריזם, וועמענס בולטער אויסדרוק איז געווען דאָס אָפּשאַפן די „לייבעסאייגנשאַפט״ (פֿאַנשטשיזנע).

לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַליציע האָט זיך די עסטרייכישע רעגירונג באַנוצט מיט דעקרעטן און פֿאַראָרדענונגען, וואָס האָבן ראשית כל באַצוועקט צו פֿאַרקלענערן דאָרט די צאָל יידן והשנית האָבן די דאָזיקע דעקרעטן געטראָגן אַ ריין פיסקאַלישן כאַראַקטער .אויך פֿאַר די עסטרייכישע הערשער — פונקט ווי פריער פֿאַר די פוילישע מאַגנאַטן און שליאַכטע — זענען די יידן באַטראַכט געווארן ווי אַן אָביעקט פֿאַר פיסקאַלישער עקספּלאָאַטאַציע.

דעם אָטאָ צוועק האָט פֿאַרפֿאָלגט די „טערעזיאַנישע יודענאָרדענונג״ פונעם יאָר 1776, וואָס האָט זיך נאָך געריכט מיט איינגעווארצלטן יידישן געזעלשאַפטלעכן שטייגער, וואָס איז געווען נאָך ענג פֿאַרבונדן מיט דער רעליגיעזער יידישער טראַדיציע. די

קיסרין מאַריאַ טערעזאַ האָט באַשטעטיקט די אויטאָנאָמיע פון די יידישע קהילות, פאַר וועלכע זי האָט געשאַפן אַ צענטראַלע קערפערשאַפט — די אַזוי גערופענע „יידישע דירעקציע", וואָס איר אויפגאַבע איז געווען אויפצוטיילן די יידישע שטייערן צווישן די איינצעלנע קהילות.

מאַריאַ טערעזאס נאָכפאָלגער, דער קיסר יאָזעף דער צווייטער, אַ געטרייער תלמיד פון די אַבסאָלוטיסטיש־הומאַניטאַרע רעגירונגס־טענדענצן פון דער דעמאָלטיקער תקופה, איז צוגעגאַנגען צו דער יידנפראַגע מיט דער כוונה אויף אַ ראַדיקאַלן אויפן צו ענדערן דעם יידישן לעבנס־שטייגער.

בשייכות מיט די אַדמיניסטראַטיווע שינויים, וועלכע די עסטרייכישע מאַכטאָרגאַנען האָבן דורכגעפירט אויפן סמך פונעם קיסרלעכן פאַטענט פונעם יאָר 1782, איז דאָס אָקופירטע גאַליציע אויפגעטיילט געוואָרן אין 18 קרייזן (צירקולן), וועלכע זענען דירעקט אָפהענגיק געווען פון דער גובערניאַלער מאַכט אין לעמבערג. אָזאַ קרייז איז אויך געווען סיקאָל, הגם עס האָט אין דער דאָזיקער תקופה געהאַט נאָך אַן אויסזען פון אַ גרויס דאָרף. אַפילו דער דאָרטיקער קרייז־אַמט האָט געהאַט זיין זיץ אין אַ הילצערנער שטוב [22].

ווירטשאַפטלעך אָפגעשטאַנען, אָפגעשניטן פון אַנדערע טיילן פון לאַנד צוליבן מאַנגל פון וועלכער ס׳איז פאַרבינדונג מיט אַ באַן־ליניע אדער געווינלעכן שאַסיי, וואָס וואָלט געקאָנט דערמעגלעכן אַ לייכטן קאָנטאַקט מיט דעם וויכטיקסטן דעמאָלט קאָמוניקאַציע־צענטער אין לעמבערג — איז די קרייזשטאָט סיקאָל במשך אַ גענוג לאַנגער צייט נישט אַרויס פון איר ווירטשאַפטלעכער צוריקגעשטאַנענקייט.

אַ קליינער טייל פון דער דאָרטיקער באָפעלקערונג האָט זיך דעמאָלט באַשעפטיקט מיט פּרימיטיווער פאָלקס־וועבעריי, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו אָנטוויקלען ערשט צום סוף פון דער יאָזעפינישער תקופה.

וואָס שייך דעם סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן און ווירטשאַפטלעכן מצב פון די יידן אין סיקאָל בעת דער יאָזעפינישער תקופה, מוזן מיר אין באַטראַכט נעמען דעם קיסרס ווייטגייענדיקע רעפאָרמען, וואָס האָבן זיך טיף איינגעשניטן אינעם ווירטשאַפטלעכן לעבן פונעם יידישן ישוב אין גאַליציע און זענען פאָרמולירט געוואָרן אין זיין באַרימטן „טאָלעראַנץ־פאַטענט" פונעם יאָר 1789. דער דאָזיקער פאַטענט האָט קודם כל אָפגעשאַפט אַלע באַגרענעצונגען בנוגע דעם יידישן האַנדל און האָט דערלויבט די יידן פריי צו באַשעפטיקן זיך מיט מלאכה און פאַרקויפן זייערע אויסאַרבעטונגען סיי אין זייערע ווינונגען, סיי אויף די ירידים אדער אויפן מאַרק. מיט קליינע אויסנאַמען האָט דער „טאָלעראַנץ־פאטענט" מבטל געמאַכט אַלע החלטות פון די שטאָט־פאַרוואַלטונגען בנוגע זייערער באַרעכטיקונג צו באַגרענעצן דאָס ווינערעכט פון די יידן.

אַן אוסנאַם — גאָר אַ ווייטיקלעכער פאַר יידן — האָט די „יודענאַרדענונג" געמאַכט בנוגע דעם אויפנטהאַלט פון יידן אויפן דאָרף, באַגרענעצנדיק דאָס רעכט צו ווינען דאָרט נאָר פאַר יידן, וואָס האָבן זיך אַליין באַשעפטיקט מיט ערדאַרבעט אדער מלאכה, דערביי

איז פאַרבאַטן געווארן די יידן צו האַנדלען אויפן דאַרף מיט משקאות, צו האַלטן אַרענדעס פון גיטער, מילן וכדומה.

די דאָזיקע יאָזעפינישע פאַראַרדענונגען האָבן אויפגעטרייסלט דאָס יידישע ווירט־שאַפטלעכע לעבן אין גאַליציע. בערך 40% פון דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג האָט אין דער דאָזיקער תקופה געלעבט אויפן דאַרף. איצט זענען די יידישע דאָרפסלייט געבליבן אָן פרנסה און האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, ווי אויסצוווּאַנדערן פון דאָרף אין שטאָט אַריין.

אין אָזעלכע באַדינגונגען האָט דער יידישער ישוב אין סיקאָל מיט באַוווּנדע־רונגסווערטן אויסדויער אָנגעשטרענגט אָלע זיינע כוחות כדי גובר צו זיין די מניעות, אויף וועלכע ער האָט אָנגעטראָפן אינעם טאָגטעגלעכן שווערן קאַמף פאַר אַ בכבודיקער עקזיסטענץ.

אַדאַנק די דאָזיקע אָנשטרענגונגען האָט זיך דאָרט געשטאַרקט נישט נאָר דער יידישער ישוב, נייערט די שטאָט גופא האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען און ס׳איז געשטיגן איר ווירטשאַפטלעכער כוח.

דער אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פונעם סיקאָלער יידישן ישוב האָט אָנגעטראָפן אָפט אויף מכשולים, וואָס האָבן געהאַט זייער מקור פון איין זייט אין די צענטראַלסיטישע טענדענצן פון דער עסטרייכישער רעגירונג אין ווין און פון דער אַנדערער זייט אין דער אַלטער שנאה מצד געוויסע שטאַרקע נאָך אַנטיסעמיטישע קרייזן פון דער קריסטלעכער אייגווווינערשאַפט.

ווי עס גיט איבער דער דערמאָנטער שוין פוילישער היסטאָריקער בראָניסלאָוו סאָקאָלסקי, איז סיקאָל נאָך אין יאָר 1885 געווען אַ „נישטיק שטעטל, ווו די וועלט איז געווען מיט ברעטער פאַרהאָקט און וואָס איז ענלעך געווען מער צו אַ גרויס דאָרף איידער צו אַ קריין־שטאָט״ [23].

„אָבער אין די לעצטע צייטן — אונטערשטרייכט באָלד סאָקאָלסקי — האָט זיך אַ סך געענדערט אויף בעסער און איצט [24] זעט די שטאָט אַ סך, אַ סך בעסער אויס״ [25].

זינט דער אייגנטלעכער שטח פון דער שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אויסצובריייטערן אויפן רעכטן ברעג פון בוג, זענען דאָרט אָנטשטאָנען נייע גאַסן מיט קליינע געמויערטע הייזער.

— 11 —

דער צפונדיקער טייל פון דער לעמבערגער הויפּט־גאַס, וואָס האָט זיך געצויגן אויף אַ מרחק פון 3 קילאָמעטער, האָט זיך מיט דער צייט באַדייטנד אויסגעבויט און צום סוף פונעם 19טן י״ה האָט זיך דאָרט קאָנצענטרירט אַ גאַנצע ריי עפנטלעכע בנינים, ווי דאָס שטאָטישע שפּיטאָל, דער מאַגיסטראַט מיט אַ צוגעבויטן אין יאָר 1898 טורעמל, אין ווועלכן ס׳האָט זיך געפונען אַ טאָרעם־זייגער. די דאָזיקע עפנטלעכע געביידעס זענען צוזאַמען מיט קרייזגעריכט און שטייעראַמט געשטאַנען אין אַ פּירעק, אין וועלכן ס׳האָט

לפני חנות של אָסיאָס ליבר (ר׳ יהושע) בסוקל, שנפתחה בשנת 1878
פאָרן געשעפט פון אָסיאָס ליעבער אין סיקאָל, וואָס איז געעפנט געוואָרן אין יאָר 1876

זיך אויסגעבריינגט דער שטאָטישער מאַרק־פּלאַץ. לענגאויס דער לעמבערגער גאַס זענען מיט דער צייט אויפגעבויט געוואָרן נאָך אַנדערע בנינים פאַר עפּנטלעכע אינסטיטוציעס ווי די מיידלעך־שול, די פּאָראַפּיע־קירך, די פּאָסט און עטלעכע פריוואַטע הייזער. נעבן די נייע געמויערטע געביידעס איז אַבער פאַרבליבן אַ צאָל נידעריקע קליינע ביידלעך מיט שטרויענע דעכער, וואָס האָבן געהאַט אַן אויסזען ווי דאָרפישע הייזלעך. ערשט שפּעטער זענען די דאָזיקע הייזלעך פאַרשוווּנדן, ווייל די שטאָט־פאָרוואָלטונג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן בוי־דערלויבענישן נאָר אויף אויפצושטעלן געמויערטע הייזער. פאַמעלעך האָט זיך די שטאָט, אַדאָנק דער דאָזיקער געשטייגערטער בוי־באָוועגונג באַדייטנד פאַרגרעסערט און האָט אָנגעהויבן צו פאַרלירן איר אויסזען ווי אַ דאָרף.

אָבער — ווי עס באַקלאָגט זיך אונדזער פּוילישער היסטאָריקער סאָקאָלסקי — די שטאָט סיקאָל האָט געטראָפן אַן „אומגליק"... „די יידישע באַפעלקערונג" — שרייבט סאָקאָלסקי אין זיין מאָנאָגראַפיע — „וואָס האָט ביז נישט לאַנג געווויינט נאָר אינעם צפון־מערבדיקן טייל פון דער שטאָט, אויף דער אַזוי גערופענער „זאַרוואַניצע", האָט איצט פאַרנומען שוין דעם מאַרק און באזעצט זיך אַלץ ווייטער, לענגאויס דער

לעמבערגער גאַס, אויסקופנדיק דעם באַדן פון די מיעשטשאַנעס, וועלכע זיי שטויסן אַרויס פון זייערע פריערדיקע ווינפלעצער״[26].

אַלט־באַקאַנטע טענות, וואָס חזרן זיך איבער כמעט אין אַלע שטאָט־מאַנאַגראַפיעס, וועלכע פוילישע געשיכטע־שרייבער האָבן פרעפנטלעכט במשך יאָרהונדערטער. לגמרי אומפאַרשטענדלעך זענען סאָקאַלסקיס טענות צו די יידן, הלמאי זיי האָבן אויפן אָרט פון די אָפּגעברענטע הילצערנע הייזלעך אויף דער לעמבערגער גאַס אויפגעבויט געמויערטע געביידעס... שטרייכט ער דאָך אַליין אונטער, אַז זינט עס האָט זיך דאָרט אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע בוי־באַוועגונג, האָט סיקאָל באַקומען אַן אויסזען פון אַ שטאָט.

לויט סאָקאַלסקיס השגות זענען דאָס נישט געווען די אייגנציקע „זינד״ פון די יידן אין סיקאָל, וואָס האָט זיך אַזוי שנעל אַנטוויקלט נאָר אַדאַנק דעם יידישן פלייס און אויסדויער.

— 12 —

ווי מיר האָבן דאָס שוין פריער באַמערקט, האָבן די יאָזעפינישע רעפאָרמען גורם געווען יסודותדיקע שינויים אינעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַליציע.

עס זענען קודם כל געפאַלן אַלע באַגרענעצונגען בנוגע דעם באַשעפטיקן זיך מיט מלאכה. פון איצט אָן האָבן די יידן באַקומען די מעגלעכקייט צו זיין טעטיק אין אַלע געזעצלעך דערלויבטע פראָפעסיעס און פריי צו פאַרקויפן זייערע אויסאַרבעטונגען אין זייערע ווינונגען, אָדער אין מאַרק און אויף די יאָרידים.

עס זענען איצט בטל געווארן זעמטלעכע באַשטימונגען פון די שטאָט־פאַרוואַלטונגען, וואָס פלעגן באַגרענעצן דעם וווין־שטח פון די יידן צו אַ געוויסער צאָל הייזער אין וועלכע זיי האָבן גהאַט דאָס רעכט צו ווינען. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָבן איצט די יידן אין די גאַליצישע שטעט באַקומען מעגלעכקייטן אויסצובריטערן זייער וווין־שטח.

אַן ענלעכער פראָצעס איז אויך פאָרגעקומען אין סיקאָל. אויך דאָ האָבן איינגע־וואָנדערט יידן פון די אַרומיקע דערפער און אָנגעהויבן אַן אָנגעשטרענגטע טעטיקייט, כדי צו פאַרנעמען אַ געהעריקע פּאָזיציע אינעם אָרטיקן ווירטשאַפטלעכן לעבן. צוזאַמען מיט די אָרטיקע יידישע איינוווינער האָבן זיי באַדייטנד בייגעטראָגן צום וווקס און אויפשטייג פון דער שטאָט.

אַן אויסנאַם איז געווען דאָרט די וועבערייַ, ביי וועלכער ס׳איז באַשעפטיקט געווען אַ גרעסערע צאָל קריסטלעכע שטאָט־איינווויינער, וואָס האָבן געווענדט פרימיטיוון לייוונט. די דאָזיקע פאָלקס־וועבעריי האָט זיך אינעם סיקאָלער קרייז שטאַרקער אָנטוויקלט ערשט אין דער יאָזעפינישער תקופה[27].

אינעם ליכט פון די דאָזיקע פאַקטן זענען כאַראַקטעריסטיש די טענות פונעם דערמאָנטן פריער מחבר פו דער מאָנאָגראַפיע וועגן דעם סיקאָלער קרייז, הלמאי „די

יידן האָבן אין גאַנצן סיקאָלער פאָוויאַט געגלעך אַרויסגעשטופט דעם קריסטלעכן עלעמענט אין די שטעט, באַהערשנדיק לגמרי די אינדוסטרי און דעם קליינשטעלדיקן האַנדל"[28]. אַ בולטע, בייזוויליקע סתירה מיט קלאָרע אַנטיסעמיטישע טענדענצן...

בלי שום ספק איז דער גאַנצער מסחר אין סיקאָל געווען קאָנצענטרירט אין יידישע הענט. אָבער צום סוף פון 18־טן י"ה האָט דער דאָזיקער מסחר נישט געהאַט קיין גרויסע אַנטוויקלונגס־מעגלעכקייטן, ווייל סיקאָל איז אין דער דאָזיקער תקופה געווען נאָך אָפגעשניטן פון דעם הויפט־קאָמוניקאַציע־וועג, וואָס האָט געפירט קיין לעמבערג. כמעט אַ גאַנץ יאָרהונדערט האָט געדויערט, ביז ס'איז אין יאָר 1878 פערטיק געוואָרן דער ערשטער שאָסיי, וועלכער האָט פאַרבינדן סיקאָל מיטן כביש אין קריסטינאָפאָל און דערמיט האָט די שטאָט באַקומען אַ פאַרבינדונג מיט לעמבערג דורך מאָסטי און ז'ולקווע. אַ חוץ דעם דאָזיקן קאָמוניקאַציע־וועג איז אין יאָר 1884 פאַרענדיקט געוואָרן דער בוי פון דער באַן־ליניע, וואָס האָט געפירט פון סיקאָל דורך ראווא רוסקא און ז'ולקווע ביז קיין לעמבערג.

אין יאָר 1893 איז אויסגעפלאַסטערט געוואָרן מיט ציגל דער שאָסיי פון דאָבראָטשין ביז סיקאָל און אין יאָר 1898 איז אויף אַזאַ אופן אויך אויסגעפערטיקט געוואָרן דער וועג פון סיקאָל ביז טאַרטאַקאָוו. די דאָזיקע קאָמוניקאַציע־וועגן האָבן פיל בייגעטראָגן צום וווקס און אויפשטייג פונעם האַנדל אין סיקאָל. אין אַ גרויסער מאָס איז דאָרט איצט פאָרשטאַרקט געוואָרן דער עקספאָרט־האַנדל מיט לאָנדווירטשאַפטלעכע פראָדוקטן. עס איז כדאי אָנצוגעבן, אַז אין יאָר 1899 האָבן זיך אין סיקאָל באַשעפטיקט מיט וועבעריי 82 איינווינער און אַז עס זענען דאָרט באַשטייערט געוואָרן 864 האָנטווערקער און סוחרים, דער איבערוויגנדיקער טייל יידן, אין וועמענס הענט ס'איז געלעגן דער עקספאָרט־האַנדל, וואָס האָט אַרומגענומען אַ חוץ האָלץ־מאַטעריאַל אויך לאָנדווירט־שאַפטלעכע פראָדוקטן.

אַ גאָר גרויסן פאַרנעם האָט איצט באַקומען דער עקספאָרט פון אייער, וועלכע זענען וואָגאָנענווייז געשיקט געוואָרן קיין אויסלאָנד. ביי דעם דאָזיקן אייער־טראַנספאָרט האָבן באַקומען באַשעפטיקונג סיקאָלער יידן אַלס אייער־אויפקויפער, קעסטלעך־קלאַפערס וכדומה.

— 13 —

ווי אַ פועל־יוצא פון די רעוואָלוציאָנערע אויפטרייסלונגען, וואָס האָבן זיך אין יאָר 1848 צעטראָגן איבער די לענדער פון אייראָפע, זענען דערשיטערט געוואָרן די סאָציאַל־פאָליטישע יסודות פון דער האַבסבורגער אימפעריע. אין גאַליציע זענען נאָכן אָפשאַפן די פאַנשטשיזנע (לייבאייגענשאַפט) פאַרגעקומען טיפע שינויים אויפן געביט פונעם עקאָנאָמישן לעבן. עס איז געשטיגן די קויפקראַפט פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג און מיטן וווקס פון די קאָנסומפציע־באַדערפענישן פון דער פויערישער מאַסע, האָט זיך געשטאַרקט דער יידישער האַנדל.

אין סיקאַל, וואָס איז לויטן געזעץ פון 1889 פאַררעכנט געוואָרן צו די 29 גרעסערע שטעט מיט אַן אייגענער אויטאָנאָמער שטאָט־פאַרוואַלטונג, האָט זיך איצט געשאַפן אַ גאַר גינסטיקער באָדן פאַר אַ שטאַרקערער וויכטשאַפטלעכער טעטיקייט מצד דער יידישער באַפעלקערונג. עס איז באַדייטנד געשטיגן די אויפנאַמספעאיקייט פונעם סיקאַלער יידישן ישוב, וועלכער איז איצט געוואָרן אַ וויכטיקער צוזוואַנדערונגס־פונקט פאַר יידן פון אַנדערע מקומות.

אַ בולט בילד פונעם כסדרדיקן ווּוקס פון דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג גיבן אונדז די סטאַטיסטישע ציפערן פון עטלעכע פּאָלקס־ציילונגען, וועלכע די עסטרייכישע מאַכט־אַרגאַנען האָבן דורכגעפירט אין גאַליציע.

ביז צום יאָר 1850 זענען אין די עסטרייכישע קרוינלענדער פאַרגעקומען פּאָלקס־ציילונגען, וואָס זענען דרוכגעפירט געוואָרן דורך מיליטעריש אַרגאַנען און דעריבער האָבן די רעזולטאַטן פון די דאָזיקע ציילונגען געהאַט אַ צווייפלהאַפטן ווערט. אַפילו די ערשטע ציווילע פּאָלקס־ציילונג פון יאָר 1869, וואָס איז פאַרגעקומען ס״ה צוויי יאָר נאָך דעם, ווי ס׳איז אין אַ גרויסער מאָס אָפגעשאַפט געוואָרן די יידישע רעכטלאָזיקייט אין גאַליציע, האָט נישט געוועקט דאָס פאַרטרויען פון די יידן. פונקט ווי פריער, בעת די פיסקאַלישע און מיליטעריש ציילונגען, האָבן די יידן אויך איצט אויסגענוצט יעדע מעגלעכקייט נישט צו געפינען זיך אין די ציילונגס־רשימות.

ערשט די פּאָלקס־ציילונג פון יאָר 1880, וועלכע איז פאַרגעקומען אין גאַליציע נאָכן איינפירן דעם אַלגעמיינעם מיליטערדינסט, וואָס האָט פאַרפליכטעט אויך די יידן, איז פינקטלעך דורכגעפירט געוואָרן און אַנטהאַלטן געניוע ציפערן.

דריי אַזעלכע געניוע פּאָלקס־ציילונגען זענען ביז צום סוף פונעם 19־טן י״ה פאַרגעקומען אין גאַליציע: אין די יאָרן 1880, 1890 און 1900.

כדי צו באַקענען זיך מיט די רעזולטאַטן פון די דאָזיקע דריי פּאָלקס־ציילונגען בנוגע דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאַל — גין מיר זי איבער אין אַ באַוונדערער טאַבעלע:

1880

די אַלגעמיינע צאָל איינווינער אין סיקאַל . . .	6725
יידישע איינווינער	
די אַבסאָלוטע צאָל	2408
פּראָצענט לגבי אַלגעמיינער צאָל	35.8

1890

די אַלגעמיינע צאָל איינווינער אין סיקאַל . . .	8006
יידישע איינווינער	
די אַבסאָלוטע צאָל	3272
פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיינער צאָל . . .	40.9

1900

די אַלגעמיינע צאָל איינווינער אין סיקאָל . . .	9609
יידישע איינווינער	
די אַבסאָלוטע צאָל	3778
פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיינער צאָל . . .	39.3

אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיקע סטאַטיסטישע ציפערן מוז קודם כל פאַרצייכנט ווערן דער באַדייטנדער וווקס פון דער יידישער באָפעלקערונג אין סיקאָל, ווו די קריסטלעכע איינווינער זענען במשך גאַנצע יאָרהונדערטער געשטאַנען שטרענג אויף דער וואַך פון דער פּריווילעגיע פונעם יאָר 1578, לויט וועלכער דאָס ווינערעטס פון יידן איז געווען דאָרט באַגרענעצט נאָר צו צוויי הייזער. פון בערך קוים 20 אָדער העכסטנס 30 יידישע נפשות אין דער ערשטער העלפט פון 16־טן י״ה — איז ביז צום יאָר 1880 געשטיגן דאָרט די צאָל יידן אויף 2408 נפשות.

10 יאָר שפּעטער — אין יאָר 1890, האָבן די יידן אין סיקאָל געהאַט צו פאַרצייכענען אַ גאָר גרויסן צוווקס, ווארעם די צאָל יידן האָט שוין דעמאָלט באַטראָפן דאָרט 3272 נפשות, דאָס איז מיט 864 נפשות מער. אויך רעלאַטיוו, דאָס איז אין פּראָצענטער לגבי דער אַלגעמיינער צאָל איינווינער אין סיקאָל, איז דאָרט די צאָל יידן געשטיגן אויף 40.9%.

אָבער שוין במשך דעם נעכסטן יאָרצענדליק (1890—1900) האָט זיך די צאָל יידן אין סיקאָל פאַרגרעסערט בלויז מיט 506 נפשות און רעלאַטיוו איז דער פּראָצענט געפאַלן אויף 39.3%.

די דאָזיקע ירידה פון דער רעלאַטיוער צאָל יידן אינעם דערמאָנטן יאָר־צענדליק איז געווען אַ פּועל יוצא פון דער נאָציאָנאַליסטישער קרעסן־פאָליטיק מצד דער פּוילישער אַדמיניסטראַציע אין מזרח־גאַליציע. אין דער צווייטער העלפט פונעם 19־טן י״ה האָבן די פּוילישע מאַכטהאָבער אין מזרח־גאַליציע געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו פאַרשטאַרקן דאָרט דעם פּוילישן עלעמענט. אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער קאָלאָניזאַטאָרישער פּאָליטיק האָט זיך אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע פּוילישע עמיגראַציע פון מערב־ קיין מזרח־גאַליציע, — אין אַ געביט, ווו ס׳האָט נאָך דעמאָלט נישט עקזיסטירט קיין גרעסערע אינדוסטרי, וואָס וואָלט געקאָנט געבן באַשעפטיקונג נייע צווואַנדערער. מיט הילף פון די פּוילישע מאַכטאָרגאַנען האָבן די דאָזיקע פּוילישע איינוואַנדערער אָנגעהויבן צו פאַרדרענגען די דאָרטיקע יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס. די אָרויסגעטריבענע יידן האָבן אין אַ סך מזרח־גאַליציש שטעט נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסגאַנג ווי צו עמיגרירן אין אַנדערע עסטרייכישע לענדער, אָדער מעבר־לים.

ווי עס באַווייזן די ערשט ציטירטע סטאַטיסטישע ציפערן, האָבן די סיקאָלער יידן נישט איינגעבראָכן זיך און אויסגעהאַלטן דעם שטאַרקן דאָפּלטן דרוק מצד דער

עסטרייכישער ביוראָקראַציע פון איין — און מצד די פּוילישע הערשנדיקע קרייזן פון דער צווייטער זייט. אין רעזולטאַט פון די „הומאַניטאַרע״ יאַזעפּינישע דעקרעטן האָבן אַלע דאָרפּס־יידן פון דער סיקאָלער סביבה פאַרלאָזן זייערע ביזאיצטיקע ווויינערטער און זענען אַריין קיין סיקאָל, וווּ דער יידישער ישוב האָט זיך שוין שווער געראַנגלט מיט די פּוילישע עקסטערמינאַציע־באַשטרעבונגען.

— 14 —

צוגלייך מיט די ענדערונגען אויפן געביט פּונעם עקאָנאָמישן און פּאָליטישן לעבן פון די יידן אין סיקאָל זענען אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט אויך פאָרגעקומען שינויים אין דער דאָרטיקער קהילהשער אָרגאַניזאַציע.

אין דער תקופה פון מאַריאַ טערעזאַ זענען אין די גרעסטע יידישע ישובים פאַרבליבן די פּריערדיקע קהילות, וואָס האָבן געהאַט איבער זיך די אַזוי גערופענע געזעראַל־דירעקציע, וואָס איז באַשטאַנמען פון 6 קרייזן און 6 לאַנד־עלטסטע מיט אַן אָבערלאַנדס־ראַבינער בראש. די הויפּט־אויפגאָבע פון דער דאָזיקער קערפּערשאַפט, וואָס איז געקליבן געוואָרן אויף אַ תקופה פון 6 יאָר לויט אַ זייער קאָמפּליצירטן וואַל־סיסטעם, איז געווען אויפצוטיילן דעם יידישן שטייער צווישן די באַזונדערע קהילות.

מאַריאַ טערעזאַס נאָכפאָלגער, דער קיסר יאָזעף דער צווייטער, האָט אין יאָר 1785 אָפּגעשאַפט די „יידישע דירעקציע״ מיט די אויטאָנאָמע קהילות. לויט זיינע רעפאָרמיסטישע פּלענער לגבי די יידן אין גאַליציע זענען די דאָזיקע רעשטלעך פון דער אָמאָליקער יידישער אויטאָנאָמיע אין פוילן געווען אַ שטערונג אין זייַנע שטרעבונגען אָפּצושאַפן דעם יידישן סעפּאָראָטיזם. אין זיין פאַרעפנטלעכטן אין יאָר 1789 „טאָלעראַנץ־פּאטענט״ האָט ער אין 64 פאַראַגראַפן פאַרמולירט די קאָנסטיטוציאָנעלע יסודות און דעם רעכטלעכן מצב פון דער יידישער באָפעלקערונג אין גאַליציע. אַ חוץ אַ גאַנצער רייַ באַשטימונגען, וועלכע האָבן באַגרענעצט די הכנסות־מעגלעכקייטן פון גאַליצישע יידן, ווי מיליטער־דינסט און פאַרשידענע שטייערן — בעיקר דער כשר־פלייש און ליכט־שטייער, האָט דער פאטענט סאַנקציאָנירט דאָס אָפּשאַפן די „ענעראַל־דירעקציע״ מיט די לאַנד־ און קרייז־עלטסטע, איבערלאָזנדיק אינעם גאַנצן לאַנד אויפסנייַ אַרגאַניזירטע 141 קהילות, וואָס זייער אויפגאָבע איז געווען בלויז צו האָבן אַ מין רעליגיעזע אויפזיכט אָן שום אַנדערע קאָמפּעטענצן. די פאַרוואַלטונג פון אַזאַ קהילה (3 ביז 7 פאַרשטייער־פּרנסים) — דער אַזוי גערופענער „קולטוס־געמיינדע־פאַרשטאַנד״ איז אויסגעווייזלט געוואָרן לויט אַ וואָל־סיסטעם, וואָס זיין יסוד איז געווען דער פרינציפּ פון שבת־ליכט־אָפּצאָל, דערביי האָבן נאָר הויז־אייגנטימער געקאָנט ווערן מיטגלידער פון אַזאַ קהילה־פאַרוואַלטונג. די קאַנדידאַטן צו דער דאָזיקער קהילה־פאַרוואַלטונג האָבן געמוזט קענען דייטש און ביי דער וואָל באַקומען ⅔ שטימען פון די וואָלבאַרעכטיקטע יידישע בעלי־בתים.

אויף אַזאַ אופן איז די קהילהשע העגעמאָניע איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט

פון אַ קליינער גרופּע רייכע יידן, וואָס האָבן זיך נישט תּמיד געוואָלט מיט די לעבנסווייטיקע אינטערעסן פון דער יידישער באָפעלקערונג, וואָס האָט אַזוי שווער געליטן אונטער דעם דרוק פון דער שטייער־לאַסט און פון אַנדערע ביוראָקראַטישע פּאַראַדעגונגען.

דער יאָזעפּינישער „טאָלעראַנץ־פּאַטענט" האָט פּאַר יעדער גרעסערער קהילה באַשטימט אַ קרייז־ראַבינער און פּאַר קלענערע קהילות אַ „שול־זינגער" (חזנים), אָדער „רעליגיאָנס־וויזער", וואָס איז נאָמינירט געוואָרן דורכן קרייז־ראַבינער. די אויפגאָבע פון אָזאַ „רעליגיאָנס־וויזער" אין זיין אָרטשאַפט איז געווען די זעלבע וואָס די טעטיקייט פונעם קרייז־ראַבינער אין זיין קרייז. אין סיקאָל, וואָס האָט געהערט אַדמיניסטראַטיוו צום ז׳ולקווער קרייז, האָט אַמטירט אַ „רעליגיאָנס־וויזער", וועלכן עס האָט נאָמינירט דער קרייז־ראַבינער אין ז׳ולקווע. אינעם יאָר 1833 האָט זיין שכר באַטראָפן 170 פלאָרין[29].

דעם קרייז־ראַבינער איז געבליבן בלויז דאָס רעכט צו משפּטן אין רעליגיעזע ענינים, דערביי איז אים פאָרבאָטן געווארן צו באַנוצן זיך מיט חרם. עס איז אויך פאָרבאָטן געווארן יעדער מין קאָנטאַקט פון איין קהילה־פאָרוואַלטונג מיט דער צווייטער כדי אויף אַזאַ אופן אוממעגלעך צו מאַכן יעדן פרווו צו שאַפן וועלכע ס׳איז צענטראַלע קהילהשע קערפערשאַפט.

אַ בולטן אויסדרוק האָבן אינעם „טאָלעראַנץ־פּאַטענט" געפונען די באַשטרעבונגען פון יאָזעף דעם צווייטן צענצלעך אָפּצושאַפן די יידישע רעליגיעז־נאַציאָנאַלע באַזונדערקייטן. אויפן קיסרס פאָרלאָנג האָבן די יידן געדאַרפט אָפּטרייסלען זיך פון די אַלע רעליגיעזע מנהגים, וועלכע אַנטשפּרעכן נישט די לאַנד־געזעצן. פאַר נישט אויספירן די דאָזיקע גזירה, האָט געדארפט דער פאָרלוסט פון די בירגערלעכע רעכט און דערצו־נאָך אָפּצאָלן דעם עמיגראַנטן־שטייער — די פאַראַדענונג צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

אין די ראַמען פון די דאָזיקע רעכטלעכע באַשטימונגען האָט זיך אויך פאָרמירט דאָס יידישע לעבן אין סיקאָל. דער דאָרטיקער יידישער ישוב, וואָס איז צום סוף פון 19טן י״ה געווען נאָך אַ פעסטונג פון חסידיזם, האָט מיט גרויס אומצוטרוי אויפגענומען די יאָזעפּינישע רעפאָרמען. צום מזל פון די סיקאָלער יידן האָט דאָרט, זינט דעם יאָר 1782, אַמטירט אַ באַצירקס־הויפּטמאַן, וואָס האָט געלייגט גרויס געוויכט קודם כל אויף ווירטשאַפּטלעכע פּראָבלעמען און האָט זיך בפרט באַמיט צו הייבן דעם לעבנס־סטאַנדאַרט פון דער שטאָטישער באָפעלקערונג[30].

דערביבער האָט דאָרט אין דער דאָזיקער תקופה אָנגעהאַלטן דער אַלטער חסידישער שטייגער מיט די חדרים, מיט דער ישיבה, מיטן בית־המדרש אַלס דעם גייסטיקן צענטער, פון וועלכן עס זענען אַרויס באַרימטע לומדים און גדולי התורה.

אויך שפּעטער, אונטער דער הערשאַפט פון קיסר יאָזעפּס יורשים, האָבן די יידן

אין גאַליציע שוועך געליטן אונטער דער לאַסט פון די רעאַקציאָנערע טענדענצן מצד די עסטרייכישע מושלים. די דעמאָלטיקע הערשנדיקע אַדמיניסטראַציע אין גאַליציע איז לגבי דער יידישער באַפעלקערונג מיט דער גאַנצער שאַרפקייט פון געזעץ געשטאַנען אויף דער וואַך פון די פיסקאַלישע מלוכה־אינטערעסן.

צו דעם פיסקאַלישן דרוק איז נאָך צוגעקומען דער ווירטשאַפטלעכער און דער קולטורעלער. עס זענען נאָך פאַרבליבן אין קראַפט אַ גאַנצע ריי עקאָנאָמישע באַגרעניצונגען לגבי די יידן אין גאַליציע.

זינט 1829 איז יידן אין גאַנץ גאַליציע פאַרבאָטן געווען צו פאַרנעמען זיך מיט מעדיצין־פאַך און אַפטייקערייַ. יידן האָבן נישט געטאָרט האַנדלען מיט הייליקע פאַר קריסטן אויסאַרבעטונגען און בילדער.

אויך אויפן קולטורעלן געביט האָבן די יידן אין גאַליציע געליטן, מיינסטנס פון דער שטרענגער עסטרייכישער צענזור, וועלכע האָט נישט פאַרשוינט אַפילו אַלטע רעליגיעזע שריפטן. עס איז פאַרבאָטן געווען צו באַנוצן זיך מיט רעליגיעזע ספרים און דאָס האָטווידער געצוווּנגען די גאַליצישע יידן צו דריקן זייערע סידורים אין געהיימע דרוקעריייַן. עס איז פאַרבליבן אין קראַפט אַפילו אַז מיטלאַלטערלעכע גזירה, ווי דער פאַראָבאָט העל צו באַלייכטן די שולן אַדער צו ווייַזן זיך אויף דער גאַס בעת אַ קריסט־לעכער פּראָצעסיע, וואָס פלעגט תמיד וואַרפן אַ שרעק און אַן אימה אויף דער יידישער באַפעלקערונג.

ערשט די רעוואָלוציע אין עסטרייך אין יאָר 1848, דער אַזוי גערופענער „פרילינג פון די פעלקער", האָט געגעבן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַליציע נייע האָריזאָנטן און געווענקט האָפענונגען אויף אויסצוקומען אַ פולע בירגערלעכע גלייך־באַרעכטיקונג. אין חודש אַפּריל 1848 האָבן די יידן אין גאַנץ עסטרייך באַקומען דאָס אַקטיווע און פאַסיווע וואָל־רעכט צום עסטרייכישן פאַרלאָמענט און אין דער ערשטער קאָנסטיטואיר־פאַרזאַמלונג האָבן שוין אָנטיילגענומען אויך יידישע רעפּרעזענטאַנטן, פון וועלכע דער אָנגעזעענסטער איז געווען דער ווינער רב מאנהיימער, וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אינעם יידישן בראָד אין גאַליציע.

אַדאַנק זייער אומדערמידלעכן פאַליטישן קאַמף אינעם ווינער פאַרלאָמענט, זענען דעם 3טן אָקטאָבער 1848 אָפּגעשאַפט געוואָרן די צוויי שענדלעכע כשר־פלייש און ליכט־שטייערן.

שווער איז געווען פאַר די יידישע דעמאָלטיקע רעפּרעזענטאַנטן צו דערגרייכן דאָס גענצלעכע אָפּשאַפן פון די פאַרבליבענע נאָך רעכטלעכע באַגרענעצונגען לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. ערשט נאָך די מפלות פון דער עסטרייכישער ממשלה אין דער אויסערן־פאָליטיק און נאָך די פאַרלוירענע מלחמות, האָט זיך פאַרפעסטיקט אין די עסטרייכיש לענדער דער קאָנסטיטוציאָנעלער רעזשים און סוף כל סוף האָבן די פאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן אין עסטרייך באַקומען אין דער קאָנסטיטוציע פון יאָר

1867 אַ ברייטע אויטאָנאָמיע. אַלע עסטרייכישע בירגער איז איצט פאַרזיכערט געוואָרן די פולע רעכטלעכע גלייכבאַרעכטיקונג אָן אונטערשייד פון נאַציע און רעליגיע.

אויפן סמך פון דער דאָזיקער קאָנסטיטוציע האָבן אויך די יידן אין גאַליציע דערגרייכט די פולע בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג.

עס זענען אָפגעשאַפט געוואָרן אַ גאַנצע ריי פריערדיקע באַגרענעצונגען אויפן געביט פון רעכט אויף אָרבעט, עס איז געוואָקסן די צאָל יידן אין די שולן, אוניווער־סיטעטן, און דערמיט איז אויך געשטיגן די צאָל יידן אין די פרייע פראָפעסיעס, וואָס האָט בריייט געעפנט דעם וועג פאַר השכלה אין גאַליציע.

— 16 —

אין די ראַמען פון די דאָזיקע פאָליטיש־רעכטלעכע שינויים האָט זיך אויך אָנטוויקלט דאָס יידישע לעבן אין סיקאָל. דאָס דאָרטיקע חסידישע יידנטום, וואָס האָט אין דער דאָזיקער תקופה געלעבט נאָך מיט פאַטריאַרכאַלישע טראַדיציעס פונעם פוילישן יידנטום, האָט זיך אויף כלערליי אופנים באַמיט אָפצושוואַכן די טענדענצן פון די רעפאָרמען, וואָס האָבן געדראָט צו צערשטערן דעם ביזאיצטיקן יידישן שטייגער. בעת אינעם שכנותדיקן ז׳ולקווע ווי אויך אין אַנדערע מזרח־גאַליצישע שטעט זענען שוין אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן י״ה טעטיק געווען אַ גאַנצע ריי משכילים און קעמפער פאַר וועלטלעכע לימודים, איז די יידישע יוגנט אין סיקאָל נאָך שטאַרק אָפגעהיטן געוואָרן פון דעם מינדסטן הויך פון וועלכער ס׳איז וועלטלעכקייט.

הגם ס׳איז זינט דעם יאָר 1806 דערלויבט געווען די יידן אין גאַליציע צו שיקן זייערע קינדער אין די מלוכהשע עלעמענטאַר־שולן, איז די צאָל יידישע קינדער אין די דאָזיקע פאָלקס־שולן געווען נאָך זייער קליין אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן י״ה. אין דער גאַנצער ז׳ולקווער קרייז־הויפטמאַנשאַפט, צו וועלכער — ווי מיר ווייסן שוין — האָט אויך געהערט סיקאָל, זענען אינעם יאָר 1806 געווען אין די אַלגעמיינע פאָלקס־שולן בסך הכל קוים 100 יידישע קינדער. אפילו שפעטער, אין יאָר 1830, ווען די אַלגעמיינע צאָל קינדער אין די מלוכהשע עלעמענטאַרע פאָלקס־שולן האָט שוין אין גאַנץ גאַליציע באַטראָפן 51.153 ,האָבן זיך דערונטער געפונען קוים 804 יידישע קינדער פון גאַנץ גאַליציע, דערביי זענען אין דער דאָזיקער צאָל שוין אַריינגערעכנט געוואָרן די קינדער פון דער יידישער שול אין טאַרנאָפאָל[31].

ווי עס גיט איבער אין זיינע זכרונות ר׳ אייזיק קאָנסטאַנטין, האָט דאָס סיקאָלער יידנטום אין דער דאָזיקער תקופה געלעבט אונטער דער גייסטיקער השפעה פון די דאָרטיקע רבנים, בפרט פונעם בעלזער רב, דעם באָרימטן גאון און צדיק ר׳ שלום רוקח זצ״ל. די דאָזיקע השפעה האָט אָנגעהאַלטן אויך נאָך זיין פטירה אין יאָר 1855, ווען דער סיקאָלער כסא רבנות האָט פאַרנומען זיין יונגסטער זון ר׳ ישע זצ״ל און זיין פעטער ר׳ זינדל און נאָך אים (בערך 1882) ר׳ שמואל רוקח זצ״ל. בפרט האָט דער רב ר׳ שמואל רוקח שטרענג געהיטן, אַז די סיקאָלער יידן זאָלן לעבן אין גייסט פון תורה

און מסורה. ער האָט אונטערדריקט יעדע אָפּנייגונג פון יידישקייט אין דער שטאָט. ער האָט געגרינדעט אַ ישיבה, ווו עס האָבן געלערנט איבער 100 בחורים אין עלטער פון 13—14 יאָר. די תלמידים אין דער דאָזיקער ישיבה זענען דערצויגן געוואָרן אין אַ שטרענגען אָפּגעזונדערקייט פון יעדן רוח פון וועלטלעכקייט און אפילו דאָס באַהערשן די פוילישע לאַנדעס־שפּראַך איז געווען פאַרבאָטן.

ווי עס דערציילט ר׳ אייזיק קאָנסטאַנטין אין זיינע זכרונות — האָט ער, זייענדיק אַ תלמיד אין דער דאָזיקער ישיבה, געהאַט חשק צו לערנען די פוילישע שפּראַך; אָבער זיין פאָטער ע״ה האָט דערויף נישט דערלויבט, שטייענדיק אויפן שטאַנדפונקט אַז ס׳איז געניג צו קאָנען שרייבן אויף פויליש אַן אַדרעס.

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה האָט זיך אין סיקאָל געלאָזט מערקן אַ באַדייטנדע אַנטוויקלונג אויף אַלע געביטן פונעם יידישן לעבן. כמעט דער גאַנצער האַנדל איז געלעגן אין די הענט פון יידישע סוחרים און אויפן געביט פון מלאכה האָבן יידישע האַנטווערקער געהאַט דעם אויבן אָן.

עס איז שוין דאָרט טעטיק געווען אַ דאַמף־מיל, וואָס האָט געהערט צום דעמאָלטיקן יידישן גביר ראוך. אַדאַנק יידישער ענערגיע און רירעוודיקייט איז געשטיגן אין סיקאָל דער עקספּאָרט פון לאַנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן.

וועגן דעם פאַרנעם פונעם דאָזיקן יידישן עקספּאָרט־האַנדל מיט לאַנדווירט־שאַפּטלעכע פּראָדוקטן דערוויסן מיר זיך פון עטלעכע סטאַטיסטישע ידיעות, וועלכע עס גיט איבער סאָקאָלסקי אין זיין דערמאָנטער שוין מאָנאָגראַפיע וועגן סיקאָלער קרייז. אַזוי זענען אין די יאָרן 1890, 1891, 1892 אַוועקגעשיקט געוואָרן פון דער באַן־סטאַציע אין סיקאָל[32]:

5485	טאָן תבואה פאַרן אינערן פון לאַנד
460	טאָן תבואה קיין עסטרייך
397	טאָן תבואה קיין רוסלאַנד דורך בראָד
10	טאָן תבואה קיין דייטשלאַנד

במשך די דאָזיקע 3 יאָר זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן פון דער דאָזיקער באַן־סטאַציע אין אַנדערע מקומות פון גאַליציע 657 טאָן קאַרטאָפל
און קיין עסטרייך 80 טאָן קאַרטאָפל

בעת דער זעלבער תקופה זענען פון סיקאָל אַוועקגעשיקט געוואָרן אין אַנדערע טיילן פון גאַליציע 262 שטיק בהמות
און קיין עסטרייך 2516 שטיק בהמות

די סיקאָלער יידן האָבן אויך אַנטוויקלט אַן אייגנאַרטיקע קליין־אינדוסטרי. אין די 80־ער יאָרן פונעם 19־טן י״ה האָבן זיי זיך באַשעפטיקט מיט אויסאַרבעטן גורטן (פאַסעקלעך) און מיט פלעכטן קילימעס[33].

בכלל, האָבן זיך אויפן געביט פון מלאכה געעפנט פאַר יידן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה וויטגייענדיקע מעגלעכקייטן. אינעם יאָר 1859 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דאָס „געווערבע־געזעץ", וואָס האָט געבראָכן די זעלבסט־הערשאַפט פון די צעכן און ווי אַ פועל יוצא דערפון האָבן די יידן באַקומען דאָס רעכט צו באַשעפטיקן זיך מיט זעמטלעכע מלאכות.

— 17 —

נאָך צום סוף פון 18־טן און צום אָנפאַנג פונעם 19־טן י״ה זענען קיין גאַליציע אַריינגעדרונגען די ערשטע שטראָלן פון דער השכלה־באַוועגונג. זינט ס׳האָבן זיך געעפנט די קאָמוניקאַציע־מעגלעכקייטן מיט מערבדיקע פראָווינצן פון עסטרייך און יידישע סוחרים זענען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט ווין און מיט אַנדערע גרויסע שטעט, האָט אַ פרישע אָטמאָספער באַהערשט די געמיטער פונעם גאַליצישן יידנטום.

אין מזרח־גאַליציע האָט זיך אויף דער יידישער גאָס געהאָט צעפלאַקערט אַ הייסער קולטור־קאָמף. אין אַ גאַנצער ריי גרעסערע שטעט, אין לעמבערג, בראָד, זׄולקווע און טאַרנאָפאָל, האָבן געלעבט און געווירקט משכילים און קולטור־טויער, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו שאַפן אַ סינטעז צווישן רעליגיעזער טראַדיציע, צווישן יידישקייט און דעם וועלטלעכן וויסן, שטרעבנדיק דערביי צו פאַרשפרייטן וועלטלעכע בילדונג און דערציאונג אויף דער יידישער גאָס.

די דאָזיקע אויפקלערונגס באַוועגונג אין גאַליציע האָט אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס האָבן אין דער דאָזיקער תקופה נאָך געווען שטייגער. דער קאָמף צווישן משכילישע רעפאָרמיסטן און אָרטאָדאָקסישע מנהיגים האָט זיך מיינסטנס אָפּגעשפּילט אין די בתי מדרשים, אין די שולן און שטיבלעך. ביי אויסערגעווייניקע שווערע באַדינגונגען איז אויסגעקומען די משכילים צו פירן זייער טעטיקייט פאַר דער וועלטלעכער קולטור־אויפקלערונג פון די יידישע מאַסן.

אין סיקאָל האָט דער דאָזיקער קולטור־קאָמף נישט געהאָט אַזוי שנעל אַ דערפאָלג. אין דער דאָזיקער שטאָט, הגם זי האָט אַדמיניסטראַטיוו געהערט צום זשולקווער קרייז, ווו די השכלה־באַוועגונג איז שוין געווען גענוג שטאַרק אָנטוויקלט, האָבן די רבנים און די רייכע לומדישע יידן געהאָט נאָך די דעצידירנדיקע השפּעה אויף אַלע רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען אויף דער יידישער גאָס. מיט אַ שטאַרקער האַנט האָבן זיי אונטערדריקט יעדן פרווו פון וועלכער ס׳איז השכלה־טעטיקייט, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן צו שטורמען די דאָרטיקע יידישע יוגנט.

ווי עס דערציילט אויף אַן אָנדער אָרט אינעם דאָזיקן יזכור־בוך דער סיקאָלער לאָנדסמאַן ר׳ יצחק בירנבוים, — האָט ער נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרלאָזן זיין היימאָט־שטאָט און וועג ער איז נאָך עטלעכע יאָר צוריק געקומען קיין

סיקאָל, שוין ווי אַן אויפגעקלערטער יונגערמאַן, האָבן די חסידים געקוקט אויף אים מיט חשד און האָבן אים נאָכשפּיאָנירט, צי ער איז חס וחלילה נישט „אָנגעשטעקט״ געווארן מיט ציוניזם, וועלכער האָט שוין אין אַנדערע יידישע ישובים אין גאַליציע פאַרכאַפּט די געמיטער פון דער יידישער יוגנט. אָבער — ווי עס גיט אויבער יצחק בירנבוים — מאַנכע בחורים פון דער הוסיאַטינער קלויז אין סיקאָל האָבן שוין געהאַט געשנאַפּט עפּעס וועגן ציוניזם און נישט איין מאָל האָבן זיי אים געבעטן, ער זאָל זיי באַקענען מיט די יסודות פונעם ציוניסטישן רעיון.

דאָס זענען אָבער געווען איינצעלנע יחידים פונעם יונגן דור, וואָס האָבן בסוד סודות געזוכט אַ וועג צו דער יידישער רענעסאַנס־באַוועגונג. דאָס סיקאָלער יידנטום איז געווען צו דער דאָזיקער צייט נאָך עקשנותדיק צוגעבינדן צום אַלטן יידישן שטייגער און האָט נאָך געלעבט אונטער אַ שטאַרקער השפּעה פון רבנות און חסידות. די דאָרטיקע אַרטאָדאָקסישע מנהיגים האָבן אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה פאַרמאָגט געניג כוח — אָפּצוהיטן אויף דער יידישער גאַס די יסודות פון דער אַלטער שיטה פון דערציען דעם יונגן דור אין חדרים און ישיבות, ווו עס האָט שטאַרק געווועלטיקט די מורא פאַר יעדן פרווו אויסצובריטערן דאָרט דעם גייסטיקן און געזעלשאַפטלעכן האָריזאָנט.

אויב עס זענען אין דער דאָזיקער תקופה טעטיק געווען אין סיקאָל וועלכע ס׳איז שוואָכע יידישע געזעלשאַפטלעכע כוחות, טאָ זענען זיי נישט אַרויס פון די ראַמען פון אַ געווייַנלעכער צדקה — אַדער אַנדערער פילאַנטראָפּישער הילפס־אַקציע.

— 18 —

צום סוף פון 19־טן י״ה האָט סיקאָל דורכגעמאַכט אַ וווייטערע אַנטוויקלונג. נייע בנינים פאַר שולן און אַנדערע עפּנטלעכע אינסטיטוציעס, דאָס אַלגעמיינע שפּיטאָל (פאַרענדיקט אינעם יאָר 1878), די לעבהאַפּטע פּריוואַטע בוי־באַוועגונגען — דאָס אַלץ האָט געהויבן די באַדייטונג פון דער שטאָט, וואָס האָט שוין נישט געהערט צו דער ז׳ולקווער באַצירקס־האופטמאַנשאַפט, נאָר איז געווארן די הויפּטשטאָט פון אַ באַזונדערן סיקאָלער אַדמיניסטראַטיוון קרייז.

באַדייטנד פאַרבעסערט האָט זיך איצט דאָרט דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידן, וואָס האָבן אויסגענוצט די גינסטיקע באַדינגונגען סיי פאַרן אינערלעכן און סיי פאַרן אויסערלעכן האַנדל. אַ דאַנק זייער שטרעבזאַמקייט און אויסערגעווייַנלעכן פלייס, האָבן זיי גובר געווען אַלע שווערישקייטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געמוזט ראַנגלען אין זייער טאָג־טעגלעכן קאַמף פאַר עקזיסטענץ.

אין זייער טריישאַפט צו דער הייליקער אמונה האָבן זיי אינעם יאָר 1856 אויפ־געבויט אַ נייע הערלעכע שול לויט דעם מוסטער פון דער שול אין ז׳ולקווע.

מיט נישט קיין קליינער קנאה האָבן זיך די קריסטלעכע שטאָט־איינוווינער באַצויגן

איצט צו זייערע יידישע סיקאָלער מיטבירגער. פֿלוצים האָבן די פֿאָליאָקן און אוקראַינער, וואָס האָבן יאָרן־לאַנג געלעבט בעיקר פון ערד־אַרבעט געפונען חן אינעם אַנדל.

„אין דער שטאָט איז פֿאַראַן איין קריסטלעך קאָלאָניאַל־געשעפֿט" [34] — האָט זיך באַקלאָגט סאָקאָלסקי אין זיין מאָנאָגראַפֿיע וועגן סיקאָלער קרייז [35]. איצט זענען די קריסטלעכע מיעשטשאַנעס געווארן הייסע באַשיצער פון דער פויערישער דאַרפס־באַפֿעלקערונג און האָבן אָנגעהויבן צו פֿאַרשפֿרייטן לאָזונגען פֿאַר באַפֿרייען דעם פויער פון יידישע הענט, פונעם יידישן סוחר, פון יידישן קרעמער, בעל מלאכה און פֿאַרמיטלער.

צוגלייך מיט די דאָזיקע באַמיאונגען, וואָס זייער ציל איז געווען צו פֿאַרכאַפֿן דעם יידישן אינערלעכן האָנדל — האָבן די סיקאָלער קריסטן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען אַרויסצושטויסן די יידן אויך פונעם עקספֿארט־האָנדל, רופנדיק די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע באַפעלקערונג נישט צו פֿאַרקויפן יידן לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פראָדוקטן. צו דעם צוועק האָבן זיי אָנגעהויבן צו שאַפֿן פֿאַרן קאָמף מיטן יידישן האָנדל, די אַזוי גערופענע „קולקאַ ראָלניטשע" (לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קרייז").

אינעם לעצטן צענדליק פונעם 19־טן י"ה האָבן עקזיסטירט אין סיקאָל שוין מערערע אַזעלכע קריסטלעכע „קולקא ראָלניטשע", וואָס האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט אויפקויף און פֿאַרקויף פון די פויערישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פראָדוקטן און אין יאָר 1898 איז דאָרט געגרינדעט געווארן אַ האָנדלס־פֿאַרבאַנד, וואָס האָט אַרומגענומען מער ווי 50 אַזעלכע פֿאַרקויפס־ און אויפקויף־פונקטן אינעם קרייז.

די דאָזיקע קריסטלעכע האָנדלס־פונקטן, אונטערשטיצט מיט עפנטלעכע געלטער דורך דעם קרייז־ראַט (ראַדאַ פּאָוויאַטאָווא), האָבן געדאַרפט דינען ווי אַ מכשיר אין דער אַנטי־יידישער אַרויסשטויסונגס־אַקציע און — ווי עס אונטערשטרייכט דאָס אונדזער פּוילישער היסטאָריקער סאָקאָלסקי — האָבן די דאָזיקע „קולקאַ ראָלניטשע" געדאַרפט — געניסנדיק פון כסדר־יקער זאָרגפֿעלטיקער אונטערשטיצונג מצד די אָרטיקע מאַכטאָרגאַנען (בפרט פון דער ראַדאַ פּאָוויאַטאָווא) ,אין דער נאָענטסטער צוקונפט פעיק זיין איבערצונעמען דעם דאָרפישן האָנדל אויסליסלעך אין זייערע הענט" [63].

די דאָזיקע אַנטי־יידישע אקציע האָט געמוזט געבן די געהעריקע רעזולטאַטן. דער דרוק פון דער פֿאַרדרענגונגס־אַקציע, אונטערשטיצט דורך אָפּיציעלע און אומאָפּיציעלע אַנטיסעמיטישע פאַקטאָרן האָבן אָנגעהויבן אונטערצוגראָבן די ווירטשאַפֿטלעכע יסודות פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל. די צאָל יידישע עקזיסטענצן, וואָס זענען געפאַלן דאָרט אַ קרבן פון דער דאָזיקער עקסטרמינאַציע־טעטיקייט מצד דער קריסט־לעכער איינווינערשאַפט האָבן זיך מיט יעדן טאָג פֿאַרגרעסערט. פֿאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל איז געבליבן נאָר איין ברירה: אויסצוואַנדערן פון דער שטאָט.

צוליב די אָטאָ סיבות איז אינעם לעצטן יאָרצענדליק פונעם 19טן י"ה די רעלאַטיווע צאָל יידן אין סיקאָל געפֿאַלן מיט 1.6%, ווי מיר האָבן דאָס שוין פריער פעסטגעשטעלט.

עס איז דאָרט פאָרגעקומען אַ צווווקס פונעם פּוילישן עלעמענט אויפן חשבון פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז אַרויף אויפן וועג פון עמיגראַציע.

וועגן וועלכער ס׳איז יידישער פּאָליטיק, וועגן אַן אָרגאַניזירטער זעלבסטיהלפס־אַקציע איז קיין רייד נישט געווען. צום סוף פונעם 19־טן י״ה האָבן זיך אין דער שטאָט געזעלשאַפטלעך באַטעטיקט איינצלנע בכבודיקע, ס׳רוב אָרטאָדאָקסישע שתדלנים, וואָס האָבן נאָך זינט פּריערדיקע יאָרן ערלעך און געוויסנהאַפט פאָרוואָלטעט מיטן קהילה־פאָרמעגן און רעפּרעזענטירט דאָס סיקאָלער יידנטום אינעם שטאָט־מאָגיסטראַט. די דעמאָלטיקע אָרטאָדאָקסישע מנהיגים, ווי ר׳ אייזיק ביק ז״ל און נאָך אים ר׳ ישראל בארד ז״ל — זענען מיט פולער ערנסטקייט אָן איבערגעגעבנקייט געווען טעטיק אין דער קהילה. זיי האָבן זיך אָבער נישט געריכטעט מיט וועלכער ס׳איז דעה פון די ברייטערע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט אין דער דאָזיקער תקופה צוליב דער רעאַקציאָנערער וואָל־אָרדינאַציע, נישט געהאַט קיין וואָל־רעכט נישט צו דער קהילה און נישט צום שטאָטראַט. הגם די דעמאָלטיקע סיקאָלער כלל־טוער זענען תמיד גרייט געווען צו יעדער שתדלנות און האָבן צו יעדער צייט אַנטוויקלט אַ נויטיקע פילאַנטראָפּישע הילפס־אַקציע לטובת זייערע נויטבאַדערפטיקע יידן. אָבער פאַר עפענען די טויערן פון דער קהילה פאַר די ברייטערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן די דאָזיקע כלל־טוער נישט געהאַט נאָך קיין פאַרשטענדעניש. להיפך — אָפּהיטנדיק דעם אַלטן יידישן שטייגער אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל, האָבן זיי מיט די בעסטע כוונות פאַרפאָלגט יעדע שפּור פון וועלטלעכקייט, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן אַרייַנצודרינגען אין די רייַען פון דער דאָרטיקער אָרטאָדאָקסישער יוגנט.

ס׳איז געווג אָנצוווייזן אויף דעם סיקאָלער לאַנדסמאַן, דעם זשורנאַליסט און דיכטער חיים אהרון האָפענער ז״ל, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין סיקאָל אינעם יאָר 1864 און האָט געלערנט דאָרט אין דער ישיבה. נאָך דער חתונה איז ער געוואָרן אַ בדחן און האָט אָנגעהויבן צו שרייבן לידער אין העברעאישער און יידישער שפּראַך, האָט מיטגעאַרבעט אין דער בראָדער צייטונג „העברי״, „עברי אנכי״, און שפּעטער, אינעם יאָר 1901 האָט ער מיט דער משפּחה זיינער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, ווו ער האָט זיך באַטייליקט זשורנאַליסטיש אין דאָרטיקע טאָגבלעטער און האָט אויך אַרויסגעגעבן עטלעכע זאַמלונגען מיט העברעאישע לידער. ער איז נפטר געוואָרן אין אַמעריקע אין יאָר 1933.

— 19 —

דאָס 20־טע יאָרהונדערט האָט זיך אין סיקאָל אָנגעהויבן מיט אַ גרויס אומגליק. אַ שרעקלעכע שריפה האָט אין יאָר 1901 חרוב געמאַכט אַ גרויסן טייל פונעם יידישן קוואַרטאַל און הונדערטער יידישע עקזיסטענצן זענען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. מיט דער גרעסטער אָנשטרענגונג האָבן זיך די דאָרטיקע יידן געזומען צום וויידעראויפבוי פון זייערע צעשטערטע היימען און יידן, וואָס האָבן נישט געליטן

פון דער שריפה האָבן נישט געלאָזט פאַלן זייערע ברידער אין אַן עת צרה און מיט אַ ברייטער האַנט האָבן זיי מיטגעהאָלפן ביי דער אויפבוי־אַרבעט.

בכלל האָט זיך איצט אין די גאַליציש שטעט און שטעטלעך פאַרערגערט דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג. אויב צום סוף פונעם 19־טן י״ה איז בערך 80% פונעם האַנדל אין גאַליציע געלעגן אין יידישע הענט און אין געוויסע בראַנזשן האָבן זיך מיטן הורט־ און עקספּאָרט־האַנדל באַשעפטיקט אויסשליסלעך יידישע סוחרים, האָבן זיך שוין אין די ערשטע יאָרן פונעם 20־טן י״ה אָנגעהויבן צו וואַקלען די דאָזיקע יידישע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס.

אין סיקאָל און אין דער סביבה איז שטאַרק געשטיגן די צאָל פּוילישע „קולקאַראָליטשע״, וואָס זענען שוין אַריינגעדרינגען אויך אין הורט־האַנדל מיט לאַנדווירט־שאַפטלעכע פּראָדוקטן.

אַן ענלעכע טעטיקייט האָט דאָרט אָנטוויקלט דער „סאָיוז אוקראַינסקי״, „די נאַראָדנאַ טאָרהאָוולאַ״ און דער „סאָיוז רוסקי״. די יידן, געפינענדיק זיך איצט אונטער אַ דאָפּלטן דרוק פון פּוילישע און אוקראַינישע אַנטי־יידישע כוחות, האָבן געמוזט שווער זיך ראַנגלען אינעם קאַמף מיט די אַרויסשטויסונגס־באַשטרעבונגען מצד דער אַרומיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אַ בינטל ידיעות בנוגע דער ווירטשאַפטלעכער אוין געזעלשאַפטלעכער סטרוקטור פון ד יידן אין סיקאָל אינעם ערשטן צענדליק פון 20־טן י״ה — האָט אונדז איבערגעגעבן ד״ר דוד קינדלער, דער אָנגעזעענער ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער דאָרטיקער עסקן במשך צענדליקער יאָרן, וואָס איז על פי נס ניצול געוואָרן פונעם נאַצישן גיהנום און ווינט היינט מיט זיין משפּחה אין ישראל.

ווי ער דערציילט דאָס, האָט זיך דאָס יידישע לעבן אין סיקאָל נאָך אין די ערשטע

שכונת יהודים בסוקל הישן (לפני הדירה של משפחת קאָרן)
אַ יידיש ווויונוגס־פערטל אינעם אַלטן סיקאָל (פאָר דער ווויונוג פון דער משפחה קאָרן)

יאָרן פונעם 20־טן י״ה אַנטוויקלט לויט אַן אייגנאַרטיקן שטייגער, וואָס זיין אויסדרוק איז געווען דאָס קאָנצענטרירן זיך פון דער יידישער מאַסע אַרום די דעמאָלטיקע באַרימטע גאונים, צדיקים פון בעלז, הושאַטין און סטרעליסק. יעדע אַזאַ גרופּע חסידים האָט זיך אויפגעבויט און אויסגעהאַלטן אן אייגענע שול. אַ חוץ יידיש האָבן די דאָרטיקע יידן גערעדט אַ ביסל פויליש, אָדער רוטעניש, אויף וויפל דאָס איז געווען נויטיק צום האַנדל מיט דער פוילישער אָדער רוטענישער באַפעלקערונג. אין דער דאָזיקער תקופה האָבן שוין געלעבט דאָרט יידן, וואָס האָבן געקענט אַ ביסל דייטש און האָבן געלייענט די ווינער צייטונג „די נייע פרייע פרעסע״, וואָס איז געווען גלייכצייטיק אַ מין מדריך אין פאָליטישע פראָבלעמען.

דאָס הייפּעלע יידישע בערופּס־אינטעליגענץ, וואָס איז שוין דעמאָלט טעטיק געווען אין דער שטאָט, האָט געפירט אַן אָפּגעזונדערט לעבן און איז געווען געצוואונגען אַסימילירט. צו דער דאָזיקער בערופּס־אינטעליגענץ האָבן דעמאָלט געהערט: דער אַדוואָקאַט פרענקעל, אַ זייער געשעצטער און אָנגעזעענער מענטש, און דער מעדיציניש־דאָקטאָר אוריך, וואָס האָט גהאַט ס׳רוב אַ יידישע פּראַקטיק.

הינטער דער שטאָט איז געווען טעטיק אַ דאַמף־מיל, וועלכע עס האָט אויפגעבויט דער סיקאָלער גביר ראוך. שפּעטער האָט אָפּגעקויפט די דאָזיקע מיל דער באַראָן וואָטמאָן, וועלכער האָט זיך מתחייב געווען צו באַשעפטיקן ראוכט זון אַלס דירעקטאָר פון דער מיל, וווּ עס זענען באַשעפטיקט געווען בלויז יידישע באָאַמטן און קריסטן אַלס פּשוטע אַרבעטער. דער דירעקטאָר ראוך — הגם ער האָט געפירט זיין היים אינעם פּויליש־גייסט, האָט מיט אַ ברייטער האַנט מנדב געווען אויף אַלע יידישע צוועקן.

אויף דער פּעריפעריע פון סיקאָל איז געשטאַנען די קעסל־פאַבריק, וואָס האָט גהערט צו די ברידער גרינער, וועלכע האָבן פון דער פּראָדוקציע פון קעסלען פאַר גאָראלניעס (בראָנפן־ברענערייען) געמאַכט אַ גרויס פאַרמעגן. די בעלי בתים פון דער דאָזיקער פאַבריק, פּשוטע יידן פונעם אַלטן טראַדיציאָנעלן שטייגער, האָבן זיך דערוואָרבן פיל אָנזען אין דער שטאָט. זייערע קינדער האָבן שוין געהערט צו דער אַסימילירטער בערופּס־אינטעליגענץ.

ס׳רוב יידן אין דער שטאָט — דערציילט ד״ר קינדלער — זענען נאָך אינעם ערשטן צענדליק פונעם 20־טן י״ה געווען באַשעפטיקט מיט מסחר, דערונטער נישט ווייניק הורט־סוחרים. עס זענען אויך טעטיק געווען אין דער שטאָט יידישע האַנט־ווערקער, ווי שנייידערס, סטאָלאַרעס, מאָלערס און גאָר ווייניק שוסטערס. די קריסטלעכע באַפעלקערונג — וואָס מיר ווייסן שוין פון פריער — האָט זיך אויך אין דער תקופה באַשעפטיקט מיט לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעט, דערביי זענען אויך דאָרט טעטיק געווען קריסטלעכע בעלי־מלאכות אין נישט קיין גרויסער צאָל.

ווי עס גיט אונדז איבער ד״ר קינדלער, האָבן זיך אין דער שטאָט אין דער דאָזיקער תקופה אויסגעצייכנט מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט צוויי יידן: איינער איז געווען דער פּראָפינאַטאָר בורשטין, אַ יוד אַ גביר, אַ שומר מסורת, וואָס פלעגט

אפט ביי זיך אין דער היים זיצן ביי אַ בלאַט גמרא. זיינע קינדער האָבן שוין געלערנט אויף די אוניווערסיטעטן, זענען שוין געווען געצלעך אַסימילירט און האָבן זיך בכלל נישט באַטייליקט אינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

דער צווייטער געזעלשאַפטלעכער עסקן איז געווען אַבגאָט, אַן אייגנטימער פון אַ שניטגעשעפט און אַ מיטגליד פונעם סיקאָלער שטאָטראַט. פון זיינע צוויי זין, — איז איינער געווען אַן אַקטיווער אַסימילאַטאָר, בעת דער צווייטער האָט געפירט אַ יידיש לעבן.

אין אַלע פאַליטישע ענינים האָבן זיך דעמאָלט די סיקאָלער יידן אָריענטירט לויט די אָנווייזונגען פונעם בעלזער צדיק.

— 20 —

נאָך אין די לעצטע צענדליק יאָר פונעם 19־טן י״ה, ווען די גאַליצישע לאַנד־רעגירונג האָט זיך געגרייט צו באַגרענעצן און אפילו אָפצושאַפן די קאַמפּעטענצן פון די יידישע קהילות, האָבן די דעמאָלטיקע פּראָגרעסיווע יידישע כלל־טוער אין גאַליציע פון דער אָרגאַניזאַציע „שומר ישראל״ געפונען קיין לעמבערג אַ צוזאַמענפאָר פון די יידישע קהילות, אויף וועלכע ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַ מוסטער־סטאָטוט פאַר די קהילות אין גאַליציע, און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אין גאַליציע אַ רבנים־סעמינאַר. בשייכות מיטן דאָזיקן באַשלוס איז אויפן צוזאַמענפאָר פאָרגעקומען אַ הייסער קאַמף צווישן די פאָרגעשריטענע רעפּרעזענטאַנטן פון די קהילות און די פאָרשטייער פון די אָרטאָדאָקסן. צום סוף האָט דער בעלזער צדיק, רבי יהושע רוקח זצ״ל, מיט נאָך אַנדערע אָרטאָדאָקסישע רבנים, גערופן צו באַיקאָטירן די החלטות פונעם לעמבערגער צוזאַמענפאָר. שאָפנדיק גלייכצייטיק אַ באַזונדערע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציע „מחזיקי דת״, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו באַקעמפן די פּראָגרעסיווע טענדענצן, וואָס האָבן זיך אָנגענומען אַריינצורייסן אין די יידישע קהילות.

די דאָזיקע אָרטאָדאָקסישע קרייזן האָבן אין יאָר 1882 צונויפגערופן קיין לעמבערג אַ קאָנפערענץ, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט 220 רבנים און 800 דעלעגאַטן פון יידישע קהילות אין גאַליציע און בוקאָווינע און וווּ ס׳איז באַשטעטיקט געוואָרן אַ סטאָטוס פאַר יידישע קהילות לויטן אָרטאָדאָקסישן נוסח.

דער דאָזיקער קאַמף צווישן דעם אָרטאָדאָקסישן און פּראָגרעסיוון לאַגער אינעם גאַליצישן יידנטום בנוגע דעם מהות און קאַמפּעטענץ פון די יידישע קהילות אין גאַליציע האָט אָפט אָנגענומען שאַרפע פאָרמען — בפרט וען אויף דער יידישער פאָליטישער אָרענע אין גאַליציע זענען דערשינען יידיש־נאַציאָנאַלע מנהיגים, וואָס האָבן אויפגענומען דעם קאַמף פאַר דער רעאָליזירונג פון ד״ר הערצלס לאָזונג צו דערראָבערן די יידישע קהילות.

ווי מיר האָבן דאָס שוין פריער אָנגעוויזן, איז פאַר די סיקאָלער יידישע מנהיגים

פרעמד געווען דער באַגריף פון יידיש־נאַציאָנאַלער פאָליטיק און נאָך אין די ערשטע יאָרן פונעם 20טן י״ה האָט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל געהערשט רו און ביז צום דערשיינען פון די ערשטע ציוניסטישע פיאָנערן איז אויך אַרום דער יידישער קהילה אין סיקאָל נישט פאַרגעקומען קיין שום קאַמף. עס האָבן אין דער דאָרטיקער קהילה געהערשט עטלעכע בכבודיקע אָרטאָדאָקסישע רייכע משפחות, וואָס האָבן ערלעך און מיט איבערגעגעבנקייט אָנגעפירט מיט דער קהילה־ווירטשאַפט אין די ענגע ראַמען פון דער דעמאָלטיקער באַגרענעצטער קהילה־טעטיקייט.

אָפט האָבן די דאָזיקע קהילה־פרנסים רעפרעזענטירט די יידישע באַפעלקערונג אויך אינעם סיקאָלער שטאָטאָט, באַנוצנדיק זיך מיט פשוטער שתדלנות אַלס איינציק מיטל צו דערגרייכן וועלכע ס׳איז הנחות פאַרן יידישן צד.

אינעם קאַמף צווישן פאָליאָקן און רוטענער, האָבן זיי זיך תמיד סאָלידאַריזירט מיטן פוילישן צד, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר דעם איינציקן באַרעכטיקן הערשער אין מזרח־גאַליציע.

— 21 —

די נאַציאָנאַל־ציוניסטישע שטרעמונגען, וואָס האָבן אין די ערשטע יאָרן פונעם 20־טן י״ה געהאַט שוין פאַרכאַפט די געמיטער פון די יידישע מאַסן אין די גרעסערע מזרח־גאַליצישע שטעט, האָבן סוף כל סוף דורכגעבראָכן די ייאָנט פון אינדיפערענטיזם און פאָליטישער נאַציאָנאַלער גלייכגילטיקייט, וואָס האָט דורות לאַנג געהערשט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל. אינעם יאָר 1905 איז שוין דאָרט טעטיק געווען אַ ציוניסטישער פאַראיין מיט ד״ר שמעון וואָלפראָם בראש [37].

בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאָמענט אינעם יאָר 1907 זענען די יונגע ציוניסטישע אַקטיוויסטן אין גאַליציע, צום ערשטן מאָל אַרויס צום קאַמף פאַר די יידיש־נאַציאָנאַלע קאַנדידאַטן, וואָס זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן אין עטלעכע וואָל־קרייזן. דער דאָזיקער וואָלקאַמף האָט געווען די יידישע מאַסן פון דער פאָליטישער אַפּאַטיע און אָפּגעשטאָנענקייט. מיט אומבאַשרייבלעכער התלהבות זענען די יידיש־נאַציאָנאַלע לאָזונגען אויפגענומען געוואָרן אין די יידישע ישובים אין גאַליציע.

דעם יידיש־נאַציאָנאַלן לאָגער האָט באַקעמפט אַ גאַנצע סיקטער פראָנט פון דער פוילישער רעאַקציע מיט יידישע אַסימילאַטאָרן און אַנטי־ציוניסטישע אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וועמען ס׳איז געלונגען דורכצופירן נאָר דריי קאַנדידאַטן, הגם אין אַ גאַנצער ריי שטעט האָבן יידן מאַסנהאַפט געשטימט אויף דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע.

אין סיקאָל האָט דער דאָזיקער וואָל־קאַמף געפונען נאָך אַ שוואַכן אָפּקלאַנג. די דאָרטיקע יונגע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט אין איר טעטיקייט אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד אַלע אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס זענען נאָך דעמאָלט געווען דער דעציידירנדיקער פאַקטאָר אויף דער יידישער גאַס.

די זעלבע קרייזן, אָנגעפירט דורך רייכע אַרטאַדאָקסישע בעלי בתים, האָבן אויך געהערשט אין דער יידישער קהילה אין סיקאָל. די דאַרטיקע ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן נישט געהאַט קיין גרויסע דעה ביי דער וואָל פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, ווייל דאָס אַקטיווע און פאַסיווע וואָל־רעכט איז געווען אָפהענגיק פון אַ צווייפאַכיקן וואָל־צענזוס: אַ צענזוס פון פאַרמעגן און פון לומדות.

דאָס סיקאָלער יידנטום איז געווען אינעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20סטן י״ה אין דער גינסטיקער לאָגע, וואָס בראש פון דער קהילה זענען געשטאַנען יידן לומדים, וואָס האָבן ערלעך און איבערגעבן אָנגעפירט מיט דער קהילה־ווירטשאַפט לטובת דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט. עס באַווייזט דאָס אונדז דער צוזאַמענשטעל פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין סיקאָל אינעם בודזשעט־יאָר 1909/10 (תר״ע)[38], לויט וועלכן ראש הקהל איז געווען דעמאָלט ר׳ אייזיק ביק און זיין שטעלפאַרטרעטער איז געווען ר׳ טאָדרעס אקנער. צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָבן נאָך געהערט דעמאָלט: מעכל שלמה בורשטין, מאיר פפעפער, צלל שמוצער, משה באום, מאיר בעריש ריימאַן, מענדל טרעפעל, לייב ברי, שלמה בלום, חיים יעקב ריימאַן, דוד שפּאַלטער. שטאָט־רב איז געווען דעמאָלט ר׳ שמואל רוקח און אַחוץ אים זענען געווען טעטיק אין דער קהילה די רבנים: שבתי הערצאָג און ר׳ לייבעלע דיין. קהילה־סעקרעטאַר איז געווען יעקב האָרן.

מיט דער הברה קדישא האָט אָנגעפירט דעמאָלט חיים יעקב ריימאַן. ס׳איז כדאי נאָך אונטערצושטרייכן, אַז דער סיקאָלער קהילה־בודזשעט פאַרן יאָר 1909/10 האָט באַטראָפן 12.000 עסטרייכישע קראָנען[39] — אַ געוואָג גרויסער סכום ווי אויף די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן.

— 22 —

צום סוף פונעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן י״ה איז אין סיקאָל באַדייטנד געשטיגן דער צושטראָם פון פּאָליאַקן פון מערב־גאַליציע. די ירידה פון דער רעלאַטיווער צאָל יידן לגבי דער דאַרטיקער אָלגעמיינער צאָל איינוווינער, וואָס האָט זיך געלאָזט מערקן שוין אינעם יאָר 1900, האָט איצט געהאַלטן אין איין וואַקסן. אינעם יאָר 1910 האָט די צאָל יידן אין סיקאָל באַטראָפן 4516 נפשות, דאָס איז מיט 738 נפשות מער ווי אין יאָר 1900 און טראָצדעם איז דאָרט געפאַלן איצט די רעלאַטיוו צאָל יידן פון 39.3 פּראָצענט אויף 38.9%. פאַרשטייט זיך, אַז מיטן וווקס פון דער צאָל פּוילישע איינוווינער — איז אויך שטאַרקער געוואָרן זייער דרוק קעגן די יידישע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס אין דער שטאָט.

די יידן זענען נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין מזרח־גאַליציע האָט אַרגאַניזירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע פאַרטיידיקונגס־אַקציע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען צו דערטיילן הילף די יידישע באַדראָטע עקאָנאָמישע

פֿאָיציעס, וואָס האָבן זיך געוואָלט אונטערן דרוק פון די פֿאַרדרענגונגס־באַשטרעבונגען מצד די פּוילישע בירגערלעכע עלעמענטן.

אין סיקאָל האָבן די פֿאָליאַקן אינעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן י״ה אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע ווירטשאַפֿטלעכע טעטיקייט, בעיקר אויפן געביט פון גרינדן קרעדיט־אַנשטאַלטן, וואָס זייער ציל איז געווען צו פּינאַנסירן דעם פּוילישן האַנדל. בעת אינעם יאָר 1908 זענען דאָרט טעטיק געווען 4 יידישע קרעדיט־גענאָסנשאַפֿטן, האָבן אין דער זעלבער צייט עקזיסטירט דאָרט 5 קריסטלעכע אַזעלכע קרעדיט־אינסטיטוציעס [40].

אין רעזולטאַט פון דער פֿאַראָרדענונג וועגן זונטיק־רו, ווי אויך צוליב די גזירות פון זאָלץ און געטראַנק־מאָנאָפּאָלן, האָט זיך באַדייטנד פֿאַרערגערט די ווירטשאַפֿטלעכע לאָגע פון די יידן אין סיקאָל. אַ פֿאַטאָלע השפּעה אויפן ווירטשאַפֿטלעכן מצב פון דער יידישער באָפֿעלקערונג אין גאַליציע האָט געהאַט די פֿאַראָרדענונג וועגן די פּראָפּינאַציע־קאָנצעסיעס, צוליב וועלכער פון בערך 15.000 יידישע משפּחות, וואָס האָבן געלעבט פונעם האַנדל מיט משקאות — האָבן 8000 — דאָס איז בערך 40.000 יידן, פֿאַרלוירן זייערע פּרנסות.

— 23 —

צום אַנהויב פונעם צווייטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן י״ה האָט זיך אין סיקאָל, אַ דאַנק דער אינטענסיווער אויפקלערונגס־טעטיקייט פון דער יונגער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אָנגעהויבן צו וועקן דאָס נאַציאָנאַלע באַווּסטזיין פון דער יידישער באָפֿעלקערונג. בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אינעם יאָר 1911, האָבן שוין די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער וואַל־אַקציע און מיטן גאַנצן ברען געוואָרפן זיך אינעם וואַל־קאַמף.

אינעם ז׳ולקווע—ראווא רוסקא—סיקאָלער וואַל־קרייז, האָבן קאַנדידירט דער פּוילישער פֿראָפעסאָר סטאַזשינסקי ,ד״ר איגנאַצי שטיינהאוז — אַן אַדוואָקאַט, אונטער־שטיצט דורכן שטאָטהאַלטער (נאַמיעסטניק) באָבושינסקי, דער אוקראַאינישער גלח לעוויצקי און ד״ר ראָפּאָפּאָרט, אַ מזרחיסט, אַ מיטגליד פון שטאָטראַט אין לעמבערג. דער יידיש־נאַציאָנאַלער וואַל־קאָמיטעט האָט פֿאָרגעלייגט די אוקראַינער צו שליסן אַ וואַל־אָפּמאַך, לויט וועלכן זיי האָבן געדאַרפט ,אינעם דאָזיקן קרייז, אָפּגעבן זייערע שטימען פֿאַרן יידישן קאַנדידאַט ראָפּאָפּאָרט. ס׳איז אָבער דערפון גאָרנישט געוואָרן, ווייל די אוקראַינער האָבן געוואָלט צומערשט פּרווון זייערע כוחות און ביים ערשטן וואַלגאַנג שטימען אויף זייער קאַנדידאַט לעוויצקי און ערשט ביי דער עוועניטועלער שטיכוואַל, האָבן זיי געוואָלט וואַרפן זייערע שטימען פֿאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן קאַנדידאַט.

ווי עס גיט אונדז איבער ד״ר קינדלער אין זיינע זכרונות, האָט דער יידיש־נאַציאָנאַלער קאַנדידאַט ד״ר ראָפּאָפּאָרט, באַקומען אין דער שטאָט סיקאָל גופא, ביי דעם ערשטן וואַלגאַנג, די גרעסטע צאָל שטימען ,אָבער אין אַ ריי קלענערע אָרטשאַפֿטן,

וואָס האָבן געהערט צום דאָזיקן וואָל־קרייז, האָבן די יידן, טעראָריזירט דורך די אָפּיציעלע אַדמיניסטראַטיוועּ פאַקטאָרן, ווי אויך אונטער דער השפּעה פון די אַנטי־ציוניסטישע אָרטאָדאָקסישע קרייזן, געשטימט אויף ד״ר שטיינהאוז און ס׳איז געקומען צו אַ שטיכוואָל צווישן דעם לעצטן און פּראָפעסאָר סטאַזשינסקי. געוויילט געוואָרן איז ד״ר שטיינהאָוז, וועלכער איז אינעם ווינער פּאַרלאַמענט געוואָרן אַ מיטגליד פונעם פּוילישן פּאַרלאַמענטאַרישן קלוב (קאָלאָ פּאָלסקיע).

אין די יאָר 1912, 1913, האָט גאַליציע דורכגעמאַכט אַ שווערן ווירטשאָפטלעכן קריזיס. די אַגרעסיווע מלחמה־טענדענצן פון דער עסטרייכיש־אונגאָרישער פּאָליטיק זענען וואָס אַ מאָל בולטער געקומען צום אויסדרוק.

טיף צעטרייסלט איז געוואָרן דאָס גאַנצע ווירטשאָפטלעכע לעבן אין גאַליציע. סטאַגנאַציע אינעם האַנדל, ווי אויך אין דער אַזוי אויך שוואַך־אַנטוויקלטער אינדוסטרי, האָבן דערפירט צו אַ מוראדיקער אַרבעטסלאָזיקייט און די פּאופּעריזאַציע אויף דער יידישער גאַס האָט אָנגענומען שרעקלעכע פּאָרמען. עס זענען דעמאָלט אין אַ ריי שטעט טעטיק געווען יידישע געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען צו אַרגאַניזירן אַ ברייט פּאַרטוויגטע הילפס־אַקציע.

אין סיקאָל איז בין צום יאָר 1913 נישט טעטיק געווען קיין איין יידישע געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציע, אָדער הומאַניטאַרע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך געזאָלט באַשטרעבן אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן צו לינדערן די יידישע אָרעמקייט. עס זענען דאָרט טעטיק געווען איינצלנע פּאָרמעגלעכע יידן, וואָס האָבן געהאַלטן פון דער מצוה פון צדקה און האָבן זיך ווי ווייט מעגלעך באַמיט צו העלפן זייערע נויטבאַדעפּטיקע ברידער. וועגן אַזעלכע איידעלן סיקאָלער יידן וועט אויספירלעך דערמאָנט אין אַנדערע קאַפּיטלען פונעם דאָזיקן יזכור־בוך.

— 24 —

ערשט דער שווערער פּאָרמלחמהדיקער ווירטשאָפטלעכער קריזיס אין גאַליציע און די אַלגעמיינע אָרעמקייט, וואָס האָט זיך אַזוי געוואַלדיק פּאָרשפּרייט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל — האָט באַווירקט, אַז די דאָרטיקע כלל־טוער האָבן אייניגעזען די נויטוועندיקייט צו שטעלן די פילאַנטראָפּישע טעטיקייט אויף ברייטערע געזעל־שאַפטלעכע יסודות. אַזוי זענען דאָרט אינעם יאָר 1913 געגרינדעט געוואָרן עטלעכע פילאַנטראָפּישע פּאָראיינען, וואָס יעדער פון זיי האָט געהאַט אַן אַנדערע אויפגאַבע.

אַ רירערדוויקע טעטיקייט האָט אַנטוויקלט דער יידישער שנייידער־פּאָראיין, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין דעם דאָזיקן יאָר. די סיבה צוליב וועלכער ס׳איז ערשט אינעם יאָר 1913 געגרינדעט געוואָרן דער דאָזיקער פּאָראיין, איז געווען פּשוט דער, וואָס אין אַלטן סיקאָל, אין דער שטאָט פון לומדים און גדולי התורה, איז די צאָל יידישע האַנטווערקער נישט געווען קיין גרויסע. מיט דער צייט, האָבן דאָרט איינגע־וואַנדערט יידישע בעלי־מלאכות פון די אַרומיקע שטעטלעך און אַזוי ווי צווישן

די נייע אייגוואַנדערער איז געווען אַ גרעסערע צאָל שניידער, האָבן זיי געגרינדעט אַן אייגענעם פאַראיין מיט אַן אייגענעם שולעכל, וואָס האָט זיך געפונען נעבן בית המדרש און ווו עס האָבן, אַ חוץ יידישע שניידער, געדאָווענט אויך האָנטווערקער פון אַנדערע בראַנזשן. במשך אַ סך יאָרן איז בראש פון דער שניידער־שול געשטאַנען ר׳ יוסף אליהו צווירן ז״ל[41], וועלכער איז געווען זייער אַקטיוו ביים אויפהאַלטן דעם שניידער־פאַראיין מיטן שולעכל און דערביי האָט ער אַנטוויקלט אַ זייער נוצלעכע טעטיקייט לטובת די יידישע האָנטווערקער אין דער שטאָט. אינעם בודזשעט־יאָר 1914/15 איז בראש פונעם שניידער־פאַראיין געשטאַנען דער סיקאָלער פאַרדינסטפולער כלל־טוער מ. קרעבס ז״ל.

אַ ברייטע הילפס־טעטיקייט האָט אין סיקאָל אינעם יאָר 1913 אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען דער פאַראיין „תומחי עניים״, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע בעת די ווינטער־חדשים צו פאַרזאָרגן די אָרעמע יידן מיט הייץ־מאַטעריאַל. בראש פונעם פאַראיין איז געשטאַנען ר׳ מענדל ברי, וועלכער האָט מיט זיין אומדערמידלעכער טעטיקייט פיל בייגעטראָגן צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאַס[42].

אַ באַזונדערס אויסערגעווייגלעך וויכטיקע און נוצלעכע טעטיקייט אין סיקאָל האָט זינט דעם יאָר 1913 אַנטוויקלט דער פרויען־פאַראיין „עזרת נשים״, וואָס זיין הויפט־אויפגאַבע איז געווען צו באַקעמפן די קראַנקע יידן, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן

מימין (פון רעכטס): ר׳ אשר שמירער — ראש ישיבה בסוקל

אינעם אַלגעמיינעם שטאָטישן שפּיטאָל. אַ סך יאָרן איז אין דער שפּיץ פונעם דאָזיקן פּאַראיין געשטאַנען די איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוערין פרוי חנה קרעמינער ז״ל און פרוי פּאָדזאַמטשער.

אַ גאָר וויכטיקע הומאַניטאַרע אויפגאַבע האָט געהאַט דער פאַראיין „ביקור חולים״, וואָס האָט אויך אָנגעהויבן זיין טעטיקייט אינעם יאָר 1913 און האָט זיך באַשעפטיקט מיט דערטיילן אומזיסטיקע הילף פאַר אָרעמע יידן. במשך לאַנגע יאָרן איז די דאָזיקע געזעלשאַפט אָנגעפירט געוואָרן דורך דעם פאַרדינסטפולן יידישן עסקן ר׳ אפרים גראָס ז״ל.

צום שבח פון דער פאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה אין סיקאָל אין דער תקופה 1913/14 — מוז אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אויפן געביט פון סאָציאַלער הילף האָט זי אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקע אַקטיוויטעט. אינעם בודזשעט־יאָר 1913/14 איז בראש פון דער דאָרטיקער קהילה־פאַרוואַלטונג געשטאַנען ר׳ צלל שמוצער, וועלכער האָט קאָנטינואירט די טראַדיציע פון דער פריערדיקער קהילה־פאַרוואַלטונג און האָט מיט פולער איבערגעבנקייט דערפילט זיינע געזעלשאַפטלעכע אויפגאָבן. אין דעם דאָזיקן בודזשעט־יאָר האָבן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג, אַ חוץ די פריערדיקע מיט־גלידער, וואָס זענען געווען טעטיק אינעם יאָר 1912/13 — געהערט נאָך צוויי נייע געזעלשאַפטלעכע עסקנים, ר׳ אברהם קראָם און ד. וועליש זאקס[43].

אין גאָר שווערע באַדינגונגען האָט זיך געפונען די יידישע קהילה אינעם בודזשעט־יאָר 1914/15, ווען אין דער צווייטער העלפט 1914 האָט זיך צעפלאַקערט די ערשטע וועלט־מלחמה. בראש פון דער קהילה איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ צלל שמוצער ז״ל און אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג זענען אויפן אָרט פון אברהם קראָם און זאקס, אַריין ר׳ הערץ קאָנסטאַנטין און נתן שרייבער. אַלס קהילה־סעקרעטאַר איז דעמאָלט טעטיק געווען א. מ. זאק[44].

— 25 —

אין חודש אויגוסט 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. סיקאָל האָט זיך באַלד אין די ערשטע טעג פון די בלוטיקע שלאַכטן, געפונען אויף דער פראָנט־ליניע. אין רעזולטאַט פונעם ערשטן אָנגריף, זענען די עסטרייכישע חיילות צוגעקומען ביז לובלין. באַלד אָבער זענען זיי דורכן צאָרישן גענעראַל רוזסקי צוריקגעשטויסן געוואָרן ביז איבער די עסטרייכישע גרענעץ. דעם 16־טן אויגוסט 1914 האָבן די רוסישע סאָלדאַטן פאַרנומען סיקאָל. צוויי וואָכן שפּעטער האָט דער רוסישער גענעראַל ברוסילאָוו פאַרנומען טאַרנאָפאָל און האַליטש און דעם 3־טן סעפטעמבער 1914 איז ער אַריין מיט זיין אַרמיי קיין לעמבערג.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן גאָר שווערע צייטן פאַר די סיקאָלער יידן. באַלד נאָכן פאַרנעמען די שטאָט דורך די רוסישע קאָזאַקן און טשערקעסן, איז דאָרט פאַרגעקומען אַ בלוטיקער פּאָגראָם. אַלע יידישע

קלייטן זענען געוצלעך אויסגערויבט געוואָרן, דערביי זענען פאַרנומען געוואָרן 35 יידישע ערובניקעס און 75 יידן זענען פאַרשלעפט געוואָרן קיין רוסלאַנד[45]. אומבאַשרייבלעך שווער האָבן געליטן די סיקאָלער יידן בעת דער לאַנג־דויערנדיקער רוסישער אָקופאַציע. דער הונגער און די אַלגעמיינע נויט אויף דער יידישער גאַס האָבן געשטעלט דאָס הייפעלע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס זענען געבליבן אין דער שטאָט פאַר גרויסע אויפגאַבן.

טאָג־טעגלעך זענען אָנגעקומען פליטים אפילו פון ווייטערע מקומות, וואָס האָבן זיך פלוצום געפונען אויף דער רוסישער, אָדער עסטרייכישער פראָנט־ליניע. און תמיד, ווען ס׳האָט געדראָט אַ סכנה פאַר נויטבאַדערפטיקע יידן, האָבן די סיקאָלער בעלי־בתים, אַליין אין אַ שווערן מאַטעריעלן מצב, נישט געשפּארט קיין מי און קרבנות, כדי צו העלפן און צו אָרגאַניזירן אַ רעטונגס־אַקציע.

ווען די רוסישע אַרמיי האָט אין חודש מאי 1915 געליטן אונטער גאָרליץ אַ גרויסע מפלה, האָט זי זיך אין בהלהשער איילעניש צוריקגעצויגן פון גאַנץ מיטל־גאַליציע און פאַרלאָזנדיק די שטאָט גאָרליץ האָבן די רוסן פאַרכאַפט 80 דאָרטיקע בכבודיקע יידן, דערונטער אַלטע און שוואַכע, וואָס האָבן צו פוס געמוזט מיטמאַכן דעם גאַנצן וועג ביז סיקאָל, ווו ס׳האָט זיך אויפגעהאַלטן דער רוסישער מיליטערישער שטאַב. פאַרמאַטערטע און האַלב טויטע זענען די גאָרליצער ערובניקעס צוגעפירט געוואָרן צום היופטקוואָרטיר פונעם רוסישן שטאָט־קאָמענדאַנט, וואָס האָט פאַרנומען דעם בנין פון דער דאָרטיקער פאָסט. בלויז־שנעל האָט זיך פאַרשפרייט אין דער שטאָט די ידיעה וועגן דעם שרעקלעכן מצב פון די פאַרשלעפטע גאָרליצער יידן און באַלד זענען פון אַלע גאַסן געקומען צו לויפן יידן, צוטראָגנדיק פאַר די אויסגעהונגערטע ערובניקעס עסן אוֹן צו טרינקען. צוגלייך איז דער אומדערמידלעכער כלל־טוער פון דער טשאָרטקאָוו־הושאַטינער קלויז ר׳ ישראל באָרד, אַוועק צום שטאָט־קאָמענדאַנט און האָט ביי אים אויסגעפועלט, אַז אַלע גאָרליצער ערובניקעס זענען באַפרייט געוואָרן בתנאי, אַז ער האָט געמוזט, צוזאַמען מיטן דעמאָלטיקן סיקאָלער ראש הקהל, גאָראָנטירן, אַז די באַפרייטע גאָרליצער יידן וועלן זיך צו יעדער צייט, אויפן פאַרלאַנג פונעם רוסישן קאָמענדאַנט, צוריק קערן צו דער רוסישער קאָמענדאַטור. דערווייל האָט מען אַלע גאָרליצער יידן איינגעאָרדנט אין דער הושאַטינער קלויז, ווי זיי האָבן באַקומען צו עסן און צו טרינקען. זיי זענען אויך פאַרזאָרגט געוואָרן מיט ווויונגען, ווייל כמעט יעדער פון די שטאָטישע רייכע בעלי־בתים האָט אַהיים געגומען צו זיך אײַנעם, אָדער צווויי ערובניקעס.

— 26 —

אינעם חודש יוני 1916, האָט די רוסישע אַרמיי, אונטער דער אָנפירונג פונעם גענעראַל ברוסילאָוו ,נאָך שווערע שלאַכטן, ווידער פאַרנומען אַ גרויסן טייל פון מזרח־גאַליציע און גאַנץ בוקאָווינע. אין די אָקופירטע איצט דורך די רוסן געביטן אין

גאַליציע, האָט זיך אין אַ גרויסער מאָס פאַרבעסערט די לאַגע פון די יידן, ווייל עס האָבן אויפגעהערט די פאָגראָמען און דעפּאַרטאַציעס. פון דער אַנדערער זייט אָבער האָט זיך פאַרערגערט דער עקאָנאָמישער ווי אויך דער געזעלשאַפטלעכער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די אָקופּירטע שטעט און שטעטלעך.

זייער טרויעריק איז געווען דעמאָלט דער מצב פון די יידן אין די אָקופּירטע גאַליציש ארטשאָפטן. ווי עס שילדערט דאָס אנ—סקי אין די דערמאָנטע שוין פריער זכרונות זיינע — זענען גרויסע שטחים ערד געבליבן נישט באַאַרבעט, דער האַנדל איז אָפּגעשטאַנען ,די פאַבריקן און אפילו די בעלי מלאכה זענען געבליבן אָן אַרבעט. די יידישע אינטעליגענץ, וואָס איז פאַרבליבן, האָט נישט געהאַט קיין מיטלען צום לעבן. די אָקופּאַציע האָט אויסגעשעפט אַלע זאַפאַסן. עס האָט זיך געשאַפן אַ נידער־געשלאָגענע, פעסימיסטישע שטימונג. אָפּגעריסן פון יעדער קולטור, אָן צייטונגען, אָן אַ בוך, אָן טעאַטער, די יוגנט אָן שולן — האָט זיך געפונען אויף דער גאַס. אין דעם זעלבן יאָר 1916 האָבן די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען אָנגעהויבן צוריק צו שיקן אַלע דעפּאָרטירטע גאַליצישע יידן (אַ חוץ די ערובניקעס). אויך קיין סיקאָל זענען איצט צוריק געקומען די 75 יידן, וואָס זענען פאַרשלעפט געוואָרן אין די ערשטע וואָכן פון דער מלחמה. צוזאַמען מיט זיי האָבן די רוסן אַריינגעשיקט קיין סיקאָל אָן ערך 4000 היימלאָזע יידן פון פאָדוואָלאָטשיסק און הושאַטין. אין אַ שרעקלעכן מצב האָבן זיך געפונען די דאָזיקע יידן. די אָרעמע קהילה אין סיקאָל האָט געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען כדי צו פאַרשאַפן אַ דאַך איבערן קאָפּ פאַר די אומגליקלעכע היימלאָזע יידן און ווי עס גיט איבער אנ—סקי האָט מען דאָרט אַריינגעזעצט צו 4 און 5 משפחות אין איין צימער, דערביי זענען אויסגענוצט געוואָרן אַלע בתי מדרשים, מאַגאַזינען און אפילו שטאַלן.

— 27 —

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

אין נאָוועמבער 1918 האָט זיך פאַרענדיקט די בלוטיקע וועלט־מלחמה און אויף די חורבות פון די אָקופּאַנטישע מלוכות איז אַנטשטאַנען די אומאָפּהענגיקע פּוילישע מדינה, וואָס האָט צווישן אַנדערע אַרומגענומען אויך גאַליציע. באַלד אָבער האָבן די אוקראַינער דערקלערט מזרח־גאַליציע פאַר אַ טייל פון דער נייַ־געשאַפענער מערבדיקער אוקראַיניישער רעפובליק, צו וועלכער עס האָט אויך געהערט די שטאָט סיקאָל.

די יידן אין מזרח־גאַליציע האָבן געהאַט געגוג אויסצושטיין בעת די פּוילישׂ־אוקראַיניש קאַמפּן, וואָס האָבן זיך צעפלאַקערט אויף דעם דאָזיקן שטח. וועגן דעם טרויריקן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל אונטער דער הערשאַפט פון די אוקראַיניש מאַכטהאָבער, דערוויסן מיר זיך פון אַ קאָרעספּאָנדענץ פון

דאָרטן, וואָס איז דערשינען אין דער לעמבערגער ציוניסטישער טאָגצייטונג „כווילאָ״ פונעם 16.6.1919 (נומ. 152). „דעם 2־טן נאָוועמבער 1918 — לייענען מיר אין דער דאָזיקער קאָרעספאָנדענץ — איז די יידישע באַפעלקערונג אין סיקאָל געשטאַנען פאַר דעם פאַקט פון איבערנעמען די מאַכט דורך די אוקראַינער. אָפּגעריסן פונעם רעשטלעכן טייל פונעם לאַנד און אָן אַנווייזונגען — האָט זי אַליין אויסגעווײַלט דעם ריכטיקן וועג פון געגנצלעכער נייטראַליטעט. די אַנפירונג מיט די יידישע ענינים האָט איבערגענומען דאָס פרעזידיום פון דער היגער קהילה, אַרום וועלכער עס האָט זיך קאָנצענטרירט אַ גרופּע אַרבעטזאַמע בעלי בתים. פון טאָג צו טאָג איז וואָס אַ מאָל מער נויטיק געווען די דאָזיקע טעטיקייט, ווייל די פולשטענדיקע סטאַגנאַציע אינעם האָנדל, אַרויסגערופן דורך דעם מאָנגל פון פאַרקערסמיטל ווי אויך דורך דער גענצלעכער צענטראַליזאַציע פונעם האָנדל אין די הענט פון די אוקראַינישע הערשער, האָבן וואָס אַ מאָל מער פאַרגרעסערט די אַרעמקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג. די נישט זעלטענע מיליטערישע עקסצעסן האָבן אַרויסגערופן אומרואיקייט און די מיט צוואָנג איינגעפירטע מטבע, די קאָרבאָוואַנצעס (הריוונצעס) האָבן צום רעשט רואינירט דאָס פּאָלקספאָרמעגן״.

„פון פריוויליקע שפענדן — לייענען מיר ווייטער אין דער דאָזיקער קאָרעספאָדענץ — איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ פילאַנטראָפּישע אַקציע, דערביי האָט אין דער דאָזיקער אַרבעט מוטיק מיטגעהאָלפן דער יידישער פרויען־קרייז. יעדעס מאָל, וען ס׳איז נאָר נויטיק געווען, האָט מען אינטערוועניִרט ביי דער אוקראַינישער מאַכט. אַ טיפער וווייטיק האָט אויפגעטרייסלט די יידישע געזעלשאַפט צוליבן פאַרמשפטן צום טויט דעם געגומענעם אין געפאַנגענשאַפט אָפּיציר פונעם פוילישן מיליטער — סעוורין בוקסבוים ז״ל״.

צום סוף דערוויסן מיר זיך פון דער דאָזיקער קאָרעספאָנדענץ, אַז אין דער שטאָט „האָט שטאַרק פולסירט דאָס לעבן פון דער יוגנט, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אין דער ,השומר־אַרגאַניזאַציע און אין דער העברעאישער שול. די עקזיסטירנדיקע יידישע פאַראייניען האָבן זיך באַמיט צו באַפרידיקן די קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע באַדערפענישן, אויף וויפל עס האָבן דאָס דערלויבט די אומרואיקע צייטן און אויב עס האָבן זיך אין דער שטאָט נישט געפונען גרעסערע מיליטעריש אָפּטיילונגען״.

„שרעקלעך זענען אָבער געווען די לעצטע טעג — גיט איבער די קאָרעספאָנדענץ — וען די אוקראַינישע מאַכט־אַרגאַנען האָבן אין אַ בהלה פאַרלאָזט די שטאָט. דאָס רויבן האָט נישט געגומען קיין סוף. עס איז נישט פאַרשוינט געבליבן קיין איין הויז. נאָכן אריינמאַרש פונעם פוילישן מיליטער, איז נישט געווען מקנה צו זיין די יידישע באַפעלקערונג. ערשט אין רעזולטאַט פון אַן אינטערוועניִרט מצד די היגע פוילישע בירגער, וואָס האָבן נישט פאַרגעסן דאָס ווירדיקע פאַרהאַלטן זיך פון די יידן, וואָס האָבן זיי תמיד בחפץ לב געהאָלפן מאַראַליש און מאַטעריעל — האָבן זיך געבעסערט די פאַרהעלטענישן. די דאָזיקע באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג מצד די

פּוילישע איינווינער, איז געקומען צום אויסדרוק אויף אַ פּאַרזאַמלונג פון פּאָליאַקן, וווּ מען האָט נישט געהערט גיין איין פיינטלעכע אָנדייטונג לגבי די יידן".

— 28 —

טראָץ דעם איז זייער שווער געווען דער פּאָליטישער מעמד פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל. דאָס פּראָקלאַמירן די נייטראַליטעט מצד דער יידישער באַפעלקערונג אין מזרח־גאַליציע, בעת דער פּויליש־אוקראַינישער מלחמה, האָט אַרויס־געפּופן אַן אומצופרידנהייט און שנאה צו יידן סיי אויפן פּוילישן און סיי אויפן אוקראַינישן צד.

דער מצב פון די יידן אין מזרח־גאַליציע האָט זיך נישט געבעסערט אפילו נאָך דעם, וועלן ס׳האָט זיך אינעם חודש יאַנואַר פּאַרענדיקט די פּויליש־אוקראַינישע מלחמה, מיט דער גענצלעכער מפלה פון דער מערבדיקער אוקראַינישער רעפּובליק.

איצט האָט דער קאַמף וועגן מזרח־גאַליציע אָנגענומען אַ פּאָליטישן כאַראַקטער. די פּוילישע הערשאַפט איבער דעם דאָזיקן געביט האָט געדאַרפט סאַנקציאָנירט ווערן דורך דער דעמאָלטיקער פּאָליטישע מאַכטפאַקטאָרן פון די גרויסע זיגרייכע מדינות. נאָך שוועריקייטן האָבן זיי אָנגענומען אויף די נאָכמלחמהדיקע שלום־קאָנפערענצן, נאָך העפטיקע פּראָטעסטן מצד דער פּוילישער ממשלה — איז ענדלעך אָנערקענט געוואָרן פּוילנס הערשאַפט איבער די באַזעצטע געביטן אין מזרח־גאַליציע, אָבער נאָר צייטווייליק ביז צו אַ נייער דעציזיע. די דאָזיקע איבערגאַנגס־תקופה האָט געדויערט ביז צום 13.3.1923, וועלן דער אַמבאַסאַדאָרן־ראַט האָט ענדגילטיק צוגעטיילט מזרח־גאַליציע דער פּוילישער מדינה.

בעת דער דאָזיקער איבערגאַנגס־תקופה, וואָס האָט געדויערט כמעט 4 און איין האַלב יאָר, האָט זיך נאָך מער פאַרערגערט דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין מזרח־גאַליציע.

— 29 —

די יידן אין סיקאָל זענען נישט געווען קיין אויסנאַם. די שלאַכטן, וואָס זענען פאָרגעקומען אויפן שטח פון מזרח־גאַליציע, די רדיפות און די אכזריותדיקייטן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג הן מצד די רוסישע אָקופאַנטישע חיילות און הן מצד די רוטענישע און שפּעטער מצד די פּוילישע הערשער, די גזירות, פאַרשלעפּונגען און דעפּאָרטאַציעס קיין רוסלאַנד — דאָס אַלץ האָט גורם געווען אַ באַדייטנדיקע ירידה פון דער צאָל יידן אין סיקאָל. לויט דער פאַלקסציילונג אין יאָר 1921 האָט דאָרט די צאָל יידן באַטראָפן 4630 נפשות, דאָס איז מיט 114 נפשות מער ווי אין יאָר 1910 (4516) און עס איז געשטיגן די רעלאַטיווע צאָל יידן אויף 45%, ווייל די אַלגעמיינע צאָל איינווינער האָט אינעם יאָר 1921 באַטראָפן 10.200[46].

די ירידה פון דער צאָל יידן אין סיקאָל אין דער נאָכמלחהמדיקער תקופה איז

פֿאַרשטענדלעך, וועז מען נעמט אין באַטראַכט די גרויזאַמע מלחמה־געשעענישן, ווי אויך די שטייגערונג פון דער יידישער עמיגראַציע בעת די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה.

וואָס שייך דעם דעמאָלטיקן וווקס פון דער רעלאָטיווער צאָל יידן, מוז מען אין באַטראַכט נעמען אַ חוץ די שווערע פֿאַרלוסטן פון דער פּוילישער און אוקראַיניישער באַפֿעלקערונג במשך די מלחמה־יאָרן, אויך דעם פֿאַקט, אַז במשך דער דאָזיקער תקופה איז צייטווייליק איינגעשטעלט געוואָרן די פּוילישע קאָלאָניזאַטאָרישע טעטיקייט אין מזרח־גאַליציע.

— 30 —

דער כסדרדיקער וווקס פון דער פאופעריזאַציע פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין סיקאָל, האָט געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט אין דער שטאָט. די ביז איצטיקע דאָרטיקע געזעלשאַפֿטלעכע טוער, ערלעכע און איבערגעבענע בני רחמים, וואָס פּילאָנטראָפּישע הילפס־טעטיקייט איז געווען פֿאַר זיי אַ טיף רעליגיעזער, מאָראַלישער חוב, זענען געוואָרן מאַכטלאָז אין אָנבליק פון דער כסדר וואַקסנדיקער נויט אויף דער יידישער גאַס.

שטאָט שתדלנות, איז איצט נויטיק געווען צו אָרגאַניזירן אַ זעלבספֿאָרטיידיקונגס־אַקציע אויף אַלע געביטן פונעם פּאָליטישן און עקאָנאָמישן לעבן. קאָנסטרוקטיווע הילף איז איצט געוואָרן די לאָזונג פון די נייע געזעלשאַפֿטלעכע טוער, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט די פֿאַרטרעטער פונעם אַמעריקאַנער „דזשאָינט״ געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען צוריק אויפצובויען די רואינירטע, בעת דער מלחמה, יידישע אַרבעטס־וואָרשטאָטן און צו שאַפֿן נייע פֿרנסה־מעגלעכקייטן.

צוגלייך מיט אַלע אַנדערע שטעט אין מזרח־גאַליציע איז אויך אין סיקאָל אַנטשטאַנען אַ יידישער רעטונגס־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאַבע צוריק אויפצושטעלן די חרוב געוואָרענע יידישע עקזיסטענצן, שאַפּנדיק צו דעם צוועק ווירטשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס אין שטעט און שטעטלעך.

וועז ס׳איז דעם 19.12.1920 פאָרגעקומען אין לעמבערג דער צוזאַמענפאָר פון די דעלעגאַטן פון די יידישע רעטונגס־קאָמיטעטן אין מזרח־גאַליציע, האָט אַלס דעלעגאַט פונעם סיקאָלער רעטונגס־קאָמיטעט אין די באַראַטונגען אָנטייל גענומען ד״ר ראוכווערג [47], אַ גימנאַזיאַל־לערער.

— 31 —

דער נייער דור ציוניסטישע אַקטיוויסטן אין סיקאָל, געוועזענע ישיבה בחורים פונעם דאָרטיקן בית המדרש און פון דער הושאַטינער קלויז, האָבן שוין פֿאַרשטאַנען אָפּצושאַצן די וואָגיקע ראָל און די אויפגאַבן פון דער יידישער קהילה, וואָס איז במשך לאַנגע יאָרן אָנגעפירט געוואָרן דורך אָנגעזעענע פרנסים פונעם אָרטאָדאָקסישן לאַגער.

אויסגעווייטלטע אויפן סמך פון אַן אַלטער נישט־דעמאָקראַטישער וואַל־אָרדינאַציע, וואָס האָט לגמרי אויסגעשלאָסן די בריטערע יידישע מאַסן פונעם אָנטייל אין די וואַלן.

נאָך אין די לעצטע דריי צענדליק יאָר פונעם 19־טן י״ה האָט זיך צווישן דעם אָרטאָדאָקסישן און פראָגרעסיוון לאָגער אין גאַליציע געפירט אַ הייסער קאַמף וועגן דער רעכטלעכער קאָמפעטענץ פון דער יידישער קהילה.

די עסטרייכישע רעגירונג האָט צוגעגרייט אַן אייגענעם פראָיעקט פון אַן אַלגעמיינעם געזעץ פאַר די קהילות אין גאַנץ עסטרייך, וואָס איז אינעם יאָר 1890 באַשטעטיקט געוואָרן אינעם עסטרייכישן פּאַרלאַמענט[48]. דער דאָזיקער קהילה־סטאַטוס האָט נישט אַריינגענומען די פּאָסטולאַטן פונעם נאַציאָנאַלן יידנטום און האָט נישט פאַרגעזען קיין שום צענטראַלע קהילה־אינסטיטוציע, אַזוי אַז די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָנגעטראָפן דאָס גאַליציש יידנטום אין אַ מצב פון דעזאָרגאַניזאַציע אויפן געביט פונעם אויטאָנאָמען יידישן לעבן ווי אויך אין אַ מצב פון פאָליטישער און עקאָנאָמישער ירידה.

אַ דאַנק דעם רעאַקציאָנערן וואַל־סיסטעם, וואָס איז געווען אַ באַשטאַנדטייל פונעם נייעין קהילה־סטאַטוס, האָבן די אויבערהאַנט אין די קהילות באַקומען אָפט עלעמענטן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַרשטענדעניש פאַר די נייע שטרעמונגען און באַדערפענישן פון די יידישע מאַסן און האָבן זיך געהאַלטן ביי דער מאַכט מיט דער הילף פון די הערשנדיקע מלוכה־אָרגאַנען, וועלכע האָבן נישט צוגעלאָזט צו וועלכער ס׳איז יסודותדיקער ענדערונג אין די קהילה־פאַרוואַלטונגען, דראָענדיק תמיד צו שטעלן בראש פון דער קהילה אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר.

אינעם יאָר 1919 האָבן כמעט אין גאַנץ מזרח־גאַליציע געוועלטיקט אין די קהילות רעגירונגס־קאָמיסאָרן, ווייל צוליב דער אוקראַיניש־פוילישער מלחמה זענען אויפן דאָרטיקן שטח נישט פאָרגעקומען קיין קהילה־וואַלן.

שפּעטער, ווען דער פּילסודסקי קהילה־דעקרעט פונעם 7.2.1919[49] איז מיט דער פאָראָרדענונג פונעם פרעזידענט פון דער פּוילישער רעפּובליק פון 14.10.1927 אויסגעבריטערט געוואָרן אויף גאַנץ פוילן (אַ חוץ שלעזיען), איז צוגלייך פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ מער דעמאָקראַטישע וואַל־אָרדינאַציע, לויט וועלכער אַ גרעסערע צאָל קהילה־מיטגלידער האָבן באַקומען דאָס וואַל־רעכט.

הגם דער נייער קהילה־דעקרעט האָט זיך געהאַלטן ביים אַלטן אַסימילאַטאָרישן פרינציפּ און האָט באַגרענעצט די טעטיקייט פון די קהילה־פאַרוואַלטונגען נאָר צו רעליגיעזע ענינים, האָט ער דאָך געגעבן די מעגלעכקייט צו עפענען די טויערן פון די קהילות פאַר אמתע פאָלקס־פאַרטרעטער, וואָס זאָלן זיין מסוגל צו אַנטוויקלען אַ בריטע סאָציאַנאַלע און נאַציאָנאַלע טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס.

— 32 —

די יידישע קהילה אין סיקאָל, איז במשך פון לאַנגע יאָרן — ווי מיר האָבן דאָס

שוין פריער אונטערגעשטראַכן — נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנגעפירט געוואָרן דורך ערלעכע, איבערגעגעבענע כלל־טוער, כמעט אַלע פונעם אַרטאַדאָקסישן לאַגער, וואָס האָבן זיך ערנסט באַצויגן צו זייערע געזעלשאַפטלעכע אויפגאָבן. אַזעלכע טייערע יידן ווי ר׳ איציק ביק ז״ל, ר׳ בצלל שמוצער ז״ל, טאָדרעס אקנער ז״ל און פיל אַנדערע, וואָס האָבן יאָרן־לאַנג אָנגעפירט מיט די קהילה־ענינים אין סיקאָל און האָבן זיך ממש מוסר נפש געווען לטובת הכלל, האָבן געהאַט זייער אייגנאַרטיקן צוגאַנג צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, גלויבנדיק טיף אין דעם כוח פון פשוטער שתדלנות, האָבן זיי מיט פולער איבערגעגעבנקייט דערפילט זייערע געזעלשאַפטלעכע אויפגאָבן. אפילו בעת דער קאָמיסאַרישער קהילה־פאַרוואַלטונג אין סיקאָל האָבן זיך דאָרט געפונען יידן מיט אַ וואָרעם יידיש האַרץ, מיט אַ טיפן מיטגעפיל פאַר דחקות און אָרעמקייט. דאָס דאָזיקע אויסערגעווײַנלעכע רחמנות־געפיל איז געקומען בולט צום אויסדרוק בעת דער הילפס־אַקציע פאַר די הונגעריקע יידן אין רוסלאַנד און אין אוקראַינע, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין סיקאָל אין חודש יוני 1922. וועגן דער דאָזיקער הילפס־אַקציע לייענען מיר אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון סיקאָל, וואָס איז דערשינען אין דער לעמבערגער „כווילאָ״ פון 19.6.1922 (נומ. 131) אָט וואָס: „די הילפס־אַקציע פאַר די הונגעריקע יידן אין רוסלאַנד און אוקראינע, וועלכע ווערט איצט געפירט אין אַ סך שטעטלעך אין גאַליציע, האָט זיך אויך בײַ אונדז אָנגעהויבן אַ דאָנק דער איניציאַטיוו פון דער היגער קהילה און אַ רײַ ציוניסטישע כלל־טוער. זונטיק דעם 11־טן יוני 1922 איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אויף וועלכער ס׳האָט זיך קאָנסטיטואירט אַ הילפס־קאָמיטעט און ס׳איז אויך גלייך־צייטיק דעקלאַרירט געוואָרן אַ סכום פון בערך 200.000 מאַרק. כדי די דעקלאַרירטע סומע תיכף איינצוזאַמלען און כדי אויך בײַ אַנדערע בעלי בתים שפענדונגען צו מאַנען, וועלן אַרויסגעשיקט ווערן ספעציעלע זאַמלער און צו דעם צוועק האָבן זיך געמאַלדן מערערע חשובע טוער״.

מיט דער צייט אָבער האָט די קאָמיסאַרישע ווירטשאַפט אין דער סיקאָלער קהילה אָנגענומען פאַרמען, וואָס האָבן אַרויסגערופן אַ שטאַרקע קעגנערשאַפט מצד דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין דער שטאָט. אויפן אָרט פון פריערדיקע ערנסטע כלל־טוער, האָבן זיך אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג אַריינגעכאַפט מענטשן, וואָס זייער אייניציקער זכות איז געווען דער חסד, וועלכן זיי האָבן זיך דערוואָרבן בײַ די פוילישע מאַכט־האָבער אין גאַליציע.

אַ קלאָר בילד וועגן די פאַרענדערטע שוין פאַרהעלטענישן אין דער סיקאָלער קהילה גיט אונדז די קאָרעספאָנדענץ פון סיקאָל, וואָס איז דערשינען אין דעם לעמבערגער „טאָגבלאַט״ פון 2.6.1924, (נומ. 87() ווו מיר לייענען: „אַזוי ווי אין אַנדערע שטעט, איז אויך געפאַלן דער גורל אויף אונדזער שטאָט צו טראָגן די לאַסט פון אומסימפאַטישע רעגירונגס־קאָמיסאָרן. איצט, ווען מיר האָבן שוין אַ דאָנק דער יידישער פאַרטרעטונג אין סיים זוכה געווען צו נייע קהילה־וואָלן און מיר האָבן

די מעגלעכקייט זיך צו באַפרייען פון די נישט געווינטשענע פאַרזאַרגרעס, פרוווון דאָך אַ טייל פון די דאָזיקע בעלי־טובהניקעס צו געווינען אָנהענגער פאַר זייער קאַנדידאַטור".

בקרוב טאָקע זענען פאַרגעקומען אין סיקאָל וואַלן צו דער קהילה און פון אַ שפּעטערדיקער קאַרעספּאַנדענץ פון סיקאָל אינעם לעמבערגער „טאָגבלאַט" פונעם 24.61964 (נום. 123), דערוויסן מיר זיך שוין, אַז די דאָזיקע וואַלן זענען אַנולירט געוואָרן צוליב וואַלשווינדלעריין.

„דורך דעם געמיינעם און נידערטרעכטיקן שווינדל פון דער אַלטער קליקע ביי דער אורנע — לייענען מיר אין דער דאָזיקער קאַרעספּאָנדענץ — ווו זיי האָבן נישט צוגעלאָזט אפילו קיין איין פאַרטרויענסמאַן פון דער נאָציאָנאַלער ליסטע, האָט די קליקע ווידער זיך אויסגעוויילט אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע אויפרעגונג און עמפערונג אפילו ביי די אומפאַרטייאישע, אַזוי, אַז אויפן צווייטן טאָג נאָך די וואַלן אין דער פרי, איז שוין געווען צוזאַמענגעשטעלט אַ פראָטעסט מיט צאָלרייכע אונטערשריפטן. תחילת האָט מען אינעם קרייז פונעם שווינדלערישן קהל דעם פראָטעסט אויסגעלאָכט און זיי האָבן אפילו באַהויפטעט, אַז דער סטאַראָסטע וועט דערפון קיין געברויך נישט מאַכן. אָבער אין עטלעכע טעג אַרום, ווען דער סטאַראָסטע האָט פאַרגעלאָדן צו זיך וועגן דעם דאָזיקן ענין פאַרשידענע עדות און זיי גרינטלעך אויסגעהערט, האָבן זיי שוין גאָר ערנסט באַטראַכט דעם ענין. איצט האַלטן מיר שוין נאָך אַן אָפּיציעלער דערקלערונג פון דער סטאַראָסטוּוע, אַז דער פראָטעסט איז אָנגענומען געוואָרן און אַז עס מוזן באַלד אויסגעשריבן ווערן נייע וואַלן. אונדזערע אומגעבעטענע פאַרזאַרגערס גייען דערפאַר אַרום אַן קעפּ. מיר קאָנען זיך רואיק פאַרלאָזן אויף דעם ערלעכן געוויסן פון די ווייליער, אַז זיי וועלן זייער גורל אַרויסרייסן פון די שווינדלערס הענט און ביי דער צווייטער וואַל וועלן זיי אָפּגעבן זייערע שטימען אויף מענטשן, וואָס שטרעבן תמיד פאַר טובת הכלל און זענען גרייט ביי יעדער געלעגנהייט צו פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד און יידישע אינטערעסן".

— 33 —

אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס האָט זיך אָנגעהויבן אין פוילן אינעם יאָר 1929. די ערשטע קרבנות פונעם קריזיס זענען געווען די יידן. טויזנטער יידישע משפחות זענען געבליבן אָן פרנסה און אַ שרעקלעכע אָרעמקייט האָט זיך פאַרשפרייט אין די יידישע שטעט און שטעטלעך .די צערשטערנדיקע ווירקונג פונעם קריזיס אויף דער יידישער גאָס האָט געהאַט איר שורש נישט בלויז אין דער אומנאַרמאַלער, סאָציאַל־ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן, נייערט אין אַ גרויסער מאָס האָט צוגעאיילט דעם פראָצעס פון פאוּפעריזאַציע פונעם פוילישן יידנטום די אָנטי־יידישע עקסטרעמיזאַציע־פאָליטיק מצד די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען. פיל בייגעטראָגן צו דער ווירטשאַפטלעכער ירידה פון דער יידישער באַפעלקערונג אין

סבלים יהודים בסוקל — יידישע טרעגער אין סיקאָל

פוילן האָט אויך די שטאַרקע אַנטי־יידישע באָיקאָט־אַגיטאַציע מצד אַ ברייטן אַנטי־סעמיטישן פראָנט, וואָס האָט מיט אויסנאַם פון די פוילישע סאָציאַליסטן, אַרומגענומען כמעט אַלע פוילישע פאָליטישע פאַקטאָרן אינעם לאַנד.

דאָס סיקאָלער יידנטום איז אין דעם פרט נישט געווען קיין אויסנאַם. די יידישע דאָרטיקע געזעלשאַפטלעכע טוערס האָבן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו אָרגאַניזירן די יידישע וועלטשאָפטלעכע כוחות צום קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט און קיום, דע׳ביי איז גרויס געוויכט געלייגט געוואָרן אויף די באַמיאונגען צו שאַפן זעלבסהילף־אינסטיטוציעס, ווי קרעדיט־קאָאָפעראַטיוון און אַנדערע סאָציאַל־ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס.

לויט דער פאָלקס־ציילונג אינעם יאָר 1931 האָבן אין סיקאָל געלעבט דעמאָלט 5000 יידן, דאָס איז מיט 640 נפשות מער ווי אינעם יאָר 1921. אָבער דער דאָזיקער ווּוקס פון דער יידישער באפעלקערונג איז געווען הויפטזעכלעך אַ רעזולטאַט פונעם פאַקט, וואָס צום סוף פונעם דריטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן י״ה האָבן די איינוואַנדערונגס־באַגרענעצונגען מצד אייראָפעאישע און מעבר־לים לענדער, לגבי יידישע עמיגראַנטן, דערגרייכט זייער הויכפונקט. אַלס פועל יוצא דערפון איז שטאַרק געפאַלן די יידישע עמיגראַציע פון פוילן.

גלייכצייטיק אָבער איז אינעם יאָר 1931 געפאַלן דער פראָצענט יידן לגבי דער

קטע מהככר בסוקל בשנת 1932 משמאל בנין בית המשפט
פראַגמענט פון מאַרק אין סיקאָל — פון לינקס דער בנין פון געריכט

אַלגעמיינער צאָל איינווינער, וואָס האָט באַטראָפן 12.000. בעת אינעם יאָר 1921 האָט די רעלאַטיווע צאָל יידן אין סיקאָל באַטראָפן 42.8%, — איז איצט די דאָזיקע רעלאַטיווע צאָל יידן געפאַלן אויף41.6%. די דאָזיקע ירידה איז געווען אַ פועל יוצא פון דער פאַרשטאַרקטער איצט פוילישער קאָלאָניזאַטאָרישער פאָליטיק אין מזרח־גאַליציע.

— 34 —

אין חודש יאנואָר 1933 איז היטלער געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד. די השפעה פון די היטלעריסטישע אַנטי־יידישע לאָזונגען האָט אַנגעטראָפן אין פוילן אויף אַ גינסטיקן באָדן. מיט יעדן יאָר איז וואָס אַמאָל מער אומדערטרעגלעך געוואָרן דער מצב פונעם פוילישן יידנטום. מיט הילף פון עטאַטיסטישע עקספּערימענטן, מאַנאָפּאָלן און קאָנצעסיעס, האָט זיך כסדר געשטאַרקט דער ווירטשאַפטלעכער אַרויס־שטויסונגס־פּראָצעס לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. די כוונה פון יעדן געזעץ, פון יעדער פאַראָרדענונג, וואָס די פוילישע הערשנדיקע קרייזן האָבן פאַרעפנטלעכט, איז געווען צו שעדיקן די יידן.

דער יאוש פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך אין פוילן איז געקומען צום אויסדרוק בעת דער בודזשעט־דעבאַטע אינעם פוילישן סיים אין פעברואַר 1933, וועו דער פרעזעס פונעם יידישן סיים־קלוב ד״ר יהושע טאָן ז״ל, האָט פון דער סיים־טריבונע אָפּגעגעבן די דערקלערונג, אַז די יידישע באַפעלקערונג

איז צוגעפירט געוואָרן צו אַזאַ אומבאַגרענעצטער פאַרצווייפלונג, אַז אַלס איר רעפרע־זענטאַנט שטימט ער קעגן דעם מלוכה־בודזשעט.

ליידער האָבן נישט געהאָלפן די פראָטעסטן מצד די יידישע ווירטשאַפטלעכע און פאָליטישע ארגאַניזאַציעס. אַן שום אָפּקלאַנג זענען געבליבן די וויי־געשרייען פון די יידישע רעפרעזענטאַנטן אינעם פוילישן סיים און סענאַט. עס זענען געוואָקסן די אַנטיסעמיטישע שטימונגען צווישן דער פוילישער געזעלשאַפט. עס האָבן נישט גענומען קיין סוף די אַנטי־יידישע גזירות און רדיפות.

דאָס רעפּאַרמירן דעם אופן פון פאַרקויף פון די פראָדוקטן פונעם מלוכהשן טאַבאַק־מאָנאָפּאָל דאָס שחיטה־געזעץ, די פוילישע אָפּיציעלע „אַוושעם״־פאָליטיק, וואָס האָט באַרעכטיקט די ווירטשאַפטלעכע עקסטערמינאַציע־באַשטרעבונגען לגבי דעם פוילישן יידנטום, די באָיקאָט־אַקציע, וואָס איז אויף אַלע מעגלעכע אופנים אונטערגע־שטיצט געוואָרן דורך די אָפּיציעלע מאַכט־פאַקטאָרן — דאָס אַלץ האָט געהאָט דעם בפירושן צוועק אַרויסצושטויסן די יידן פון זייערע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס.

די יידן אין סיקאָל האָבן אין דער דאָזיקער תקופה פון אַגרעסיוון און טאָטאַלן אַנטיסעמיטיזם, אַרויסגעוויזן אַ גרויסע מאָס פון שטאַנדהאַפטיקייט און פעסטן ווילן צו שאַפן זעלבסהילף־מיטלען, כדי אונטערצוהאַלטן און צו ראַטעווען די יידישע עקזיס־טענצן פון געוצלעכן אונטערגאַנג.

איז דאָך די הילפס־ און קרבנות־גרייטקייט לטובת די נויטבאַדערפטיקע יידן געווען טיף אייגנגעוואָרצלט אין די הערצער פון די סיקאָלער יידן, וואָס פלעגן צו יעדער צייט און אין יעדער סיטואַציע נישט שפּאָרן קיין מי און קרבנות, כדי ממשותדיק צו העלפן זייערע ברידער. נישט איינמאָל האָבן די סיקאָלער יידן זיך אויסגעשטעלט אַ הערלעך צייגניש פון זייער איידלקייט און בריייטהאַרציקייט. פרטים וועגן אייניקע דורכגעפירטע הילפס־אקציעס אין סיקאָל אין די שוועריסטע באַדינגונגען וועלן איבער־געגעבן אויף אַן אַנדער אָרט פונעם דאָזיקן יזכור־בוך.

צום אַנהייב יאָר 1939 האָבן שוין געפלאַצט די אילוזיעס פון די פוילישע רעגירונגס־קרייזן בנוגע דער מעגלעכקייט צו קומען צו אַ הסכם מיט היטלער־דייטשלאַנד. ענדלעך האָבן די פוילישע מאַכטהאָבער איינגעזען, אַז פוילנס לעבנסוויכטיקע אינטערעסן זענען אין דער העכסטער מאָס באַדראָט. ס׳איז שוין קיינער נישט געווען אין ספק, אַז די דייטשע אַרמיי גרייט זיך צו אַן אָנפאַל אויף פוילן.

דאָס גאַנצע לאַנד איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון די דייטשע פראָוואָקאַטאָרישע פאָדערונגען... מיט אַ שנעלן טעמפּאָ האָט די מלחמה־פסיכאָזע פאַרכאַפּט די עמיטער פון דער פוילישער געזעלשאַפט.

די פוילישע דעמאָקראַטישע קרייזן האָבן שוין איצט אייגנעזען, אַז אין אַנבליק פון די שוערע וואָלקנס, וואָס האָבן פאַרטונקלט פוילנס האָריזאָנט, איז נייטיק צו שאַפן אַ געאייניקטן מלוכהשן פראָנט פון אַלע כוחות אינעם לאַנד צום קאַמף קעגן דעם היטלעריסטישן שונא.

און ווען עס זענען אין סיקאָל דעם 12טן מערץ 1939 פאַרגעקומען וואַלן צום שטאָטראַט, איז אין רעזולטאַט פון אַ הסכם צווישן יידישן און פוילישן וואַל־קאָמיטעט געשאַפן גרווּאַרן אַ בשותפותדיקער פויליש־יידישער וואַל־בלאָק, וועלכער האָט אַרויס־געשטעלט אַ געמיינזאַמע קאַנדידאַטן־ליסטע צום סיקאָלער שטאָטראַט.

ווי מיר לייענען אינעם וואַל־אויפרוף פונעם פאַראייניקטן פויליש־יידישן וואַל־קאָמיטעט צו די יידישע ווייליער, האָט דעם פוילישן צד רעפּרעזענטירט דער דעמאָל־טיקער בירגערמייסטער מגר. ז. אָלשעווסקי און דעם יידישן צד האָבן רעפּרעזענטירט דער רב אברהם רוקח, דער פּרעזעס פון דער יידישער קהילה־פּאַרוואַלטונג אינזש. שוואַרץ, דער פּרעזעס פון דער גמילות־חסד־קאַסע ד״ר דוד קינדלער, דער שטאָט־אַרצט ד״ר שמיעדער, דער אַרצט פון דער סיקאָלער קראַנקן־קאַסע ד״ר ז. גרובער, דער דירעקטאָר פון סוחרים־באַנק, דוד ביק, די סוחרים ישראל ראַפּאַפּאָרט און יוסף באַבאַד.

ליידער האָט שוין קיין שום כוח נישט געקאָנט אויפהאַלטן די קאָטאַסטראָפע, וואָס האָט זיך מיט געוואַלטיקער שנעלקייט דערנענטערט צו די גרענעצן פון דער פּוילישער מדינה.

Zjednoczony Polsko - Żydowski Komitet Wyborczy
do Rady Miejskiej w Sokalu

ג׳ ה׳

מיר עילויבן זיך אייך צו דערמאָנען אַן אייער חוב וועלאָס דעם **12** מערץ **1939** אבצוגעבן אייער שטימע צו די נעמיטע וואַלען אויף די קאַנדידאַטן, וועלכע זענען אויסגעצויגט אויף די שטימצעטל, וועלכע מיר לייגען אויך בי זאָל אין אייער פאַמיליע.

מיר וועלען זיך צו אייך מיט דער דרינגענדער בקשה נישט צינגערן נור תיכף וועלאָ אין דער פּרימ מיט דעם גאַנצען בני־בית צו קומען אבגעבן די שטימען!

די קאַנדידאַטן, וועלכע זענען אויסגעצויגט אויף די שטימצעטל זענען אויטשטיונג אקצעפּטירט נעווארן לויט דער נעמיטאָער פּראַיעקטאָנ פין דעם פּוילישן וואַל־קאָמיטעט מיט דעם פּראַיעקטען יידישן וואַל־בלאָק.

די ביידע־לעטע שטימצעטל דארף מען מיטברענגען צו דער וואַל.

אייער וואַל־קאָמיסיע אמטירט אין דער „Szkoła Mateczek"
(Babiniec)

מיט אכטונג
פאַר דעם קאָמיטעט:

Mr Z. Olszewski burmistrz	Rab. Abr. Rokach zast. rabina	Inż. S. Schwarz prez. Gm. Żyd.
Dr D. Kindler prez. Kasy „Gmilas-Chesed"	Dr J. Schmieder lekarz miejski	Dr Z. Gruber lekarz Ubezp. Spol.
Dawid Byk dyr. Kasy Kupieckiej	Izrael Rapaport kupiec	Józef Babad kupiec

כרוז־בחירות לעירית סוקל בשנת 1939 הוצא על ידי גוש משותף פולני־יהודי וואַלאויפרוף פון פּוילישׁ־יידישן פאַראייניקטן וואַל־קאָמיטעט צום סיקאָלער שטאָטראַט אין יאָר 1939

דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 האָבן די היטלעריסטישע חיילות באַפאַלן פוילן. במשך עטלעכע וואָכן איז גאַנץ פוילן ביז צום טייך בוג אָקופירט געוואָרן דורך דער דייטשער אַרמיי. דעם רעשט פוילן האָבן באַזעצט די סאָוויעטישע אָקופאַנטן.

עס האָט זיך דערנענטערט די קאַטאַסטראָפע פאַרן פוילשן יידנטום. באַלד אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשער הערשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון פיין און אומקום פון די יידישע ישובים אין פוילן.

עס האָט זיך דערנענטערט דער טראַגישער אומקום פון דער הערלעכער עדה יידן אין סיקאָל. בעת די אכזריותדיקע מאָרד־ און אויסזידלונגס־אַקציעס אינעם סיקאָלער געטאָ, זענען פאַרפיניקט געוואָרן די טייערע סיקאָלער יידן און צוזאַמען מיט די ברידער פון די אַרומיקע אָרטשאַפטן, האָבן זיי אין די גאַז־קאַמערן און אין מאַסן־קברים אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות.

צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יידישע ישובים אין פוילן איז אויך אָפּגעווישט, אָפּגעמעקט געוואָרן דער יידישער יחוסדיקער ישוב אין סיקאָל.

אחד מרחובות סוקל ביום הירידאויף אַ גאַס אין סיקאָל בעת אַ יאָריד

מימין (פון רעכטס): מאיר ליפרמן, מורה לעברית ולייב פיבל בעת בקורו בסוקל בשנת 1933

באַמערקונגען:

1. Sokalski — Powiat Sokal, str. 378
2. Sokalski — Powiat Sokal, str. 379
3. Sokalski — Powiat Sokal, str. 380
4. Sokalski — Powiat Sokal, str. 381
5. Sokalski — Powiat Sokal, str. 382
6. יעוורעיסקאיא ענציקלאפעדיא באנד 14, זייט 431.
7. זע זיין מאמר אינעם יזכור־בוך א. ט.: „דער יידישער ישוב אין סיקאָל — אַ צענטער פון תורה און יידישקייט.
8. Sokalski — Powiat Sokal, str. 382
9. דעם ערשטן יאָריד אינעם יאָר 1578 האָט דערלויבט דער קעניג סטעפאַן באַטאָרי. (רעד.)
10. יעוורעיסקאיא ענציקלאפעדיא באנד 14, זייט 431.
11. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 383.
12. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 385.
13. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 385.
14. דאָרט, ז. 385.
15. דער שטח פון סיקאָל האָט באַטראָפן 4.926 מאָרג פעלד. (רעד.)
16. באַטאָרי (רעד.)
17. Bronisław Sokalski — Powiat Sokal, str. 367
18. Bronisław Sokalski — Powiat Sokal, str. 387
19. ליפשיץ — ועד ארבע ארצות, ז. 555.
20. מאַטיאָס בערזאָן — דיפלאָמאַטאַריוש, ז. 40.
21. אין איין הויז פלעגן אין יענער תקופה ווויינען 10 ביז 12 יידן.
22. Dr. Wacław Tokarz — Galicja w początkach ery józefińskiej, str. 37
23. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 364.
24. דאָס איז אין יאָר 1899 (רעד.).
25. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 364.
26. סאָקאַלסקי — פאוויאט סאָקאָל, ז. 366.
27. Dr. Wacław Tokarz — Galicja w początkach ery józefińskiej, str. 259
28. Sokalski — Powiat Sokal, str. 347
29. M. Stoeger — Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Gal. Judenschaft, ז. 84
30. Dr. Wacław Tokarz — Galicja w początkach ery józefińskiej, str. 54
31. M. Stoeger — Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Gal. Judenschaft, ז. 138
32. Bronisław Sokalski — Powiat Sokal, str. 368
33. M. Stoeger — Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Gal. Judenschaft, ז. 80

א. בירנבוים
(חיפה)

היסטאָרישע קברים אויפן אַלטן בית־עולם אין סיקאָל*

אַנומלט האָב איך, בעת מען האָט מקדש געווען אין סיקאָל אַ נייעם בית־הקברות, געהערט פון אַלטע יידן דערציילן, אַז עס געפינט זיך דאָרט אַן אַלטע מצבה פון אַ מאַן און ווייב צוזאַמען און אין דעם פנקס, וועלכער איז מיט אַ דרייסיק יאָר צוריק, בשעת אַ שריפה פאַרברענט געוואָרן, האָט זיך געפונען אין באַצוג צו דער מצבה פאַלגנדע לעגענדע.

בשעת סיקאָל האָט זיך אַנגעהויבן בויען אויף דער זייט בוג און מ׳האָט דאָרט מקדש געווען דעם ערשטן בית־עלמין, האָט דער דעמאָלסדיקער רב ר׳ רעביל אויסגעדריקט זיין ווונטש, אַז ער זאָל עס טאָקע דעם זעלבן טאָג באַנייען, אויף וואָס זיין ווייב האָט זיך באַלד אַ כאַפּ געטאָן און אויסגערופן, אַז אַזוי ווי זי איז מיט אים צוזאַמען געגאַנגען צו דער חופה, וויל זי אויך מיט אים צוזאַמען קומען אויפן עולם־אמת, וואָס עס איז טאָקע באַלד געשען.

זייענדיק נייגעריק צו איבערצייגן זיך, אויב עס געפינט זיך דאָ בכלל אַזאַ מצבה, דער יסוד צו דער לעגענדע, האָב איך זיך מיט נאָך עטלעכע באַגלייטער אַ לאָז געטאָן זוכן די מצבה און מיט הילף פון אַ שטיקל מורה־דרך האָבן מיר זי ווירקלעך געפונען. די אויפשריפט אויף איר איז געווען פאַלגנד:

„לסדר שנים באו אַל התיבה איש ואשתו נקברו״.

דאָן איז די מצבה געטיילט געווען אין דער לענג דורך אַ בולט אויסגעהאַקטן שטריך און אויף דער רעכטער זייט האָט די אויפשריפט געלויטעט: „יום כ״ו תשרי שנת שצ״ט לפ״ק. פה נטמן איש ישר נאמן צנצנת המן כלכל והימן הדר ורמה רעביל בן מו״ה זללה״ה אב בחכמה ערך בשנים ובזכות זה תנצב״ה״.

די לינקע זייט האָט געלויטעט:

„יום כ״ו תשרי שנת שצ״ט לפ״ק פ״נ אשה חשובה והגונה וצנועה מרת פּעסיל בת אברהם יצחק זלל״ה, כל ימיה הלכה בדרך ישרה ובזכות זה תנצב״ה״.

נישט ווייט פון דער דאָזיקער מצבה האָבן מיר אָנגעטראָפן נאָך אויף איין לעז־

---

* דעם אַרטיקל האָט דער מחבר פאַרעפנטלעכט נאָך אין יאָר 1933 אין איינעם פון די נומערן פונעם לעמבערגער „טאָגבלאַט״.

באַרער מצבה, וועלכע האָט אונדז אינטערעסירט צוליב איר נוסח, וואָס האָט געלויטעט אַזוי:

„פ״נ המת משה ספרא רבא דישראל. ראש הגולגלת ארי־אל החריף ובקי עוף הפורח עליו נשרף בעל יונתן בן עוזיאל פרשו ורכבו דישראל במסתרים תבכה נפשינו על כי נלקח ארון עוצינו הוא מו״ר ור״ב הגאון הגדול ומכורסים מר משה מאזיל בן משה ז״ל, מת——שנת תנ״ט.

נאָכפרעגנדיק זיך ביי אַלטע יידן צי זיי האָבן עפעס געהערט וועגן דער מצבה, האָבן עטלעכע דערקלערט, אַז אויך די מצבה איז אַ באַקאַנטע און מ׳האָט שוין בשעתו געפרעגט דעם גאָר אַלטן בעלזער רב זללה״ה צי עס איז אים באַקאַנט די מצבה און ווי קומט עס, אַז מען זאָל זיך באַניצן מיט דעם אויסדרוק פון „עוף הפורח״? — אויף וואָס ער האָט באַלד געענטפערט, אַז ער ווייסט פון דער מצבה, און אַז דעמאָלט האָט מען אויף אַ מצבה קיין פאַלשע זאַכן נישט געשריבן *.

משפחתו של רב ר׳ שלום רוקח זצ״ל וחסידיו
שלישי משמאל (דער דריטער פון לינקס): ר׳ אברעמעלע

* זע דעם מאמר פון א. קאַנסטאַנטין וועגן „יידישן ישוב אין סיקאָל״. (רעד.)

ד״ר גרובער זיגמונט
(פּתח־תּקוה)

די יידן אין סיקאָלער שטאָטראַט

אַן אָפּשפּיגלונג פון די פּאַרהעלטנישן צווישן די יידן אין סיקאָל און דער דאָרטיקער פּוילישׂ־אוקראַאיניישער באַפעלקערונג איז געווען דאָס באַציען זיך פון דעם שטאָט־ראַט און זיינע מיטגלידער לגבי די יידישע לעבנס־וויכטיקע ענינים. די אָרגאַניזירונג פונעם יידישן אָנטייל אינעם שטאָטישן האַנדלס־סעקטאָר איז אין אַ גרויסער מאָס געווען אָפּהענגיק פונעם פּאַרהאַלטן זיך מצד דעם שטאָט־ראַט בפרט פונעם פּרעזידיום און זיינע אויספּירער.

עס האָבן דאָס הויפּטזאַכלעך געפּילט די מאַסן קליין־העגדלער, פון וועלכע ס׳איז אין אַ גרויסן פּראָצענט באַשטאַנען דאָס יידישע סוחרטום, וואָס זענען נישט געווען בכוח מיט הילף פון מאָטעריעלע מיטלען און פּאַרשידענע שפּענדונגען לטובת די מלוכהשע און שטאָטישע באַאַמטן און אָנגעשטעלטע צו דערלאַנגען אַ געהעריק טראַקטירן זייערע געשעפטע ענינים.

די יידישע באַפעלקערונג האָט געמוזט גרויס אויפּמערקזאַמקייט לייגן אויפן צוזאַמענשטעל פונעם שטאָט־ראַט, אויף דעם פּאַרזיכערן זיך אַ געהעריקע פּאַרטרעטערשאַפט בפרט אינעם פּרעזידיום, וואָס האָט הויפּטזאַכלעך דעציידירט.

צו דער צייט, וועו בירגערמייסטער אין סיקאָל איז געווען יאַנאָווסקי, זענען די פּאַרהעלטנישן געווען גענוג גינסטיקע, בפרט, אַז אינעם פּרעזידיום איז געזעסן אויך אַ ייד — ד״ר קערנער אַלס וויצע־בירגערמייסטער. אַ דאַנק זיין פּאָפולאַריטעט בייַ דער גאַנצער באַפעלקערונג און אַ דאַנק זיין יורידישן וויסן, האָט ער נישט איין מאָל געבראַכט הילף און ראַט דער מאַסע קליינע סוחרים.

וועו עס האָבן אין די דרייסיקער יאָרן אָנגעהויבן צו בלאָזן אַזוי גוט אין דער

פּוילישער ווי אויך אין דער אוקראַאיִנישער געזעלשאַפט אומגיסטיקע ווינטן פונעם היטלעריסטישן מערב, וועלן דער דעמאָלטיקער סטאַראָסטע (קאָסטאָלאָווסקי) האָט אַנ־געזאָגט אַן אָפענע מלחמה דער „יידן־קאָמונע", האָט זיך געענדערט דער צוזאַמענ־שטעל פונעם שטאָט־ראָט און זיין פאַרהעלטעניש לגבי די יידן.

ס׳איז אָוועק דער בירגערמייסטער יאַנאָווסקי און דער יידישער וויצע־בירגער־מייסטער ד״ר קערנער און די פאַרקלענערטע יידישע רעפּרעזענטאַנץ האָט זיך געמוזט באַגענוגענען מיט אַן אָרט אינעם פּרעזידיום (לאָוועק), וואָס האָט פאַרנומען דער אינזשיניער שוואַרץ, וועלכער האָט מיט גרויס מסירות־נפש אַנטקעגן געשטעלט זיך דער וואַקסנדיקער אַנטיסעמיטישער השפּעה אינעם שטאָט־ראָט און אינעם פּרעזידיום. ער האָט זיך דערמיט פאַרמיאוסט געמאַכט ביים פּוילישן קלוב, וועלכער האָט ביי די נעכסטע (שוין לעצטע) וואַלן געטאָן אַלץ, כדי נישט צוצולאָזן דעם אינזש. שוואַרץ צום שטאָט־ראָט.

צום לעצטן שטאָט־ראָט זענען אויסגעוויילט געוואָרן נאָר 7 יידן דהיינו: ד. ביק, ד״ר גרובער, ישראל איימערל, בירנבוים (באָרטש אייזדעם), געהרסטלער, ז. קראַנץ און ישראל ראַפאַפּאָרט. די יידישע ראַטמענער האָבן געשאָפן אינעם שטאָט־ראָט אַ יידישן קלוב מיט ד״ר גרובער זיגמונט אַלס פאָרזיצער. אונדזער קלוב האָט שוין געהאַט איצט אַ שווערערע אַרבעט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק תיכף ביי דער וואַל פון אַ לאָווניק — אַן אָרט, וואָס איז ביז איצט פאַרנומען געווען דורך אַ ייד (אינזשיניער שוואַרץ).

היות ווי מיר האָבן די פּריערדיקע טעטיקייט פון אינזש. שוואַרץ אָנערקענט פאַר אַ נוצלעכע און גינסטיקע פאַר דער יידישער געזעלשאַפט, בפרט, אַז ער האָט געהאַט געגנוג פּרייַע צייט — האָבן מיר באַשלאָסן נאָכן גובר זיין אייניקע אינערלעכע שוועריקייטן אויסצונוצן דעם רעגולאַמין, לויט וועלכן אַ לאָווניק האָט נישט געמוזט זיין אַ מיטגליד פונעם שטאָט־ראָט.

דער פּוילישער קלוב האָט בשום אופן נישט געוואָלט מסכים זיין דערמיט, פּראָ־פאָנירנדיק מיין קאַנדידאַטור, וועלכע איך האָב אָבער צוליב דער גרויסער צאָל באַשעפּ־טיקונגען נישט געקאָנט אָננעמען. אָזוי ווי מיט דער צאָל יידישע שטימען האָבן מיר געקאָנט דורכפירן אונדזער קאַנדידאַט, האָבן די פּאָליאַקן געפרווט צו באַנוצן זיך צומערשט מיט אַ פאַרטל און האָבן צונויפגערופן די זיצונג פונעם שטאָט־ראָט אויף שבת. און ווען אויף מיין פאַראַרדענונג זענען אַלע מיטגלידער פונעם יידישן קלוב דערשינען אין שבתדיקע בגדים צו דער זיצונג, האָבן די פּאָליאַקן דאָס צווייטע מאָל אויסגענוצט דעם פאַקט, וואָס איך בין אַוועק פון סיקאָל אויף עטלעכע טעג און אויס־נוצנדיק מיינע אָפּוועזנהייט האָבן זיי אין דער גרעסטער אייליקייט צונויפגערופן אַ זיצונג פונעם שטאָט־ראָט און דורכגעפירט די וואַל פון אַ פּוילישן לאָווניק. אויף מיין פראָטעסט נאָך מיין צוריקקומען האָט דאָס פרעזידיום מיר פאַרשפּראָכן צו רעס־פעקטירן אונדזערע אינטערוועזן לטובת דער יידישער באַפעלקערונג.

אונדזער הייפעלע יידישע רעטמענער פלעגט נאך שווערע רעגלענישן אויפן פּלענום פונעם שטאט־רעט אין עפטערס נאך פערזענלעכע הינטערקוליסן־אינטערוועניצן דורכפירן החלטות און פּאראדענונגען, וואס האבן געשיצט די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג.

די שווערע וואלקנס, וואס האבן זיך דערנענטערט אויפן פּאליטישן האריזאנט, האבן געפונען אן אפקלאנג אינעם פארהאלטן זיך פון דער אוקראאינישער און צייטנ־ווייז אויך פון דער פוילישער באפעלקערונג לגבי די יידן, הגם — מען דארף דאס אונטערשטרייכן — עס האט נישט געפונען אזא שארפע אפשפיגלונג אינעם שטאט־רעט. דער אויסברוך פון דער מלחמה און דער שפעטערדיקער חורבן — האט טראגיש פּארענדיקט דעם גורל פונעם סיקאלער יידנטום און זיין רעפערזענטאנץ אינעם שטאט־רעט.

רחוב בארון הירש

בארון־הירש גאס

חסידות בסוקל

חסידות אין סיקאל

יצחק בירנבוים
(חיפה)

די טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז — דאָס גרויסע מקום קדוש אין סיקאָל

געווען איז דאָס בערך מיט אַ 40 יאָר צוריק... אַלס איידעם פון ר׳ ישראל בארד ז״ל, דעם אָנגעזעענעם בעל הבית, וואָס האָט געהערט צו די פּני פון דער סיקאָלער טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז, בין איך צוריקגעקומען אין מיין געבוירן־שטאָט סיקאָל. פון אָנהייב האָב איך זיך עפּעס נישט זייער גוט געפילט אין דער שטרענג חסידישער סביבה, אין וועלכער מען האָט געקוקט אויף מיר מיט אַ חשד, הלמאי איך בין אין דער פּרעמד באַהעפט געוואָרן מיט ציוניזם, וואָס קאָן זיך נאָך חלילה פאַרשפּרייטן צווישן די סיקאָלער בחורים. אפילו מיין אייגענער שוועסטער האָט נישט געהאַט צו מיר קיין גרויס פאַרטרויען... אַ פּנים מען האָט אים שוין געוואָרנט, אַז איך קאָן ווערן אַ גרויסע סכנה פאַר זיינע נאָך יונגע קינדער.

דערפאַר האָב איך זיך געמוזט אַ ביסל פאַרמאַסקירן און אין מיינע רייד און אַרויס־טרעטונגען האָב איך געמוזט זיין גאָר פאָרזיכטיק. צו מיין מזל — איז מיין שוועסטער געווען אַ חסיד פון דער טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז, ווו קנאים פונעם בית המדרש האָבן נישט געהאַט קיין שליטה. אין דער דאָזיקער קלויז זענען שוין געווען בחורים, צווישן זיי מיינע טייערע צוויי שוואָגערס: דוד און יהושע ז״ל, וואָס האָבן זיך באַלד משער געווען, אַז איך האָב עפּעס אַ שייכות צום ציוניסטישן רעיון און נישט איין מאָל האָבן זיי מיך געבעטן, איך זאָל זיי אריינפירן אין די סודות פון דער יונגער ציוניסטישער באַוועגונג... און איך האָב זיי תמיד צוליב געטון.

איך האָב אָבער פאַרשטאַנען זוכצופאַסן זיך אין דער קלויז צו דעם חסידישן שטייגער פונעם עלטערן דור, ביי וועלכן איך האָב טאַקע באַלד געפונען חן און צוטרוי... ס׳רוב זענען דאָס געווען ערלעכע יידן, למדנים מיט אַ שטאַרקן חוש פאַר שתדלנות און פילאַנטראָפּישער הילפס־טעטיקייט. די צענטראַלע פיגורן אין טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז זענען צו ינגער צייט, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען: מיין שוועסטער ר׳ ישראל בארד ז״ל, ר׳ מאיר פעפער ז״ל, ר׳ ישראל רעהר ז״ל, און ר׳ זנבול קראנץ ז״ל —יידן גבירים און אָנגעזעענע סוחרים. טראָצדעם האָבן זיי זיך אין קלויז נישט אָפּגעזונדערט פון אַנדערע בעלי בתים... להיפך — זיי האָבן זיך באַצויגן צו אַנדערע חסידים אין דער קלויז ווי צו גלייכע חברים פון אַיין און דער זעלבער חסידישער חברה.

מההוי היהודי בסוקל (ליווי חתן לחופה)
פונעם יידישן שטייגער אין סיקאָל (מען פירט דעם חתן צו דער חופה)

האָט זיך וואָר פון זייערע חסידישע חברים געפונען אין אַ נויט, האָבן זיי אים באַלד געהאָלפן מיט געלט און אַנדערע מצוות טובות... האָט איינעם פון די קלויז־יידן אויסגעפעלט אַ סכום געלט צום נדן פאַר אַ טאָכטער אָדער צו הוצאות אויף איינצוואַרדענען אַ חתונה — האָבן די דאָזיקע בעל־טובהניקעס שוין אויסגעפועלט פאַר אים אין אַ באַנק אַ הלוואה אויף באַזונדערס גוטע תנאים און אָפט האָבן זיי אפילו אַליין געחתמעט אויף אַ וועקסל אַלס האָפטער. און כדי נאָך מכבד צו זיין די מחותנים און משמח צו זיין חתן־כלה, האָבן זיי אויך נישט פאַרפעלט צו זיין צווישן די געסט אויף דער חתונה־שמחה. נישט איין מאָל האָט פאָסירט, אַז זיי האָבן מיט אייגן געלט געמוזט אויסקויפן די וועקסלען, וועלכע זיי האָבן אונטערגעשריבן פאַר אַרעמע קלויז־יידן. דאָס האָט אָבער נישט אָפגעהאַלטן זיי פון ברייטער הילפס־גרייטקייט און ווייטערע מעשים טובים.

אין אַלע כלל חסידישע ענינים האָט צווישן די טשאָרטקעווער און הוסיאַטינער חסידים געהערשט אַ פולשטענדיקע אייניקייט. וואָס שייך אָבער כלל־טוערייַ אָדער סתם שתדלנות און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, האָט יעדע פון די צוויי חסידישע שיטות געהאָט אַן אַנדערע שטעלונג. בעת די אַנפירער פון די טשאָרטקאָווער חסידים (ר׳ מאיר פעפער ז״ל און ר׳ ישראל רעהר ז״ל) זענען געווען געזעלשאַפטלעך זייער אַקטיוו און זענען געווען טעטיק אין דער קהילה און אינעם שטאָטראָט, האָבן די הוסיאַטינער חסדים זיך געהאַלטן ווייט פון זעמטלעכע כיבודים... פשוט „נחבאים אל הכלים״.

הזוג לאחר החופה וקדושין — דאָס פּאָרפּאָלק נאָך חופה וקדושין

צו אַ באַזונדערס טייערן און ערלעכן טיפ יידן, וואָס האָבן באַשיינט די טשטאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז, האָבן געהערט אַזעלכע תמומותדיקע חסידים, ווי ר׳ שלמהלע קרעמינער ז״ל, זיין שוואָגער ר׳ ישכר בר פלאם ז״ל און מיין שוואָגער ר׳ אברהם בארד ז״ל. זיי זענען געווען די עמודי התורה אין דער קלויז, וואָס האָבן מיט אַ זעלטענער התמדה געלערנט תורה און עוסק געווען בתורה לשמה און דערצו שטאַרק איבערגעגעבן צו דער מצוה הכנסות אורחים.

יידן לומדים, וואָס פלעגן קומען קיין סיקאָל פון אַנדערע מקומות, האָבן זיי פאַרזאָרגט מיט עסן און שלאָפן און דערצו נאָך מיט אַ „הענקה״ אויף שפּעזן בעת זייערע ווייטערע וואַנדערונגען.

אָט אַזעלכע טייערע יידן האָט פאַרמאָגט די טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז.

אַן אמתער תענוג איז געווען צו זיצן מיט די אָטאָ אייִדעלע יידן אויף אַ סעודת־מצוה.. אויף אַ הלולה... אויף אַ גרויסער חגיגה ביים צדיק אָדער אפילו אויף סתם א מלוה־מלכה אין אַ ווינטערדיקן מוצא־שבת. אַ געהויבענע שטימונג... ממש אַ מיס־טעריעזע אַטמאָספער האָט זיך תמיד געשאַפן אַרום די ראשי המדברים ,וועו זיי האָבן אַנגעהויבן צו דערציילן די ווונדערלעכע מעשיות וועגן צדיקים און חסידים... מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם, מיט אַן אָנגעשטרענקטער אויפמערקזאַמקייט, חלילה נישט צו פאַרהערן אַ וואָרט, פלעגט מען זיצן אין דער קלויז ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין. אַ טיפע פרייד און אַ פולער נחת רוח האָט אַרומגענומען אַלע צוהערער.

גאָר באַליבט ביי דעם עולם איז געווען איינער אַזאַ מעשיות־דערציילער מיטן נאָמען: ר׳ פינצ׳ קעלנער ז״ל, אַ ייד, וואָס כאָטש ער האָט תמיד געלעבט אין דחקות, איז ער געווען פריילעך און מונטער. בעת די מעשיות פון אַנדערע דערציילער זענען געווען פאַרשטענדלעך נאָר פאַר יודעי ח״ן*, האָט ר׳ פינצ׳ס מיט זיינע קלאָרע און פאַר יעדן איינעם פאַרשטענדלעכע מעשיות, ממש היפנאָטיזירט די צוהערער.

אין דער טשאָרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז זענען געווען אויך חסידים מיט אַן אייגנאַרטיקן לעבנס־שטייגער. דאָס זענען געווען פשוטע, ערנסטע, עלטערע יידן, וואָס פלעגן קומען בהשכמה אין קלויז אַריין, אָפגעזאָגט פאַר דעם דאָוונען תהילים און אַנדערע תפילות און שפעטער, נאָך דעם אָפדאָוונען מיט דעם ערשטן מנין, האָט זיך ביי זיי ערשט אָנגעהויבן די אמתדיקע „עבודה״, וואָס איז באַשטאַנען אין צונויפזאַמלען ביי די מתפללים עטלעכע גראָשנס אויף יי״ש און אויף „צוצובייסן״. גאָר גרויס איז געווען די שמחה, ווען ס׳איז זיי פון די צונויפגעזאַמלטע גראָשנס נאָך פאַרבליבן אויף צו קויפן אַ הערינג. דאָס טרינקען „לחיים״ זייערס האָט זיך אַזוי פאַרצויגן, ביז עס האָט שוין אָנגעהויבן צו דאָוונען אַ צווייט מנין יידן און אַזוי, ווי ס׳איז דאָך נישט געווען מעשה חסיד אָוועקצוגיין אין מיטן דאָוונען און איבערלאָזן „ברכה״ און „קדושה״ — זענען זיי שוין פאַרבליבן ביז די מתפללים פונעם צווייטן מנין האָבן פאַרענדיקט דאָס דאָוונען און עס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן די זעלבע סדרה מיט זאַמלען גראָשנס אויף יי״ש, אויף צוצובייסן און ווען מעגלעך נאָך אויף הערינג.

אויף דער יידישער גאָס אין סיקאָל האָט מען דערציילט אַ מעשה שהיה, אַז ווען איינער פון דער דאָזיקער חברה האָט אַמאָל אין דער טשאָרטקאָוו־הוסיאַטינער קלויז געבעטן אַ גראָשן אויף אַ „תיקון״ ביי אַ מתנגד, וואָס האָט צופעליק געדאָוונט אין דער קלויז, האָט אים דער לעצטער שטאָט מיט אַ גראָשן געענטפערט מיט אַ מוסר, אונטערשטרייכנדיק, אַז לויט זיין מיינונג דאַרף אַ ייד נאָכן דאָוונען ליבער לערנען אַ פּרק משניות במקום צו טרינקען אַ תיקון... דער זקן פון דער קלויז איז נישט געבליבן שולדיק קיין תשובה און האָט געענטפערט בזה הלשון: „נאָך אַזאַ טויט דאָוונען ווי עס קומט פאַר ביי אייך מתנגדים, אַ דאָוונען אָן אַ ביסל לעבן און אָן התלהבות — דאַרף מען באמת לערנען משניות, ווי נאָך אַ טויטן להבדיל... אָבער אונדזער דאָוונען איז פול מיט ווארעמקייט און לעבן און אַז מען לעבט, באַדאַרף מען אויך צו גענישן פון דעם סם החיים״.

*

די שווערע איבערלעבונגען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען נישט אַדורך אָן השפּעה אויפן גייסטיקן און געזעלשאַפטלעכן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג

---

* חכמה נסתרה — די חכמה פון קבלה (רעד.).

אין סיקאל. אַ טיפער איבערבַרוך האָט זיך געלאָזט מערקן אויף דער יידישער גאַס. שוין ביים סוף פון דער מלחמה האָט דער ציוניזם פאַרכאַפט די געמיטער און איז געוואָרן אַן אויפלעבונגס־כוח, וואָס איז אַריינגעדרונגען אין די בתי־מדרשים, שולן און קלויזן און האָט געווונען די הערצער פונעם יונגן און אויך אַ גרויסן טייל פונעם עלטערן דור סיקאַלער יידן. מיט דער צייט האָט דער ציוניזם באַהערשט כמעט די גאַנצע טשאַרטקאַוו־הוסיאַטינער קלויז פון יונג ביז אַלט... ציוניסטישע רעדנער האָבן דאָרט געהאַט שוין אַ פריִיען פלאַץ צו דרשנען אַן שום שטערונגען וועגן ציוניסטישן רעיון.

אברהם גלייכר
(בני ברק)

הקלויז דחסידי הוסיאַטין־צ׳ורטקוב

בסיקאל — חמש עשרה ק״מ המרחק בינה לבין העיירה בעלז והחסידות הבלזאית הטביעה עליה את חותמה, קבע לו ברכה מיוחדת הקלויז דחסידי הוסיאטין־צ׳ורטקוב מהשושלת הרוז׳ינאית. בניגוד גמור לחסידי בעלז הרעשניים והתוססים, היו הליכותיהם של מתפללי קלויז זה שקטות ומאופקות, הופעתם החיצונית מסודרת (לדוגמה: מעולם לא קפלו את מכנסיהם בפוזמקאות). שיחתם נאה ובנחת, בבחינת דברי חכמים בנחת ישמעו.

בתקופה שבין שתי מלחמות עולם „חרבו״ חצרות האדמו״רים בהוסיאטין ובצ׳ורטקוב והאדמו״רים עצמם עברו לוינה, בירת אוסטריה.

אמנם אחת לשנה — בדרך כלל בתקופת חג השבועות — פקדו האדמו״רים את צאן מרעיתם באחת או שתיים מערי גליציה; אולם לא יד כולם היתה משגת די הוצאות הנסיעה למקום הריכוז. בגלל רחוק מגוריהם של האדמו״רים נחלשה, לדאבון לבם של רבים מהחסידים, השפעתם הישירה על חסידיהם, דבר שנתן אותותיו בעיקר על הבנים שנותקו כמעט לגמרי מהחסידות. מתוך קנאה חרישית הביטו חסידי הקלויז על ה„פריחה״ של הבלזאים, במיוחד כאשר אחד הבנים „נתפש״ לחסידות בעלז. הנחומים שמצאו החסידים, היו בהעלאת זכרונות מימים עברו „פון פרידנס־צייט״, כפי שכינו לתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. מדי פעם בפעם, אחרי תפילת־ערבית, היו מסבים סביב השולחן הדרומי של הקלויז, לגמו טיפת יי״ש, ברכו זה את זה „לחיים״, קנחו בפרוסת לחמניה ומיד התחילה ה„שיחה החסידית״. אחד היה מספר סיפורי מעשיות על הצדיקים — במיוחד מהשושלת הרוז׳ינאית, על התנהגותם ועל

אהבת ישראל שלהם וכל המסובים עשו אזניהם כאפרכסאות והקשיבו מלאי הערצה ודבקות חסידית. לציון וחוויה מיוחדת שימשו „ימי ההילולא". ביום ההילולא, הוא יום פטירת האדמו"ר ה„זקן", הגיעו לשיאן החגיגות וההתרוממות הנפש.

אור ליום ההילולא התקימה „סעודה" כסעודת שלמה בשעתו. תחילת שתו „לחיים" (והברכה היתה, זכות יגן עלינו), אח"כ הגישו דגים, בשר עם כוסמת (קאַשע) ושתיה כדת. את המאכלים „תבלו" במאמרי חסידות ובסיפורים קצרים על הרבי. אחר ברכת המזון יצאו בריקוד חסידי סוער מלווה שירה עזה, שהלהיב רוח ונפש. ככה נחוגו „ימי ההילולא" של ה„מגיד" ממזריטש, של נכדו ר' ישראל מאוזין מייסד השושלת, ושל האדמו"רים ה„זקנים" של הוסיאטין וצ'ורטקוב.

אם כי בקלויז זה, התפללו חסידיהם של שני אדמו"רים, לא היתה התעודדות כיתתית ושלום ורעות אמת היתה שרויה ביניהם.

כאן ראוי לציין את הסעודה לרגל יום סיום הש"ס וחלוקתו מחדש בין הלומדים, שנתקיימה מדי שנה בשנה בט"ו בשבט. ע"מ להנות מזמרת הארץ בראש השנה לאילנות היו טועמים לפני הסעודה העיקרית מרקחת שרוקחה מן האתרוגים שנקנו לחג הסוכות הקודם.

ה„השתייכות" החסידית באה לידי ביטויה בעיקר בחגים ובימים הנוראים. בימים אלה נהגו העולים לתורה לברך ב„מי שברך" את האדמו"רים ש ל ה ם, ור' הירש יושע ה„אויפרופער", אשר ידע היכן שורש נשמתו של כל עולה ועולה בהוסיאטין הוא אם בטשורטקוב, בירך „מי שברך" את האדמו"ר של העולה לתורה.

מאחר שגלדתי מקטנותי בקלויז זה והתאבקתי בעפר רגליהם של מתפלליו, רצוני להעלות מן הנשיה את שמותיהם של כמה מהם, את תפקידיהם, שמילאו בקלויז ואי אלה קווים לדמותם, כפי שנחרתו בזכרוני.

ר' ישראל רעהר, מחסידי צ'ורטקוב הקשישים היה, „ראש המדברים" וה„אוטוריטטה" הבלתי מוכתר של הקלויז .הוא היה מקריא התקיעות בר"ה וללא רשותו לא תקעו התקיעה הגדולה במוצאי יוה"כ. מקומו הקיצי היה בפינה הדרומית של הקיר המזרחי ואילו מקומו החרפי — ע"י התנור — המוסך הגדול. שם ריתקו סביבו אנשים שהקשיבו בנשימה עצורה לסיפוריו ולחוויותיו מלפני 50—40 שנה כפי שהיה מורגל בפיו.

בניו „נתפשו" להשכלה ולא היו חסידים, פרט לחתנו ר' שמשון זפרין הי"ד, שהיה צ'ורטקובאי שרוף. ר' ישראל עצמו נפטר בזמן הכיבוש הרוסי בשנת 1940 או 1941.

ר' לייזר ברנדווין הי"ד, נכד סטרטין וחתן סבי ר' לייב גלייכר ע"ה. היה מלמד בכיתה גבוהה של החדר. מדי פעם בפעם היה דורש בקלויז באגדה ובחסידות ושיבץ בהן סיפורים חסידיים, בהם היה מלא וגדוש. היה ה„מתחיל" בימים הנוראים.

ר' ישכר בר פלאם הי"ד, היה קורא בתורה ובעל־שחרית בימים הנוראים. איש שקט ואצילי, מחסידי הוסיאטין הנלהבים ש„נענש" בחתנים חסידי בלז.

שלושה בנים של רב ר' שלום רוקח זצ"ל ובתו הצעירה שרהלע
די דריי זין פונעם סיקאַלער רב ר' שלום רוקח און די יונגסטע טאָכטער שרהלע

ר' משה שפירא הי"ד, בעל שחרית שני בימים הנוראים. צנוע ותמים, שניצל כל רגע פנוי וישב בקלויז על הגמרא. מ־8 או 9 בניו ובנותיו נשאר בחיים רק בנו **ישראל**, כעת באוסטרליה.

ר' פינצי קלנר הי"ד, חי כל ימיו חיי צער ועוני, אפילו לפי מושגי העיירה של הימים ההם. לעתים, לא יכול היה להבליג על צערו והטיח דבריהם כלפי מעלה ו„דרש" בתוקף לחם עם מרק (ברויט מיט יושקע). ר' פינצ'י זה שהיה מספר סיפורים חסידיים, היה ממש כנהר שאינו פוסק וכמעין המתגבר. היה מספר אמן, שיחתו היתה נאה ורוויה עסיס חיים. זכורני שב„ניטל" (ניטל נקרא ערב חג המולד הנוצרי. ביום זה נהגו לא ללמוד תורה), ישב שעות רצופות לספר סיפורים נפלאים והמסבים שתו בצמא את הדברים שיצאו מפיו בחן ובטעם רב. היה זה תענוג „מן העולם הבא". ר' פינצ'י היה גם

הבעל תפילה בה״א הידיעה של הקלויז, זקן ורגיל (מעולם לא נזדקק לסידור תפילה), וקולו ערב. היתה לו „חזקה״ על תפילות טל וגשם. שורשו בהוסיאטין.

ר׳ נחום פוגלמן הי״ד, העסקן הציבורי שעשה כמיטב יכולתו, כדי לעזור לכל פונה אליו במצוקתו. היה נציג הקלויז ו„אגודת ישראל״ במועצת הקהילה. בפרוס הבחירות למועצת הקהילה היה יוצא בשצף־קצף נגד המשמיצים את האדמו״ר מהוסיאטין, את חתנו במיוחד על אהדתם ל„מזרחי״. יכול ונכון היה להשבע שבעצמו שמע מ„פי־קדשו״ של הרבי על תמיכתו באגודה.

ר׳ נחום זצ״ל נוהג היה משום מה לאחר בתפילת שחרית עד לשעה 11. התפלל ביחידות וקול תפילתו הדהד בקלויז הריק כמעט מאדם כשהוא פוסע לארכו ולרחבו. מדי שבת בשבת היה מגיד שמור בפרשת השבוע בבי״כ של החייטים (די שניידערישע שול) ודבורו שהיה „מתובל״ במלים אשכנזיות העלו לפעמים בת־צחוק אצל המאזינים. (הנו הרב מרדכי פוגלמן שליט״א מכהן ברבנות בקרית מוצקין שע״י חיפה).

ר׳ חיים בר הי״ד, הגבאי הותיק. בשעת קריאת התורה עמד על הבימה ולחש לאזנו של ר׳ הירש יושע (נזכר לעיל) את מי לכבד בעליה לתורה. איש פשוט זה, לא היה גבול לאהבתו להערצתו את האדמו״ר מהוסיאטין. בחג השבועות, גש כשלא היה באפשרותו לנסוע ל„רבי״ שפקד את חסידיו בגליציה (כפי שהזכרתי לעיל), לא מילא את תפקידו ולא קבע את העולים לתורה. נימוקו עמו: „הגוף אמנם בסיקאָל, אבל הנשמה בהוסיאטין״.

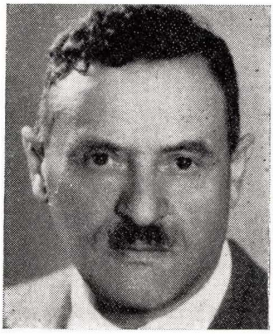
אזכיר גם את ר׳ חיים קרעמינר הי״ד, ה„תוקע״ (בנו ברוך ניצל וחי בקנדה). את ר׳ ישראל ברט הי״ד ובנו ר׳ אברומצ׳ הי״ד, הקורא השני בתורה ואת ר׳ פאליך שפריץ הי״ד ה„מחלק״.

לבסוף הנני מעלה את זכרם של אבי ר׳ זלמן הי״ד ואת אמי רחל הי״ד אשר לא חסכו עמל ויגיעה ושילמו שכר לימוד למלמדים של חמשת בניהם, (היתה גם בת אחת), וכל מעיניהם היה שהבנים היו יודעי תורה ומקיימי מצוות .(מכל המשפחה נותר בחיים רק כותב הטורים האלה). יהיה זכר כולם ברוך.

התנועה הציונית בסוקל

די ציוניסטישע באוועגונג
אין סיקאל

ד״ר דוד קינדלער
(רמת־גן)

ד״ר דוד קינדלער

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל

— 1 —

צום סוף פון 19טן י״ה איז די שטאָט סיקאָל געווען נאָך אַ פעסטונג פון חסידות און פרומקייט. בפרט — וועו נאָך דער פטירה פונעם בעלזער רבין ר׳ יהושע ז״ל אינעם יאָר 1894 איז געוואָרן רבי אין סיקאָל זיין זון רבי ר׳ שמואל, האָט זיך געשטאַרקט דאָרט די מסורת פון יידישקייט.

דער רבי ר׳ שמואל איז מיט פעסטער האַנט געשטאַנען אויף דער וואַך פונעם אַלטן חסידישן שטייגער אין דער שטאָט, באַקעמפנדיק מיט אַנטשלאָסנקייט יעדן פרווו אונטערצוגראָבן דעם טראַדיציאָנעלן כוח התורה אינעם יידישן ישוב אין סיקאָל.

די השכלה־באַוועגונג האָט זיך שוין צו יענער צייט אין אַ גאַנצער ריי שטעט אין מזרח־גאַליציע — ווי טאַרנאָפאָל, בראָד, ביטשאָטש — געראַנגלט מיט די קעג־נערישע כוחות, וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום די רבנים און אָרטאָדאָקסישע מנהיגים.

אָבער שוין אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פונעם 19טן י״ה האָבן די פיאָנערן פון דער השכלה־באַוועגונג אייגעזען, אַז אַלע פרווון צו לייזן די אָנגעווייטיקטע יידן־פראָגע דורך פולשטענדיקער עמאַנציפּאַציע, האָבן נישט געגעבן די נייטיקע רע־זולטאַטן און אין אָנבליק פון דער טיפער גאַליצישער נויט אויף דער דעמאָלטיקער יידישער גאַס האָט זיך אַרויסגעוויזן די אומזיניקייט פון אַלע עמאַנציפּאַנטישע באַמיאונגען.

עס האָבן זיך באַוויזן אין גאַליציע די ערשטע שטראַלן פון חיבת־ציון, עס האָבן זיך געלאָזט הערן די ערשטע שטימען פֿאַרן ווידעראויפבוי פון ארץ־ישראל און דאָס אַפֿילו מצד אָנגעזעענע רבנים, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז נאָר אין ארץ־ישראל קאָן מען ראַטעווען דעם יידישן דת. די אידעע פון צוריקקער פון יידן קיין ארץ־ישראל האָט שוין אין דער דאָזיקער תקופה געפונען וואָס אַ מאָל מער אָנהענגער. עס האָט שוין אין דער דאָזיקער פֿאַר־הערצל־תקופה געשטראַלט דער ציוניסטישער ענטוזיאַזם און עס איז שוין טעטיק געווען אַ הייפל באַגייסטערטע אידעאַליסטן, וואָס זענען שוין טעטיק געווען מיט קאָנקרעטער ארץ־ישראל־אַרבעט און האָבן געמאַכט שוין די גרעסטע אָנשטרענגונגען צו גרינדן דאָרט קאָלאָניעס און אַהינצושיקן קאָלאָניסטן.

דער ציוניסטישער געדאַנק פון דער פֿאַרהערצל־תקופה האָט געפונען אַ בולטן אויסדרוק אין דער קאָנפערענץ פון די חובבי ציון אָנהענגער אין קאַטאָוויץ אינעם יאָר 1884 מיטן צוועק צו קאָאָרדינירן די דעמאָלטיקע קאָלאָניזאַציע־טעטיקייט אין ארץ־ישראל, געפירט דורך פֿאַרשידענע גרופּן אין רוסלאַנד און רומעניע ווי אויך דורך די „אהבת־ציון״ פֿאַראיינען אין גאַליציע.

— 2 —

אין סיקאָל האָט צו דערזעלבער צייט געהערשט אַן אָטמאָספער פון שטרענגן אָרטאָדאָקסישן שטייגער. די שטאָט האָט געאָטעמט מיט חסידות און פרומקייט. בעת אין די שכנותדיקע שטעטלעך האָבן יידישע וויסנס־דורשטיקע בחורים געהאָט שוין דעם מוט דורכצוברעכן די וואַנט פון אָפּגעשטאַנענקייט און געזעלשאַפטלעכער פֿאַר־גליווערונג אויף דער יידישער גאַס — האָט אין סיקאָל געהערשט פֿאַליטישע גלייכ־גילטיקייט און אַ שטאַרקער רבנישער רעזשים, וואָס האָט נישט צוגעלאָזט קיין פונק אויפקלערונגס־באַשטרעבונגען. אָפּילו צו לערנען די פוילישע שפּראַך איז געווען פֿאַר־באָטן. די קינדער, וועלכע די סיקאָלער יידן האָבן געמוזט לויט די דעמאָלטיקע געזעצן שיקן אין די מלוכה־שולן, האָבן בכלל זיך נישט געלערנט און האָבן סתם באַזוכט די שולן ביז זיי זענען אַלט געוואָרן 10 יאָר, וועז זיי זענען שוין פריי געווען פונעם שול־צוואַנג.

און וועז ס׳האָט זיך שוין געטראָפן אין דער ישיבה, אין בית־המדרש אָדער אין אַן אָנדערן קלויז אַ בחור, וואָס האָט געלעכצט נאָך אַ טראָפ וויסן, נאָך אַ ביסל ידיעות וועגן ארץ־ישראל, האָט ער געהאַט אויסצושטיין אַ שווערן גערַאַנגל, ווייל דאָס חסידישע סיקאָל מיט דעם איינפלוסרייכן אָרטאָדאָקסישן רבי ר׳ שמואל רוקח זצ״ל בראש האָט געפירט אַן עקשנותדיקן קאַמף קעגן דעם מינדסטן סימן פון דער השכלה־באַוועגונג, זענדיק אין איר די גרעסטע סכנה פֿאַרן קיום פון דת און חסידישן שטייגער אין דער שטאָט.

אָבער לאט לאט האָט מען שוין געקאָנט אָנטרעפן אין בית־המדרש, אין דער דאָזיקער פעסטונג פון די פֿאַרביסנסטע קעגנער פון יעדער אויפקלערונגס־טעטיקייט,

בחורים, וואָס האָבן פון צייט צו צייט אַריינגעשמוגלט אַ העברעאישע צייטשריפט, וועלכע זיי האָבן געלייענט געהיים, אויסבאַהאַלטנדיק זיך פאַר די מלמדים און אפילו פאַר די אייגענע עלטערן.

אַזוי האָבן זיך אין דער דאָזיקער תקופה צונויפגעטראָפן אין סיקאָל די שיואַכע נאָך שטראַלן פון דער אויפקלערונג מיט דעם בעלזער און טשאָרטקעווער חסידישן פאַנאַטיזם, וואָס איז געווען קאָמפראָמיסלאָז און אומטאָלעראַנט.

אין די שפעטערע יאָרן — אינעם לעצטן צענדליק יאָר פונעם 19טן י״ה האָט מען שוין געטראָפן אין סיקאָל צווישן דעם קרייז פון פאַרמעגלעכערע באַלעבאַטים יחידים, וואָס זענען געשטאַנען אין סוחרישן קאָנטאַקט מיט אויפגעקלערטע יידן פון די מערבדיקע עסטרייכישע קרוין־לענדער און האָבן געצויגן זייער גייסטיקע יניקה פון דער ווינער „נייער פרייער פרעסע״.

אָן השפעה אויף דער יידישער גאַס איז געווען צו דער צייט די קליינע גרופּע באַרופּס־אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך אין סיקאָל אויסגעלעבט אין דער סביבה פון דייטש־פוילישער אַסימילאַציע, דערווייטערט פון יידישע ווערטן און טראַדיציע.

— 3 —

צום סוף פון 19טן י״ה האָט די דרייפוס־טראַגעדיע אויפגעטרייסלט די געמיטער פונעם אייראָפּעאישן יידנטום. אַ כוואַליע פון אַנטיסעמיטישע לאָזונגען האָט פאַר־פלייצט די לענדער מיט יידישע ישובים. אין עסטרייך און בפרט אין גאַליציע האָבן די אָנפירער פון דער קריסטלעך־סאָציאַלער פאַרטיי געהעצט די אַרטיקע באַפעלקערונג קעגן די יידישע מיטבירגער. אין די יידישע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע האָט זיך געלאָזט מערקן אַ גייסטיקער איבערבורך, וואָס איז אַריינגעדרינגען אין די בתי מדרשים, שולן און ישיבות. יידן, וואָס האָבן געלעבט במנוחה האָבן אָנגעהויבן צו באַגרייפן די נויטוועندיקייט צו געפינען אַ לייזונג פאַר דער אָנגעווייטיקטער יידנפראָגע.

אַן ענלעכער גייסטיקער פראָצעס איז אויך פאָרגעקומען אין סיקאָל, ווו מען האָט זיך אין אַכציקער יאָרן פונעם 19טן י״ה באַקענט מיט דער טראַגעדיע פון די רוסישע יידן, וואָס האָבן דאָ — אין דער גרענעץ־שטאָט געזוכט אַ מקלט קעגן יידן־פאָגראָמען, וואָס האָבן זיך דעמאָלט צעבושעוועט אין רוסלאַנד. דורך סיקאָל איז געגאַנגען דער עמיגראַציע־שטראָם פון די רוסישע פאָגראָמירטע יידן און די דאָזיקע דערשיינונג האָט געעפנט די סיקאָלער יידן די אויגן און געווענקט זייער געזעלשאַפט־לעכע אַקטיוויטעט.

— 4 —

אין רעזולטאַט פון דער רוסישער מפלה אין דער מלחמה מיט יאַפּאַן, איז אין יאָר 1905 אויסגעבראָכן אין רוסלאַנד אַ רעוואָלוציע, וואָס האָט געצוווונגען דעם צאָרישן

הערשער צו לינדערן דעם אַבסאָלוטיסטישן רעזשים. גלייכצייטיק אָבער האָבן די רעאַקציאָנערע רוסישע קרייזן דערשטיקט דעם פרייהייטס־דראַנג פון די רוסישע פאָלקס־מאַסן אין ים פון יידיש בלוט. איצט האָט זיך אינעם גאַנצן לאַנד, אין אַלע כמעט שטעט און שטעטלעך פונעם תחום המושב פאַרשפרייט בלוטיקע יידן־פאָגראָמען. פאָגראָמירטע יידישע עמיגראַנטן האָבן אין אַ שרעקלעכער בהלה פאַרפולט די גאַלי־ציש גרענעץ־ארטשאָפטן. קיין סיקאָל איז דעמאָלט געקומען אַ רוסישער פליט, יצחק בלאָך, וואָס האָט שוין געהאַט הינטער זיך אַ חובבי־ציוניסטישע טעטיקייט. ער האָט אויך אין זיין נייעם ווינאָרט נישט געוואָרט און באַלד זיך געגומען צו זיין ציוניסטישער אַרבעט. אַחוץ זיינע באַמיאונגען צו געווינען תלמידים פאַר דער העברעאישער שפראַך, האָט ער אָנגעהויבן צו זוכן קאָנטאַקטן מיט די בחורים פון די שולן און פון דער ישיבה, וווּ ס׳האָבן זיך שוין אַריינבאַקומען שוואַכע נאָך אָנצייכנס פונעם ציוניסטישן אידעאַל.

הגם עס האָט שוין אין יאָר 1905 עקזיסטירט אין סיקאָל אַ ציוניסטישער פאַראיין * מיט ד״ר וואָלפראָם בראש, האָט אָבער זיין טעטיקייט אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן. די ערשטע ציוניסטישע סיקאָלער פיאָנערן פלעגן זיך צונויפקומען אין האָניגס שול, וווּ מען האָט געלייענט די ציוניסטישע פרעסע פון וואַרשע און בפרט דאָס „לעמבערגער טאָגבלאַט״, דערביי זענען אַרומגערעדט געוואָרן פאַרשידענע אַקטועלע ציוניסטישע פראָבלעמען. צווישן די דאָזיקע ערשטע ציוניסטן אין סיקאָל האָט זיך מיט באַזונדערער איבערגעגעבנקייט אויסגעצייכנט אַ געווען געווען ישיבה־בחור דוד ביק, וועלכער האָט דעמאָלט פאַקטיש אָנגעפירט מיט דער ציוניסטישער אַרבעט אין דער שטאָט. ער האָט דאָס טאָקע פאָרן זיבנטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין יאָר 1905 דורכגעפירט אין סיקאָל די ערשטע שקל־אַקציע און האָט פאַרקויפט דעמאָלט

ר׳ שמואל דוד ענגל ואשתו שרה

* ד״ר נ. מ. געלבר — תולדות התנועה הציונית בגליציה ז. 512.

20 שקלים, וואָס איז אין די דעמאָלטיקע לאָקאָלע פאַרלעלטענישן באַטראַכט געווען ווי אַ גרויסער ציוניסטישער דערפאָלג. צווישן די יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געקויפט אַ שקל האָט זיך געפונען דער בכבודיקער אַרטאָדאָקסישער ייד ר׳ שמואל דוד ענגעל, אַ הייסער אַנהענגער פונעם ציוניסטישן רעיון. פאַר זיין פטירה אין יאָר 1920 האָט ער איבערגעלאָזט אַ צוואה, אַז די משפחה זיינע זאָל עולה זיין קיין ארץ־ישראל. אין יאָר 1924 האָט דער ערשטער אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל זיין זון נחום און עטלעכע חדשים שפעטער איז עולה געווען די אַלמנה פרוי שרה ענגעל. די פרוי ענגעל האָט זיך באַזעצט אין תל־אביב און געווויינט אין אַן אייגן הויז אויף דער רש״י־גאַס. בעת מען האָט געבויט איר הויז, האָט זי אַליין געטראָגן ציגל און אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן. אין יאָר 1925 איז געקומען אין לאַנד אַריין איר טאָכטער רחל מיט איר מאַן ר׳ זלמן קורצמאַן. אינעם יאָר 1935 איז עולה געווען דער זון מרדכי מיט זיין משפחה. אַזוי איז מקיים געוואָרן דער וווּנטש פונעם טיף־גלויביקן ציוניסט, וואָס אַליין האָט ער נישט געהאַט די זכיה צו געפינען זיך צווישן די ערשטע חלוצישע בויער פון ארץ־ישראל — אַז זיין נאָענטסטע משפחה זאָל מיטאַרבעטן ביים אויפבוי פונעם אַלטן יידישן פאַטערלאַנד. די פרוי שרה ענגעל האָט אַלע יאָרן געווויינט אין תל־אביב און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1940. אַ טייערע יידישע פרוי מיט טיפער אַהבת־ציון... זי איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן הר הזיתים.

אין דעם יונגן ציוניסטישן טוער, דוד ביק, האָט יצחק בלאָך געפונען אַ נאָענטן חבר און אידעאישן מיטאַרבעטער. זיי האָבן ביידע אין בשותפותדיקער אָנשטרענגונג אָנגעקניפט אַ קאָנטאַקט מיט די בחורים אין בית המדרש און אָנטפלעקט פאַר זיי די וויזיע פון נאַציאָנאַלער באַפרייאונג אינעם אַלט־נייעם פאָטערלאַנד אין ארץ־ישראל. יצחק בלאָך איז זער פאָפולער געוואָרן אין סיקאָל אַ דאַנק זיינע ציוניסטישע אַרטיקלען, וועלכע ער האָט געדרוקט אינעם „לעמבערגער טאָגבלאַט״ און אונטער זיין השפעה האָט אויך דוד ביק אָנגעהויבן צו שרייבן און צו פאַרעפנטלעכן זיינע מאמרים אין דער דאָזיקער צייטונג.

— 5 —

די דאָזיקע ציוניסטישע אויפקלערונגס־טעטיקייט פון אַזעלכע אומדערמידלעכע פראָפאַגאַנדיסטן ווי בלאָך און ביק, איז נישט געבליבן אָן השפעה אויף דער יידישער גאָס אין סיקאָל. וואָס אַ מאָל דרייסטער און מוטיקער זענען געוואָרן די אַרויס־טרעטונגען פון די ערשטע ציוניסטישע פיאָנערן און עס איז מיט יעדן טאָג שוואַכער געוואָרן דער כוח פונעם אַרטאָדאָקסישן חרם קעגן ציוניסטישן רעיון. די ציוניסטישע פראָפאַגאַנדע־ליטעראַטור און די ציוניסטישע פרעסע, ווי דער „ווסכוד״ און דאָס „לעמבערגער טאָגבלאַט״ האָט מען שוין גלייענט אין סיקאָלער יידישע הייזער אָן מורא פאַר רדיפות מצד די קעגנער פון די נאַציאָנאַלע אויפלעבונגס־באַשטרעבונגען.

און ווען ס׳איז אויף דער קראָקעווער קאָנפערענץ פון גאַליציע ציוניסטן (אין

יולי 1906) באַשלאָסן געוואָרן צו באַטייליקן זיך אין די וואָלן צום עסטרייכישן פּאַר־לאַמענט אַלס באַזונדערע נאַציאָנאַל־יידישע פּאַרטיי אויפן יסוד פון אַלגעמיינעם וואָל־רעכט, איז די ציוניסטישע השפּעה אין סיקאָל געווען שוין אַזוי שטאַרק, אַז באַלד נאָכן רוף פון דער ציוניסטישער צענטראַלע אין לעמבערג צו גרייטן זיך צו דער וואַל־אַקציע, — האָט זיך געפונען אין סיקאָל אַ גרופּע יונגע קעמפער, וואָס האָבן מיטן גאַנצן ברען געוואָלט זיך צו דער אַרבעט, כדי אויפצוועקן דעם קאַמף פון איין זייט קעגן דעם פּאָליטישן אינדיפערענטיזם פון דער יידישער באַפעלקערונג און פון דער צווייטער זייט קעגן די קריזיז פון דער אַסימילאַציע, וואָס איז אַריינגעדרינגען אין די רייען פון דער יידישער אינטעליגענץ.

נישט לייכט איז געווען אין סיקאָל אָנצופירן דעם דאָזיקן קאַמף. אָבער טראָץ אַלע מניעות האָבן די יונגע ציוניסטישע אידעאָליסטן צום ערשטן מאָל מאָניפעסטירט די שוואָכע נאָך אָבער עקשנותדיקע און צו קרבנות־גרייטע נאַציאָנאַלע כוחות.

אין סיקאָלער קרייז האָט קאַנדידירט דער ווינער רב ר׳ שמואל בלאָך, דער אַרויסגעבער פון דער „בלאָכס וואָכנשריפט״, וואָס האָט מוטיק געקעמפט קעגן דעם אַנטיסעמיטיזם אין עסטרייך. ער איז ביי די וואָלן דורכגעפאַלן, אָבער די וואָל־קאַמפאַניע וואָס איז געפירט געוואָרן אין סיקאָל מיט איבערגעבנקייט און אויסערגעווייניקער אַנטשלאָסנקייט האָט געשטאַרקט די דאָרטיקע ציוניסטישע ריען און האָט געעפנט דעם וועג פאַר אַ נאַציאָנאַל־יידישער פּאָליטיק פון די יידישע מאַסן. די יונגע ציוניסטן אין סיקאָל זענען אַרויס אין דער עפנטלעכקייט און מיט פיל ענערגיע און מסירת־נפש באַמיט זיך אויסצובריטערן און צו פאַרפעסטיקן די ציוניסטישע השפּעה אויף דער יידישער גאַס.

— 6 —

אינעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20סטן י״ה האָט דער ציוניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל געפעלט אַן אָפּיציעלער זאַמלפונקט, אַ פאַראיינס־לאָקאַל, וווּ עס זאָל געפירט ווערן אַ סיסטעמאַטישע אַרגאַניזאַטאָרישע טעטיקייט, כדי צו געווינען די בריטיערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. נאָך פיל באַמיאונגען איז דעם שריבער פון די שורות ערשט אינעם יאָר 1910 געלונגען צו גרינדן אַן אָפּיציעלן יידישן פאַראיין אונטערן נאָמען: „פאָלקס־לייען־זאָל״, וואָס איז געוואָרן אַ צענטראַל זאַמל־אָרט פאַר די אָנהענגער און סימפּאַטיקער פון דער ציוניסטישער אידעע.

נאָר אויס טאַקטישע סיבות, כדי לייכטער צו באַקומען פונעם סטאַראָסטוע די לעגאַליזירונג פונעם פאַראיין און כדי נישט אָפּצושטויסן די בריטערע קריזיז פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט מען דעם פאַראיין געגעבן אַן אַלגעמיינעם אומפאַרטייאישן נאָמען. פאַקטיש איז דאָס געווען אַ ריין ציוניסטישער פאַראיין אָנגעפירט דורך מיט־גלידער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

אין דעם דאָזיקן פאַראיין איז איצט געפירט געוואָרן אַן אינטענסיווע, בריט־

פאַרצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט, דערביי איז אויף אַ הויכן ניוואָ געשטאַנען די קולטור־אַרבעט. אַ סך געהאָלפן אין דער דאָזיקער אַרבעט האָבן די באַשעפטיקטע דעמאָלט אין דער קאָנצליי פון די ציוניסטישע אָדוואָקאָטן ד״ר פרענקעל און שניידער, דער לאָנגיאָריקער מיטגליד פונעם ציוניסטישן פאַרטיי־ראַט אין מזרח־גאַליציע, שפּע־טערדיקער אָדוואָקאַט אין דראָהאָביטש, וואָס האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אָנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל.

אָבוץ אים האָבן זיך אין דער ציוניסטישער טעטיקייט אינעם פאַראיין אויסגעצייכנט די קאָנציפיענטן ד״ר אינסליכט און ד״ר וואָלפראם — (דער יינגערער) — דער ברודער פונעם דערמאָנטן שוין פריער וועטעראָן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל — ד״ר וואָלפראם.

גאָר גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָט צו דער צייט געהאַט דער ד״ר צבי ביקל־שפּיצער אויך אָן אָדוואָקאַטן־קאָנפּיציענט ביז צום יאָר 1914, וועו ער איז נאָך דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אַריבער קיין לעמבערג און איבערגענומען דאָרט די רעדאַקציע פונעם ציוניסטישן „טאָגבלאַט״.

דער שרייבער פון די שורות האָט אָנטייל גענומען אין דער דאָזיקער פאַראיינ־טעטיקייט נאָר בעת די זומער־פּעריעו, וועו ער פלעגט אַהיימקומען פון זיינע מעדיצין־שטודיעו אין ווין.

כמעט אַלע ציוניסטישע אַקציעס, אַלע זאַמלונגען אויף די ארץ־ישראל פאָנדן, די וואָלן צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן זענען פאָרגעקומען אין דעם דאָזיקן ציוניסטישן לאָקאַל.

— 7 —

די דאָזיקע אומדערמידלעכע טעטיקייט פון די ערשטע ציוניסטישע פּיאָנערן אין סיקאָל האָט געשטאַרקט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און געהויבן איר פרעסטיזש אויף דער יידישער גאַס. די ציוניסטישע באַוועגונג איז געוואָרן אין סיקאָל אַ וויכטיקער פאַקטאָר אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דער שטאָט.

אַפילו אין די רייען פון דער ווינציקער נאָך צאָל יידישע גימנאַזיע־שילער אין דער שטאָט, וואָס זענען שוין דערצויגן געוואָרן אין ציוניסטישע היימען — איז אַריינ־געדרינגען דער ציוניסטישער אידעאַל און עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ סטודענטישער ציוניסטישער קרייז, וואָס האָט אונטערן נאָמען „תקוה״ געפירט אַ געהיימע ציוניסטישע פראָפּאַגאַנדע צווישן די יידישע גימנאַזיסטן אין סיקאָל.

דער כוח און השפּעה פון דער סיקאָלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז געקומען צום אויסדרוק בעת די וואָלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אינעם יאָר 1911, וועו די ענערגישע און מוטיקע וואַל־קאַמפּאַניע, אָנגעפירט דורך דעם אָרטיקן ציוניסטישן וואַל־קאָמיטעט האָט געבראַכט אַ גרויסן אויפשטייג און פאַרפעסטיקונג פון די ציוניס־

טישע רייען אין דער שטאָט. און הגם דער ציוניסטישער קאָנדידאַט אינעם סיקאָלער קרייז, דער מזרחיסטישער רב פון לעמבערג ד״ר ראַפּאַפּאָרט איז נישט אויסגעוויילט געוואָרן, האָט ער אָבער בעת דער וואַל־אַקציע אַריינגעבראַכט אין די קלענסטע אָרטשאַפטן פונעם סיקאָלער וואַל־קרייז ליכט און פּאַרשטענדעניש פאַרן ציוניסטישן געדאַנק און געוועקט דאָס נאַציאָנאַלע באַוווּסטזיין ביי די בריטסטע יידישע מאַסן.

ד״ר ראַפּאַפּאָרט האָט אין דער שטאָט סיקאָל גופא באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען טראָץ דעם אַנטי־ציוניסטישן דרוק אויף די יידישע ווייַלער מצד די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען, וואָס זענען געשטיצט געוואָרן דורך אַ קול־קורא פונעם בעלזער הויף. דער סיקאָלער וואַל־קרייז איז אָבער אַזוי צוגעשניטן געוואָרן, אַז די יידישע שטימען זענען דערטרונקען געוואָרן אינעם ים פון די פויערישע שטימען.

די דאָזיקע וואַל־קאַמפּאַניע האָט אַרויסגעפירט די סיקאָלער ציוניסטן פון די ענגע ראַמען פון אַ פּאַראַיין. זיי האָבן זיך איצט דערוואָרבן די פאָזיציע פון אַ פּאַליטישער פאַרטיי אויף דער יידישער גאַס.

אויך ביי די אָנפירער פון דער ציוניסטישער לאָנדעס־אָרגאַניזאַציע איז געשטיגן דאָס חשיבות פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל, בפרט נאָך דער רירעוודיק און מוסטערהאַפט דורכגעפירטער וואַל־אַקציע צום 11טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ווין, וועו אינעם סיקאָלער וואַל־קרייז האָט קאַנדידירט ד״ר מאַנדעל, אַן אַדוואָקאַט פון ראָווּנ־רוסקאַ.

די נאָרמאַלע, אינטענסיווע טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָט איבערגעריסן דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין הערבסט 1914. אין דעמזעלבן יאָר בעת די פייערלעכע פסח־טעג האָבן די סיקאָלער ציוניסטן נאָך געהאַט די געלעגנהייט אויפצונעמען דעם דעמאָלטיקן פירער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מזרח־גאַליציע, דעם גלענצנדן רעדנער, ד״ר לעאָן רייך, וועלכער האָט מיט זיין רעפעראַט אַרויסגערופן אַ זעלטענע באַגייסטערונג ביי מאַסנהאַפּט דערשינענע יידן.

אָבער מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז אָפּגעשטאַנען יעדע ציוניסטישע און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין דער שטאָט. הונדערטער יידן זענען מאָביליזירט געוואָרן און וועו סיקאָל איז אָקופירט געוואָרן דורך די רוסישע חיילות, האָט זיך אָנגעהויבן אין דער שטאָט אַ ברוטאַלער רעזשים פון רוסישע פּאָגראָמטשיקעס. אומברחמנותדיק האָט מען געמאַטערט די יידישע באַפעלקערונג.

ערשט אינעם יאָר 1917 — זענען די ערשטע געקומען צו זיך די יידישע גימנאַזיע־שילער אין סיקאָל, וואָס האָבן פיל בייגעטראָגן צום אויפלעבן פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין די שוערע מלחמה־יאָרן. זיי האָבן אָרגאַניזירט אַ געהיימע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר״, וואָס האָט אין דער דאָזיקער תקופה געטראָגן נאָך אַן אַלגעמיין ציוניסטישן כאַראַקטער און מיט גרענעצלאָזער איבערגעבנקייט האָבן זיי פאָרשפּרייט ציוניסטישע לאָזונגען אין די רייען פון דער יידישער יוגנט און

געווען דעם עלטערן דור פון יאוש און אַפאַטיע. ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס געווען די אינציקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל.

דערווייל זענען די געשעענישן אינעם לעבן פונעם יידישן פאָלק געלאָפן פאָרויס. דעם 2טן נאָוועמבער 1917 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן די באַלפור־דעקלאַראַציע, וואָס איז פאַרשטאַנען געוואָרן ווי די שאַפונג פון אַ יידישער מלוכה אין ארץ־ישראל און האָט אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקן אייפֿרוק אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

אַ יאָר שפּעטער איז זיך צעפאַלן די עסטרייך־אונגאַרישע מאָנאַרכיע. עס איז אַנטשטאַנען דאָס אומאָפהענגיקע פוילן, וואָס האָט אויך אַרומגענומען גאַליציע.

אין סיקאָל האָט די באַלפור־דעקלאַראַציע אַרויסגערופן אַ געהויבענע שטימונג און אַרום דער ציוניסטישער פאָן האָבן זיך איצט געזאַמלט יונגערע און עלטערע יידן, וואָס האָבן שוין אָפֿן דעמאָנסטרירט זייערע סימפּאַטיעס פאַרן ציוניסטישן אידעאַל.

פון דער פּראָנט האָבן אָנגעהויבן צוריקצוקומען פּריערדיקע ציוניסטישע טוער, וואָס האָבן זיך באַלד געזוכט צו דער אַרבעט, כדי ווידער אויפצובויען די ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל. אין מאַי 1919 איז צוריקגעקומען דער שרייבער פון די שורות און קוים האָט ער אינעם ערשטן טאָג איבערגענומען דעם פּאָסטן פון אַסיסטענט אינעם מלוכהשן שפּיטאָל, האָט ער געמוזט אינטערוועניר ביים דירעקטאָר פונעם שפּיטאָל ד״ר ווייגעל, וועלכער איז געווען פאָרזיצער פונעם פוילישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, מען זאָל באַפרייען צווייַ יידישע גימנאַזיע־לערער, וואָס זענען אַרעסטירט געוואָרן פאָר איינאַרדענען אין דער שול אַן אַזכרה אין שייכות מיטן יידן־פּאָגראָם אין לעמבערג. געווען זענען דאָס פּראָפעסאָר זיינפעלד, וואָס האָט געשטאָמט פון סטאַניסלאַוואָוו און איז געווען אַ טעטיקער מיטגליד פונעם ציוניסטישן פאַרטיי־ראָט אין מזרח־גאַליציע און דער צווייטער, פּראָפעסאָר ראוכווערג, אַ גימנאַזיע־לערער, אַ סימפּאַטיקער פונעם ציוניזם. שוין דעם זעלבן טאָג נאָך מיין אינטערוועניר, זענען בייידע לערער באַפרייט געוואָרן פונעם אַרעסט. אומגעהויער איז געווען זייער דאַנק־בארקייט און די שמחה פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

כדי צו פאַרפעסטיקן די לויז געוואָרענע בעת דער מלחמה ציוניסטישע רייַען, האָט דער שרייבער פון די שורות מיט הילף פונעם פּראָפעסאָר זיינפעלד צונויפגערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַקטיווע ציוניסטן, אויף וועלכער ס׳איז אויסגעווייליט געוואָרן אַ ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין לעמבערג און צוגעטראָטן צו אַ נאָרמאַלער ציוי־ניסטישער אַרבעט.

כדי אויסצובייטערן די ציוניסטישע השפּעה אויף דער יידישער גאַס און צו דערמעגלעכן אין אַ גרעסערן מאַסשטאַב אָנצופירן מיט דער ציוניסטישער טעטיקייט צווישן עלטערע און יונגערע ציוניסטן, איז געגרינדעט געוואָרן דער פאַראיין „התחיה״, וועמענס ערשטער פאָרזיצער איז געווען אבא פרענקעל און נאָך אים ישראל דאָנער. אין דעם דאָזיקן פאַראיינס־לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען אינעם הויז פון ה׳ סאָבעל

איז אַנגעפירט געוואָרן אַ לעבהאַפטע קולטורעלע טעטיקייט. עס זענען דאָרט צונויפ־געזאַמלט געוואָרן די ביכער פון דער פריערדיקער ביבליאָטעק פון פאַר דער מלחמה און ס׳איז ווידער איינגעאָרדנט געוואָרן אַ באַשיידענע ביבליאָטעק מיט העברעאישע און יידישע ביכער. דאָ אינעם ציוניסטישן לאָקאַל האָט זיך קאָנצענטרירט די אַל־זייטיקע ציוניסטישע אַרבעט, ווי זאַמלונגען פאַר קרן קימת לישראל, דער פאַרקויף פון שקלים, קרן־היסוד־אַקציעס, וואָס זענען זינט 1921 דורכגעפירט געוואָרן אונטער דער לייטונג פונעם אויסערסט איבערגעבענעם ציוניסטישן עסקן משה עקער, אַן אָנגעזעענעם גוטס־באַזיצער, וועמענס צוויי זין ווויינען אין ישראל. איינער פון זיי — העכריק עקער איז געווען צווישן די ערשטע חלוצים, וואָס האָבן געבויט בית־אלפא און איז שפעטער אין יאָר 1923 אַריבער קיין שרון, וווּ ער האָט געגרינדעט דעם מושב רמת השרון און לעבט דאָרט ביזן היינטיקן טאָג מיט זיין גאַנצער משפחה פירנדיק אַ מוסטערהאַפטן משק.

נאָכן אַרויספאָר פון משה עקער האָט איבערגענומען די אָנפירונג מיטן קרן־היסוד־קאָמיטעט דער אַדוואָקאַט אפרים מענקעס, וועמענס איינציקער זון, ד״ר אפרת מענקעס אַרבעט אין ישראל אַלס אינזשיניער־אַגראָנאָם אין בית דגון.

— 8 —

דער וועג פון בית המדרש אין סיקאָל ביז צום ציוניסטישן פאַראיין „התחיה״ איז נישט געווען קיין לייכטער. דורך סיסטעמאַטישער אויפקלערונגס־אַרבעט, וואָס איז באַשטאַנען אין איינאַרדענען עפנטלעכע פאַרטרעגע, דיסקוסיעס און פאַרשידענע קולטור־אימפרעזען, ווי טעאַטער־פאַרשטעלונגען און ליטעראַרישע אָוונטן, איז געשאַפן געוואָרן אויף דער יידישער גאַס אַ ציוניסטישע אַטמאָספער, וואָס האָט אַ סך צוגעגעבן צום דערפאָלג פון די פאַרשידענע ציוניסטישע אַקציעס אין דער שטאָט.

אַ דערהויבענעם מאָמענט האָבן איבערגעלעבט די סיקאָלער יידן אין שייכות מיט די באַשלוסן פון דער סאַן־רעמאָ־קאָנפערענץ אין חודש מאַי 1920, אויף וועלכער ס׳איז ענדגילטיק באַשטעטיקט געוואָרן די באַלפור־דעקלאַראַציע און די פאַרוואַלטונג איבער פאַלעסטינע אַלס מאַנדאַט־לאַנד איז איבערגעגעבן געוואָרן דער ענגלישער מדינה, וואָס איז באַאויפטראַגט געוואָרן צו רעאַליזירן די באַלפור־דעקלאַראַציע. די דאָזיקע החלטות פון סאַן־רעמאָ האָבן אויף דער גאַנצער יידישער וועלט אַרויסגערופן אַ שטורמישע באַגייסטערונג.

דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אין סיקאָל האָט לכבוד דער דאָזיקער היסטאָ־רישער געשעעניש אייניגאַרדנט אַ פייערלעכן אָוונט, אויף וועלכן דער סענאַטאָר ד״ר רינגעל האָט פאַר אַ מאַסנהאַפט דערשינענעם עולם רעפעריירט איבער די גרויסע באַדייטונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער דעקלאַראַציע לטובת דער פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניסטישן רעיון. נאָך דער פאַרזאַמלונג איז לכבוד דעם חשובן גאַסט פאַר־

אגודת „התחיה" בסוקל בשנת 1919 דער פאָראיין „התחיה" אין סיקאָל אין יאָר 1919

געקומען אַ פייערלעכער באַנקעט, אין וועלכן ס׳האָט זיך באַטייליקט דער גאַנצער ציוניסטישער אַקטיוו און אַ גרויסע צאָל ציוניסטישע סימפּאַטיקער.

מיט גרויס התלהבות און פולן ציוניסטישן ברען האָבן די סיקאָלער ציוניסטן אַנטיילגענומען אין אַלע פּאָליטישע אַקציעס, וואָס זענען איצט פאָרגעקומען אינעם אומאָפּהענגיקן פוילן און אויף די מאָסנהאַפּט באַזוכטע פּאָלקס־פאָרזאַמלונגען האָבן די סיקאָלער יידן מיט פולער ערנסטקייט און גרויסער פּאָראינטערעסירונג אויפגענומען די אויספירונגען פון אַזעלכע חשובע ציוניסטישע מנהיגים פון לעמבערג — ווי דער דאָרטיקער רב ד״ר מאיר גייער, דער סענאַטאָר ד״ר שרייבער, ד״ר מאַקס לעזער ז״ל, און זיי צו לאָנגע יאָרן ד״ר צבי העלער און ד״ר סטוף און אַנדערע. די דאָזיקע פּאָלקס־פאָרזאַמלונגען זענען פאָרוואַנדלט געוואָרן אין מעכטיקע דעמאָנסטראַציעס פונעם סיקאָלער יידנטום לטובת די ציוניסטישע לאָזונגען.

די טעטיקייט פון די ציוניסטישע פאָרטרעטער אין דער קהילה (צווישן אַנדערע דוד ביק און דער מזרחי־מנהיג ר׳ יצחק בירנבוים — ווויזט היינט מיט זיין משפחה אין חיפה) — ווי אויך אינעם שטאָטראָט, האָבן פאַרשאַפט פיל כבוד דער ציוניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל און די פּאָפולאַריטעט פון די ציוניסטישע רעפּרעזענטאַנטן האָט טאָקע אין אַ גרויסער מאָס בייגעטראָגן דערצו, אַז בעת אַלע שפּעטערע וואַלן צו די דאָזיקע קערפערשאַפטן ביז צום חורבן, זענען די ציוניסטישע קאַנדידאַטן תמיד אַרויס

מיט אַ פולן נצחון. אויך צו דער לעצטער קהילה־פאַרוואַלטונג אונטערן פאָרזיץ פון אינזש. שוואַרץ האָט צווישן אַנדערע געהערט דער שרייבער פון די שורות.

דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אין סיקאָל האָט אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט זיינע ווירטשאַפטלעכע אויפגאַבן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט און וועגן דער דאָזיקער טעטיקייט באַריכטן מיר אויף אַן אַנדער אָרט.

די סיקאָלער ציוניסטישע טוער האָבן אַחוץ די אַלע גאָר וויכטיקע עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, נישט פאַרגעסן, אַז דעם ערשטן אָרט אין דער ציוניסטישער אַרבעט דאַרף פאַרנעמען די טעטיקייט פאַר די ארץ־ישראל־פאָנדן.

די דאָזיקע אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן תיכף נאָכדעם, וועו ס׳איז זיך אין יאָר 1919 צום ערשטן מאָל צונויפגעקומען דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אונטער דער אָנפירונג פונעם שרייבער פון די שורות.

וועגן דער פרוכטבאַרער טעטיקייט פאַרן קרן קימת לישראל אין סיקאָל זאָגן עדות די חודשלעכע אויסווייזן פון די זאַמלונגען פאַר דעם דאָזיקן פאָנד, וואָס זענען בשעתו פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער ציוניסטישער פרעסע. אַזוי איז לויטן ק. ק. ל.־אויסווייז נום. 1, — וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער לעמבערגער „כווילאַ״ פון 1.8.1919. — געזאַמלט געוואָרן אין סיקאָל אין די חדשים מערץ און אַפריל 1919 דער סכום 596.20 קראָנען — לויט די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן אַ געוונג גרויסע סומע.

לויט דעם ק. ק. ל.־אויסווייז פאַרן חודש אויגוסט 1919 („כווילאַ״, נום. 240), האָבן די ציוניסטישע אַקטיוויסטן פלאַקס, שאַרגעל, דאָנער, ביק, שטיינברוק, שיץ, לעווי, קאָנסטאַנטין, זינדעל און משה צוקער צונויפגעזאַמלט פאַרן הערצל־וואַלד 700 קראָנען.

פון אַ גרויסער באַדייטונג איז געווען די אַקציע צו פאַרשפרייטן ארץ־ישראל קויפשיינען אויף ערד־פאַרצעלן אין ג׳בליה, דאָס היינטיקע בת־ים. די דאָזיקע אַקציע איז דורכגעפירט געוואָרן מיט אַ גרויסן דערפאָלג און עס זענען פאַרקויפט געוואָרן מערערע פאַרצעלן.

און וועו ס׳איז געקומען קיין סיקאָל דער דעלעגאַט פון „בנק הפועלים״ אין ארץ־ישראל — לעוויאַטאָוו כדי צו זאַמלען קאָפיטאַל פאַר דער דאָזיקער אינסטיטוציע, איז אונטער דער אָנפירונג פונעם שרייבער פון די שורות דורכגעפירט געוואָרן אַן אינטענסיווע זאַמל־אַקציע און ס׳איז פאַרקויפט געוואָרן אין דער שטאָט אַכציק באַנק־אַקציעס.

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָט אויך געהאַט די אויפגאַבע אויפצוהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די ציוניסטישע גרופן אין די שכנותדיקע אָרטשאַפטן, וואָס האָבן געהערט צום ציוניסטישן סיקאָלער קרייז. כדי צו פאַרפעסטיקן דעם דאָזיקן קאָנטאַקט און צו באַקענען זיך מיטן מצב פון די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס איז דעם 7טן מאַי 1922 פאַרגעקומען אין סיקאָל אַ קרייז־קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן אַחוץ פון סיקאָל אויך פון קריסטינאָפאָל, טאַרטאַקאָוו און וואַרענזש — מיט דער באַטייליקונג פונעם געגנראַל־

קבוצת פעילי „אחוה" בסוקל
אַ גרופּע אַקטיוויסטן פון דער כלל־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע „אחוה" אין סיקאָל
יושבים מימין (עס זיצן פון רעכטס): רוזה פס, בעגליטר ורחל ברונער — היום שמחוביץ וגרה
עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): טוביה ברי און משה באַרד

סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין לעמבערג ד״ר לעזער, וועלכער האָט נאָך פאַר דער דערעפענונג פון דער קאָנפערענץ רעפערירט אויף אַ מאַסנהאַפּט באַזוכטער פאַרזאַמלונג אין דעם „דאָם נאַראָדני" וועגן „דער באַדייטונג פון ארץ־ישראל פאַרן יידישן פאָלק".

אַוונדס זענען אינעם לאָקאַל פון דער העברעאישער שול פאָרגעקומען די באַראַטונגען פון דער קרייז־קאָנפערענץ, וועלכע ס׳האָט געעפנט דער פאָרזיצער פונעם קרייז־קאָמיטעט, דער שרייבער פון די שורות, איבערגעבנדיק אַן איבערבליק איבער דער טעטיקייט אינעם קרייז. נאָכן רעפעראַט פון ד״ר לעזער איבער „די אויפגאַבן פונעם קרייז־קאָמיטעט און אַקטועלע ציוניסטישע פראַגן" איז פאָרגעקומען אַ דיסקוסיע, נאָך וועלכער ס׳איז געווײַלט געוואָרן אַ נייער קרייז־קאָמיטעט מיטן שרייבער פון די שורות בראש און צו איין מיטגליד פון יעדער אָרטשאַפט *

ווי באַדייטנד עס זענען געשטיגן די ריייען פון באַווּסטע ציוניסטן, וואָס זענען

* „טאָגבלאַט", נומ׳ 105 פון 18.5.1922.

געשטאַנען אין דינסט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין דער שטאָט, באַווייזט דער פאַקט, אַז אויפן צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע אַקאַדעמיקער, וואָס איז פאָרגע־קומען דעם 14 מאַי 1922, האָט אויך אָנטייל גענומען אַ דעלעגאַט פון סיקאָל.

אין דעם זעלבן יאָר 1922 האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל איינגע־שריבן דעם שרייבער פון די שורות אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין ציוניסטישער טעטיקייט אין „ספר הזהב״ פון קרן קימת לישראל. שפעטער נאָכן חורבן איז איינגעשריבן געוואָרן אין גאָלדענעם בוך פון ק. ק. ל. דורך דער לאַנדסמאַנשאַפט פון סיקאָלער יידן אין ישראל — דער פאָרדינסטפולער געזעלשאַפטלעכער טוער אין מילאַנאָ (איטאַליע) ליאָן פייבל ז״ל, וואָס איז פריצייטיק נפטר געוואָרן אין מילאַנאָ. אויך איז איינגעשריבן געוואָרן אים צו לאַנגע יאָרן קרעמינער אין קאַנאַדע, אַ געטרייער ציוניסט און גרויסער נדבן און פילאַנטראָפ, וואָס האָלט אָן אַ האָרציקן און וואָרעמען קאָנטאַקט מיט די סיקאָלער לאַנדסלייט אין ישראל. פאָר פאָרדינסטפולער טעטיקייט לטובת דער שארית־הפליטה פונעם סיקאָלער יידנטום זענען אויך איינגעשריבן געוואָרן אין ספר הזהב פון ק. ק. ל. די לאַנדסלייט פייבל יוסף און לעווי.

די אינטענסיווע טעטיקייט פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין סיקאָל האָט זיך מיט יעדעס יאָר וואָס אַ מאָל מער אויסגעבריייטערט אויף אַלע געביטן פונעם אַלגעמיין־יידישן נאַציאָנאַלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן.

אין דער ערשטער ריי איז נאָך שטאַרקער געוואָרן די אַרבעט לטובת די ארץ־ישראל פאָנדן און האָט געבראַכט וואָס אַ מאָל בעסערע רעזולטאַטן. זער פאָפולער זענען געוואָרן די זאַמלונגען פאָרן ק. ק. ל. און יעדע קרן־היסוד־אַקציע האָט געפונען אַ ברייטן אָפּקלאַנג ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אַזוי למשל לייענען מיר אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון סיקאָל אין דער „כווילאָ״ פון 3.5.1924 — אַז די קרן־היסוד־קאָמיסיע אין סיקאָל האָט בעת דער גרויסער קרן־היסוד־אַקציע אין גאַליציע „אָן הילף פון דער צענטראַלע מיט אייגענע כוחות אָנגעהויבן די אַקציע, וועלכע איז אַ דאַנק דער מיטאַרבעט פון משה עקער און ד״ר קינדלער געלונגען און האָט געבראַכט גוטע רעזולטאַטן.״

אַ באַזונדערע זאָרג האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל אָרויסגעוויזן כלפי דער העברעאישער שול, וואָס האָט עמעוזט שווער קעמפן פאָר איר עקזיסטענץ. די הויפּטאויפגאַבע איז געווען צו פאַרזיכערן דעם נייטיקן בודזשעט פאָר דער שול. דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט פלעגט איינאַרדענען פאַרשידענע אימפרעזן און פאַראַנשטאַלטונגען, כדי צו דעקן אַ טייל פון די הוצאות פון דער שול. אַזוי למשל טיילט מיט דאָס „לעמבערגער טאָגבלאַט״ נומ. 209 פון 7.9.1923 אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון סיקאָל, אַז אין די טעג פון 25סטן אויגוסט 1923 איז אונטער רעזשי פון אַדלער אויס דראַהאַביטש אויפגעפירט געוואָרן אין סיקאָל דער „דראָפס־יונג״ פון קאָברין — לטובת דער דאָרטיקער העברעאישער שול.

אין דער סיקאָלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך מיט דער צייט אין

אַ שטאַרקער מאָס פאַרגרעסערט די צאָל חלוצים, פאַר וועלכע הגשמה חלוצית איז נישט געווען קיין פּוסטע פראַזע. מיט אומגעדולד האָבן זיי געווארט אויף אַ מעגלעכקייט אויף אַ לעגאַלן אָדער אומלעגאַלן וועג עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

ווי מיר האָבן דאָס שוין אויף אַן אַנדער אָרט דערמאָנט, זענען די פרוי שרה ענגעל ז״ל, די אַלמנה פונעם ציוניסטישן וועטעראַן אין סיקאָל שמואל דוד ענגעל ז״ל, און זיין זון נחום געווען די ערשטע פּיאָנערן, וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט פון סיקאָל קיין ארץ־ישראל.

שפּעטער אין יאָר 1925 — ווען די ציוניסטישע וועלט־אָרגאַניזאַציע האָט באַקומען פון דער מאַנדאַט־רעגירונג 8000 צערטיפיקאַטן, האָבן אויפגעלעבט די חלוצישע רייען און אַ שטאַרקע חלוצישע עליה האָט געשטראָמט קיין ארץ־ישראל. אין מזרח־גאַליציע האָט פיל אויפגעטאָן אויף דעם געביט די „התאחדות״־אָרגאַניזאַציע און צווישן אַ חלוצישער גרופּע, וועלכע זי האָט דעמאָלט אַרגאַניזירט פאַר דער עליה — האָבן זיך אויך געפונען חלוצים פון סיקאָל: מאַרגוליעס, באַרד, שאַץ און נייער (חדשוני). די דאָזיקע גרופּע האָט געגרינדעט אין פּתח־תקווה אַ קבוצה אויפן נאָמען פונעם

חלוצים מסוקל בקבוצת „בינגשטוק״ בפתח־תקוה בשנת 1925

חלוצים פון סיקאָל אין דער קבוצה „בינענשטאָק״ אין פּתח־תקוה אין יאָר 1925

עומדים בשורה ראשונה מימין: (עס שטייען אין דער ערשטער ריי פון רעכטס):

הראשון: באַרד והשני נייער (חדשוני)

בשורה שניה הראשון מימין: (אין דער צווייטער ריי דער ערשטער פון רעכטס): שץ למטה הראשון משמאל (פון הונטן דער ערשטער פון לינקס): מרגוליס

וואהל לעגיטימאציע

פאר .....

לויט ן שקל־אויסווייז פון יאהר תרפ״ז אין בדסכם מיט § 1 פון דער וואהל ארד. זענט איהר בערעכטיגט טיילצו־ נעהמען אין די וואהלען צום XV ציוני. קאנגרעס, וועלכע קומען פאר זונטאג דעם 31 ד. ח. פון 2 א זייגער נ. מ. אין פעריינסלאקאל „האור״ בייה. לאבאן.

אין צוזאמענהאנג מיט די בעפארשטעהענדע קאנגרעס־וואהלען א־דענט איך די לאקאלע וואהל־קאמיסיע שבת דעם 30 ד. ח. א זייגר 7 אוונט אין פעריינס־לאקאל „התחיה״ בייה. סאבאל

א גרויסע דיסקוסיאנס־פערזאמלונג

א. ה. ט.: „די פראבלעמען אויף דעם XV קאנגרעס״ אויף וועלכער מיר האבען דעם כבוד אייך איינצולאדען.

פאר דער לאקאל וואהל־קאמיסיע

ד״ר קינדלער.

.....

כ ע ש ט ע ט י ג ו נ ג.

לפני הקונגרס הציוני ה־XV בשנת 1927
פאַרן XV ציוניסטישן קאָנגרעס אין יאָר 1927

פאַרשטאָרבענעם ציוניסטישן מנהיג און סענאַטאָר פון פוילישן סענאַט ד״ר מאַקס בינענשטאָק און האָט געאַרבעט אין די שכנותדיקע פרדסים. פון דאָרט האָט די קבוצה זיך געגרייט איבערצונעמען אַן אַרבעט אין מגדיאל ביים טרוקענען די דאָרטיקע זומפן *.

— 9 —

אַ באַדייטנדן אויפשוווּנג און אויפבלי האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל דערגרייכט בעת די וואַלן צום 15טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל אינעם יאָר 1927. דאָס איז געווען אַ צייט וועז די גאַנצע ציוניסטישע וועלט־באַוועגונג האָט זיך געפונען אונטער דעם איינדרוק פונעם שווערן פאָליטישן און עקאָנאָמישן קריזיס

* „פרקי גליציה״ — נתן מלצר — „פרקים לתולדות תנועת העבודה בגליציה המזרחית״ (ז. 211).

אין ארץ־ישראל און דער ציוניסטישער קאָנגרעס — דער יובל־קאָנגרעס נאָך 30 יאָר זינט דעם ערשטן באַזעלער קאָנגרעס (1897) איז געשטאַנען פאַר גרויסע אויפגאַבן צו מאָביליזירן אַלע שאַפנדיקע כוחות פונעם יידישן פאָלק.

צום ערשטן מאָל זענען איצט פאַרגעקומען וואַלן אויפן יסוד פון אַן אייניהייטלעכן שקל און לויט אַ נייער וואַל־אָרדינאַציע. עס זענען איצט בולטער אַרויסגעטרעטן די פראָגראַמאַטישע חילוקי דעות צווישן די באַזונדערע פראַקציעס, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין די וואַלן.

אין סיקאָל האָט די קאָנגרעס־וואַלן אין אַ מוסטערהאַפטער אָרדענונג דורכגעפירט די לאָקאַלע צווישן־פאַרטייאישע וואַל־קאָמיסיע מיט ד״ר קינדלער בראש. די אויפ־קלערונגס־טעטיקייט פון דער וואַל־קאָמיסיע האָט געטראָגן אַן אַלגעמיין־ציוניסטישן כאַראַקטער און האָט בעיקר באַצווועקט צו פאַרטיפן דאָס ציוניסטישע באַוווסטזיין פון דער ציוניסטישער מחנה.

אַ סך בייגעטראָגן צום וווּקס פון דער ציוניסטישער השפעה אין דער שטאָט האָבן די נסיעות פונעם שרייבער פון די שורות קיין ארץ־ישראל אין די יאָרן 1930 און 1934. יעדעס מאָל, וועו איך בין צוריקגעקומען פון אַזאַ ארץ־ישראל־רייזע, האָב איך אויף פאַרזאַמלונגען אין דער שול דערציילט וועגן דער העלדישער אַרבעט פון די חלוצים־

הועד המקומי למען ק.ק.ל. בשנת 1930
דער לאקאל־קאָמיטעט פאַר ק.ק.ל. אין יאָר 1930

„אחוה״ בסוקל בשנת 1929 „אחוה״ אין סיקאָל אין יאָר 1929
יושבים בשורה ראשונה מימין (עס זיצן אין דער ערשטער ריי פון רעכטס):
דער 4־טער משה קובלר און דער 6־טער זיגמונט (זינדל) פאַס

פּיאָנערן און וועגן די דערגרייכונגען פון דער ציוניסטישער אויפבוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל. אויף אַזאַ אופן איז אָנגעקניפט געוואָרן אַ לעבעדיקער קאָנטאַקט מיט ארץ־ישראל און דערמיט איז אויך געוואָקסן די פאַראינטערעסירונג און ליבע צום לאַנד.

וועגן דער שטאַרקער השפּעה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל צו דער דאָזיקער צייט, זאָגט עדות דער פּאַקט, אַז אינעם יאָר 1932 זענען דאָרט פאַרקויפט געוואָרן 873 שקלים.

אַזוי איז פון יאָר צו יאָר געוואָקסן דער כוח פון דער סיקאָלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אינעם געראַנגל מיט די קעגנער פונעם ציוניסטישן רעיון — מיט די עקסטרעמע אָרטאָדאָקסן און אַסימילאַטאָרן פון איין זייט — און מיט די בונדיסטן פון דער צווייטער זייט, האָבן די סיקאָלער ציוניסטן דורכגעהאַלטן דעם וועג צו דער יידישער מאַסע און דורך סיסטעמאַטישער אידעאישער אויפקלערונגס־אַרבעט, דורך שאַפן שטאַרקע עקאָנאָמישע און קולטור־געזעלשאַפטלעכע פאָזיציעס צוגעצויגן דעם רוב פון דער יידישער באָפעלקערונג צום ציוניסטישן אמת.

די ציוניסטישע טעטיקייט אין דער שטאָט בעת די שפּעטערע יאָרן ביז צום אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אַריינגעדרונגען כמעט אין אַלעווינקעלעך

אגודת „אחוה" בסוקל — די „אחוה"־אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל
יושב בשורה שניה מימין החמישי: (עס זיצט אין דער צווייטער רייַ פון רעכטס דער פינפטער): ד"ר בעגלייטער

פונעם יידישן לעבן און האָט געלייגט דעם חותם אויפן גאַנצן יידש־געזעלשאַפטלעכן שטייגער אין דער שטאָט.

די דאָזיקע דערפאָלגרייכע ציוניסטישע אַרבעט אין סיקאָל איז מעגלעך געווען דאַנק דער באַדייטנדער צאָל אַקטיוויסטן, וואָס האָבן געטריי און אומדערמידלעך דערפילט זייער ציוניסטישן חוב. צום לעצטן ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין סיקאָל האָבן געהערט: ד"ר קינדלער, ד"ר פרייער, לוסטיק, לעווין, אויערבאַך, קיל, ד"ר בעגלייטער, דוד ביק, אַדוואָקאַט שמואל פאַס און פראָפעסאָר איזאַק פאַס.

*

מיטן אויסברוך פון דער שוידערלעכער צווייטער וועלט־מלחמה אין סעפטעמבער 1939 איז איבערגעריסן געוואָרן אין סיקאָל יעדע יידישע קולטורעלע און געזעלשאַפט־לעכע טעטיקייט. אָפגעהאַקט איז געוואָרן די ציוניסטישע אַרבעט. פאַרמאַכט זענען געוואָרן אַלע געזעלשאַפטלעכע און ציוניסטישע אינסטיטוציעס, אַלע יידישע פאַראיינען אויף דער יידישער גאַס.

אין יסורים און פיין, אין די טויט־לאָגערן, אין די גאַז־קאַמערן איז פאַרטיליקט געוואָרן דאָס סיקאָלער יידנטום. די גרויסע מחנה פון איבערגעבענע, אומדערמידלעכע ציוניסטישע טויער זענען געפאַלן על קדוש־השם.

כבוד זייער אָנדענק!

בירנבוים יצחק
(חיפה)

מתולדות ה„מזרחי" בסוקל

בשנת 1911 התישבתי בסוקל בתור חתנו של ר' ישראל ברד ז"ל. באתי מהעיירה מאניסטרישץ' ע"י בוצ'אץ' אשר רוח הציונות בכלל ושל ה„מזרחי" בפרט חפץ עליה כבר מזמן וכמובן הכה גלים גם באישיותו ונתפסתי לתנועת ה„מזרחי" בכל נימי נפשי. ולכן היה צר לי מאוד המקום כאן כאשר מצאתי את עצמי פתאום בתוך אוירה העוינת בקנאות מופרזת את כל מי שאיזה קורטוב של רוח ציונות נדף ממנו. ואפילו ב„הקלויז" הוסיאטין־טשורטקוב אשר בה נקבע לי מקום להתפלל בין משפחת חותני ז"ל אשר האדמו"רים שלהם זצ"ל היו ידועים כבר לאוהדי התנועה הלאומית הרגשתי, שכדי שלא אהיה בה מנודה ושלא אחלל את כ' חותני ז"ל עלי לשמור פי ולשוני ולהזהר מכל תנועה בלתי נכונה היכולת לגלות ח"ו „אותי" ברבים. אי לזאת הייתי מוכרח לדכא את רוחי בקרבי, ולהכנס בתוך עצמי. אולם לא עבר זמן רב והרוח שבקרבי פרץ לו פרצה והתחיל לדחוק את עצמי החוצה והיה ראשית דרכי לחתום על העתון („דאָס לעמבערגער טאָגבלאָט"), ומתוך כוונה תחילה להאציל מרוחי גם על שני גיסי, (בני חותני) דוד ויהושע הי"ד אשר ידעתי שיש להם חברים רבים בין הנוער, משכתי אותם לקריאת העתון הנ"ל במסתרים נתתי להם הסברים שונים שבסוסו אותם מאד ועד מהרה התחילו הם כבר לעשות נפשות לה„תנועה", ולהכניסם בסתר ל„הפרדס" ואותן הנפשות שקמו לתחיה התחילו פתאום לחזור אחרי ולהיפגש אתי בשעה שאינה לא יום ולא לילה לבקש ממני איזה ספר־פסיל בהשאלה או סתם להנות מאמרי פי...

אבל ככתוב „אין אומר ואין דברים — בלי נשמע קולם" ובכן חיש מהר עשה לו הדבר כנפיים. נהייתי לשיחה בפי רבים וגם זקני החסידים ב„הקלויז" שלנו נתמלאו עלי חימה והביאו עלי דיבתם רעה: שאני מרעיל ר"ל את ילדיהם ולפני חותני ז"ל ולפני בנו הבכור הוא גיסי יקר רוח ועדין נפש אברהם (שנקרא אברמצ'י ז"ל) וכאן עלי להזכיר לטוב את גיסי הז"ל; הוא היה באמת חסיד מסור בלי „פוליטיקה" להרבי שלו מהוסיאטין ודבק במעשיו והיות כפי שהזכרתי כבר למעלה הביטו כבר אז כל אנשי „חצרו" בעין יפה על התנועה הציונית בכלל ועל של מזרחי בפרט.

הוא לא שם לב לדבריהם וגם את אביו הרגיע בנחת. ודוקא אחרי הדברים האלה התנהלו הענינים ביתר ערנות, אני בשלי וגיסי הז"ל בשלהם ככה שה„ניצנים" הראשונים כבר התחילו לבצבץ ולצאת.

קשה לדעת איך הדבר היה מתפתח לולא פרצה המלחמה הראשונה בינתיים.

פעילי המזרחי בשנת 1937 מזרחי־עסקנים אין יאָר 1937
מימין (פון רעכטס): יעקב לייביש ראַפאפאָרט און שמחה שניצר

אבל תיכף עם גמר המלחמה התחילה רוח חדשה לנשב בתוך העיר „הקנאים" הצטננו קצת והנוער התבגר „הגדיים נעשו תיישים" פחדתי מפני „עיני בישא" פג סר צלן מנגד פניהם והתעמולה התנהלה בקצב מלא לעיני השמש. ההצלחה האירה לנו פנים ועשרות חברים וחברות מהנוער וגם אברכים מכל השכבות באו להסתפח בזמן די קצר לתנועתנו, ככה שמצאנו את עצמנו כבר ראויים להתאגד רשמית ולפתוח מועדון בשם „צעיר מזרחי". הפתיחה נעשתה ברב פאר והדר. בשירה וזמרה בנוכחותו של הרב ד"ר פדרבוש הנכבד שנענה להזמנתנו וכיבד אותנו בהרצאה חמה שובת לב. אגב כאשר הרב פדרבוש הנכ. הבחין בין החברים גם כאלה שכבר יצאו מסנדלי הנוער שאל אותו כשהוא מחייך עד איזה גיל שייך בן אדם להנוער... ואני עניתי לו להנאתו כי על הפסוק (בראשית י"ט) הנה נא העיר הזאת... מצער הוא־אומר רש"י יצאה בת נ"א שנה כמספר נ"א) הענין הכה גלים ולקח שבי אפילו אנשים שטרם היה להם האומץ לגלות את עצמם, זה הוכח בעליל כאשר לבחירות הקרובות לועד הקהילה קבל המועמד מטעם ה„מזרחי" הרבה יותר קולות ממנין החברים שהיו רשומים אצלנו. במשך הזמן עלתה קרננו עוד יותר וביחוד בהקלויז שלנו בשל גורם מאד חשוב והוא: כאשר הרב פרופ' פוגלמן (כעת רב במוצקין) ביקר בסוקל אצל אביו ז"ל הי"ד,

גם הוא מחסידי הוסיאטין. נאות לנו לכבדנו בכמה הרצאות מלאות טעם וענין. הופעותיו הללו שמשו לנו יתד במי להיתלות „למען גירא בעיני ביצרא"...

כמעט מיום ליום רכשנו לנו יותר מאהדת הצבור לשביעת רצוננו. ואמנם החברים הצעירים מצאו להם די סיפוקם בהמועדון בו התכנסו כמעט מדי ערב ובשבתות ומועדים ובילו זמנם בהרצאות בשערי ציון וכו' אבל בו בזמן אנחנו היותר קשישים הרגשנו ביחד עם זה כי טרם גמרנו עם המשימה שנפלה בחלקנו כי בלי מסד — הם הדרדקים שבירים — כל הבנין „עוד תולה על בלימה" באשר אם אין ילדות אין שחרות ובלי שרשים אין עצים. ובכן ישבנו על המדוכה וטכסנו עצה איך למלאות את החסרון ועל אדמתו של גיסי דוד ברד ז"ל, אשר במשך הזמן נעשה ל„איש" החלטנו ליסד בי"ס „יבנה" לכבוד ולתפארת. ברם, יזכר אותו „איש" לטוב כי הוא תרם הרבה מזמנו ומכספו כדי לשכלל את בית"ס ולהעמידו על בסיס איתן. וגם בזה האירה לנו ההצלחה פנים, הוא התפתח חיש מהר. התלמידים באו מגוונים מכל ארבע כנפות העיר וההנהלה זכתה להערצה והוקרה רבה מאת כל ההורים על לימוד היפה ועל החינוך הלאומי שקבלו בניהם אצלנו מתוך יחס אבהי מובהק.

אלה תולדות „המזרחי" מיום היווסדה עד עלייתי ארצה בשנת 1935 וכל מעשיו ופעולותיו מאז ועד השואה הלא הם נשארו כמוסים עם חברנו היקרים הי"ד שנרצחו ע"י כלבי היטלר ימ"ש.

נ.ב.

כדי שלא יצאו מתחת ידי דבר שאינו מתוקן ושלא אפגע ח"ו בכ"ב של רבים מחברי התנועה שהיו פעילים ומסורים לה בלב ונפש, עלי להזכיר לטוב את מאיר טפרינסקי, את צבי זלצר הי"ד ועוד (לצערי אינני זוכר את שמותיהם) ויבד"לח את מר חמיידיס שהיה זמן רב גם מורה רצוי בבי"ס שלנו ואת גב. יונה רוזנפלד שהנעימה לא פעם את הכנסים בשיריה הנעימים — שנהים נמצאים בארץ.

ישראל שאַפּירא
(מאָנטרעאָל — קאַנאַדע)

פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל

אַ גרויסן בייטשטייער צו דער ציוניסטישער טעטיקייט אין סיקאָל האָט געגעבן די דאָרטיקע רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס און האָט זיך דערוואָרבן אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער ציוניס־טישער געזעלשאַפטלעכקייט אין דער שטאָט.

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז בראש פון דער רעוויז־יאָניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל געשטאַנען דער יונגער אַדוואָקאַט ד״ר גרודער, וועמענס מסירת־נפשדיקע איבערגעגעבנקייט פאַר דער רעאַליזירונג פון די רעוויזיאָ־ניסטישע לאָזונגען האָט פיל בייגעטראָגן צו דער פאָפולאָריטעט פון דער דאָזיקער באַוועגונג אין סיקאָל.

אין יאָר 1930 האָט דער פעאיקער און באַגאַבטער יונגער רעוויזיאָניסט בערל רעדליך צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַקטיוויסטן געגרינדעט אין סיקאָל די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „ברית טרומפלדור״ (בית״ר), וואָס האָט זיך מיט דער צייט דערוואָרבן אַ גרויסע השפּעה אויף דעם יונגן ציוניסטישן דור אין סיקאָל. בערל רעדליך איז אויך במשך מערערע יאָרן געווען מפקד פונעם אָרטיקן בית״ר. אַ דאַנק זיינע אָראַטאָרישע און אָרגאַניזאַ־טאָרישע פעאיקייטן איז געוואָקסן די באַדייטונג פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל. זער פאָפולער זענען געווען זיינע עפּנטלעכע רעפעראַטן, דערביי פלעגט אים אין דער אויפקלערונגס־אָרבעט פיל מיטהעלפן זיין חבר הערש גאָלדבערג.

אין די שפּעטערע יאָרן האָט נאָך רעדליכן איבערגענומען די אָנפירונג מיטן בית״ר שלום ברוק, קרייצערס אידעם. זיין פאַרדינסט איז געווען, וואָס דער בית״ר האָט אויס־געבריטערט זיין השפּעה אויף די קרייזן פון דער יידישער אינטעליגענץ און פון דער אַסימילירטער יוגנט, וועלכע האָט בכלל נישט געהאַט קיין שייכות צו וועלכער ס׳איז יידיש־נאַציאָנאַלער באַוועגונג. פון דער דאָזיקער סביבה זענען צווישן אַנדערע אָרויס אָזעלכע איבערגעגעבענע רעוויזיאָניסטישע אַקטיוויסטן ווי דער זון פון אינזשיניר שוואָרץ און ד״ר גרודער.

מיט אומבאַגרענעצטער איבערגעבנקייט פאַר דער רעוויזיאָניסטישער אידעע און מיט טיפן גלויבן אינעם גרויסן פירער זשאַבאָטינסקי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מרדכי מענדעלזאָן, וואָס האָט מיט אמתער טריישאַפט און קרבנות־גרייטקייט געקעמפט פאַר די אידעאַלן פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג, פאַר פולער רעאַליזירונג

פונעם ענדציל פונעם ציוניזם. ליידער זענען די דאָזיקע מוטיקע קעמפער פאַרן רעוויז־יאָניסטישן אידעאַל אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים... זיי האָבן נישט געהאַט די זכיה צו דערלעבן דעם אויפקום פון דער פרייער מדינה אין ארץ־ישראל. דער טראַגישער אומקום האָט צונישט געמאַכט זייער חלום עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, כדי איינצוגלידערן זיך אין דער מחנה בויער פון דער נייער יידישער מדינה ישראל.

אַ גרופּע ציוניסטישע אַקטיוויסטן אין סיקאָל אין יאָר 1935
(קבוצת פעילי־ציונים בסוקל בשנת 1935
עס שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): לעווגאָי, פר. ציגמאן, יואל אויערבאך און פר. מאַרגוליעס
עס זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): פר. זענדער און איר ברודער שמואל, פר. גלייכער
און חנה האַראַוויץ

א. ח.

פּועלי־ציון און התאחדות אין סיקאָל

1. פּועלי־ציון

דער יסוד פאַר דער פּועלי־ציון באַוועגונג אין סיקאָל איז געלייגט געוואָרן ערשט נאָכן יאָר 1905, ווען צווישן די יידישע פּליטים, וואָס זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד, האָט זיך געפונען יצחק בלאָך, אַן אַקטיווער פּועלי־ציוניסט, וועלכער האָט אין זיין נייעם ווינאָרט אָנגעהויבן צו פאָפולאַריזירן די פּועלי ציוניסטישע לאָזונגען צווישן דעם יידישן אַרבעטנדיקן עלעמענט אין דער שטאָט.

וועגן וועלכער ס׳איז אַרגאַניזאַטאָרישער אַרבעט אויף דעם געביט, האָט דעמאָלט נאָך קיין רייד נישט געקאָנט זיין און די גאַנצע טעטיקייט פון אַ גאָר ענגן קרייז פון פאַר־אַגיטירטע דורך בלאָכן אָנהענגער פונעם פּועלי־ציון־געדאַנק איז געווען באַגרענעצט צו לויזע דיסקוסיעס אַרום פראַגן, וואָס האָבן געטראָגן אַן אַלגעמיין יידישן און ציוניסטישן

קבוצת חלוצי „פּועלי־ציון בשנת 1930 — אַ גרופּע „פּועלי־ציון" חלוצים אין יאָר 1930

להקה דרמטית ע״י „פועלי־ציון״ בסוקל

דראַמאַטיש סעקציע ביי דער פועלי־ציון אין סיקאָל

קבוצת חברי „פרייהייט״ בשנת 1932 עם א. אקסלרוט מארץ־ישראל באמצע

אַ גרופּע חברים פון דער אַרג. „פרייהייט״ אין יאָר 1932 מיט א. אַקסעלראַט פון א״י אין דער מיט

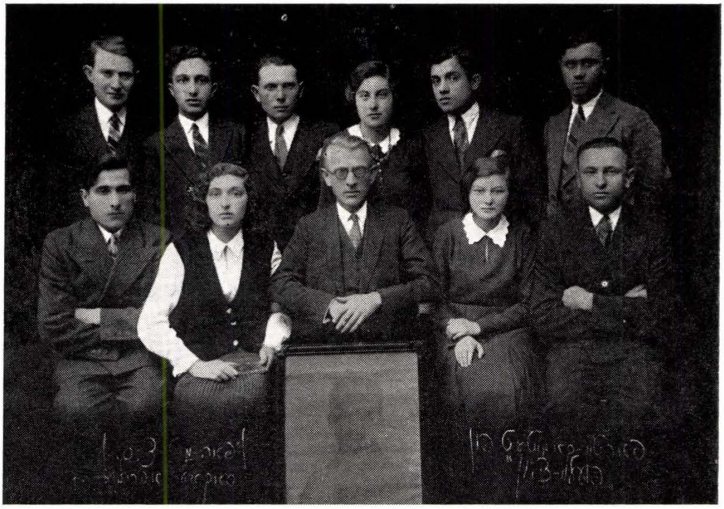
כאראקטער. צו דעם ערשטן פועלי־ציון־קרייז אין סיקאל האבן געהערט אויסשליסלעך יוגנטלעכע, וואס זענען געווען נאך גאר ווייט פון וועלכן ס׳איז קלאסן־באוווסטזיין. זיי האבן טאקע נישט געהאט קיין גרויסע השפעה אויף דער יידישער גאס אין סיקאל און ווען די קליינע צאל פון עלטערע פועלי־ציונאנהענגער האט אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע, האט לגמרי אויפגעהערט יעדע טעטיקייט פון די ווינציקע פועלי־ציון קרייזן.

ערשט נאך דער באלפור־דעקלאראציע, ווען דער ציוניזם אין סיקאל האט געשלאגן טיפערע ווארצלען און איז ארייngעדרינגען אין די רייען פון דער דארטיקער יידישער געזעלשאפטלעכקייט, האט זיך אויך צו א ניי לעבן געווענקט אן אקטיווע פועלי־ציון־גרופע, צו וועלכער עס האבן געהערט צווישן אנדערע הערש ווייץ (איז נפטר געווארן אין ניו־יארק אין אקטאבער 1966), בער לעווין, פ. גינגאלד, ש. בורשטין און ליימזידער (אהרן ליימזידערס א זון). אחוץ דער ארבעט לטובת דעם ק. ק. ל. האט די דאזיקע פועלי־ציון־גרופע אנגעפירט צווישן אירע אנהענגער אן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט.

רות „פועלי־ציון" (המאוח. עם צ.ס.) בסוקל

פועלי־ציון (פאראייניקט מיט צ.ס.) אין סיקאל

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער פּועלי־ציון אַרגאַניזאַציע (פּאַר. מיט צ.ס.) אין סיקאָל אין יאָר 1933

צעירי „פרייהייט" בסוקל בשנת 1936
פון דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פרייהייט" אין סיקאָל אין יאָר 1936

2. התאחדות

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל פאָרגעקומען אַ ראַדיקאַליזירונגס־פראָצעס, וואָס האָט אין דער ערשטער ריי אַרומגענומען די חלוצישע יוגנט־גרופּן, וועלכע זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. פון טאָג צו טאָג איז שטאַרקער געוואָרן די השפּעה פונעם ארץ־ישראלדיקן אַרבעטס־ציוניזם, וואָס איז ביסלעכווייז אַרייַנגעדרונגען אין די חלוצישע רייען.

צו דער זעלבער צייט איז אין מזרח־גאַליציע, אין יאָר 1921 אַנטשטאַנען די ציוניסטישע אַרבעטס־פאַרטיי „התאחדות", וואָס איר ציל איז געווען בעיקר צו שאַפן אַ יידישע אַרבעטנדיקע געזעלשאַפט אין ארץ־ישראל אויף די יסודות פון אַ פרייער פון עקספלאָאַטאַציע ווירטשאַפט, געשטיצט אויף דער העברעאישער קולטור.

די אָנפירער פון דער נייער פאַרטיי האָבן אַנטוויקלט אַ ברייט פאַרצווייגטע פראַפאַנדיסטישע טעטיקייט און אַזוי ווי אין אַ גאַנצער ריי אָרטשאַפטן האָבן שוין עקזיסטירט אין די ראַמען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ראַדיקאַליזירטע צעירי־ציון גרופּן, האָט די התאחדות־אָגיטאַציע אָנגעטראָפן אויף אַ געאייגנטן באָדן.

קבוצת פעילי „התאחדות" בסוקל — אַ גרופּע אַקטיוויסטן „התאחדות" אין סיקאָל

יושבים מימין (עס זיצן פון רעכטס): יוסף פייבל, שמואל וויינדלר, חבר מרדזיכוב, קאָלבושאָווער, מוטל שץ

עומדים מימין (עס שטייען פון רעכטס): מענדל ליבר, משה שף, בענאַ בערגלאַז, ישראל שמירער, בערל הורוויץ

להקה דרמטית ע"י „התאחדות" בסוקל אחרי הצגת „דיבוק" בשנת 1928
דראַמאַטישער קרייז ביי דער „התאחדות" אין סיקאָל נאָך דער פּאָרשטעלונג פון „דיבוק" אין 1928

אַזוי איז אויך געשען אין סיקאָל, ווו דער ראַדיקאַליזירונגס־פּראָצעס האָט זיך שוין געהאַט געשטאַרקט צווישן דער ציוניסטישער יוגנט. עס זענען שוין דאָרט טעטיק געווען אַזעלכע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס ווי „גורדוניה" און „השומר הצעיר", וואָס האָבן זיך שוין געהאַט באַדייטנד דערנענטערט צום סאָציאַליסטישן ציוניזם.

און וועג ס'איז אין יאָר 1922 געקומען קיין סיקאָל איינער פון די דעמאָלטיקע „התאחדות"־אָנפירער אין לעמבערג, ד"ר צבי העלער, כדי צו געווינען די סיקאָלער ציוניסטישע יוגנט פאַרן התאחדות־פּראָגראַם, האָט ער שוין נישט געהאַט קיין שווערע אַרבעט. פון די קרייזן פון בוגרים פון „גורדוניה" און „השומר הצעיר" איז דאָרט מיט זיין הילף געגרינדעט געוואָרן אַ סניף פון דער התאחדות־פּאַרטיי מיט אַן אייגענעם פאַראיין „התחיה", אין וועלכן עס האָבן זיך אויך גרופירט אַלע ראַדיקאַלע עלעמענטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין דער שטאָט.

אונטער דער אָנפירונג פון אַזעלכע איבערגעבענע אַקטיוויסטן ווי ד"ר יאָנאָוו־טשינסקי, יוסף פייבל און דב קיהל איז די התאחדות־אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל געוואָרן אַ שטאַרקער צענטער פון דער דאָרטיקער ציוניסטישער באַוועגונג און האָט אָנטוויקלט

אַ רירעוודיקע טעטיקייט אויף אַלע געביטן — נישט בלויז פון ריין ציוניסטישער — נייערט אויך פון יידישער קולטורעלער און סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

אינעם פאַראיין „התחיה" איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ הערלעכער לייענ־זאַל, אַ רייכע ביבליאָטעק און אַ גרויסן דערפאָלג האָט געהאַט די דראַמאַטישע סעקציע, וועלכע האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיטן אויפפירן דעם „דיבוק" אונטער דער רעזשי פונעם התאחדות־חבר יוחנן בלוטרייך, דערביי זענען די הכנסות פון די פאַרשטעלונגען איבער־געגעבן געוואָרן דעם ק. ק. ל. און קרן היסוד.

די אַקטיוויסטן פון דער התאחדות־אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָבן אויך געטראָגן די גאַנצע לאַסט פון דער אַרבעט פאַר דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל". ביז צום שוידערלעכן חורבן האָט די התאחדות־אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל פאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אָרט אין דער דאָרטיקער ציוניסטישער באַוועגונג.

קבוצת פעילי „התאחדות" בסוקל בשנת 1925
אַ גרופּע אַקטיוויסטן פון „התאחדות" אין סיקאָל אין יאָר 1925
עומדים מימין (עס שטייען פון רעכטס): אלי לעצטר, איטשע מרגליות, לייב ליפערמאַן, יעקב שאַרגעל, בוני אונגער, לייביש קוריער, משה קרנץ
יושבים מימין (עס זיצן פון רעכטס): הערש קלינגר, שמעון ביק, וו. איימערל

משה קובלר, עו"ד
(תל־אביב)

עו"ר משה קובלר

אַ געשיכטע פון אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע

צענדליקער יאָרן זענען שוין פאַרפלאָסן אוּן וואָס פאַראַ מעכטיקע וועלט־געשעעניש וויּ אויך פערזענלעכע איבערלעבענישן האָבן אויפגעטרייסלט דיין גאַנץ וועזן... אָבער גאָרנישט האָט געקאָנט אָפּוואָשן די זכרונות פון די יונגע יאָרן, וואָס זענען פאַרבינדן מיט דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני" אוּן האָבן אויסגעפולט דעם לעבנס־תוכן פון דיר אוּן פון צענדליקער אַנדערע יוגנטלעכע פון דיין שטעטל סיקאָל.

— 1 —

אין די דרייסיקער יאָרן פון דעם יאָרהונדערט האָט די יוגנט פונעם יידישן מיטלשטאַנד פאַרשטאַנען, אַז ס'איז געקומען די צייט זיך צו אָרגאַניזירן אוּן צו פאַר־געמען אַן אַקטיוויט דאָל אינעם יידיש־ציוניסטישן לעבן.

די יידישע יוגנט האָט אינסטינקטיוו דערפילט, אַז די צוקונפט זייַנע אין גלות האָט קיין שום יסוד נישט... אַז יעדער טאָג, וואָס פאַרלויפט איז אַ פאַרלוירענער.

די הומאַניטאַרע אידעאַלן, וואָס האָבן געהערשט אין דער יידישער גאַס צום אַנהייב פונעם נייַנצנטן יאָרהונדערט מיט זייערע הויכקלינגענדיקע לאָזונגען פון פרייהייט אוּן גלייכהייט פון פעלקער אוּן לענדער — אוּן האָבן ברייטע קרייַזן פונעם פוילישן יידנטום פאַרבלענדט מיט דער אילוזיע פון דער מעגלעכקייט צו דערגרייכן צו דער גאולה אין פאָרם פון „השכלה" אָדער „אַסימילאַציע" — זענען פאַרשוווּנדן ווי אַ נאַכט־חלום.

זייער פלאַץ האָבן פאַרנומען נייַע אידעאַלן אוּן לאָזונגען, וואָס האָבן פאַרכישופט

די הערצער פונעם יונגן דור און די אידעאַלן פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע האָבן איצט באַהערשט זייער גאַנץ וועזן.

אָבער באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויך די דאָזיקע אידעאַלן זענען נישט קיין לייזונג פאַר די יידישע מאַסן, וואָס האָבן געלעבט אינעם פינצטערן גלות. אַלע פרעמדע אָפּגעטער זענען געלעגן צעבראָכענע אין דער יידישער גאַס און קיינער האָט מער נישט געשענקט זיי קיין אויפמערקזאַמקייט.

ביז עס איז געקומען די תקופה פון דער יידישער יוגנט, פון די קינדער פונעם יידישן מיטלשטאַנד, וואָס האָט געבילדעט דעם רוב מנין און רוב בנין פונעם יידישן פאָלק אין גלות... די דאָזיקע יידישע יוגנט האָט דאָס געזומען איר גורל און צוקונפט אין אירע אייגענע הענט.

*

און אַזוי האָבן זיך אין גאַליציע ווי אויך אין אַנדערע טיילן פון פוילן, ליטע און אַנדערע גלות־לענדער אָנגעהויבן צו גרינדן אין די ראַמען פון דער אַלגעמיין־ציוניס־טישער באַוועגונג די יוגנט־גרופּן פון „אחוה", „הנוער הציוני", „עקיבא" און אַנדערע.

דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט זיינע יוגנט־יאָרן געווידמעט דער אַרגאַני־זאַציע „הנוער הציוני" אין אונדזער שטעטל סיקאָל, האָט זיך געשטעלט די באַשיידענע

תנועת הנוער „אחוה" בסוקל

יוגנט־אַרגאַניזאַציע „אחוה" אין סיקאָל

„הנוער העברי" בסוקל בשנת 1929

אויפגאַבע אין אַלגעמיינע שטריכן צו שילדערן דעם מהות, די צילן פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע, ווי זיי האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין איר טאָגטעגלעכן לעבן. איך האָף און טיף איז מיין גלויבן, אַז איך וועל מצליח זיין אין דער דאָזיקער אויפגאַבע.

— 2 —

האָפענונגסלאָז האָט אויסגעזען דאָס יידישע לעבן אין אונדזער שטעטל. דער פּויליִ־שער און אוקראַאינישער אָרגאַניזירטער אַנטיסעמיטיזם האָט אָנגעהויבן וואָס אַ מאָל מער אַרויסצושטויסן די יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, בפרט פונעם האַנדל, פונעם הויפּט־קוואַל פון יידישע פּרנסות. די נויט און דער יאוש זענען געוואָרן אַ סטאַ־בילער גאַסט אין די יידישע היימען. דער דאָזיקער שווערער מצב האָט זיך זעלבס־פאַרשטענדלעך אויך אָפּגעשלאָגן אויף די געמיטער פונעם יונגן דור.

איז דעריבער קיין וווּנדער נישט, אַז די יידישע יוגנט, זוכנדיק אַ שטראַל און אַ תוכן אין לעבן — האָט אָנגעהויבן צו שטראָמען אין די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַני־זאַציעס, און דער „לאָקאַל" — ווי מען פלעגט רופן די אָרגאַניזאַציע — האָט פאַרטראָטן די היים. דער „לאָקאַל", וואָס האָט מיט טויזנטער פעדים צוגעצויגן און צוגעבונדן צו זיך די יוגנט, איז נישט געווען פאַר איר עפּעס אַ פאַרווייליגונגס־פּלאַץ, — נאָר אַן אָרט, ווו עס האָט זיך פאַרטיפט דאָס נאַציאָנאַלע באַוווּסטזיין פונעם יונגן ייד... ווו עס איז געשטאַרקט און אויסגעהאַמערט געוואָרן.

עס זענען דאָרט אָרגאַניזירט געוואָרן קורסן אויף כלערליי געביטן און איינגעטיילט

חוג תנ״ך בארגון „הנוער הציוני״ בסוקל
קריייז פון תנ״ך אין דער „הנוער הציוני״ אָרגאַניזאַציע
משמאל (פון לינקס): חנה הורוביץ, פעפי ליבר (היום קובלר בתל־אביב), משה באַבאַד
ורכטה ברונר (היום שמחוביץ בבית־ים)

אין קבוצות האָט די יוגנט באַקומען אַ גרינטלעכע אויסבילדונג אין יידישער ווי אויך אין ציוניסטישער געשיכטע, אין ארץ־ישראל־געאָגראַפיע וכדומה.

דאָס פאַרפולקאָמען זיך אין דער העברעאישער שפראַך און אין תנ״ך האָט פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אין דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע, דערביי איז אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן די טעטיקייט אויפן ספאָרט־גימנאַסטישן געביט.

פון צייט צו צייט זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אויספלוגן אין די אַרומיקע גרינע פעלדער און וועלדער... דאָרט, נישט ווייט פון דער שטאָט האָבן אונדזערע יונגע חלוצים פאַרבראַכט די פרייע צייט מיט שפילעריייען, געזאַנג און שיחות אויף פאַרשידענע טעמעס. באַזונדערס גוט פלעגן אויספאַלן די בשותפותדיקע אויספלוגן, וואָס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן דורך מערערע יוגנט־גרופן פון דער סביבה.

יעדעס יאָר, בשעת די גרויסע שול־פעריען, זענען געגרינדעט געוואָרן זומער־קאָלאָניעס, ווו די יוגנט פון דער גאַנצער כמעט סביבה האָט פאַרבראַכט דריי ביז פיר וואָכן אויף דער פרייער נאַטור און אָנטייל גענומען אין פאַרשידענע פיזישע און קולטורעלע פאַרווייַלונגען.

עס איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז אין די דאָזיקע זומער־קאָלאָניעס האָבן זיך ס׳רוב אויפגעהאַלטן קינדער פון אומפאַרמעגלעכע עלטערן, וועלכע האָבן נאָר אַ דאַנק דער הילף פון דער הנוער־הציוני־אָרגאַניזאַציע געהאַט די מעגלעכקייט צו שיקן זייערע קינדער אין אַזאַ נוצלעכע אינסטיטוציע.

די גאַנצע לאַסט פון אויפהאַלטן די אָרגאַניזאַציע האָבן געטראָגן די עלטערע חברים. ביז שפעט אין אָוונט פלעגן זיי אָפּזיצן אין לאָקאַל זוכנדיק אין זייערע מחשבות די בעסטע פלענער און וועגן פאַר צוקונפטיקער טאָג־טעגלעכער אַרבעט אין דער אָרגאַניזאַציע.

בראש פון אַלע דאגות איז תמיד געווען — ארץ־ישראל. דעם הייליקן לאַנד אונדזערן זענען געווען געוויידמעט אַלע אונדזערע געדאַנקען און דאָס האָט זיך אויך אויסגעדריקט אין אונדזערע אָנשטרענגונגען צו רעאַליזירן אונדזערע אידעאַלן.

יעדער פון די עלטערע חברים אונדזערע האָט געהאַלטן פאַר זיין הייליקן חוב צו באַטייליקן און אויסצייכענען זיך אין דער אַרבעט לטובת די אינסטיטוציעס, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דעם בנין פון ארץ־ישראל ווי קק״ל, קרן־היסוד, עזרה לחלוצים און פאַרשידענע פאַרטיי־פאָנדן.

מיט דער אַקטיווער הילף פון אונדזער אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן אין

קבוצת חברות „הנוער הציוני״ בסוקל לומדות עברית
אַ גרופּע חברות פון „הנוער הציוני״ וואָס לערנען עברית

קבוצת הכשרה של „אחוה" בסוקל

אַ גרופּע חלוצים פון „אחוה" אויף הכשרה

קבוצת הכשרה של הנוער הכלל ציוני בסוקל
כלל־ציוניסטישע יוגנט פון סיקאָל אויף הכשרה

סיקאָל אַ הכשרה־קיבוץ פאַר דער אַלגעמיין־ציוניסטישער חלוצישער יוגנט. מיר האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און כוחות כדי צו שאַפן פאַר די חלוצים אַרבעט, אויך נייטיקע מאַטעריעלע הילף און גינסטיקע באַדינגונגען פאַר אַ שנעלערער עליה קיין ארץ־ישראל. דער שם פון אונדזער חלוצישן קיבוץ האָט געהאַט אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער סביבה פון סיקאָל. די מנהיגים פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָבן שטאָלצירט מיט דער חלוצישער יוגנט און האָבן זיך געהאַלטן פאַר אַ גרויס כבוד אַנטייל־צונעמען אין דער דאָזיקער טעטיקייט פאַר דער רעאַליזירונג פונעם ציוניסטישן אידעאַל.

די אַקטיוויטעט ציוניסטן אין אונדזער שטאָט האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס געניגן נישט קיין ווערטער, אַז די שיינע לאָזונגען מוזן פאַרווירקלעכט ווערן דורך מעשים. דעריבער איז טאַקע געשטיגן די צאָל עלטערע חברים, וואָס האָבן זיך געגרייט צו דער עליה קיין ארץ־ישראל. און ווען נישט די שענדלעכע פאָליטיק פון דער ענגלישער מאַנדאַטאַרישער מאַכט, וואָס האָט דערפירט צו דער באַגרענעצונג פון דער יידישער איינ־וואַנדערונג קיין ארץ־ישראל און צום סוף — ווען נישט דער שרעקלעכער חורבן פונעם אייראָפּעאישן יידנטום, וואָס איז אויף אַ גרויזאַמען אופן פאַרטילקט געוואָרן דורך די

קבוצת חלוצות „הנוער הציוני" עם בוגרים
יושבים בשורה שלישית מימין: דוד וואַלדמאַן (היום בישראל), חברה שיץ (היום גב' זיס בישראל), מענדל וועקער, פפי ליבר (היום גב' קובלר), משה קובלר, חברה ליבר (היום גב'שנייערמן) בישראל

תזמורת המנדוליניסטים ע״י „הנוער הציוני״ בסוקל — יושב מימין (זיצט פון רעכטס): משה קובלר
מאַנדאָליניסטן־אָרקעסטער ביי דער „הנוער הציוני״ אין סיקאָל

היטלעריסטישע רוצחים — וואָלטן זיך פיל... פיל חברים אונדזערע, ציון־גערייע זין און טעכטער צוזאַמען מיט אונדז געפרייט דאָ — אין דער פרייער מדינה ישראל... אין די טויטלאַגערן, אין די גאַזקאַמערן האָבן זיי אויסגעהויכט זייערע טיערע נשמות... עס ווייזט אונדזער האָרץ מיט בלוטיקע טרערן... און קיין טרייסט איז נישטאָ.

*

די הנהגה־אָנפירערשאַפט פון דער הנוער־הציוני אָרגאַניזאַציע האָט זיך נישט באַגנוגט מיט דער קולטורעלער אַרבעט אינעם פאַראייניגס־לאָקאַל. זי האָט זיך באַטייליקט אין די באַמיאונגען צו הייבן דעם קולטורעלן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט. גרויסע פאַרדינסטן אויף דעם געביט האָט געהאַט אונדזער דראַמאַטישע סעקציע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אייגאַרדנען אין די שטאָטישע גרויסע עפנטלעכע לאָקאַלן יידישע טעאַטער־אימפרעזן — ווי צווישן אַנדערע: „שוועד צו זיין אַ ייד״ פון שלום־עליכם, „דער פרעמדער״ פון גורדין.

אויסער דער אַמאַטאָרן־גרופע האָט זיך אָרגאַניזאַציע אונדזערע פאַרנומען מיט אָרגאַניזירן אויפטריטן פון אַזעלכע שטערן פון דער יידישער בינע ווי יאַנאַס טורקאָוו, אידה קאַמינסקאַ, די זינגערין הילדה דוליצקייה און אַנדערע און דערמיט האָבן אונדזערע

הנוער הכלל־ציוני בסוקל אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט אין סיקאָל

חברים דערפילט אַ וויכטיקע קולטורעלע אויפגאַבע אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל.

פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ פאַרצווייגטע טעטיקייט האָט געפאָדערט הילף און צוזאַמענ־ארבעט פון מערערע כוחות. און די כוחות געגעבן האָט די עלטערע געגנעראַציע.

דער מי־און קרבנותפולער אַרבעט פון חנה הורביץ, טוביה ברי, משה באַבאַד, ריקעל וועקער, לימטשע ציגמאַן — זכרונם לברכה און — ויבדלו לחיים ארוכים, פנינה ליבער, רחל ברונער, דוד וואַלדמאַן, מענדל וועקער, יהודה פוזער (שראגער), פונעם שרייבער פון די שורות און פיל אַנדערע, האָבן מיר געהאַט צו פאַרדאַנקען די אַלע דערגרייכונגען.

נאָר אַ קליינער טייל פון די חברים האָבן זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זייער אידעאַל און עולה זיין קיין ארץ־ישראל... דאָס זענען אַבער קוים קליינע צווייגלעך פון דעם פאַרצווייגטן בוים, וואָס איז אַזוי שוידערלעך אַרויסגעריסן און פאַרניכטעט געוואָרן.

זאָלן די שורות — אַ בלוטיקער אויסדרוק פון מיין ווייענדיקן האַרץ — דינען

אַלס אַ סימבאָלישע מצבה צום אייביקן אָנדענק נאָך די אַלע יונגע, געטרייע זין און טעכטער פון דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני" אין סיקאָל, וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו פרייען זיך צוזאַמען מיט אונדז אין דער פרייער יידישער מדינה ישראל — דעם הייליקן ציל פון זייערע אידעאַלן.

טיף איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער איז דער אָנדענק נאָך די פאַרפיניקטע ברידער אונדזערע און ביז צום לעצטן אָטעם פון אונדזער נשמה וועלן מיר זיי דערמאָנען.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ת. נ. צ. ב. ה.

✶

מיר האַלטן עס פאַר אונדזער הייליקן חוב אָפצוגעבן כבוד דעם אייביקן זכרון נאָכן איבערגעגעבענעם ציוניסטישן עסקן ד"ר יוסף שמידער ז"ל, דעם האַרציקן פריינד פון אונדזער אָרגאַניזאַציע. ער האָט נישט געשפּארט קיין צייט, מי און געלט, כדי צו העלפן אונדז אין אונדזער אַנטוויקלונג. נישט געווען קיין פאַל, ער האָט געזאָלט אָפזאָגן זיין מיטאַרבעט און אָפּפערווויליקע טעטיקייט, כדי צו דערפילן די אויפגאַבן, וועלכע מיר האָבן אויף אים אַרויפגעלייגט.

זאָל זיין זכרון זיין אויף אייביק געבענטשט!

„הנוער הציוני" — קבוצת „מרים" בסוקל
יושב בשורה ראשונה באמצע (עס זיצט אין דער ערשטער ריי אין דער מיט) משה קובלר

*

מיט יראת־הכבוד דערמאָנען מיר אויך די אומדערמידלעכע טעטיקייט פון דער פרוי ד״ר מענקעס, ווָאס האָט מיט אומבאַשרייבלעכער מסירת־נפש געטראָגן הילף דער אַרעמער באַפעלקערונג אין אונדזער שטעטל און האָט תמיד געפונען צייט, כדי מיט אַן עצה און מיט מעשים צו העלפן אונדזו אין אונדזער טאָג־טעגלעכער אַרבעט.

אַ וווּנדערלעכע פערזענלעכקייט איז זי געווען... אויך שפעטער, נאָכדעם ווי מיר זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האָט זי ממשיך געווען אירע אומדערמידלעכע פילאַנטראָפישע טעטיקייט און וועט אויף אונדזער שטעטל איז געפאַלן די פינצטערע נאַכט פונעם געטאָ, האָט זי מיט אַלע אירע כוחות געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען, כדי צו לינדערן די שוועריקייטן פון אונדזערע יידן, כדי אַרייַנצובריענגען אין זייערע הערצער כאָטש אַ שטראַל פון האָפענונג.

יהיה זכרה ברוך לעולמים!

*

פיל צו פאַרדאַנקען אין אונדזער אַנטוויקלונג האָבן מיר געהאַט אויך דעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט מיט דעם אומדערמידלעכן, פאַרדינסטפולן ציוניסטישן עסקן ד״ר דוד קינדלער בראש — אים אויף צו לאַנגע גוטע יאָרן — און מיט זיינע מיטגלידער, די

קבוצת „הנוער הציוני" בסוקל בעת ניקוי חדר הקן
אַ גרופע „הנוער הציוני" אין סיקאָל בעת דעם רייניקן דעם פאַריינס־לאָקאַל
מימין (פון רעכטס): פפי ליבר, מענדל וועקר, חנה הורוביץ, רחל ברונר

חשובע איבערגעגעבענע ציון־עסקנים: דוד ביק, משה וועניגער, ד״ר ליאון האַניג, זעליג לינסקער און עדעל ישראל. זאָלן די שורות דינען אַלס אַ גל־עד פאַר די אַלע פאַרדינסט־פולע עסקנים, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט קרבנותפולער טעטיקייט לטובת די באַשטרעבונגען צו רעאַליזירן דעם ציוניסטישן אידעאַל — און וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו פרייען זיך מיט איר פאַרווירקלעכונג.

צו אונדזער אַלעמענס שמחה געפינט זיך דאָ מיט אונדז אונדזער באַליבטער און דורך אַלע געשעעטער ד״ר דוד קינדלער מיט זיין משפחה. מיר ווינטשן אים נאָך לאַנגע געזונטע יאָרן צוזאַמען מיט אונדז ממשיך צו זיין זיין געבענטשטע אַרבעט לטובת אונדזער בשותפותדיקן געהויבענעם ציל.

הנוער הציוני״ בסוקל — בשורה שלישית ששי משמאל (אין דער דריטער ריי — דער זעקסטער פון לינקס): ד״ר דוד קינדלר

תנועת „הנוער הציוני״ בסוקל בשנת 1930 אַרגאַניזאַציע „הנוער הציוני״ אין יאָר 1930

ד"ר י. אפרת (מנקס)
(חולון)

תנועת „השומר הצעיר" בסוקל

בשורת תנועת „השומר" הגיעה לעירנו עוד בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, כשהתחילו לחזור מוינה בני הנוער היהודי, אחרי פנוי העיר מהצבאות הרוסיים.

מיסדיו וחבריו של הקן הסוקלאי באותה התקופה היו רובם ככולם בני הנוער הלומד, תלמידי הגימנסיה המקומית. שנת 1917 היא שנת ייסודו של קן „השומר", אשר מאוחר יותר החליף את שמו, כדוגמת כל התנועה, ל„השומר הצעיר". הקן הסוקלאי היה בעל אופי צופי מובהק ומתפקידיו החינוכיים העיקריים היתה זקיפת קומתו של האיש היהודי, טוהר מידות, יושר לב וכל שאר התכונות הנעלות של התנועה הצופית.

התנועה הארצית והעולמית חיה, כבר שנים מעטות אחרי היווסדה, את לבטיה האידיאולוגיים הראשונים, לבטים קשים, אשר הביאו אתם התחשלות ועיצוב דמותה כתנועה חלוצית־מגשימה. אולם התמורות האלה פסחו תחילה על הקן הסוקלאי, אשר עוד תקופה ממושכת, יחסית, שמר על אופיו הרומנטי המקורי. בשנים האלה לא ידעו עדיין השומרים הסוקלאים למצוא את הדרך אל השכבות העממיות של הנוער היהודי בעיר ומבחינת מבנהו הסוציאלי נשאר הקן כמעט באופן אכסקלוזיבי ארגון מצומצם של תלמידי הגימנסיה.

שינוי יסודי מבחינה זאת חל רק בשנות 1928—1927. התנועה התחילה לגדול באופן הדרגתי ומקבוצה קטנה של כ־30 „סטודנטים" הפך הקן שלנו לארגון נוער גדול ותוסס חיים, אשר מנה מ־120 עד 150 בני נוער, משולב ומעורה בכל חיי התנועה הארצית והעולמית; בתקופה הזאת, עד פרוץ מלחמת העולם השניה היה הקן שלנו אחד הגדולים ברחבי התנועה הגליציאית, לא בלבד באופן יחסי לגודל אוכלוסית עירנו, אלא אף במספרים מוחלטים.

המגמה החינוכית בקן הסוקלאי, כבכל התנועה, היתה עיצוב נוער להגשמה עצמית ולתפקידים חלוציים בארץ־ישראל ופיתוח תכונות נפשיות וגופניות על מנת להכשיר את חניכיו למטרה הזאת. החינוך הצופי, אשר במשך השנים ראה הזנחה ברחבי התנועה הארצית, זכה בקן שלנו להדגשה מיוחדת וכשקמה בתנועה הגליציאית שאיפה של „חזרה לצופיות", היינו לדוגמה ולמופת מבחינה זאת. כבכל התנועה, כן גם בסוקל, רבים היו הלבטים לסינטזה שבין מגמה ציונית וסוציאליסטית בהשקפת עולם ובחינוך; אולם ידענו למצוא את הדרך למיזוג זה ומשום כך לא עברו על הקן שלנו אותם הזעזועים

קן „השומר הצעיר" בסוקל בשנת 1930

האידיאולוגיים, אשר פקדו חלקים גדולים של התנועה בשנות השלושים והראיה שמספר הסטיות השמאליות, אשר נסתיימו בעזיבת הקן, היה מועט למדי.

עם גידולו והתעצמותו הפך הקן שלנו לאחד הגורמים החשובים ביותר בציבור היהודי המקומי; פעילותו היתה מסועפת לשטחים מרובים ומגוונים, פנימיים וחיצוניים.

הפעילות הפנימית היתה מבוססת על מסגרת ארגונית, לפיה היה הקן מחולק ל־3 גדודים: בוגרים (בני 17 ולמעלה); צופים (בני 14—17); כפירים (עד גיל 14). את הקן ניהל ראש הקן בשיתוף עם הנהגה מקומית. הגדודים היו מחולקים לפלוגות ואלה לקבוצות.

עיקרה של הפעולה החינוכית התנהלה במסגרת הקבוצות, בנות 8—15 נער או נערה; ראשי הקבוצות היו בד"כ מקבלים הכשרה מתאימה במושבות מנהלים ארציות. בקרב הקבוצה היתה שוררת אוירה אינטימית של חברות הדוקה בין החניכים וראש הקבוצה ובין החניכים כשלעצמם. הפעולות החינוכיות היו מתנהלות לפי מערכים, אשר חוברו ע"י ההנהגה הראשית בלבוב; אולם ההנחיות האלה שמשו רק הוראת דרך כללית והשאירו אפשרויות של גמישות רבה בידי המחנך. הקו הכללי בפעילותנו היה במיזוג הנכון והמאוזן בין האלמנטים העיקריים של החינוך השומרי: ציונות חלוצית, סוציאליזם וצופיות. בשכבת הכפירים היה הדגש על המומנט הלאומי והאנושי; בגדודי הצופים היתה הפעולה החינוכית מבוססת, נוסף על אלה, גם על הסברת יסודות הסוציא־ליזם ומדעי היסוד של סוציולוגיה וכלכלה; מקום חשוב הוקדש לתנועת העבודה בארץ־ישראל; תולדות הציונות, התישבות, ידיעת הארץ וכו'. החינוך הצופי זכה לכל התגלמותו ופיתוחו והיווה חלק אינטגרלי בחיי החניכים בגיל הזה.

בשכבת הבוגרים היו הפעולות מכוונות במיוחד להכשרתם של החברים לקראת ההגשמה החלוצית, לחיי הכשרה והקיבוץ. בגיל זה קשה היה כבר לקיים יחידות חינוכיות קבועות באשר חלק מגדוד הצופים היה עסוק מעל ראשו בניהול הקן ובעבודה החינוכית בגדודים הצעירים כשחברים מספר היו כבר בהכשרות מחוץ לעיר.

הקבוצות היו מתכנסות כרגיל 3 פעמים בשבוע לפעולות רגילות („שיחות") במועדון הקן, „האולם" כפי שקראנו לו בחו"ל; אולם לעיתים קרובות היינו מתכנסים תחת כיפת השמיים, באחד המקומות הרומנטיים שבסביבת העיר („דולינקה", „בלוניה" או יער „וואלאווקה").

הגדוד והפלוגה ואף הקן בשלמותו היו למסגרת של פעולות מיוחדות כגון משפטים ספרותיים, טיולים, ציוני מאורעות חשובים, מפקדים וכו'. ונוסף על הפעולות המתוכננות מילא תפקיד גדול גם מה שקראנו „הווי" ללא תכנית מראש, שירה בצוותא, ריקודים במועדון או באחד המקומות תחת כיפת השמיים. והיו תקופות, בהן האמצעים לא אפשרו לשכור „אולם" כשכל הפעולה היתה נעשית בחוץ כשאת מקום המועדון תפש אחד ממגרשי העצים של הורי השומרים.

הקניית השכלה כללית

עם גידולו והתרחבותו של הקן על החוגים העממיים של הנוער היתה סכנת נשירת

קבוצת בוגרים „השומר הצעיר" בסוקל בשנת 1930
עומד בשורה שניה ראשון מימין: דב (בובי) לוי

קבוצת בוגרים „השומר הצעיר" בסוקל בשנת 1931 עם קבוצת ילדים
אַ גרופּע בוגרים פון „הנוער הציוני" אין סיקאָל אין יאָר 1931 מיט אַ גרופּע קינדער

הנוער הלומד בבתי ספר התיכוניים מהתנועה, דוגמת ערים רבות אחרות ברחבי גליציה. בסוקל עלה בידינו למנוע את התופעה הזאת, אם כי בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה, היתה חברות בתנועת נוער, ובייחוד ב„השומר הצעיר", כרוכה בסכנת הוצאה מבית הספר התיכון. לשמירה על האלמנט הלומד היתה מטרה כפולה: לא להפקיר את הנוער הזה להשפעת הרחוב ושמירה על רמה תרבותית של הקן. הקן בתקופת פריחתו היה מורכב מ־80%, בערך, מנוער בלתי לומד בבתי הספר התיכוניים (גימנסיה, סמינר למורות); על מנת להרים את רמת השכלתו של הנוער הזה אורגן בתוך הקן, מחוץ לעבודה חינוכית והסברתית הרגילה, מפעל הקניית השכלה יסודית במסגרת גדודית של שכבת הצופים. בחוגים מיוחדים היו השומרים והשומרות מקבלים המשך להשכלתם במקצועות החשובים ביותר, ריאליים והומניים, כגון היסטוריה, גיאוגרפיה, מתימטיקה, טבע, ספרות וכו'.

השפה העברית

רבים מהנוער שלנו לא יכלו ליהנות מסיבות שונות מבית הספר העברי המקומי. בשביל החלק הזה של חברי הקן נחלצנו לפעולת הקניית השפה בדרגות שונות, החל מלימוד אלמנטרי וכלה בחוגי תנ"ך וספרות, קריאת עיתונות עברית וכו'.

מושבות וטיולים

עונת הקיץ והחופש הגדול הביאה אתה תמיד התעלות על המציאות השוטפת של שאר חדשי השנה. היו אלה חודשי הטיולים הגדולים ו„החזרה לחיק הטבע", יציאה

מושבת־קיץ של „השומר הצעיר" בכפר „קוציור אַנטוניובקה" בשנת 1929 בהשתתפות ד"ר אפרים מענקס (יושב מלמעלה ראשון משמאל)
זומער־קאָלאָניע פון „השומר הצעיר" אין דאָרף קאָציאָר אַנטאָניובקאַ" אין יאָר 1929 מיטן אָנטייל פון ד"ר אפרים מענקעס (זיצט אויבן אָן דער ערשטער לינקס)

למושבות הקיץ, אשר הקן הסוקלאי היה מארגן הן בעצמו, הן במסגרת המחוז, בהשתתפות הקנים שבעיירות הסמוכות כגון קריסטינופול, קמיונקה, זיולקיב; מספר מושבות נערכו אף בשותפות עם מחוז קובל השכן.

טיולי יום שבת וחג ליער ואלאווקה היו למסורת בקן הסוקלאי. היער הזה הוא אשר היה אף ערישתו של הקן באשר בו התקימה אסיפת היסוד בשנת 1917. בטיולים אלה השתתפו אף השומרים הצעירים ביותר („כפירים") ובו היו גם מקבלים את „טבילת האש" השומרית־הצופית שלהם.

אולם פעם או פעמיים בשנה היינו נערכים למבצע הגדול של טיול לאחד המקומות הרחוקים שבסביבה. בשנים האחרונות, עם חידוש החינוך הצופי והגברתו, היה טיול כזה קשור תמיד בחניות ביערות כגון יער הורבקוב, וויסלאוויצה, האטוביצה, לשצ'אטוב, ליבצ'ה, וואניוב ועוד.

עוד בשנת 1928 התחיל הקן שלנו לשמש מרכז לקני הסביבה. המאורע ההיסטורי מבחינה זאת היתה מושבת הקיץ העצמית הראשונה של הקן, אשר סודרה בכפר הורודלוביצה. המושבה הזאת יצרה את המגע והקשר הראשונים עם קנים אחרים בסביבה כולל קנים מחבל וולין הסמוך, מהם היינו מנותקים עד אז. כך נוצר „מחוז

במטבח במושב־קיץ של „השומר הצעיר" בקוציור אַנטוניובקה בשנת 1929
אין דער קוך פון דער זומער־קאָלאָניע פון „השומר־הצעיר" אין קאָציאָר אַנטאָניובקה אין יאָר 1929

סוקל, ארגון בין־עירוני של קני „השומר הצעיר", אשר עיקר תפקידו היה ארגון כינוסים, ביקורים הדדיים, מושבות קיץ, עזרה הדדית, בקיצור הרחבת המשפחה השומרית מעל לתחומי כל עיירה ועיירה. מושבות הקיץ המחוזיות היו המפעל הגדול ביותר מפעילותו של המחוז; למשובות האלה היינו יוצאים לתקופה של 3—4 שבועות ומספר משתתפיהן היה תמיד גדול מאד, בייחוד מגדוד הצופים. היציאה למושבת קיץ היתה תמיד מאורע גדול וכבר זמן רב לפניה היו כל המחשבות מכוונות אליה. השפעתה של כל מושבה על חיי הקן היתה כה גדולה שאפשר היה כמעט לחלק את שנת החיים שלנו לתקופה שאחרי המושבה הקודמת ולתקופה של כוננות לקראת המושבה הבאה.

מושבות הקיץ היו נערכות באחד מכפרי הסביבה: הורודלוביצה, קוציור־אנטונובקה, פייצ'יגורי, סילץ, רומוש. הפעולות במושבות היו מגוונות מאד; היה זה שילובו של חינוך גופני עם רוחני, של יסודות הספרתיים ואמוציונאליים וחיים במגע עם הטבע. אין זה פלא שכל מושבה נחרטה אצל משתתפיה כחויה בלתי נשכחת, של יציאה לעולם אחר ושל התעלות מעל לחיי יום יום האפורים של כל השנה בתוך העיירה הקטנה.

הנהגת הקן „השומר הצעיר" בסוקל בשנת 1935
די אַנפירונג פון „השומר הצעיר" אין סיקאָל אין יאָר 1935
בשורה הראשונה משמאל (אין דער ערשטער ריי פון לינקס): (—), אדל ברי, פנחס ווייץ, הדסה באָרד
בשורה השניה משמאל (אין דער צווייטער ריי פון לינקס): חנן פרבר און יוסף קורמן

מקומו של הקן בקרב הציבור היהודי והציוני

פעילותו של הקן בקרב הציבור היתה בעלת משקל גדול בשטח הארגוני והתרבותי. הפעילות הציבורית היתה רבה בייחוד בשטח היחסים עם התנועות האחרות ובייחוד עם ארגוני ארץ־ישראל העובדת, אתם היו מגעים בעיקר במסגרת תנועת „החלוץ".

רב היה חלקם של השומרים בפעולות שונות למען קרן קיימת שהעבודה למענה היתה אף חלק אינטגראלי של פעילותנו החינוכית הפנימית.

כחלק חי מהציבור הציוני בעיר, היה הקן שלנו שותף פעיל בכל מאורע חשוב כגון חגיגות ל"ג בעומר, כ' תמוז, יום תל־חי ועוד.

החוג האמנותי היה עורך לעיתים מזומנות הופעות פומביות, הן בכוחות עצמאיים ולפעמים אף בהשתתפות כוחות מהחוץ.

*

עם השואה הגדולה, אשר המיט עלינו הכיבוש הנאצי, באה גם כליה על כל היצירה הגדולה והיפה הזאת. הגרמנים השמידו, בהגיעם לסוקל, עוד בטרם החלה ההכחדה

קבוצת „השומר הצעיר" בסוקל
בשורה השניה מימין הראשון: יעקב מגסס (היום ד"ר יעקב אפרת, אגרונום בישראל
(עס שטייט אין דער צווייטער ריי דער ערשטער יעקב מענקעס, היינט ד"ר יעקב אפרת, אַגראָנאָם
אין ישראל)

הטוטאלית, את כל האקטיב הציבורי היהודי ובתוכם גם שומרים רבים. נמחק מעלי אדמות הישוב היהודי המפואר של סוקל ואתו יחד גם כל יצירתו המסועפת על תנועות הנוער השונות. מתי מספר אנו בארץ, אשר נותרנו מכל הציבור הגדול הזה ואין מלים בפינו בשביל להספיד את מפעל שנותינו היפות ביותר, את הנפשות היפות והטהורות אשר חזו באמונה שלמה ובהתלהבות נעורים את גאולת העם וראו את עתידם כחלק העם הנגאל במולדתו הבנויה.

בל ימוש זכרם מלבינו.

✶

יצוינו שמותיהם של שומרים, אשר בתקופות שונות לתולדות הקן הסוקלאי היו פעיליו ונושאיו.

1917—1921, תקופת המייסדים והראשונים: פנחס גרובר, האחים ויינטראוב, צבי ינוב־שצ'ינסקי (גז'ש), יוסף וניגר, אריה („ליאון") הוניג, מרדכי אקר, אריה („לונק") רוזנברג, האחים סינק, שמואל וצבי פס;

קבוצת „השומר הצעיר" בסוקל
מימין (פון רעכטס): ברוך צימרמן, אדלה ברי, יוסף קורמן, פנחס ברי, יצחק איימרל, יצחק הורן, אחריו עומד אברהם פלעקר.
משמאל ראשונה רעניה לעצטר, אחריה אסתר רער, חנן פערבר ואחריו ישראל קאנדל.

קבוצת „שומרים" על שפת נהר בוג
מימין עומד (פון רעכטס שטייט): יוסף קורמן, משמאל (פון לינקס): יעקב מנקס

א גרופע „שומרים" ביים ברעג פון בוג

1922—1927, תקופת ההתעוררות: מנדל ויצחק פינקל, דוד ינובשצ'ינסקי, נפתלי טאובה־שמעוני, משה איימרל, אריה פס, מרדכי ליברמן;

1928—1936, תקופת השיגשוג: יעקב („בונוש") מנקס־אפרת, אלעזר („לוזר") אונגר, ארטק שצברג, בטקה וניגר, עזריאל חרג, יצחק איימרל, בנציון ברי, שלמה לנץ, חיה ברונר, קלמן טלר, אפרים טאובה, סושה הפנר, צלה טבק ואחיה שמעון, אדלה וטונקה ברי, פרידה ודב („בובי") לוי, אברהם בקר, הדסה („הדלה") וצפורה ברט, חייקה קלנר, ויולה זנדגרטן, שפרה, לאה, צפרה וזאב וטר, יהושע מלר;

והאחרונים, אשר עמדו על המשמר עד לימי הכיבוש: יוסף („יושו") קורנמן, לאה לוי, ישראל קנדל ואחיו אייזיק, לוניו גרובר, חיה אינגברג, רוניה לורנץ, שרה קרמרמן, מנדלה צוקרמן, מ־ניו אוירבך, משה מלר ועוד רבים מטובי הנוער הסוקלאי.

קבוצת שומרים בסוקל בשנת 1927 — שוכבים בשורה ראשונה משמאל: מרדכי טאובה, יעקב מנקס.
בשורה שניה משמאל: אריה (לאבקו) פס, נפתלי (תולק) טאובה־שמעוני, מרדכי ליברמן.
יושב על העץ: אלעזר (לוזר) אונגר.

חברי קבוצת „בורוכוב" בסוקל — בשורה ראשונה הרביעי: בובי לוי

חברי קבוצת „בורוכוב" בסוקל — הראשון מימין: יצחק איימרל, השני: בובי לוי
השלישי משמאל: פרנץ איימרל והחמישי משמאל: מרגוליס

יעקב ז"ק

„צעירי מזרחי" בסוקל

כשנגמרה מלחמת העולם הראשונה הושפע כל הנוער מבשורת התחיה ורק אז נודע לנו על הצהרת בלפור. עירנו שאמנם היתה בה אגודה־ציונית עוד לפני מלחמת העולם, אבל היא היתה מורכבת מנוער שהיה רחוק מאוירת בית המדרש, מורכב ממספר סטודנטים וחלק נוער הולך בטל מבתים עשירים; אבל אוירת התחיה חדרה גם לבתי־המדרש והקלויזים ודרשה מאתנו תשובה ברורה. ארץ־ישראל נעשתה לשם דבר, ידיעה רודפת ידיעה על עלית חלוצים לארץ האבות והנה עלה על דעת מספר חברים חובשי בית־מדרש לצאת מאדישות השיגרתית, להתארגן ולעשות משהוא לשם ציון הקוראת לבניה. וכשרק הורגש בבית המדרש ובקלויז על סמני התארגנות, התחילה תסיסה רבה בין החסידים לשם הפרעה לכל ארגון. באיומים על ההורים ובאיומים על החברים שיזרקו אותם מבית המדרש באם חו"ח יתארגנו לציונות או ר"ל למזרחי, ומאיומים למעשים

קבוצת חברי „צעירי מזרחי" בסוקל — אַ גרופּע „צעירי מזרחי" חברים אין סיקאָל

יושבים משמאל (זיצן פון לינקס): (—), מרדכי גלנצברג, דינה רוזנפלד (היום גב' טערנר בכפר־יונה) יעקב קרוכמל, (—)

עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): יוסף שטוקהמר, וולף הערולד, (—), הירש גולדברג החמישי: ה. גלזר

התחילו לרדוף אחרי כל חשוד ר"ל לאיזה ארגון. כל הרדיפות עוד השפיעו בכוון הפוך והתחלנו לחשוב על צורת הארגון ואיך להוציא לפועל. התחלנו לחשוב על דירה לארגון הנ"ל, שדרך־אגב התלבטנו גם בשם; איך לקרא בשם הרך הנולד, אם לקרא את הארגון בשם „צעירי־מזרחי" או „מזרחי" או סתם אגודת ציונים דתיים וכו. ובכדי לא להרגיז את החסידים וסתם מתנגדי הציונים, החלטנו לקרא את הארגון בשם „אגודת אחים", בתכנית של פעולה תרבותית לאומית מבלי להתקשר עדיין עם איזה שהוא ארגון ציוני. באותה התקופה התחילו להתארגן גם צעירי אגודת ישראל בפולניה, והדים מההתארגנות הזאת הגיעו גם לעירנו, אבל צריך לציין שההתנגדות מצד החסידים היתה באותה מדה מאשר לציונות. אחרי מאמצים רבים עלה בידנו להשיג דירה קטנה בת חדר אחד בעלית־גג לא רחוק מהקלויז של הוסיאטין, אצל כץ, חנות ברזל, מול ישראל רעהר. התחלנו לפעול באופן רשמי כאגודה, „פאריין" בלע"ז. אחרי זמן קצר התחילו להשפיע עלינו החסידים שנסגור את ה„פאריין", בדברים כבושים ואחרי זה באיומים שיזרקו אותנו מבית המדרש. אולם כל זה לא הועיל, וזכורני שנגש אלי אברמצ'י קיסנוק ואמר לי: „שמע, אני יודע שאתה מתעסק בענין ה„פאריין", למה לך זה, למה לך לאסוף כסף ולהעביר את זה ללבוב? האם חסרים בעירנו עניים שיש צורך לתמוך בהם?" וכמה שלא הסברתי לו שאנו לא עוסקים בפילנטרופיה וחלוקת נדבות, אצלו זה היה מושג כזה של ציונות, שאוספים כסף ושולחים את זה ללבוב.

צעירי והחלוץ המזרחי בסוקל בשנת 1925 אחרי נשף פרידה לזכר עלית יעקב ז"ק לארץ־ישראל. „צעירי" און „החלוץ־מזרחי" אין סיקאָל נאָך אַ געזעגנונגס־אָוונט לכבוד יעקב ז"ק צו זיין עליה קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1925. — יושב השני מימין מאיר ליפרמן.

קבוצת „צעירי־מזרחי" בסוקל — אַ גרופּע פון „צעירי־מזרחי" אין סיקאָל
יושב השני מימין (זיצט דער צווייטער פון רעכטס): העשל גאָלדבערג

החסידים או יותר נכון פרחי־החסידים לא יכלו למחול לנו על הפשע הזה הנקרא ציונות, והתחילו לרדוף אותנו בכל מיני צורות. א) מסרו לשמש לא לתת לנו נרות ללמוד בלילה, ב) התחילו להשתמש בסמרטוטים רטובים לזרוק עלינו בזמן הלימוד. אנו התארגנו בצורה הגנתית וישבנו כולנו במרוכז ע"י שולחן אחד. היה זה השולחן שבו היה לחיים בארייש מקום קבוע. וכתוצאה מהרדיפות התחלנו לדבר עברית בינינו וכמובן כששמעו זאת הגבירו את הרדיפות. זכורני שבאחד הימים נאבד לאחד החברים ספר באידיש של אופטושו, ופרחי החסידים מצאו את זה וערכו „אוטודפה" פומבית על „הבאלעמר" ובצעקות ו„בערת הרע מקרבך" שרפו את הספר לעיני כל. כל זה הגביר אצלנו את הרצון לצאת בפומבי נגד רצונם של המתנגדים והכרזנו באופן רשמי על כניסתנו לצעירי־מזרחי, שכרנו לנו אולם גדול לא רחוק מד"ר קינדלר, והתחלנו לפתח פעולה ציונית־ארגונית תרבותית. פתחנו בית ספר דתי וזה לא היה כל כך קל, מפני שקשה היה לנו להשיג מורה שילמד עברית־בעברית וגם שיהיה ידען בתורה. בתכנית בית־הספר היה גמרא, עברית בעברית וכמו כן תנ"ך וכו. עד שהצלחנו לשכנע את מר פלך, המשכיל שהוא ינהל את בית הספר. התחלנו במספר קטן של ילדים עד שהצלחנו לרכז כשלושים ילד, אחרי שפטרנו את ההורים מלשלם שכר־לימוד. באותה תקופה התחלנו לסדר גם ארגון „בנות מזרחי" באופן עצמאי, מכיוון שגם לפי השקפתנו וגם לפי רוח הזמן באותה התקופה לא היה מתאים מבחינה חברתית, שיהיו בנים ובנות ביחד מאורגנים. כציונים הכללים וב„התאחדות" היו בנים ובנות יחד, אבל ברחוב

החסידי היה זה פסול בנים ובנות יחד. גם ההתארגנות העצמאית של בנות מזרחי לא היה כל כך קל. לא כל הבנות מחוג בעלי בתים וחסידים הסכימו כל כך מהר להצטרף לבנות־מזרחי. היה זה אז עוד בבחינה „בת מלך כבודה פנימה" ולא בהשתיכות ארגונית. אבל צריך בהזדמנות זו להזכיר מספר בנות שעזרו לנו לארגן את האגודה: רייזה רחל פלם, יוטה נייער, חנה מאיר שוחטס וכו'. סדרנו אצל הבנות שעור תנ"ך, שכרנו דירה מיוחדת עבורן אצל החלבן כץ מול מנדל טרעפיל, וזכורני שבאחד הימים אחרי שעור בתנ"ך נגש אלי רב לייבלי דיין הי"ד (שדרך אגב בתו הצטרפה לבנות־מזרחי) ואומר לי: „מילא שיש בנות מזרחי מאורגנות, בנות לחוד, אולי הדבר לא כל כך נורא, אבל שבאים שמה בחורים ומלמדים תנ"ך, הרי הדבר נגד מאמר מפורש, כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות".

כמובן שלא הועילה כל הסברה שלי, שטענתי נגד האמרה הנ"ל, הוא היה בשלו, והשעור בתנ"ך נמשך. במשך התקופה ההיא היה נסיון של יסוד השומר הדתי, שהצליח יפה, ואחר כך התבטל מחוסר טפול והדרכה, אם כי הרבה מאד אברכים הסכו להצטרף לארגוננו מתוך חשש „שמא יאמרא החסידים". מענינת תשובה אחת שקבלתי מאחד האברכים שלקח בת עירנו והתישב בסוקל, הוא בעצמו היה מהונגריה, מלובש יפה והדר וכשאנו רצינו לצרף אותו לצעירי המזרחי, תשובתו היתה פסוק מפורש כתוב: בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' יראי־השם ברכו את ה', סימן ש ראי השם לא צריכים בית, (פאריין בלע"ז) כמו בית אהרן ובית הלוי.

לשיא התפתחותנו, של המזרחי וצעירי המזרחי ובנות מזרחי, אחרי שסדרנו ועד מקומי מכל שלשת הארגונים, התחלנו לפתח פעולה תרבותית ענפה, נשפים, טיולים, חדר קריאה וכו. השתתפנו באופן פעיל בפעולות קרן קימת, שבראשו עמד ד"ר קינדלר. הישיבות היו תמיד בביתו, יש לציין שבאוסף כספים לקק"ל וליתר הקרנות הלאומיים לא פעם היינו צריכים להשתמש בהסואה כנדבות רגילות, אחרת לא יכולנו לאסוף את המכסה שהטילו עלינו.

הנני מנסה להעלות על זכרוני את האלמונים מתנועתנו שמתוך כל מיני סבות לא זכו למה שאנו זכינו, קום המדינה ועפרם מפוזר במקומות השואה, וברצוני להזכיר כמה חברים מועד המשותף: דוד ברד יו"ר המזרחי, משה קיהל יו"ר צעירי מזרחי, שמואל שפילקא, ציפה פודהורצער, יוטה נייר ועוד אלמונים שמהם אני זוכר את שמותיהם כגון וואלף הערשלה, גלזר יעקב, קרוכמאל פסח, ופייביש שטרוס, חנה רדליך, לבי לבי עליהם אלמונים לוחמים לרעיון המשותף שמתוך כל מיני סבות לא זכו לעלות ארצה וגם בחייהם עברו עליהם כל מיני מצבים טובים בעיקר רעים בעניני פרנסה וכו. כמה היינו צריכים ללחום עם הורינו, רבינו ומלמדנו לרעיון הלאומי, אם זה היה כדי להשיג איזה בית־כנסת או מקום צבורי אחר בשביל איזה מרצה או איזה אוסף של כסף פומבי לטובת הקרנות הלאומיים. זכורה המלחמה בערב יום הכפור לטובת קערה בבית־הכנסת עבור קק"ל, או המלחמה הגדולה להשיג את בית המדרש בזמן הבחירות ל„סיים", שהצטרכנו לפרוץ בכח בכדי שד"ר שמעון פדרבוש ירצה בו לטובת הרשימה

הלאומית. צריך לציין שהמלחמה היתה אז משותפת לכל הארגונים הציוניים. ובזה הנני מסיים את הפרק הנהדר של מלחמת הגבורה עם כל מיני גורמים לשם אפשרות של התארגנות והליכה לקראת הקול קורא מציון לבוא להשתתף בבנין הארץ. יצרור ה' את כל אלה שלחמו על אדמת נכר ולא זכו להיות בין הבונים ולראות בתקומת המדינה, את נשמתם בצרור החיים וינוחו עפרם ועצמותיהם בשלום על משכבם עד שיבוא הקץ ויקוצו שוכני עפר.

חברי „צעירי־מזרחי" בסוקל

קבוצת „בנות עקיבא" בסוקל

אַ גרופּע „בנות עקיבא" אין סיקאָל

יצחק לעווין
(ראשון־לציון)

הסתדרות הנוער „גורדוניה" בסוקל

כמו ביתר הערים בגליציה המזרחית היתה סוקל מאד פעילה בארגוני הנוער למיניהם. בין יתר הסתדרויות הנוער, התארגן בסוקל סניף גדול של תנועת „גורדוניה" ע"ש א. ד. גורדון ז"ל, אשר מתפקידו היה לארגן בתוך שורותיו את הנוער העממי הפשוט, לחנך ולהדריך אותו לקראת הגשמה ציונית חלוצית, בכדי שיהיה מוכשר לעלות ארצה ולקחת חבל פעיל בבנין הארץ, ברוחה של ארץ־ישראל העובדת.

היה צורך במספר רב של מדריכים, כדי שאפשר יהיה לקלוט את מאות הנערות והנערים שהתרכזו בתוך „גורדוניה" ולתת להם את ההדרכה המתאימה. את החומר האנושי הדרוש לתפקיד הזה היה צורך לשאוב מתוך שורות הנוער האינטלקטואלי בסוקל, שהיה בנמצא גם בתוך מפלגת ה„התאחדות" בעירנו.

בין ראשוני המדריכים נעלה את זכרם של אלה שאינם בחיים: צביה בירנבוים, הרש לויפר, האחיות בך, חיה בס, מלכה קרנץ ושושנה שופרינסקי. יבדלו לחיים ארוכים

סניף „גורדוניה" בסוקל

והנמצאים עמנו בארץ: בנימין דגני (קורמן), יונה ברי (טלר), אסתר כץ (לינזן), ויצחק לוין.

שלוש היו השכבות בתוך התנועה:

א) — צופים; ב) — מתעוררים; ג) — מגשימים, שכבה שכבה ומדריכיה.

בתור פרוגרמה שימשו 13 מידות של התנועה. לדוגמא: אחת המידות היתה — המטרה מקדשת את האמצעים, לא כל האמצעים כשרים על מנת להשיג את המטרה.

בתחילה היה משמש אולם סניף ה„התאחדות" ברחוב שליכצקה, בבית סובל כמועדון, אשר בו התכנסו מדי ערב כל הקבוצות על מדריכיהם, לשם פעולה הדרכתית. השיחות שהתקיימו הוקדשו לנושאים שונים, כגון: תולדות הציונות ותולדות תנועת העבודה, ספרות, ביוגרפיות על אישים שונים כגון: הרצל, גורדון, ברנר, בורוכוב, נורדוי ועוד.

עם גמר השיחות נפתחה שירה בציבור מלווה בריקודים חלוציים, שהדיהם התנשאו הרחק הרחק.

בשבתות הפליג הסניף לטיול מחוץ לעיר — ליער הוולבקה, וכאן ביער, בחיק

„גורדוניה" בכוקל בשנת 1928 — קבוצת „אלישבע" בשורה ראשונה מימין 2 אחיות טלר
„גורדוניה" אין סיקאל אין יאר 1928 — די קבוצה „אלישבע"
אין דער ערשטער ריי פון רעכטס: 2 שוועסטער טעלער

סניף „גורדוניה"
קבוצת צ'יז'יק
בסוקל בשנת 1928
„גורדוניה" אין סי־
קאַל אין יאַר 1928
די קבוצה צ'יז'יק

„גורדוניה" בסוקל
קבוצת „דרכלר"

להקה דרמטית ע"י „גורדוניה" בסוקל דראַמאַטישער קרייז ביי דער „גורדאַניה אין סיקאַל
יושבים בשורה ראשונה מימין: (זיצן אין דער ערשטער ריי פון רעכטס): יצחק לעווין, אורחת
מורנז', אברהם פלאַסטר. בשורה שניה יושבים מימין (זיצן אין דער צווייטער ריי פון רעכטס):
ש. ווינדלר, קולבושובר, חנה ראַצר, משה שאַץ, שרה שפעלטר. עומדים בשורה שלישית משמאל:
(זיצן אין דער דריטער ריי פון לינקס): בערגלאַז, אידה פינקל, סאַסאָווער, קלרה לאַרענץ, הורוביץ

הטבע בילו חברים במשחקים למיניהם. כען ביער, היה מקום חשוב ל„צופיות", ע"י מדריכי השכבה הצעירה, הלא הם רבקה גרוסקופ, אהרן לצטר, שמואל מוסטר ז"ל, הם השתדלו להחדיר בקרב הצעירות והצעירים את הצופיות בעזרת משחקים ופעולות־התעמלות שונות. בתוך היער נערך גם מפקד כללי של הסניף, ואשר היה לו אופי חגיגי ורשומו היה רב בקרב המשתתפים.

הסניף עמד בקשרי קן עם מרכז „גורדוניה" בלבוב ממנו שאב השראה רבה ע"י בקורם של חברי המרכז בסניף, בין המבקרים היו בין השאר פנחס לבון, ישעיהו שפירא, אפרים הפנר, מיכאל שוורץ ועוד.

אחת החוויות הגדולות היתה הקיטנה המחוזית שנקראה מושבת־קיץ, אשר היתה מתקיימת ביזמת ועד־הגליל של רוה־רוסקה בהנהגתו של הח' גימפל יוסט. בזמן החופש הגדול התכנסו מאות נערים ונערות מכל הסניפים שבגליל ביניהם: טרטקוב, אוהנוב, קריסטינופול, מוסטי־ווילקי, רדזיכוב, קמיונקה, וויטקוב־נובי ועוד.

והיו יוצאים לאחד הכפרים במחוז כדי לחיות ולבלות חודש ימים בחיק הטבע.

הסניף בסוקל השתדל לאפשר לעשרות ילדים מעוטי־יכולת לצאת מביתם הדל לחודש ימים כדי להעלות במעט את משקלם.

כך היו החיים המאורגנים של הנוער בסוקל, שהיה מלא תוכן, תקווה, שאף לאידיאלים נשגבים, לעלות ארצה — לבנות ולהבנות בה. חבל שלא כולם זכו להגשים את חלומות נעוריהם ועל כך כולנו מצטערים.

הועד של „עזרה לחלוצים" בסוקל בשנת 1928 עם יוסף פייבל (יושב הראשון מימין) בראש דער וועד פון „עזרה לחלוצים" אין סיקאל אין יאר 1928 מיט יוסף פייבל (זיצט דער ערשטער פון רעכטס) בראש

סניף „גורדוניה" בסוקל בשנת 1929 „גורדוניה אין סיקאל אין יאר 1929

„גורדוניה" בסוקל בשנת 1933 „גורדוניה" אין סיקאל אין יאר 1933

ד״ר דוד קינדלער
(רמת־גן)

די אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפראַך אין סיקאָל

סיקאָל איז במשך לאַנגע יאָרן געווען אַ פעסטונג פון חסידות. די דאָרטיקע קהילה האָט זיך געפונען אונטער דער שטרענגער השפעה פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער וואַך פון דער רעליגיעזער דערציאונג פונעם יונגן דור. דער דאָזיקער רעליגיעזער חינוך איז געווען באַגרענעצט בלויז צום חדר און צו דער ישיבה, דערביי האָט די קהילה איינגעאָרדנט די תלמוד־תורה אַלס דערציאונגס־אַנשטאַלט פאַר אָרעמע קינדער.

אַפילו אין די שפעטערע יאָרן, בעת די פרוון פונעם עסטרייכישן קיסר יאָזעף דעם צווייטן צו פאָרמירן באַזונדערע שולן פאַר יידישע קינדער, האָט דאָס אָרטאָדאָקסישע יידנטום מיט אַלע כוחות אָפגעהיטן זיינע קינדער פון די דאָזיקע שולן.

אין דער הינזיכט האָבן די אָרטאָדאָקסישע מנהיגים אין סיקאָל נישט צוגעלאָזט קיין יוצא מן הכלל און האָבן דעריבער געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען אויפצוהאַלטן אין דער שטאָט די ישיבה, אלס דעם אייניציקן און וויכטיקסטן חינוך־אַנשטאַלט פאַר דער יידישער יוגנט.

אַ וועגדעפונקט אינעם יידישן שטייגער אין סיקאָל איז געווען דאָס יאָר 1905, מיט דער רוסישע־יאַפאַנישער מלחמה און מיט דעם רעוואָלוציאָנערן אויפברויז אויף דער רוסישער ערד. די כוואַליע פון אַנטי־יידישע פאָגראָמען האָבן געטריבן די רוסישע יידן איבער די גרענעצן — אין די געביטן פון שכנותדיקן גאַליציע.

פון רוסלאַנד, וווּ ס׳זענען שוין געפאַלן די ערשטע קערנדלעך פון „בילו״ און וווּ ס׳זענען שוין געווען טעטיק איבערגעבענע אָנהנגער פון „חובבי ציון״, זענען אָנגעקומען קיין גאַליציע התלהבותדיקע חסידים פון דער אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפראַך. זיי זענען דאָס אין די נייע וווינערטער געווארן די ערשטע פיאָנערן פאַר דער באַנייאונג פון דער העברעאישער שפראַך און ליטעראַטור.

צווישן די יידישע עמיגראַנטן פון רוסלאַנד, וואָס זענען געקומען קיין סיקאָל, האָט זיך געפונען יצחק בלאָך, וואָס האָט געשטאַמט פון קישיניעוו, אָן איבערגעבענער חובבי ציוניסט, אָנגעזאָפט שוין מיט פאָנאַטישער ליבע צו דער העברעאישער שפראַך. ער האָט דאָס טאָקע געהאַלטן פאַר זיין חוב ממשיך צו זיין די אַרבעט פאַר פאַרשפרייטן העברעאיש צווישן דער יידישער יוגנט.

עס האָט אים נישט אָפגעשראָקן די קעגנערישע שטימונג מצד די סיקאָלער באַלע־

בית־הספר העברי בסוקל בשנת 1922 באמצע יושב המזרה אַידעם
די העברעאישע שול אין טיקאָל אין יאָר 1922. אין דער מיט זיצט דער לערער איידעם

באַטים, וואָס האָבן מיט חשד נאָכגעפאָרשט זיינע קאָנטאַקטן מיט די בחורים פון דער ישיבה און בית־המדרש.

אָנגעהויבן האָט ער מיט געבן העברעאישע שיעורים אונטער זער שוועריקייטן. בסוד סודות, די אַרטאָאַקסישע פני פון דער שטאָט זאָלן זיך דערפון נישט דערוויסן האָט ער געלערנט מיט זיינע תלמידים, דערביי האָט ער זיך באַנוצט מיט אַ העברעאיש לערן־בוך מיט יידיש־רוסישן טייטש, וועלכעס ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט פון רוסלאַנד.

מיט דער צייט האָט זיך פאַרגרעסערט דער קרייז פון זיינע שילער, אַבער דאָס לערנען העברעאיש האָט נאָך געטראָגן אַ פריוואָטן כאַראַקטער און נאָר איינצעלנע מוטיקערע יחידים האָבן זיך דערוואָגט אָפן אַרויסצווייזן זייער פאַרשטענדעניש פאַר דער העברעאישער שפראַך .

ערשט זינט דעם יאָר 1907, ווען בעת די וואָלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט האָט זיך ביי דער יידישער יוגנט אין גאַליציע שטאַרקער געוועקט דאָס נאַציאָנאַלע באַווּסטזיין און דער ציוניזם האָט זיך שוין געהאָט אַריינגעריסן אין די בתי־מדרשים און אַפילו דורכגעהאַקט די מויערן פון די ישיבות, האָבן אויך אין סיקאָל אָנגעהויבן מיט מער ברען צו ווירקן די שטראָלן פון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, דורכדרינגענדיק די וועגט פון דורותדיקער אָפגעשטאָנענקייט אויף דער יידישער גאַס.

דער ערשטער אָרגאַניזירטער עפנטלעכער קרייז פאַר לערנען עברית אין אונדזער

קורס לתפירה בבית־הספר העברי בטוקל
שניידעריי־קורס אין דער העברעישער שול אין סיקאָל

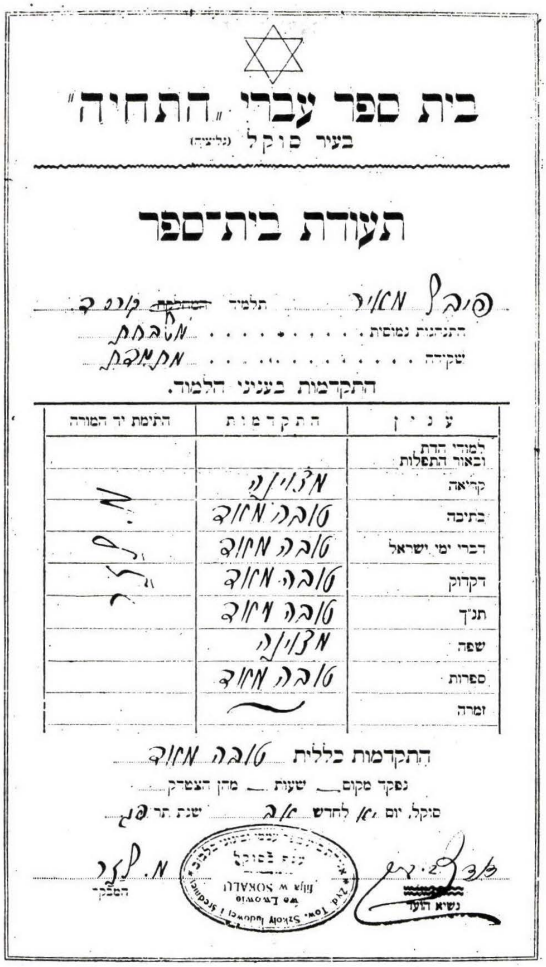
שטאָט איז באַשטאַנען פון אַ גרופּע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער אַן אידעאישער השפּעה פון פּועלי־ציון. בהדרגה האָט דער דאָזיקער קרייז אַרומגענומען וואָס אַ מאָל אַ גרעסערע צאָל תלמידים און וועט ס׳איז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אַנטשטאַנען אין סיקאָל אַ שטאַרקע שומר־הצעיר אַרגאַניזאַציע, האָבן די שומרים, ס׳רוב גימנאַזיע־שילער, געזומען זיך צו אַן אינטענסיוון לימוד פון עברית.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה — אינעם יאָר 1919 — איז די שטימונג פאַר לערנען העברעאיש שוין אין אונדזער שטאָט אַזוי שטאַרק, אַז דער דערמאַנטער פּריער יוסף בלאָך האָט איינגעזען פאַר נייטיק צו גרינדן אַ העברעאישע שול, אין וועלכער ער איז לעת עתה געווען דער איינציקער לערער.

נישט לייכט איז געווען אַנצופירן אין סיקאָל מיט אַ העברעאישער שול. איז דאָך אונדזערע שטאָט, אַפילו נאָך אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, געווען אַ פעסטונג פון חסידות, וווּ ציוניזם איז געווען טריף־פּסול און שטאַרק באַקעמפט — און צו גרינדן אין אַזעלכע באַדינגונגען אַ העברעאישע, אין ציוניסטישן גייסט געפירטע שול — איז געווען אַ וויכטיק אויפטאָן.

ליידער האָבן זיך כסדר געטוישט די לערער אין דער ערשטער תקופה פון דער עקזיסטענץ פון דער העברעאישער שול, וואָס האָט שלעכט געווירקט אויף איר אַנטוויקלונג. בלאָך איז אַוועק קיין אַמעריקע און מיט דער שול האָט אַנגעפירט

אַ געוויסער לאַזאַר, וועלכער איז אויך נאָך אַ קורצער צייט אַוועק קיין אַרגענטינע און די שול האָט איבערגענומען דער העברעאישער לערער אידעם פון גאָרוכאָוו, וועלכער איז ווידער באַלד אַריבער קיין לעמבערג, ווו ער האָט איבערגענומען דעם פּאָסטן פון אַ לערער אין דער דאָרטיקער תרבות־שול. איצט האָט אונדזער שול

בית ספר עברי „התחיה"
בעיר סוקל (גליציה)

תעודת בית־ספר

פּויל מאיר תלמיד החלקה קלאס ב
התנהגות נאותה . . . . . מצוינת
שקידה . . . . . מצוינת

התקדמות בעניני הלמוד.

ענין	התקדמות	התנת יד המורה
למודי הדת וכאור התפלות		
קריאה	מצוין	
בתיכה	טובה מאוד	
דברי ימי ישראל	טובה מאוד	
דקדוק	טובה מאוד	
תנ"ך	טובה מאוד	
שפה	מצוין	
ספרות	טובה מאוד	
זמרה	—	

התקדמות בכללית טובה מאוד
נפקד מקום — שעות — מהן הצדק
סוקל, יום 16 לחדש יוני שנת תר"פ

נשיא הועד

המנהל

תעודת בית־הספר „התחיה" בסוקל משנת 1923
אַ צייגניש פון דער העברעישער שול „התהיה" אין סיקאָל פון יאָר 1923

איבערגענומען דער ציוניסטישער עסקן אויס טאַרטאַקאָוו, דורכן תרבות אויטאָרי־זירטער לערער, יידל גראָסמאַן, וועלכער האָט מיט אמתער ליבשאַפט און התלהבות שוין אָנגעפירט מיט דער שול ביז צום חורבן פונעם סיקאָלער יידישן ישוב. אינעם יאָר 1941 האָבן אים און זיין זון די דייטשע רוצחים דערשאָסן אין טאַרטאַקאָוו.

די העברעאישע שול אין סיקאָל האָט זיך אויסגעהאַלטן פון שכר־לימוד פון די שילער, ווי אויך פון די סובוועניציעס פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט און פון דער קופמענישער באַנק. די הערלעכע קולטור־אינסטיטוציע אונדזערע האָט זיך דער־וואַרבן אין דער שטאָט פיל פאָפולאַריטעט און האָט געהאַלטן אין איין אָנטוויקלען זיך. בעת די לעצטע פאַרמלחמהדיקע יאָרן האָט שוין אַ גרויסער טייל פון דער סיקאָלער יידישער יוגנט גערעדט צווישן זיך העברעאיש. די שול האָט שוין געהאַט 4 קלאַסן, אין וועלכע עס האָבן געלערנט בערך 80 שילער.

די לייטונג פון דער שול איז במשך פיל יאָרן געלעגן אין די הענט פון דעם איבערגעגעבענעם עסקן הערמאַן וועניגער, דערנאָך האָט די לייטונג איבערגענומען דוד ביק. פיל שווערקייטן האָבן זיי געמוזט גובר זיין, כדי צו פאַרזיכערן דעם קיום פון דער שול, דער פרוכט פון דער פיליאָריקער קולטורעלער אָנשטרענגונג פון דער ציוניסטישער אָרגאָניזאַציע אין סיקאָל.

די אָנטוויקלונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע האָט מיט דער צייט געפאָדערט

המורה יהודה גרוסמן בעת השעור בכיתה של בית־הספר העברי „התחיה" בסוקל
דער לערער יהודה גראָסמאַן בעת אַ לעקציע אין אַ קלאַס פון דער העבר. שול „התחיה" אין סיקאָל
ישובות מימין (עס זיצן פון רעכטס):
חנה ז׳ק, פיגה רימן, טוניה מרגליס, ריקל לוין, יונה רוזנפלד, שיינדל קיהל, ליזי ציגמן

די אויסברייטערונג פון דער שול־לייטונג און אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן האָבן צו דער פאַרוואַלטונג פון דער שול געהערט: ד״ר דוד קינדלער, יצחק קיל, יצחק בירנבוים און יאַנאָווטשינסקי.

אויך די מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָט אַראָפגעבראַכט אַ העברעאישן לערער, כדי צו גרינדן אַ באַזונדערע מזרחי־שול געשטיצט אויף דער אידעאָלאָגיע פון מזרחי. די באַמיאונגען פונעם שרייבער פון די שורות צו פאַראייניקן ביידע שולן — האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ ווידערשטאַנד מצד דער מזרחי. ליידער האָט די דאָזיקע שול נישט געהאַט קיין לאַנגן קיום. טראָץ די מיפולע באַשטרעבונגען מצד די אָנהענגער פון מזרחי צו דערהאַלטן די דאָזיקע קולטור־אינסטיטוציע, איז זי נאָך אַ קורצער צייט געשלאָסן געוואָרן צוליב דעם גרויסן דעפיציט.

עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה האָט אויך די אגודת־ישראל אין סיקאָל געעפנט אַ בית־יעקב שול, וועלכע האָט זיך אויך נישט לאַנג געהאַלטן.

מיטן אומקום פונעם סיקאָלער יידנטום איז אויך פאַרניכטעט געוואָרן אונדזער העברעאישע שול, די אַזוי וויכטיקע נאַציאָנאַל־יידישע דערציאונגס־אָנשטאַלט אין אונדזער שטאָט.

צבי עקער — זון פון גוט־באַזיצער משה עקער. אייניער פון די ערשטע חלוצים אין סיקאָל איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1925, ווו ער האָט געאַרבעט אין בית אלפא אין דער קבוצה „חפצי בה״. געהערט צו די גרינדער פון מושב רמת־השרון, ווו ער פירט ביזן היינטיקן טאָג אַ מוסטערהאָפטע לאַנדווירטשאַפט

מפלגות לא־ציוניות בסוקל

נישט ציוניסטישע ארגאניזאציעס
אין סיקאל

א. ח.

„אגודת ישראל"

מיט דעם ווּוקס פון דער ציוניסטישער השפעה אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל, וועלכע ס׳איז אַלץ מער שוועכער געוואָרן אָפּצוהיטן די ישיבה־בחורים פון בית־המדרש און אפילו פון דעם קלויז, זיי זאָלן נישט לייענען העברעאישע און וועלטלעכע ליטעראַטור — האָבן די אַקטיוויסטן פֿון אַרטאַדאָקסישע מנהיגים אָנגעהויבן צו זוכן מיטלען, כדי צו שטאַרקן דעם רעליגיעזן מעמד און צו פֿאַרפעסטיקן דעם זיך וואַקלענדיקן אַרטאַדאָקסישן צענטער אינעם יידישן סיקאָל.

די אַרטאַדאָקסישע קרייזן האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז זיי מוזן פונקט ווי אַנדערע אידעאַלישע ריכטונגען שאַפֿן אַן אַרגאַניזאַטאָרישע ראַם, וואָס זאָל אַרומנעמען אַלע שיכטן פונעם רעליגיעזן יידנטום אין דער שטאָט, און בעיקר אַרויסרייסן די בית המדרש־און קלויז־בחורים פון די ציוניסטישע רייען.

אַזוי איז טאַקע אין סיקאָל אָנטשטאַנען אַן אגודת־ישראל־אַרגאַניזאַציע, צו וועלכער עס האָבן געהערט אַ צאָל אַרטאַדאָקסישע יידן, וואָס זענען אַחוץ לערנען תורה געווען אויך טעטיק אויף פֿאַרשידענע געביטן פון יידישן ציבור־לעבן, מייסטנס ערנסטע עוסקים בצרכי ציבור באמונה.

פֿיל בייגעטראָגן צו דער אָנטוויקלונג פון דער אגודת־ישראל־אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל האָט דער פֿאַקט, וואָס צו אירע גייסטיקע פירער האָבן געהערט אין דער ערשטער ריי דער זון פונעם סיקאָלער רב, ר׳ אברהם רוקח ז״ל און דער תלמיד־חכם און אוהב ישראל ר׳ מנחם נחום פֿאָגעלמאַן ז״ל און דער אָנגעזעענער בעל־הבית און פֿאַרדינסטפולער עסקן ר׳ ישראל ראַפֿאַפּאָרט ז״ל. די פילזייטיקע, איבערגעבענע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט פון די דאָזיקע אָגודיסטישע מנהיגים האָט פֿאַרשאַפֿט דער אגודת־ישראל־אַרגאַניזאַציע פיל פּאָפולאַריטעט ביים יידישן עולם אין דער שטאָט. דערויבער איז טאַקע דער אָנהענגער פון דער אגודה ר׳ בצלאל שמוצער ז״ל במשך מערערע יאָרן געווען ראש הקהל און ר׳ נחום פֿאָגעלמאַן ז״ל האָט במשך אַ לענגערער צייט געהערט צו דער פֿאַרוואַלטונג פון דער קהילה אין סיקאָל. ר׳ בצלאל שמוצער איז אויך געווען אַ בריידטהאַרציקער נדבן, וואָס האָט פיל געשפּענדט אויף יידישע פילאַנטראָפּישע אָנשטאַלטן אין דער שטאָט. צווישן אָנדערע האָט ער אין אַ הויז, וואָס ער האָט געקויפט אויף דער באַראָן־הירש־גאַס, איינגעאָרדנט אַ נאַכט־אַזיל פֿאַר אָרעמע יידן.

צווישן די אַקטיוויסטן אָגודיסטישע מנהיגים אין סיקאָל האָבן זיך

באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט און אַלזייטיקער געזעלשאַפט־לעכער און פאַרט־יאישער טעטיקייט די ברידער משה און שמחה ראַפאַפאָרט, אַנגעזעענע און חשובע בעלי־בתים אין דער שטאָט.

אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון ר׳ נחום פאַגעלמאַן איז געגרינדעט געוואָרן אין סיקאָל אַ רעליגיעזע „בית־יעקב״־שול מיטן ציל צו דערציען די יידישע יוגנט אין רעליגיעזן גייסט. ר׳ נחום פאַגעלמאַן ז״ל האָט אויך אין דער „אגודת־ישראל״־באַוועגונג

הנהלת בית־הספר הדתי „בית יעקב״ בסוקל
די פאַרוואַלטונג פון דער רעליגיעזער שול „בית יעקב״ אין סיקאָל
בשורה ראשונה באמצע (אין דער ערשטער ריי אין דער מיט): ר׳ נחמן פוגלמן ז״ל
עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): סוליטר, הערץ רוזנבלט

בכלל פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט און וועלן ס׳איז אין כ״ב שבט תרצ״א (1931) פאַר־געקומען אין לעמבערג די צווייטע קאָנפערענץ פון דער אגודת־ישראל אין מזרח־גאַליציע, איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד פונעם פרעזידיום, וואָס האָט אָנגענומען מיט דער קאָנפערענץ.

דער טרייער, ערלעכער תלמיד־חכם, ר׳ מנחם נחום פאָגעלמאַן האָט געהאַט די זכיה נפטר צו ווערן מיט אַ נאַטירלעכן טויט אין יאָר 1943 בעת דער נאַצישער אָקופאַציע אין סיקאָלער געטאָ, וווּ ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל.

דער „בונד" אין ישראל

דער „בונד" אין גאַליציע האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועלן ס׳איז פאָרגעקומען די פאַראייניקונגס־קאָנפערענץ פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי אין גאַליציע, דער אַזוי גערופענער זש. פּ. ס. (זשידאָווסקאַ פאַרטיע סאָציאַליסטישנאַ), מיטן אַלגעמיינעם יידישן אַרבעטער־בונד אין קאָנגרעס־פוילן.

וועגן אַן עקזיסטענץ פון אַ זש. פּ. ס.־אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן מיר נישט קיין ענויע ידיעות, אָבער — ווי עס גיבן איבער סיקאָלער יידן, זענען צווישן דעם דאָרטיקן אַרבעטנדיקן עולם שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה טעטיק געווען אויפן קולטורעלן געביט איינצלנע יחידים, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר סאָציאַליסטן, הגם זיי זענען געווען גאָר ווייט פון וועלכן ס׳איז מאָרקסיסטישן לאָזונג און האָבן נישט געהאַט קיין אייגענע אָרגאַניזאַציע. ערשט אין די ערשטע יאָרן נאָכן אָנטשטיין פונעם נייעם פוילן, וועלן עס האָט זיך אין סיקאָל געשטאַרקט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן און די יידיש־נאַציאָנאַלע באַשטרעבונגען האָבן אָרומגענומען בריייטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט — איז אָנטשטאָנען אַן אָרטס־גרופּע פונעם „בונד", וועלכע האָט פאַרנומען אַ באַשיידן אָרט אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין סיקאָל.

בעיקר האָט צו דער דאָרטיקער בונדישער אָרגאַניזאַציע געהערט אַ טייל פון דער נישט גרויסער צאָל יידישע אָרבעטער, האַנדלס און הויז־אָנגעשטעלטע און אָפּוץ פּראָפּעסיאָנעלע אויפגאָבן האָט דער בונדישער פאַראיין אויך אָנטוויקלט אַ געוויסע טעטיקייט אויפן געביט פון פאָרשפּרייטן יידישע קולטור.

אין אַן אייגענעם פאַראייַנס־לאָקאַל איז טעטיק געווען אַ יידישע ביבליאָטעק און דערבייַ איז דאָרט אויך געפירט געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, עס זענען דאָרט אָפּ־געהאַלטן געוואָרן פּאָפּולערע פאָרטראָגן און אָוונטקורסן.

אינעם יאָר 1925 איז אין די ראָמען פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל

אַנטשטאַנען דער „יוגנט־בונד", „צוקונפט", וואָס האָט אַרומגענומען יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער.

פֿאָליטיש האָט די בונדישע אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל נישט געשפילט קיין גרויסע ראָל. במשך לאַנגע יאָרן איז בראש פון דער סיקאָלער בונדישער אַרגאַניזאַציע ביז צום חורבן געשטאַנען סאַנע האָלץ, וועלכער האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אין סיקאָל. געשטאַמט פון אַן אַרטאַ־דאָקסישער משפחה איז ער אַמאָל געווען אַ ישיבה־בחור. אַ ייד — אַ תלמיד־חכם, איז ער געווען אויך אַ באַגאַבטער רעדנער און זיינע אַרויסטרעטונגען אויף פאָלקס־פאַר־זאַמלונגען פלעגן תמיד דורך די אַנטיילנעמער אויפגענומען ווערן מיט גרויסן בייפאָל.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די סאָוויעטן האָבן פאַרנומען סיקאָל, האָט ער געמוזט אַלס בונדיסט פאַרלאָזן די שטאָט און איז געפאָרן קיין פשעמישלאַן, ווו ער איז שפעטער פאַרפיניקט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

מיט טרייסאָפט און מסירת נפש האָט ער געדינט דעם בונדישן אידעאָל. זיין פרוי און טאָכטער זענען אומגעקומען בעת דער לעצטער מאָרד־אַקציע אין סיקאָל אין יאָר 1943.

מהחיים הכלכליים של יהודי סוקל

פונעם ווירטשאפטלעכן לעבן פון יידן אין סיקאל

אריה פאַס

יידן־לאַנדווירטן אינעם סיקאָלער קרייז

— 1 —

ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה אינעם יאָר 1914 איז אַ געוואָג גרויסער פּראָצענט יידן פון סיקאָל און סביבה געווען באַשעפטיקט אין דער לאַנדווירטשאַפט. מ׳יסטנס זענען דאָס געווען אַרענדאַרן פון גיטער און אין אַ קלענערער צאָל גוטבאַזיצער אָדער סתם באַשעפטיקטע אין די פאָלוואַרקן ווי בראָנפן־זיידער, עקאָנאָמען, מילנער, מילכיקער, סעדער וכדומה. דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידישע גוטבאַזיצער און אַרענדאַרן איז געווען זייער אַ גוטער, ווייל אין דער גרויסער עסטרייכישער מאָנאַרכיע זענען געווען גוטע אָפּזאַצמערק פאַר דער לאַנדווירטשאַפטלעכער פּראָדוקציע. די דאָזיקע יידישע אַרענדאַרן און גוטבאַזיצער זענען געווען מיט קליינע אויסנאַמען אַרטאַדאַקסישע יידן, ס׳רוב מיט בערד און פּאות. אין יעדן אָזאַ הויף איז געווען באַשעפטיקט אַ מלמד, יועמענס אויפגאָבע ס׳איז געווען צו דערציען אין יידישקייט דעם יונגן דור.

די ערשטע וועלט־מלחמה און די פּאָליטישע ענדערונגען, וואָס זי האָט מיט זיך געבראַכט, האָבן גורם געווען צו אַ פולשטענדיקער רואין פון די יידישע דאָרפס־ווירטשאַפטן. שוין אין אָנהייב פון דער מלחמה האָבן זיך אויף די פעלדער אָרום סיקאָל אָפּגעשפּילט בלוטיקע שלאַכטן. מיט פייער און מיט רויך זענען אַוועק די פּאָלוואַרקן און די סטערטעס תבואה, וואָס זענען געווען אויפגעשטאָפּלט אויף די פעלדער. די אַרענדאַרן האָבן פאַרלוירן כמעט זייער גאַנץ פאַרמעגן. די גוטבאַזיצער זענען געבליבן בלויז ביי דער ערד.

שווער איז געווען דער מצב פון די יידישע גוטבאַזיצער נאָכן צערפאַל פון עסטרייך, ווען ס׳איז אָנטשטאָנען דאָס נייע פוילן. עס זענען איצט פאַרשוווּנדן די אויסגעצייכנטע אָפּזאַץ־מערק און דערצו האָבן די פוילישע מאַכטאָרגאַנען געטראָגן זיך מיט די פלענער דורכצופירן אַן ערד־פאַרצעלאַציע צווישן די פולישע פויערים, וועלכע מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון די מערבדיקע קרייזן פון פוילן. דער אייניקער אויסוועג פאַר די יידישע גוטבאַזיצער, כדי ווייניקסטנס טיילווייז צו ראַטעווען זייערע גיטער פון אַ פאַרצעלאַציע, איז געווען אויפצוטיילן די ערד צווישן זייערע קינדער.

אינעם סיקאָלער קרייז זענען געווען טעטיק פאָלגנדע יידישע גוט־באַזיצער:

בצלאל שמוצער, ראש הקהל פון סיקאָל —
דאָגילעווסקי אין שניאַטין

עקער הערץ אין וואניוב
קראם יצחק אין האראדלאוויצע
רייס אין דער סביבה פון בעלז
שפרונג אלטער אין וואַרענזש
טאובע פעשע אין ליווטשע
וואקס און ענגעל אין לעשטשאטוב
קאלישער אין באביאטין.

אחוץ דער משפחה קאלישער, אייגנטימער פון גרויסע גיטער אין פארשידענע טיילן פון פוילן, וואס האבן געהאט זייער שטענדיקן ווינארט אין לעמבערג, האבן אלע דערמאנטע דא גוט־באזיצער געווינט אין זייערע גיטער.

צו די יידישע ארענדארן פון גיטער אינעם סיקאלער קרייז האבן געהערט:

פיש יוסף אין וואיסלאוויצע
היטענער מאטל אין קריסטינאפאל
לארענץ פייוול אין קאנאטאפי
לארענץ יצחק אין וואליצא קאמאראווא
פאסס הערש אין סטאראגרוד
פאסס משה אין דלוזשניוב
פאסס נתניאל אין טאטארקאוויצע
פאסס שמעון אין ציעלאנזש
כאסס אהרן אין פיעטשיגורי
פאלבעל יצחק זאבושע
עקער משה אין ראליקובקא
שיפפענבאוער אברהם אין שוויטאזשוב
שיפפענבאוער לעאן אין שוויטאזשוב
קורץ משה אין ציעלאנזש
גלייכער איזאק אין וויטקוב נאווי
שיפפענבאוער אהרן אין קאניוכי (כאדאראווער קרייז).

דער באגרינדער פון א בכבודיקער ארענדארן־משפחה איז געווען ר׳ יעקב פאסס, א פאטריארכאלער ייד מיט א לאנגער בארד, געטראגן א סאמעטענעם הוט און א לאנגע קאפאטע.

זיינע 5 זין האבן געפאכטעט גיטער, צעווארפענע אויפן שטח פונעם גאנצן סיקאלער קרייז. זיי האבן געמאכט גוטע געשעפטן און יעדער פון זיי האט אויפגעבויט אדער געקויפט אין צענטער פון סיקאל א הויז, אין וועלכן זיי האבן געהאט רעזערווירט פאר

זיך אַ ווינונג, אין וועלכער זיי פלעגן ווינען מיט דער משפחה בעת די ימים־טובים, כדי צו קאָנען דאָוונען בציבור. בלויז ר׳ יעקב פאַסס האָט מיט זיין פרוי געווווינט אין סיקאָל (אויף דער מיצקיעוויטשאַ־גאַס 4) און דאָרט האָבן די זין יעדן זונטיק אָפּגעהאַלטן ווירטשאַפטלעכע באַראַטונגען אונטערן פאָרזיץ פונעם ראש פון דער משפחה. אַ שנור פון הערלעכע קאָרעט׳, איינגעשפאַנטע אין פרעכטיקע פערד פלעגן וואַרטן פאַרן שטאָקיקן הויז.

— 3 —

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַ סוף געמאַכט דער דאָזיקער הצלחה. דאָס גאַנצע פאַרמעגן פון די דאָזיקע משפחות האָט געשטעקט אין די תבואה־שפייכלער, אין די סטערטן אויף די פעלדער און אין לעבנדיקן אינווענטאַר. בעת די מלחמה־געשעענישן איז דאָס אַלץ פאַרברענט און צעראַבירט געוואָרן... זייער גאַנץ פאַרמעגן איז צערינען.

יעדע פון די דאָזיקע משפחות איז געבליבן בלויז ביים הויז אין סיקאָל, ווי אויך ביי אַ פאָק קריגס־אַנטשעדיקונגס־קוויטלעך, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין שום ווערט. צולים דער גענצלעכער רואין פון די יידישע פאַכטער, האָבן הונדערטער יידישע אַרבעטס־מענטשן פאַרלוירן זייערע עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן. אָן אַרבעט און ברויט זענען געבליבן יידישע עקאָנאָמען, בראָנפן־ברענער וכדומה, וועלכע די יידישע אַרענדאַרן האָבן באַשעפטיקט אין זייערע געפּאַכטעטע ווירטשאַפטן. אַ טייל פון די דאָזיקע אַרבעטסלאָזע יידן האָבן עמיגרירט מעבר־לים, אַנדערע האָבן געזוכט אַרבעט און באַזעצט זיך אין דער שטאָט.

נאָכן אַנטשטייַן פון דער נייַער אומאָפּהענגיקער פוילישער מדינה אין יאָר 1918, זענען אין סיקאָלער קרייז פאַרבליבן קוים עטלעכע יידישע אַרענדאַרן. די יידישע גוטבאַזיצער זענען סיסטעמאַטיש אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע גיטער, סיי דורך דער אויפגעצווונגענער פאַרצעלאַציע, סיי דורך דער אַנטי־יידישער באַיקאָט־אַגיטאַציע. די יידן האָבן פאַקטיש געהאַט נאָר די מעגלעכקייט צו כּארקויפן ערד — דאָקעגן קויפן ערד האָבן זיי שוין נישט געקאָנט, ווייל דער „אוזשאָנד זיעמסקי״ (לאַנדווירטשאַפטס־אָמט) פלעגט פשוט נישט באַשטעטיקן זייערע קויפקאָנטראַקטן.

די יידישע אַרענדאַרן האָבן איצט בכלל נישט געקאָנט באַקומען קיין ערד־פאַכ־טונגען, ווייל דער באַיקאָט האָט אַרומגענומען אויך דעם מקור פון יידישע פרנסות. פאַרפאַכטן צו אַ יידן ערד — האָט געגאָלטן ווי אַ פאַראַט פון פוילישע נאַציאָנאַלע אינטערעסן.

ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך דערהאַלטן נאָר עטלעכע יידישע אַרענדאַרן, צווישן זיי: משה קורץ אין ציעלאָנוש און די שיפּפענבאַוערס, וועלכע האָבן געפירט מוסטערהאַפטע ווירשאַפטן אין שוויטעזשאָב, און אייניקע גוט־באַיצער: בצלאל שמוצער, ענגעל, וואַקס און רייס.

— 4 —

די רויטע אַרמיי האָט אין יאָר 1939 אויסגעלייזט אַלע... אַזוי גוט די גוטבאַזיצער ווי אויך די פּאַכטער. זייער גאַנץ פּאַרמעגן איז „נאַציאָנאַליזירט" געוואָרן און זיי אַליין האָבן אַלס „אומזיכערער" עלעמענט אויף די גרענעץ־שטחים נישט באַקומען קיין סאַ־וויעטישע פּעסער און האָבן געמוזט מיט זייערע משפּחות פּאַרלאָזן סיקאָל און איבער־זידלען אין אַנדערע מקומות, ווו זיי זענען שפּעטער, אין די יאָרן 1941—1942 אומגע־בראַכט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע בעסטיעס.

פון די צענדליקער משפּחות (עטלעכע הונדערט נפשות), וואָס האָבן געלעבט פון לאַנדווירטשאַפט, האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט קוים יחידים, פון וועלכע עס לעבן אין ישׂראל: לעאָן שיפּפענבאָוער מיט זיין פרוי, באַשעפטיקט אַלס לאַנדווירטשאַפּטלעכער אינסטרוקטאָר אין כפר־סבא, — אהרן שיפּפענבאָוער, לאַנדווירט אין הרצליה און אריה פּאַסס, לערער אין דער לאַנדווירטשאַפּטלעכער שול אין מקווה־ישׂראל.

רהוב מצקיעוויץ׳ די מצקיעוויטש־גאַס
מימין (פון רעכטס): יצחק איימערל, מ. טורטלטאוב

ד"ר דוד קינדלער
(רמת־גן)

דער ביישטייער פון יידן צו דער אַנטוויקלונג פון סיקאָל

— 1 —

דער סיקאָלער קרייז האָט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אַרומגענומען 5 שטאָטישע און 95 דאָרפישע אָרטשאַפטן. צו די שטעט האָבן אַחוץ סיקאָל געהערט: בעלז, קריסטינאָפאָל, טאָרטאָקאָוו און וואָרענזש. די צאָל איינווינער אין גאַנצן קרייז האָט אינעם יאָר 1900 באַטראָפן 211.000 נפשות, דערפון זענען 112.000 (53.1%) געווען יידן.

אין דער שטאָט סיקאָל גופא האָט די צאָל יידן אינעם יאָר 1900 באַטראָפן 3778, דאָס איז 39.3% פון דער אַלגעמיינער צאָל איינווינער, וואָס האָט דעמאָלט באַטראָפן 9609 נפשות; אין די אַנדערע 4 שטעט האָט די צאָל יידן איבערגעשטיגן די צאָל קריסטלעכע איינווינער.

אין אַלע דאָרפישע אָרטשאַפטן פונעם סיקאָלער קרייז האָבן געווינט אינעם יאָר 1900 20.000 יידן, דאָס איז 13.7% פון דער אַלגעמיינער צאָל דאָרפס־איינווינער *.

די שטאָט סיקאָל האָט במשך לאַנגע יאָרן געהאַט אַן אויסזען פון אַ גרויס דאָרף, וואָס האָט זיך געצויגן אויף אַ שטח פון 4.926 מאָרג גוטער, פרוכטבאָרער ערד און אירע קריסטלעכע איינווינער האָבן זיך נאָך ביז צום סוף פון 19טן י"ה באַשעפטיקט כמעט אויסשליסלעך מיט לאַנדווירטשאַפט, מיט ציכטונג פון פי, פערד און שעפסן.

דער גאַנצער האַנדל און מיט קליינע אויסנאַמען די אינדוסטריעלע באַשעפטיקונג איז געווען קאָנצענטרירט אין יידישע הענט. פאָרשטייט זיך, אַז דער האַנדל און די אינדוסטרי האָבן זיך אין סיקאָל אַנטוויקלט אין אַ גרעסערן מאַסשטאָב ערשט נאָכן אויפבוי פון פעסטע שאָסייען און נאָכן פאָרענדיקן דעם בוי פון אַ באַן־ליניע, וואָס האָט דערמעגלעכט די קאָמוניקאַציע פון סיקאָל דורך ראַווע־רוסקאַ און זשולקווע מיט לעמבערג.

— 2 —

די קריסטלעכע איינווינער אין סיקאָל זענען געווען אומצופרידן פונעם שנעלן וווקס פון דער צאָל יידן אין דער שטאָט, הגם זיי האָבן איינגעזען, אַז אַ דאַנק דער

* די ציפערן זענען גענומען פון סאָקאָלסקיס בוך „פּאָוויאָט סאָקאָל".

מי און פלייס פון די יידישע איינווינער אַנטוויקלט זיך די שטאָט אויפן ווירטשאַפט־לעבן געביט.

די פוילישע היסטאָריקער, וואָס האָבן געפֿאָרשט די פוילישע ווערטשאַפטס־געשיכטע האָבן אין זייערע אָפּהאַנדלונגען פעסטגעשטעלט, אַז נאָך אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י״ה איז סיקאָל געווען אַ קליין אָרעם שטעטל און ערשט ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַזעצן דאָרט יידן אין אַ גרעסערער צאָל, האָט די שטאָט באַקומען אַן אַנדער פנים, ווייל עס זענען פֿאַרשווונדן די ליידיקע פלעצער און די הילצערנע הייזקעס און אויף זייער אָרט זענען אויפגעבויט געוואָרן געמויערטע, מייסטנס איין־שטאָקיקע הייזער.

אַ דאַנק דעם באַדייטנדן יידישן צושטייער צו דעם דאָזיקן הייזער־בוי און אַ דאַנק דער ענערגיע און אונטערנעמונגס־גייסט פון די יידישע איינווינער, איז סיקאָל געוואָרן אַ וויכטיקער האַנדלס־און אינדוסטריי־צענטער און די נייע דורך די יידן געשאַפענע אונטערנעמונגען האָבן אַריינגעבראַכט דער שטאָט גרויסע הכנסות פון שטייערן און אַנדערע אָפּצאָלן, געבנדיק באַשעפטיקונג אַ היפשער צאָל יידישע און נישט־יידישע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע.

איך וויל נאָר דערמאָנען עטלעכע וויכטיקע נעמען פון יידן אין סיקאָל, וואָס האָבן אין פֿאַרשידענע צייטן — ס׳רוב נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געגרינדעט און געפירט גרויסע האַנדלס־און אינדוסטריי־אונטערנעמונגען.

דעם אויבן־אָן האָט פֿאַרנומען די גרויסע דאַמף־מיל, די איינציקע אינעם גאַנצן סיקאָלער קרייז. זי איז אויפגעשטעלט געוואָרן דורך אַ סטאַניסלאַוואר ייד, ראָוך, אַ פֿאַרגעשריטענער קולטורעלער מענטש. נאָך אַ געוויסער צייט האָט ער פֿאַרקויפט די מיל דעם באַראָן הוגאָ וואַטמאַן, וועלכער האָט זיך געמוזט פֿאַרפֿליכטן, אַז ראָוכס זון וועט במשך זיין גאַנץ לעבן באַשעפטיקט זיין אַלס דירעקטאָר פון דער מיל. ער האָט טאַקע מיט אַ מוסטערהאַפטער אַרדנונג אָנגעפירט מיט דער מיל ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועלכע האָט זיך געמוזט פֿאַרפֿליכטן, אַז ראָוכס זון וועט סיקאָל. אָלע באַאַמטע אין דער מיל זענען געווען יידן און כמעט די גאַנצע תבואה פֿאַר דער מיל איז געליפערט געוואָרן דורך יידישע לאַנדווירטן. דער יונגער ראָוך, הגם ער האָט געפירט אַן אַסימילירט הויז, האָט מיט בריייטער האַנט מנדב געווען אויף אַלע יידישע צוועקן. פון זיין משפחה איז נאָכן חורבן פֿאַרבליבן אין לעמבערג זיין טאָכטער, וואָס ווויינט היינט אין ענגלאַנד מיט איר מאַן, דעם אַרצט ד״ר דאַמאַנסקי.

צו דער צווייטער גרויסער אונטערנעמונג אין סיקאָל האָט געהערט גרינערס קעסל־פֿאַבריק, וואָס האָט געליפערט קעסלען אין אַלע אַרומיקע לאַנדווירטשאַפטלעכע גיטער, אין וועלכע ס׳זענען טעטיק געווען גאָראַלניעס. גרינער, דער אייגנטימער פון דער דאָזיקער פֿאַבריק, איז געווען אַ באַלעבאַטישער, רעליגיעזער ייד. עטלעכע יאָר פֿאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער פֿאַרקויפט די פֿאַבריק אַ פֿאַליאַק און אַליין איז ער אַריבער קיין לעמבערג. פון זיין גאַנצער משפחה —

דריי זין און צוויי טעכטער — האָט זיך אָפגעראַטעוועט בלויז איין טאָכטער, וואָס ווויינט היינט אין תל־אביב.

צו די גרעסערע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין סיקאָל האָט נאָך געהערט שׂרגעלס ליכט־און זייף־פאַבריק.

אין סיקאָל זענען טעטיק געווען 6 ציגל־פאַבריקן, פון וועלכע נאָר איינע האָט געהערט צו אַ קריסט. די אייגנטימער פון אַלע אַנדערע ציגעלייען זענען געווען יידן, ווי: האַניג, האָרן, שמוצער, וועלכער האָט אויך געפירט אַ טאַרטאַק נעבן דער באַן־סטאַציע. צו יידן האָבן אויך געהערט די צוויי דרוקעריין, וועלכע זענען געווען טעטיק אין סיקאָל. איינע האָט געהערט צו גלאַזערן און די צווייטע צו קילן, וועמענס זין האָבן געגרינדעט אין דער שטאָט אַ פאַבריק פון פלאָמבן, די איינציקע אויף אַ גרויסן שטח פון גאַליציע. אינעם יאָר 1922 האָט די פאַבריק עקספּאַרטירט אירע פלאָמבן קיין חיפה פאַר ראָטשילדס מיל.

קילס ביידע זין, דוד און יצחק, האָבן שוין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געהערט צו די אַקטיוויע ציוניסטן אין סיקאָל. יצחק איז געווען אַ מיטגליד פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט און האָט געהערט צו דער לייטונג פון דער סוחרים־באַנק. ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין אויגוסט 1942. דוד קיל איז אומגעקומען מיט זיין פרוי בעת דער דריטער אַקציע אינעם סיקאָלער געטאָ אין 1943.

עס איז אויך טעטיק געווען אין סיקאָל אַ גרויפן־פאַבריק, וואָס האָט געהערט צו דער פרוי פייגע בעני.

— 3 —

סיקאָל האָט אויך פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אויפן געביט פון האַנדל. אַ דאַנק אַ באַדייטנדיקער צאָל יידישע הורט־סוחרים, וואָס האָבן אַנטוויקלט אַ שטאַרקן עקס־פאָרט פון בהמות און לאַנדווירטשאַפטלעכע פראָדוקטן, איז אין יידישע הענט געווען קאָנצענטרירט אויך דער גאַנצער אימפּאָרט פון לעבנסוויכטיקע אַרטיקלען.

צו די אָנגעזעענסטע אַזעלכע גראָסיסטן האָבן געהערט די סוחרים פון די משפחות ראַפאַפאָרט, באַבאַד און בורשטין, וועלכער איז געווען דער הויפּט־עקספּאָרטער פון תבואה. בורשטין איז געווען אַ רעליגיעזער ייד און האָט פאַרמאָגט אין זיין ווויינונג אַ הערלעכע יידישע ביבליאָטעק. זיינע קינדער האָבן שטודירט אויף די אוני־ווערסיטעטן און זענען שוין געווען אַסימילירט. זיי זענען אָבער אומגעקומען בעת די נאַצישע אויסראָטונג־אַקציעס אין סיקאָל.

אַ פאַרמעגלעכער טעקסטיל־סוחר איז געווען אויך אָבגאָט, וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסע השפּעה אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל און האָט רעפּרעזענ־טירט די יידן אינעם סיקאָלער שטאָט־ראָט.

דער געווייגלעכער האַנדל אין דער שטאָט איז געווען געצלעך אין יידישע הענט.

די גרויסע צאָל קליינע הענדלער און קרעמער האָט געאַרבעט און געלעבט אין שוועריע עקאָנאָמישע באַדינגונגען. אין אַ גרויסער מאָס האָבן זיי זיך באַשעפטיקט מיט אויפקויפן לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן ביי די פויערים אין די אַרומיקע דערפער, דערביי האָבן זיי זיך שטאַרק באַטייליקט אין די וועכנטלעכע יאָרידים, וועלכע פלעגן אָפּגעהאַלטן ווערן אין דער שטאָט.

אין דער סביבה פון סיקאָל האָבן געלעבט יידן אַרענדאָרן פון גרעסערע לאַנדווירטשאַפטלעכע גיטער, ווי צווישן אַנדערע די משפחות: פּאָסס, קראָם און גאָנץ, דערביי איז נישט קיין געווען די צאָל יידישע פּאָרווואַלטער פון גרעסערע פּאָלוואַרקן, ווי למשל פיש, וואָס איז געווען אַ גוטער לאַנדווירטשאַפטלעכער פּאַכמאַן.

בכלל האָט אין אַלע לאַנדווירטשאַפטלעכ:ע גיטער, אין וועלכע עס זענען געווען באַשעפטיקט סיקאָלער יידן אַלס אַרענדאָרן, אָדער פּאָרוואַלטער, געהערשט אַ מוסטער־האָפּטע אָרדנונג און די הכנסות פון די דאָזיקע ווירטשאַפטן זענען נישט געווען קיין קליינע. עס האָט אויך נישט געפעלט אין סיקאָלער קרייז קיין אייגנטימער פון לאַנדווירטשאַפטלעכע גיטער, ווי למשל דער סיקאָלער ראש־הקהל שמוצער.

— 4 —

די יידן אין סיקאָל, וואָס זענען נישט געווען טעטיק אין די אויבן־דערמאָנטע באַשעפטיקונגען, האָבן געהאָרעוועט אויף זייערע פרנסות אין גאָר שווערע באַדינגונגען און ס׳איז נישט געווען אין דער שטאָט קיין איין פּראָפעסיע, אין וועלכער יידן זענען נישט געווען טעטיק.

אָהוץ יידישע שנייידער, שוסטער, טישלערס, שלאָסער, בעקער, רימער, מאָלער — זענען יידן אין סיקאָל געווען באַשעפטיקט אַלס וואָסער־און לאָסט־טרעגערס אָדער פורמאַנעס.

באַקאַנט אין גאַנצן סיקאָלער קרייז זענען געווען די דריי יידישע זייגער־מאַכער: באַשוויץ, רינג און ווינדלער, וואָס זענען געווען באַרימט אַלס גוטע און ערלעכע פאַכלייט.

צו די גוטע מאָשענזשניקעס אין סיקאָל האָט אויך געהערט מעלער. די קריסטלעכע איינווווינער האָבן פאַרנומען די פּאָסטנס פון באַאַמטער אין דער שטאָטישער און מלוכהשער אַדמיניסטראַציע און זענען נאָר אין אַ באַגרענעצטער צאָל באַשעפטיקט געווען אין דער וועבעריי, דערביי האָבן זיך די יידן באַשעפטיקט מיטן פאַרקויף פון זייערע אויסאַרבעטונגען.

— 5 —

סיקאָלער יידן האָבן אויפגעשטעלט אַ ריי וווילטעטיקע אינסטיטוציעס און גע־גרינדעט הומאַניטאַרע פאַראיינען צו העלפן דער אַרעמער באַפעלקערונג. אויף אַן אַנדער אָרט פונעם דאָזיקן יזכור־בוך וועלט דערמאָנט, וואָס סיקאָלער יידן האָבן אויפגעטאָן אויף דעם דאָזיקן געביט.

אויב עס האָנדלט זיך וועגן דער באַשעפטיקונג פון די סיקאָלער יידן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה — איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז אויך אין די פרייע פראָפעסיעס ווי אין דער אַדוואָקאַטור און מעדיצינישן דאָקטוירים־פאַך זענען די יידן אין סיקאָל געווען גוט פאַרטראָטן. צו די אָנגעזעענסטע בירגער אין דער שטאָט האָבן געהערט: דער ערשטער און עלטסטער יידישער אַדוואָקאַט ד״ר פרענקעל, אַ נאַציאָנאַלער ייִד, אין וועמענס קאָנצעלייַ עס האָבן פראָקטיצירט שפעטער אַ רייַ רעכטס־פראָקטיקאַנטן, ס׳רוב יונגע ציוניסטישע מנהיגים, ווי למשל ד״ר צבי ביקעלס, ד״ר שנייַדער, ד״ר גאָטעסמאַן און ד״ר אינזליכט.

אַן אַדוואָקאַט־קאָנצלייַ האָט אין דער צייט געפירט אויך אין סיקאָל ד״ר אויערבאַך.

אַן איבערגעבענער ציוניסט און גרינדער פון דער „האָניג״־שול איז געווען דער אַדוואָקאַט ד״ר וואָלפראָם.

ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין סיקאָל געווען טעטיק איין־אייניציקער יידישער אַרצט, ד״ר אוריך, וועלכער האָט זייער אָפט געהיילט יידישע אָרעמע פאַציענטן אָן געלט.

אָט־דאָס בינטל פאַקטן אילוסטרירט אַמבולטסטן, וואָס סיקאָלער יידן, בעסטיאַליש אויסגעמאַרדעט דורך די היטלעריסטישע תלינים — האָבן בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג און וווקס פון דער שטאָט.

נגריה יהודית בסוקל בשנת 1939
יידישער סטאָלער־וואַרשטאַט אין סיקאָל אין יאָר 1939

מוסדות צדקה וחסד של יהודים בסוקל

יידישע צדקה און ווילטעטיקייט־
אינסטיטוציעס אין סיקאל

ד״ר דוד קינדלער
(רמת־גן)

יידישע פילאַנטראָפישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין סיקאָל

צדקה און גמילות־חסד זענען נישט געווען פרעמד דעם יידישן ישוב אין סיקאָל. זענען דאָך די דאָרטיקע יידן פון תמיד אָן געווען אָנגעזאַפט מיט תורה און אמתער פרומקייט, וואָס האָט אויסגעדריקט אַן אייגנאַרטיקן חותם אויפן געזעלשאַפטלעכן לעבן פונעם סיקאָלער יידנטום. אַ בעל־צדקה איז געווען אין סיקאָל יעדער פאַרמעגלעכער ייד. רחמנות־געפיל און ממשותדיקע הילף, — די דאָזיקע מידות האָבן אַזוי בולט כאַראַקטעריזירט די סיקאָלער יידן.

במשך לאַנגע יאָרן איז דאָס געווען דער חוב פון דער יידישער קהילה צו העלפן אָרעמע יידן. אָבער מיט דער ירידה פונעם געזעלשאַפטלעכן חשיבות פון די קהילות, ווען געהערשט האָבן דאָרט לעבנסלענגלעכע תקיפים און פאַרשידענע שטייער־פאַכטערס, האָבן זיך צום סוף פונעם 18טן י״ה אָנגעהויבן צו גרינדן צומערשט רעליגיעז־פילאַנטראָפישע און שפעטער סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע חברות און פאַראיינען. די פילאַנטראָפישע טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס האָט מיט דער צייט אָנגענומען אַן אָרגאַניזירטן כאַראַקטער און האָט באַקומען אַ ריין געזעלשאַפטלעכן אינהאַלט.

אַן ענלעכער פראָצעס איז אויך פאָרגעקומען אין סיקאָל. ביי די דאָרטיקע יידן איז די הילפס־גרייטקייט געווען שטאַרק אַנטוויקלט און אָפילו די סיקאָלער קהילה איז וואָס שייך דער הילפס־טעטיקייט געשטאַנען אויף אַ געזונ הויכער מדרגה.

דער פאַראיין „תומכי עניים"

מיט דעם וווקס אָבער פון דער נויט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל האָט די שיטה פון דערטיילן צדקה שוין נישט געקאָנט באַפרידיקן אַלע נויטבאַדערפטיקע יידן אין דער שטאָט. יידן, וואָס האָבן אַמאָל אַליין געפירט אַ באַלעבאַטיש לעבן, האָבן שטאַרק געליטן כונעם ווירטשאַפטלעכן קריזיס אין די יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און געבליבן ממש אָן פרנסה. כדי צו העלפן די דאָזיקע פאַר־אָרעמטע יידן, וועלכע האָבן זיך געשעמט אויסצושטרעקן די האַנט און צו בעטן נדבות — האָבן די סיקאָלער פאַרמעגלעכע בעלי־בתים איינגעזען, אַז די צדקה־אַקציע מוז טראָגן אַ מער געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער און צו דעם צוועק איז געגרינדעט

געוואָרן דער פאַראיין „תומכי עניים״ מיט דער אויפגאַבע צו פאַרזאָרגן די אָרעמע יידן מיט באַהייצונג במשך די ווינטער־חדשים. בראש פון דער פאַראיינס־פאַרוואַלטונג איז אין די יאָרן 1913—1914 געשטאַנען דער סיקאָלער עסקן ר׳ מענדל בריה (גערופן דער רויטער מענדעלע) און אַ דאַנק דער אויסגעבעריטערטער הילפס־טעטיקייט פון דעם דאָזיקן פאַראיין, איז ער מיט דער צייט געוואָרן אַ וויכטיקער פאַקטאָר אויף אַלע געביטן פונעם סאָציאַל־ווירטשאַפטלעכן לעבן אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל.

דער פרויען־פאַראיין „עזרת נשים״

דער דאָזיקער פאַראיין האָט זיך פון אָנהייב הויפטזעכלעך באַשעפטיקט מיט צוטראָגן כשר עסן פאַר יידישע קראַנקע, וואָס זענען געלעגן אינעם אַלגעמיינעם שטאָטישן שפּיטאָל אין סיקאָל. געגרינדעט איז דער פאַראיין געוואָרן נאָך פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה דורך דער זעלטענער צדקית חנה קרעמינער ז״ל, דער אַלמנה פונעם תלמיד־חכם ר׳ שלמה קרעמינער ע״ה, וועלכער איז זער יונג נפטר געוואָרן ווי אַ קרבן פון דער טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט געהערשט אין סיקאָל באַלד אין די ערשטע חדשים פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די גוטהאַרציקע פרוי חנה קרעמינער ז״ל האָט געזאָרגט פאַר די קראַנקע אויך נאָך דעם, ווען זיי זענען אַרויס פון שפּיטאָל. נאָכן צערפאַל פון עסטרייך האָט די אָנפירונג מיטן פאַראיין איבער־גענומען די ענערגישע פרוי פּאָדזאַמטשער און אַ דאַנק איר איבערגעגעבענער אַרבעט האָט דער פאַראיין פאַרשטאַרקט זיין פילזייטיקע הילפס־טעטיקייט פאַר קראַנקע אָרעמע יידן אין סיקאָל. אַ סך בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פונעם פאַראיין האָט דער גימנאַזיע־פּראָפעסאָר ד״ר זיינפעלד ז״ל.

פילאַנטראָפישע טעטיקייט פונעם מיידלעך־קרייז

די אַזוי נוצלעכע הומאַניטאַרע טעטיקייט פונעם דערמאָנטן פרויען־פאַראיין „עזרת נשים״ איז נישט געבליבן אָן השפּעה אויף אַ קרייז יונגע מיידלעך, בעיקר דערצויגענע אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָבן געמוען אויף זיך די אויפגאַבע צו זאָרגן דערפאַר, אַז אין אַ יידישער שטוב זאָל אויף שבת נישט פעלן קיין ברויט און חלות. אָן רעש, באַשיידן, מיט דער גרעסטער פאָרזיכטיקייט, נישט חלילה צו פאַרלעצן דעם כבוד פון די פאַראָרעמטע יידישע נויטבאַדערפטיקע משפחות, — האָבן די דאָזיקע גוטהאַרציקע בחורות אויסגעפירט זייער שליחות. אַ דאַנק זייער איבערגעגעבענער גוט אָרגאַניזירטער הילפס־אַקציע, האָט טאָקע שבת אין קיין יידישער היים אין סיקאָל, ווו הונגער און דחקות פלעגן נישט זיין קיין זעלטענע דערשיינונג, נישט געפעלט קיין חלות און ברויט. אין מיין זכרון זענען פאַרבליבן די נעמען פון צוויי יונגע מיידלעך, דאַנענער און פרענקעל, וואָס האָבן געהערט צו די אָנפירנדיקע, כוחות פונעם פאַראיין.

ביקור־חולים

די זאָרג פאַר אָרעמע קראַנקע האָט תמיד פאַרנומען דעם ערשטן פלאַץ אין דער פילאַנטראָפישער טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס. צו דעם צוועק זענען כמעט אין אַלע יידישע ישובים זינט די עלטסטע צייטן אַנטשטאַנען באַזונדערע פאַראיינען, וואָס זייער ציל איז געווען צו געבן אומזיסטיקע מעדיצינישע הילף אָרעמע קראַנקע, צו באַאָרגן פאַר זיי מעדיקאַמענטן און בכלל צו ראַטעווען אָרעמע קראַנקע יידן. אַזאַ פילאַנטראָפישער פאַראיין האָט אויך עקזיסטירט אין סיקאָל א. נ. „ביקור חולים", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן ערשט אין יאָר 1913 מיטן אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן עסקן ר׳ אפרים גראָס ז״ל בראש. די מיטגלידער פונעם פאַראיין האָבן געזאָרגט פאַר הילף פאַר די אָרעמע יידישע קראַנקע און אָפט פלעגן זיי שלאָפן ביי זיי גאַנצע נעכט, אויב דאָס איז געווען נייטיק.

די גמילות־חסדים קאַסע

הונגער און דחקות האָבן געהערשט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיט דער הילף פונעם אַלגעמיינעם יידישן רעטונגס־קאָמיטעט אין לעמבערג איז אויך אין סיקאָל אַנטשטאַנען אַ יידישער הילפס־קאָמיטעט, וועמענס טעטיקייט ס׳איז באַשטאַנען אין פאַרטיילן צווישן די אָרעמע סיקאָלער יידן געלט־אונטערשטיצונגען אין זייער אַ באַגרענעצטן סכום. די דאָזיקע אונטערשטיצונגען האָבן געקלעקט אויף צו שטילן דעם הונגער פון אַ קליינער צאָל משפחות... דאָס איז געווען קוים אַ טראָפן אין ים פון אָרעמקייט.

פאַר די אָרטיקע געזעלשאַפטלעכע טוער איז געוואָרן קלאָר, אַז די דאָזיקע פילאַנטראָפישע הילפס־טעטיקייט קאָן נישט ברענגען קיין לינדערונג אין דעם טרויעריקן מצב פון די פאַראָרעמטע סיקאָלער יידן. און זוכנדיק מיטלען, ווי אַזוי אויסצונוצן אויף אַ מער נוצלעכן אופן דאָס געלט, וואָס מיר האָבן געזאַמלט אין דער שטאָט און וואָס מיר האָבן באַקומען פונעם רעטונגס־קאָמיטעט אין לעמבערג, האָבן מיר פאַר־שטאַנען, אַז אונדזערע עיקרדיקע אויפגאַבע איז צו דערמעגלעכן דעם רואינירטן יידישן בעל־מלאכה, קרעמער אָדער פאַופערייזרטן סוחר — צוריק אויפצושטעלן זייער אַרבעטס־וואָרשטאַט, העלפן זיי דערמיט צו ווערן פראָדוקטיווע מענטשן, וואָס פאַרדינען אַליין אויף זייער פרנסה.

צו דעם צוועק איז אין סיקאָל, פונקט ווי אין אַנדערע יידישע ישובים אינעם נאָך־מלחמהדיקן גאַליציע, אַנטשטאַנען אונטער דער אָנפירונג פונעם שרייבער פון די שורות און מיט דער מיטווירקונג פון די אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע עסקנים ר׳ אשר וועניגער, ר׳ דוד ביק, יצחק קיהל און פאַרשטייער פון „מזרחי" און „התאחדות"־אָרגאַניזאַציעס, אַ גמילות־חסדים־קאַסע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען צו געבן אָנפראָצענטיקע

הנהלת קופת גמילות חסדים בסוקל יושבים משמאל (זיצן פון לינקס): די פאַרוואַלטונג פון דער גמילותחסדים־קאַסע אין סיקאָל אשר וועניגר, ד״ר דוד קינדלער, א״יזיק בירנבוים, גזשעגאַזש יאַנובשטשינסקי, דוד ביק

עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): מזכירה לעווין, מאיר לינסקר, אהרן לאַרענץ, גאַסטהאַלטער שמעון ביק, בערל לעווין, שאַפראַנסקי, דוד באַרד

הלוואות דעם יידישן בעל־מלאכה, ער זאָל זיך קאָנען פאַרשאַפן אַרבעטס־מכשירים אַדער דאָס נייטיקע רוי־מאַטעריאַל ווי אויך דעם קליינעם סוחר אַדער קרעמער אויף אייגצוקויפן סחורה ביים הורטאָוועניק.

די ערשטע סעקרעטאַרין פון דער קאַסע איז געווען דאָס פריילין ריקל לעווין וועלכע האָט מיט אויסערגעווייגלעכער איבערגעבנקייט פאַר אַ מינימאַלער באַלוינונג דערפילט אירע אויפגאַבן. אינעם לאָקאַל פון דער סיקאָלער „קאַסאַ קופיעצקאַ״ (סוחרים באַנק) האָט זי געפירט די אַגענדן פון דער קאַסע ביי אַ טישל, וואָס איז געשטאַנע דאַרט אין אַ ווינקל... די קאַסע האָט כאַרטיילט הלוואות אין דער הויך פון 50 ביז 300 זלאָטעס, וואָס זענען צוריקגעצאָלט געוואָרן אין וועכנטלעכע מינימאַלע ראַטעס פון איין זלאָטי אָנגעהויבן... די פאַרוואַלטונג פון דער קאַסע האָט אין איר טעטיקייט אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן, ווייל נישט איינמאָל האָט אויסגעפעלט געלט אויסצוצאָלן אַלע באַשטעטיקטע הלוואות, וועלכע זענען אָפט געווען אַ לעבנס־פראַגע פאַר די נויטבאַדעפטיקע. בפרט פאַר פסח, ווען עס איז נייטיק געווען אייגצוקויפן סחורה פאַר די קראָמען, איז תמיד געשטיגן די צאָל בקשות אָן די קאַסע האָט נישט דיספאָניר מיט דעם נייטיקן קאַפיטאַל, כדי צו באַפרידיקן אַלע, וואָס האָבן זיך געוועדעט נאָ

הילף. דעמאָלט האָט דער שרייבער פון די שורות געגומען אין דער „סוחרים באַנק" אַ פערזענלעכע הלוואה אויף צוויי ביז דריי טויזנט זלאָטעס און מיט דער דאָזיקער סומע אויסגעצאָלט אַלע באַשטעטיקטע הלוואות.

מיט יעדן טאָג איז געוואָקסן די באַדייטונג פון דער גמילות־חסדים־קאַסע פאַר די האַנטווערקער און קליינהענדלער. די וויכטיקייט פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע האָט זיך אַרויסגעוויזן בפרט בעת דעם אַלגעמיינעם וועלטשאָפטלעכן קריזיס אין פוילן אינעם יאָר 1929, וועלן אַ שרעקלעכע נויט האָט געהערשט אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל און צענדליקער פאַרוואָלטונג פון דער גמילות־חסדים־קאַסע אין סיקאָל האָט באַשלאָסן אַדורכצופירן אַ גרויסע אַקציע אויף אויסצובערייטערן די טעטיקייט פון דער קאַסע און אַ דאַנק דער דאָזיקער אַקציע איז טאַקע דערמעגלעכט געוואָרן צו ראַטעווען יידישע אַרבעטס־וואַרשטאַטן פון אַ געוואַלטיקער ירידה און צו שאַפן אַרבעטס־מעגלעכקייטן פאַר די פאַופערייזירטע סיקאָלער יידן. אַזוי למשל — וועלן עס האָט זיך, עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, פאַרשפרייט אין די אוקראַאַינישע דערפער אַרום סיקאָל אַ שטאַרקע באַיקאָט־אַקציע קעגן די יידישע דאַרפס־איינוווינער, האָבן די לעצטע צוליב דעם געמוזט פאַרלאָזן זייערע היימען און איבערזידלען קיין סיקאָל. די פאַרוואָלטונג פון דער גמילות־חסדים־קאַסע האָט פאַר יעדן דאַרפס־פליט געקויפט אַ קו און אויף אַזאַ אופן געשאַפן פאַר די אויסגעזידלטע דאַרפס־יידן נייע אַרבעט־און פאַרדינסט־מעגלעכקייטן.

מיטן חורבן פנעם סיקאָלער יידנטום איז אויך אָפגעמעקט געוואָרן די הערלעכע און נוצלעכע הילפס־אינסטיטוציע אינעם יידישן סיקאָל.

די סוחרים־באַנק

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שוועכער עקאָנאָמישער קריזיס אונטער־געהאַקט די יסודות פונעם יידישן וועלטשאָפטלעכן לעבן אין גאַליציע און טויזנטער יידישע משפחות זענען געבליבן אָן פרנסה. דער שוועכער גערמאַנגל פון די יידישע וועלטשאָפטלעכע קרייזן האָט אַוועקגעשטעלט די דעמאָלטיקע יידישע געזעלשאָפטלעכע מנהיגים, וואָס האָבן זיך ס׳רוב גרופירט אַרום דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, פאַר אַן אויפגאַבע ווי אַמשנעלסטן צו אַרגאַניזירן אַ רעטונגס־אַקציע, וואָס זאָל שאַפן די נייטיקע מיטלען פאַר אַ בריט פאַרצוויגטער הילפס־טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס. כמעט אין אַלע יידישע ישובים אין גאַליציע איז אָנגעפירט געוואָרן אָן אינטענסיווע טעטיקייט, קודם־כל צו פאַרזאָרגן דעם יידישן סוחר און בעל־מלאכה מיט ביליקן און באַקוועמען קרעדיט.

אין מזרח־גאַליציע האָט דעם אָנהייב געמאַכט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין לעמבערג, וווּ ס׳איז אין יאָר 1913 אויף דער איניציאַטיוו פונעם דעמאָלטיקן ציוניסטישן

אַנפירער ד״ר ברוידע געשאַפן געוואָרן אַ צענטראַלער קרעדיט־פאַראײַנד, וועלכער האָט געעפנט אין אַ גאַנצער רײַ שטעט זיינע אָפּטיילונגען.

אויך אין סיקאָל האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, מיט ד״ר דוד קינדלער בראש, אָנגעהויבן אַן אַקציע, כדי צו עפענען אַ פיליאַלע פונעם לעמבערגער „קרעדיט־פאַראײַנד״ און עס איז שוין אַפילו פאַר דעם דאָזיקן צוועק געזאַמלט געוואָרן אַ גרעסערער פאָנד. ליידער האָט דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914 אײַבערגעריסן די דאָזיקע טעטיקייט. די געפלאַנטע קרעדיט־אינסטיטוציע איז נישט געגרינדעט געוואָרן און דאָס געזאַמלטע געלט איז בעת דער מלחמה געבליבן דעוואַלואירט געוואָרן.

צום סוף פון יאָר 1918 — וועו עס האָט זיך פאַרענדיקט די בלוטיקע וועלט־מלחמה און גאַליציע איז געוואָרן אַ טייל פון דער אומאָפּהענגיקער פוילישער מדינה, וואָס איז אַנטשטאַנען אויף די חורבות פון דער עסטרייכישער מלוכה, האָבן די געזעלשאַפטלעכע טוער אין סיקאָל געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צוריק אויפצובויען די רואינירטע יידישע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס. באַזונדערס שווער איז געווען די לאָגע פון די יידישע סוחרים, וואָס זענען צוליבן מאַנגל פון קרעדיט נישט געווען בכוח צו פאַרשאַפן זיך די נייטיקע סחורות.

מיט הילף פון דער „דשאָינט״־צענטראַלע אין וואַרשע, וועלכע האָט אָנגעהויבן צו פירן אַן אָלגעמיינע אַקציע צו גרינדן יידישע קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון, האָבן אין סיקאָל אַקטיוויסטן פון דער אָלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע צוזאַמען מיט אַ גרופּע ענערגישע סוחרים, באַשלאָסן צו גרינדן אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק־אינסטיטוציע פאַר יידישע סוחרים. אונטער דער אָנפירונג פון די אָנגעזעענע סוחרים באַבאַד, מאַרקוס קיהל, יצחק קיהל און בערל לעווין איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן אַ גרעסערער סכום געלט, דערביי האָט דער „דזשאָינט״ דערפילט זיין הבטחה צו פאַרגרעסערן דעם גרינדונגס־קאַפּיטאַל מיט אַזאַ סומע געלט, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן אין סיקאָל גופא.

שוין אין די ערשטע חדשים פון איר גרינדונג האָט די סוחרים־באַנק, אָנגעפירט דורך די פריער דערמאָנטע סוחרים באַבאַד און קיהל, אָנטויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט דורך דערטיילן אירע מיטגלידער הלוואות אויף לייכטע באַדינגונגען. מיט יעדן טאָג איז געשטיגן די פאָפולאַריטעט פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע און מיט דער צייט איז אָנטשטאַנען די נויטוועניקייט איבערצוגעבן די אָנפירונג מיט דער באַנק אַ באַזונדערן באָאַמטן, וויײל די ביזאיצטיקע אָנפירער האָבן געאַרבעט אין דער באַנק פרייוויליק אָן שום באַלוינונג. אויף זייער אָרט איז איצט באַשטימט געוואָרן דער זער בכבודיקער סיקאָלער סוחר ר׳ דוד ביק, וועלכער האָט ליקווידירט זיין אייגן געשעפט און איבערגענומען די אָנפירונג מיט דער סוחרים־באַנק. מיט זיין אַחריותפולער און פאַכמענישער אַרבעט האָט ר׳ דוד ביק צוגעפירט דעם דאָזיקן קרעדיט־אָנשטאַלט צו דער מדרגה פון אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך באַלד אַ דאַנק איר נוצלעכער טעטיקייט דערוואָרבן אָנערקענונג און פולן צוטרוי ביי די יידישע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אין

דער שטאָט. אַ דאַנק דער כסדרדיקער אַנטוויקלונג פון דער באַנק איז פון יאָר צו יאָר געשטיגן דער רוח, די רעזערוון און די איינלאַג־קאַפּיטאַלן.

אַ סך בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער באַנק האָבן אַחוץ די אויבן־דער־מאַנטע סוחרים אויך דער באַנק־בוכהאַלטער פאַרנעס, די סעקרעטאַרין לאה גלייכער און דער לייטער פון דער אָפּטיילונג פאַר איינקאַסירן די וועקסלען — בערל לעווין.

פון די הכנסות אירע האָט די באַנק אונטערשטיצט פאַרשידענע יידישע פילאַנט־טראָפישע און קולטורעלע אַנשטאַלטן אין סיקאָל, ווי די העברעאישע שול, דעם פרויען־קרייז, וואָס האָט זיך פיל באַשעפטיקט מיט טראָגן הילף אָרעמע יידישע שול־קינדער.

פון דער דאָזיקער אַזוי נוצלעכער און הערלעכער יידישער אינסטיטוציע איז קיין זכר נישט געבליבן. צוזאַמען מיטן סיקאָלער יידנטום איז אויך פאַרניכטעט געוואָרן די דאָזיקע וויכטיקע עקאָנאָמישע פאָזיציע אינעם יידישן סיקאָל.

קלאַראַ קינדלער

דער „פּרויען־קאָמיטעט" ביי דער אַרבעט

די השפּעה פון היטלעריסטישן רעזשים אין דייטשלאַנד האָט אָנגעטראָפן אין פוילן אויף אַ גינסטיקן באָדן. עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די דעמאָלטיקע סאַנאַציע־רעגירונג אין פוילן געהאַט נאָך די אילוזיע, אַז אַ פּראָ־דייטשע פאָליטיק האָט רעאַלע יסודות און קאָן זיין אַ שטיצפונקט פאַר פוילנס אומאָפּ־הענגיקייט. פוילישע מיניסטאָרן זענען געפאָרן קיין היטלער־דייטשלאַנד און האָבן זיך דאָרט געלערנט די מלאכה ווי אַזוי צו לייזן די יידן־פראַגע.

שוועריקייטן פינצטערע וואָלקנס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אויפן האָריזאָנט פון פוילישן יידנטום. פון איין זייט האָבן די פוילישע אַדמיניסטראַטיוון מאַכט־פאַקטאָרן, — רעאַליזירנדיק די אָפּיציעלע „אָושעם"־אַדרבה־פאָליטיק פון דער פוילישער רעגירונג, אָנגעוועגדט אַלע מיטלען כדי צו באַזייטיקן די יידן פון זייערע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס און פון דער אַנדערער זייט האָבן די יידנפּרעסערישע אַנטיסעמיטישע קרייזן אַנטוויקלט אַ געוואַלטיקע אַנטי־יידישע באָיקאָט־אַגיטאַציע מיטן ציל עוקר מן השורש צו זיין יידישע פּרנסות, יידישע באַשעפטיקונגען.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספער פון עקסטרעמינאַציע־באַשטרעבונגען לגבי די יידישע מאַסן, וועלן דער אַנטיסעמיטיזם אין פוילן האָט אַלץ מער און מער געבושעוועט, האָבן יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אָרגאַניזירט אויף דער יידישער גאַס אַן אַלזייטיקע ווירט־שאַפטלעכע זעלבסהילף. גלייכצייטיק זענען אַקטיוויזירט געוואָרן בריייטע געזעל־שאַפטלעכע כוחות, כדי צו טראָגן הילף דער יידישער אָרעמקייט, וואָס האָט מיט יעדן טאָג אַרומגענומען בריייטערע קרייזן.

*

אין דער דאָזיקער שוועריקער תקופה איז די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין סיקאָל נישט געפאַלן ביי זיך. שוין פון פריער איז אין סיקאָל טעטיק געווען אַ קרייז פון יידישע פרויען, וואָס האָבן אָנטוויקלט אַ לעבהאַפטע פילאַנטראָפישע אָרבעט לטובת דער יידישער אָרעמקייט אין דער שטאָט.

און וועז דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל איז געוואָרן אָזוי מרה־שחורהדיק, אַז אין נישט איין יידישער היים האָט מען ממש געהונגערט, האָבן מיר, טעטיקע אינעם פרויען־קרייז, זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון פון דער אחריות, וואָס ליגט אויף אונדז אין אַזאַ שוועריקער לאָגע און מיר האָבן באַשלאָסן

מושבת קיץ של ילדי בתי־הספר בסוקל בשנת 1937
יידישע שולקינדער אין סיקאָל אויף אַ זומער־קאָלאָניע אין יאָר 1937

אויסצובריייטערן אונדזערע טעטיקייט אין איינקלאַנג מיט די נייע גרויסע אויפגאַבן אויפן געביט פון סאָציאַלער הילפס־אַרבעט.

צו דעם צווועק האָבן מיר קודם כל רעאָרגאַניזירט אונדזער פרויען־קרייז און אויס־געווויילט אַ נייע פאָרוואַלטונג מיט דער פרוי דאָקטאָר וואָלפראַם בראש. זי איז געווען צווישן אונדז די עלטסטע און האָט כּאַרמאָגט אַ סך אַרגאַניזאַציאָנעלע פעיקייטן און דאָס וויכטיקסטע... אַ גאָלדן האַרץ.

די עיקר־טעטיקייט אונדזערע אין די דעמאָלטיקע שווערע צייטן איז געווען דאָס איינאַרדנען צוגאַבלעכע באַשפייזונג פון יידישע קינדער אין די שולן, ווו ס׳איז אַפילו פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע קינדער־באַשפייזונג, אָבער יידישע קינדער האָבן פון איר נישט גענאָסן אויס צוויי סיבות: ערשטנס דער שלעכטער רצון פון די לערערס כלפי די יידישע קינדער און צווייטנס — כשרות.

פונעם צונויפגעזאַמלטן ביי יידן געלט איז מעגלעך געווען צו דערלאַנגען יעדן טאָג יעדעם יידישן שול־קינד — געווען זענען עס דעמאָלט עטלעכע הונדערט — אַ גלאָז הייסן קאָקאָאָ און אַ גרויסע זעמל.

שפעטער האָבן מיר געעפנט אַ קוך, וועלכע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן הויף

ארוחת בוקר לילדי עניים בקייטנה בסוקל שבמגרשו של אברהם באַרד
בעתן אַרויסגעבן פרישטיק. קינדער פון אַרעמע עלטערן אויף דער זומער־קאָלאָניע אויפן פלאַץ פון אברהם באַרד אין סיקאָל. הראשונה משמאל (די ערשטע פון לינקס): די פרוי רנה מענקס ז״ל

פון באַרטס גרויסן האַלץ־סקלאַד. דאָרט האָבן די קינדער באַקומען געשמאַקע מיטאָגן. זומער פלעגן מיר דאָרט אויך עפענען קינדער־קאָלאָניעס.

אַן אויסערגעווייניגלעכע איבערגעבנקייט ביי דער אָנפירונג מיט דער דאָזיקער אַרבעט האָט אַרויסגעוויזן די לעצטע פאַרזיצערין פון אונדזער פאַרוואַלטונג, די ענער־גישע פרוי מענקעס ז״ל, וואָס האָט מיט אמתער מסירת נפש דערפילט אירע אויפגאָבן. מיר האָבן באַשטייערט די יידן, וואָס האָבן נאָך פאַרדינט, אַזוי, אַז אויף ווינטער האָבן אַלע יידישע שול־קינדער באַקומען נייע מענטלען און ווארעמע שיכלעך. די דאָזיקע אַקציע האָבן מיר אַזוי געפירט ביז צום פאַרנעמען די שטאָט דורך די דייטשע רוצחים.

בעת דער נאַצישער אָקופאַציע, איז אין סיקאָלער געטאָ נישט מעגלעך געווען דורכצופירן וועלכע ס׳איז געזעלשאַפטלעכע אַקציע. אַחוץ דער קוך, וועלכע איז געפירט געוואָרן בייַם יודענראַט, זענען נאָך איינצלנע יידישע משפחות בכוח געווען מיט אַ מיטאָג אַרויסצוהעלפן דעם אָדער יענעם הונגעריקן ייד. דאָס איז אָבער געווען אַ טראָפן אין ים, ווייל נויט און הונגער האָבן געהערשט אינעם סיקאָלער געטאָ.

זכרונות ואישים

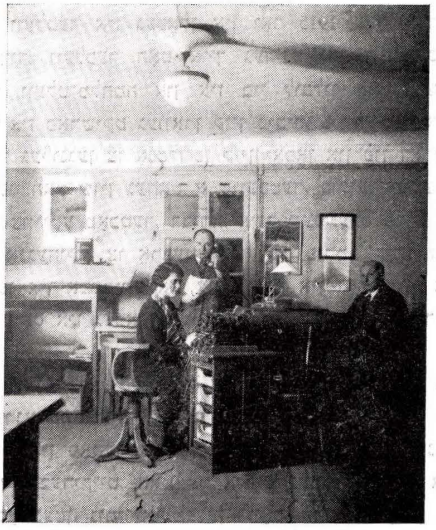
זכרונות און פערזענלעכקייטן

צבי קלינגער
(מילאַנאָ — איטאַליע)

וואָס איך געדענק פון סיקאָל?

קיין סיקאָל בין איך געקומען פון מיין געבורטסאָרט „זאַבוזשע", ערשט, וען איך האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן אַלס בוכהאַלטער און קאָרעספאָנדענט אין דער דאָרטיקער דרוקעריי און פּלאָמבען־פאַבריק, וועלכע האָט געהערט צו דער פירמע „מרדכי קיהל׳ס זין". אין דער דאָזיקער אונטערנעמונג בין איך געווען באַשעפטיקט במשך 7 יאָר, ביז וען איך בין אין יאָר 1929 אַוועקגעפאָרן קיין איטאַליע.

די פירמע „מרדכי קיהל׳ס זין" האָט געהערט צו זייער אַרבעטזאַמע און פּעזיקע מענטשן. דעם פונדאַמענט פאַר דער אונטערנעמונג האָט געלייגט ר׳ מרדכי קיהל נאָך מיט יאָרן צוריק און ער האָט עס אַזוי אַנטוויקלט, אַז אַ חוץ אַ גרויסער צאָל קונים

במשרד של פירמה קיהל (אין ביורא פון דער פירמא קיהל)
ע״י שולחן הכתיבה יושב (ביים שרייבטיש זיצט): דוד קיהל — ע״י הטלפון עומד (ביים טעלעפאָן שטייט): יצחק קיהל — ע״י מכונת־הכתיבה יושבת (ביי דער שרייב־מאַשין זיצט): אידה פינקל

פון גאַנץ פוילן, האָט ער זיינע אויסאַרבעטונגען עקספּאַרטירט אין אַנדערע אייראָפּעיִשע לענדער און אפילו קיין אַמעריקע. אַ דאַנק די נייעסטע מאַשינען און מאָדערנסטע פאַבריק־אייניריכטונגען, וועלכע האָבן דערמעגלעכט אַ מאַסן־פּראָדוקציע, האָט ער כמעט נישט געהאַט קיין קאָנקורענץ.

מיט דער צייט האָט זיך מרדכי קיהל פאַמעלעך צוריקגעצויגן פון דער אַרבעט און איבערגעגעבן די אָנפירונג מיט דער אונטערנעמונג זיינע זין, וועלכע האָבן ווייטער געפירט דאָס געשעפט אונטער דער אַלטער פירמע.

מרדכי קיהל האָט געשטאַמט פון מערב־גאַליציע און איז געווען דעם ליזענסקער רבס אַן אייניקל. ער האָט פאַרמאָגט אַ סך וויסן און איז געווען אַ הויך געבילדעטער און באַוווסטזיניקער מענטש — און אַפילו צו פיל מאָדערן פאַר אַזאַ שטאָט ווי סיקאָל. מען פלעגט אים רופן „דער מאַזור". וועג ער האָט אַמאָל אין אַ וואָכנטאָג צו אַ יאַרצייט געדאַווענט אין בית־המדרש, האָבן עטלעכע בחורים — צווישן זיי אברהמציע קיסנוק — געוואַרפן אויף אים נאַסע שמאַטעס בעת ער איז געשטאַנען פאַרן עמוד. פון דעמאָלט אָן האָט ער אָנגעזאָגט קינדס קיינדער נישט צו דאַוונען אין בית־המדרש. זינט דעמאָלט איז ער געווארן אַ מתפלל אין דער סטרעליסקער קלויז.

פיל געהאָלפן אינעם געשעפט האָט אים זיין זון יצחק. אויסער אים האָט מרדכי קיהל געהאַט נאָך דריי זין: משה — דער עלטסטער, וועלכער האָט געלעבט אין ליזענסק, — יעקב, וועלכער איז געפאַלן אין יאָר 1915 בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און יודל דוד, וועלכער האָט אויך געדינט אין דער עסטרייכישער אַרמיי בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און איז ביי לובלין אַריינגעפאַלן אין רוסישער געפאַנגנשאַפט. ער איז פאַרשיקט געווארן קיין סיביר, פון וואַנען ס׳איז אים בעת דער רוסישער רעוואָלוציע געלונגען צו אַנטלויפן קיין יאַפאַן און פון דאָרט איז ער געקומען קיין אַמעריקע, ווו ער האָט שוין געהאַט אַ שוועסטער, כוליע. אויסער איר האָט מרדכי קיהל געהאַט נאָך אַ צווייטע טאָכטער, דבורה, אשר וועניגערס פרוי.

וועג איך האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן ביי דער פירמע קיהל אין יאָר 1922, איז יודל דוד נאָך געווען אין אַמעריקע און איז ערשט אין יאָר 1926 צוריקגעקומען קיין סיקאָל. יעקב קיהל, וואָס איז געפאַלן בעת דער מלחמה האָט איבערגעלאָזט אַן אלמנה אָן קינדער.

מיט דער צייט, וועג מרדכי קיהל איז צוליב זיין עלטער נישט געווען שוין מסוגל צו פירן דאָס אונטערנעמען, איז די גאַנצע לאָסט פון אָנפירן מיטן עסק געפאַלן אויף יצחקן, וועלכער האָט זיין פאָטער געהאָלטן אין גרויס כבוד. כדי נישט צו וועקן ביי אים דאָס געפיל פון איבעריקייט, האָט ער אים איבערגעלאָזט די אָנפירונג מיט דער אָפּטיילונג פון אויסאַרבעטן גומי־שטעמפלען, וואָס איז געווען אַ גאָר לייכטע באַשעפטיקונג. דערמיט האָט זיך געשטאַרקט דעם פאָטערס זעלבסטאַווויסטזיין און זיין פינאַנציעלע פאָזיציע אין דער אונטערנעמונג.

פונקט ווי פריער — פלעגט מרדכי קיהל אויך איצט אַרויסהעלפן יעדעם נויט־

באַדערפטיקן ייד מיט אַ גמילת־חסד, דערביי פלעגט ער קיין מאָל נישט נעמען קיין קבלה, נישט נאַטירט אפילו דעם נאָמען פונעם לייער, פאַרלאָזנדיק זיך בלויז אויף זיין נאמנות.

אין מרדכי קיהלס הויז האָט יעדער אַרעמאַן תמיד באַקומען אַ גרעסערע נדבה. נאָר ווען ס׳פלעגן קומען רבנישע אַדער רבישע אייניקלעך, וואָס פלעגן זיך לעגיטימירן מיט לאַנגע יחות־בריוו, פלעגט ער תמיד מיט פאַרדרוס פרעגן, פאַר וואָס זיי ווילן נישט לערנען אַ מלאכה... איז דאָך ער אַליין אויך געווען אַ רבס אָן אייניקל און האָט געלערנט די מלאכה פון דרוקערייי...

אין יאָר 1927 איז מרדכי קיהל שווער קראַנק געוואָרן און ווען ער האָט געפילט, אַז ער האַלט ביים שטאַרבן, האָט ער אַחוץ מיך געלאָזט רופן זיינס אַ גוטן פריינד, ראובן בערגלאז, וועלכער איז געווען ביי אים אָן אָפּטער אייניגייער און צונעמענדיק אונדז אַלס עדות האָט ער אויסגעדריקט זיין לעצטן ווילן:

— „מיין גאַנץ פאַרמעגן" — האָט ער געזאָגט — „זאָל צו גלייכע חלקים צעטיילט ווערן צווישן מיינע קינדער, דערביי זאָל דער טייל, וואָס וועט דאַרפן צופאַלן מיין עלטסטן זון משה, פאַרשריבן ווערן אויפן נאָמען פון זיינע קינדער, וויל אים אַליין טו איך אויסשליסן פון דער ירושה, מחמת נאָך מיט 30 יאָר צוריק, ווען איך האָב אים חתונה געמאַכט, האָב איך אים איבערגעגעבן מיין גאַנץ פאַרמעגן אין ליזענסק... איך האָב אים דעמאָלט געשענקט און איבערגעלאָזט דאָרט מיין געשעפט און אַליין בין איך אַוועק קיין סיקאָל, כדי נישט צו ווערן זיין קאָנקורענט".

„אין סיקאָל" — האָט מרדכי קיהל ווייטער דערקלערט — „האָב איך געמוזט אַנהייבן אויף ס׳ניי בויען אָן עקזיסטענץ און צוזאַמען מיט מיין פרוי האָבן מיר שווער געאַרבעט. אין יאָר 1918, נאָך דעם, ווי מיין זון משה איז געוואָרן אָן אלמן, האָט ער באָלד חתונה געהאַט מיט אַ יונג מיידל און עס האָט נישט לאַנג געדויערט, האָבן אַלע זיינע קינדער פון דער ערשטער פרוי זיינער געמוזט פאַרלאָזן די היים... זיי זענען דעריבער צעשפּרייט איבער דער גאַרער וועלט... און דאָס איז טאַקע די סיבה, צוליב וועלכער איך ווייל, אַז נישט ער, נאָר זיינע קינדער זאָלן מיך ירשענען".

אָפּגעשוואָכט און אויפגערעגט נאָך די דאָזיקע אויפקלערונגען האָט ער איבער־געריסן זיינע רייד און זיך אַוועקגעלייגט. אַ ווייללע זיך אָפּגערוט, האָט ער צום סוף געזאָגט: „איך זאָג נישט וידוי, ווייל איך האָב די אַלע עברות נישט געטאָן... איך האָב זיך אין מיין לעבן באַמיט אָפּצוהיטן די עשרת הדברות און דערמיט — מיין איך, האָב איך דערפילט מיין פליכט צו גאָט און צו מענטשן".

באַלד דערנאָך איז ער נפטר געוואָרן.

*

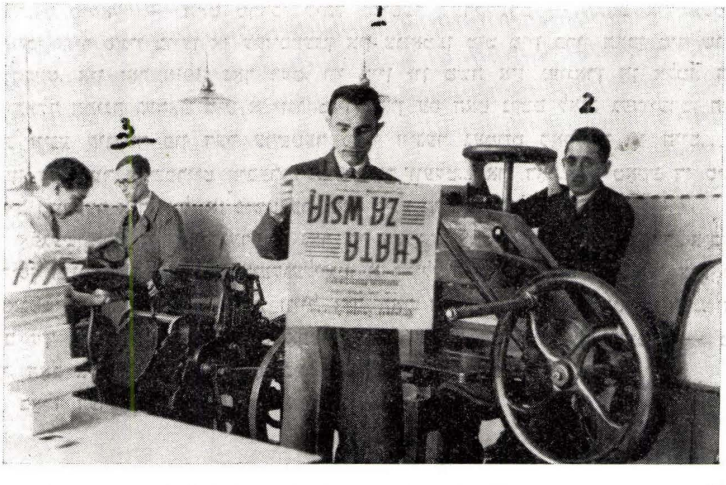
יודל דוד האָט געהאַט אַ זייער פיינע און לייטישע פרוי. זי האָט אויך געשטאַמט פון מערב־גאַליציע. פון דער היים האָט זי געהייסן מאַלציע קאַרפ. בשעת ס׳איז

אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און איר מאַן האָט געדינט ביים עסטרייכישן מיליטער, האָט זי זיך אויפגעהאַלטן אין יאַסלע און וועט די רוסן האָבן פאַרנומען די דאָזיקע שטאָט, איז זי אַנטלאָפן מיט איר איין־אוין־איינציק טעכטערל, וואָס איז איר ליידער אויפן וועג געשטאָרבן. די טיפע דערשיטערונגען און איבערלעבונגען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן שטאַרק געווירקט אויף איר געמיט. וועט יודל דוד איז אַהיים געקומען פון אַמעריקע, האָט זיך איר געזונטהייטשטאַנד נישט געבעסערט. זי איז געבליבן קינדערלאָז, פון וואָס זי האָט שטאַרק געליטן. איר אויסערגעווייניליגער גוטער און אייִדעלער כאַראַקטער האָט איר פאַרשאַפט פיל אַכטונג און ליבשאַפט מצד דער גאַנצער משפחה, וועלכע האָט זיך באַצויגן צו איר מיט טרייישאַפט און האַרציקייט.

*

אַ שוועסטער אומגליק האָט אין יאָר 1929 געטראָפן יצחק קיהל. בעת ער איז געווען אין עסטרייך, כדי אייִנצוקויפן מאַטעריאַל פאַר דער פלאָמבן־פאַבריק, איז ער פלוצים קראַנק געוואָרן אויף אַ שווערע געהירן־קראַנקייט. מען האָט אים אויבערגעפירט אין פּראָפעסאָר וועגנקנאַכס שפּיטאָל אין ווין, ווו ער איז אַפּגעלעגן מער ווי 6 חדשים. ער האָט נאָך געהאַט מזל, וואָס פון דער קראַנקייט איז אים געבליבן אַ קליינער פאַראַליז פון רעכטן פוס און פון דעמאָלט אָן האָט ער אַ ביסל אונטערגעהינקט.

אין דער פאַבריק האָבן מיר געהאַט צוויי ווערקפירער: אַ געוויסן לאַצעלסבערגער,

בעת עבודה בבית דפוס קיהל (בעת דער ארבעט אין דער דרוקערייִ קיהל):
מימין (פון רעכטס): אהרן ראַצער, זישע האַרוויץ, העשל גולדבערג

אַ ווינער, וועלכער איז געווען טעטיק אין דער פּלאַמבן־פאַבריק און זיצט האַרוויץ, חיים בער האַרוויצנס אַ זון, וועלכער האָט געפירט אויף אַן אויסגעצייכנטן אופן די דרוקערייַ. עס זענען דאָרט געדרוקט געוואָרן ליטאָגראַפישע עטיקעטן פון פיינעם קאָרטאָן אין פאַרשידענע פאַרמען פאַר כעמישע פאַבריקן, פאַר פאַרפום־און פאַרבן־אויסאַרבעטונגען, פאַר זאַלצגרובן און גרויסע מילן, דערביי האָבן מיר אַפילו קאָנקורירט מיט מאיר לייב גלאזערס דרוקערייַ.

דער ווינער וועלקפירער איז געווען אַ שכור; ער איז אָבער געווען אַ גוטער פאַכמאַן.

זיצט האַרוויץ, אַ זייער סימפּאַטישער בחור, האָט געהאַט אַ טבע צו חברן זיך מיט קריסטן, פון וואָס זיין פאָטער פלעגט האָבן גרויס צער. ער האָט געדאַוונט אין דער הויפּטיַנער קלויז, ווו עס פלעגן דאַוונען אַזעלכע חשובע בעלי־בתים ווי ישראל בארד מיט זיינע זין און איידעם, יצחק בירנבוים, ישכר בער פלאם מיט זיינעם בן יחיד, יצחק, שלמה קרעמינער מיט זיינע זין, אבוש שווארצוואַלד מיט זיין זון העשל און נאָך אַזעלכע אַנגעזעענע יידן. עס האָט אויך דאָרט געדאַוונט מאיר לייב גלאזער פון טאַרטאַקיוו, אַ שוועסטערקינד פונעם דרוקער מאיר לייב גלאַזער. אין די ימים נוראים פלעגט ער דאַוונען פאַרן עמוד. ער האָט געהאַט אַ גאָר שיינעם קול און אַ פיינעם נוסח. ווען ער פלעגט זאָגן דעם „לדוד מזמור" פסוקים־ווייז, זענען אין דרויסן ביי די פענצטער פון דעם קלויז געשטאַנען יידן, וואָס האָבן שוין געהאַט געענדיקט דאָס דאַוונען אין דער שול אָדער אין בית־המדרש און האָבן מיט פאַרכאַפּטן אָטעם זיך צוגעהערט צו יעדעם וואָרט און באַוונדערט מיט וואָס פאַרא מתיקות און דבקות ער פלעגט עס אַרויסזאָגן.

*

ווען די סאָוויעטישע מאַכטאַרגאַנען האָבן אין יאָר 1940 פאַרנומען סיקאָל, האָבן זיי איבערגעגעבן די אַנפירונג מיט קיהלס אונטערנעמען די צוויי וועלקפירער: לאצעסבערגער און זיצט האַרוויץ.

טראָגיש איז געווען דער גורל פון יודל דוד קיהל און זיין משפחה. אין יאָר 1943 האָב איך זיך געטראָפן אין ניו־יאָרק מיט עזריאל חאַראַק, וועלכער האָט זיך על פי נס אַרויסגערעטעוועט פונעם נאַצישן גיהנום און ער האָט מיר דערציילט, אַז ווען ער האָט אין לעמבערג געזען יודל דוד קיהלן מיט זיין פרוי, האָט ער זיי צוגעריעדט זיי זאָלן צוזאַמען מיט אים דורך די קאַרפּאַטן אַריבער די רוסישע גרענעץ. זיי האָבן זיך ליידער נישט געקאָנט אַנטשליסן און זענען צוריקגעקומען קיין סיקאָל, ווו זיי זענען אין מאַי 1943 אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע סיקאָלער יידן.

אויך יצחק קיהל האָב איך געראָטן, ווען ער איז אין יאָר 1937 געקומען אויף אַ באַזוך קיין איטאַליע, צו ליקווידירן פאַמעלעך די פאַבריק אין סיקאָל און אַריבערצו

פירן זי קיין ארץ־ישראל. ער האָט זיך נישט געקאָנט אַנטשליסן צו ליקווידירן אַן אונטערנעמונג, וועלכע ער האָט מיט שווערער מי במשך יאָרן געהאָלפן אויפבויען.

האָט דען ווער געקאָנט גלייבן און זיך פאָרשטעלן, אַז דאָס מענטשלעכע לעבן וועט ווערן אַזוי הפקר?... אָט... דאָס איז טאַקע געווען אונדזער אַלעמענס טראַגישער טעות, וואָס מיר האָבן נישט געקאָנט און נישט געוואָלט גלייבן, אַז ס׳איז גאָר מעגלעך אַזאַ טאָטאַלער חורבן... און פאַר דעם גורלדיקן טעות האָבן מיר אַזוי טייער באַצאָלט.

יצחק קיהל איז דורך די דייטשע רוצחים אויף אַ שוידערלעכן אופן פאַרפיניקט געוואָרן. באַלד נאָך דעם, ווי זיי האָבן פאַרנומען סיקאָל, האָבן זיי אים אויפגעפאָדערט צו ווערן אַ מיטגליד פון „יודענראַט״ און ווען ער האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט, איז ער פאַרשפּאַרט געוואָרן אין דער געסטאַפּא־תפיסה, ווו מען האָט אים אַזוי שוידערלעך געפיניקט, אַז ער האָט זיך אַליין געבעטן, זיי זאָלן אים דערשיסן. די „טובה״ האָבן די דייטשע רוצחים נישט געוואָלט אים אַזוי לייכט צוליב טאָן. ער האָט נאָך גענוג לאַנג געליטן, ביז די תלינים האָבן אים ענדלעך דערשאָסן. אַזוי טראַגיש איז אומגעקומען אַזאַ טייערער און אידעלער ייד.

*

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך זיך אַנגעהויבן אַרום צוקוקן וועגן עפּעס אַ פּאַסנדע באַשעפטיקונג. צו הילף איז מיר געקומען מיין חבר פון די חדר־יאָרן קלויז־יאָרן, בוני אונגער, וועלכער האָט מיר אויפמערקזאַם געמאַכט אויף אַ מודעה אין לעמבערגער „טאָגבלאַט״, אַז די צוויי ברידער טעמפּעלמאַן זוכן לערער צו זייערע קינדער. ער אַליין — האָט ער מיר דערציילט — האָט שוין געשריבן צו איינעם פון די טעמפּעלמאַנס און איצט וואָרט ער נאָר אויף אַ תשובה.

איך האָב באַלד געשריבן צום צווייטן ברידער טעמפּעלמאַן און אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר ביידע באַקומען איינלאַדונגען איבערצונעמען די אַרבעט.

די טעמפּעלמאַנס האָבן געווויינט אין אַ דאַרף, וואָס האָט געהייסן קונין, עפּעס אַ דריי קילאָמעטער ווייט פון דער באַנסטאַציע דאָבראָסין לעבן זולקווע. מיר האָבן זיך דאָרט געפילט ווי אין גן־עדן. די אַרבעט אונדזערע איז געווען נישט קיין שווערע, ווייל דאָס דורכמאַכן די לעקציעס מיט די קינדער האָט פאַרנומען קוים עטלעכע שעה, אַזוי, אַז מיר האָבן געהאַט גענוג פרייע צייט צו לערנען און צו לייענען.

נאָך אַ יאָר אויפנהאַלט אינעם דאָזיקן דאָרף, האָבן זיך צעשיידט אונדזערע ווענען. בוני אונגער איז אַריבער קיין זשולקווע און געפונען דאָרט באַשעפטיקונג אַלס בוכ־האַלטער אין אַ פּעלץ־געשעפט און איך האָב אויף אַ קורצע צייט איבערגענומען אַן אַרבעט אין אַן עקספּאָרט־פירמע פון תבואה, און באַלד דערנאָך אָנגעהויבן צו אַרבעטן ביי די קיהלס.

בוני איז שפּעטער אַוועק קיין לעמבערג און אין יאָר 1941 האָבן מיר זיך ווידער געטראָפן אין ניו־יאָרק, וווהין איך בין ערשט וואָס געקומען פון בראַזיל. מיר האָבן

זיך זייער אפט באַגעגנט און אויך שפּעטער, וועט איך בין נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה צוריקגעפאָרן קיין איטאַליע, זענען מיר פאַרבליבן אין געשעפטלעכע פאַר־בינדונגען. אין יאָר 1960 איז ער פלוצים נפטר געוואָרן.

זיינס אַ פלימעניק אלעזר, ישראל אונגערס אַ זון, לעבט היינט אין ישראל. איך האָב אים געקענט נאָך אַלס קינד. אין צוזאַמענהאַנג מיט אים, איז פאַרבליבן אין מיין זכרון אַן עפּיזאָד, וועלכן איך קאָן נישט ביזן היינטיקן טאָג פאַרגעסן.

אין יאָר 1938 — וועט מוסאָליני האָט באַשלאָסן צו גיין אין די דרכים פון היטלער ימ"ש, האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ פאַראָרדענונג, אַז אַלע אויסלענדישע יידן מוזן במשך 6 חדשים פאַרלאָזן איטאַליע און אַלס לעצטער טערמין איז באַשטימט געוואָרן דער 12 מערץ 1939. אין איינעם פון יענע ביטערע טעג האָט מיך באַזוכט אין מיין פאַבריק אלעזר אונגער, וועלכער האָט זיך אויפגעהאַלטן אין איטאַליע אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. ער איז געקומען צו מיר פונקט עטלעכע מינוטן נאָך דעם, ווי ס׳איז געווען ביי מיר אין דער פאַבריק דער אינספּעקטאָר פון דער פאַשיסטישער געהיים־פּאָליציי, וועלכער איז געקומען מיך וואַרענען, איך זאָל נישט האָבן קיין פאַלשע האָפענונגען צו קענען בלייבן אין לאַנד איין טאָג לענגער, ווי ס׳איז באַשטימט געוואָרן אינעם רעגירונגס־דעקרעט — און כדי מיך צו איבערצייגן, ווי שטרענג דער ענין וועט באַטראַכט, האָט ער מיר געוויזן אַ האַנטביכל, אין וועלכן ס׳איז מיט געדרוקטע אותיות אויפגעצייכנט געווען מיין נאָמען.

ווען אלעזר איז צו מיר געקומען, בין איך נאָך אַלץ געווען אונטער דעם רושם פון דעם פאָליציי־אינספּעקטאָרס רייד און איך האָב אים דערציילט מיינע צרות, אַז איך וועל מוזן אַלץ איבערלאָזן און פאַרלירן אַלץ, וואָס איך האָב אויפגעבויט און דערצו ווייס איך נישט וווהין צו גיין. אלעזר האָט מיך פאַרחידושט אַנגעקוקט און אַ פרעג געטאָן: „ווי אַזוי קען אַ מענטש רעדן וועגן פאַרמעגן, ווען די גאַנצע וועלט שטייט אין פלאַמען„? איך האָב נישט געווסט, וואָס צו ענטפערן, ווייל איך האָב געפילט, אַז ער איז געווען געראַטן. ביי מיר אין הארץ בין איך אים מקנא געווען, ווייל ער האָט געהאַט פאַר זיך אַ ציל, בעת איך האָב נאָך נישט געווסט מאין יבוא עזרי...

די פוילישע רעגירונג האָט מיך געהאַט אויסגעבירגערט צוליב דעם, וואָס איך האָב שוין במשך 13 יאָר געווינט אין אויסלאַנד. איך האָב געהאַט פאַרקלאָגט די פוילישע ממשלה צום העכסטן טריבונאַל אין וואַרשע, אָבער דערווייל האָט דאָס פוילישע קאָנסולאַט אַוועקגענומען ביי מיר דעם פאַספּאָרט און איך בין פאַרבליבן אַן דאָקומענטן, וואָס איז אין יענע צייטן געווען ממש אַ קאַטאַסטראָפע.

די יאָרן, במשך וועלכע איך האָב געלעבט אין איטאַליע זענען געווען זייער גוטע. אמת — מען האָט געלעבט אונטער אַ דיקטאַטאָרישער הערשאַפט, אָבער מען האָט עס ביז 1938 איבערהויפט נישט געפילט, בפרט אין צפון־איטאַליע, ווו אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג איז געווען כמו־פאַשיסטיש, בכלל נישט מיטן גאַנצן האַרץ. די איטאַליענער זענען בטבע זייער גוטע מענטשן און פון אַנטיסעמיטיזם האָבן

זיי בכלל נישט געהאַט קיין באַגריף. מען האָט זיי ערשט געמוזט לערנען און היטלער ימ״ש האָט זיי שוין געשיקט די אמתע לערער.

*

מיין קומען קיין איטאַליע האָב איך געהאַט צו פאַרדאַנקען די ברידער פייבל, ר׳ אברהם׳ס קינדער פון וועלכע די צוויי עלטערע, — יעקב איז אַוועקגעפאָרן קיין ווין און דער צווייטער — לייב קיין בודאַפּעשט. נאָך דעם ווי זייערע מוטער איז געשטאָרבן אין יאָר 1917 אין עלטער פון קוים 43 יאָר, זענען פאַרבליבן דריי יתומים: שמואל אין עלטער פון 13 יאָר, מאיר פון 10 און יוסף פון 8 יאָר *.

שוין דעמאָלט — אין די קינדער־יאָרן זענען די דריי יתומים געווען שטאַרק צו מיר צוגעבונדן און האָבן מיך — עלטער פון זיי מיט עטלעכע יאָר — באַטראַכט ווי אַן עלטערן ברודער. יעקב פייבל האָט פון ווין געשריבן צו מיר, איך זאָל אַכטונג געבן אויף זייניע דריי יונגערע ברידער... איך זאָל זיין זייערער לערער און וועג־ווייזער. געפילן פון אמתער האַרציקער ברידערלעכקייט האָבן מיך שטאַרק פאַרבונדן

משפּחת פייבל — יושב (זיצט): ר׳ אברהם פייבל ז״ל
עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): יוסף פייבל, גר בישראל (ווויינט אין ישראל), שמואל פייבל, גר באמריקה (ווויינט אין אַמעריקע), ליאון (לייב) פייבל ז״ל, יעקב פייבל ז״ל מינה פייבל עם בנה בצלאל, גרים במילגו (ווויינען אין מילאַנו), מאיר פייבל ז״ל

* יוסף פייבל באַטעטיקט זיך היינט געזעלשאַפטלעך אלס סעקרעטאַר פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט פון דער סיקאַלער שארית־הפליטה אין ישראל.

מיט די ברידער פייבל און די דאָזיקע צוגעבינדנקייט איז קיין מאָל נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן, הגם מיר זענען יונגערהייט אַוועק פון סיקאָל און געלעבט ווייט פון אַנאַנדער. וועמען יעקב פייבל, דער עלטסטער, איז פון ווין אַוועק קיין איטאַליע, האָט ער באַלד אַריבערגעצויגן צו זיך אַלע זיינע ברידער.

דעריבער — וועמען איך האָב דערזען די מעגלעכקייט ווידער צוזאַמען צו זיין מיט די ברידער פייבל, האָב איך נישט לאַנג געצעגערט און באַלד זיך אַנטשלאָסן צו פאַרלאָזן די אַרבעט ביי דער פירמע קיהל און אין יאָר 1929 בין איך אַוועקגעפאָרן קיין איטאַליע. דאָרט האָבן שוין געווינט אַלע ברידער פייבל מיט אויסנאָם פון דעם יונגסטן, יוסף, וועלכער איז שפעטער נאָך מיר אויך אַהינגעקומען.

די בני־פייבל, וואָס זענען נאָך צו דער צייט אַוועק פון סיקאָל, האָבן אָבער איבערגעלאָזט אין דער היימשטאָט אַ גרויסע משפחה פון איבער הונדערט נפשות, אַזוי פון פאָטערס ווי אויך פון דער מוטערס צד, וואָס זענען אַלע אומגעקומען אינעם נאַצישן גיהנום...

אין איטאַליע גופא האָבן די פייבלס געליטן פון אַ שווערן פאַרלוסט פון צוויי ברידער, פון וועלכע איינער איז געווען אַן אינדירעקטער און דער צווייטער אַ דירעקטער קרבן פון דעם פאַרשאָלטענעם נאַצישן רעזשים.

מאיר פייבל איז געווען אַ מענטש פון שנעלן דענקען און האָנדלען. תיכף נאָך דעם, ווי ס׳איז פאַרשפּנטלעכט געוואָרן דער אַנטי־יידישער דעקרעט, האָט ער זיך באַלד אַריענטירט ווי געפערלעך ס׳איז די לאָגע און האָט פאַרקויפט זיין פאַבריק מיטן דעטייל־געשעפט... אין טאָג אָבער, ווען ער האָט געזאָלט זיך טרעפן מיטן קונה... איז ער פלוצים געשטאָרבן...

במשך דער גאַנצער נאַכט האָט ער אַזוי שווער געאַרבעט, אַלץ צוגעגרייט, כדי אין דער פרי איבערצוגעבן אַלץ דעם קויפער... ליידער האָט אים דאָס האַרץ פאַרזאָגט... ער איז געווען נאָך אַזוי יונג... קוים אַלט געווען 32 יאָר... תמיד אַזוי געזונד און אַרבעטסזאָם...

דער צווייטער, שוין אַ דירעקטער נאַצישער קרבן איז געווען לייב פייבל. איך פּלעג אים רופן: „דער געראָבטער״ — ווייל ער האָט געהאָט אַ שטאַרק כאַראַקטערדניש און אַ טיף געפּיל פאַר געראָבטקייט. איך פלעג אויך זאָגן אויף אים, אַז ער איז איינער פון די ל״ו צדיקים... ער פלעגט זיך פשוט אָפּפערן פאַר מענטשן און אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען אין פאָרם פון מתן בסתר... קיין מאָל האָט ער נישט געוואָלט דעריבער רעדן און דערמאָנען, וועמען ער האָט געהאָלפן.

אַזוי, ווי ער איז געווען אַן אַרגענטינער בירגער, איז ער געווען דער אייניציקער, וואָס האָט זיך דערוואָגט צו בלייבן אין איטאַליע בעת דער מלחמה. מיר זענען אַלע זיך צעפאָרן... אייניער פריער... אייניער שפעטער... נאָר ער האָט זיך אַנטשלאָסן צו בלייבן. שפעטער, ווען ער האָט אייניגעזען דעם טעות און האָט געוואָלט אַריבער אין דער שווייץ,

האָט אים געמסרט איינער פון זיינע אַנגעשטעלטע און די נאַצישע גרענעץ־פּאָליציי האָט אים געכאַפּט און פֿאַרשיקט קיין בערגען־בעלזען.

ביזן היינטיקן טאָג קאָן איך נישט באַגרייפן, פון וואַנען ער האָט געהאַט די כוחות אויסצוהאַלטן די גרויזאַמע פּיניקונגען אין דעם דייטשן טויט־לאַגער.

נאָך דער מלחמה, וועט מיר האָבן זיך וויידער באַגעגנט אין איטאַליע און איך האָב געוואָלט אַרויסבאַקומען פון אים פּרטים וועגן זיינע איבערלעבונגען און יסורים אינעם גיהנום פון בערגען־בעלזן, האָט ער קיין מאָל מיר נישט געענטפֿערט און מיט קיין וואָרט פֿלעגט ער נישט דערמאָנען די יאָרן פון די שוידערלעכע פּיניקונגען. מען האָט אים אין לאַגער אויסגעהאַקט אַלע ציין אין מויל און באַלד נאָך דער באַפֿרייאונג האָבן זיך ביי אים באַוויזן די פֿאָלגן פון די שוועריע קלעפּ, מיט וועלכע די דייטשע

ליאון (לייב) פּייבל, במילנו

דאָס גרויסע גרופּ־בילד פֿון דעקאַ (מאַכט אויך ווידער דעמל דאָס בילד) דאָס גרויסע פּוסט פֿון דעזשיק מיט דעם אַלטן מאָרדכי מיט זיין ווייסן בערדל

רוצחים האָבן נישט געשפּאָרט אין בערגן בעלזען. דער דויערנדיקער קראַנקהייטס־צושטאַנד, קאָמפּליצירטע מערפאַכע אָפּעראַציעס האָבן דערשעפּט דעם אויסגעמאַטערטן גוף זיינעם... אין יאָר 1953 — אין 11טן טאָג אין תמוז איז ער נפטר געוואָרן.

פּיל כבוד און אָנערקענונג האָט זיך לייב פּייבל ז״ל דערוואָרבן אין מילאָן, אַ דאַנק זיין קרבנותפּולער און אומדערמידלעכער געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט לטובת די יידישע פּליטים פון די שכנותדיקע לענדער, וועלכע זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אין די איטאַליענישע לאָגערן. ער האָט אָרגאַניזירט אין מילאָן אַ קוך פאַר יידישע יתומים, פאַר וועלכע ער האָט געזאָרגט מיט לייב און נפש. די קינדער האָבן אים אַזוי ליב באַקומען, אַז זיי האָבן נישט געוואָלט פריער אַנהייבן צו עסן, ביז לייב איז נישט געקומען און צוזאַמען מיט זיי געזעצט זיך צום עסן.

ער האָט אויך נישט פאַרגעסן זיינע לאַנדסלייט אין סיקאָל און שפּעטער אין ישראל און ווי ווייט מעגלעך געשטיצט יעדן נויטבאַדערפטיקן סיקאָלער לאַנדסמאַן, וועגן וועלכן ער האָט זיך דערוווּסט, אַז זיין מאַטעריעלע לאָגע איז נישט די בעסטע.

און וועז עס האָט זיך נאָך דער מלחמה געהאַנדלט וועגן אָנטייל נעמען אין אַן אַקציע לטובת ישראל, האָט זיין הילפס־גרייטקייט און אַקטיוויטעט, טראָץ זיין קראַנקן געזונטהייטס־צושטאַנד נישט געהאַט קיין גרענעץ.

מיר האָבן טאַקע אַלע שטאַרק געליטן צוליב דעם פאַרלוסט פון אונדזער טייערן לייב פּייבל ז״ל... אָבער אַמיינסטן האָט דער שווערער פאַרלוסט צעבראָכן זיין עלטסטן ברודער יעקב, וועלכן מיר האָבן נישט געקאָנט טרייסטן נאָך אַזאַ שווער אומגליק...

*

און פּלוצלינג האָבן מיר דעם 12טן דעצעמבער 1966 אויך אים פאַרלוירן... יעקב פּייבל ז״ל איז אין דעם טאָג נפטר געוואָרן... אַוועק פון אונדז אַזאַ טייערער, איידעלער ייד... מיר פילן זיך איצט ווי פאַריתומטע קינדער... ווייל ער איז תמיד געווען אונדזער אַלעמענס וועגווייזער אין אַ דאַנק זיין גייסטיקער השפּעה און זיין מאַראַלישן כוח האָבן מיר זיך געהאַלטן צוזאַמען...

ליידער קען איך גאָרנישט איבער אים שרייבן, ווייל איך אַ בריוו, וועלכן דער מנוח האָט איבערגעלאָזט, האָט ער בפירוש אויסגעדריקט זיין וווּנטש, אַז נאָך זיין פּטירה זאָל ער בלייבן בעלום שם, אומבאַקאַנט פונקט ווי עס זענען אומבאַקאַנט אומגעקומען אַלע פאַרפיניקטע סיקאָלער קדושים... און וואָלט איך נישט געווען געבונדן מיט דעם דאָזיקן לעצטן ווילן פונעם פאַרשטאָרבענעם יעקב פּייבל ז״ל, וואָלט איך געהאַט גענוג צו דערציילן וועגן זיינע מעשים טובים בלויז במשך די לעצטע פינף יאָר, בעת וועלכע מיר זענען געווען צוזאַמען.

די אַלע גוטע מידות האָבן די ברידער פּייבל געלערנט און גערישנט פון זייער מוטער רחל (ראָכטשע) ע״ה. זי איז באמת געווען אַ צדקת. אַרעמע יידן אין סיקאָל, וואָס האָבן געלעבט אין דחקות און נישט געהאַט מיט וואָס שבת צו מאַכן, פלעגט זי

יעדן דאנערשטיק אדער פרייטיק לייען 2 אדער 3 קראנען, וועלכע זי האט צוריקבאקומען מאנטיק... פרייטיק האט זי ווידער דעם זעלבן ייד געבארגט די 2 אדער 3 קראנען... די דאזיקע הלוואהלעך פלעגט זי געבן מיט רחבה און בסבר פנים יפות, אזוי אז דער לייער האט זיך קיין מאל נישט געפילט דערנידעריקט.

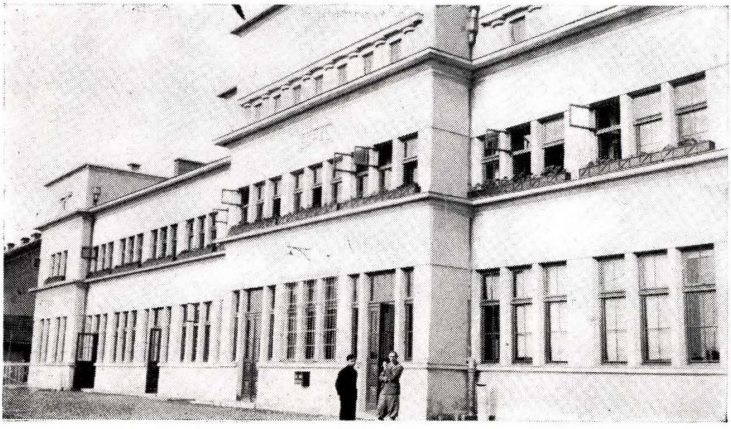
און ווען אזא ארעמער ייד האט זיך א מאל ביי איר נישט געוויזן... האט זי צו אים אהיים געשיקט איר עלטסטן זון יענקעלע... ער זאל זיך דערוויסן צוליב וואס פארא סיבה איז דער ייד נישט געקומען נעמען די הלוואה. און ווען יעקעלע האט בעת אזא וויזיט ביי דעם ארעמען ייד פארשטאנען, אז דער לעצטער האט זיך פשוט געשעמט צו לייען געלט אויף שבת„ האט ער שוין מער נישט געפרעגט, נאר איבערגעלאזט די 2 קראנען, וועלכע די מוטער האט אים אויף יעדן פאל מיטגעגעבן... עס פלעגט אויך פארקומען, אז יעקעלע האט געטראפן דעם מענטש ליגן קראנק אין בעט, — דעמאלט פלעגט די מוטער אנקאכן א קרעפטיקע יוך, וועלכע יעקעלע האט אהינגעטראגן דעם קראנקן.

אזוי איז יעקב פייבל ז״ל אויפגעוואקסן אונטער דער השפעה פון זיין איידעלער און זעלטן גוטער מוטער...

די לעצטע פינף יאר, זינט איך בין צוריקגעקומען פון אמעריקע און זיך ווידער באזעצט אין איטאליע, האבן מיר געווויניט אין שכנות און דאס האט אונדז דער־מעגלעכט צו פארברענגען פיל צייט מיט זכרונות פון אונדזערע קינדער־יארן. ער איז געווען פאר מיר א גוטער חבר און ברודער.

איצט איז ער מער נישטא... איך פיל ארום מיר א גרויסע ליידיקייט... ליידער איז די אבדה אומדערזעצלעך...

חבל... חבל על דאבדין...

תחנת־הרכבת בסוקל

די באן־סטאציע אין סיקאל

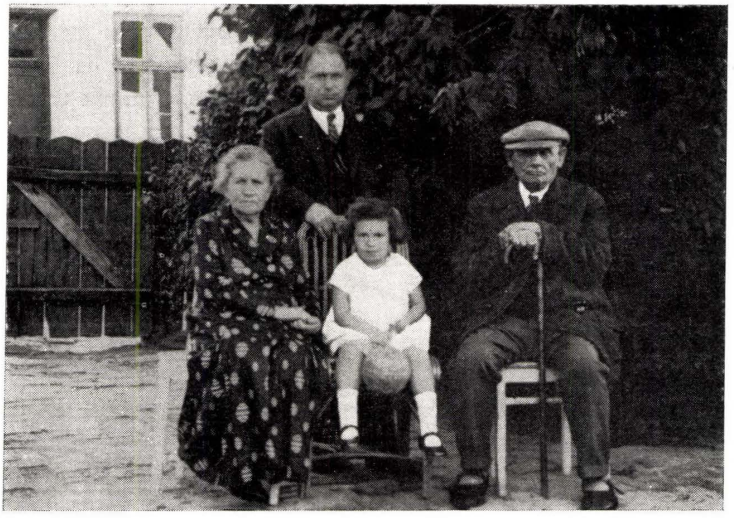
ד"ר י. אפרת (מנקס)

בית אבי

(נר לזכר המשפחות מנקס — פיש)

המשפחות מנקס ופיש, אם כי לא מדורי דורות בני סוקל היו, הפכו עם השתקעם בעירנו לבניה האמיתיים, נעשו חלק מנופה האנושי.

סבי, יוסף פיש, נולד בכפר אווין שבסביבת רדיחוב — לופאטין בשנת 1844 לאביו ירוחם פיש, אשר היה יהודי כפרי מחסידי בלז, מאלה שידעו למזג את להט החסידות עם בקיאות בהלכה; נאמן למסורת זו שלח את בניו לעיר הסמוכה לופאטין לקנות תורה בישיבה המקומית. הבן יוסף, משהתבגר, המשיך במקצוע אביו והתפרנס מניהול אחוזות בסביבת העיר החשובה בימים ההם — ברודי; בתקופה הזאת נולדו בנו ובנותיו,

די משפחה פיש (די עלטערן פון דער פרוי רנה מענקעס פאַר זייער הויז אין סיקאַל יושבים מימין:
יוסף פיש, נכדו דנה ואשתו חיה־ — עומד שלום (פרידריק פיש, היה סגן מנהל הדאר בסוקל זיצן פון רעכטס: יוסף פיש, זיין פרוי חיה און דער מיטן זייער אייניקל דאַנה עס ליטייט שלום (פרידעריק) פיש, געווען סגן מנהל פון דער פאָסט אין סיקאַל

רנה מנקס ז"ל

ד"ר אפרים מנקס ז"ל

שהגדולה בהן, רבקה לאה (רנה) נישאה אחר כך לעורך דין ד"ר אפרים מנקס. סבתי, רעיתו של יוסף פיש, חיה (קלרה) לבית מאן היתה ילידת העיר מוסטי וויעלקיע; היא היתה בת לבית מסורתי מתקדם, בו דאגו לחינוך חילוני של בניו ובנותיו. על כן היתה בקיאה בספרות העולם, בעיקר בשפה הגרמנית. על מדפי הספרים בבית סבא־סבתא היו מצויים, זה בצד זה, ספרי יהדות מסורתיים וקלסיקאים גרמניים, גטה, שילר, היינה ואחרים. מספר שנים לפני מלחמת העולם הראשונה עברה משפחת פיש לסביבת סוקל, לאחר שסבי קיבל את ניהול אחוזותיו של הרוזן רדזייובסקי בכפרים וויסלאוויצה ומיאנוביצה. תלאות רבות עברו על המשפחה בימי מלחמת העולם הראשונה וכולנו ניצלנו בנס מידי מרצחים אוקראינים, בשנת 1918, הודות לאצילות נפשו ואומץ ליבן של כומר הכפר וויסלאוויצה, האב דוידוביץ'. סבי החליט אז להעתיק את דירתו לסוקל ורכש בית קטן בפינת הרחובות וויסוצ'נסקייגו — שאשקיביצ'ה, בו התגורר עד סוף ימי חייו; יחד עם זה המשיך לנהל את האחוזות עד גיל גבוה מאד. סבי היה יהודי חסון, אחד החקלאים המעולים ביותר במחוז סוקל; ער היה לחידושים במקצוע, היה חקלאי משכיל בזכות עבודה עצמית, אם כי לימודיו הלא־מסורתיים הצטמצמו למספר שעורים פרטיים אצל ה„דיאק" בעיר לופאטין, שלימדו לקרוא ולכתוב פולנית וגרמנית. „פיש הזקן", כפי שכינוהו בסוקל ובסביבה, היה אחד הראשונים באיזור לשימוש בדשנים חימיים, במכונות קציר ודייש, במחרשות ממונעות (שקדמו לטרקטורים) ומעל לכל היה מחונן בחוש חקלאי ובעל נסיון רב, שבזכותם כיבדוהו בעלי אחוזות אחרים, יהודים ולא יהודים, והיו באים להיוועץ בו בענייני מקצוע שונים. כל אלה לא הרחיקוהו מהלמדנות היהודית, מקור מחצבתו; בערבים, ובעיקר בחודשי החורף, כשלא היה עייף כל כך מעבודתו הקשה, היה משנן תורתו בתלמוד, מדרש, עין יעקב, מגלה בהם גנוזות ומחדש חידושים משלו. רבה היתה השפעת בית סבא־סבתא עלי, אשר קוימו בו מנהגים מסורתיים שקסמו לי כל כך. עם סבא הייתי נוסע מדי פעם, בגיל הילדות,

לאחוזת וויסלאוויצה, התפעלתי מבקיאותו, כשהוא מבדיל ממרחקים בין שדה חיטה, שיפון, שעורה או שבולת שועל; היה זה סבי, אשר הראה לי, אולי מבלי להתכוון לכך, את הדרך לחקלאות שבחרתי בה אחר כך כדרך חיי.

זכה יוסף פיש לשיבה טובה ונפטר בגיל 89 בשנת 1933. ומה שונה היה גורלה של סבתי, אשר נרצחה ע"י הנאצים, יחד עם רבים רבים מבני עירנו באחת האקציות שערכו בגטו סוקל.

*

אבי, ד"ר אפרים מנקס, היה יליד העיר סמבור, שם נולד לר' יעקב מנקס, אשר היה סוחר מבוסס, בעל טחנת קמח, ראש ועד הקהילה במשך שנים רבות ו„מתנגד" לפי השקפותיו. ככל בניו של יעקב מנקס, למד גם אבי בגמנסיה המקומית ואחר כך המשיך בלימוד משפטים באוניברסיטה בלבוב. כרוב בני תקופתו ספג ערכי תרבות גרמנית־אוסטרית ופולנית, אשר נשתלו על רקע החינוך המסורתי שניתן לו בילדותו. כתלמיד גמנסיה וסטודנט באוניברסיטה הושפע מהחוגים הליברליים והשמאליים והיתה לו גם זיקה חזקה למפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ. פ. ס., אם כי מעולם לא נמנה על חבריה. בימי מלחמת העולם הראשונה נלחם, כקצין בצבא הקיסר פראנץ יוזף, בחזיתות רוסיה ואיטליה ונפצע פעמיים בקרבות.

אחרי מלחמת פולין־רוסיה השתקעה משפחתנו בסוקל וכאן חלה אצל אבי התקרבות אל הרעיון הציוני, שהשתכנע בצדקתו. התמורה הזאת מצאה את ביטוייה בדאגתו, בשיתוף עם אמי, לחינוך העברי שלי ומכיוון שרגילים היו הורי לעשות כל דבר ביסודיות ובנאמנות, הרי גם החינוך העברי שקיבלתי היה רב צדדי וכלל אף שעורים בתלמוד שקיבלתי מפי ה„מלמד" רבי לייבוש „קריסטינופולר" (זיצר). משבאו, באחד הימים, פעילי הקן השומרי לבקש מהורי את הסכמתם להצטרפותי לתנועה, הסכים אבי ללא היסוסים. משנכבש לרעיון הציוני, לא הרפה ממנו עוד, אלא השתרש בו יותר ויותר. ולא קטן היה בתהליך זה חלקה של עירנו סוקל, שמשהו מיוחד היה בה וביהדותה, אשר שמרה עדיין בתקופה ההיא על דמותה המקורית, ממש כפי שתוארה על ידי מנציח יהדות גליציה ש"י עגנון. האוירה היהודית הכנה של סוקל היתה שובה את הנפש ומשתלטת על הלב, אם רק היית נוח להשפעתה; כן קרה גם לאבי, אשר אהב את יהודי העיר הזאת בשמחתם ובעצבונם. מתורם לקרנות לאומיים הפך לנציגה של קרן היסוד והקדיש מזמנו הפנוי לפעולה ציבורית־ציונית. הסוציאליסט הפולני הפך לאוהדה של תנועת „השומר הצעיר", מייסד הפאטרונאט (אופיעקה") של הקן השומרי ונשיאו עד סוף ימי חייו, ידוע כ„אבי השומרים" אף מחוץ לתחומי עירנו. ביתנו היה פתוח לאנשי התנועה ואכסניה לאורחים מההנהגה הראשית וסתם חברי תנועה המבקרים בסוקל. אבי היה עוקב אחרי פעולתנו, עוזר להתגבר על קשיים מקשיים שונים, מייצג אותנו כלפי השלטונות ואף מבקר במחנות קיץ שלנו כדי לבוא במגע ישיר עם הנוער, לראותו נאמן לעצמו, משוחרר ממסגרת הבית, המשפחה ובית־הספר.

הוא מצא עניין בפולקלור היהודי ואהב לשמוע סיפורים ספוגי הוי יהודי מפי פשוטי עם; היה גאה ליהדותו ביחסיו עם לא־יהודים, ישר רכשו לו כבוד, לא מעט הודות לתכונה הזאת. וזכור לי היטב איך שפעם הביא למשרדו חותמת חדשה ובה שמו הפרטי — אפרים — במלואו, להחליף את החותמת הישנה שבה היתה רק מופיעה האות הראשונה „א"; וכששאלנוהו לסיבת השינוי, ענה: „למען ידעו שאינני מתבייש בשמי העברי, שאני גאה ממנו".

והיום, כשהנני מעביר בזכרוני את התקופה ההיא, אינני יכול שלא להעריץ את אבי ואת אמי, שהייתי בנם היחיד ואין ספק שרקמו לגבי תכניות שונות, ואשר למרות זה הסכימו לדרכי, דרך ההגשמה החלוצית, שמשמעותה היתה וויתור על כל קריירה הראויה לשמה בעיני אנשים אלה, כגון רפואה, משפטים וכיוצא בהם.

*

אמי, רבקה לאה (רנה) היתה אישיות בעלת רגש אנושי עמוק ונפש עדינה אמנותית ופיוטית. כבתו של יוסף פיש ירשה ממנו את סגולותיו המיוחדות לו: אהבת הטבע, אהבת הזולת, כושר מנהיגות וארגון. היא גמרה את חוק לימודיה בגמנסיה בברודי ובאוניברסיטה בלבוב ונוסף על אלה השתלמה באמנות הדרמה באולפנה של השחקנית הדגולה ואנדה סימאשקו.

מתוך ענפיה השונים של פעולה ציבורית דבקה בזו, אשר היה בה כדי להקל על סבל בני־אדם ולעזור לאלתר במצוקת דלת העם שבעיר. היא נפגשה פנים אל פנים עם עוני בני־עמה כשמנהלת בית הספר הממשלתי לבנות בקשה ממנה לתת מכשרונותיה האמנותיים לארגון פעולות תרבותיות שונות בקרב התלמידות, שבחלקן הגדול היו יהודיות, בהכירה את מצבן הכלכלי של רבות מהבנות האלה נסערה נפשה עד כדי כך, שהחליטה לנטוש את הפעילות למענה הוזמנה ולהתמסר אך ורק לעזרה סוציאלית בקרב האוכלוסיה היהודית. היא לא ידעה מנוח משנוכחה לדעת שכשליש מילדי העיר היהודיים סובלים מתת־תזונה ומאז הקדישה את כל זמנה להגשת סעד לעניי העיר הגלויים והנסתרים ובעיקר לילדים. תמיד מלאת יוזמה להמצאת אמצעים ממקורות שונים: ימי פרח, נשפי צדקה, תרומות, השגת מענקים ממוסדות ארציים. האמצעים שמשו להלבשה, תוספת מזון, ארגון קייטנות לילדי העניים ועוד פעולות רבות אחרות.

אחרי פטירת אבי, ערב המלחמה השניה, התחילה בהכנות לעליה ארצה ולא זכתה לכך, כי המלחמה הפתיעה אותה כשהיא מתארחת אצל משפחתנו בלבוב; שם נשארה עד היום המר והנמהר, בו נרצחה בידי הקלגסים הנאציים. מכתבה האחרון, שהגיע ארצה באמצעות הצלב האדום, נשלח בשנת 1942.

י. הלוי
(תל־אביב)

א ל ה א ז כ ר ה !..

שנתיים התארחתי בסוקל ועודני חולם על אותם הימים וה„זמנים" שעברו עלי שם. בראשית חודש אייר תרפ"ג דרכו רגלי לראשונה בשעות הבוקר המוקדמות בעיר סוקל. נקלעתי לכאורה, לסביבה זרה לי, אחרי נסיעה של יום ולילה מעיר מולדתי הורודנקה. השוני בין שתי הערים לא הורגש רק בנוף, כי אם באורח החיים וסדריהם. מטרת בואי היתה בבחינת „הוה גולה למקום תורה". ואמנם היתה זו גולה מרצון ובמשך הזמן הקצר ביותר הפכה להיות מולדתי השניה. עלי לציין בראשית דברי, כי חבלי הקליטה ממש נעמו לי עד מאד. הגורמים המכריעים לכך היו האנשים שקבלוני לא רק בזרועות פתוחות, כי אם בחיבה יתרה ובלב מבין. אפפוני באהבה ללא מצרים ומסירות עד אין קץ. כיום; כעבור ארבעים שנה בהשקיפי לאותה תקופת הילדות הנעימה כמעט וקשה להביע במלים פשוטות את אשר ירחש הלב ודלה הלשון בה אוכל לתנות בכתב את אשר קבלתי והרגשתי באותם הימים. אנסה בכל זאת להציב מעין מצבת זכרון...

אמנם נגזרה גזירת השיכחה על אלה שאינם אתנו יותר, אבל לא על כולם ולו גם אם יעברו הרבה שנים. חושבני, שלא אגזים אם אגיד שאינני יכול ואינני שייך לאלה הרוצים לשכוח...

בבית דודי ר' ישראל רפאפורט מצאתי כאמור בית־הורים למרות שהוא שקד שלפחות אחת לשבוע אדוח הביתה בפרוטרוט על מצבי והשגי בלימודים וכו'.

באותו זמן מלאו לי שלוש עשרה שנה והכנסתי לר' אברהם יעקב מלמד, על מנת ללמוד אצלו „זמן" אחד. שם מצאתי כיתת תלמידים בני גילי כלם ילדים ערים ותוססים, אשר חיש מהר קבלוני לחברתם והפכוני לאחד מהם. כמקובל, באותם הימים, תפרו לי בגדים חדשים אצל שלמה'לי החיט ליום ה„בר־מצוה" וגם מגבעת שחורה קנו לי אצל ר' מרדכי קוהל. וכדי להתאים לראשי הקט שמו חתיכת קרטון שתקטין את החלל. אצל ר' יששכר בר פלם קנו שארית קטיפה ושלחוני לר' שלום רענצעלמאַכער שיצייר „מגן־דוד" ואותיות שמי. דודתי יוטא לאה רקמה בחוטי משי מתוך אהבה וכונה טובה. לכבוד המאורע קבלתי סדור „נהורא מעליא" עם תמצית „דרך החיים" של זקני הרב מליטא. את התפילין כתיבה תמה בידי הסופר סתם ר' משה מקיטוב הזמין למעני אבא ושלחם לי בדאר. למרות ה„חופש" של בין „הזמנים" לא נסעתי הביתה, אלא, השתדלתי להשאר ל„ימים הנוראים" בסוקל כדי לספוג מהאוירה של התפילה בביהמ"ד הגדול. וכל הכרוך בחגים...

בינתים החליט דודי שעלי לעבור ללמוד אצל ר' חיים שבתאיס' שהיה ידוע בעיר כתלמיד חכם ואינו יודע סתם „מלמד", אלא מקבל שני תלמידים ואותם הוא מלמד ממש מהבוקר עד הערב. בתור שותף זווגו לי את דב בעריש רפאפורט בנו של ליבוש, נכדו של משה רפאפורט. ההספק בלמודים היה לאין ערוך יותר מאשר בכתה מאוכלסת הרבה תלמידים. באותם הימים לרבות הלילות היינו יושבים בביהמ"ד ולומדים לאור הנר ממש, כי חשמל טרם היה בעיר השמש, ר' יעקב יוסי היה מחלק ללומדים נרות וכדי שאני לא אזדקק לחסדיו היתה אמו של דודי המכונה בפי כל בלימלה' מעניקה לי ביד רחבה נרות לרוב כמו כן כשנזדמן אורח לביהמ"ד ידעו הבחורים מחובשי ביהמ"ד כתובתה של בלימלה' שאפשר לפנות אליה כדי לקבל ממנה ארוחת ערב הגונה ומתן בסתר בלי להזדקק לשום מוסד מוכר. היא היתה רגילה לשלוח בשר, דגים וחלות לבניה הנשואים לכבוד שבת.

כשהיינו חוזרים הביתה אחרי תפילת קבלת שבת נהגנו קודם להכנס אליה על מנת לברכה ב„שבת שלום". לנגד עיני מזדקרת דמותה האצילה התמירה עטורה במטפחת המשי לראשה. בימות החול היתה רגילה לשבת בחנות ולשרת את הקונים מעשה סוחרת, אולם בשבת לא רק פשטה את בגדי החול, כי אם חוט של חסד היה משוך על פניה. בלימלה' מוצאה היה מאוהנוב, בתו של הרה"ח משה לוי מרגליות. אחיה היה רב בקרסנוברוד ובתור חסיד בלזא הזדמן לעתים קרובות בדרכו גם בבית אחותו והתרשמתי עמוקות מיחסי החיבה ויראת הכבוד שהיתה מראה לו.

לעומתה, בעלה ר' שמחה כהן רפאפורט לכאורה „קפדן", (כסימן היכר לפי האמרה העממית המיוחס ל„כהנים") אולם לאמיתו של דבר היה נתון בחוש הומור בריא ומסירות נאמנה לסובבים אותו. זכורני, שבאחד הערבים שנחה עליו הרוח, ספר לי הייתי אומר, מתוך עליצות הגובלת כמעט בשובבות: „כשנסעו לחגיגת כלולותיו הסבתא עטלי ע"ה לפתע מרקדת בעגלה ומחאה כפים משמחה על שזכתה להשתתף בחתונת נכדה ולראות שגם החתן וגם הכלה גלחו שער ראשם..." משפחת רפאפורט התיחסה לגזע הרב ר' חיים הכהן. אב"ד בלבוב ועל שמו נקרא רחוב בלבוב.

דודי נשא לאשה את דודתי יוטה לאה, בתו של הרב ר' אלימלך אשכנזי ז"ל מהורודנקה נצר החכם צבי והרב מליסא הידועים בעולם הרבני. כשהגיע לעירנו, בגיל צעיר המשיך ללמוד בבית חותנו ובבית גיסו המבוגר הוא אבא ז"ל עד שהוסמך לרבנות.

לעתים קרובות התמיד ושקד בלמודיו עד השעות הקטנות של הלילה. כמו כן השתדל לרכוש ידיעות כלליות. כעבור שנים בזמן שנהל את העסק בשותפות עם אביו שלט בשפה הפולנית על בוריה. בתור עסקן היה חבר ועד הקהילה ביחד עם ידידו ר' מאיר לייב גלזר, בראשותו של ר' בצלאל שמוצר. לא חסרו חלופי דברים חריפים בעת הדיונים וביחוד בשאלת הרב היו חלוקי דעות. וחסידי בלז , אשר תפסו רוב מנין בביהמ"ד, לא תמיד כבדו את הרב דמתא, למרות שגם הוא היה ממשפחת רוקח... קרה פעם שהרב התבטא בשעת רוגזו שהשמש יעקב יוסי הוא קל שבקלים,

כתשובה לכך ענו לו: אכן צדקת וכף המאזנים תוכיח. הבה נחזור לחובשי ביהמ"ד וביניהם נמצאו אברכים בעלי ידיעות רחבות ובקיאים בים התלמוד ובפסוקים. מהמצוינים שבהם אזכור את לייב איתמר"ס (אונגר) אשר עורר יראת הכבוד בר־ צינותו. המר דומני ששמש ברבנות באחת העירות בגליציה. שמשון ש. אשר נוסף ללמדנותו היה בקיא גם בחכמות חיצוניות ופרסם מאמרים ב„יוד" הורשאי. כעבור שנים אחדות נשא בת אחד הרבנים מורשה לאשה ותפס מקום נכבד בין רבני ורשה המעטירה. אתו עמדתי בקשר גם אחרי שעזבתי את סוקל. עלה בידי לבלות במחיצתו בימי הקיץ בהרי הקרפטים ושמחתי לראותו נהנה מהדר הטבע ויפי הנוף, חיבה מיוחדת נודעה לי מצדו של יעקב גלזר בנו של מאיר לייב, אשר היה מזמינני לעתים קרובות בשבתות כדי לעקוב אחרי התקדמותי בלמודים. חצוניותו היתה קצת משונה משל שאר חובשי ביהמ"ד, זקנו עשוי בתלבושתו: מאריך בתחתונים ומקצר בעליונים, יותר מודרנית. בין הבוחנים שלי מזמן לזמן זמנו ר' פוגלמן חתנו של ר' משה ר"פ, ר' משה נחום חתנו של אליעזר גנז ועוד. אינני יכול שלא להזכיר את ר' פסח מוסטר חתנו של שלמה צוקרמן ואת ר' אפרים קריסנופולר שנחשבו לתלמידי חכמים. מקום תפילתם היה ליד השלחנות בקיר הצפוני של ביהמ"ד המבצר הבלזאי. לעתים היו פונים אלי בשאלה איך זה ימלאני לבי לא לנסוע פעם לבלז ולהסתופף בצלו של האדמו"ר ר' יששכר ז"ל, שם, הם טענו אמצא יהודים יראים ושלמים, גדולים בתורה, אשר באים מזמן לזמן וממילא תעבור עלי רוח ענוה ולא אחזיק טובה לעצמי שהנני בין חובשי ביהמ"ד וממלא את כרסי בש"ס ופוסקים, הרגשתי שרוצים לשכנעני ולהצביע עלי שאני שייך ל„נפשות שעשו" למרות שמוצאי מסביבה אשר לא נהרו לבלז, כי אם לויז'ניץ, צ'ורטקוב וכו'.

בהתחלה לא קיבלתי את הצעתם עד שביום ששי אחד עש"ק פ' חקת, החליט דודי שכדאי לי להצטרף אליו ולבלות את השבת בבלז. הגענו לבלז ונכנסנו לאכסניה, השאירנו את חפצינו ומשם פנינו ישר לחצר הרבי. היות והגבאי הראשי ר' אהרן יהושע היה מקרובי משפחתנו, היתה לי הרגשה ביתית ובאותו יום נתקבלנו ע"י האדמו"ר. הייתי נרגש ממראהו המעורר יראת־כבוד ומבטו הקפדני לכאורה. אולם כשהגיע תורי והושטתי את הפתקה (קוויטל) שהתוכן הכיל בריאות והצלחה בלימודים... נעניתי בנימה המראה חבה יתירה ובו במקום הפתעתי מגישתו המשפחתית אלי, כי פנה לדודי בזו הלשון: מי משגיח על בחור בשעה שהולך להתרחץ בנהר בוג ועוד מנה דברים הנוגעים לסדורים יום־יומיים. כמו כן הזכיר שלפני שלושים שנה בקר אצלו סבי הרב מהורודנקה ושניהם השתעשעו בדברי תורה וגילה שיש קשר משפחה אתנו קרבת משפחה היות ובית בלז ג"כ מתיחס לגזע החכם צבי. בשעת עריכת השלחן הועידו לי מקום עמידה על אדן החלון הראשון. בשעה שקדש על היין העיף עלי מבט שהספיק לגרום לי הרגשה נעימה ביותר. כשחזרתי לסוקל והתחלתי לספר על התרשמותי העמוקה והרגשתי הטובה התקבל בסכומו של דבר הרושם שיצאתי משם בדימוס והגיעה לבחינת „וגילו ברעדה". על יד השלחנות האמצעיים בביהמ"ד ישבו

ולמדו בחורים שחזותם העידה עליהם שהם שייכים לתנועת „צעירי המזרחי" וביניהם בלטו יעקב ז׳ק, משה אקנר, פולק, צילר ואחרים. יעקב ז׳ק עלה ארצה והצליח להתערות בתנועת „תורה ועבודה".

אט אט הכה הרעיון הזה שורשים ברחוב היהודי והרבה צעירים וצעירות הצטרפו לשורות ההכשרה לקראת עליה ארצה ולדאבוני רק מעטים מהם זכו לכך. באחת השבתות נודע שהד״ר שמעון פדרבוש עומד לשאת את דברו ביבהמ״ד. כשהגענו למחרות השבת בשעות המוקדמות לביהמ״ד הפתיענו לראות שהחלונות הוצאו ממסגרותיהם וקור ורוח שלטו בתוך הבית. אחי התעניין מה קרה והנה תשובתו של דודי, מיום ועש״ק ויחי תרפה׳ בורים שמתלבשים להיות חסידים הלהיבו כמה פראים שיורידו את החלונות בביהמ״ד וכן כמה מנורות. למחרת היה הכל על מקומו בשלום והסדר הושב על כנו. לאחרונה בקרתי בסוקל בשנת תרצ״ז אחרי שהותי בארץ כשלוש שנים ומצאתי הרבה שינויים. הרעיון הלאומי־ציוני חדר לשכבות הרחבות בעיר. גם אותי קבלו בסבר פנים יפות למרות שהייתי תלמיד המכללה בירושלים. הפתעתי ממש כשאביו של דוד ר׳ שמחה ר״פ הושיבני על מקומו הקבוע בביהכ״נ הגדול.

קבוצת חלוצים בסוקל לפני עליתם לארץ־ישראל
אַ גרופּע חלוצים אין סיקאָל פאַר זייער עליה קיין ארץ־ישראל
בשורה ראשונה השניה מימין (אין דער ערשטער ר״י די צווייטע פון רעכטס):
יונה טעלר ובעלה משה ברי (גרים היום בחבצלת) ורחל טעלר גרה בקבוצת שילר

צבי קלינגער
(מילאַנאָ — איטאַליע)

ווען איך דערמאָן זיך אין זאַבוזשע...

זאַבוזשע — אויף פּויליש „זאָ בוגעם", — אויף יידיש פלעגט מען עס אויך רופן: „אונטערן בוג" — איז געווען אַ פאַרשטאָט פון סיקאָל מיט איבער 2000 איינוווינער, דערפון 70% אוקראַינער בערך, אַ 30% פּאָליאַקן און אַ קנאַפּן מנין יידן. טראָץ דער נאָענטקייט פון סיקאָל, האָט דער גאַנצער זאַבוזשער שטח געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַן אָפּגעשלאָסענער אינהייט — און הגם די דאָרטיקע תושבים זענען אויפן אַדמיניסטראַטיוון, ווירטשאַפטלעכן און קולטורעלן געביט געווען ענג פאַרבונדן מיט דער שטאָט סיקאָל און די איינציקע זעלבשטענדיקע אינסטיטוציע איז געווען דאָרט די פאָלקס־שול — האָבן זיי דאָך געפירט אַן אָפּגעזונדערט, אייגנאַרטיק לעבן.

בעת דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה האָט זאַבוזשע געהאַט אַ וויכטיקע סטראַטעגישע באַדייטונג. אין חודש יולי 1914 האָבן דאָרט די עסטרייכישע חיילות געגרובן פאַרשאַנצונגען אויפן בערגל ביי דער קליינער קירכע קעגנאיבער דעם צוגאַנג צו דער גרויסער בריק איבערן בוג. סיקאָל איז געווען אָפּגעטיילט פון זאַבוזשע מיט צוויי בריקן: איינע אַ גרעסערע און אַ האַלבן קילאָמעטער ווייטער אַ צווייטע, אַ קלענערע. יעדעס מאָל, וועז סיקאָל פלעגט בעת די פיינטלעכע קעגנזייטיקע שלאַכטן איבערגיין פון איין שונא׳ס האַנט צו דער צווייטער — פלעגן ביידע בריקן צעשטערט און שפּעטער אויף ס׳ניי אויפגעבויט ווערן.

אַ באַזונדערס וויכטיקע ראָל האָט געשפּילט דער בוג בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939, וועז סאָוויעט־רוסלאַנד האָט געשלאָסן אַ פּאַקט מיט היטלער־דייטשלאַנד, לויט וועלכן פּוילן איז אויפגעטיילט געוואָרן צווישן די דאָזיקע צוויי מדינות. זאַבוזשע איז דעמאָלט צוגעפאַלן צו דייטשלאַנד און סיקאָל איז געבליבן ביי די סאָוויעטן, דערביי איז דער טייך בוג געוואָרן די גרענעץ צווישן ביידע „פאַרבינדעטע" אָקופאַנטן.

אין יאָר 1945 — וועז די זיגרייכע סאָוויעטישע אַרמיי האָט פאַרטריבן פון די פּוילישע געביטן די דייטשע חיילות און ס׳איז אַנטשטאַנען דאָס נייע פּוילן, איז דער שטח פון זאַבוזשע, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן צום הרוביעשאָוער קרייז, צוגעפאַלן דער פּוילישער מדינה און די שטאָט סיקאָל האָט אַנפאַנגס געהערט צו סאָוויעט־רוסלאַנד. דער טייך בוג האָט אויך אַזאַ אופן אָפּגעגרענעצט סאָוויעט־רוסלאַנד פון פּוילן.

דער דאָזיקער מצב האָט אַבער נישט לאַנג געדויערט. עטלעכע יאָר שפּעטער —

גשר־עץ הגדול על נהר בוג — די גרויסע הילצערנע בריק איבערן טייך בוג
עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): שלמה לענץ, קלמן טעלר, יצחק איימערל און שטאָקהאַמער

וועו ס׳איז אַנטדעקט געוואָרן, אַז דער זאַבוזשער באָדן איז רייך אין קוילן אוו אַנדערע ווערטפולע מינעראַלן, האָט פוילן געמוזט זיך אָפזאָגן פון זאַבוזשע אוו דערמיט איז דער דאָזיקער שטח שוין אויף תמיד פאַראייניקט געוואָרן מיט דער שטאָט סיקאָל.

די זאַבוזשער תושבים האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייערע היימען אוו ווירטשאַפטן אוו זענען איבערגעפירט געוואָרן אין בערגיקע אָרטשאַפטן פון אוסטיאַנאַווא אוו אוסטשיקי אין דער סביבה פון דער ריישער וואיוואָדשאַפט. אַלס פאַרגיטיקונג פאַר דער גוטער פרוכטבאַרער ערד אין זאַבוזשע האָבן זיי באַקומען אין די נייע ווויינערטער שטחים ערד פון דער ערגסטער קוואַליטעט.

*

אין די עסטרייכישע צייטן איז זאַבוזשע אָפגעטיילט געווען פון סיקאָל דורך אַ „שלאַבאַן" — מען פלעגט עס אויך רופן „ראָגאַטקע, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן פאַר דער בריק איבערן בוג. יעדעס יאָר איז די דאָזיקע בריק פאַרפאַכטעט געוואָרן און יעדער איינער, וואָס האָט געוואָלט גיין איבער די בריק קיין סיקאָל — מייסטנס

גשר־עץ קטן על נהר בוג — די קליינע הילצערנע בריק איבערן טייך בוג
עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): שמואל זענדר, מענדל וועקר וישראל מרגולית

זענען דאָס געווען פויערים כּון די אַרומיקע דערפער — האָט געמוזט באַצאָלן קרייצער פאַר דער בריק־געביר. במשך פיל יאָרן האָט יוסל קלאהר געהאַלטן די בריק אין אַרענדע. ביי דער „ראַגאַטקע" פלעגן זיך אויך אויפהאַלטן באַשטימטע דורכן פּראָפּינאַטאָר (דער פאַכטער פון דער פּראָפּינאַציע־קאָנצעסיע) אויפזעער, וואָס זייער אויפגאָבע איז געווען צו קאָנטראָלירן, צי אויף די וועגענער, וואָס זענען געפאָרן קיין סיקאָל, געפינט זיך נישט קיין אַלקאָהאָל פון די שכנותדיקע גאָרעלניעס. איך געדענק אַזעלכע אויפזעער: אבוש שענקער און די צוויי ברידער: מאיר און שמעלקע בלעכער. די דאָזיקע צוויי ברידער האָבן אָחוץ דעם געהאָט נאָך אַן אַנדערע באַשעפטיקונג. כּון צייט צו צייט פלעגן זיי דעקן אַ דאַך מיט בלעך און וועז עס פלעגט קומען צו וואַלן צום שטאָראָט אַדער קהילה, האָבן זיי זיך מיט אַ געפילדער און רעש געווארפן אין פאָליטישן ווירוואָר, דערביי האָט מען קיין מאָל נישט געווּסט, צו וועלכער ריכטונג זיי געהערן און וועלכע פּאַרטיי זיי אונטערשטיצן.

אַן אַנדערע לגמרי סאָרט יידישע אַרענדאָרן זענען געווען באַשעפטיקט אין די גיטער, וואָס זענען געלעגן אין דער סביבה פון סיקאָל. אַזאַ גרעסער גיט איז געווען אין זאָבוזשע, וואָס האָט געהערט צו דער אַרטיקער קריסטלעכער פּאַראַפּיע און האָט אַרומגענומען פאַרשידענע נחלות, געירשנטע פון פרומע קריסטן.

אין מיין זכרון זענען פאַרבליבן צוויי יידישע אַרענדאָרן, וואָס יעדעס מאָל, וועז ס׳איז געקומען די צייט צו באַשטימען אַ נייעם אַרענדאָר פונעם זאָבוזשער פּאַראַפּיע־גיט, פלעגט איינער דעם צווייטן דורך שלאָגן אין פּריז אַריין, נישט צולאָזן צו דער

אַרענדע פונעם קירכלעכן גיט. איינער פון זיי איז געווען לייזער גאַנץ און דער צווייטער אפרים לאָרענץ. יעדער פון זיי, וועס ס׳איז אים געלינגען צו באַקומען די פּאַכטונג, האָט אויף אַן אָנדערן אופן געפירט די ווירטשאַפט. לייזער גאַנץ למשל, האָט קיין מאָל נישט געהאַלטן קיין פאַרוואַלטער און ער אַליין אָדער זיין זון אברהם אָדער אַפילו זיין איידעם פלעגן יעדן טאָג קומען אין הויף אַריין. אַלע דריי האָבן זיך אָבער וויניק פאַרשטאַנען אויף לאָנדווירטשאַפט און נישט באַהערשנדיק די אוקראַינישע שפּראַך איז זיי שווער געווען צו פאַרשטענדיקן זיך מיט די פעלד־ אַרבעטער, צוליב וואָס עס האָט זייער געליטן די ווירטשאַפט.

דאָקעגן אפרים לאָרענץ, וועס ער האָט באַקומען די אַרענדע פונעם זאָבוזשער גיט, האָט תמיד געהאַלטן אַ פאַרוואַלטער, אַ מאָל איז עס געווען אַ געוויסער מאָטיע סינקאָווער און אַן אָנדערס מאָל אַ סטאַניסלאָווער ייד, משה יעקב פינגערהוט. אפרים לאָרענץ אַליין האָט אויך גוט פאַרשטאַנען צו פירן אַ לאַנדווירטשאַפטלעך גיט און באַהערשנדיק גוט די אוקראַינישע שפּראַך האָט ער געווסט ווי אַזוי אומצוגיין מיט די אַרבעטער. צוזאַמען מיט זיין זון אהרן האָט ער געפירט אַ מוסטערהאַפּטע אָדמיניס־ טראַציע און דערוואַרבן זיך אַ טיפן דרך־ארץ ביי אַלע באַשעפטיקטע אינעם גע־ פאַכטעטן גיט.

אפרים לאָרענץ — זייער אַן איידעלער ייד, פלעגט דאָוועגען אין סטרעליסקער קלויז, ווו עס האָט געוואָונט אַ באַזונדערער קרייז פון יידן. עס האָט דאָרט אויך געדאָוונט ברוינשטיין פון דער מיל, תמיד מיט אַ הויכן פיינעם צילינדער־הוט אויפן קאָפּ, די פאַסטעס מיט זייערע זין און איידעמס, צום גרעסטן טייל גוטבאַזיצערס און גוטע אַרענדאַרן, די חאַראַקס, זייער פיינע און אינטערעסאַנטע מענטשן, מרדכי קיהל פון דער פלאָמבן־פאַבריק און דרוקעריי מיט זיין איידעם אשר וועניגער, זלמן האפנער מיט זיינע קינדער, אַ זייער אַנגעזעענער בעל־הבית און נאָך יידן פון דעם מין בעלי־בתים.

עס האָבן אויך געדאָוונט דאָרט אַזעלכע חסידישע יידן, ווי למשל, יונה צפור — ווי מען פלעגט אים רופן (זיין אמתער פאָמיליען־נאָמען געדענק איך נישט), און געמען האָט זיך דער דאָזיקער צונאָמען דערפון, וואָס די באַדייטונג פון זיין ערשטן נאָמען „יונה״ איז געווען אַ טויב, דאָס איז אַ פויגל... עס האָבן אויך געדאָוונט דאָרט הערשעלע אונגער, וועלכן מען האָט אויך גערופן הערשעלע מיזשע דעם דינ׳ס, ווי אויך זלמן מאַך, וועלכער האָט געהאַט אַ חזקה יעדן שבת ראש חודש צו דאָוועגענען פאַרן עמוד. הגם ער איז נישט געווען קיין געזונטער מענטש און דאָס בענטשן ראש חודש האָט אים זייער אָנגעשטרענגט, האָט ער נישט געוואָלט זיך אָפּזאָגן פון זיין חזקה. איך האָב שפּעטער געהערט, אַז אַ סך יאָרן האָט ער שפּעטער געבענטשט אַזוי ראש חודש... איך האָב אים שוין מער נישט געהערט, ווייל איך האָב זיך דערנאָך איבערגעטראָגן און הוסיאַטינער קלויז.

פון מיינע קינדער־יאָרן איז מיר פאַרבליבן אין זכרון אַזאַ טייערע נשמה, ווי יוסף וועניגער ז״ל, וואָס פלעגט מיך תמיד מקנא זיין, וועס איך האָב — זייענדיק

אַ כהן — אַנטייל געגומען אינעם דוכנען. איך בין שוין געווען דעמאָלט אַ בר־מצוה־בחור און ער איז אַלט געווען קוים 9 יאָר און מיט וואָס פאָר אַ טיפן געפיל פלעגט ער זיך אָפט וועגדן צו מיר מיט די ווערטער: „ווי בין איך דיך מקנא, וואָס דו האָסט די זכיה צו בענטשן יידן און זיי גוטס צו ווינטשן... הלוואי וואָלט איך דאָס געקאָנט טאָן... ווי גליקלעך וואָלט איך זיך דעמאָלט געפילט...“ שוין דעמאָלט האָט אין זיין האַרץ געשטאַרקט זיך דאָס באַדערפעניש יעדעם נאָר גוטס צו ווינטשן. און טאָקע די דאָזיקע הערלעכע מדה האָט ער אין פולער מאָס אַרויסגעוויזן אין די שפּעטערע יאָרן פון זיין לעבן. מיר האָבן זיך שפּעטער באַגעגנט אַ מאָל אין איטאַליע, אַן אַנדערס מאָל אין אַמעריקע און אויך אין ישראל... תמיד איז ביי אים בולט געווען דער דראַנג און די גרייטקייט צו העלפן יעדעם נויטבאַדערפטיקן. ער פלעגט ממש זוכן מענטשן, כדי זיי צו העלפן. ליידער איז ער שוין אויפן עולם האמת. ער איז נפטר געוואָרן אין רויס, דעם 30סטן נאָוועמבער 1965... ער איז דערנאָך געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין תל־אביב.

חבל על דאבדין...

*

בערך אַ 50 מעטער ווייטער מערב־צו פונעם הויף האָט געווינט שלמה פון דער קרעטשמע. זיין צווייטן נאָמען האָב איך קיין מאָל נישט געווּסט, ווייל איך האָב אים גערופן פשוט „פעטער שלמה“ און דאָס ווייב זיינס מומע בלומע. ביידע זענען געווען מיינע קוואָטער־עלטערן. די פויערים האָבן אים גערופן „שלאָמקאַ“. די קרעטשמע האָט ער געהאַלטן ביז 1915. בעת דאָס עסטרייכישע מיליטער האָט נאָך בלוטיקע קאַמפן אַרום זאָבוזשע ווידער פאַרנומען סיקאָל, איז ער געטראָפן געוואָרן פון אַ פיינטלעכער קויל און איז נאָך שווערע יסורים נפטר געוואָרן. זיין פרוי בלומע איז באַלד נאָך אים געשטאָרבן בעת אַ כאָלערע־מגיפה. פון דער זעלבער עפידעמישער קראַנקייט איז אויך דעמאָלט געשטאָרבן מיין שוועסטער.

שלמהס איידעם, לייב ראָדעלהיים, אַ תלמיד־חכם, זייער אַן ערלעכער ייד, האָט געהאַט דריי טעכטער און אַ יינגעלע מיטן נאָמען פישעלע, זייער אַ שוואָך קינד און דערצו פון געבורט אַ הויקער. טראָץ אַלע באַמיאונגען פונעם פאָטער, האָט פישעלע נישט געהאַט קיין חשק צו לערנען און אויך נישט געהאַט קיין כוח. דערפאַר האָט לייב ראָדעלהיים געלאָזט לערנען זיינע צוויי יונגערע טעכטער, לאה'טשע און גיטל, בלויז די עלטערע, זעמע איז געוואָרן אַ שניידערין. די צוויי טעכטער האָבן זיך גוט געלערנט און געקענט אַ בלאַט גמרא מיט תוספות בעסער ווי מאַנכע בחורים, וואָס פלעגן קוועטשן די באַנק אין בית־המדרש.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט לייב געדינט ביים עסטרייכישן מיליטער און אַנטייל געגומען אין די קאַמפן אויף דעם איטאַליענישן פראָנט, פון וועלכן ער איז צוריקגעקומען אַ קראַנקער און צעבראָכענער. האָט ער דאָך במשך דער גאַנצער צייט

פון זיין דינסט ביים מיליטער זיך דערנערט בלויז מיט טרוקן ברויט אָדער מיט צוויבאַק און פרוכטן, נאָר דעריבער, ווייל ער האָט נישט געוואָלט עסן קיין טרפות.

די קאָנצעסיע אויף צו פירן די קרעטשמע און די טאַבאַק־טראפיק, וועלכע עס האָט במשך דער גאַנצער צייט געפירט זיין פרוי ביילע — האָבן נאָכן צוזאַמענברוך פון דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע צוגענומען די פוילישע מאָנאָרגאַנען און די משפחה ראָדעלהיים איז געבליבן אָן פרנסה. לייב האָט געקויפט אַ קו, פון וועלכער ער האָט געצויגן די חיונה און געלעבט אין גרויס דחקות. יעדן טאָג 6 אַ זייגער אין דער פרי פלעגט ער אַרויספירן די קו אויף דער פּאַשע און בעת די קו האָט זיך געפּאַשעט, פלעגט ער אָפּזאָגן גאָנץ תהילים. נאָך מיטאָג, וועו ער איז ווידער אַרויס מיט דער קו צו דער פּאַשע, פלעגט ער לערנען מדרש און זאָגן שערי ציון אָדער סתם אַריינקוקן אין אַ ספר. אָבער דאָס אַלץ האָט ער געקאָנט טאָן זומער, וועו די פּאַשע איז געווען פריי פּאַר יעדעם איינעם. אין די ווינטערטעג האָט ער שוין נישט געהאַט מיט וואָס צו פּאַשן זיין קו. איך געדענק — אַז שוין אין די ערשטע חדשים פון פרילינג, האָט די אַרעמע קו קיום געהאַלטן זיך אויף די פיס.

ראָדעלהיימס עלטערע טאָכטער האָט חתונה געהאַט. אָבער די צוויי יונגערע מיידלעך זיינע זענען געבליבן זיצן און האָבן געלערנט. שפּעטער, וועו די סאָוויעטן האָבן באַזעצט זאָבוזשע, האָבן זיי פאַרשיקט לייבן קיין סיביר... ער האָט מיטגענומען דעם קראַנקן זון, פישעלע דעם הויקער. וועו איך האָב זיך אין יאָר 1950 אין מאָנטרעאל (קאַנאַדע) אין דער ווויונג פון ר׳ יצחק קרעמינער געטראָפן מיט זיינעם, נאָר וואָס צוריקגעקומענעם פון סיביר פלימעניק, האָט ער מיר דערציילט, אַז ער האָט ערגעץ ווו אין סיביר באַגעגנט לייב ראָדעלהיימען מיט זיין זון אין אַ שוידערלעכן צושטאַנד. זיי זענען ביידע געלעגן דעמאָלט אין שניי, איינגעוויקלט אין טלית, קראַנק און געשוואָלן פון הונגער. ליידער — ווי עס האָט מיר קרעמינערס פלימעניק דערקלערט — האָט ער פּאַר זיי גאָרנישט געקאָנט טאָן, ווייל ער איז אַליין געווען דעמאָלט אין געפאָנגנשאַפט.

אויף אַזאַ אופן זענען אויסגעגאַנגען צוויי כשרע נשמות... הלא למשמע אזן דאבה נפשו!...

*

קעגנאיבער דער קרעטשמע, באַלד ביים עק פון דער קאָנאַטאָפער־גאַס האָט געווויינט ישעיה שטעגער מיט זיין ווייב רייזשע און זייערע דריי זין. ר׳ ישעיה איז געווען אַ חסיד פון דער סטרעליסקער קלויז, אָן איידעלער פרומער ייד, וועלכער האָט צו זיין ווייב קיין מאָל נישט אַרויסגעזאָגט אַ וואָרט... וועו ער האָט אָבער דאָך געדאַרפט עפעס פון זיין ווייב, פלעגט ער זיך וועגדן צו זיין זון יוסף מיט די וועדטער: „יאָסל... זאָג רייזשן, אַז איך בין הונגעריק". דעם דאָזיקן זון זיינעם פלעגט מען רופן יאָסל רייזשעס און נישט יוסף „שייעס". דאָס צעלניק־געשעפט האָט געפירט רייזשע אַליין אָן ישעיהס הילף. זי פלעגט אַליין אייגקויפן אין דער שטאָט סחורה און אויך אַליין טראָגן די פעק

אויף אירע פלייצעס. ערשט שפּעטער, ווען יאָסל איז אונטערגעוואָקסן, פלעגט ער איר אַמאָל אַרויסהעלפן.

*

אויף דעם וועג צו דער מיטעלער גאַס האָט געווויינט שאול ציגמאַן, דער זייפן־זידער. ער האָט געהאַט צוויי קינדער: אַ זון, חנוך און אַ טאָכטער פעשע. חנוך פלעגט העלפן דעם פאָטער ביי דער אַרבעט אין דעם זייפן־פאַבריקל, וואָס האָט, פאַרשטייט זיך נישט געקאָנט קאָנקורירן מיט די שאַרגעלס, די זייפנזידער, אָבער ער האָט געהאַט דערפון פרנסה. ביידע, דער פאָטער און דער זון פלעגן אויף אַ וועגעלע אייגעשפּאַנט אין אַ פערד פירן זייף אין דער שטאָט אַריין, דערביי פלעגט מען אויך פאַרקויפן שטיקלעך זייף די שכנותדיקע פויערים. אין יאָר 1915 איז חנוך מאָביליזירט געוואָרן צום מיליטער און געשיקט געוואָרן אויף דעם איטאַליענישן פראָנט, ווו ער איז אַריינגעפאַלן אין גפּאַנגנשאַפט, פון וועלכער ער איז אַהיימגעקומען ערשט אין יאָר 1919. ער האָט באַהערשט גוט די איטאַליענישע שפּראַך און האָט אַלע זיינע חברים אויסגעלערנט רעדן איטאַליעניש.

ציגמאַנס טאָכטער פעשע האָט חתונה געהאַט מיט יעקב באַרייש, חיים באַריישנס זון, וועלכער איז היינט רב אין צירעך, אין דער שווייץ.

*

ביים אָנהייב פון דער מיטעלער גאַס האָט געווויינט אַן עלטער פאַרפאַלק: טשאַפּ און די טשאַפּעכע פלעגט מען זיי רופן. איך קאָן זיך נישט דערמאָנען זייער אייגנטלעכן פאַמיליען־נאָמען, איך געדענק נאָר, אַז זיי האָבן געהאַט קינדער אין אַמעריקע, פון וועלכע זיי פלעגן באַקומען יעדן חודש אַ סכום געלט, וואָס האָט זיי דערלויבט צו לעבן בכבוד אָן זאָרג, אָן וועלכער ס׳איז אַרבעט. די בריוו, וואָס פלעגן אָנקומען פון אַמעריקע, פלעג איך פאָר זיי לייענען. דער אַלטער טשאַפּ פלעגט מיר איבערגעבן אַזאַ בריוו און דערביי זאָגן: „גיב מיר נאָר אַ לייען איבער דעם בריוו, וואָס איז געשריבן אין ענגאַליש"... „ענגאַליש" — פלעגט ער צוגעבן...

*

באַלד ביים אָנהייב פון דער בעלזער גאַס, וואָס האָט געפירט צו דער באָן־סטאַציע, האָט געווויינט יאָסל אויבערבאַך. זיין פרוי האָט געהייסן אסתר און זיי האָבן געהאַט 4 קינדער: אברהמציע, עזריאל, שרה און נפתלי, וועלכן מען פלעגט רופן טאָלי. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די עסטרייכישע חיילות האָבן פאַרנומען זאָבוזשע, איז אברהמציע לייכט פאַרוווונדעט געוואָרן און באַלד נאָך דעם ווי די וווּנד איז פאַרהיילט געוואָרן איז ער געפאַנגענען געוואָרן צום מיליטער. דעם צווייטן זון עזריאל, האָט מען געפאַנגענען צום מיליטער ערשט אינעם יאָר 1917. נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה זענען ביידע זין געזונד צוריק אַהיים געקומען. אברהמציע האָט באַלד חתונה געהאַט און עזריאל איז צוריקגעפאַנגען צו דער אַרבעט ביי דעם מאַשאַנדזשניק מאיר מעלער, ווו ער האָט

געהאָט געלערנט די מלאכה נאָך פאַר דער מלחמה. דער יונגסטער נפתלי האָט געאַרבעט ביי מאיר לייב גלאַזער אין דער דרוקעריי אַלס לערן־יינגל. דער פאָטער יוסף אויבערבאַך פלעגט אַרבעטן אַלס טאָג־אַרבעטער אין אַ טאַרטאַק, שפעטער אַבער, וועו ער איז קראַנק געוואָרן און האָט נישט געקאָנט מער אַרבעטן, איז זיין פרוי אסתר געוואָרן די פרנסה־ געבערין. זי פלעגט קויפן אַ ביסל צעלניק־סחורה און גיין דערמיט אין די שכנותדיקע דערפער, וווּ זי האָט געמאַכט מיט די פויערים טויש־געשעפטן. דעם גאַנצן וועג — הין און צוריק — פון די דערפער, פלעגט זי גיין צופוס און אויף די פלייצעס שלעפן דעם שווערן זאַק. פון דער אָט אַ מאַטערניש האָט זי געצויגן חיונה און אויסגעהאַלטן די גאַנצע משפחה. אינצווישן האָט אויך עזריאל חתונה געהאָט קיין ראַדזשיכאָוו, אָבער קיין גרויסע הילף האָבן די עלטערן פון אים נישט געהאַט, פונקט אַזוי, ווי פונעם עלטסטן זון, אברהמציע.

אסתר האָט זיך קיין מאָל נישט באַקלאָגט און דערצו האָט זי נאָך אויסגעהאַלטן איר פאָטער וועלוול גרובער, וועלכער איז נאָך אין יאָר 1914 געקומען פון אַמעריקע אויף אַ באַזוך קיין זאָבוזשע צו זיין טאָכטער און האָט שוין צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה נישט געקאָנט צוריק פאָרן. ער איז געצלעך געפאַלן צו לאַסט זיין טאָכטער אסתר, ווייל ער האָט נישט געהאַט אין זאָבוזשע קיין שום פאַרמעגן.

*

אויף דער בעלזער גאַס האָט געווינט שלום זילבער, הערש גיטעלמאַנס אַ זון. ביי אים האָט געווינט זיין מוטער, אַן אלמנה, וועלכע זאָבוזשער יידן פלעגן רופן „באָבע". נאָך אַלס קינדער פלעגן מיר מיט גרויס הנאה זיך צוהערן צו אירע דערציילונגען פונעם אויפשטאַנד אין אונגאַרן אין יאָר 1848, וועו די קאָזאַקן זענען אַריין קיין אונגאַרן, כדי צו העלפן דער עסטרייכישער רעגירונג צו אונטערדריקן דעם אויפשטאַנד. זי פלעגט אויך דערציילן מעשיות פון איר חתונה מיט הערש גיטעלעס, וועו זי איז אַלט געווען 13 — און איר מאַן 14 יאָר און ווי זיי פלעגן זיך ביידע שפילן ווי קינדער. אויף דער פראַגע — ווי אַלט זי איז — האָט זי קיין מאָל נישט געעבן קיין תשובה. בלי שום ספק איז זי אין יאָר 1914 שוין אַלט געווען מער ווי 90 יאָר. שלום זילבער האָט די מוטער זיינע געהאַלטן בכבוד און זי באַהאַנדלט ווי אַ גוטער, געטרייער זון. די פרוי זיינע רויזע קאַנדעל איז געווען אַ וויטקיווער און ער האָט געהאַט מיט איר 3 זין און צוויי טעכטער. פרנסה האָט שלום געצויגן פון אַ צעלניק־געשעפט אין פון פירן מיט הילף פון זיינע 3 זין מילך אין דער שטאָט אַריין. די זין זיינע פלעגן שוין גאָר פרי אָפנעמען די מילך ביי די אַרומיקע פויערים, אָנכילן די בלעכערנע קאַנען און מיט אַ האָנטוועגלע צופאָרן מיט דער מילך צו די שטענדיקע אָפנעמער אין דער שטאָט. אין יאָר 1908 איז דער עלטסטער זון איטשע אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע און נאָך אים האָבן אויך די אַנדערע צוויי זין, יעקעלע און חנוך אייגער אין יאָר 1910 און דער צווייטער אין 1911 עמיגרירט קיין אַמעריקע. איין טאָכטער — קריינטשע האָט חתונה

געהאַט מיט אַ געוויסן באַכנער פון סטאַיאַנאָוו און ביידע זענען ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געפאָרן קיין אַמעריקע. די עלטערע טאַכטער שרה׳ציע האָט אויך חתונה געהאַט פון סטאַיאַנאָוו מיט אַ געוויסן אהרן ליימזידער און איז געבליבן אינעם הויז פון אירע עלטערן אין זאַבוזשע. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די עסטרייכישע חיילות האָבן געקעמפט מיט די רוסן אויף די פעלדער פון זאַבוזשע, איז שלום זילבער שוועד פאַרוווּנדעט געוואָרן, בעת ער איז געשטאַנען אין טלית און תפילין און האָט געדאַוונט. געטראָפן פון דער קויל — איז ער אויפן אָרט געשטאָרבן. מען האָט אים צייטוויליק באַגראָבן אינעם גאָרטן, ווייל ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו ברענגען אים צו קבר ישראל אין סיקאָל, וואָס האָט זיך נאָך געפונען אין רוסישע הענט. בערך 2 וואָכן איז דער פאַרשטאָרבענער אַזוי געלעגן אין גאָרטן, ביז עס איז באַשלאָסן געוואָרן איבערצופירן דעם מת קיין ווארענזש צו קבורה אויפן דאָרטיקן גוטן אָרט. איך בין דעמאָלט אַלט געווען קוים 14½ יאָר און דעריבער איז נישט געווען קיין וווּנדער, וואָס דער עסטרייכישער אָפיציר, צו וועלכן איך האָב זיך געוועגדט מיט דער בקשה צו דערטיילן אונדז די דערלויבעניש אַריבערצופירן דעם מנוח קיין ווארענזש און צו געבן אונדז צו דעם צווּעק אַ פערד און אַ וואָגן — האָט מיר אָפגעזאָגט מיט דער טענה, אַז אין דער גאַנצער סביבה קומט נאָך פאָר אַ שטאַרקע קריגס־טעטיקייט.

אָבער פלוצים איז אַהיים געקומען שלומס איידעם, אהרן ליימזידער, וועלכער האָט געדינט אין אַן עסטרייכישן רעגימענט, וואָס איז באַלד פון אַנפאַנגס ביים ערשטן צוזאַמענשטויס מיט דער רוסישער אַרמיי אין דער אומגעבונג פון זאַבוזשע צעקלאַפט געוואָרן און אהרן האָט זיך אויסבאַהלטן, כדי נישט אַרייַנצופאַלן אין רוסישער געפאַנגענשאַפט. און באַלד, אַזוי ווי ער האָט זיך נאָר דערוווסט, אַז די עסטרייכער האָבן צוריק פאַרנומען זאַבוזשע, איז ער אַהיים געקומען און געשטעלט זיך צו זיין מיליטער־אָפּטיילונג. ער האָט נאָר געבעטן, מען זאָל אים דערלויבן צו ברענגען זיין שוועד צו קבר ישראל אויפן סיקאָלער בית עלמין. הגם דער גאַנצער שטח אַרום סיקאָל איז נאָך שטאַרק באַשאָסן געוואָרן מצד דער רוסישער אַרטילעריע, האָט אהרן ליימזידער איבערגעפירט דעם מת אויפן הייליקן אָרט אין סיקאָל און געבראַכט אים דאָרט צו קבר ישראל.

צו דער משפחה זילבער האָט אויך געהערט אַ יונגער מאַן, איטשע קאַנדעל, אַ פלימעניק פון רויזע זילבער, איר שוועסטערס אַ זון. ווען די דאָזיקע שוועסטער איז מיט אירע 4 קינדער געפאָרן קיין אַמעריקע, האָט מען פון דער שיף צוריקגעשיקט קיין זאַבוזשע איר זון איטשע, וויייל ער האָט געהאַט טראַכאָם־אויגן און אויף אַזאַ אופן איז ער געבליבן ביי זיין מומע רויזע און אָנגעהויבן צו היילן די אויגן. דערווייל אָבער איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און איטשע איז מאָביליזירט געוואָרן צום עסטרייכישן מיליטער. ער האָט אָנטיילגענומען אין די קאַמפֿן אויף דער סערבישער פראָנט, וווּ ער איז אַריינגעפאַלן אין סערבישער געפאַנגענשאַפט, אין וועלכער ער איז פאַרבליבן ביז צום יאָר 1920, אין וועלכן ער איז צוריק אַהיים געקומען קיין זאַבוזשע.

ערשט איצט האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט צו עמיגרירן קיין אַמעריקע, ווו ער לעבט הייַנט מיט זיין משפחה אין באַלטימאָרע.

אויך אהרן ליימזידער איז צוריקגעקומען מיט גאַנצע אברים פון דעם איטאַליענישן פראָנט, הגם ער איז במשך אַ לאַנגער צייט געלעגן אין די אָקאָפעס און אָנטיילגענומען אין פיל בלוטיקע שלאַכטן. ער האָט זיך באַלד געזוכט צו דער פאַרמלחמהדיקער מלאכה און שפּעטער מיט שותפים געפירט אַ גוט פראָספּערירט אייער־געשעפט. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו עס האָט זיך אָנגעהויבן דער חורבן און די נאַצישע רוצחים האָבן אָנגעהויבן זיערע בלוטיקע אכזריותדיקע פאַרניכטונגס־אַרבעט, איז אהרן ליימזידער אומגעקומען מיט זיין גאַנצער כמעט משפחה. בלויז איין מיידעלע זיינס, רויזאַלע, האָט זיך אָפּגעראַטעוועט. זי האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ פויערין פון דער שכנהשאַפט. זי האָט דערנאָך חתונה געהאַט מיט יוסף ווילדער, שרה שוואַרצ־וואַלד־ווילדערס אַ זון און איז געפאָרן קיין אַמעריקע. שרה שוואַרצוואַלד און אירע ברידער און עלטערן האָבן אַ געווּסע צייט געווינט אין זאָבוזשע. זיי פלעגן האַלטן אין אַרענדע אַ קליין גוט אין דער סביבה פון סיקאָל. אויך זיי זענען אומגעקומען אַחוץ איין אייניקל און שרהס זון, וועלכן איך האָב שוין פריער דערמאָנט.

*

אויף דער בעלזער גאַס האָט אויך געווינט די משפחה גרובער. לייביש גרובער, אַסתר אויבערבאַכס אַ ברודער און וועלוול גרובערס אַ זון האָט באַלד נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אַלס רעזערוויסט אייַנגעריקט צום עסטרייכישן מיליטער און אַזוי ווי מען האָט במשך 10 יאָר נישט געהאַט פון אים קיין שום ידיעה, איז מען געווען זיכער, אַז ער איז געפאַלן אין דער מלחמה. זיין פרוי מאַליע האָט זיך שוועד געמאַטערט מיט אירע 3 קינדער, צוויי מיידלעך און אַ יינגעלע, אברהמציע. וועו ער איז עלטער געוואָרן און ער האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דעם אייזן־געשעפט פון וואָלף ביק, איז איר שוין אַ ביסל לייכטער געוואָרן, ווייל דער זון האָט ביי זיין אַרבעטסגעבער באַקומען פולע באַקעסטיקונג.

פלוצים — אין אַ שיינעם זומער־טאָג האָט זיך אין זאָבוזשע באַוויזן אויף דער גאַס לייביש גרובער... מיט אַ פעסטן סאָלדאַטן־טריט האָט ער מאַרשירט מיט אַ הילצערנעם קעסטעלע אויף די פלייצעס... ער איז געקומען פון סיביר, ווו ער האָט במשך גאַנצע 10 יאָר געלעבט אין דער רוסישער געפאַנגענשאַפט.

*

קעגנאיבער די גרובערס, מער צו מערב — האָט געווינט משה יעקב פינגערהוט, וועלכן איך האָב שוין פריער דערמאָנט אין שייכות מיט אפרים לאָרענץ. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די פּוילישע מלוכה געגעבן אַלע קריגס־וועטעראַנען און לאַנדווירטן די מעגלעכקייט צו קויפן פאַרצעלירטע ערד אויף אויסצוצאָלן דעם קויפּ־פרייז אין ראַטעס. משה יעקב האָט אויך געקויפט עטלעכע מאָרג פעלד, פון וועלכע ער

האָט געהאַט פרנסה און געקאָנט לעבן בשלווה. ער איז אַבער קראַנק געוואָרן אויף אַ קרעבס און נאָך אַ יאָר פון שוועָרע יסורים איז ער געשטאָרבן. ער האָט פאַריתומט זיבן קינדער, 4 זין און 3טעכטער. די טעכטער טויבע־יתום, וועלכע איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געפאָרן מיט אירע קינדער צו איר מאַן קיין אַמעריקע, איז דאָרט שפעטער געשטאָרבן און פון אַלע אירע קינדער איז געבליבן ביים לעבן דער יונגסטער זון דוד — „דושע" האָט מען אים גערופן, וועלכער האָט זיך על פי נס גערעטעוועט פונעם נאַצישן גיהנום און לעבט היינט מיט זיין פרוי און צוויי קינדער אין דייטשלאַנד.

ביי משה יעקבן האָט געווויינט יעקל סינקאָווער, אַ זון פון מאָטקע סינקאָווער, וועלכן איך האָב אויך פריער דערמאָנט אין שייכות מיטן זאַבוזשער הויף. ער האָט חתונה געהאַט מיט לייב ראַדעלהיימס עלטסטער טאָכטער, זעמע. יעקל סינקאָווער איז באַלד נאָך דער חתונה אַריבער קיין לעמבערג, ווו ער האָט געאַרבעט ביי פינגערהוטס זין, וועלכע האָבן געפירט אַ רייז־געשעפט. בעת אייניער פון די דייטשע מאָרד־אַקציעס קעגן דעם לעמבערגער יידנטום איז ער אומגעקומען מיט זיין משפחה, צוזאַמען מיט אַלע ברידער פינגערהוט, מיט זייערע פרויען און קינדער.

*

אָט... דאָס איז דער סך־הכל פון אַלע זאַבוזשער יידן...
אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה!

פרור של סוקל — אַ פאָרשטאָט פון סיקאָל
אברהם שיפנבויער ואשתו זלאָטע, בתו של יהושע שרגל

מנשה אונגער
(ניו־יאָרק)

דער רבי ר׳ שמואל רוקח זצ״ל

דער רבי ר׳ מענדעלע וויזשניצער, וואָס האָט נישט געזאָגט קיין תורה ביי די טישן און האָט אין די ערשטע יאָרן נישט געוואָלט נעמען קיין קוויטלעך, האָט געהאַט צוויי זין און איין טאָכטער.

דער בכור איז געווען דער רבי ר׳ ברוך׳ל, וואָס איז געווען דער ממלא מקומו אין וויזשניץ. דער צווייטער זון איז געווען ר׳ יעקב יצחק דוד, וועלכער איז נסתלק געוואָרן אין וויזשניץ אַלס יונגערמאַן. ער האָט נישט איבערגעלאָזט קיין קינדער און דער רבי ר׳ ברוך׳ל האָט געדאַרפט זיין שוועגערין געבן חליצה.

ר׳ יעקב יצחק דוד איז געווען אַן איידעם פון רבין ר׳ משולם זישע פון טלומאַטש, דער פאָטער פון רבין ר׳ מרדכי פון קריסטאָנאָפּאָל, ער וועלט דערמאָנט אין ספר „תפארת ישראל״.

די בת־יחידה פון רבין ר׳ מענדעלע, שרהלע איז געווען די רביצין פון רבין ר׳ שמואל רוקח פון סיקאָל. זי איז נפטר געוואָרן דעם צווייטן טאָג סוכות תרע״ה.

דער רבי ר׳ שמואל פון סיקאָל איז געווען אַ זון פון בעלזער רבין, ר׳ יהושעלע רוקח. ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תרי״א און אין יאָר תרמ״ז איז ער אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין סיקאָל.

אין יאָר תרנ״ד, נאָך דער פטירה פון זיין פאָטער, דעם בעלזער רבין ר׳ יהושע, איז ער געוואָרן רבי אין סיקאָל. ער האָט איבערגענומען בלויז אַ קליינע צאָל פון די בעלזער חסידים, ווייל ס׳רוב חסידים זענען געפאָרן צו זיין ברודער ר׳ ישכר דוד, וועלכער איז געבליבן רבי אין בעלז.

דער סיקאָלער רבי ר׳ שמואל איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ בעל־הוראה. אַ סך יונגע לייט, וואָס האָבן געוואָלט ווערן רבנים און דיינים, האָבן פון אים גענומען אַ היתר הוראה. ער איז נפטר געוואָרן דעם צווייטן טאָג סוכות תרע״ב אין סיקאָל. זיין ממלא מקום איז געוואָרן זיין זון, דער רבי ר׳ שלום רוקח זצ״ל.

מלך ניישטאט *

הגאון הרב ר׳ שמשון שטאָקהאַמער זצ״ל

געבוירן אין יאָר תרס״ב (1902) אין סיקאָל (מזרח־גאַליציע) ביי אָרעמע עלטערן. דער פאָטער איז געווען אַ שוחט און אַ מלמד, אַ בעלזער חסיד. צו דער בר־מצווה־דרשה האָט דער יונגער שמשון מחבר געווען אַ שאלות ותשובות וועגן אַקטועלע ענינים. צו 17 יאָר האָט ער באַקומען סמיכה אויף רבנות פון באַקאַנטע גאַליצישע רבנים. שפעטער האָט ער זיך צוגעשטעלט אין לעמבערג צום רעגירונגס־עקזאַמען פאַר רבנים.

הרב ר׳ שמשון שטוקהאַמר — חבר ועד הרבנים בוואַרשה ב„ריקשה״—תלת־אופנים התחבורה העקרית בגיטו וואַרשה

דער רב ר׳ שמשון שטאָקהאַמער, מיטגליד פון ועד הרבנים אין וואַרשע אין דער „ריקשה״ — דרייראָדלדיקער ראָוער (דאָס הויפט־פאָרקערסמיטל אין געטאָ וואַרשע)

---

* אַפּגעדרוקט פון זיין בוך „חורבן און אויפשטאַנד פון די יידן אין וואַרשע״ ז. 689־688.

בעלזער חסידים זענען געווען בייז אויף אים דערפאַר און זייער כעס איז נאָך גרעסער געוואָרן, ווען ער איז אַריין אין „אגודת ישראל״. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון אַ וואַרשעווער רב — ווילטשיק — וועלכע האָט געאַרבעט אַלס באַאַמטין אין דער קהילה. אין וואַרשע איז ער אַריינגעטראָטן אין רעדאַקציע פון „טאָגבלאַט״, די טאָג־צייטונג פון „אגודת ישראל״ און ער האָט אינגיכן פאַרנומען אַ געזעלשאַפט־לעכע פאָזיציע אַלס אַ זייער באַאַבטער פובליציסט. אין פאַרלויף פון 10 יאָר האָט ער וואָך־אויס פאַרעפנטלעכט פובליציסטישע אַרטיקלען און איז געווען דער איינציקער צווישן די רבנים אין פוילן, וועלכער האָט זיך רעגולער באַטייליקט אין דער טאָג־פרעסע און דערמיט געהאַט די מעגלעכקייט דירעקט צו באַאיינפלוסן דאָס רעליגיעזע לעבן פון פוילישן יידנטום. ער איז געווען דער פאַרטרויאונגסמאַן פון דער מועצת גדולי התורה אין דער רעדאַקציע פון „טאָגבלאַט״ און זיין אויפגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן, אַז די פאַרעפנטלעכטע ידיעות זאָלן נישט אַרויס פון די ראַמען פון אַ רעליגיעזער צייטונג. אויך מיטאַרבעטנדיק אין דער צייטונג האָט ער פאַרגעזעצט דאָס תורה־לערנען און האָט זיך באַזונדערס אָפּגעגעבן דעם אים באַליבטן געביט פון שאלות ותשובות. נישט געקוקט אויף זיין שטאַרקער באַשעפטיקונג האָט ער צוגעגרייט צום דרוק עטלעכע ספרים. אין 1934 איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס הלכה־סעקרעטאַר ביים וואַרשעווער הויפט־ראַבינאַט. ער איז גיך פאָפולער געוואָרן מיט זיינע תשובות אויף די סאַמע קאָמפּליצירטסטע שאלות און תורה־דינים. ער האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט ביים אַרגאַניזירן די פאַרטיידיקונגס־אַקציע קעגן דעם אַנטיסעמיטישן געזעץ־פראָיעקט צו פאַרבאָטן די יידישע שחיטה, — ער איז געווען דער הויפט־טוער אין דער דאָזיקער אַקציע. אָט־יענער געראַנגל, וועלכער האָט באַ־צייכנט דעם אָנהייב פונעם באַנייט־פאַרשטאַרקטן אַקטיוון אַנטיסעמיטיזם אין פוילן — אונטער דער דירעקטער השפעה פון נאָצישן דייטשלאַנד — איז געווען איינע פון די דראַמאַטישע געשעענישן אין יידישן לעבן, וואָס האָט פאַראייניקט אינעם אָפּוויר־קאַמף אַלע שיכטן און פאַרטייען פונעם פוילישן יידנטום.

בעת דער מלחמה האָט ער אָנגעהויבן אַ תיקון־עגונות־אַקציע, ער האָט געזאָרגט דערפאַר, אַז די יידישע זעלנער אין פוילישן מיליטער זאָלן פאַרן אַוועקגיין אין דער אַרמיי געבן זייערע פרויען על־תנאי־גטן און ער האָט זיך באַמיט צו העלפן די פרויען פון די מאָביליזירטע. אין די גרויזאַמע צייטן פון דער דייטשער אָקופאַציע איז ער געווען צווישן די אַקטיווע רבנים, וועלכע האָבן פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אינעם „יודן־ראַט״ איז ער געווען דער פאָרשטייער פון ועד הרבנים, וועלכער האָט עקזיסטירט אין וואַרשע אומלעגאַל, און ער האָט באַקומען די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן די גאַנצע רעליגיעזע טעטיקייט פונעם „יודן־ראַט״ און האָט איז געווען אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע טעטיקייטן פונעם „יודן־ראַט״ און האָט אויפגעהאַלטן פאַרבינדונגען מיטן „דזשאָינט״ און מיט דער יידישער זעלבסטהילף מכוח די רעליגיעזע אָנגעלעגנהייטן. ער איז געווען טעטיק אינעם קאָמיטעט „עזרת

הרבנים", וועלכער האָט זיך באַמיט צו העלפן מאַטעריעל די פילע רבנים און תלמידי חכמים פון וואַרשע און פון דער פראָווינץ און זיי אָפראַטעווען פון די אַרבעטס־לאַגערן, דורך אַריינגעמען זיי אין דער רשימה פון רבנים, וועלכע מען האָט אַ געוויסע צייט באַפרייט פון צוואַנגס־אַרבעט. מיט שטאַרקער איבערגעבנקייט האָט ער געאַרבעט לטובת די וואַרשעווער יידן ביי זייער לעבן און אויך נאָך זייער טויט האָט ער געזאָרגט צו ברענגען זיי צו קבר־ישראל.

נאָכן געטאָ־אויפשטאַנד אין מאַי 1943 האָבן די דייטשן אים אַוועקגעשיקט אין בודזינער קאָנצענטראַציע־לאַגער, אין לובלינער געגענט, צוזאַמען מיט אַרום 800 וואַרשעווער יידן. אין דעם לאַגער איז געווען אַ „הענקען־אַראָפלאַנען־פאַבריק. די דאָרט פאַרשפאַרטע יידן האָבן זיך באַצויגן מיט גרויס דרך־ארץ צו די רבנים (אויך הרב קעלמיש שפירא און הרב פאָזנער זענען דאָרט געווען פאַרשפאַרט) און זיך באַמיט צו באַקומען פאַר זיי לייכטע אַרבעטן. אין מאַי 1944 האָט דער יידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט נאָך געמאָלדן וועגן פאַרבינדונגען מיט אים. ער איז געווען צווישן די יידן, וועלכע די דייטשן האָבן אין פרילינג און זומער 1944 אַריבערגעפירט פון בודזינער לאַגער קיין פלאַשאָוו און וויעליטשקי. אַ טעלעגראַמע פון לובלין פון 18טן יאַנואַר 1945 האָט אָנגעזאָגט, אַז ער איז דערמאָרדעט געווארן דורך די דייטשן. (ד"ר הלל זיידמאַן שרייבט אין „מאַרגען זשורנאַל" פון 20סטן יולי 1947, אַז ער איז פאַרוווּנדעט געווארן אין פעברואַר 1944 בשעת אַ באַמבאַרדירונג פונעם טראַנספאָרט, וואָס האָט געפירט די יידן פונעם בודזינער לאַגער קיין מערב און איז שפעטער געשטאָרבן אַ דרייַ טעג פאַר דער באַפרייאונג. אַ גערעטעוועטער פון בודזינער לאַגער מיינט, אַז דאָס איז אַ טעות: א) די יידן פון בודזין האָט מען נישט אין פעברואַר אַריבערגעפירט נאָר שפעטער; ב) אים ווייזט אויס, אַז ער האָט געזען הרב שטאָקהאַמער אויפן נייעם פלאַץ נישט קיין פאַרוווּנדעטן). זיין פאַמיליע איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ, נאָך פאַר זיין פאַרשיקונג אינעם בודזינער לאַגער.

אברהם זעמבאַ

הרב שמשון שטאָקהאַמער הי"ד*

הרב שמשון שטאָקהאַמער איז פאַר דעם אַרטאָדאָקסישן עולם פון פוילן גוט באַקאַנט. ער האָט געשטאַמט פון סיקאָל, גאַלעריע אין ישיבות און געהאַט סמיכה פון פיל גאַליציש גדולים. זייער יונג איז ער געווען, וען ער איז געקומען קיין וואַרשע, וווּ ער האָט זיך מיטן גאַנצן ברען געווידמעט אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט

* אָפּגעדרוקט פון דער צייטונג „דאָס יידישע וואָרט" — רעדאַגירט דורכן מחבר אין יאָר 1946 אין די־פּי־לאַגער פערנוואַלד.

פּאַר תורה און חיזוק הדת. ער האָט אין אַלע אָפּצווייגונגען פון אגודה־אַרבעט געמאַכט אַן אַקטיוון אָנטייל. אין דער צענטראַלע פון אגודת־ישראל אין ווארשע האָט ער טיכטיק געאַרבעט אין דער אָפּטיילונג פּאַר חיזוק הדת. ער האָט געשריבן פייערדיקע מאמרים אין דער גאַנצער אַרטאַדאָקסישער פּרעסע און איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אינעם „יידישן טאָגבלאַט״. פּאַר זיין טיכטיקער אַרבעט האָט ער טאָקע באַקומען אָנערקענונג און ער איז אויפגענומען געווארן אַלס מיטגליד פון וואַרשעווער ראַבינאַט, ווו ער איז געווען אייניער פון די יונגסטע רבנים.

זיין שטעלע אַלס רב אין וואַרשע האָט ער פאַרנומען ביז צו דער לעצטער מינוט פון חורבן, פּסח תש״ג. עס איז אים געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן ביי אַלע אויסזידלונגען און סעלעקציעס ביז צום לעצטן מאָמענט. אין די שווערסטע חדשים פון דער ערשטער אויסזידלונג ביז דער לעצטער האָט ער צוזאַמען מיטן הגאון ר׳ מנחם זעמבאַ זצ״ל און יבדל לחיים הרב שפירא שליט״א, איצט אין פירט, אויסגעפירט רבנישע פונקציעס און מיט מסירת־נפש אויסגעהאַלטן בני תורה און בני ישיבות. אויך אין אַלגעמיין געזעלשאַפטלעכן לעבן האָט ער געמומען אַן אַקטיוון אָנטייל. אייניקע מאָל האָט ער אָנטייל געמומען אין קאָנספיראַטיווע זיצונגען ביים צוגרייטן דעם געטאָ־אויפשטאַנד.

פּסח תש״ג האָט מען אים מיט דער גאַנצער משפּחה געכאַפּט און פּאַרשיקט קיין לובלין. פון דאָרט איז ער געשיקט געווארן קיין בודזין. אויך דאָרט האָבן זיך אַרום אים גרופּירט בני תורה און יידישע אינטעליגענץ, וועלכע האָבן פון אים געהערט אַ ווארט פון טרייסט, חיזוק און בטחון. זיין התנהגות און האַלטונג האָט אַרויסגערופן ביי אַלעמען דעם גרעסטן דרך־ארץ און יראת הכבוד. די זיבנטע קאַיוטע, די א. ג. רבנישע קאַיוטע, ווו ער האָט געווויינט צוזאַמען מיט יבדלו לחיים הרב שפירא און הרב יצחק זעמבאַ און אַ ריי בני תורה איז געווען אַ שם דבר אין לאַנד. צו דער קאַיוטע האָבן אין די אַוונטן נאָך די עבודת־פּרכדיקע טעג געשטראָמט מענטשן, וועלכע האָבן געלעכצט נאָך אַ ביסל גייסטיקער וואַרעמקייט און זיי האָבן עס דאָרט געפונען. דאָרט האָבן זיך געפונען תפילן, עטלעכע ספרים און בעיקר אַ וואַרעם יידיש טרייסט־ווארט. פיל אַזעלכע וואָס זענען שוין יאָרן צו יידישקייט און מצוות מעשיות געווען פאַסיוו, האָבן אין זיין וואַרעמער סביבה און אונטער זיין השפּעה צוריקגעקערט צום מקור פון אַריגינעלן יידנטום.

ביי דער ערשטער עוואַקואַציע פון די מזרח־אייראָפּעאישע יידן־לאַגערן איז ער געשיקט געווארן קיין וויעליטשקע און פון דאָרט קיין דייטשלאַנד. ביי דער לעצטער עוואַקואַציע מיט די טרויריק באַקאַנטע א. ג. „טיראָלער טראַנספּאָרטן״ איז ער ביי אַ באַמבאַרדיר צוויי טעג פאַר דער באַפרייאונג שווער פאַרוווּנדעט געווארן. נישט זייענדיק מער טראַנספּאָרט־פעאיק, דערציילן עדי ראי׳, האָט אים אַ דייטשער ס. ס.־אָפיציר ימ״ש זעקס טאָג אין אייר תש״ה דערשאָסן ביי שווארצענפעלד, ווו ער איז געקומען צו קבורה.

ת. נ. צ. ב. ה. ה׳ ינקום דמו!

י. פ.

אברהם יעקב ז״ק ז״ל

נולד בשנת 1905 בסוקל. בן למשפחה רבנית ענפה שהתיחסה לבית אדמו״רי בלז. משחר נעוריו פעל בתנועת העבודה הדתית — „הפועל המזרחי״. היה ממייסדי צעירי־מזרחי בסוקל.

עלה לארץ־ישראל בשנת 1926 והיה ממייסדי קבוצת „יהושע״ על אדמת סלבנדי בפתח־תקוה. ייסד את המושב הדתי הראשון שדה־יעקב בעמק יזרעאל ונמנה עם הלוחמים במוסדות הלאומיים למען קביעת סטאטוס מוכו להתישבות דתית עצמאית.

במשך כל שנות חייו התמסר לבעיות התישבות וחקלאות. היה פעיל בהקמת יישובי עולים והתמסר לביסוסם המשקי והחקלאי. מילא תפקידים בהנהגת התנועה הדתית לאומית, כחבר הועד הפועל, בהנהגת „הפועל המזרחי״ והמוסדות הדתיים המיישבים והחקלאיים, כחבר מזכירות איגוד המושבים במרכז החקלאי ומנהל המחלקה לעניני

אברהם יעקב ז״ק ז״ל

דת בהתיישבות. יחד עם עבודתו המשקית גילה עניין בבעיות התנועה. גם הביע את דעתו בעל פה ובכתב. בימי שלטון המאנדאט היה מוכתר הכפר. השתתף כציר הפועל־המזרחי בכמה קונגרסים ציוניים. מפעם לעפעם פירסם ב„הצופה״ מאמרים ורשימות על בעיות ההתיישבות.

הוא נפטר באופן פתאומי בשנת תשכ״א בתל־אביב והובא למנוחות עולמים בבית הקברות שבמושב שדע יעקב. מותו הפתאומי השרה אבל כבד בהתישבות הדתית וכן בקרב חבריו בעיר ובכפר.

בהלוויתו שהתקיימה בשדה יעקב השתתפו ראשי התנועה ההתישבות הדתית. נציגי משקים, אנשי ארגון יוצאי סוקל וקהל רב. הניח אחריו משפחה ענפה, בן, שתי בנות ונכדים.

י. פ.

ליאונה (לייב) פייבל

אַ ברודער פונעם אַקטיוון עסקן און סעקרעטאַר פון דער לאַנדסמאַנשאַפט פון סיקאָלער יידן אין ישראל ש. יוסף פייבל — האָט ליאונה פייבל ז״ל תמיד אָנגעהאַלטן אַן ענגן און וואַרעמען קאָנטאַקט מיט זיינע לאַנדסלייט.

זייענדיק אין מילאַנאָ (איטאַליע) — האָט ליאונה אַ דאַנק זיין הומאַניטאַרער טעטיקייט דערגרייכט אַ גרויסע מדרגה פון געזעלשאַפטלעכער חשיבות און אָנער־קענונג. אַן אַלגעמיינער טרויער האָט אַרומגענומען דאָס מילאַנער יידנטום, וועלן ער איז אין יאָר 1953 נאָך שוועדע ליידן נפטר געוואָרן.

לייב פייבל ז״ל

וואָס פאַר אַ כבוד ס׳איז אין מילאַנאָ אָפגעגעבן געוואָרן דעם סיקאָלער יידן, ליאונה פייבל נאָך זיין פטירה, איז געגוג צו ציטירן עטלעכע העברעאישע וועדטער פונעם הספד, וועלכן ס׳האָט בעת דער קבורה געהאַלטן דער ראש הקהל פון מילאַנאָ:

„בהרבה מלים לא אוכל לבטא את כל המעלות של האיש השוכב לפנינו, אני יכול להגיד רק: הוא היה בן אדם גדול, האבדה היא גדולה״.

אַ פרטימדיקע און אויספירלעכע כאַראַקטעריסטיק פונעם פאַרשטאַרבענעם פייבל ליאונה ז״ל, האָט געגעבן דער אינזשיניער ישראל קאלק אין דער קהילה־צייטונג אין מילאַנאָ. מיר גיבן איבער וועדטלעך דעם מאמר, וואָס איז דעמאָלט דערשינען אין דער דערמאָנטער קהילה־צייטונג, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פערזאָן פונעם פאַרשטאָר־בענעם פייבל ליאונה:

„נולד בשנת 1900 בסוקל. היה בחור צעיר כשעזב את ארצו.
השתקע בארגנטינה, ושם הצליח — הודות לחריצותו ולכשרונו הארגוני — להשיג את עצמאותו הכלכלית. מתוך געגועים למשפחתו חוזר הוא לאירופה ומתישב במילאנו, בשנת 1932, בה מייסד עם אחיו עסק מוצלח לקונפקציה.
שלא כדוגמת הרבה מהגרים יהודים החושבים שהתרחקות מהחיים היהודיים עלולים להקל על עלייתם בחיים הסוציאליים — הוא נשאר תמיד קשור למקור מחצבתו והוכיח בכל הזדמנות את קשריו לבני עמו.

לייב פייבל (משמאל — פון לינקס) בשיחה עם יהודי סוקל בעת ביקורו בשנת 1933

ובשעה שבאו לאיטליה אלפי יהודים הנמלטים מפני החמרת הרדיפות הנאציות, בלי אפשרות להרויח ולחיות, — ליאונה פייבל התחיל בכל המרץ בפעולת עזרה, נכון שהוא לא היה יחידי בפעולה זו, גם אחרים הרגישו בצורך לעזור, אבל הוא נבדל מאחרים — (בעלי אמצעים גדולים יותר) בגלל צורת עבודתו. בשבילו הפליטים אינם עניים שיש לעזור להם, אלא אחים — במובן המילולי — שאתם עלינו לחלק מה שיש לנו.
חוקי הגזע באיטליה מכריחים את אחיו לעזוב את איטליה ולחפש במקומות אחרים בית חדש. ליאונה יכול להשאר בזכות נתינותו הארגנטינית ומתחיל בפעולה יומיומית לטובת הפליטים בה הוא מוצא נחמה בבדידותו.
ביחד עם חברים אחרים הוא ייסד מסעדה, שבה, כל פליט יהודי יכול לאכול פעמיים ביום בלי תשלום, הוא דואג להשיג את מצרכי המזון הדרושים, מספק מלבושים (לעתים קרובות מוציא אותם מחנותו) תרופות לחולים וצרכי למוד לתלמידים, וכאשר הפא־

לייב פייבל (משמאל — פון לינקס) ובן דודו מאיר ליפערמן (במרכז מימין — פון רעכטס)
בעת ביקורו בסוקל בשנת 1933

שיסטים מרכזיב את הגברים, הפליטים במחנה ריכוז, ליאונה מקבל על עצמו לדאוג לנשים ולילדים שנשארו במילאנו.

בשביל הילדים שנסעו עם הוריהם למחנה הריכוז הוא מארגן שרות עזרה בצורת חבילות. הוא בעצמו מוכן לארוז את החבילות ולהביאן בעצמו למשרד הדואר. כל זה בשקט ובלי התפארות.

כשהנאצים תפשו את איטליה הצפונית, גם הוא הובא לבית הסוהר ואחרי שבועות הובא למחנה ברגן בלזן.

במשך 15 חדשים הוא סובל רעב ועינויים מוסריים וחומריים והיה מוכן לסיים את ימיו בתאי הגאז, אבל הפעם מזלו עומד לימינו וההתקדמות המהירה של צבאות בנות הברית מצילה את חייו.

אחרי שובו לאיטליה חולה קשה הוא שוכב שנים בבתי חולים, — בהם הוא זקוק לניתוחים קשים, ובבתי הבראה וסובל בלי להתלונן.

שאיפתו האחרונה היתה רק לחזק במקצת את גופו כדי שוכל לנסוע לישראל ולחבק את אחיו עם ילדיו. אבל לא זכה לכך. ובלילה בין 23—24 ליוני 1953 אחרי ניתוח קשה הוא הפסיק לחיות — ואפשר לומר רק — הפסיק לסבול.

חברי היקר! אתה חיית את חייך שנגדעו לפני זמנם, אתה חיית כצדיק בפשטות וענוה, אתה מלאת עד הסוף את חובתך כאיש וכיהודי. יחד עם כל ידידיך ומעריציך באיטליה ובחלקי תבל האחרים, מרכין אני את ראשי לזכרך.

גורלך לא איפשר לך לבצע את הנסיעה לישראל, בגלל זה ידידיך ומעריציך וכל אלה שנעזרו על ידך, רוצים לאפשר את הנסיעה הזאת לצעירים שאתה אהבת כל כך, והם ייסדו „קרן ליאונה פייבל" לנסיעות פרס לישראל לטובת תלמידי בית הספר היהודי במילאנו".

לייב פייבל (עומד ע"י הדלת) במוסד לילדים יהודיים שארגן במילאנו
לייב פייבל (שטייט נעבן דער טיר אין יידישן קינדער־היים וועלכן ער האָט געגרינדעט אין מילאַנאָ

מיכאל לנדאו
(תל־אביב)

ד״ר יוסף וניגר ז״ל

(קוים לדמותו מפי חבר לעבודה)

מותו של ד״ר יוסף וניגר ז״ל היה מכה לא רק לרעיתו, למשפחתו, למכריו וידידיו אלא גם לכל אחד המעריך את יחסי האנוש שכל כך חסרים בחברתנו. ד״ר וניגר נפטר בגיל צעיר יחסית, בן 61 בלבד, גיל שיכול היה לאפשר לו להמשיך את חייו ואת פעלו עוד תקופה ארוכה למדי. אך מותו לא בא בחטף. מותו בא אחרי היאבקותו עם מחלה ממארת קשה. מאבקו נמשך קרוב לשלוש שנים והאיש לא רצה

ד״ר יוסף וניגר ז״ל

להשלים עם גזר־הדין המר שבסופו של דבר כרת את חייו. הזעזוע של מותו לא עבר, אם כי אחרי ״שבעה״ ואחרי ״שלושים״ מטבע האדם הוא לשכוח ולהרגע.

ד״ר וניגר נולד בעיירה סוקל אשר בגליציה, ב־1904 להורים משכילים ומתקדמים, בתוך אוירה של עיירה יהודית שבה המשפחות הן ידידות אחת לשניה, דואגות יחדיו ברע ושמחות בטוב להן. מילדותו הראה הנער כשרונות מיוחדים ללמודים והוריו הפנו אותו יותר ללמודי החול מאשר ללמודי הקודש.

בעודו צעיר בימים כבר הופיע במלוא קומתו המוסרית, בלט מקהל חבריו בכשרונותיו ובמידותיו הטרומיות שבהן הצטיין לאורך כל חייו הפוריים.

יחד עם זאת לא שכח את צור־מחצבתו, והיה בין מיסדיה של תנועת הנוער ״השומר״ בעיר מולדתו ובמשך שנים רבות הרוח החיה בה.

דור שלם חנך והפיח בו אהבת ארץ ישראל ובראש וראשונה אהבת ישראל.

לאחר סיום חוק לימודיו בגימנסיה, עבר וניגר ללמוד באוניברסיטה של לבוב שבה קבל את התואר ד״ר לפילוסופיה בהצטיינות והחליט לבחור במקצוע ההוראה שהיה כה קרוב ללבו.

לכבוד נחשב לו לד״ר וניגר שאת ראשית צעדיו בהוראה עשה בעיר מולדתו שבה גדל ופעל רבות ובגמנסיה שבה נתחנך.

גם בתור פרופסור לשפה ולספרות הפולנית הצטיין והצליח במידה בלתי משוערת כששמו נישא בפי כולם.

אולם יחד עם זאת לא נתק את קשריו עם בני עמו והתנועה הציונית, נענה לכל קריאותיה והשתתף — במידת האפשרות — בעבודותיה ונשא ברמה את יהדותו.

הוא נשא לאשה בת ממשפחת ידידים ותיקים — בני עירו סוקל — ואהבה גדולה ומתמדת היתה קיימת ביניהם בכל 33 שנות נשואיהם. אין דבר שהיה נראה בעיניו כקרבן גדול מכדי לעשותו ובכך להקדים את רצונה של אשתו, אשר הבינה לרוחו והעריכוהו.

במרוצת הימים, והיה זה מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, התגברה שנאת ישראל בפולניה והיא לא פסחה על מקום עבודתו של ד״ר וניגר וחדרה לכללי בית הספר שבו לימד, והאוירה גם שם נהייתה ללא נשוא.

ד״ר וניגר הסיק מיד את המסקנות ועזב את ההוראה כדי להתמנות כסגן מנהל חברת התיירות הפולנית „אַרביס״ ולאחר שגם כאן הצטיין בארגון המוסד הממלכתי הזה, הוצע לו להתמנות כמנהל כללי של חברה זאת, ורק התנו תנאי שימיר את דתו. תשובתו של ד״ר וניגר היתה, כמובן, כנאה, ויאה ליהודי גאה, התפטרותו ממשרתו.

ד״ר וניגר עזב את פולניה ואחרי תלאות הדרך, הגיע ארצה עם פרוס מלחמת העולם השניה, כשהוא מלא תכניות, בטחון עצמי, ספוג אהבת העם והמולדת ומוכן לכל דבר כדי להושיט יד עוזרת. אחרי כמה תחנות בינים מצא את דרכו שוב לענף התיירות והועמד מיד בין ראשי חברת התעופה „אל־על״, ונתמנה כנציג החברה על אירופה המערבית, ומקום מושבו היה ברומא.

בתקופת עבודתו זו הצליח לקשור קשרים הדוקים עם אישים רמי מעלה מחיי הכלכלה והמדינה של איטליה אשר כבדוהו מאד ועל ידי כך הושיט עזרה גדולה למדינתנו הצעירה. בתקופה הקשה — במובן הכספי — לחברת „אל־על״, אף השיג מלוה בבנקים בתנאים טובים ביותר, וחלץ את חברתו ממשבר כספי.

גם בתקופת זהרו זו לא שכח את ידידיו ומכריו. ביתו, כיסו ולבו היו פתוחים לכל הפונים ודורשי עזרתו. היה נדמה שהאיש לא חי את חייו הפרטיים — אלא חייו כולם קודש לצרכי זולתו.

באותו פרק זמן פעל ד״ר וניגר גם לטובת הסתדרות העובדים הכללית ובשמה ארגן בארצות הברית טיולים מאורגנים של פועלים לישראל. גם שם במהרה רכש לו הכרה וקשר קשרי ידידות עם אישים רמי מעלה וביניהם עם ארתור גולדברג,

הנציג הנוכחי של ארה"ב באו"מ, ששמש אז כיועץ המשפטי של ארגוני הפועלים באמריקה.

יש לציין גם את העובדה כי ד"ר וניגר זכה לאות הצטיינות גבוה מטעם ממשלת איטליה, כהכרה בעד פעולותיו למען התקרבות שני העמים, מעשה שהוא נדיר ביותר, מפאת מדיניותה הזהירה של ממשלה זו באיזור המזרח הקרוב.

לבסוף, דרש ד"ר וניגר להחזירו לישראל, שממנה נעדר שנים רבות ושעליה היה קשור בכל נימי ליבו ונתמנה כמנהל הסניף הישראלי של „אל-על".

הוא התחיל לארגן בתל-אביב את חייו הפרטיים וקווה, ביחד עם כל ידידיו ומוקיריו לבוא אל מנוחתו ונחלתו, — אולם מבוקשתו לא ניתן לו. הוא חלה מחלה אנושה ונקטף מאתנו כשהוא עדיין במלוא כח פעולתו.

הלך מאתנו אדם נפלא. בכל מה שפעל משך חייו מלאי התוכן והמעש, חתר לקראת שלמות. שלם היה האיש במשימותיו ובמסירותו, שלם ברצונו העז לשרת את החבר, המכר ולתת להם את כל מה שיכול היה, כדי להקטין את הסבל ולהגדיל את האהבה לבריות. דמותו הנעלה לא תשכח מלבנו. תהי נפשו צרורה בצרור החיים.

ד"ר י. אפרת (מנקם)

לדמותו של נפתלי שמעוני (טאובה)

(דברים שנאמרו ביום השלושים לפטירתו)

הכרתי לראשונה את נפתלי, או כפי שקראנו לו בין החברים „טולאק", לפני למעלה מארבעים שנה, כשהוא תלמיד הכתה חמישית בגמנסיה, בעירנו סוקל. התקופה — ראשית שנות העשרים, תקופת תקוות רבות לעם היהודי, מלחמת העולם הראשונה, אשר בחלקה הזה של אירופה זה עתה נסתיימה. על רקע הסביבה בה נולד ובה התחנך, עוצבה דמותו הנאצלת של נפתלי-טולאק טאובה-שמעוני. הוא היה בן ליהדות גאליציה, אשר בעטיים של תנאים מדיניים וגיאוגרפיים, שמשה כארץ מפגש תרבויות: התרבות היהודית המסורתית-המושרשת על חסידיה, מתנגדיה ומשכיליה; התרבות המערבית בגלויה הטוב והמתקדם, שהשפעתה עדיין חזקה על הורינו ואף עלינו הצעירים; הרומנטיקה של משוררי פולין והריאליזם של סופרי רומי ויוון, אותם ספגנו בין כתלי הגמנסיה הקלאסית. ועל כל אלה הרוח הגדולה, התקווה והאופטימיות, אשר פעמו בלבבות היהודים אחרי הצהרת בלפור.

נפתלי בא אלינו מכפר קטן ליבצ'ה, בו חי בבית הוריו בשחר ילדותו, שהיו בעלי אחוזה קטנה ע"י הכפר. הם היו שומרי מסורת משכילים, אשר עם מעמדם כבעלי אחוזה, שמרו על דמותם כיהודים ואף לא וויתרו על חיצוניותם היהודית המסורתית, הבית

היהודי הגאה על ערכיו, המשק החקלאי על שדות הדגן רחבי הידיים הטביעו את רישומם בעצוב נפשו האצילית של נפתלי.

בבואו לסוקל כתלמיד גמנסיה ממשלתית, והוא אז בן אחת עשרה, נפגש לא רק בספסל הלימודים, בשפה לועזית ובתרבות העולם, אלא גם בתנועת התחייה, בשפה העברית המתחדשת והנלמדת בהתלהבות ע"י רוב בני הנוער בבית ספר ערב. בהיותו נער בן חמש־עשרה היה הדמות המרכזית בקבוצת נערים בגילו, אשר יזמה, ארגנה ואף ניהלה לפי דרכה, את תנועת „השומר הצעיר" בעירנו. ואמנם טולאק בן ה־15 והנערים בני גילו היו היוזמים ורק אחריהם באו גדולים מהם והצטרפו; כבר אז מצא את גלויו

שמעוני טאובע ז"ל

אחד הקווים הנאצלים של נפשו: חוסר אמביציות־סרק אנוכיות, חוש הערכה עצמית מאוזנת והערכת מצב מציאותית — וויתור לטובת הכלל למען המגמה. היה זה הוא אשר יזם וארגן — אבל את פרי עבודתו ויוזמתו העביר ללא הסוס לידי מבוגרים ממנו, אשר לא היתה להם זכות ראשונים, אבל הוא העריך אותם כיותר מסוגלים.

היה בעל הערכה מציאותית לגבי עובדים ואנשים, בקרתו היתה תמיד קונסטרוקטיבית וחסרת טינה. בגמנסיה ובתנועה היה ידיד ורע נאמן, תמיד מוכן לעזור בלב ובנפש וכזה נשאר כל ימי חייו.

עברו שנים ובא משבר גדול בציונות, גלים של ירידה אחרי העליה הרביעית; הנוער המתבגר מצא את עצמו ללא דרך ומוצא. מצבו המשפחתי של נפתלי, והוא יתום מאביו, לא הותיר לו ברירות רבות. החל לימודיו באוניברסיטה בלבוב. אף במצב זה לא ויתר על אפשרות של הגשמה ציונית בעתיד: הכשיר את עצמו כמחנך עברי ובמקביל ללמודיו בפקולטה למדעי הרוח השתלט בסמינר למורים עבריים, „הפדגוגיום העברי", על מנת להכשיר את עצמו לתפקידי הוראה וחנוך, בגולה ובארץ. כשגמר את חוק למודיו והספיק מספר שנים לכהן כמורה בגמנסיה העברית „תרבות" בפינסק, החליט לבדוק את האפשרויות להתנחלות בארץ חלומותיו.

הוא היה גדול ממני בשנים ודרכינו בתקופה הזאת היו נפרדות. היה זה בשנת 1939, ואני חבר משק בעמק בית־שאן, קבלתי ממנו מכתב על בואו לבקר אצלנו בקבוץ. מאז חל המפנה המכריע בחייו. לא תישכח ממני התמונה של קלסתר פניו השוחק של ארשת הצחוק האופייני, הטוב והמלא חן שלו, כשנעצר קרון רכבת העמק בתחנת שטה. טולאק בא אלינו ליום אחד בלבד, אבל הוא דחה יציאתו לעוד יום ועוד יום. משהו התעורר אצלו מחדש: הנוף של כפר מולדתו, החנוך של תנועת נוער חלוצית, התודעה החקלאית אשר בתת־הכרתו נשארה תמיד עיקר העיקרים של ישותו. הוא לא היה מבלה שעות בחצר המשק, אלא היה יוצא בוקר ובוקר אתי לעבודה בהשקיית אספסת, בקציר תירס, הוא מצא את עולמו מחדש.

אולם תפקידיו קראו לו לחזור, והנה בסוף סיוריו בארץ קרה המקרה הגורלי השני בחייו: פגע בו כדור מתנקש ערבי בקרבת ירושלם, הכדור האחרון של מאורעות הדמים 1936/39. ובשכבו בבית חולים פרצה מלחמת העולם השניה.

אחר החלמתו מילא בארץ תפקידים שונים בחנוך ובהוראה, אולם בחנוך כללי, בהוראה ובנהול בתי־ספר שוב לא מצא את ספוקו המלא. רבו פגישותינו מאז בא ארצה ובאחת מהן שוב התגלה לי סוד נפשו ומהות כמיהתו. באחד הימים שבין סוף מלחמת העולם השניה ומלחמת השחרור, נפתלי בא לבקרנו בקרית־חיים וכמו בשעת בקורו הראשון בניר־דוד הביע רצונו לראות את מקום עבודתי שבחברת „הזרע". לאחר שהראיתי לו את חלקות גדול זרעים, אמר: „בעצם זה הכל חשוב ומענין, אבל אתה יודע מה שחסר לי מאז אני נמצא בשרון ובשפלה? אני רוצה לראות — והוא אמר זאת בפולנית: "Wielki łan pszenicy — שדמת חיטה גדולה". והוא בא על סיפוקו כי רבים היו שדות בעמק משני עברי הקישון, אבל טולאק לא הסתפק בראיית שדות בלבד.

טולאק יצא לקורסים למורי טבע וחקלאות בבית הספר כדורי שבגליל והפך את הוראת החקלאות בביה"ס, בהם לימד ואותם ניהל למקצוע האהוב עליו. הוא הוסיף והשתלם במקוה ישראל ובתקופה מסוימת אף הפך את החקלאות כמקצוע בלעדי שלו, בנטשו זמנית את ההוראה. בתקופה האחרונה לחייו קיבל את התפקיד של מנהל החווה באפעל ואחר כך של חוות ניר אביב בכפר שלם.

לנפתלי לא היתה השכלה פורמלית בטבע ובחקלאות. הוא הגיע לידע זה כאילו חזר אל עצמו ולעולמו תוך כדי ערכים הומניסטיים שפתחה אצלו השכלתו, ועל כן היתה לו גישה של אהבה רומנטית לצמח שהוא טיפח, אשר שום השכלה פורמלית במדעי טבע לא היתה מסוגלת להקנות.

נפתלי היה דמות נעלה, שילוב נדיר של ריאליסט ורומנטיקאי; של תבונה, אצילות נפש ויושר לבב; אופטימיות וראיית הנולד ומעל לכל אהבת הזולת, נאמנות לחבר ונכונות לעזור לידיד ולרע.

ד"ר י. אפרת (מנקס)

א ר י ה פ א ס ז"ל

(דברים שנאמרו במקוה ישראל ביום השלושים לפטירתו) *

עם פטירתו של אריה פאס ז"ל עזבה אותנו, יוצאי העיר סוקל, אחת הדמויות הנעלות והאצילות. הכרתיו בתנועת הנוער „השומר הצעיר", במשפחתו ובבית הספר התיכון הפולני שבעירנו.

אריה פאס היה נצר למשפחה מהידועות והמכובדות בעירנו. אנשי שבט הפאסים היו מאותם היהודים, אשר במציאותה הליברלית של הקיסרות האוסטרית הוכיחו שבתנאים

אריה פאס ז"ל

כשרים לכך, מסוגל יהודי לזקוף קומתו ואין נטייתו אך ורק למסחר ולעיסוקים עירוניים שונים; שלמרות אלפי שנות גלות לא אבדה אצלו הזיקה לטבע ולעבודת אדמה; מאידך לא העבירם ה"מה נאה האילן הזה" מהתורה ומהמסורת היהודית. עסקו אמנם בחקלאות, אולם יהודים היו בכל רמ"ח אבריהם, מושרשים במסורת ובמנהגי אבותיהם, בלבושם ובאורח חייהם.

אחרי מלחמת העולם הראשונה לא הירבו אמנם אנשי שבט פאס לעסוק בחקלאות הלכה למעשה, אולם תמיד היו ממשיכים באהבתם לצמח וליפה; בתיהם היו שם דבר ליופי, לירק מטופח סביבם והיו מבחינה זאת, אור לגויים בעירנו.

---

* נפטר בחודש תשרי תשכ"ז.

על רקע נוף אנושי זה גדלו בניו של ר׳ נתנאל פאס; והקטן שביניהם, אריה, נטל השעה קבין מתוך עשרה של המורשה הזאת. מכל המשפחה, והם חמשה אחים ואחות, היה אריה היחידי, אשר בחר בתום לימודיו בגמנסיה את לימודי הטבע. הכרנו אותו והוקרנוהו כאחד המורים המעולים ביותר לביולוגיה בארץ. הוא בחר בדרך זאת מתוך אהבה עמוקה לצומח ולחי. כל מה שעשה עשה מתוך הזדהות עם עולם הטבע. הטבע לא היה בשבילו מקצוע בלבד, הוא היה האני השני שלו.

יושר ומצפון היו מנת חלקו של האיש. העיקר היתה אצלו שלמות עם עצמו ולו גם על חשבון הפופולריות בעיני אחרים. לא ידע פשרות לגבי מה שמצפונו הכתיב לו. כאיש תנועת „השומר הצעיר", תנועה אשר בשחר ימיה היתה תנועת נוער צופי, רומנטית־לאומית, ועיקר שאיפתה עיצוב אדם יהודי חדש, טוב יותר, משוחרר ממה שהיו נוהגים להגדיר כ„עיוותי האופי הגלותי", אדם זקוף קומה וגאה, לא השלים אריה פאס עם הדרך של צרוף הרעיון הציוני והסוציאליסטי, ראה בזה פשרה, ופשרות היו זרות לו — הן לא תאמו את אופיו. אנחנו חניכיו, הרגשנו בתת־הכרתנו שמחנכנו אינו שלם עם עצמו; ובאחד הימים עזב אותנו. תחילה חשבנו שעזיבתו היא כדרך רבים אחרים, מתוך נוחיות ורתיעה מהצורך בהגשמה חלוצית שהתנועה דרשה אותה מחבריה. אולם במהרה נוכחנו כי לא זו היתה מגמתו. הוא היה היחידי מבוגרי הגימנסיה היהודית במקום לבחור בלימודי משפטים, רפואה, לימודים הומניים שונים, פנה ללימודי הטבע; ולא ללימודי טבע גרידא, כי אם ראה בהם רקע לעבודת אדמה, בכל תקופות החופש הגדול שבין שנות הלימודים היה יוצא לעבוד, תחילה כפועל ועם מרוצת הזמן כבעל מקצוע, לגני הירק שבאחוזות הסמוכות לעירנו. ברור היה לנו שלא מתוך חיפוש אחרי דרך קלה בחיים הלך, כש„סטה" כביכול מדרכו הקודמת.

במשך כל התקופה הזאת לא הסתגר בתוך עצמו בלבד, היה מאלה שלא מרבים לדבר, תמיד הרבה לעשות, ולתרום לציבור מתוך שלמות עם השקפותיו. אנו מוצאים אותו במרכז תנועת הנוער הציוני „אחוה", אשר היה אחד ממייסדיה וממנהיגיה במרכזה בלבוב בתקופת לימודיו ואחריה. גם בתפקיד זה לא היה עם המטיפים שאין אחריהם מעשים. הוא היה אחד מיוזמיה, מארגניה ומדריכיה של חוות ההכשרה בכפר סיגניובקה ש״י לבוב ולה הקדיש ממרצו ומכשרונו; ביססה כחוות לימוד החקלאות, אחת הבודדות בתקופת שנות השלושים, כשרוב קיבוצי הכשרה בגאליציה ובפולין זנחו את עבודת האדמה והצטמצמו לעיצוב חיי שיתוף בלבד, כשאנשיהם עובדים אמנם עבודה פיזית, בחרושת, במלאכה וכדומה. פאס התמיד שנים במפעלו, רבים התחלפו בינתיים כשהוא נשאר על משמרתו, ולא הספיק לעלות ארצה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ולא נחסך ממנו הסבל והסיוט של הכיבוש הגרמני; ובתום השואה נשאר הנצר היחיד שניצל ממשפחתו הגדולה. מספר שנים אחרי המלחמה הגיע אלינו. במקוה ישראל התפנתה משרת מורה לטבע, הבטחנו את קליטתו כאן. לא אשכח את פגישתנו הראשונה על יד שער חולון ותגובתו לבשורה שהנה נכונה לו עבודה בבית ספר זה; והתגובה היתה כה אופיינית לו: הוא אמר: „זוהי באמת זכות גדולה, יתר על כן, זה היה תמיד

חלום לעבוד במקום זה בו התחילה התקומה היהודית, אבל איך אוכל לזה עם העברית הבלתי מאומנת שלי; והרי הוראת הטבע בארץ, ובבית ספר חקלאי במיוחד, צריכה להיות משולבת למציאות כאן, וכל זה זר לי עדיין". את דבריו לא אמר מתוך דאגה ליוקרתו וחשש לכשלון אישי, אלא מתוך אחריות והגינות שמא לא יוכל לתת לתלמידיו את מה שחייב לתת להם ובצורה מושלמת. משום כך היתה לו תכנית לצאת לעבודה כל שהיא במשך השנה הראשונה, להשלים את ידיעותיו המקצועיות, ורק אז להתחיל בעבודת הוראה. ולא היתה זו מלאכה קלה לשכנעו שיוותר על תכניתו. המחסור במורים לביולוגיה קבע את תשובתו החיובית; ומשהשתכנע התמסר לעבודה בכל המרץ ותוך חודש ימים הספיק להכשיר את עצמו לתפקיד. על טיב הוראתו אזכיר עובדה אחת, שאולי מעטים זוכרים אותה עוד היום. היה זה בשנתו הראשונה כאן ובמקוה ישראל לא מעבדה, לא חדר טבע ולא מכשירים ראויים לשמם. כל אלה לא הרתיעו את פאס והגה התמלאו החלונות של חדר המורים צנצנות, צלחות, מנבטות ובהן מגדל המורה העולה החדש חומר הדגמתי ללימוד בכיתות. היה זה פאס אשר הכניס חיים ללימודי הטבע בבית ספר זה והתחיל בכך כשהוא עושה יש מאין.

עזב אותנו ובטרם עת אריה פאס. קיומו של אדם במובן הקיום המחשבתי לא מן ההכרח שיהיה מוגבל לתקופת חייו הגשמיים בלבד אם מקיימים אותו גם אחרי מותו במחשבותיהם כל אלה שנשארו אחריו. אישים ממשיכים להתקיים כמושג וכסמל בקרב עמים והאנושות כולה. נקיים כולנו, בני משפחתו, חבריו, מוקיריו ותלמידיו, במחשבותינו, את אריה פאס וישאר ויחיה אתנו כסמל וכמושג.

ד"ר דוד קינדלער

דוד ביק

געבוירן אין סיקאָל אין אַן אָנגעזעענער, סוחרישער משפּחה. זיין פאָטער שלום האָט געהאַט אין סיקאָל נאָך דריי ברידער, וואָס זענען אויך געווען סוחרים.

שוין די אורעלטערן פון דוד ביק האָבן געווויינט אין סיקאָל און האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אינעם דאָרטיקן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און איינער פון זיי — ר' אייזיק ביק איז געווען דאָרט אין די יאָרן 1909 ביז 1913 ראש הקהל.

דוד האָט באַקומען אַ גרינטלעכע טראַדיציאָנעל־יידישע דערציאונג. ער האָט געלערנט אין חדר און שפּעטער אין דער סיקאָלער ישיבה. אין דער היים האָט ער באַקומען בילדונג אין וועלטלעכע לימודים.

בעת דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה איז פון רוסלאַנד געקומען קיין סיקאָל אַ גרופּע עמיגראַנטן, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען אַ ציוניסט, יצחק בלאָך, וועלכער האָט באַלד אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען אַ ברייטע פראָפּאַגאַנדע פאַר דער העברעאישער שפּראַך און האָט זיך באַטעטיקט אַלס ערשטער העברעאישער לערער אין סיקאָל. די באַקאַנט־שאַפט מיט אים האָט געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויפן יונגן דור ביק. אונטער זיין איינפלוס וועט דוד ביק דורכגעדרינגען מיטן ציוניסטישן רעיון און ער האָט אפילו אָנגעהויבן צו שרייבן אַרטיקלען פאַרן לעמבערגער „טאָגבלאַט". מיטן גאַנצן יוגנטלעכן ברען האָט ער אָנגעהויבן צו פירן אַן אַקטיווע אויפקלערונגס־אַרבעט לטובת דעם ציוניסטישן אידעאַל צווישן די אָרטאָדאָקסישע יוגנטלעכע קרייזן און ס'איז אים נאָך אַ קרוצער צייט געלינגען צו שאַפן אין סיקאָל אַ ציוניסטיש אָרגאַניזאַציע, פון וועלכער ער איז געווען דער ערשטער פרעזעס.

ווי מיר האָבן שוין דאָס אויף אַן אַנדער אָרט דערמאָנט, האָט דוד ביק נאָך אין יאָר 1907 דורכגעפירט אין סיקאָל די ערשטע אָרגאַניזירטע שקל־אַקציע און ער האָט פאַרקויפט אַ באַדייטנדיקע אויף די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן צאָל פון 20 שקלים. מיט אַן אויסערגעווויינלעכער אומדערמידלעכקייט האָט ער איצט פאַרשטאַרקט זיינע פראָפּאַגאַנדיסטישע טעטיקייט צווישן די ישיבה־בחורים ווי אויך צווישן דער יידישער יוגנט בכלל. במשך אַלע יאָרן ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געשטאַנען אין צענטער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל.

בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט אין די יאָרן 1907 און 1911 האָט ער אָנגעפירט מיט דער ציוניסטישער וואַל־אַקציע אינעם סיקאָלער וואַל־קרייז און אַ דאַנק זיינע אַראַטאָרישע און אָרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן האָט ער פיל בייגעטראָגן צו דער

פֿאָפולאַריזירונג פון די ציוניסטישע לאָזונגען אויף דער יידישער גאַס. מיט זיין ענערגישער און מסירת־נפשדיקער טעטיקייט האָט ער בעת דער וואַל־אַקציע צום פּאַרלאַמענט אין יאָר 1911 דערפירט דערצו, אַז דער ציוניסטישער קאַנדידאַט אינעם סיקאָלער וואַל־

דוד ביק ז״ל

קרייז, ד״ר ראַפאַפּאָרט האָט אין דער שטאָט סיקאָל גופא באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען.

במשך דער גאַנצער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך דוד ביק אויפגעהאַלטן אָנפאַנגס אין ווין און דערנאָך אין האַלאַנד.

אין יאָר 1920, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה קומט דוד ביק צוריק קיין סיקאָל און נעמט זיך תיכף צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. צו דער צייט איז אינעם יידישן סיקאָל פאָרגעקומען אַ באַדייטנדיקער ציוניסטישער אויפשוווּנג און אין די רייען פון די דעמאָלטיקע ציוניסטישע עסקנים האָט זיך געשטאַרקט דאָס פּאָרשטענדעניש פאַר דער נויטוועניקייט קודם כל צוריק אויפצובויען די חרוב געוואָרענע בעת דער מלחמה, ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס. צו דעם צווועק זענען אין אַ גרויסער צאָל יידישע ישובים געגרינדעט געוואָרן זעלבסהילף־אינסטיטוציעס בפרט אויפן געביט פון קרעדיט־ווועזן. אויך אין סיקאָל האָבן די ציוניסטישע מנהיגים געשאַפן אַ סוחרים־באַנק מיט דוד ביק אַלס דירעקטאָר אין דער שפּיץ. אַ דאַנק זיין מוסטערהאַפטער, ערלעכער און איבערגעגעבענער פירונג פון דער באַנק, איז די דאָזיקע אינסטיטוציע, וועגן וועלכער מיר שרייבן אויספירלעך אויף אַן אַנדער אָרט — געוואָרן אַ וואָגיק מכשיר אין די ווידעראויפבוי־באַשטרעבונגען אויף דער יידישער גאַס אין סיקאָל.

אונטער דער דירעקציע פון דוד ביק האָט זיך די סוחרים־באַנק דערוואָרבן דאָס פולע פאָרטרויען פון אַלע יידישע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אין דער שטאָט.

במשך דער גאַנצער תקופה — פון 1920 ביז צום חורבן האָט דוד ביק געוואָלט אַן אַקטיוון אָנטייל און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבנקייט אין אַלע ציוניס־

טיש אַקציעס בפרט לטובת די ציוניסטישע פאָנדן, ק. ק. ל. און קרן־היסוד, ווי אויך פאַר דער העברעאישער שול.

אין יאָר 1941 — וועו די דייטשע רוצחים האָבן דורכגעפירט אין סיקאָל זייער ערשטע מאַרד־אַקציע קעגן דער יידישער באַפעלקערונג, האָבן זיי פאַרנומען — מכלומרשט כדי אַוועקצושיקן צו אַרבעט — אַ גרעסערע צאָל יידן און פאַרזאַמלט זיי אויפן מאַרק־פּלאַץ, ווו זיי האָבן דורכגעפירט אַ סעלעקציע און אַ גרופּע פון בערך 180 יידן, מייסטנס פון דער יוגנט און אינטעליגענץ, אַוועקגעפירט אין דער ריכטונג פונעם טאַרטאַקאָווער וועג און אונטערוועגס ביים ראַנד פון צוגעגרייטע שוין גריבער אַלע דערשאָסן.

אין דער ערשטער ריי פון די פאראורטיילטע צום טויט סיקאָלער יידן, וואָס זענען געגאַנגען דאָס לעצטע מאָל אויף די גאַסן פון זייער היים־שטאָט צום מאַרטירער־טויט, האָט זיך געפונען דער ערשטער אַקטיוויסט פון סיקאָל... דוד ביק הי״ד. נעבן אים איז געגאַנגען זיין בוכהאַלטער פון דער סוחרים־באַנק, דער מזרחי־טוער פאַרנעס און דערנאָך דער אַדוואָקאַט ד״ר גרודער.

אין דער צווייטער ריי זענען געגאַנגען דער אַדוואָקאַט ד״ר שמואל פאַסס, דער גימנאַזיע־פּראָפעסאָר יצחק פאַסס און זייער שוואָגער דער גוטס אַרענדאַר פאַסס.

אין דער דריטער ריי זענען זייער לעצטן וועג געגאַנגען דער אַדוואָקאַט ד״ר לעאָן האָניג און זיין ברודער יעקב האָניג, אַ גימנאַזיע־פּראָפעסאָר און ד״ר איזידאָר קאָך, אויך אַ גימנאַזיע־פּראָפעסאָר.

די פרוי פון ד״ר ביק, זיין טאָכטער און זיינע זין זענען אומגעקומען אין יאָר 1943 — בעת דער ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ.

טייערע... איידעלע סיקאָלער יידן... אין פיין און יסורים האָבן זיי אויסגעהויכט זייער לעצטן אָטעם.

כבוד זייער אַנדענק!

אינזשינער שוואַרץ

געפירט אין סיקאָל דעם קאַטאַסטער־אַמט, וועלכן ער האָט איבערגענומען פונעם אינזשינער וועַרבער. אַלס מלוכה־באַאַמטער האָט ער זיך צוריקגעהאַלטן פון עפנטלעכע געזעלשאַפטלעכע אַרויסטרעטונגען. זיין הויז אָבער האָט ער געפירט אין טראַדיציאָנעלן יידישן גייסט און מיט ברייטער האַנט פלעגט ער שפענדן אויף אַלע יידיש־נאַציאָנאַלע צוועקן.

די פרוי פונעם אינזשינער שוואַרץ איז געווען טעטיק אינעם קאָמיטעט פון יידישע פרויען אין סיקאָל.

ביי די לעצטע קהילה־וואַלן אינעם יאָר 1936 איז ער אויסגעווײלט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין סיקאָל און האָט זיך אַ דאַנק זיין נוצלעכער און קרבנות־פולער טעטיקייט דערוואָרבן די סימפּאַטיע און אָנערקענונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

זיין פאַרדינסט איז געווען דאָס אײַנפירן אַ סדר אינעם קהילה־בודזשעט און בפרט האָט ער געלייגט גרויס געוויכט און געזאָרגט דערפאַר, אַז דער געהאַלט פאַר די קהילה־פקידים זאָל רעגולער יעדן חודש אויסגעצאָלט ווערן. ער האָט זיך אויך באַמיט, עס זאָל הערשן אָרדנונג און רײַנקייט אין די קהילה־אינסטיטוציעס.

בעת דער מלחמה איז אינזשינער שוואַרץ פאַרבליבן אין סיקאָל און האָט אײַנגעאָרדנט אַ פאַלקס־קיך פאַר יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן. אין דער קיך האָבן אויך באַקומען שפּייז הונגעריקע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געלט און נישט קיין זאַכן צו פאַרקויפן. ער האָט אויך געגעבן די איניציאַטיוו און אָנווײַזונגען אײַנצוריכטן גרינצײַג־גערטנדלעך.

אין חודש אָקטאָבער 1942 האָבן די געסטאַפּאָ־אָרגאַנען אויפגעדרענגט דעם אינזשינער שוואַרץ איבערצונעמען די פּרעזעסור פונעם יודענראַט. במשך דער גאַנצער צײַט פון זיין אַמטירן האָט ער ערלעך און מיט סכנת־נפשות דערפילט די דאָזיקע שווערע אויפגאָבן און ביי יעדער געלעגנהײַט האָט ער זיך באַמיט צו העלפן זיינע אומגליקלעכע ברידער.

צוליב אַ מסירה איז ער צוזאַמען מיט זיין טאָכטער אָפּגעזעסן אַ צײַט אין געסטאַפּאָ.

אין חודש מאַי 1943 בעת דער ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ איז אינזשינער שוואַרץ אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און טאָכטער.

כבוד זיין אָנדענק!

זיגמונט ליידער

געבוירן אין סיקאָל. נאָכן פאַרענדיקן די דענטיסטישע שול אין בערלין האָט ער אינעם יאָר 1910 אָנגעהויבן צו פראַקטיצירן אַלס זעלבשטענדיקער דענטיסט אין סיקאָל.

זיין איידעלער כאַראַקטער און זיין אויסערגעווייניקע ערלעכקייט האָבן אים פאַרשאַפט אַלגעמיינע סימפּאַטיע ביי דער יידישער און נישט־יידישער באָפעלקערונג אין דער שטאָט. שטיל, אַרבעטסזאָם האָט ער אין זיין דענטיסטישער פראַקטיק געראַטן זיך תמיד מיט די פינאַנציעלע מעגלעכקייטן פון זיינע פאַציענטן. אָרעמע האָט ער געהיילט אומזיסט. במשך לאַנגע יאָרן איז ער געווען דער איינציקער דענטיסט כמעט אין גאַנצן סיקאָלער קרייז.

ביי יעדער פילאַנטראָפישער אַקציע איז ער געווען דער ערשטער נדבן. ער האָט אויך אַ סך געשפענדעט אויף יידיש־נאַציאָנאַלע צוועקן.

ליידער איז אומגעקומען אינעם סיקאָלער געטאָ בעת דער אַקציע פון חודש מאַי 1943. פאַר דער ליקווידאַציע פונעם געטאָ האָט אים געוואָרנט אַ קריסט־לעכער פריינד זיינער — ער זאָל זיך ראַטעווען... די דאָזיקע וואָרענונג האָט ער איבער־געגעבן דעם ד״ר קינדלער, וועלכער האָט אַ דאַנק אים געראטן די יידן אינעם סיקאָלער געטאָ צו אַנטלויפן.

ליידער איז פאַרפייניקט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פרוי און דער גאַנצער משפּחה זיינער.

אַ טייערער... ערלעכער ייד... געפאַלן על קידוש השם...

כבוד זיין אָנדענק!

א. בעקער
(בוענאָס־אײַרעס)

יידל גראָסמאַן

מיין ווייטסטע דערינערונג וועגן יידל גראָסמאַן ציט זיך ביז צום חדר פון זיין פעטער שימעלע ע״ה, אַ גמרא־מלמד אין טאַרטאַקאָוו, וווּ איך האָב געלערנט אַלס יונגער בחור.

ס׳איז געווען פונקט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און יידל גראָסמאַן, נישט האָבנדיק קיין טאַטע־מאַמע איז געקומען פונעם שטעטל ווישקאָוו צו זיין פעטער, ביי אים צו ווינען.

שוין אינעם ערשטן אויגנבליק האָט זיין אויסזען געמאַכט אויף מיר אַן אויסטער־לישן אייndרוק. ער האָט געהאַט אַ סימפּאַטיש, ראַזירט פנים מיט קליינע שוואַרצע וואָנסיקלעך, מיט אַ פריזור פאַרקעמט אויף אַ שרינט און אַ קאַשקעט אויפן קאָפּ.

ס׳האָט נישט געמומען קיין סך צייט און דאָס גאַנצע שטעטל האָט אָנגעהויבן צו רעשן, אַז יידל גראָסמאַן, שימעלע מלמדס קרוב, איז אַ גרויסער אפיקורס, אַ „ציוניסט״, אַ שבתי צבי׳ניק. די קלאַנגען האָבן זיך געמומען דערפון, וואָס יידל גראָסמאַן האָט אָנגעהויבן אַרײַנצוקומען אין בית־המדרש, וווּ סיקאָלער יונגע לייט פלעגן זיך קאָנ־צענטרירן און דאָרט האָט ער געפירט זיין אויפקלערערישע אַרבעט.

ער האָט די בחורים געגעבן ביכער צו לייענען, וועלכע זיי האָבן געשלונגען ווי דורשטיקע וואַסער, פריער באַהאַלטענערהייט, האַלטנדיק זיי אונטער דער גמרא, — שפּעטער זענען זיי געגנצלעך אַרויס פון בית המדרש און שוין אָפן געלייענט די ביכער, יידישע און העברעאישע.

זייער שווער איז געווען דער קאָמפּס־וועג פון יידלען. די חסידים מיטן שטאָט־רב בראש האָבן עקשנותדיק געקעמפט פאַרן איינהאַלטן דעם ביז איצטיקן לעבנס־שטייגער, נישט אָפּצוווייכן אויף קיין „קוצו של יוד״ פון דעם וועג, אויף וועלכן עס זענען גע־גאַנגען זייערע טאַטעס, זיידעס און עלטער־זיידעס. די חסידים האָבן געדופט זייערע קינדער, וואָס זענען געוואָרן ציוניסטן, פלעגן זיי שלאָגן מיט שטעקנס, נישט געבן קיין עסן, אַרויסטרייבן פון די היימען, באַליידיקן, זידלען.

זייער גרעסטן גרימצאָרן אָבער — האָבן זיי אויסגעלאָזט אויף יידלס קאָפּ. אין אים האָבן זיי געזען דעם הויפּט־שולדיקן, דעם „אונטערצינדער פון דעם פייער״, ווי זיי פלעגן זאָגן — „וואָס האָט אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע שטעטל״.

ער האָט אָבער געטריי אויסגעפירט זיין הייליק שליחות, וואָס ער האָט פרייוויליק אויף זיך גענומען, נישט אָפשרעקנדיק זיך פאַר קיינעם און גאָרנישט.

יידל גראָסמאַן מיט אַ גרופּע שילערינס — יידל גרוסמן עם קבוצת תלמידות

און ווען ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ גאַנץ רייכן בעל הבית און האָט דערמיט פאַרבעסערט זיין מאַטעריעלע לאַגע, האָט ער זיך געפילט נאָך שטאַרקער און דרייסטער און מיט נאָך אַ גרעסערער עקשנות און מוט געפירט ווייטער זיין קאַמף.

אַ דאַנק זיין אויסערגעווייניגלעכער התמדה, האָט ער זיך אַליין גרינטלעך אויסגעלערנט העברעאיש און איז דורך „תרבות" אויטאָריזירט געוואָרן צו זיין אַ העברע־אישער לערער.

נאָך דעם, ווי ער האָט געהאַט דערפילט זיין מיסיע אין טאַרטאַקאָוו, ווו ער האָט דערצויגן אַ גאַנצן דור אין נייעם גייסט, און האָבנדיק — ווי די חסידים פלעגן זאָגן — „איבערגעקערט" די גאַנצע שטאָט — איז ער איבערגעגאַנגען אויף דערציערישע אַרבעט קיין סיקאָל.

*

אין דער דאָרטיקער העברעאישער שול האָט ער געאַרבעט אַלס לערער און האָט אויך דאָרט נישט פאַרפעלט קיין שום וויכטיקע פאָלקס־פאַרזאַמלונג, וואָל־מיטינג אַדער אַן אַנדערע מסיבה, ווו ער איז אויך געווען אייגער פון די הויפט־רעדנער.

אין יענער תקופה האָט ער זיין צייט געטיילט צווישן טאַרטאַקאָוו און סיקאָל, ווייל פון פרייטיק נאָך מיטאָג ביז זונטיק פרי פלעגט ער זיין ביי זיין משפחה אין טאַרטאַקאָוו און אין דער צייט האָט ער אויך אָנטייל געגומען אין דער דאָרטיקער ציוניסטישער אַרבעט.

די אַרבעט אַלס לערער און רעדנער, אַלס אַרגאַניזאַטאָר און קעמפער האָט שטאַרק אונטערגעגראָבן זיין געזונט. אין פייער פון קאַמף זענען פאַרצערט געוואָרן זיינע לונגען. נישט איין מאָל האָט געטראָפן, אַז נאָך אַ שטורמישער וואַל־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ער איז אַרויסגעטראָטן אַלס רעדנער, איז ער אַהיימגעקומען און באַלד באַקומען אַ געפערלעכן בלוט־שטורץ.

נאָך עטלעכע אַזעלכע אַטאַקעס האָבן אים די דאָקטוירים פאַרוועהרט צו האַלטן רעדעס און בכלל צו אַרבעטן אַלס לערער, אָבער יידל האָט נישט געקוקט אויף די וואָרענונגען און האָט וויטער פאָרגעזעצט זיין אַרבעט אַלס לערער און הגם שוין נישט אַזוי אָפט, האָט ער דאָך פון צייט צו צייט גלאָזט זיך הערן אין דער עפנטלעכקייט.

אַזוי ווי ער האָט לייכט געהאַט, אַזוי האָט ער אויך לייכט געשריבן. ער פלעגט רעדאַגירן די נייטיקע אויפרופן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און פון דער העברעאישער שול. אויך האָט ער געשריבן טעקסטן פאַר אינסצעניזאַציעס פאַר די שול־קינדער. אפילו אומצייליקע פריוואַטע בריוו פון אַלמנות און עגונות צו קרובים מעבר לים וועגן הילף, האָט ער געשריבן. ער פלעגט זעלטן אַליין שרייבן, דאַקעגן האָט ער ליב געהאַט צו דיקטירן אַ צווייטן, און ער פלעגט מיך אָפט בעטן, איך זאָל אים דינען אַלס סעקרעטאַר, וואָס כ׳האָב גערן געטאָן, אַזוי זייענדיק אין טאַרטאַקאָוו ווי אויך אין סיקאָל, ווו מיר האָבן צוזאַמען געטיילט אַ צימער במשך פון דריי יאָר צייט.

יידל גראָסמאַן, דער וווּנדערבאַרער לערער און מדריך פון דעם יונגן דור אין די ביידע שכנותדיקע שטעט, טאַרטאַקאָוו און סיקאָל — איז צוזאַמען מיט זיין זון אומגעקומען אין טאַרטאַקאָוו, דערמאָרדעט דורך די דייטשע רוצחים אינעם יאָר 1941.

זאָלן די דאָזיקע שורות מיינע פון אַ תלמיד און חבר פון יידל גראָסמאַן דינען אַלס אַ נר־תמיד צו זיין הייליקן אָנדענק.

ה ש ו א ה

דער חורבן

משה מאַלץ
(ניו־יאָרק)

משה מאַלץ

בלעטער וועגן פּיין און אומקום פונעם יידישן ישוב אין סיקאָל

— 1 —

סיקאָל אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפט

דעם 1טן סעפּטעמבער 1939 איז היטלער ימ״ש באַפאַלן פוילן. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער דייטשער בליץ־קריג קעגן דער פוילישער מדינה. דריי וואָכן האָט געדויערט דער הויפּט־אָנגריף קעגן דער פוילישער אַרמיי און אין מיטן סעפּטעמבער 1939 איז שוין גאַנץ מערב־פוילן געווען אָקופּירט דורך די היטלעריסטישע חיילות. די רעשטלעך פון די פוילישע באַוואָפנטע כוחות האָבן זיך נאָך געראַנגלט אין זייערע באַמיאונגען אויפצוהאַלטן די פראָנט־ליניע לענגאויס די טייכן אַרום וואַרשע. אָבער דעם 17טן סעפּטעמבער 1939 איז די פוילישע רעגירונג אָנטלאָפן קיין רומעניע. פוילן איז געלעגן אין חורבות.

צו דער זעלבער צייט איז אין רוסלאַנד מאָביליזירט געוואָרן אַ גרויסער טייל פון דער סאָוויעטישער אַרמיי, וועלכע איז אַריין קיין פוילן מכלומרשט כדי צו באַשיצן די סאָוויעטישע אינטערעסן; פאַקטיש אָבער איז בהסכם מיטן היטלער־סטאַלין־פאַקט פאָר־געקומען אַ נייע, פערטע צעטיילונג פון פוילן. אַ העלפט פון דער פוילישער מדינה איז צוגעפאַלן היטלער־דייטשלאַנד און אַ העלפט סאָוויעט־רוסלאַנד.

צוגלייך מיט דער חלוקה פון פוילן איז אויך צעשניטן געוואָרן דער גוף פונעם פּוילישן יידנטום. אַ טייל פון אים איז אַרונטערגעפאַלן אונטער היטלערס הערשאַפט

און אַ טייל אונטער דער ממשלה פון סטאַלינען. דער טייך בוג איז געווארן די גרענעץ צווישן ביידע טיילן פון דער צעשניטענער פוילישער מדינה פון דער צפון־מיזרחדיקער זייט. אונדזער סיקאַל איז געבליבן ביי די סאוויעטן.

— 2 —

אין חודש אָקטאָבער 1939, אין אַ יום־כיפור־טאָג האָבן זיך אין סיקאַל באַוויזן די ער׳שטע אָפּטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי. באַלד דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן יידישע פּליטים פונעם אָקופירטן דורך די דייטשן געביט, פון די מערבדיקע פּוילישע אָרטשאָפטן, בפרט פון די שכנותדיקע שטעטלעך, ווי: בעלז, קריסטינאָפּאָל, וואַרזש און פון די אַרומיקע דערפער. דער בעלזער רבי איז מיט זיין בני־בית אָנגעקומען קיין סיקאַל צו שמיני־עצרת, מיטן לעצטן צוג. וואָס איז נאָך אָפּגעגאַנגען פון בעלז.

מיט האַרציקער אָפּפערווויליקייט און וואַרעמער ברידערלעכקייט האָבן די סיקאַלער בעלי־בתים אויפגענומען די היימלאָזע פּליטים, וועלכע זענען תיכף איינגעאָרדנט געוואָרן אין די בתי־מדרשים, אין אַלע שולן און אין פּריוואַטע ווינונגען. דאָס פּראָבלעם פון די פּליטים איז נישט געווען קיין לייכטער ענין. דאָס באַשאַפן ווינונגען, שפּייז, געלט אויף די נויטווענדיקסטע אויסגאָבן האָט געפּאָדערט אַ בריוט פּאַרצווייגטע הילפסאַקציע, אַן אַלגעמיינע געזעלשאַפטלעכע אָנשטרענגונג מצד די סיקאַלער יידן.

עס איז טאַקע באַלד געשאַפן געווארן אַ שטאָטישער הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט אַדורכגעפירט אַ געלטאַקציע און פון די געזאַמלטע פּאָנדן איז אויפגעשטעלט געווארן אַ פּאָלקס־קיך, ווו מען האָט דערלאַנגט די פּליטים וואַרעם געקאָכטס.

פּאַר שוועריע אויפגאָבן איז געשטאַנען דער יידישער הילפס־קאָמיטעט, ווען עס האָבן אָנגעהויבן צו שטראָמען קיין סיקאַל שוין נישט פּליטים, וואָס האָבן פּאַרלאָזן זייערע היימען, נישט ווילנדיק לעבן אונטער דער נאַצישער הערשאַפט. איצט זענען מחנות יידן, אויסגעזידלטע פון זייערע היימען, געטריבן געווארן דורך די דייטשע רוצחים קיין מזרח צו דער נייער סאָוויעטישער גרענעץ, צום טייך בוג, אויף וועמענס רעכטן ברעג איז געלעגן די שטאָט סיקאַל.

אין אַ רעגנדיקן קאַלטן נאָוועמבער־טאָג 1939 — האָבן זיך פלוצעם דערהערט אין סיקאַל יאָמערלעכע קולות, וואָס זענען דערגאַנגען פון דער גרענעץ, פון דער באַן־בריק איבערן בוג. די סיקאַלער יידן האָבן זיך תיכף געלאָזט אין וועג אַריין אין דער ריכטונג, פון וואַנען ס׳זענען געקומען די יללות. אַ שרעקלעך בילד האָט זיך אָנטפּלעקט פּאַר זייערע אויגן. די בריק פול מיט יידן געטריבענע דורך געסטאָפּאָוויצעס אין דער ריכטונג צו סיקאַל. ביים סוף פון דער בריק, קוים עטלעכע שריט צום שטח, וואָס האָט געהערט צו סיקאַל האָבן די רוסישע גרענעץ־סאָלדאַטן צוריקגעשטויסן די אומגליקלעכע יידן צו די דייטשע תלינים. עטלעכע שעהן האָט אַזוי געדויערט דער שוידערלעכער שפּיל מיט די אויסגעהונגערטע און ציטערנדיקע פון קעלט יידן. דאָס זענען געווען די שרידי פון דער מחנה 1500 יידן, וועלכע די דייטשן האָבן פּאַרכאָפּט אין כעלם

און אין הרוביעשווו און געטריבן צו דער סאָוויעטישער גרענעץ. צופּוס, איבער שטיינער און בלאָטעס, אָן עסן און טרינקען... דריי טעג האָט געדויערט דער קאָשמאָרנער וועג... ווער איז געווען דעם, וואָס האָט נישט געהאָט קיין כוח וווייטער צו גיין און איז שטיין געבליבן כדי צו כאָפּן דעם אָטעם... אַ קויל פון אַ רעוואָלווער האָט אַ סוף געמאַכט צום לעבן פון אַזאַ אויסגעמאַטערטן ייד.

פון די 1500 יידן פון כעלם און הרוביעשווו זענען געבליבן קוים 300, וואָס זענען צוגעקומען צו דער בריק איבערן בוג ביי סיקאָל. מיטן לעצטן ביסל כוח האָבן זיי זיך קוים געהאָלטן אויף די פיס... אויף דער צווייטער זייט בריק זענען געשטאַנען סאָוויעטישע סאָלדאָטן, וואָס האָבן פּאַרשפּאַרט דעם וועג און קיינעם נישט אַרייגעלאָזן.

ערשט ביי נאַכט, אין דער פינצטערניש, זענען עטלעכע יידן, וואָס האָבן זיך נאָך געפּילט ביי די כוחות, געשפּרונגען פון דער בריק און שוויימענדיק האָבן זיי זיך קוים דערשלאָגן צום אַנדערן ברעג פון טייך. זיי האָבן געהאָפט, אַז ביי די סאָוויעטן וועט שוין נעמען אַ סוף צו זייערע יסורים... די אַרטיקע פויערשע גזלנים האָבן דערשפּירט דעם ריח פון רויב... וועג די עטלעכע אויסגעמאַטערטע יידן זענען אַרויס פון וואַסער, האָבן זיי אויף דער סאָוויעטישער זייט אָנגעטראָפן אויף אַ פויערישע רויבער־באַנדע, וואָס האָט צוגערויבט זייערע בגדים און דערנאָך אַלע צוריק געשליידערט אין די טיפענישן פון בוג.

נאָר יחידים איז געלונגען צו דערשלאָגן זיך קיין סיקאָל... אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד... קראַנק... פאַרמאַטערט. די סיקאָלער יידן האָבן זיי אויפגענומען ווי אייגענע בריידער, פאַרזאָרגט מיט דירות און געשאָפן זיי מעגלעכקייטן צו דערנערן זיך אין די שוערע פאָרן גאַנצן סיקאָלער יידנטום צייטן.

— 3 —

שוער איז אויסגעקומען די סיקאָלער יידן צו ראַנגלען זיך אונטער דעם סאָוויעטישן רעזשים. קודם כל זענען אַלע וויכטיקע אַדמיניסטראַטיוע אָמטן אין דער שטאָט באַזעצט געווארן מיט מענטשן פון דער אונטערוועלט, וואָס האָבן אויף פאַרשידענע אופנים שאַנטאַשירט רואיקע בעלי־בתים. דערנאָך האָט מען נאַציאָנאַליזירט יידישע געשעפטן און דערמיט איז אָפּגעהאָקט געווארן יעדער מסחר, וואָס איז דאָך געווען דער הויפּט־מקור פון יידישע פרנסות אין דער שטאָט. עס זענען אָפּגעשטעלט געווארן זעמטלעכע פאַרדינסטמעגלעכקייט. עס זענען געשלאָסן געווארן יידישע וואַרשטאַטן, עס איז אָפּגעשאָפט געווארן יעדע אַנדערע מעגלעכקייט פון פאַרדינען אויף פרנסה.

וועג אייניקע אַרעמעדע יידן האָבן זיך געגנומען איצט צום האַנדל, זענען זיי באַלד אַרעסטירט געווארן און געשטעלט פאָר אַ משפט. פאָר האַנדלען מיט אַ זאַק מעל אָדער אַ שטיקל לעדער אויף אַ פאָר שיך, איז מען פאַרמשפט געווארן אויף 8 אָדער 10 יאָר שווערע אַרבעט אין די וווייטע מקומות אין סאָוויעט־רוסלאַנד. צווישן אַנדערע זענען פאָר אַזעלכע „פאַרברעכנס" פאַרמשפט געווארן די סיקאָלער יידן: ראובן זאַקס,

חיימטשע זילבער און אהרן ליפע קצב"ס זון. קיין איינער פון זיי איז נישט צוריק־געקומען פון רוסלאַנד.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן די פאַשפאָרטיזאַציע. יעדער איינווינער אין עלטער — אָנגעהויבן פון 14 יאָר, האָט געמוזט אַרויסנעמען אַ סאָוויעטישן פּאַס. די אייגנטימער פון נאַציאָנאַליזירטע אונטערנעמונגען, אַלע ציוניסטישע און בונדיסטישע אַקטיוויסטן האָבן באַקומען פּעסער מיט אַ ספּעציעלן פאַראַגראַף, — אַן אָנדייט, אַז דער באַזיצער פון אָדאָ פּאַס געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון „שעדלעכע עלעמענטן", וואָס האָבן נישט געטאָרט ווינען נאָענט צו דער גרענעץ. דערפאַר האָבן די דאָזיקע „פּאָליטיש אומזיכערע עלעמענטן" געמוזט פאַרלאָזן סיקאָל און זוכן אַן אויפנהאַלטס־אָרט אויף אַ שטח, וואָס איז געווען ענטפערנט עטלעכע הונדערט קילאָמעטער פון דער גרענעץ־שטאָט.

אויך די פליטים פון אָנדערע שטעט, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין סיקאָל, האָבן זיך געמוזט פאַרעגיסטרירן אין דער מיליץ, ווו זיי זענען געווען מחויב אָנצוגעבן, צו זיי ווינטשן זיך צו פאַרבלייבן אין סאָוויעט־רוסלאַנד, אָדער זיי ווילן עמיגרירן קיין אַמעריקע, קיין ארץ־ישראל — אָדער צו זיי ווילן, אַז מען זאָל זיי אָפשיקן צוריק אין זייערע פריערדיקע, דורך די דייטשן באַזעצטע ווינערטער. כמעט אַלע פליטים האָבן אויסגעדריקט דעם ווילן צו עמיגרירן און נאָר אַ קליינער פראָצענט איז מסכים געווען צו פאַרבלייבן אונטער סאָוויעטישער הערשאַפט.

דער פּועל־יוצא פון דער דאָזיקער רעגיסטראַציע איז געווען, אַז אין אַ שיינער מאַי־נאַכט, פון אַ פרייטיק אויף שבת אין יאָר 1940 — האָבן ספּעציעלע אָפּטיילונגען פון דער נ. ק. וו. ד.־זעלנער, באַפאַלן די הייזער און אַרויסגעטריבן אַלע וואָס האָבן נישט אַרויסגענומען קיין פּעסער צו די צוגעגרייטע לאַסטאויטאָס, דערלויבנדיק מיט־צונעמען נאָר דאָס נייטיקסטע... און שנעל... שנעל דורך די טונקעלע גאַסן צו דער באַן־סטאַציע, ווו עס זענען שוין געשטאַנען לאַסט־וואָגענען פאַר בהמות. צוויי... דריי טעג האָט געדויערט ביז אַ 40 אַזעלכע וואָגענען זענען אָנגעלאָדעוועט געוואָרן מיט פּליטים... ערשט דעמאָלט האָט דער שלעפּצוג געריסט פון אָרט... ווּהין?... מען האָט געוווּסט, אַז דער וועג פירט קיין סיביר, צו די „וויסע בערן".

די פליטים, וואָס האָבן אָנגעגעבן, אַז זיי ווילן לעבן אין סאָוויעט־רוסלאַנד, האָבן באַקומען פּעסער מיט אַ פאַראַדעמונג צו פאַרלאָזן סיקאָל אויף אַ מרחק פון עטלעכע קילאָמעטער ווייט פון דער שטאָט.

דעם ערשטן טאָג שבועות האָבן די נ. ק. וו. ד.־סאָלדאָטן באַלאָגערט דאָס הויז פּונעם בעלזער רב, כדי אים אָוועקצופירן. מיט שווערער מי האָט מען געפּועלט ביי די רוסישע מאַכטאָרגאַנען אָפּצולייגן דעם טערמין אויף עטלעכע טעג. נאָך שבועות האָט דער בעלזער רבי מיט זיין גאַנצער משפּחה פאַרלאָזט סיקאָל.

II

אין דעם נאַצישן גיהנום

— 4 —

דעם 22סטן יוני 1941 איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. די דייטשע חיילות האָבן איבערשריטן דעם בוג און פאַרנומען די שטאָט סיקאָל. די ערשטע דייטשע סאָלדאָטן האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי דער ווינונגג פּון ישעיה בעל־עגלה מיט דער טענה, אַז פון דאָרט האָט מען אויף זיי געשאָסן. באַלד האָבן זיי פון דער דאָזיקער ווינונגג אַרויסגעשלעפּט 3 יידן, צוגעשטעלט זיי צו דער וואַנט און דערשאָסן. מוני פּאַלאָק, זלמן בעל־עגלה און שלום לייבוניס איידעם — דאָס זענען געווען די ערשטע דריי אומשולדיק דערמאָרדעטע יידן, די ערשטע קרבנות פון דייטשער אַכזריות אין סיקאָל.

די אוקראַאינישע איינווינער פון דער שטאָט האָבן אויפגענומען די דייטשן מיט בלומען און האָבן אַרויסגעהאָנגען פון זייערע ווינונגען דייטשע און אוקראַאינישע פענער. אין די יידישע הייזער האָט געהערשט אַ שטילקייט, אָנגעזאָפּט מיט שרעק און מורא. קיין איין ייד האָט זיך נישט דערוואָגט צו באַווייזן אויף דער גאַס.

בירגערמייסטער פון דער שטאָט איז געוואָרן דער אוקראַאינער טשאַרנעצקי, וועלכער האָט תיכף אַרגאַניזירט אַן אוקראַאינישע מיליץ, וואָס האָט זיך אַזוי בלוטיק פאַרשריבן אין דער געשיכטע פונעם סיקאָלער יידנטום.

אין זייער ווילדן האַס צו די יידן האָבן די אוקראַאינער דערשפּירט דעם ריח פון בלוט און רויב. דעם 30סטן יוני 1941 האָבן די אוקראַאינישע מיליציאַנטן באַפאַלן די יידישע הייזער און אַרויסגעשלעפּט פון די ווינונגען וועמען זיי האָבן נאָר אַנגעטראָפן. אַלט און יונג... אַלץ געטריבן צו דער טאַרגאָוויצע... דאָרט איז דורכגעפּירט געוואָרן אַ סעלעקציע, בעת וועלכער עס זענען אויסגעקליבן געוואָרן אַן ערך 400 יידן, מייסטנס פון דער שטאָטישער יידישער אינטעליגענץ, פון סוחרים, האַנטווערקער און סתם פּיזיש גוט אַנטוויקלטע יונגע יידן. די עס־עס־שע רוצחים האָבן זיי אַלע אַוועקגעפּירט הינטער דער שטאָט, נעבן דער גרויסער ציגל־פאַבריק... דאָרט זענען זיי אַלע דערשאָסן געוואָרן.

לכתחילה האָט מען אין סיקאָל נישט געוווסט, וווהין מען האָט אַוועקגעפּירט די 400 יידן... קיינער האָט זיך נישט משער געווען, אַז זיי האָבן געהאַט אַזאַ טרויעריקן סוף. יידן האָבן זיך געלאָזט אָפּנאַרן און האָבן געגלייבט, אַז מען האָט די אומגליקלעכע ברידער זייערע אַוועקגעפּירט אויף אַרבעט... אַזוי האָט מען געשמועסט אין דער שטאָט. האָבן טאָקע די עלטערן פון די פאַרשלעפּטע יונגע בחורים און די פרויען פון די פאַרנומענע מענער דורכגעפּירט צווישן זיך אַ געלטזאַמלונג און אויסגעוויילט צוויי פרויען, וואָס האָבן געהאָט די אויפגאָבע אויסצוגעפּינען די שפּורן פון די פאַרנומענע יידן. די צוויי פרויען האָבן זיך באַלד געלאָזט אין וועג אַריין. זיי האָבן

געזוכט אין לודמיר, אין לוצק און אין אַ סך אַנדערע וואַלינער אָרטשאַפטן. פאַרשטייט זיך, אַז זיי זענען צוריקגעקומען מיט גאָרנישט. פון פאַרשידענע מקומות זענען געקומען קיין סיקאָל קריסטן, אַפּאָריסטן, וואָס האָבן דערציילט, אַז זיי האָבן מכלומרשט געזען די פאַרשלעפּטע סיקאָלער יידן ערגעץ וווּ אין אַ לאַגער, אין אַן אויסגעטראַכטער לגמרי אָרטשאַפט... און פון די פאַרצווייפלטע פרויען האָבן זיי אויסגענאָרט געלט און מלבושים כלומרשט פאַר זייערע מענער. אַ לענגערע צייט איז אַזוי אָנגעגאַנגען דער דאָזיקער שענדלעכער שאַנטאַזש. די אומגליקלעכע אַלמנות האָבן אַראָפּפאַרקויפט פון זיך דאָס לעצטע... האָבן זיי זיך דאָך אַלץ נאָך גאָר געטרייסט און געהאָפט, אַז זייערע מענער וועלן סוף כל סוף זיך צוריקקערן אַהיים... ביז זיי האָבן זיך דערווויסט דעם אמת, אַז די פאַרשלעפּטע 400 סיקאָלער יידן זענען דורך די דייטשע רוצחים אומ־געבראַכט געוואָרן.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די דייטשע ממשלה אין סיקאָל. די ערשטע קרבנות זענען געווען יידן. ווי ווילדע חיות האָבן זיך די דייטשע רוצחים געוואָרפן אויף די שוצלאָזע יידן. פון די אַרומיקע דערפער זענען אָנגעקומען אוקראַאינישע פויערישע באַנדעס, וואָס האָבן צוגערויבט ביי די יידן זייערע געשעפטן און זענען געוואָרן געטרייע דינער פונעם נאַצישן רעזשים. באַלייִדיקונגען, זידלעריי־ען און אויפהעצערישע אַנטי־יידישע אַגיטאַציע זענען געווען אָ טאָגטעגלעכע דערשיינונג. די וויטרינעס פון די צוגערויבטע ביי די סיקאָלער יידן געשעפטן זענען געווען פול מיט אויפהעצעריש מאַטעריאַל קעגן יידן, מיט בילדער פון היטלער ימ״ש און זיינע פאַרברעכערישע מיט־העלפער. די איצטיקע אוקראַאינישע בעלי־בתים פון דער שטאָט האָבן זיך גלאָזט באַדינען פון יידישע משרתים.

די דייטשן האָבן באַפוילן צו שאַפן אין סיקאָל אַ יודענראַט פון 7 יידן מיט אַ פרעזעס בראש... מיט אייגענע באַאַמטן און מיט יידישע מיליציאַנטן צו הילף. די אויפגאַבע פונעם יודנראַט איז געווען פינקטלעך דורכצופירן אַלע פאַראָרדענונגען און גזירות לגבי די יידן און בפרט האָט דער יודענראַט געדאַרפט צושטעלן יידישע אַרבעטער, אייגנאַסירן ביי די יידן געלט פאַר די דייטשע מושלים... געלט אונטער פאַרשידענע אויסרייד, ווי שטראָף, קאָנטריבוציעס און סתם אויסקויפגעלט. דער יודענראַט האָט אויך געדאַרפט זאָרגן דערפאַר, אַז אַלע פאַרגליסטונגען פון די דייטשע הערשער זאָלן תיכף באַפרידיקט ווערן. ספּעציעל זענען זיי געווען בעלנים אויף יידישע פּעלצן און אַנדערע וווערטפּולע זאַכן, וואָס האָבן געהערט צו דער יידישער באַפעלקערונג.

— 5 —

צו דער ערשטער גזירה האָט געהערט די פאַראָרדענונג, אַז יעדער יִד אינעם עלטער פון 10 יאָר אָנגעהויבן, האָט געמוזט טראָגן אַ ווייסן אַרעם־באַנד מיט אַ בלויען מגן־דוד אויף דער רעכטער האַנט. און דערנאָך די ווייטערע גזירות: יידן טאָרן נישט

טראָגן קיין בערד, — יידן איז פאַרבאָטן צו טראָגן הוטן, יידן טאָרן נישט גיין אויפן טראָטואַר, — יידן טאָרן זיך נישט דערווייטערן אויסערהאַלב די גרענעצן פון דער שטאָט...

דער יודענראַט האָט געמוזט טאָג־טעגלעך צושטעלן יעדעם דייטש, אוקראַאינער אָדער פּאָליאַק אַזוי פיל יידן צו דער אַרבעט, וויפל יעדער פון זיי האָט נאָר פאַרלאַנגט. פאַרן סיקאָלער מאַגיסטראַט האָט דער יודענראַט יעדן טאָג געמוזט צושטעלן 100 יידן צו דער אַרבעט אין דער שטאָט... צו רייניקן די גאַסן. פון 4 אַ זייגער פאַרטאָגס, האָבן יידן שוין אַנגעהויבן צו קערן די גאַסן... אַ שוידערלעך בילד האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך די דאָזיקע יידישע גאַסן־קערער... אויסגעמיטשעטע, דער־שלאָגענע עלעטערע יידן, צווישן זיי אַ סך אַרטאָדאָקסישע מיט אָפּגעשוירענע בערד, קאָשקעטן שטאָט היטלעך... מיט די לאַנגע בעזעמער אין די הענט... זיי האָבן געקערט די גאַסן... שעהנווייז געקערט די זעלבע גאַסן... הין און צוריק... די פאַרבייגייענדיקע קריסטן פלעגן פון זיי לאַכן און חוזק מאַכן.

— 6 —

אין חודש נאָוועמבער 1941 האָבן די דייטשן געעפנט אין סיקאָל, אין לאָקאַל פון דער נייער אָפּטייק, אַן אַרבעטס־אַמט, וווּ עס זענען געווען באַשעפטיקט אוקראַ־אינישע באַאַמטע. אָלע יידן אין עלטער פון 14 ביז 60 יאָר, האָבן זיך געמוזט רעגיסטרירן אין דעם דאָזיקן אַרבעטס־אַמט, כדי צו באַקומען אַן אויסווייז־קאָרט מיט אַ פאָטאָגראַפיע. מיט אָנאַ אויסווייז־קאָרט האָבן יידן געמוזט זיך מעלדן יעדע וואָך אין דעם אַרבעטס־אַמט און זיך אויסלעגיטימירן מיט אַ באַשטעטיקונג (אַרבעטס־קאָרט), אַז מען איז באַשעפטיקט מיט וועלכער ס׳איז אַרבעט. ווער עס איז געווען אַרבעטסלאָז, איז אָפּגעשיקט געוואָרן אין אַן אַרבעטס־לאָגער.

די דאָזיקע גזירה האָט אַרויסגערופן אַ שרעקלעכע פאַניק ביי די סיקאָלער יידן. מען האָט זיך געריסן צו אַרבעט פאַר יעדן פרייז, מען האָט אויפגעזוכט באַקאַנטע קריסטן און געבעטן רחמים צו באַקומען עפּעס אַן אַרבעט. אַזעלכע קריסטלעכע אַרבעטס־געבער האָבן אַרויסגעווויזן זייער „גוט האַרץ״ און באַשפּטיקט די יידן אַלס משרתים אין זייער הויז־ווירטשאַפט... אין זייערע געשעפטן אָדער וואַרשטאַטן. גאָר גליקלעך זענען געווען די יידן, וואָס האָבן געהאָט „מזל״ און האָבן באַקומען אַרבעט אין אַ דייטשער אינסטיטוציע. יידן האָבן אויסגעפירט די שוועריסטע אַרבעטן... שעהנווייז איז מען געשטאַנען אין דער ריי פאַרן אַרבעטס־אַמט. הונגער, פראָסט און קעלט האָבן קיינעמען נישט אָפּגעשראָקן.

מינדעריעריקע קינדער האָבן קוים געקאָנט דערטראָגן די שווערע לאָסט פון יסורים און ליידן. במשך עטלעכע שעהן האָבן צרות און פיין עלטער געמאַכט די דאָזיקע קינדער מיט יאָרן. אַ שרעק... אַן אמתער קאָשמאַר איז געווען צו קוקן אויף די קליינע באַשעפענישן, וואָס האָבן מיט עקשנותדיקער געדולד און איבערמענטשלעכן כוח פון

אויסדויער — געוואַרט אין דער ריי... אפשר וועט זיי צושפילן דאָס מזל און זיי וועלן באַקומען אַרבעט...

אין אַרבעטס־אַמט זענען זיך געזעסן די אוקראַאינישע מושלים און האָבן מיט אַן אומפאַרשעמטער גאווה געחוזקט און גערעדט פון די אומגליקלעכע יידן.

אַ וויכטיקע אויפגאַבע פונעם יודענראַט איז געווען צו ליפערן פאַר די דייטשע הערשער מעבל, צירינג און אַנדערע טייערע זאַכן. צו דעם צוועק האָט דער יודענראַט אַרויפגעלייגט אויף די מער פאַרמעגלעכע יידן דעם חוב אָפּצולייפערן פאַרשידענע ווערטפולע זאַכן, וועלכע זענען צונויפגעזאַמלט געוואָרן אין אַ ספעציעלן מאַגאַזין, כדי צו האָבן די מעגלעכקייט צו יעדער צייט צו שטילן די אַפּעטיטן פון די דייטשע רוצחים. די יידן האָבן געווייניק און באין ברירה אָפּגעגעבן דעם יודענראַט אַלץ, וואָס מען האָט פון זיי פאַרלאַנגט. זיי האָבן געלעבט אין אַן אילוזיע, אין וועלכער ס׳האָט זיי אויך געשטאַרקט דער יודענראַט, אַז אַזוי אַרום וועלן זיי זיך קאָנען דערהאַלטן ביים לעבן.

דער יודענראַט האָט אויך באַדאַרפט געלט... פאַר קאָנטריבוציעס, פאַר אָפּצולונגען, פאַר אויסקויפן יידן פון אוקראַאינישע און דייטשע הענט, פאַר זיך, פאַר דער יידישער מיליץ און פאַר כלערליי מנוולים... גרויסע און קליינע, יידישע און נישט־יידישע. צו דעם צוועק איז ביים סיקאָלער יודענראַט תמיד טעטיק געווען אַ ספעציעלע שאַצונגס־קאָמיסיע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען צו באַשטייערן אַלע סיקאָלער יידן לויט זייער פאַרמעגן, אויב ס׳האָט אַזוינס נאָך עקזיסטירט. אָך און וויי איז געווען צו דעם ייד, וואָס האָט נישט געוואָלט אָדער נישט געקאָנט איינצאָלן דעם סכום געלט, וועלכן די קאָמיסיע האָט באַשטימט. יידישע מיליציאַנטן פלעגן אין אַזאַ פאַל דערשיינען אין דער ווויינונג פון אַזאַ יידן און אַלע ווערטפולע זאַכן, וועלכע מען האָט אין דער דאָזיקער ווויינונג געפונען, פלעגן קאָנפיסקירט ווערן אין אָפּגעפירט ווערן אין מאַגאַזין פונעם יודענראַט.

דער שרייבער פון די שורות האָט אַ מאָל בייגעווויינט אינעם סיקאָלער יודענראַט אַן אסיפה פון יידן, אויף וועלכער דער וויצע־פרעזעס פון יודענראַט און דער פאַרזיצער פון דער שאַצונגס־קאָמיסיע האָבן פאַרגעלייענט אַ רשימה פון זאַכן, ווי שטאָפן, לעדער, פעלצן, צירינג, מעבל און נאָך... נאָך אַנדערע זעלטנהייטן, וועלכע דער יודענראַט האָט געדאַרפט אָפּליפערן פאַר די דייטשע תלינים. עס האָט נישט געהאָלפן דער יאַמער און די געשרייען, אַז מען האָט שוין אַראָפּגעגעבן פון זיך דאָס לעצטע. דער מאַגאַזין פון סיקאָלער יודענראַט האָט תמיד געמוזט זיין פול געפּאָקט מיט כלערליי גוטע און טייערע זאַכן, כדי צו זעטיקן די תאוה פון די דייטשע רוצחים. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן נישט געהאָט קיין גרויס פאַרטרויען צום יודענראַט און פון צייט צו צייט פלעגן זיי אַריינפאַלן אין מאַגאַזין כדי צו באַקענען זיך מיט דעם צונויפגעגזלעטן יידישן האָב און גוטס.

דער מאַגאַזינער פונעם יודענראַט, האָט אָמאָל אַרויסגעגעבן פאַר דער געסטאַפּאָ, האָבטיכער, וואָס האָבן נישט געפונען חן אין די אויגן פון די דייטשע מערדער. ער איז

אַוועקגעפירט געוואָרן אין לאַגער אין יאַנאָוו, ווו מען האָט אים פאַרפייניקט צום טויט.

אָבער טראָץ די שווערע באַדינגונגען, מיט וועלכע סיקאָלער יידן האָבן זיך גע־ראַנגלט כדי צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן, האָבן זיי אַלץ נאָך געגלייבט, אַז דערפילנדיק אַלע תאוות פון די דייטשן, וועלן זיי טראָץ דעם טעראָר, טראָץ די רדיפות און טאָג־טעגלעכע בלוטיקע קרבנות, דורכהאַלטן, ביז עס וועט זיך ענדיקן די מלחמה.

— 7 —

ערשט דער 11טער דעצעמבער 1941, ווען די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע האָבן דערקלערט קריג היטלער־דייטשלאַנד, איז געווען אַן איבערברוך־טאָג פאַר די סיקאָלער יידן, — ווי איבעריקנס פאַרן גאַנצן פוילישן יידנטום.

נאָך דער גרויסער היטלער־רעדע, אין וועלכער ער האָט אָנגעזאָגט די טאָטאַלע פאַרניכטונג פון יידישן פאָלק, האָבן זיך פאַרשטאַרקט די רדיפות קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין אָקופּירטן פוילן און דערמיט אויך אין סיקאָל.

שבת, דעם 27סטן דעצעמבער 1941 האָט דער דאָרטיקער יודענראַט באַקומען אַ פאַראָרדענונג, אַ אַלע יידן מוזן אָפּליפערן אַלע זייערע פעלצן, פוטערנע היטלען און הענטשקעס... עס איז געווען דעמאָלט אַ שווערער ווינטער און יידן האָבן געדאַרפט פאַרזאָרגן מיט וואַרעמע מלבושים די דייטשע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געליטן פון די פרעסט אויף דעם רוסישן פראָנט... און כדי צו האָבן די זיכערקייט, אַז די פעלץ־אַקציע וועט געהעריק און מיט דערפאָלג דורכגעפירט ווערן, האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט עטלעכע אָנגעזעענע יידן אַלס ערובניקעס... די יידישע מיליציאַנטן זענען במשך דעם גאַנצן שבתדיקן טאָג אַרומגעלאָפן פון הויז צו הויז און פאַרשטענדיקט די יידישע איינ־וווינער וועגן דער לעצטער גזירה תיכף אָפּצוליפערן די פעלץ־זאַכן. די סיקאָלער יידן האָבן פאַרשטאַנען וואָס עס דראָט זיי און האָבן אין דער גרעסטער איילעניש צוגעטראָגן דעם יודענראַט אַלע זייערע פעלץ־זאַכן. אינעם יודענראַט איז געפירט געוואָרן אַ גענויע רשימה. קיין איין ייד האָט זיך נישט געקאָנט אַרויסדרייען פון דער דאָזיקער גזירה. אַליין האָבן זיך די יידן בעת די קאַלטע טעג געמוזט באַגנוגענען מיט זייערע זומער־מלבושים.

גייסטיק צעבראָכן האָבן איצט די סיקאָלער יידן מיט פחד געקוקט אין דער צוקונפט. די דייטשן האָבן איצט פאַרשטאַרקט די באַמיאונגען צו צעברעכן די יידן אויף פיזיש. ביז איצט האָבן די יידן אין סיקאָל באַקומען צוגעטיילט טעגלעך 35 דעקאָ ברויט אויף אַ פערזאָן. די דייטשע פאַרברעכערישע וויסנשאַפטלער האָבן אויסגערעכנט, אַז פאַר די צום טויט פאַראורטיילטע יידן איז גענוג טעגלעך 3 דעקאָ ברויט אויף אַ פערזאָן... אָפּגערעדט שוין פון אַנדערע פראָדוקטן, וועלכע מען האָט צוגעטיילט אין ווינציקע פּאַרציעס. די אָרעמע יידן זענען ממש אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט. די צאָל יידן, וואָס האָבן נאָך עפּעס פאַרדינט, איז מיט יעדן טאָג געוואָרן קלענער.

אין אַזאַ האָפנונגסלאָזן מצב, ווען פאַרצווייפלונג און יאוש האָבן באַהערשט די

סיקאַלער יידן, האָבן זיך געפונען עטלעכע, אייִדעלע בעלי־בתים, וואָס האָבן אין דער דאָזיקער טראַגישער סיטואַציע אָנגעהויבן צו אַרגאַניזירן הילף פאַר די אַרעמע און הונגעריקע בריִדער... און הונגעריקע, אָן אַ שטיקל ברויט, זענען דאָרט געווען דעמאָלט אַ סך יידן... נעכטיקע גוט סיטואירטע בירגער.

פון וועכנטלעכע אָפּצולונגען איז געשאַפן געוואָרן אַ פאָנד, פון וועלכן עס איז אויסגעהאַלטן געוואָרן אַ פאָלקס־קיך, וואָס איז געפּענט געוואָרן אין הערש זאַקסנס הויז און איז אָנגעפּירט געוואָרן דורך אינזש. שוואַרץ און פרוי זינגער.

נעכטיקע סוחרים און גבירים זענען איצט געשטאַנען ביי דער פאָלקס־קיך און געוואָרט אויף דעם ביסל זופ... די שרעקלעכע לאָגע פון די הונגעריקע סיקאַלער יידן האָט געריִרט אָפילו די הערצער פון מאָנכע קריסטן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען אויך אָזעלכע, וואָס האָבן בגניבה געשענקט דער פאָלקס־קיך תבואה.

די קעלט, דער הונגער, דאָס שטענדיקע אויסקוּיפן זיך ביי די געסטאַפּאָ־תלינים, ביי דער יידישער מילין און נישט זעלטן ביי היימישע יידישע מוסרים, דאָס אַלץ האָט אָפּגעשוואַכט די גייסטיקע און פיזישע אויסדויערקראַפט פון דער יידישער באָפעלקערונג אין סיקאָל. פון טאָג צו טאָג האָט זיך ביי די דאָרטיקע יידן געשטאַרקט דאָס געפיל פון אומזיכערקייט און פחד... האָבן זיך דאָך געלאָזט שוין מערקן סימנים, אָז עס רוקן אָן נאָך שוועריקע טעג. ספּאָראַדישע פאַלן פון דערשיסן אומשולדיקע יידן, סיסטעמאַטישע רעפּרעסיעס פאַר די מינדסטע מכלומרשטע חטאים, — זענען געווען אָן אָנזאָג פון אַ פאַרשאַרפטן דייטשן רעזשים לגבי די יידן... אָן אָנהייב פון דער אויסראָטונגס־אַקציע, וואָס איר ציל איז געווען דורכצופירן די טאָטאַלע פאַרניכטונג פון דער יידישער באָפעלקערונג אין סיקאָל.

— 8 —

אַ שרעק און אָן אימה איז באָפאַלן די יידישע באָפעלקערונג אין סיקאָל, וועו די דייטשע רוצחים האָבן דעם 24סטן פעברואַר 1942 פאַרנומען 5 יידן, אַרויסגעפּירט זיי הינטער דער שטאָט און דאָרט דערשאָסן. די 5 קדושים זענען געווען: ישראל יעקעלע בעל־עגלהס זון, ד״ר קנאָפּף, דער בלינדער יעקעלע, דער קצב מיט זיין טעכטערל (מען האָט אים געכאַפּט ביים שעכטן אַ קעלבל) — און זאַלקע רינג.

דאָס דאָזיקע פאַרברעכן האָט נאָך מער דערשלאָגן די געמיטער פון די סיקאָלער יידן, בפרט וועו עס האָבן זיך צו דערזעלבער צייט פאַרשפּרייט שמועות, אָז אַלע יידישע יינגלעך פון דער שטאָט דאַרפן דעפאָרטירט ווערן אין לאָגערן אין דער זלאָטשעווער געגנט, ווו די דייטשן האָבן אויפגעשטעלט די שוידערלעכסטע טויט־פאַבריקן. עס איז געווען אָלגעמיין באַקאַנט, אָז שטאַרקע געזונטע מענטשן האָבן נישט געקאָנט אויסהאַלטן דאָרט מער ווי 10 — און שוואַכערע העכסטנס 5 וואָכן.

ליידער זענען דאָס נישט געווען קיין פּוסטע קלאַנגען. אַ שרעק און אַ בהלה האָט אַרומגענומען די סיקאָלער יידן, וועו זיי האָבן פרייטיק אָוונט, דעם 27סטן פעברואַר

1942 באַמערקט, אַז אויף דעם באַביניץ נעבן דער נייער אַפּטייק זענען געשטאַנען מיליטעריש לאַסט־אויטאָ מיט דייטשע און אוקראַאַינישע מיליציאַנטן. באַלד האָט מען זיך דערוווּסט, אַז די דייטשע תלינים האָבן אויפגעאָדערט דעם יודענראַט תיכף ומיד צוצושטעלן 500 יידן.

מיט מתנות, מיט די טייערסטע שטאָפּן, מיט פּעלץ־און לעדער־מאַטעריאַלן, מיט גאָלד און געלט — איז דעם יודענראַט געלונגען צו פּועלן ביי די געסטאַפּא־אַרגאַנען, אַז זיי האָבן זיך באַגענוגט מיט דער צאָל פון 200 קרבנות. צוויי הונדערט יידן האָט דער יודענראַט געדאַרפט אויסליפערן צו די דייטשע מערדער אויף אַ זיכערן טויט... ביי נאַכט האָט דער יודענראַט אַרויסגעשיקט יידישע און אוקראַאַינישע מיליציאַנטן קיין טאַרטאַקאָוו, אַ שכנותדיקע אָרטשאַפּט, וווּ זיי האָבן פאַרנומען 50 יידישע ינגלעך... דערנאָך האָבן זיי באַפאַלן די אַרומיקע דערפער און פון דאָרט פאַרשלעפּט די גאַנצע יידישע יוגנט.

און וועו זיי זענען מיט דעם דאָזיקן רויב צוריקגעקומען קיין סיקאָל און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס פעלט נאָך צום באַשטימטן קאָנטיגענט פון 200 קרבנות, האָט דער יודענראַט באַפּוילן ממשיך צו זיין דעם רויב פון יידישע קינדער אין סיקאָל גופא. לויט אַ רשימה פונעם יודענראַט זענען די יידיש־אוקראַאַינישע מיליציאַנטן אַריינגעפאַלן אין די יידישע ווויינונגען און האָבן אַרויסגעשלעפּט אומשולדיקע יידישע קינדער און צוגעפירט זיי צום יודענראַט. און וועו ווער פון דער רשימה איז צופעליק נישט געווען אין דער היים, האָבן די מיליציאַנטן צוגענומען דעם טאַטן, די מאַמע אָדער די שוועסטער אַלס ערובניקעס... מען האָט זיי ערשט באַפרייט, וועו ס׳איז דערשינען אינעם יודענראַט זייער זון אָדער ברודער.

מיט די פאַרכאַפּטע אין די אַרומיקע דערפער יינגלעך זענען מיטגעקומען זיערע טאַטעס. זיי האָבן מיטגעבראַכט פעקלעך מיט עסנוואַרג אויפן וועג פאַר זייערע קינדער.

וועו אַלע 200 יינגלעך האָבן זיך שוין געפונען אויפן זאַמלפונקט, האָט מען זיי אַרויפגעלאָדנט אויף לאַסט־אויטאָס, וואָס זענען אַוועק אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. ס׳האָט יעדער געווווסט, אַז מען פירט די יינגלעך אין אַן אַרבעטס־לאַגער. סיקאָלער יידן, וואָס זענען צו דער צייט געווען אויף דער גאַס און האָבן געזען די פאַרבייפאַרנדיקע אויטאָס מיט די 200 יינגלעך, האָבן דערנאָך דערציילט, אַז עס איז געווען שוידערלעך צוזוקוקן, ווי די אוקראַאַינער מיליציאַנטן, וואָס זענען מיטגעפאָרן מיטן טראַנספאָרט, האָבן מיט די קאָלבעס פון זייערע ביקסן מערדערלעך געשלאָגן די אומשולדיקע קינדער... מען האָט זיי אויפגעפאָדערט צו זינגען... אונטערן האָגל פון קלעפ האָבן די בחורים אָנגעהויבן צו זינגען די „התקווה" מיטן ניגון פון „איכה"... ווי זיי וואָלטן געפילט, אַז דאָס איז זייער לעצטער וועג...

— 9 —

אַ געפיל פון אומזיכערקייט האָט איצט אַרומגענומען די געמיטער פון די

סיקאָלער יידן. די מורא פֿאַר דער נאַכט... פֿאַר פּלוצימדיק אַרויסגעשלעפּט צו ווערן פֿון די בעטן, האָט זיי נישט געגעבן קיין רו.

צו דער אומזיכערקייט און שרעק זענען נאָך צוגעקומען די שוידערלעכע באַדינגונגען, מיט וועלכע סיקאָלער יידן האָבן געמוזט זיך ראַנגלען, כדי צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן. די קעלט, די ענגשאַפֿט אין די נישט־באַהייצטע ווינונגען... דער מאַנגל אין שפּייזפֿראָדוקטן... דאָס נישט־דערעסן... צוויי מאָל אין טאָג האָט מען געקאָכט באַקומען עפּעס וואַרעמעס... אין דער פּרי אַ ביסל שוואַרצע קאַוועס... צום מיטאָג אַ וואַסערדיקע זופּ מט אַ שטיקל שוואַרץ ברויט...

די אוקראַאינישע מיליציאַנטן האָבן געטריבן די אויסגעהונגערטע און אויסגעמאַטערטע יידן צו דער אַרבעט ביים אויפֿרוימען דעם שניי אויף די גאַסן און דערביי געשלאָגן זיי מכות רצח... ווי איז געווען דעם, וואָס איז קראַנק געווארן און האָט נישט געהאַט קיין כוח אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט! דער גורל פון אַזאַ שוואַכן יידן איז געווען געהתמעט... די אוקראַאינער האָבן אים דערשאָסן... און האָט זיך אַ מאָל אַן אוקראַאינער פֿאַרגלוסט צו לערנען שיסן, האָט ער פֿאַר אַ ציל אַנידערגעשטעלט אַ ייד און צו אים געשאָסן.

דעם 10טן מערץ 1942 האָבן די דייטשן ווידער זיך גענרייט צו פֿאַרכאַפּן יידישע ייִנגלעך אין סיקאָל. דער יודענראַט האָט מיט געלט און פֿאַרשידענע ווערטזאַכן געשטילט די אַפּעטיטן פון די דייטשע באַנדיטן, וואָס זענען דאָס מאָל אַוועק, נישט אויספֿירנדיק די גזירה קעגן יידישע קינדער. אין דעם פּרט האָט דאָס מאָל דער יודענראַט אין סיקאָל אָנגעוועדט אַ סך מי און פֿאַרשידענע ממשותדיקע אופּנים און מיטלען, כדי צו העלפֿן די דעפֿאַרטירטע סיקאָלער יידישע ייִנגלעך. צו דעם צוועק איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ ספּעציעלע אַקציע, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט כמעט אַלע סיקאָלער יידן. פון חודשלעכע אָפּצאָלונגען איז געשאַפֿן געוואָרן אַ פֿאָנד, וועלכער האָט דערמעגלעכט צו פֿאַרזאָרגן די סיקאָלער קינדער אין די לאָגערן מיט די נייטיקסטע זאַכן. יעדע צוויי וואָכן איז פון סיקאָל אַרויס אַ טראַנספֿאַרט מיט ברויט, צוקער און אַנדערע שפּייזאַרטיקלען, וועלכע ס׳האָט אַהינגעפּירט ד״ר פּאלק צוזאַמען מיט מתנות פֿאַר די דייטשע און אוקראַאינישע מושלים, וואָס האָבן געוועלטיקט אין די לאָגערן. וען ד״ר פּאלק פֿלעגט צוריקקומען פון אַזאַ נסיעה האָט ער תמיד איבערגעגעבן די עלטערן גרוסן פון זייערע קינדער. דעם שרייבער פון די שורות פֿלעגט ער אונטער 4 אויגן דערציילן שוידערלעכע פּרטים פונעם גיהנום, אין וועלכן עס האָבן זיך געמאַטערט די סיקאָלער יידישע קינדער.

— 10 —

דאָס, וואָס סיקאָלער טאַטעס און מאַמעס האָבן איבערגעלעבט אין שטענדיקן פּחד וועגן גורל פון זייערע קינדער — איז שווער איבערצוגעבן מיט פּשוטע וועלטער. קיינער האָט נישט געגלייבט, אַז ס׳וועט אַמאָל מעגלעך זיין צו ראַטעווען די אומגליקלעכע יידישע קינדער. און דאָך האָט מען זיך אַנגעכאַפּט אין יעדן פונק פון האָפֿענונג... מען האָט

געגלייבט אין יעדער הבטחה צו ראַטעוועט די קינדער, מען איז געווען גרייט פאַר דעם צוועק אַלץ פון זיך אַראָפצוגעבן.

מען איז אפילו איינגעגאַנגען אויף אַ טראַגישע און גרויזאַמע אויסטוישׂ־אַקציע. ד״ר פאלק האָט אַנגעטראָפן אויף אַ פאַרשוין, וואָס האָט פאַרגעלייגט אַ טייוולאַנישע טראַנסאַקציע. פאַר אַ גרויסן סכום געלט האָט זיך דער דאָזיקער פאַרמיטלער מתחיב געווען אַרויסצובאַקומען פון איין לאַגער 40 סיקאָלער יידישע יינגלעך, בתנאי, אַז אויף זייער אָרט וועט דער סיקאָלער יודענראַט צושטעלן אין לאַגער אַריין אַנדערע 40 יידישע בחורים. די עלטערן פון די 40 יינגלעך, וואָס האָבן זיך געמאַטערט אינעם לאַגער, האָבן זיך נישט לאַנג מיישט געווען און האָבן באַלד צונויפגעזאַמלט דאָס נייטיקע געלט, דערביי האָט דער סיקאָלער יודענראַט געמומען אויף זיך די אויפגאַבע דורכצופירן דעם תנאי וועגן צושטעלן אַנדערע 40 יינגלעך.

אין מיטן דער נאַכט האָבן יידישע און אוקראַאינישע מיליציאַנטן אַרויסגעשלעפט פון יידישע ווינונגען 40 יינגלעך, וועלכע זענען תיכף דעם אַנדערן טאָג פאַרשיקט געוואָרן אין אַן אַרבעטס־לאַגער, ווו עס האָבן זיך שוין פון פריער אויפגעהאַלטן יידישע סיקאָלער בחורים.

די שוידערלעכע טראַגאַקציע איז געלונגען. דעם 26סטן אַפּריל 1942 זענען קיין סיקאָל צוריקגעקומען די באַפרייטע בחורים. אויפן וועג איז איין יינגל געשטאָרבן, אַ צווייטער איז צוריקגעקומען אַ משוגענער. אַלע זענען געווען קראַנק, אויף דער העכסטער מדרגה טובערקולאָז, אויסגעהונגערט.

די עלטערן פון די פריש פאַרנומענע און דעפאַרטירטע יינגלעך, דערזעענדיק דעם שרעקלעכן מצב פון די צוריקגעקומענע בחורים, זענען מיט טענות און קללות באַפאַלן די מיטגלידער פון יודענראַט, וואָס האָבן זיך מיט גאַרנישט געריכטן און אויף ס׳ניי אין געהיים אונטערהאַנדלט מיט דער צווייטער גרופּע עלטערן, וועמענס קינדער זענען לעצטנס דעפאַרטירט געוואָרן. מען האָט פאַרהאַנדלט וועגן אַ נייער „אויסטוישׂ״־אַקציע. אויך דאָס מאָל האָבן די עלטערן פאַרקויפט זייער לעצט ביסל זאַכן, כדי צונויפצושטעלן דאָס נייטיקע אויסקויף־געלט, אַבי וואָס שנעלער אַרויסצובאַקומען זייערע קינדער פונעם גיהנום... און ווען זיי האָבן איינגעצאָלט דעם יודענראַט די באַשטימטע סומע געלט, האָט דער יודענראַט וויידער ביי נאַכט אַרויסגעשיקט די יידישע און אוקראַאינישע מיליציאַנטן מיט דער אויפגאַבע אַרויסצושלעפן פון די יידישע ווינונגען די נייטיקע צאָל יינגלעך... אַן ערך 30 בחורים זענען דאָס מאָל אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די בעטן. דעם אַנדערן טאָג האָט דער פרעזעס פון יודענראַט אַליין געלאָזט זיך אין וועג אַריין צוזאַמען מיט די פאַראַפּטע יינגלעך, מיט צוויי יידישע מיליציאַנטן און מיטן צונויפגעזאַמלטן געלט, כדי איבערצוקויפן די דייטשן.

דאָס מאָל איז די משונהדיקע טראַגאַקציע נישט געלונגען... די דייטשן האָבן צוגע־נומען דאָס געלט און דעם טראַנספּאָרט יינגלעך... זיי האָבן פאַרהאַלטן דעם פרעזעס פונעם סיקאָלער יודענראַט מיט זיינע צוויי מיליציאַנטן. ערשט שפּעטער אין עטלעכע

וואכן אַרום, נאָך אַן אינטערוועניע פון דער סיקאָלער געסטאַפּאָ, זענען דער פּרעזעס פון יודענראַט און די צווייַ מיליציאַנטן באַפרייט געוואָרן.

וועג זיי זענען צוריקגעקומען קיין סיקאָל, האָבן זיך אינעם דאָרטיקן יודענראַט אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדיקע סצענעס. יידן האָבן חושד געווען די יידישע פּאָרזאָרגערס פון יודענראַט, אַז זיי האָבן צוגענומען פּאַר זיך דאָס צונויפּגעזאַמלטע פּאַר די דייטשן אויסקויף־געלט.

דער קאָנטאַקט מיט די לאַגערן איז אָפּגעהאַקט געוואָרן. די סיקאָלער יידישע יינגלעך האָבן זיך מער נישט צוריקגעקערט.

— 11 —

סוף מערץ 1942 זענען קיין סיקאָל דערגאַנגען ידיעות, אַז אין לעמבערג און אין זשולקווע האָבן די דייטשן געכאַפּט יידן און אַרויסגעפירט זיי אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. פון זשולקווער יידן זענען אָנגעקומען בריוו מיט אָנפראָגן, צי מען וויסט נישט עפּעס וועגן גורל פון זייערע בריידער.

נישט לאַנג האָבן געדויערט די זוכענישן. באַלד איז באַווּסט געוואָרן דער טרויעריקער אמת... די פּוילישע באַנאַרבעטער האָבן מגלה געווען דעם סוד, אַז די דייטשן האָבן אין בעלזשעץ אויפגעבויט אַ גאַז־קאַמער... אַז אַלע טראַנספּאָרטן מיט יידן וועלן געשיקט קיין בעלזשעץ... אַז אין די דאָזיקע טויט־קאַמערן וועלן די יידן אומגעבראַכט און פאַרטיליקט. לויט זייער עדות־זאָגן זענען טעגלעך אָנגעקומען קיין בעלזשעץ דורך ראָוא־רוסקאַ 5 ביז 10 טראַנספּאָרטן מיט יידן.

די דאָזיקע ידיעות האָבן אַרויסגערופן אַן אומבאַשרייבלעכע פּאַניק. די מורא פאַר אויסזידלונג קיין בעלזשעץ האָט געשאַפן אַ צושטאַנד פון בהלה, וואָס איז געשטיגן מיט יעדן טאָג... און דערצו דער הונגער... די קעלט... די ענגשאַפט אין די ווינונגען... אַ קאָשמאַר... שרעקלעך איז געווען צו לעבן אין אַזעלכע באַדינגונגען.

אַזוי זענען אַוועק טעג און נעכט. דערווייל אָן גרעסערע מאַרד־אַקציעס, אָן אויס־זידלונגען. דאָ און דאָרט האָט מען אַ ייד אָדער אפילו מערערע יידן געכאַפּט און אַוועק־געשיקט אין די אַרבעטס־לאַגערן אָדער אויפן אָרט דערשאָסן... דאָס זענען געווען טאָג־טעגלעכע דערשיינונגען, צו וועלכע יידן האָבן זיך צוגעווויינט.

— 12 —

שווערע וואָלקנס האָבן זיך באַוויזן איבערן סיקאָלער האָריזאָנט. די גסטאַפּאָ האָט פאַרלאַנגט פון יודענראַט אַ סטאַטיסטישן באריכט, וויפל יידן, מענער, פרויען און קינדער עס לעבן אין סיקאָל. די דאָזיקע פאַראַרדענונג האָט געמאַכט אַ שווערן רושם אויף די סיקאָלער יידן. מען האָט פאַרגעסן די טראַגישע טראַנזאַקציעס מיט די יידישע יינגלעך. עס האָבן שטאַרק געווירקט די טרויעריקע ידיעות פון אַנדערע שטעט, ידיעות וועגן אויסזידלונגס־אַקציעס אין אַ גאַנצער ריי געטאָס, וועגן חורב מאַכן און פאַרטיליקן

גאַנצע יידישע ישובים. אַ שרעק האָט אַנגעוואָרפן די ידיעה, אַז אין לעמבערג דויערט שוין 14 טעג אַ פאַרטיליקונגס־אַקציע קעגן יידישע קינדער.

פון טאָג צו טאָג איז שווערער געווארן דאָס לעבן אין סיקאָל. אַן אומבאַשרייבלעכער פּחד פלעגט באַפאַלן די יידן, וועו ס׳האָט זיך אין דער שטאָט באַוויזן דער קאָמענדאַנט פונעם לעמבערגער געסטאַפּאָ. יעדעס מאָל, וועו דער יודענראַט האָט באַקומען אַ ידיעה, אַז דער תלין פון לעמבערג דאַרף קומען קיין סיקאָל, האָט ער זיך געווענדעט צו די יידן מיט אַן אויפפאָדערונג נישט צו ווייזן זיך אויף די גאַסן בעת דער אָנווועזנהייט פונעם דייטשן רוצח.

אָפּגעהאַקט זענען געווען זעמטלעכע פאַרדינסטמעגלעכקייטן אין דער שטאָט. איז דאָך דער ציל פון די דייטשע מושלים געווען צו צעברעכן גייסטיק און פיזיש די יידישע באַפעלקערונג. צו דעם צווועק האָט מען געמוזט קודם־כל די יידן אָפּשוואַכן, אויסמאַטערן, אויסהונגערן... דעריבער זענען פאַרמאַכט געווארן אין סיקאָל זעמטלעכע יידישע וואַר־שטאַטן... די דייטשן און אוקראַאינער האָבן איבערגענומען אַלע יידישע געשעפטן. דערווייל האָבן יידן גאָלעבט פון די לעצטע רעשטלעך פון פראָדוקטן, וועלכע זיי האָבן אָנגעגרייט נאָך אין די לעצטע טעג פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה. די סיקאָלער יידן האָבן אַראָפּפאַרקויפט פון זיך דאָס לעצטע, כדי זיך צו באַזאָרגן שפּייז... כדי אָפּצו־ליפערן דעם יודענראַט די געפאָדערטע אָפּצאָלונגען פאַר די פאַרשידענע קאָנטריבוציעס און פאַר אונטערצוקויפן די דייטשע הענקער און זייערע אוקראַאינישע משרתים.

— 13 —

צוגלייך מיטן עקאָנאָמישן צוזאַמענברוך פונעם סיקאָלער יידנטום, האָבן די דייטשע רוצחים איבערגעהאַקט זעמטלעכע קולטורעלע און סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אויף דער יידישער גאָס. פאַרמאַכט זענען געווארן די שולן, פאַראיינען און פילאַנטראָ־פישע אינסטיטוציעס.

דערפאַר האָבן די דייטשן באַשאַנקען די יידישע באַפעלקערונג אין סיקאָל — ווי איבריקנס אין אַלע אַנדערע שטעט אין פוילן — מיט אַ יודענראַט. מיט אַן אייגענער פאָליצייַ און אפילו מיט אַ ספּעציעלער יידישער פּאָסט, וואָס איז געווען טעטיק אין לאָקאַל פון יודענראַט.

אַ באַזונדערע פלאָג און אַ מיטל צו פאַרפיניקן און מאַראַליש צו צעברעכן די יידן, איז געווען די צוואַנגס־אַרבעט. דער סיקאָלער יודענראַט האָט געמוזט יעדן טאָג צושטעלן 150 יידישע מיידלעך מיט דער אויפגאַבע, אויסצוגלייכן די גראָזן אויף די שטאָטישע פלאַנטן. יונגע, אומשולדיקע יידישע מיידלעך האָבן מיט די אויסגעדאַרטע פינגערלעך זייערע געלעטע יעדעס גרעזל. שעהנווייז האָבן זיי געמוזט אַזוי ליגן אויף די קניען... נישט געטאָרט אויסגלייכן די ביינער... איז דאָך די גאַנצע אַרבעט זייערע געווען אַן אומזיסטיקע און אומנייטיקע... די דאָזיקע אַרבעט האָט נאָר באַצוועקט צו פיניקן יידישע קינדער און בפרט צו דערנידעריקן זיי מאַראַליש. ווי געשעמט האָבן

זיך די צאַרטע יידישע טעכטער, וועלן עס זענען פאַרבייגעפאָרן אוקראַאינער שיקסעס, וואָס פלעגן קומען קיין סיקאָל פון די אַרומיקע דערפער און האָבן געחוזקט און געלאַכט פון די מיידלעך.

הפקר איז געווען אַלץ, וואָס האָט געהערט צו די יידן. אַחוץ די קאָנטריבוציעס, אָפּצאָלונגען און „מחנות", וואָס דער יודענראַט האָט געליפערט פאַר די דייטשע רוצחים, האָבן די לעצטע צוזאַמען מיט זייערע אוקראַאינער שותפים געזוכט נאָך געלעגנהייטן צו גזלענען יידיש האָב און גוטס.

אַ יידישער דענונציאַנט האָט צוגעטראָגן דער געסטאַפּאָ, אַז דעם בעלזער רבס זילבערוואַרג איז ערגעץ־וווּ אין סיקאָל פאַרשטעקט. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן אַרעסטירט די דאָרטיקע יידן: ר׳ יעקב יושע דעם שמש, ר׳ לייזער מלמד און דעם קליינעם דוד, ווייל זיי האָבן געדאַרפט וויסן, וווּ עס געפינט זיך דעם רב׳ס זילבער. עס האָט זיי נישט געהאָלפן, וואָס זיי האָבן מגלה געווען דעם סוד אין אָנגעווייזן דאָס אָרט אין דער שול, וווּ עס זענען געווען פאַרשטעקט די זילבערנע חפצים. די דייטשע רויבער האָבן צוגענומען דאָס זילבער און די דריי יידן דערשאָסן.

אַן אַנדער פאַל פון דייטשער רשעות און אכזריות איז געשען מיט רישע קינדלער, דער בעקערין. זי האָט געפירט די אייניציקע בעקערייַ אין סיקאָל, פאַרשטייט זיך, אַ גע־היימע, אומלעגאַל. בייַ דער אוקראַאינישער פאָליציי, וואָס האָט געווּסט דערפון, האָט זי זיך אויסגעקויפט מיט וועכנטלעכע אָפּצאָלונגען. אויך זי איז געפאַלן אַ קרבן פון אַ מסירה. אין אייניעם אַ פרימאָרגן, זענען די געסטאַפּאָ־לייט באַפאַלן די בעקעריי, צוגענומען די בעקערין מיט צוויי מיידלעך, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט און פאַרמאַכט און פאַרזיגלט דאָס גאַנצע הויז. אין עטלעכע טעג אַרום איז אַנגעקומען די ידיעה, אַז רישע די בעקערין איז מיט אירע צוויי העלפערינס אין דער געסטאַפּאָ פאַרפיניקט געוואָרן.

אַ שוידערלעכע, שענדלעכע געוואָלטאַט זענען די דייטשע תלינים באַגאַנגען אין סיקאָל אין חודש יוני 1942. אויפן וועג פונעם טייך בוג, אויף דעם שטח, וואָס האָט געהערט צו הרוביעשווּוו, האָבן די דייטשע אַרמיי־פאַרמאַציעס אייניגעאָרדנט לעבן דער באַנסטאַציע אַ מין זאַמלפלאַץ פאַר בהמות, וואָס זענען געווען באַשטימט צו דער שחיטה. דער סיקאָלער יודענראַט האָט יעדן טאָג געמוזט אַרויסשיקן צו דעם דאָזיקן פלאַץ 30 יידן, וואָס זייער אויפגאָבע איז געווען צו פאַשן די בהמות. במשך אַ חודש צייט זענען 30 יידן יעדן טאָג צו מאָרגנס אַרויס פון סיקאָל צו דער אַרבעט. יעדן אָוונט פלעגט זיך די אויסגעמאַטערטע, צעשלאָגענע, פאַרבלוטיקטע יידן צוריקקערן קיין סיקאָל. 30 טעג האָט געדויערט די דאָזיקע אַרבעט, ביז אין אַ שיינעם העלן טאָג האָבן זיך די דייטשע מיליטער־לייט אָפּגעטראָגן פון דעם פלאַץ ביים ברעג פון בוג צוזאַמען מיט די בהמות און מיט די 30 סיקאָלער יידן. אומזיסט האָט מען אין דער שטאָט געוואָרט אויף די 30 יידן, וואָס זענען צו מאָרגנס אַרויס צו דער אַרבעט... נישט געווען שוין פון זיי קיין לעבנס־צייכן... מסתמא זענען זיי ערגעץ וווּ אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן.

צווישן די 30 קדושים איז געווען ר׳ סענדער, דעם דאָברוטוואָוורער שוחטס זון, אַ בא־קאַנטער תלמיד־חכם אין סיקאָל.

— 14 —

אינעם הויז פונעם סיקאָלער רב האָט געווויינט דער קריסטאָנאָפאָלער רבי. יעדן שבת פלעגן זיך ביי אים צונויפקומען יידן צום דאָוונען. דאָס איז געווען איצט דאָס איינציקע מנין אין דער שטאָט. שבת דעם 15טן אויגוסט 1942 צו מאָרגנס, האָבן זיך פלוצעם פאַרשפּרייט ידיעות, אַז אין דער שול־גאַס האָבן זיך באַוויזן געסטאַפּא־לייט. בליץ־שנעל האָט מען זיך דערוווּסט דערפון אין די ווייסטסע ווינקלען פון דער שטאָט און יעדער איז געלאָפן פאַרשטעקן זיך אין כל מיני פאַרבאָרגענע באַהעלטענישן.

מער ווי אַ שעה צייט זענען די סיקאָלער יידן געלעגן פאַרשטעקט אין זייערע באַהעלטענישן. צו דער זעלבער צייט זענען די געסטאַפּא־לייט צוגעפאָרן מיט אַ לאַסט־אויטאָ צו דער ווווינונג פונעם סיקאָלער רב, ווו מען האָט געדאָוונט. אַלע איין און דרייסיק מתפללים, איינגעהילטע אין זייערע טלתים זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון דער שטוב און מיט אַ לאַסט־אויטאָ צוגעפירט צו דער געסטאַפּא. דאָרט זענען די 31 יידן אויסגעטאָן געוואָרן ביז צו דער אונטערוועש און באַלד אַוועקגעפירט צום טאָרטאָקאָוואָר וועג, ווו זיי זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן. לויט ווי עס האָט שפּעטער דערציילט אַן אוקראַאיניש מיליציאַנט, וואָס איז געווען ביי דער שוידערלעכער בלו־טיקער מאָרד־אַקציע, איז צווישן די 31 קדושים, וואָס האָבן אויף אַזאַ טראַגישן אופן אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות, געווען אויך דעם סיקאָלער רבינס יונגסטער זון. ער האָט דאָס געהאָט דעם מוט, ווי עס האָט איבערגעגעבן דער דערמאָנטער מיליציאַנט — צו וועגן זיך צו די דייטשע תלינים מיט די ווערטער: „פאַר אונדזער אומשולדיק בלוט, ווּעט דאָס גאָנצע דייטשע פאָלק באַצאָלן... אייער סוף איז נאָענט"! זויס נקמה האָבן די דייטשע רוצחים שטאָט צו דערשיסן דעם טייערן, גרויסמוטיקן ייד, דערמאָרדעט אים מיט אַ געווויינלעכער האַק...

דעם אַנדערן טאָג, זונטיק, האָט אַן אוקראַאיניש שייגעצל געבראַכט צו שמואלטשע זיי־גערמאַכער צו פאַרקויפן עטלעכע ברילן, וועלכע ער האָט געפונען אויף דעם אָרט, ווו ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן די שוידערלעכע עקזעקוציע איבער די 31 סיקאָלער קדושים.

— 15 —

אין דער צווייטער העלפט 1942 זענען אַלץ בולטער געווען די סימנים, אַז די דייטשע תלינים מאָכן אַלע צוגרייטונגען צו אַ מאַסן שחיטה איבער די יידן אין סיקאָל. לויט אַ פאַראַדעוונג פון דער געסטאַפּא האָבן זיך אַלע אַרבעטנדיקע יידן געמוזט רעגיס־טרירן אינעם יודענראַט און איבערגעבן דאָרט זייערע אַרבעטס־קאָרטן, כדי צו באַקומען אַ סטעמפּל. שוין פון פריער האָבן די יידן אין סיקאָל מאַסנהאַפט געזוכט אַרבעט. זיי האָבן געגלייבט, אַז די אַרבעט וועט זיי שיצן קעגן פאַרפאָלגונגען, פיניקונגען און אויסזידלונגען.

מען האָט געצאָלט טייער געלט, אַבי אויפגענומען צו ווערן צו אַן אַרבעט... צו יעדער אַרבעט... ביי קריסטלעכע אונטערנעמונגען, ביי דער פּאָסט, ביי דער באַן, ביים יודענראַט... מען האָט זיך מאָסנהאַפט געמאַלדן צו דער רעגיסטראַציע... אין דעם סטעמפּל אויף דער אַרבעטסקאַרט האָט יעדער דערזען די רעטונג. מען האָט פּשוט געגלייבט אין אַ מאַגישן כוח פונעם סטעמפּל... בפרט נאָך, אַז צוערשט זענען געסטעמפּלט געוואָרן די אַרבעטס־קאַרטן פון די מיטגלידער פונעם יודענראַט און זיינע אָנגעשטעלטע, ווי אויך פון די יידישע פּאָסט־און באַנאַרבעטער, פון די באַשעפטיקטע אין דער מיל און אין דער ציגל־פאַבריק... און פאַרשטייט זיך אויך פון אַלע, וואָס האָבן גוט דערפאָר באַצאָלט.

אַ געדריקטע שטימונג האָט געהערשט אין די יידישע ווויגנונגען אין סיקאָל. אפילו די קריסטלעכע שכנים האָבן פאַרויסגעזען דעם טרויעריקן סוף פונעם סיקאָלער יידנטום. זיי האָבן אָפּנים געווויסט, אַז אַזאַ סטעמפּל־אַקציע איז אַן אָנזאָג פון אַן אויסזידלונג... פון אַ מאָסן־שחיטה.

פלוצים האָבן די קריסטן אויפגעהערט אָפּצוקויפן ביי יידן די שטוב־זאַכן. אין די אויגן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג איז דער גורל פון די יידן געווען שוין געפּחתמעט. זיי האָבן געווויסט, אַז נאָך דער אויסזידלונג וועט במילא דאָס גאָנצע יידישע האָב און גוטס פאַלן אין זייערע הענט אַריין. צום שרייבער פון די שורות איז אַריינגע־קומען אַ קריסט און פּשוט פאַרלאַנגט, איך זאָל אים געבן אַ טייל פון מעבל, וואָס ער האָט געזען אין מיין ווויגנונג... ווייל: „דו וועסט דאָך סיי ווי סיי נישט בלייבן ביים לעבן" — האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן אַן שום בושה.

די יעניקע, וואָס האָבן נישט געקאָנט באַקומען קיין סטעמפּל, האָבן אָנגעהויבן צו טראָכטן וועגן אויפזוכן באַהעלטענישן... אין די קעלערס, אויף בוידעמער... מען האָט אָנגעהויבן צו גראָבן אונטערערדישע בונקערס. מאַנכע יידן האָבן זיך אַריבערגעצויגן צו באַקאַנטע קריסטן, כדי דאָרט איבערצוהאַלטן די קריטישע צייט... מען האָט געטראָגן צו די קריסטן די בעסטע און טייערסטע שטוב־זאַכן. פון טאָג צו טאָג איז געשטיגן די אומזיכערקייט און אויפרעגונג. מיט שרעק און ציטער האָט מען געוואָרט, וואָס עס וועלן ברענגען די נעכסטע טעג.

— 16 —

ליידער איז אַלץ, וואָס מען האָט פאַרויסגעזאָגט באַלד געוואָרן אַ ווירקלעכקייט. די דייטשע רוצחים האָבן זיך מיט דער גאַנצער רוגזה געגנומען צו די סיקאָלער יידן. פּריוואָט נאָך האָבן זיי אויסגעמאָרדעט די יידן אין אַרומיקע שטעטלעך. פון פאַרוצק זענען אָנגעקומען צו לויפן יידישע ינגלעך און האָבן דערציילט, אַז דייטשע און אוקראַ־איניש מיליציאַנטן האָבן דאָרט אַרויסגעשלעפּט פון די ווויגנונגען אַלע יידן, אַלטע און יונגע און געטריבן זיי אין וואַלד אַריין, ווו עס זענען שוין געווען צוגעגרייט אָפּענע גריבער. אומבארחמנותדיק זענען זיי אַלע דורך די דייטשע מערדער דערשאָסן און אין דעם צוגעגרייטן מאָסנקבר אַריינגעשליידערט געוואָרן. דער זעלבער גורל האָט אויך

געטראָפן די יידן פון די דערפער, וואָס האָבן געגרענעצט מיט פאַרוצק. בלויז עטלעכע יינגלעך איז געלונגען צו אַנטלויפן און צו ראַטעווען זיך פון דער שחיטה. זיי האָבן דאָס געבראַכט קיין סיקאָל די ידיעה וועגן דער אויסזידלונגס־אַקציע אין זייער שטעטל.

אַן ענלעכער מאַסנמאָרד איז באַגאַנגען געוואָרן איבער די יידן אין וולאַדימיר־וואָלינסק.

מיטוואָך, דעם 16טן סעפטעמבער 1942, זענען די דייטשע תלינים צוגעטראָטן צו דער מאָרד־אַקציע אין יידישן סיקאָל. אויף דער באַנסטאַציע זענען געשטאַנען גרייט וואַגאָנען, וואָס זענען געווען ספעציעל צוגעריכטעט צו פירן מענטשן אין די גאַזקאַמערן.

עס איז שווער צו באַשרייבן די בהלה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין דעם אָוונט, וועו עס האָט זיך פאַרשפרייט די ידיעה, אַז עס זענען שוין אָנגעקומען וואָגאָנען... די סיקאָלער יידן האָבן געווויסט, אַז דאָס אָנקומען פון אַ גרעסערער צאָל וואַגאָנען באַדייט אַ צו־גרייטונג צו אַ מאָרד־אַקציע... צו אַן אויסזידלונג... און אַז אויסזידלונג... דאָס איז אומקום... טויט...

איבערשראָקן... פאַרטומלט זענען יידן געלאָפן איבער די גאַסן און געזוכט באַהעל־טענישן. יידן, וואָס האָבן געאַרבעט און האָבן געהאַט אַרבעטסקאַרטן מיט סטעמפלען, האָבן זיך געפילט זיכערער. די משפחות זייערע האָבן זיי מיטגענומען אויף די אַרבעטס־פלעצער... די מיטגלידער פונעם יודענראַט, אָבער באַשעפטיקטע אינעם יודענראַט, ווי אויך די יידישע מיליציאַנטן האָבן אויף די טירן פון זייערע ווויינונגען אויפגעשריבן מיט גרויסע אותיות די ווערטער: „היער וואָהנט איין אָנגעשטעלטער אין דעם יודענראַט", די דאָזיקע ווערטער האָבן דאָס געדאַרפט שיצן דעם אייגנטימער פון דער ווויינונג פאַרן טויט. אָזוי ווי־ניקסטנס האָבן זיי געגלייבט.

אַ שרעקלעכער קאָשמאַר איז פאַר די סיקאָלער יידן געווען די נאָכט פון 16טן אויף דעם 17טן סעפטעמבער 1942. די אומזיכערקייט... די מורא פאַרן מאָרגנדיקן טאָג האָט קיינעם נישט געלאָזט שלאָפן.

דאָנערשטיק, דעם 17טן סעפטעמבער 1942, (ו׳ תשרי תש״ב), פינף אַ זייגער אין דער פרי, האָט זיך אָנגעהויבן די מאָרד־אַקציע אין אונדזער שטאָט. צעוישעטע געסטאַ־פאָוצעס און צעווילדעוועטע אוקראַאינער מיליציאַנטן אין די שוואַרצע מונדירן, באַגלייט דורך יידישע פאָליציאַנטן — האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט און געהיטן, אַז קיין איין יִיד זאָל זיך נישט אַרויסגנבענען. ווער עס האָט געפרווועט צו אַנטלויפן און איז געכאַפט געוואָרן, איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

אין דער שטאָט גופא האָבן די געסטאַפאַ־לייט מיט הילף פון די אוקראַאינער אַרויס־געשלעפט יידן פון זייערע ווויינונגען, אַרויסגעיאָגט פון די שטובן קראַנקע, פרויען און קינדער, געטריבן אַלע צום זאַמלפלאַץ אויפן מאַרק, נעבן דער גריכטס־געביידע... דאָרט האָט יעדער געמוזט קניען מיט אַראָפגעבויגטן קאָפּ און וואַרטן אויף דעם פינצטערן סוף...

די דייטשע רוצחים האָבן נישט פאַרשוינט אפילו די באַזיצער פון די געסטעמפלטע אַרבעטס־שיינען... יונג און אַלט... פעאיקע און אומפעאיקע צו דער אַרבעט זענען

אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע ווינונגען. עס זענען געווען אינצלנע יידן, וואָס האָבן פריער פאַר טייער געלט באַקומען אַ פאַרזיכערונג פון אַ דייטשן גזלן, אַז בעת דער אַקציע, וועט מען זיי נישט נעמען... די נאַצישע מערדער האָבן נישט געהאַלטן זייער וואָרט... אַזוי האָט דער זייגערמאַכער, אפרים ווינדלער, אויסגעפערטיקט פאַר דעם געסטאַפאָוויץ זעהמאַן אַ גאָלדענעם רינג און דערפאַר האָט אים דער לעצטער פאַר־זיכערט, אַז בעת אַן אויסזידלונגס־אַקציע אין סיקאָל, וועט מען אים מיט זיין משפחה נישט נעמען. דער זייגערמאַכער האָט געהאַט פאַרטרויען צום דייטשן מנוול און האָט זיך איצט נישט אויסבאַהאַלטן... וועג עס האָט זיך אַנגעהויבן די אַקציע, איז דער זייגער־מאַכער מיט זיין משפחה געווען צווישן די ערשטע, וועלכע מען האָט פאַרכאַפט און געטריבן צום מאַרק־פלאַץ. דאָרט האָט אפרים ווינדלער דערזען זיין „באַשיצער" און האָט אים דערמאַנט וועגן זיין צוזאָג און פאַרזיכערונג... אַנשטאָט אַן ענטפער, האָט דער עקלהאַפטער דייטשער רוצח אַרויסגעוויגן דעם רעוואָלווער און דערשאָסן דעם אַרעמען זייגערמאַכער.

אין די הענט פון דער גסטאַפּאָ זענען אויך אַריינגעפאַלן יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן. געווען צווישן די קריסטן אַזעלכע, וואָס האָבן אַליין גערופן די גסטאַפּאָ און אַרויסגעבן די יידן.

2000 יידן — זענען אין דעם איינעם טאָג, דעם בלוטיקן דאָנערשטיק פונעם 17טן סעפטעמבער 1942 צונויפגעטריבן געוואָרן פון גאַנץ סיקאָל. אַרום איינס אַ זייגער נאָכמיטאָג זענען די פאַרכאַפּטע יידן געטריבן געוואָרן צו דער באַן־סטאַציע. אויסגע־הונגערטע... פאַרמאַטערטע... זענען זיי געגאַנגען זייער לעצטן וועג איבער די אויס־געלייַדיקטע סיקאָלער גאַסן... ווער עס האָט נישט געהאַט קיין כוח צו גיין און איז אַפּגעשטאַנען אויפן וועג, איז דערשאָסן געוואָרן. צווישן דעם געטריבענעם עולם האָט זיך געפונען אַ פרוי מיט אַ זייגנדיק קינד ביי דער ברוסט. די דייטשע פאַרברעכער האָבן די פרוי דערשאָסן... דאָס קינד איז געבליבן לעבן... עס איז געלעגן אויף דער טויטער מאַמע און געזייגט איר ברוסט...

אַנגעקומען צום באַנהויף, האָט מען אַלע יידן אַריינגעשטופט צו 80 מענטשן אין איין וואַגאָן... די פענצטערלעך און די אַרויסגענג פון די וואַגאָנען זענען כאַרשפאַרט און איבערגעצויגן געוואָרן מיט שטעכיקע דראָטן... פאַר די צונויפגעדרענקטע אין די וואַגאָנען יידן איז געווען פאַרבאָטן צו דערלאַנגען אַ טראָפן וואַסער...

— 17 —

אויף דעם טונקלען האָריזאָנט פון דער דעמאָלטיקער תקופה פון אכזריות און רשעות האָבן זיך אויך באַוויזן ליכטיקע שטראָלן פון מענטשלעכקייט און גוטהאַר־ציקייט... זייער זעלטענע... קוים איינצלנע שטראָלן... אָבער דאָך סימנים, אַז די וואָרצלען פון מענטשלעכקייט זענען נאָך נישט געצלעך אָפּגעדאָרט געוואָרן.

אַזאַ יוצא מן הכלל איז געווען דער עסטרייכישער אָבערלויטנאַנט קרויפּא, דער

פירער פון אַן אַרבעטסלאַגער פאַר יידן נעבן „מאַסטי וויעלקיע", וועלכער האָט מיט סכנות־נפשות ביי יעדער געלעגנהייט געראַטעוועט יידן. תמיד, אַזוי ווי ס'איז נאָר ערגעץ ווו אין דער סביבה פון זיין לאַגער פאָרגעקומען אַן אויסזידלונגס־אַקציע מיט אַ סעלעקציע, פלעגט ער אין דעם אַמיינסטנס פאַר די אויסגעזידלטע יידן קריטישן מאָמענט, אינטערוועניר ביי דער געסטאַפּאָ און אַרויסבאַקומען אַ צאָל יידן צו דער אַרבעט אין זיין לאַגער.

איצט איז ער ממש ווי אַ מלאך אינעם לעצטן מאָמענט דערשינען אין סיקאָל, וועו דער טראַנספּאָרט מיט די אויסגעזידלטע יידן האָט זיך שוין געפונען אויף דער באַנסטאַציע. פון דער געסטאַפּאָ האָט ער באַקומען די דערלויבעניש אַרויסצונעמען פונעם טראַנספּאָרט 50 יידן, אונטער דעם אויסרייד, אַז זיי זענען אים נייטיק צו דער אַרבעט אין זיין אַרבעטס־לאַגער. דער זעלטענער אויסערגעווינלעך איידעלער עסטרייכישער אָפּיציר, איז אַוועק מיט די 50 יידן נישט אין דער ריכטונג פון זיין לאַגער... ער האָט זיי אַלע צוגעפּירט צום סיקאָלער יודענראַט און דאָרט זיי באַפּוילן צו וואַרטן, ביז ער וועט נאָך זיי שיקן. צווישן די דאָזיקע 50 יידן האָט זיך אויך געפונען אַ קרוב פונעם שרייבער פון די שורות, ר' איטשע לאָרענץ, וועלכער האָט אויס דאַנקבאַרקייט געוואָלט שענקען דעם עסטרייכישן אָפּיציר קרויפּע אַ גאָלדענעם זייגער מיט אַ גאָלדענער קייט. דער איידעלער אָפּיציר האָט אָבער נישט אָנגענומען די מתנה. „האָלטע דאָס פיר דיך! איך בראָוכע דאָס ניכט"! — האָט ער געענטפערט און איז אַוועק. נאָך די צוגעפּירטע צום יודענראַט 50 יידן האָט ער קיינעמען נישט געשיקט... ליידער האָבן די אוקראַאינער צוגעטראָגן דער געסטאַפּאָ וועגן זיין רחמנותפולן פאַרהאַלטן זיך לגבי די יידן. באַלד איז קרויפּא אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף דעם פראָנט.

דעמזעלבן דאָנערשטיק אין אָוונט, האָט דער צוג מיט די פאַרכאַפּטע סיקאָלער יידן גערירט פון באַנהויף. אויף די באַנרעלסן, וואָס האָבן געפירט קיין בעלזשעץ, האָבן גראָלט די וואַגאָנען מיט פאַרחלשטע, פאַרצווייפלטע יידן.

אין די וואַגאָנען האָט זיך צווישן דעם איבערגעשראָקענעם, אָפּגעשוואָכטן עולם געפונען אַ צאָל יונגערע בחורים, וואָס האָבן געווּסט, אַז קיין שום נסים וועט זיי נישט אַרויסראַטעווען פונעם זיכערן טויט... און אַז זיי האָבן נישט וואָס צו פאַרלירן. דעריבער זענען זיי געווען געפאַסט אויף אַלץ... דעריבער האָט זיי איין אייניציקע מחשבה באַוועלטיקט... אַרויס פון די וואַגאָנען!... אפילו וועו זיי זאָלן פון אַ דייטשער קויל דערשאָסן ווערן... אַלץ בעסער, ווי צו לאָזן זיך פייניקן... און בעת דער צוג איז געווען אין פולן לויף, האָבן זיי אויפגעריסן די טירן פון די וואַגאָנען און כמעט אַלע, וואָס האָבן געפילט, אַז זיי האָבן נאָך אַ ביסל כוח, זענען געשפרונגען פון די וואַגאָנען...

עס זאָגט זיך אַזוי לייכט... זיי זענען געשפרונגען פון די דורך די דייטשן באַוואַכטע וואַגאָנען, בעת דער צוג איז געווען אין פולן לויף... אַ סך פון די מוטיקע בחורים האָבן געפונען דעם טויט אונטער די רעדער פון די וואַגאָנען... נאָך מער זענען געפאַלן פון די קויל פון די דייטשע זעלנער, וואָס האָבן באַוואַכט די וואַגאָנען... יחידים האָבן

מיט צעבראכענע ביינער, מאנכע קריכנדיק אויף אלע פיר דערשלאגן זיך צו זייערע היימען.

— 18 —

באלד נאך דער דאזיקער שוידערלעכער אויסזידלונגס־אקציע האבן זיך אנגעהויבן צו פארשפרייטן שמועות, אז די דייטשע גזלנים גרייטן זיך אייניצופירן אין דער שטאט א געטא. געטאס האבן שוין עקזיסטירט אין א סך שטעט אין אקופירטן דורך די דייטשן טייל פון פוילן. אין די דאזיקע געטאס האבן יידן געלעבט ווי אין א תפיסה, גענצלעך אפגעזונדערט פון דער ארומיקער נישט־יידישער באפעלקערונג.

די דייטשע רוצחים האבן אנגעוועגדט אלע מעגלעכע מיטלען מאראליש צו צעברעכן די יידישע באפעלקערונג, וועלכע זיי האבן אפגענארט און באשווינדלט מיט יודענראטן, מיט יידישער פאליציי, מיט אייגענער פאסט, מיט איינפירן ארבעטס־קארטן און דערנאך מיט אפסטעמפלען די דאזיקע ארבעטס־שיינען, וואס האבן ווי „פארכישופטע" קארטן געגעבן דערווייל א „פריווילעגיע" צו ארבעטן פאר די דייטשן.

אין אמתן זענען די געטאס געווען בלויז א מיטל אריינצובאקומען אין א קעסל די גאנצע יידישע באפעלקערונג, אין אן אפגעשלאסענעם, באוואכטן דורך דייטשע געסטאפא־סאלדאטן שטח, ארומגעצוימטן מיט שטעקיקע דראטן, אויב נישט מיט מויערן, פון וואנען אלע וועגן האבן געפירט צו א טויטן־לאגער... צו די גאז־קאמערן.

אויך אונדזער יידישער ישוב איז נישט געווען קיין אויסנאם. די בייזע שמועות האבן זיך באלד באשטעטיקט. אין הערבסט 1942 איז שוין געווען באקאנט, אז דער יודענראט פירט מיט די געסטאפא־ארגאנען אונטערהאנדלונגען בנוגע דעם שטח און די גרענעצן פונעם געטא. אייגנטלעך זענען דאס נישט געווען קיין אונטערהאנדלונגען. דער יודענראט האט פשוט אויסגעפירט די פארארדענונגען פון דער געסטאפא און האט גזאראגט דערפאר, אז די יידן זאלן ווי אמשנעלסטן ארויס אין געטא. לויט דער פאר־ארדענונג פון דער געסטאפא האבן די יידן געמוזט קודם־כל פארצוימען מיט שטעכל־דראט די גאנצע לענג פון דער שניידער־גאס און דערמיט איז פאר זיי פארשפארט געווארן דער צוטריט צום בוג. צום שטח פון געטא האט געהערט דער גאנצער אלטער מארק, די שול־גאס, די קאנאטאפער־גאס און די שניידער־גאס. די דאזיקע געטא־תפיסה האט געהאס דריי טויערן: איינס ביי דער קאנאטאפער־גאס, נעבן דעם הויז פון מאקאראכי, דעם בעקר; דערנאך איז געווען דאס טויער ביים הויפט־ארויסגאנג נעבן פישל צאלערס הויז און צום סוף א טויער ביי מעציע ליימזידער מיט א פארצוימונג ביים הויז פון הערץ קאנסטאנטין.

ביז צום 15טן אקטאבער 1942 האבן אלע יידן געדארפט אריבער אין דעם דאזיקן געטא־שטח. מיט דעם צוטיילן ווווינונגען אין געטא האט זיך באשעפטיקט דער יודענ־ראט. פאר איין מענטש זענען אויסגעמאסטן געווארן צוויי קוואדראט־מעטער. יידן האבן

אָנגעהויבן צו זוכן פראָטעקציע און געצאָלט שוחד, כדי צו באַקומען אַ בעסערע ווינונג.

די דייטשע רוצחים איז איצט ווידער געלונגען אָפצונאַרן די יידן, וואָס האָבן שוין נישט געהאַט קיין אילוזיעס בנוגע דעם טראַגישן גורל זייערן... אָבער טראָצדעם האָט אין זייערע הערצער געטליעט נאָך אַ פונק פון האָפענונג... דורכהאַלטן... גובר זיין די שוידערלעכסטע באַדינגונגען... זאָל זיין אין געטאָ... זאָל זיין אין ענגשאַפט, אין שמוץ... מיט אַלע כוחות זיך דערהאַלטן פאַר דער אייניציקער, פאַרנעפלטער, אַזוי אויסזיכטלאָזער שאַנס, איבערצולעבן די מלחמה.

האָבן די יידן געשלעפט אין געטאָ אַריין פעק און זעק מיט אַלטוואַרג מיט כלערליי שטובזאַכן... אויף טאָטשקעס האָבן זיי געפירט אַ ביסל האָלץ און אַ ביסל קאַרטאָפל...

אין געטאָ גופא אַ געפילדער, אַ געשריי, אַ געקריגעריי ביים פאַרנעמען די צוגע־טיילטע פלעצער. שטאַרק באַשעפטיקט זענען געווען איצט די יידישע מיליציאַנטן... זיי האָבן געהאַט די אויפגאָבע צו זאָרגן, אַז אין געטאָ זאָל הערשן אָרדענונג.

דעם 15טן אָקטאָבער 1942 זענען פאַרמאַכט געוואָרן די טויערן פונעם געטאָ. עס זענען צוגעשפאַרט געוואָרן די טירן פון דער תפיסה. דער יודענראַט איז פון הערץ קאָנסטאַנטינס הויז אַריבער צו רישי דער בעקערינס ווינונג. בערך 4000 יידן זענען אַרײַנגעפרעסט געוואָרן אין דעם אַזוי ענגן געטאָ־שטח.

פאַר אַלע געטאָ־איינווינער זענען געווען טעטיק קוים 4 וואַסער־ברונעמס. שוין פון 4 אַ זייגער פאַרטאָגס זענען געשטאַנען מענטשן אין דער ריי, כדי צו שעפן אַ ביסל וואַסער.

מיט יעדן טאָג איז געשטיגן די נויט און אַרעמקייט. הונגער און קראַנקייטן זענען געוואָרן טאָג־טעגלעכע דערשיינונגען. כדי צו רעטן זיך פונעם הונגער־טויט — האָט מען אויף פאַרשידענע אופנים באַמיט זיך אַרײַנצושמוגלען שפייז־אַרטיקלען, וואָס האָט נישט געהערט צו די לייכטע זאַכן.

נאָך ערגער איז געווען מיט די קראַנקע. קיינער האָט זיך מיט זיי נישט מטפל געווען. זיי זענען געלעגן הפקר... טיפוס־קראַנקע אויף איין בעט מיט שווינדזוכטיקע... קיינער האָט נישט געוואָלט באַקלאָגן זיך, אַז ער איז קראַנק... אין געטאָ איז שוין באַקאַנט געווען דאָס שוידערלעכע דייטשע היילמיטל, יעדער קראַנקער איז דער־שאָסן געוואָרן.

— 19 —

מען האָט זיך אָנגעהויבן צו סודען, אַז די דייטשע רוצחים גרייטן זיך צו אַ צווייטער מאָרד־אַקציע. שוין די בלויזע קלאָנגען וועגן אַ נייער אַקציע האָבן אַרויסגערופן אַ שרעקלעכע מהומה... אויסבאַהאַלטן זיך פאַר יעדן פרייז... אויסנוצן יעדע מעגלעכקייט פון אַ באַהעלטעניש... אַ געטומל... אַ געלויפעריי... מען האָט אָנגעהויבן צו גרובן בונקערס... במשך גאַנצע נעכט האָט מען מיט די לעצטע כוחות געאַרבעט ביים צוגרייטן באַהעלטענישן טיף אין דער ערד.

די פאניק האט זיך פאַרגרעסערט, ווען פונעם הרובישאוועך געטאָ, ווו ס׳איז שוין דורכגעפירט געווארן אַ בלוטיקע אויסזידלונגס־אַקציע, זענען אַנגעקומען אַן ערך 100 יינגלעך און מיידלער, וואס זענען געשפרינגען פון די מיט הרובישאוועך יידן אַנגעשטאָפטע וואַגאָנען, בעת זיי האָבן גערעלט אין דער ריכטונג קיין בעלזשעץ און וואס האָבן געהאט דאס מזל נישט געטראָפן צו ווערן פון די קוילן פון די דייטשע באַן־באַגלייטער. מיט שווערער מי און מאַטערניש האָבן זיי זיך דעמאָלט דערשלאָגן ביז צום סיקאָלער געטאָ. זיי האָבן דאס דערציילט גרויזאַמע פרטים פון דער שוידער־לעכער אויסזידלונגס־אַקציע אין הרובישאוו.

די שמועות האָבן זיך ליידער באַלד באַשטעטיקט. דעם 28סטן אָקטאָבער 1942 (ז׳ חשון תש״ב), זעקס אַ זייגער אין דער פרי, האָבן די דייטשע באַוואָפנטע ס. ס.־לייט און שוואַרץ־מונדורירטע אוקראַאינישע מיליציאַנטן אַרומגערינגלט דאס גאַנצע סיקאָ־לער געטאָ. אַ סימן, אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע אויסזידלונגס־אַקציע. אין געטאָ איז אַנשטאָנען אַ טומל... אַ צערודערונג... יידן זענען געלאָפן אויסבאַהאַלטן זיך אין די צוגעגרייטע באַהעלטענישן, אין די בונקערס און קעלערס.

די דייטשן און די אוקראַאינער זענען ווי צעוישעטע הינט געלאָפן איבער די גאַסן פון געטאָ און מיט הילף פון יידישע מיליציאַנטן האָבן זיי געזוכט אין יעדן ווינקל... פון יעדער באַהעלטעניש האָבן זיי אַרויסגעשלעפט די איבערשראָקענע און שוצלאָזע יידן און געטריבן זיי צו דעם פלאַץ ביי דער קאָנאָטאָפער־גאַס... און פון דאָרט צו דער באַנסטאַציע.

אין דעם איינעם טאָג האָבן די דייטשע תלינים צונויפגעטריבן ביי דער באַן־סטאַציע בערך 2000 יידן. עס זענען שוין געשטאַנען דאָרט גרייט פראַכטוואַגאָנען... אין יעדן וואַגאָן זענען אַרייngעשטופט געווארן מער ווי 100 מענטשן.

צווישן די קרבנות האָט זיך אויך געפונען ר׳ יוסף מאלץ ע״ה, דער פאָטער פונעם שרייבער פון די שורות... ווי אויך מיין, קוים 14 חדשים אַלט טעכטערל, לי־פה׳שע ע״ה.

— 20 —

צומאָרגנס נאָך דער בלוטיקער מאָרד־אַקציע, האָבן די יידן, וואס זענען לעבן געבליבן נאָך דער גרויזאַמער שחיטה, — אין ציטערניש און אַנגסט פאַרלאָזן זייערע נאָרעס און באַהעלטענישן... פאַרזיכטיק און מיט אומצוטרוי זענען זיי אַרויס פון די בוידעמער און קעלערס, אין וועלכע זיי זענען געווען פאַרשטעקט... זיי האָבן געשוויגן... אַליין נישט געוואָלט גלייבן, אַז זיי זענען געבליבן לעבן... אין אַ מוראדיקער שטילקייט האָבן זיי געזוכט זייערע נאָנטסטע... איבער די גאַסן פון געטאָ זענען געלאָפן פאַר־יתומטע קינדער און האַרצרייסנדיק געווײנט.

צעטומלטע זענען די ביים לעבן געבליבענע יידן געלאָפן איצט צום בנין פון יודענ־ראַט. אפשר וועט מען דאָרט באַקומען אַ ידיעה וועגן גורל פון די קרובים„ פון די

טאָטעס... מאַמעס און קינדער. איינער דערציילט דעם צווייטן די נסים, אַ דאַנק וועלכע מען איז אַרויס לעבעדיק פון דער נעכטיקער שחיטה.

דער שרייבער פון די שורות און דער ברודער זיינער זענען געווען צווישן די ערשטע אינעם יודענראַט. מיר האָבן נאָכגעפרעגט, וואָס איז געשען מיט אונדזער פאָטער, אַ שוואַרקאָנקן, וועלכן די געסטאַפּאָ־לייט האָבן אַרויסגעשלעפּט פון בעט און פּשוט אַרויפגעוואָרפן אויף אַ לאָסט־אויטאָ, אין וועלכן עס זענען שוין געלעגן צוגעפּגעפּרעסט אַנדערע קרבנות, וואָס האָבן געדאַרפט אַוועקגעפּירט ווערן צו דער באַן־סטאַציע. מיר זענען געווען זיכער, אַז אונדזער פאָטער ע"ה האָט נישט געקאָנט אויסהאַלטן די יסורים אויף דעם וואָגן און אַז ער איז נפטר געוואָרן באַלד דערנאָך, ווי מען האָט אים אויפגעלאָדנט אויף דעם אויטאָ. דערווייסנדיק זיך אין יודענראַט, אַז מען האָט שוין אַלע מתים אַרויסגעפּירט אויפן בית־הקברות, זענען מיר תיכף אַהינ־געלאָפן און האָבן דאָרט צווישן די נאָך נישט צו קבר־ישראל געבראַכטע קרבנות אָנגע־הויבן צו זוכן אונדזערן טייערן פאָטער ע"ה. ליידער, מיר האָבן אים נישט געפונען. געלעגן איז דאָרט סימה שלאָגער... ביי איר גוף מיט דעם אַראָפּגעשאָסענעם קאָפּ איז געשטאַנען איר מאַן ר' הערש און ביטער געווויינט.

אויך פיישע יאַכטס האָבן מיר אָנגעטראָפן אויפן בית־עלמין... ער איז געווען באַשעפטיקט מיט ברענגען צו קבר־ישראל זיין חבר, גאָסטהאַלטער, שיצ'ס איידעם.

דער טויטן־צוג מיט די בערך 2000 יידן האָט געריכט פון דער באַן־סטאַציע. אין דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָבן זיך אויך געפונען די בחורים, וואָס זענען אַנטלאָפן פון דער הרוביעשאָוועך שחיטה און וועלכע די געסטאַפּאָ האָט געכאַפּט אין סיקאָ און דעפּאָרטירט איצט קיין בעלזשעץ. זיי זענען שוין איינמאָל אַרויס פונעם מלאך־המות'ס הענט און האָבן איצט צום צווייטן מאָל באַשלאָסן אַרויסצורייסן זיך פון די פאַרמאַכטע אייזערנע שטייגן, פון די שטרענג באַוואַכטע לאָסטוואָגאָנען, אין וועלכע מענטשן זענען אויסגעגאַנגען אין חלשות נאָך אַ טראָפּ וואַסער...

נאָך איידער מען האָט זיי געכאַפּט, האָבן זיי זיך פאַרזאַרגט מיט די נייטיקע מכשירים פאַר אויפצובערעכן די טירן פון די וואָגאָנען. ווען דער צוג איז שטיין געבליבן אין קריסטינאָפאָל, כדי אויפצונעמען אַ פרישן טראַנספּאָרט אויסגעזידלטע יידן, האָבן די מוטיקע בחורים נישט געצעגערט... מיט זייערע מכשירים האָבן זיי אויפגעהאַקט די טירן פון די וואָגאָנען און ווער עס האָט נאָר געהאַט כוח איז אַראָפּגעשפּרינגען. די דייטשע באַן־באַגלייטער האָבן געוואָכט. באַלד האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן זייערע מאַשין־געווערן. די מערדערישע קוילן האָבן דערגרייכט די העלדישע יינגלעך... בלויז יחידים האָבן זיך דערשלאָגן ביז קיין סיקאָ... אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד, צעבלוטיקט אויפן גאָנצן קערפּער.

זיי האָבן דאָס דערציילט, אַז די יידן אין די וואָגאָנען האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז זייער לעצטער וועג, אַז זיי פאָרן צום טויט. די בחורים האָבן איבערגעגעבן פּרטים וועגן דעם שוידערלעכן לעבן אין די וואָגאָנען... וועגן ר' מענדעלע מלמד און וועגן

אַנדערע פרומע יידן, וואָס האָבן געהאַט ביי זיך אַ ביסל משקה און טרינקנדיק „לחיים" האָבן זיי אַרויסגעווײזן פולע מאַראַלישע דערהויבנקייט, געשטאַרקט דורך דעם באַ־ווּוסטזיין און גלויבן, אַז בקרוב וועט זייער נשמה אויסגעלייזט ווערן, ווייל זיי וועלן אומקומען על קידוש־השם.

די געראַטעוועטע בחורים האָבן נאָך דערציילט וועגן אַן אַנדערן קדוש, וועגן ר׳ דוד שטורם, וואָס האָט געהאַט ביי זיך אַ סכום געלט און האָט עס פאַרטיילט צווישן די יידן, וואָס זענען געשפרינגען פון די אויפגעריסענע וואַגאָנען.

— 21 —

אינעם גענטאָ האָט נאָך דער לעצטער שחיטה געהערשט אַ שטילקייט... אַן אומעטיקע... שוידערלעכע. כמעט אַלע יידן זענען פונעם גענטאָ דעפּאָרטירט אַדער אומגעבראַכט געוואָרן.

באַלד אָבער איז געשטיגן די צאָל יידן, ווייל עס זענען צוגעקומען דעפּאָרטירטע פון די שכנותדיקע שטעטלעך, ווי: טאַרטאַקאָוו, סטאַיאַנאָוו און כאָדאָראָוו. עס זענען צוריקגעקומען יידן, וואָס האָבן זיך במשך דעם גאַנצן זומער 1942 אויסבאַהאַלטן אין די געדיכטע וואַלינער וועלדער.

די דייטשע רוצחים האָבן אָנגעוועגדט פאַרשידענע מיטלען, כדי אַרויסצולאָקן די יידן פון זייערע באַהעלטענישן. צו דעם צוועק האָבן געדינט די דייטשע פאַלשע באַ־רויאיקונגס־דערקלערונגען און דאָס פאַרשפּרייטן שמועות, אַז סיקאָל דאַרף ווערן אַ „יודען־שטאַדט", וווּ אַלע יידן וועלן באַקומען אַרבעט.

די דאָזיקע אויסגעטראַכטע מעשיות האָבן דערפירט דערצו, אַז יידן, וואָס האָבן זיך חדשים לאַנג געפלאָגט און גענעבט אין די שוידערלעכסטע באַדינגונגען אין די בונקערס, אין רי וועלדער, אין די באַהעלטענישן ביי קריסטן, האָבן זיך געלאָזט אָפּנאַרן און זענען אַרויס פון זייערע נאַרעס.

אויף אַזאַ אופן איז איצט געשטיגן די צאָל יידן אינעם גענטאָ אויף בערך 5000 נפשות. פאַרצווייפלונג און יאוש האָבן איצט נאָך שטאַרקער באַהערשט די געמיטער, ווייל פון די דייטשע פאַראַרדענונגען, פון דעם אופן פון פאַרהאַלטן זיך מצד די גע־סטאַפּאָ־אַרגאַנען איז איצט שוין געווען קלאָר, אַז די דייטשן גרייטן זיך צו אַ נייער שחיטה איבער די איינווינער פונעם גענטאָ.

אָנגעהויבן האָבן די דייטשע רוצחים מיטאָ גרינטלעכער רויב־אַקציע. יידן האָבן געמוזט אָפּליפערן דער געסטאַפּאָ אַלץ, וואָס זיי האָבן נאָר פאַרמאָגט.

גרויזאָם זענען געווען די נעכט, מען האָט געציטערט פאַרן מאָרגן, ווייל יעדער האָט שוין געווּוסט, אַז אויסזידלונג — דאָס איז שחיטה... אומקום. דערפאַר האָט יעדער, ווער ס׳האָט נאָך געהאַט כוח און מעגלעכקייטן, אָנגעהויבן צו בויען בונקערס און צו זוכן נייע באַהעלטענישן... דאָס מאָל פעסטערע, זיכערע.

— 22 —

דעם 22סטן נאָוועמבער 1942 אין דער פּריִ האָט אַן אויסערגעווויינלעכע ידיעה איבערגעריסן די מוראדיקע שטילקייט אין געטאָ. פון אויער צו אויער האָט מען זיך איבערגעגעבן דאָס נייעס, אַז דער פּרעזעס פונעם יודענראַט איז נעלם געוואָרן מיט זיין גאַנצער משפּחה, איבערלאָזנדיק אין געטאָ נאָר זיין אַלטע מוטער. איצט האָט שוין קיינער נישט געוווייפלט, אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף... אַז דאָס מאָל וועלן די דייטשע מערדער פּאַרענדיקן זייער פּאַרטיליקונגס־אַקציע.

די געסטאַפּאָ האָט נאָך אַלץ געמאַכט אַן אָנשטעל, אַז ס׳איז גאָרנישט געשען. מיט פּאַלשע הבטחות האָט זי אַפּילו געמאַכט באַמיאונגען אַריינצופּירן די יידן אין אַ טעות. זי האָט באַפּוילן אויסצווויילן אַ נייעם פּרעזעס פון יודענראַט. עס איז זייער שווער געווען צו געפונען אַ בעלן אויף אַן אָמט, וואָס איז געווען אַ פּשוטער אויספּיר־אַרבעטער פון דער געסטאַפּאָ. אונדזער חשובער און אייִדעלער ד״ר דוד קינדלער האָט טאָקע נישט געוואָלט אָננעמען די פּרעזעסור פון יודענראַט. אויך דער אינזשיניער שוואַרץ האָט אָפּגעזאָגט און ערשט די געסטאַפּאָ האָט אים געצוווונגען אָנצונעמען דעם דאָזיקן אָמט.

אויך דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט זיך ביז איצט נאָך אויסבאַהאַלטן אין געטאָ, איז געווען איבערצייגט, אַז דאָס פּאַרשווינדן פונעם פּרעזעס פון יודענראַט איז אַ סימן, אַז די לעבנגעבליבענע יידן שטיין פּאָר אַ שרעקלעכער טאָטאַלער שחיטה. דערפּאַר האָב איך באַשלאָסן אַרויסצורייסן זיך פונעם גטאָ און אויפּזוכן אַן אָנדערן פּאַרשטעק. צו מיין מזל האָב איך נאָך בעת די ערשטע דייטשע מאָרד־אַקציעס, באַקענט זיך מיט אַ קריסטין, אַ זעלטענער, אייִדעלער פּוילישער פּרוי פּראָנצישקָא האַלאָמאַ־יאָווָא, וואָס האָט געווויינט נישט ווייט פון גטאָ. מיט איר האָב איך זיך פּאַרשטענדיקט און אָפּגעשמועסט, אַז וועט עס וועט שוין אין גטאָ זייער הייס ווערן, וועט זי מיך מיט מיין משפּחה אויסבאַהאַלטן אין איר הויז.

דעם 27סטן נאָוועמבער 1942 ביי נאַכט, בין איך מיט מיין משפּחה אַרויס פון גטאָ און געלאָזט זיך אין וועג אַריין צו אונדזער קריסטין. דורך שטעגן און פּאָר־באָרגענע שטעזשקעס האָבן מיר אין דער טונקעלער נאַכט דערגרייכט דאָס הויז פון דער פּרוי פּראָנצישקָא. זי האָט אונדז תיכף אַריינגעפּירט אין אַ סטאַדאָלע וואָס איז געשטאַנען אין אַ זייט אויפּן הויף... דאָרט אויפּן בוידעם־שטיבל האָט אונדז אויס־באַהאַלטן די פּרוי פּראָנצישקָא האַלאָמאַיאָווָא.

אין גטאָ איז געבליבן מיין ברודער מיט וועמען איך האָב אָנגעהאַלטן אַ שטענדיקן קאָנטאַקט. איך פּלעג דערהאַלטן פון אים בריוו, וועלכע ער האָט צוגעשיקט צו אונדזער קריסטין און אויף אַזאַ אופּן האָב איך באַקומען גענויע ידיעות וועגן די ווייטערדיקע געשעענישן אינעם גטאָ.

נאָר אַ דאַנק די ידיעות פון מיין ברודער קאָן איך איבערגעבן פּרטים וועגן

פראַנצישקאַ האַלאַמאַיאָוואַ

וויטערדיקן גורל פון די יידן אין געטאָ, וועגן זייערע וויטערדיקע יסורים און וועגן זייער אומקום.

— 23 —

די ידיעות, וועלכע איך האָב באַקומען פון געטאָ, זענען מיט יעדן טאָג געוואָרן ערגער. ווי עס האָט מיר געשריבן מיין ברודער — איז נישט אַדורך קיין איין טאָג אָן עקזעקוציעס, אָן דערשיסונגען. דער געסטאַפּאָוויעץ רימאַן האָט אויף דער גאַס דערקענט משה וועבערן, וועלכער איז געווען אין דער גרופּע יידן, וואָס זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין בעלזשעץ. דער דייטש האָט אים נאָר אַ פּרעג געטאָן: „וואָס מאַכסט דו היר?" — און נישט וואַרטנדיק אויף אַ תשובה האָט ער אַרויסגעצויגן דעם רעוואָלווער און אויפן אָרט אים דערשאָסן.

אַבוש וועטערס טאָכטער איז מיט אירע קינדער אַנטלאָפן פון דער שחיטה אינעם שטעטל מאַסטי און האָט געוואָלט אויסבאַהאַלטן זיך אינעם סיקאָלער געטאָ. ביים אַריינשמוגלען זיך האָבן די דייטשן זי געכאַפּט און צוזאַמען מיט אירע קינדער דערשאָסן.

אַ שרעקלעכע פלאָג איז געווען די מגיפה פון פלעק־טיפוס, וואָס האָט אַנגענומען אַזעלכע גרעפּערלעכע פאַלגן, אַז טאָג־טעגלעך זענען פון דער דאָזיקער קראַנקייט גרעפּאָלן מער ווי 30 קרבנות.

ביי דער חברה קדישא איז געווען איצט טעטיק אַ גאָר קליינע צאָל יידן. אין זייער רשות איז געווען אַ קליין וועגעלע מיט אַ פערד. אויף דעם דאָזיקן וועגעלע איז גע־לעגן אַ ענוג ברייטער קאָסטן, אין וועלכן ס׳איז געווען פלאַץ פאַר 5 מתים. במשך דעם גאַנצן טאָג האָט דאָס פערד געשלעפּט דאָס וועגעלע מיט די מתים צום בית־הקברות. צוריקווענדיג האָט מען אין דעם דאָזיקן מתים־קאָסטן געפירט תבואה, וועלכע מען האָט פאַר טייער געלט געקויפט ביי די גויים אויף דער סוואָטיסלאָווער גאַס און אַריינגעשמוגלט אין געטאָ אַריין. אויף אַזאַ אומלעגאַלן אופן האָבן די יידן במשך אַ לענגערער צייט פאַרשאַפט זיך שפּייז־פּראָדוקטן.

אָבער אויך דער דאָזיקער אופן פון באַזאָרגן שפּייז איז איצט באַשווערט און קאָמפּליצירט געוואָרן, ווייל — ווי עס האָט מיר צוגעטראָגן מיין ברודער, האָבן די דייטשע תלינים פאַרשטאַרקט די וואַך ביי די שטעכיקע דראָטן, וואָס האָבן אַרומגע־צוימט דעם גאַנצן שטח פון געטאָ. בכלל איז דער רעזשים געוואָרן איצט נאָך גרויי־זאַמער, אכזריותדיקער. ענוג געווען באַשולדיקט צו ווערן וועגן אַ מינדסטער זינד און אָן משפט איז מען דערשאָסן געוואָרן. אַזוי למשל — ווען די געסאַפּאַ־לייט האָבן זיך דערווּסט, אַז די אַרענעווער פּריצטע האָט פאַרן געטאָ־איינווינער שכר שפּאַלטער אַריינגעשיקט אַ וואָגן האָלץ, האָבן זיי קאָנפּיסקירט דאָס האָלץ, אַרעסטירט שפּאַלטערן, געשלאָגן אים מכות רצח און דערנאָך דערשאָסן.

וועגן אָן אַנדערער שרעקלעכער בלוטיקער שחיטה האָט מיר צוגעטראָגן מיין ברודער. אָן שום סיבה האָבן די דייטשן פאַרכאַפּט אין געטאָ 16 יידן און אַרויסגעפירט זיי אויפן בית־הקברות, ווו זיי האָבן געמוזט מיט אייגענע הענט צוגרייטן פאַר זיך אַ קבר, נאָכן וועלכן זיי זענען אַלע אַוועקגעשטעלט געוואָרן. געטראָפן פון אַ דייטשער מאַשין־געווער סאַלווע זענען זיי־ערע קערפּער אַריינגעפאַלן אין דעם אָפענעם גרוב. צווישן די 16 קרבנות האָט זיך אוך געפונען דער וויצע־פּרעזעס פונעם יודענראַט און אפילו דער שעף פון דער יידישער געטאָ־פּאָליציי איז נישט פאַרשוינט געבליבן און איז אויף אָן אכזריותדיקן אופן אומגעבראַכט געוואָרן.

דאָס ווילדעווען פון די געסטאַפּאַ־באַנדיטן האָט נישט געזומען קיין סוף. די יידן זענען געווען פשוט הפקר... זייער לעבן איז געלעגן אין די רוצחישע הענט פון די דייטשע און אוקראַאיניש תלינים.

— 24 —

עס זענען געווען אויך אין געטאָ יידן, בפרט פונעם ייִנגערן דור, וואָס האָבן שוין געהאַט עהערט וועגן אַ וויידערשטאַנד־באַוועגונג קעגן די דייטשע הערשער. זיי האָבן זיך אויך דערווּסט, אַז אין די שכנותדיקע וועלדער האָלטן זיך אויף פאַרטיזאַנער־גרופּן, וואָס אַרגאַניזירן דעם אונטערגרונט צום קאָמף קעגן די דייטשע רוצחים. די דאָזיקע יידן זענען אָבער געווען אין ספק, צי אין די אַרומיקע וועלדער זענען טעטיק רוסישע פאַרטיזאַנער, וואָס נעמען אויף מיט אָפענע הענט יידישע קעמפער, אָדער צו

עס האַנדלט זיך וועגן אוקראַיניש „באַנדעראָוצעס" (מען האָט זיי אַזוי געפרופן נאָך זייער אָנפירער באַנדעראַ), וועלכע זענען געווען פיינטלעך געשטימט אַזוי גוט קעגן די סאָוויעטן ווי אויך קעגן די פּאָליאַקן און בפרט האָבן זיי געהאַסט די יידן. דעריבער האָבן אונדזערע יוגנטלעכע באַשלאָסן אויסצופּאָרשן די לאָגע און צו דעם צוועק זענען פון געטאָ אַרויסגעשיקט געוואָרן צו די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער דריי בחורים, וואָס האָבן געדאַרפט פּאַרהאַנדלען וועגן אויפנעמען אַ גרופּע יידן אין די רייען פון דער פּאַרטיזאַנער־מחנה.

מיט אַ פריילעכער בשורה זענען די דריי שליחים צוריקגעקומען פון וואַלד. די פּאַרטיזאַנער זענען גרייט אויפצונעמען יידישע קעמפער. אין אַ געהויבענער, קעמפע־רישער שטימונג, פול מיט האָפענונגען, גרייט טייער צו פאַרקויפן זייער לעבן — זענען אַרויס פון געטאָ יונגע יידן, וואָס האָבן זיך געריסן צום קאַמף קעגן דעם אַכזריותדיקן דייטשן שונא, כדי נקמה צו נעמען פאַר די פאַרברעכערישע מעשים פון די דייטשע תלינים.

ווי שרעקלעך איז אָבער געווען די אַנטוישונג... ווי גרויזאַם איז געווען דאָס באַוווסטזיין, אַז זיי זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון באַנדעראַס אַ באַנדע, וואָס האָט זיי אויף אַ געמיינעם אופן אָפּגענאַרט... זיי זענען געפאַלן אַ קרבן פון אוקראַ־אינישע גרויזאַמע, בעסטיאַלישע פּאָגראָמשטשיקעס. בלויז צוויי יידן פון דער דאָזיקער גרופּע איז געלונגען צו אַנטלויפן און זיך צוריקקערן אין געטאָ. לויט ווי זיי האָבן דערציילט, זענען אַלע זייערע חברים אויף אַ שוידערלעכן אופן אין וואַלד אומגעבראַכט געוואָרן דורך די אוקראַאינישע באַנדיטן.

אַזוי האָט זיך געענדיקט דער פרווו פון דער סיקאָלער יידישער יוגנט אַרויסצורייסן זיך פון דער תפיסה, כדי אָנטייל צו נעמען אין דער העראָישער וויידערשטאַנדס־באַוועג־גונג, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די פּאַרטיזאַנער־קאַמפן אין די וואַלינער וועלדער.

— 25 —

מיר זענען געזעסן אין אונדזער בוידעם־שטיבל און מיט האַרץ־קלאַפענישׂ האָבן מיר געוואַרט אויף ידיעות פון געטאָ. מאָנטיק, דעם 24סטן מאַי 1943 האָב איך באַקומען פון מיין ברודער אַ בריוו מיט אַ שרעקלעכער ידיעה, אַז די דייטשן גרייטן זיך צו אַן אָלגעמיינער אויסזידלונגס־אַקציע.

דעם אָנדערן טאָג, דינסטיק, דעם 25סטן מאַי 1943 איז צו אונדז אַרויפגעקומען די פרוי האָלאַמאַיאָוואַ און האָט אונדז געמאָלדן, אַז ביי נאַכט וועט אַהערקומען מיין ברודער שמעלקע מיט זיין גאַנצער משפחה צוזאַמען מיט ד״ר קינדלער און זיין פרוי און אַז זיי וועלן זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט אונדז אינעם בוידעם־שטיבל. זייער אומגעדולדיק האָבן מיר געוואַרט אויף מיין ברודער און ד״ר קינדלער. דאָס אַרויס־באַקומען זיך פון געטאָ איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך. די אוקראַאינישע און דייטשע מיליציאַנטן האָבן שטרענג געהיטן ביי די שטעכעדיקע דראָטן.

ערשט שפּעט ביי נאַכט האָבן זיך פּאָר דער סטאַדאָלע געלאָזט הערן טריט. עס זענען אַנגעקומען מיין ברודער מיט זיין משפּחה און דער ד״ר קינדלער מיט זיין פּרוי און צוויי זין. די פּרוי האַלאַמאַיאָווא האָט זיי שנעל צוגעפּירט צו דער סטאַדאָלע, געעפּנט די טיר און אַנגעוויזן אונדזער בוידעם־שטיבל אַלס זייער אויפהאַלטס־אָרט. מיט אונדזער הילף האָבן זיי זיך אַלע אַרויפבאַקומען און דערמיט האָט זיך אונדזערע גרופּע פּאָרגרעסערט.

במשך דעם גאַנצן מיטוואָך איז אין געטאָ געווען רואיק. די אויסזידלונג איז נישט פּאָרגעקומען. אומזיסט געווען די פּאַניק... אומזיסט דער שרעק.

דאָס האָט זיך אונדז אָבער נאָר געדאַכט... עס איז געווען אַ שטילקייט פּאָר אַ שטורעם. דאָנערשטיק נאָך חצות, שוין דעם 27סטן מאַי 1943 (כ״ב אייר תש״ג), האָבן מיר דערהערט פון דער גאַס אַ מאָדנעם גערויש, אַ רעש פון וועגענער. דורך די שפּאָרעס אין דער הילצערנער וואַנט האָבן מיר געזען פּאָרבייפּאָרן גאַנצע קאָלאָנעס אויטאָס מיט דייטשע באַוואָפנטע מחבלים.

קוים צוויי שעה זענען פּאָרבי און מיר האָבן שוין געהערט האָרצריייסנדיקע קולות, יללות, וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען פונעם געטאָ. מיר האָבן פּאָרשטאַנען, אַז עס האָט זיך דאָרט אָנגעהויבן די שחיטה.

אַ מוראדיקע שטילקייט האָט געהערשט אין אונדזער בוידעם־שטיבל. עס האָט געשטיקט אַ שמערץ... אַ ווייטיק... במשך דער גאַנצער נאַכט האָבן מיר נישט צוגעמאַכט קיין אויג, מיר האָבן מורא געהאַט פּאָרן מאָרגן.

גאָר פּרי איז צו אונדז אַרויפגעקומען אונדזערע קריסטין מיט דעם עסן. זי האָט באַשטעטיקט, אַז אין געטאָ ווערט דורכגעפּירט די אויסזידלונגס־אַקציע.

במשך דעם גאַנצן טאָג האָט מען געהערט די סיסרייס... יעדער שאָס האָט געטראָפן אין אונדזערע הערצער. פון געטאָ האָבן זיך געהערט שוידערלעכע געשרייען, אויס־געמישט מיט אַ שרעקלעכן יאָמער פון געפּיניקטע יידן... צוגלייך זענען צו אונדז דערגאַנגען טענער פון מוזיק און געזאַנג... דאָס האָבן די אוקראַאינער אין סיקאָל געפּייערט זייער גרויסע דערגרייכונג... די אויסראָטונג פון דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. מיט מוזיק און געזאַנג האָבן זיי אויף די גאַסן מאַניפעסטירט זייער פרייד צוליב דעם מאַסן־מאָרד איבער דער יידישער באַפעלקערונג.

ווי עס האָבן אונדז דערנאָך דערציילט יידן, וואָס זענען על־פּי נס לעבן געבליבן נאָך דער דאָזיקער אויסזידלונגס־אַקציע, זענען אין געטאָ געווען אויך יידן, וואָס האָבן זיך בעת דער דאָנערשטיקער שחיטה מוטיק אַנטקעגנגעשטעלט די דייטשע מערדער. אַלע די העלדישע יידן זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

לויט די פּרטים, וועלכע מען האָט אונדז איבערגעגעבן, האָט זיך די דאָנערשטיקע אַקציע אויסגעצייכנט מיט אַ שרעקלעכער אַכזריותדיקייט. די דייטשע תלינים האָבן דורכגעפּירט איינע פון די בלוטיקסטע מאַסן־מאָרד־אַקציעס.

מיט הילף פון די אוקראַאינישע מיליציאַנטן האָבן די געסטאַפּאָ־לייט אַרויסגע־

שלעפט יידן פון ווינונגען און באהעלטענישן און מיט לאסט־אויטאס אוועקגעפירט זיי צו א פלאץ, דריי קילאמעטער הינטער דער שטאט, ווו עס זענען שוין געווען צוגעגרייט אפענע גריבער. דארט האבן די אומגליקלעכע יידן געמוזט אויסטוען זיך נאקעט, אלץ, וואס זיי האבן ביי זיך געהאט ארויסגעווארפן אין א קאסטן, וואס איז געשטאנען נעבן די גריבער. און דערנאך אוועקשטעלן זיך ביי די אפענע קברים. די קוילן פון א דייטשן מאשין־געווער האבן א סוף געמאכט צום לעבן פון די קדושים, וואס האבן אויסגעפולט דעם אפענעם מאסן־קבר.

צום פארשיטן די גריבער מיט די דערשאסענע יידן האבן די דייטשע מערדער ארויפגעבראכט קריסטלעכע איינווויינער פונעם שכנותדיקן דארף הארבאקוב... זיי האבן שפעטער דערציילט, אז נאכן פארשיטן די קברים האבן זיי באמערקט ווי די ערד האט זיך געהויבן מסתמא פון די קאנווולסיעס פון די יידן, וואס האבן אין די צוגע־שיטע גריבער נאך געראנגלט זיך מיט דער גסיסה... די פויערים האבן געמוזט צושיטן מער ערד אויף די קברים.

דאס איז אבער נאך נישט געווען דער סוף פון דער בלוטיקער שחיטה. אין דעם זעלבן טאג, דאנערשטיק, האבן די דייטשן פארכאפט נאך עטלעכע הונדערט יידן און געטריבן זיי צום בית־הקברות... אויפן שוויטאזאווסקער וועג זענען זיך די יידן צעלאפן. זיי האבן דאך געווסט, וואס ס'דערווארט זיי... נישט האבנדיק וואס צו פארלירן, האבן זיי געפרווט אויף אזא אופן צו ראטעווען זיך... קיין אייניציקער פון די דאזיקע מוטיקע יידן איז נישט געבליבן לעבן... זיי זענען אלע דערשאסן געווארן.

— 26 —

גרויזאם זענען געווען די ווייטערדיקע ידיעות פונעם געטא. נאך דעם בלוטיקן דאנערשטיק האט מען אויף דער גאס מער קיין ייד נישט געזען. וועד ס'איז נישט דערשאסן געווארן, איז געווען פארשטעקט אין כל מיני באהעלטענישן... אין קעלערס, בודעמער, אין ווינונגען מיט פארמאסקירטע וועגלעך... אין אונטערערדישע בונקערס. דאס געטא האט אויסגעזען ווי אויסגעשטארבן... קיינער האט זיך נישט דערוואגט צו באוויזן אויף דער גאס. במשך עטלעכע וואכן זענען די דייטשן און די אוקראאינער ארומגעלאפן אין די געטא־גאסלעך און געזוכט בונקערס און אנדערע באהעלטענישן... וועד ס'איז ארייגעפאלן אין די רוצחישע הענט, איז אויפן ארט דערשאסן געווארן.

וועז דאס געטא איז אפגערייניקט געווארן פון די פארפייניקטע טויטע יידן, וועז די געסטאפא־מערדער האבן שוין געהאט צוגויפגעזאמלט דאס צוגעריבענע יידיש האב און גוטס — האט זיך אויף די וועגט פון די הייזער באווזיז אן עפנטלעכע מודעה, אז סיקאל איז „יודענריין". גלייכצייטיק איז פארעפנטלעכט געווארן א וואַרנונג צו די גויים, אז פאר אויסבאהאלטן א יד, באקומט מען טויט־שטראף. דערביי איז געמאלדן געווארן, אז וועד ס'וועט אפליפערן דער געסטאפא א יד, וועט באקומען א באלוינונג פון 2000 זלאטעס און 20 ליטער שנאפס.

דעם גאַנצן שטה פונעם געטאָ, אַלע הייזער און פּלעצער האָט אָפּגעקויפט ביי דער געסטאַפּאָ אָן אוקראַינער, וועלכער האָט די ציגל און די ברעטער פון די יידישע הייזער פאַרקויפט צו די פּויערים פון די שכנותדיקע דערפער.

ערגעץ וווּ אין די ענגע באַהעלטענישן ביי די פּויערים אין די שכנותדיקע אָרט־שאַפטן האָבן נאָך געלעבט יידן. געלעבט אין שרעק... אין פּחד — די פּויערים זאָלן זיך נישט איינברעכן און אַרויסטרייבן זיי פון די באַהעלטענישן.

מיר אויפן בוידעם־שטיבל האָבן געהאַט דאָס גרויסע מזל, וואָס מיר האָבן אָנגע־טראָפן אויף אָן אויסערגעווײנלעך אײדעלער, זעלטענער צו יענער צייט קריסטלעכער פרוי האַלאַמאַיאָווא, וואָס האָט מיט איר מענטשלעכן פאַרהאַלטן זיך כלפּי אונדז געשטאַרקט אונדזערע כוחות און דעם רצון דורכצוהאַלטן אין די שוידערלעכע באַ־דינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן געלעבט.

אין מאַטערניש און אין שרעק האָבן זיך געצויגן די טעג אויף דעם פינצטערן בוידעם... יעדער טאָג איז געווען לאַנג ווי אַ יאָר... די ווערים האָבן אונדז פאַרפלייצט און געפּייניקט.

דורך אַ שפּאָרע אין דער בוידעם־וואַנט האָבן די קינדערלעך אונדזערע זיך צוגעקוקט, ווי קריסטלעכע קינדער שפּילן זיך אויף די גרינע פעלדער... ווי הערלעך האָט געשיינט אין דרויסן די זון... און דער ריח פון די בליענדיקע ביימער אין די אַרומיקע גערטנער...?

און טראָץ דער דאָזיקער שטימונג זענען מיר געווען אָנטשלאָסן נישט אונטער־צוגעבן זיך, נישט צו פאַלן לעבעדיקערהייט אין די הענט פון די דייטשע מערדער. ד״ר קינדלער האָט אָחוץ פאַרשידענע מעדיקאַמענטן מיטגעבראַכט אויך שטאַרקע סם־פּאַסטילן.

אין חודש מערץ 1944 איז צו אונדז דערגאַנגען אַ גערוש פון עראָפלאָנען, וואָס האָבן זיך באַוויזן איבער די הימלען. פון דער ווייטנס האָט מען דערהערט ווידער־קלאַנגען פון אַרטילעריע־קאַמף.

אָנפאַנגס יוני 1944 איז אַרויפגעקומען צו אונדז די פרוי האַלאַמאַיאָווא און אונדז איבערגעגעבן, אַז די דייטשן האָבן אָנגעזאָגט דאָס אָנקומען פון מערערע דייטשע סאָלדאַטן. עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלן אונדזער שטימונג... שוין דעם אָנדערן פרימאָרגן האָבן מיר פון דער ווייטנס באַמערקט דייטשע סאָלדאַטן מיט טאָנקען און האַרמאַטן. נישט ווייט פון אונדזער שטאַל האָבן זיי שפּעטער אָנגעהויבן צו גרובן אָקאָפּעס... אויף די דעכער פון די שכנותדיקע הייזלעך האָבן אָנדערע סאָלדאַטן געצויגן טעלעפאָן־דראָטן... איצט זענען מיר שוין פאַר זיך אונדזער טראָגישן סוף... אומזיסט זיך אָזוי לאַנג געמאַטערט און געליטן... אפילו די באַשיצערין אונדזערע, די פרוי האַלאַמאַיאָווא איז שוין נישט מער אַרויפגעקומען מיט עסן. ערשט נאָכמיטאָג איז זי געקומען געגנצלעך דערשיטערט און האָט קוים אַרויסגעבראַכט פון זיך די ווערטער: „בעטס צו גאָט, ווייל איצט זענען מיר אַלע פאַרלוירן״.

שפעטער האָט זי אונדז אַרויפגעוואָרפן אַ דייטשע סאָלדאַטן־צייטונג, אין וועלכער מיר האָבן געפונען אַ זייער וויכטיקע ידיעה, אַז דעם 6טן יוני 1944 איז אין פראַנקרייך דערעפנט געוואָרן דער צווייטער פראָנט, אויף וועלכן מיר האָבן אַזוי געהאָפט, זייענדיק נאָך אין געטאָ צוזאַמען מיט אַלע יידן... ענדלעך זיך דערוואַרט... ענדלעך דערלעבט! אָבער פרייען זיך מיט די דאָזיקע ידיעות האָבן מיר איצט נישט געקאָנט...

וועג די קריסטין האָט אונדז ביי נאַכט אַרויפגעבראַכט אַ ביסל עסן, האָבן מיר עס נישט געקאָנט נעמען צום מויל... האָבן מיר דאָך געווּוסט, אַז געציילט זענען די טעג און אפשר גאָר שעהן פון אונדזער לעבן.

— 27 —

במשך דריי טעג זענען מיר געלעגן אין אַ צושטאַנד פון דערשלאָגנקייט און אָפּאַטישער רעזיגנאַציע. דעם דריטן טאָג פאַרנאַכט איז צו אונדז אַרויפגעקומען די פרוי האַלאַמאַיאָוואַ מיט אַ בשורה, אַז די דייטשע סאָלדאַטן טראָגן זיך אָפּ פון דער אָרטשאָפט... אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר טאַקע געהערט, ווי די מאָטאָרן פון די טאַנקען האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן. עס איז געווען קלאָר, אַז די דייטשע מיליטער־אָפּטיילונגען האָבן זיך געגרייט צו פאַרלאָזן די אָרטשאָפט.

אַ שיין פון האָפענונג האָט אַרומגענומען אונדזערע הערצער. מיר האָבן אָנגעהויבן צו גלייבן, אַז ס׳איז אונדז באַשערט צו לעבן... אַז מיר וועלן גאָנץ אַרויס פון דעם גיהנום.

נישט לאָנג האָט געדויערט די שמחה. קוים זענען פאַרביי עטלעכע טעג און ווידער זענען אָנגעקומען דייטשע סאָלדאַטן. ווי די פרוי האַלאַמאַיאָוואַ האָט אונדז אינפאָרמירט, האָבן די דייטשע מיליטער־אָפּטיילונגען באַקומען אָן אויפטראָג צו עוואַקואירן די איינווינער פון סיקאָל און סביבה, ווייל ביי די ברעגעס פון בוג דאַרף פאָרקומען אַ גרויסע שלאַכט.

די דאָזיקע ידיעה האָט אונדז געבראכט צעטומלט. ווּוהין זאָלן מיר איצט גיין? וועגן בלייבן ביי דער פרוי האַלאַמאַיאָוואַ איז נישט געווען וואָס צו טראַכטן... זי האָט אונדז טאַקע געגעבן אָן עצה, מיר זאָלן די קינדער אויסלערנען דעם קריסטלעכן „פאַטשעוש״ און זאָלן זיי אָנטלויפן... פאָר אונדזערע פרויען האָט זי געבראַכט פויערישע קליידער...

פלוצים — בעת מיר טראַכטן אָזוי און זוכן אָן אויסוועג פון אונדזער שווערן מצב, האָבן מיר דערהערט אַ זייער שטאַרק קנאַטערן פון קריגס־עראָפלאָנען. צוגלייך האָט זיך געלאָזט הערן אָן אָפּקלאָנג פון אַרטילעריע־קאַמפן אין דער געגנט פון דער באָן־סטאַציע. דאָס האָבן די סאָוויעטישע אַרמיי־אָפּטיילונגען געטריבן פאָר זיך די דייטשע חיילות... אַרום אונדזער סיקאָל האָט זיך צעפלאַקערט אַ הייסער קאַמף. זונטיק, דעם 16טן יולי 1944 צו מאָרגנס האָבן מיר שוין געזען, ווי דאָס דייטשע מיליטער ציט

זיך צוריק אין גרויסער אייליגניש אין דער ריכטונג פון דער זאַבוזשער בריק איבער דעם בוג.

דעם אַנדערן טאָג, מאָנטיק, איז צו אונדז אַרויפגעקומען די פרוי האַלאַמאַיאָווא מיט דער ידיעה, אַז די אוקראינער אַנטלויפן פון דער שטאָט. מיטוואָך — דעם 19טן יולי פאַרטאָגס, האָבן די לעצטע דייטשע סאָלדאָטן זיך צוריקגעצויגן און האָבן פאַר־ברענט הינטער זיך די בריק אויף דעם באַביניעץ... סיקאָל און די גאַנצע סביבה איז אָפּגעריניקט געוואָרן פון דייטשע סאָלדאָטן.

איצט האָט אונדזערע האַלאַמאַיאָווא צוגעשטעלט צו דער עפענונג פונעם בוידעם־שטיבל אַ לייטער. איינציקווייז זענען מיר אַראָפּגעקראָכן פון אונדזער באַהעלטעניש.

מיר זענען געווען פריי און אַ סוף האָבן געגומען אונדזערע יסורים. מיר זענען ענדלעך אַרויס פון אונדזער פאַרשטעק, אין וועלכן מיר זענען געזעסן 21 חדשים.

און נאָך גרעסער איז געוואָרן אונדזער שמחה, ווען מיר האָבן דערזען אין דעם שטאָל נאָך דריי יידן, וועלכע אונדזערע באַשיצערין, די גוט־האַרציקע האַלאַמאַיאָווא האָט אויסבאַהאַלטן ביי זיך אין דער קיך. געווען זענען דאָס: יהושע קראָם מיט פרוי און קינד (שמואל טישאנציס אייניקל), אַזוי אַז צוזאַמען האָט די איידעלע קריסטין אונדזערע אָפּגעראַטעוועט 15 יידישע נפשות.

מיר האָבן זיך איצט אויך דערווווסט, אַז אינעם שכנותדיקן הויז האָט זיך אויס־באַהאַלטן ביי איר געוועזענער דינסט די פרוי לינסקער מיט אירע צוויי טעכטער.

אַ דאַנק דער פרוי פראַנצישקאַ האַלאַמאַיאָווא, איינער פון די זעלטענע חסידי אומות העולם, זענען מיר, דאָס הייפעלע 15 סיקאָלער יידן געבליבן לעבן.

איצט איז אונדז געבליבן נאָר איין וועג... צוריק צו די חורבות אין אונדזער שטאָט, וואָס איז געווען שוין „יודענריין", ווייל פאַרפייניקט, פאַרטיליקט איז געוואָרן דאָס סיקאָלער יידנטום.

III

אויף די חורבות פונעם יידישן סיקאָל

— 28 —

על פי נס באַפרייט, האָבן מיר שוין מיט אומגעדולט געציילט די מינוטן, ווען מיר וועלן זיך לאָזן אין וועג אַריין צוריק אַהיים. דערווייל איז דער וועג געווען נאָך גענצלעך פאַרשפאַרט, ווייל אויף דעם דאָזיקן שטח זענען נאָך אַלץ געפאַלן דייטשע גראַנאַטן.

אונדזער ד״ר קינדלער האָט זיך אַבער נישט געלאָזט צוריקהאַלטן און מיט מיין ברודער שמואל איז ער אַוועק אין דער ריכטונג צו דער שטאָט. עס האָט אים געצויגן צום שטאָטישן שפּיטאָל, צו דעם אַנשטאַלט, מיט וועלכן ער האָט אַנגעפירט אַזוי פיל

יאָרן. ער האָט שוין געוואָלט וויסן, וואָס ס׳איז געשען מיט די עטלעכע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן בעת ער איז נאָך געווען ביי דער אַרבעט.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דערשלאָגן, פאַרטרויערט זענען זיי ביידע צוריקגעקומען און האָבן אונדז איבערגעגעבן פרטים איבער די חורבות אינעם געטאָ. פונעם שפיטאָל־בנין זענען געבליבן נאָקעטע וועגט... פון אַ מענטשלעך באַשעפעניש איז איצט קיין זכר נישט געבליבן.

טראָץ די דאָזיקע טרויעריקע ידיעות האָבן מיר זיך אַנטשלאָסן זיך צוריקצוקערן אַהיים. מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה. מידע, פאַרמאַטערטע האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין צוריק צו אונדזער חרוב־געווארענער היים. די איידעלע קריסטין, די פרוי האַלאַמאַיאָוו האָט אונדז באַגלייט אַ שטיק וועגס. דורך הינטער־סטעזשקעס זענען מיר באַלד צוגעקומען צו די געטנער ביים קלויסטער אויפן באַ־ביניעץ און פון דאָרט האָבן מיר שוין דערגרייכט אונדזער הויז, וואָס איז געשטאַנען נעבן דער פאָסט וווּ די דייטשן האָבן איינגעאָרדנט אַ טעכנישע פאָסט־אָפּטיילונג. מיר האָבן אָפּגעריסן אַלע דראָט־אינסטאַלאַציעס און אַלע אַנדערע פאָסט־אייניריכטונגען. מיר זענען ווידער אין אונדזער אייגענער ווינונג... ס׳איז שווער צו גלייבן... אַלץ קומט פאָר ווי אַ חלום.

דעם צווייטן טאָג האָבן זיך שוין איינצלנע קריסטן אָנגעהויבן צו באַווייזן אויף די גאַסן. דערזעענדיק אונדז האָבן זיי זיך געווונדערט, ווי אַזוי מיר זענען לעבן געבליבן. איצט האָט אונדז באַגריסט דער אַלטער דאָקטאָר מאַציעאָוויטש און גאָר האָרציק געפרייט זיך מיטן ד״ר קינדלער.

די ווינונג אונדזערע איז געווען אויסגעליידיקט פון זעמטלעכע שטובזאַכן. צוזאַמען מיטן ברודער מיינעם האָבן מיר אָנגעהויבן צו זוכן צווישן די חורבות אין די שכנות־דיקע הייזער. אפשר וועלן מיר געפינען דאָרט אַ נוצלעכע זאַך פאָר דער הויזווירטשאַפט.

אַ טייל פונעם בנין, וווּ ס׳איז פריער געווען די פאָסט, איז נישט געווען צע־שטערט. דאָנעבן איז געשטאַנען אַ מאַגאַזין, אין וועלכן אַ גראַנאַט האָט צעשטערט אַ טייל פון אַ וואַנט. דאָרט אַהין זענען מיר געגאַנגען. אַ שרעקלעך בילד האָט זיך אָנטפלעקט פאָר אונדזערע אויגן... אויף אַ הויפן ציגל איז געלעגן אַ ספר־תורה... אויפגעוויקלט, אַ פאַראָמריניקטע... אַ ביסל ווייטער זענען געלעגן נאָך 17 ספרי תורה אין אַ מיאוסן צושטאַנד. מיר האָבן די ספרי תורה אַריבערגעטראָגן אין אונדזער ווינונג, דערביי האָט ד״ר קינדלער איין ספר־תורה אַריינגענומען צו זיך אין זיין ווינונג, וווּ מען האָט יעדן שבת געדאַוונט.

דאָס הויז פונעם נאָענטסטן שכן אונדזערן, ר׳ שלמה שומאַן ז״ל איז פאַרבליבן נישט צעשטערט. דאָס גאַנצע הויז איז איצט פוסט און ליידיק. אַ טויטע שטילקייט הערשט איצט אין שלמה שומאַנס שענק... לעבעדיק און לוסטיק איז דאָרט תמיד געווען... ביז שפעט אין דער נאַכט פלעגט זיך דאָרט רעשן פון יידישע סוחרים און בעלי־עגלות. נאָר איין מענטש האָט איצט געהיטן דעם שענקערס הויז... דער אַלטער

ריטשקאָ, דער שיכור, וואָס האָט במשך לאַנגע יאָרן געדינט ביי ר׳ שלמה שומאַן... איצט זיצט ער אין דער פוסטער שענק, ער באַווייזט זיינע בעלי־בתים און דערציילט, אַז אין דער פינפטער וואָך נאָך דער לעצטער אויסזידלונגס־אַקציע האָבן זיך אויפן בוידעם פון ר׳ שומאַנס הויז אויסבאַהאַלטן זיין איידעם מולי ראָזענבלאַט און זיין אייניקל שבתי... ריטשקאָ האָט זיי דערלאַנגט עסן... ביז עמיצער האָט זיי פאַרמסרט פאַר דער געסטאַפּאָ.

— 29 —

אויך פון די וועלדער האָבן זיך צוריקגעקערט יידן, אָפּגעשוואַכטע, פאַרמאַטערטע. איצט זענען מיר שוין געווען אַ גרופּע פון בערך 30 יידן, וואָס זענען אַרויס לעבעדיק פונעם דייטשן גיהנום. דאָס איז געווען איצט דער גאַנצער יידישער ישוב אין סיקאָל.

מיר האָבן זיך געפילט איצט אַ ביסל זיכערער און נאָך מיט עטלעכע יידן האָב איך זיך געלאָזט אין וועג אַריין צום שטח, וווּ ס׳איז געווען דאָס געטאָ. אַרום און אַרום חורבות... נאָקעטע מויערן... מיר טרעטן אויף טראָטואַרן אויסברוקירטע מיט מצבות פונעם בית־עולם... אויף די וועגן פון די צעשטערטע הייזער קאָן מען נאָך לייענען די אַנטיסעמיטישע לאָזונגען: „קויפט נישט ביי יידן!" מיר זענען צוגעקומען צום טויער פונעם געטאָ... די שטעכיקע דראָטן ביים אַריינגאַנג זענען שוין געווען אָפּגעריסן. פאַרבליבן גאַנץ איז נאָך די בודקע, אין וועלכער ס׳פלעגן היטן די יידישע מיליציאַנטן.

אַ שרעקלעכן חורבן האָבן מיר אָנגעטראָפן אין דער שול־גאַס. ווידער נאָקעטע מויערן, אין אַלע ווינקלען האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט שמות פון יידישע ספרים. פונעם רבינס הויז איז געבליבן אַ הויפן ציגל... נאָר דער בנין פונעם בית־המדרש איז געבליבן נישט צעשטערט. אויף דער וואַנט ביים אַריינגאַנג הענגט אַ טאָוול מיט אַ דייטשער אויפשריפט: „דייטשער געטרייד מאַגאַזין". אינעווייניק אַ שוידערלעך בילד... אַ פוס־טער... ליידיקער זאַל... אָן טישן... אָן בענק... נישטאָ דער עמוד... נישטאָ דער אָרון קודש.... געבליבן זענען בלויז די געמויערטע טרעפּן פאַרן אָרון קודש... געבליבן איז אויך דער געמויערטער פונדאַמענט, אויף וועלכן ס׳איז געשטאַנען דער שולחן. געבליבן זענען די 4 אייזערנע זיילן... אָט וואָס ס׳איז געבליבן פונעם בית־המדרש, וווּ עס פלעגט טאָג־טעגלעך דאַוונען אַ גרויסע עדה טייערע, ערלעכע יידן... וווּ זענען איצט די פריינד און חברים מיינע, מיט וועלכע איך פלעג זיך דאָרט טרעפן? ווער געדענקט נישט די ערנסטע געהויבענע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַמאָל אין דער שול־גאַס בעת די ימים נוראים?

פאַרן בנין פונעם בית־המדרש איז געווען אַ ברונעם. וווּ יידישע קינדער פלעגן זיך תמיד שפּילן. דער ברונעם איז איצט אויסגעטריקנט... פאַרטיליקט זענען געוואָרן די יידישע קינדער.

מיר זענען צוגעקומען צו דער שול. דער פאָליש איז געווען פול מיט מיסט צו

באמיסטיקן די פעלדער. אין מיטן איז געשטאנען א גרויסע וואג... גאר שווער איז געווען צו עפענען די טיר, וואס האט געפירט פון פאליש אין דער שול ארײן. ווידער א שוידערלעכער חורבן... בלויז דער ארון קודש איז געבליבן שטיין פאריתומט אינעם אויסגעלײדיקטן בית התפילה.

באלד זענען מיר ביי דעם הושיאטינער קלויז. דער בנין איז נישט באשעדיקט... אבער אינעווײניק ווידער א דייטשער מאגאזין פאר תבואה.

נישט צו דערקענען איז געווען דער קאנאטאפער־פלאץ. פון די הילצערנע הייזלעך איז נישט געבליבן קיין זכר. אויפן גאנצן פלאץ פול אפענע גריבער... דאס האבן די קריסטן פון סיקאל און סביבה דארט געגראבן, זוכנדיק יידישע „אוצרות".

פונעם גאנצן קאנאטאפער פלאץ מיט די ארומיקע גאסן, איז געבליבן א פוסטער, ליידיקער שטח מיט רואינען... א הויפן ציגל און שטיינער אויסגעמישט מיט רעשטלעך צעבראכענע מעבל־שטיקער. דא און דארט האט מען נאך געקאנט זען סימנים פון בונקערס, ווו יידן האבן זיך א צייט לאנג אויסבאהאלטן.

— 30 —

צום סוף גייען מיר צום ארט, ווו מען האט דערשאסן די 400 יידן באלד אין די ערשטע טעג נאכן אנקומען פון דער געסטאפא. דער וועג האט געפירט דורך דער טארטאקאווער גאס. זי איז געווען צעהאקט פון גראנאטן און ס׳איז זייער שווער געווען צו באווגען זיך. ערשט ווען מיר זענען צוגעקומען צום פעלד הינטער דער צעגיעלניע, האבן מיר באמערקט אויפגעשיטענע צעווארפענע בערגלעך, ווו ס׳האבן געוואוסט אונדזערע טייערע סיקאלער קדושים, וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

א שרעקלעכער ציטער האט אדורכגענומען אונדזערע הערצער... א ביטער געוויין האט אונדז אלע דערשיטערט... זענען מיר דאך געשטאנען אויף דעם ארט, ווו ס׳זענען באגראבן געווארן אונדזערע איידעלע יידן, וואס האבן געלעבט און געהארעוועט אין אונדזער סיקאלער ישוב, וואס האט עקזיסטירט הונדערטער יארן און איז אויף אזא שוידערלעכן אופן אפגעמעקט, אפגעווישט געווארן.

מיט אן אל מלא רחמים און מיט אפזאגן קדיש האבן מיר זיך געזעגנט מיט אונדזערע פארפיניקטע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער אונדזערע.

*

מיט פארבייגטע קעפ... מיט א ווייטיק אין אונדזערע הערצער גייען מיר צוריק צו די חורבות אין דער שטאט. אין א טרויעריקער, געדריקטער שטימונג האבן מיר ווידער דערגרייכט די גאסן פון סיקאל. ווידער טרעטן מיר אויף די שטיינער פון מצבות, מיט וועלכע עס זענען אויסגעפלאסטערט די טראטוארן... עס שרייען צו אונדז די הייליקע יידישע אותיות... די אויסגעקריצטע נעמען אויף די מצבות... מאנכע מיט דאטן פון פאר הונדערטער יארן.

שוועך איז איצט געווען אויף ס׳ניי אָנצוהייבן צו בויען אַ יידיש לעבן אויף די חורבות פון אונדזער היים, פונעם ישוב, ווו ס׳האָט ערשט נישט לאַנג פולסירט אַזאַ פולע הערלעכע יידישקייט... מיט אַ זאַפטיקן יידישן שטייגער.

*

עס האָבן זיך דערנענטערט די ימים נוראים. מיר האָבן געפועלט ביים אוקראַאינישן מאַגיסטראַט, אַז מען האָט אונדז דערלויבט צוריק צו עפענען די שול. ביי דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג האָבן מיר אָפּגעקויפט מחזורים, טליתים און אַפילו אַ שופר... בייַדע טעג ראש־השנה און יום־כיפור האָבן מיר געדאַוונט אין דער גרויסער שול, וועלכע מיר האָבן אויסגערייניקט פון שמוץ און הויפנס מיסט. נאָך די ימים נוראים האָבן מיר שוין מער אין דער שול נישט געדאַוונט. עס איז געווען פשוט אַן אימה און פּחד צו באַווייזן זיך אין דער פּוסטער חרוב־געוואָרענער שול־גאַס, ווָאס האָט פריער אַזוי געקאָכט און געברויזט מיט יידיש לעבן.

— 31 —

אין נאָוועמבער 1944 האָט די נייע ממשלה פון דער פּוילישער פּאָלקס־רעפּובליק, ווָאס האָט דערווייל געהאַט איר זיץ אין לובלין (וואַרשע איז נאָך דעמאָלט געווען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע), געשלאָסן מיט דער סאָוויעטישער רעגירונג אַן אָפּמאַך בנוגע דער רעפּאַטריאַציע פון אַלע פּוילישע בירגער, ווָאס האָבן געווויינט אין די פּאַרנומענע דורך די סאָוויעטן געביטן. מחמת סיקאָל איז צוגעפּאַלן צו סאָוויעטיש־אוקראַאינע האָבן איצט אַלע געווען פּוילישע בירגער, אַזוי גוט פּאָליאַקן ווי יידן באַקומען דאָס רעכט צו אויסרוידלען קיין פוילן. מיר, דאָס הייפּעלע ביים לעבן געבליבענע סיקאָלער יידן, האָבן זיך רעגיסטרירט צו דער רעפּאַטריאַציע קיין פוילן.

*

פּאַרן פּאַרלאָזן סיקאָל האָב איך און מיין מוטער ע״ה געהאַלטן פאַר אונדזער הייליקן חוב צו ברענגען צו קבר־ישראל די שוועסטער מיינע חיה דבורה ז״ל, וועלכע איז נפטר געוואָרן כ״ז אלול תש״ג אויפן בוידעם, בעת מיר זענען נאָך געווען אויס־באַהאַלטן ביי דער פּרוי האַלאַמאַיאָווָא. מיר האָבן זי דעמאָלט באַגראָבן אויפן הויף אונטער אַ בוים. איצט האָבן מיר במשך צוויי טעג געזוכט, ביז מיר האָבן געפונען דאָס אָרט, ווו זי איז געווען באַגראָבן. דעם 23סטן מערץ 1945 איז פּאַרגעקומען די לוויה. דאָס לעצטע מאָל זענען מיר געגאַנגען צו די בריידער־קברים, ווו עס זענען געלעגן אונדזערע ליבע און טייערע, וואָס זענען פּאַר דער צייט פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן. מיר זענען געגאַנגען דורך אַמאָליקע יידישע געסלעך, וואָס זענען אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד... עטלעכע פּאָריתומטע צעשטערטע הייזער זענען נאָך געבליבן... אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט, וועו מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט מיט דעם אָרון

ביי דער שול... ביים בית־המדרש, ווו איינער פון אונדז האָט מספיד געווען די פאַר־שטאָרבענע שוועסטער מיינע און געזאָגט קדיש. אויפן בית־הקברות, האָבן מיר געבראַכט צו אייביקער רו די שוועסטער מיינע חיה דבורה ז״ל און אין מיין ספר זכרונות האָב איך דעמאָלט פאַרשריבן:

„ביום ד׳ לחודש ניסן תש״ה הבינו את אחותנו חיה דבורה ע״ה לקבר ישראל. קבר שלה לערך חמשה מטר נגד המצבה מ־יב׳ אדר א׳ תרצ״ה על יד אליהו זאב בן אהרן מאיר הלוי, אליהו וואלף שטראם״.

אויף אַזאַ אופן האָבן מיר, דאָס הייפעלע סיקאָלער שארית הפליטה, זיך געזעגנט מיט אונדזער בית־הקברות, מיט די קברים פון די סיקאָלער קדושים.

פּסח 1945 זענען מיר נאָך געווען אין סיקאָל. מיט שווערער מי און מאַטערניש איז אונדז געלונגען צו באַזאָרגן מצות. מיר האָבן געקופט רייגעם וויין און אַליין אים געמאָלן מיט אַ האַנטמיל, וואָס דער שטיין אירער האָט געשטאָמט פון אַ יידישער מצבה.

נאָך פּסח האָט זיך אַנגעהויבן די רעפּאַטריאַציע קיין פוילן. תיכף נאָך יום־טוב איז אַרויסגעפאָרן די ערשטע גרופּע פון עטלעכע משפחות. די צווייטע גרופּע צו וועלכער עס האָבן צווישן אַנדערע געהערט דער דאָקטאָר קינדלער מיט זיין בני־בית, און די משפחה פונעם שרייבער פון די שורות, האָט פאַרלאָזט סיקאָל דעם 9טן מאַי 1945. מיר זענען געווען די לעצטע יידן פונעם סיקאָלער יידישן ישוב, פון וועלכן ס׳איז נישט געבליבן קיין זכר.

נחמן בלומענטאַל

דער גורל פון צוויי יידישע קינדער: מרים און שולמית

געהיילקט דעם אַנדענקען פון מאַריאַ (מרים), יאַנינאַ (שולמית) און זייער מוטער אַננאַ (חנה) גרובער, אומגעקומען יוני 1943 אין דער שטאַט סיקאָל, וואָס אין מזרח־גאַליציע

שוועך און גרויזאַם זענען געווען די ליידן פון יידישן קינד בעת דער לעצטער תקופה פון אונדזער געשיכטע; ווייל אויב דער גורל סיי פון דערוואַקסענע סיי פון די קינדער איז געווען — לויטן נאַצי־פראַגראַם — און זייער אידעאַלאָגיע — פון פאַרויס באַשטימט: זיי אַלע זענען געווען פאַראורטיילט געטויט צו ווערן, האָט אַבער דער שונא אַרויסגעוויזן אַ ספעציעלע נטיה צו איזדעקעווען זיך דווקא איבער די יידישע קינדער, און — ווי מיר ווייסן דאָס היינט־צו־טאָג, האָבן די היטלער־הענקער, דערונטער אויך יוגנטלעכע, צי גאָר אַפילו „קינדער" (לויטן אַלטער) פון דער היטלער־יוגנט זיך געאיבט אין אויספירן ספעציעלע מינים טאָרטורן און מאָרד־טאַטן קודם איבער שטוב־

מרים ושולמית

חיות און דערנאָך איבער יידישע קינדער. דאָס האָט געדאַרפט זיי — די היטלער־יוגנט — מאַכן שטאַרק, אומבאַרמהאַרציק און אומבאַזיגבאַר אין קאַמף קעגן... שונא!

געפינען מיר טאַקע אין דעם רייכן רעפערטואַר פון היטלערס מאַרד־מעטאָדן אויך אַזעלכע, וואָס זענען ספעציעל אָדער אויסשליסלעך אָנגעוואָנדן געוואָרן כלפי קינדער, פון די ערשטע טעג פון זייער געבוירן ווערן אָדער אפילו נאָך איידער זיי זענען אויף דער וועלט געקומען (שיסן צי שטעכן אין דער מוטערס־טראַכט כדי צו טויטן... דעם קינפטיקן קעגנער פון היטלעריזם, וואָס דאַרף ערשט געבוירן ווערן, איז געווען נישט מער ווי אַ ספּאָרט־איבונג).

איך וויל דאָ נישט — אין בוך, וואָס איז געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע קדושים־גיבורים — ברענגען אַ רשימה פון די דייטשע מאַרד־מעטאָדן פון קינדער; די האָנט לייגט זיך נישט צום שרייבן וועגן דעם און נישט דער מוח קאָן דאָס באַגרייפן! — אָבער וועגן אייניקע פון זיי מוז איך דאָ דאָך דערמאָנען, ווייל ערשט דאָס קאָן אונדז געבן אַ בילד פון דער טיף־געפּאָלנקייט פון שונא און פון דער גאָנצער אומנאַטירלעכער גרויזאַמקייט מיט וועלכער אונדזערע קינדער זענען אומגעברַאַכט געוואָרן אין יענע יאָרן!

אָט אַזוי געהערן צו היטלערס און זיינע געהילפן — דערונטער מענטשן מיט הויכער בילדונג! — דערפינדונגען דאָס טויטן קינדער דורך צעריסן זיי אויף צווייען: דאָס אָננעמען אַ קינד ביי די פיסלעך און געבן אַ קלאַפּ מיט זיין קעפּעלע אין אַ מויער, צי אין די אייגענע אויסגעפּוצטע, אויסגעגלאַנצטע שטיוול... און דאָס איז בדרך כלל גענוג געוואָרן אין דער אָנוועזנהייט פון טאַטע־מאַמע און אין בייזיין פון אַ כאַפּטע מיטהענקער, וואָס האָבן באַוווּנדערט און באַיובלט דעם יעניקן, וואָס אים איז געלונגען צו טויטן דאָס קינד מיט איין קלאַפּ!

וועגן דעם קומט אונדז אויס צו לייענען אפילו אין דער שיינער ליטעראַטור, וואָס דערשיינט זייטן פאַרענדיקן זיך פון דער מלחמה, וועגן דעם איז אונדז אויך אויסגעקומען צו הערן אויף די פאַרשידנסטע געריכט־פאַרהאַנדלונגען קעגן קריגס־פאַרברעכער, וואָס נאָר אַ קליינער טייל פון זיי איז געכאַפּט און געשטעלט געוואָרן פאַר אַ משפּט. נאָך מער, אָט די גרויזאַמקייטן זענען אפילו געוואָרן אַ טעמע פון שמועסן צווישן פשוטע, דורכשניטלעכע, אומשולדיק־נאַיוע מענטשן; ווי אויך אַן אינטערעסאַנטע טעמע פאַר... ליטעראַרישן לייענשטאַף, באַשטימט פאַר אַ אַדורכשניטלעכן קולטורעלן בירגער, צי יוגנטלעכן. ווי אַזוי קאָן זיך דאָס אויסווירקן אויף זיי — די יונגע לייענערס איז אַ זייטיקע פראַגע, וואָס מיר מוזן פאַרענטפערן, אויב דאָס לעבן אַליין האָט אונדז געשטעלט פאַר דעם האַרבן און בכלל נישט לייכט צו פאַרענטפערן, פראָבלעם; אָבער צי האָבן מיר שוין אַפילו אַ פרווו פון אַן ענטפער אויף דער דאָזיקער פראָגע?!

פאַרשטענדלעך — ריין — זאַכלעך, אַביעקטיוו געזונטן — איז דער גורל פון יידישן קינד געווען מער ווי אומהיימלעך־שרעקלעך און צי לאָזט זיך בכלל דאָס

אויסדריקן אין ווערטער, אין באַגריפן און אויסדרוקן, מיט וועלכע מענטשן באַנוצן זיך?!

אויפן זייטיקן היינטיקן צוקוקער, צי לייענער פון אַזעלכע „מעשיות" פון יענער צייט, ווירקן די דאָזיקע באַשרייבונגען נאָך מער דערשיטערנדיק, ווייל עס גייט דאָך דאָ אין קינדער, וואָס זענען זיכער גאָט די נשמה שולדיק. זיי האָבן דאָך נאָך נישט געפילט אפילו דעם טעם פון לעבן! און שוין גיין צום טויט? — פאַראורטיילט דורך יועמען? דורך אָט די טייוולאָנישע הענקערס!

און נאָך מער ווייטיקלעך איז דאָס, וואָס ווארפט זיך אין די אויגן — נאָך איידער מ׳באַטראַכט עס מיטן מוח — דער אומענדלעך טיפער תהום, דער גרונטיק מהותדיקער אונטערשייד פון רוצח און קינד. דאָ אַ בעסטיע, וואָס איז מיט זיין גאַנצן וועזן אײַנגעשטעלט אויף מאָרד; זיין בלוט־דאָרשטיקער גוף זוכט זיך צו באַפרידיקן מיט אַלע אוממענטשלעכע מעשים, ער געניסט, האָט אַ הנאה פון יענעמס ליידן און טויט. זיין תאווה וויל ער באַפרידיקן מיט די אויסגעקליגלטע, אויספינדעריש מעטאָדן, ווייל ער איז דאָך ראַפּינירט, דעגענערירט, אי פון נאַטור־אויס אי נאָך דערצו ספעציעל דערצויגן און געשולט געוואָרן. נאַטירלעכער אינסטינקט געפּאָרט מיט ראַפּינירטע „קולטור־דערגרייכונגען" פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט!

פון דער צווייטער זייט אַ קינד... אַ יידיש קינד...

איך מיין אַז קיין שום קינד אויף דער וועלט איז נישט אַזוי קינדיש נאָאיוו, ווי אַ יידיש קינד...

די פאַקטן פון יענע צייטן באַווייזן אונדז דאָס... מעג מען זאָגן וואָס מען וויל, אויף אַ דערוואַקסענעם יידן, אַז ער איז פראַקטיש־אײַנגעשטעלט תמיד פאָרהאָרעוועט־פאָרזאָרגט; זיין גורל האָט אים דערצו דערפירט... אָבער אויך אַפילו צווישן די דאָזיקע דערוואַקסענע־יידן זענען דאָ טרוימערס און גאָט־זוכערס; פאָרחלומטע און פאָרקוקטע אין יענער וועלט צי אין דער וועלט וואָס דאָרף ערשט קומען, זיי גייען דורך די ממשותדיקע וועלט — וואָלט איך געזאָגט — מיט פאַרמאַכטע אויגן! מער ווי יעדעס אַנדער פאָלק האָבן מיר יידן אַזעלכע טרוימערס און דענקערס...

אין וואָס שייך יידישע קינדער — וואָלט איך געזאָגט — זענען זיי אַלע פאָרחלומט, פאַרטראַכט, לעבן דאָ, אויף דער וועלט מיטן לעבן פון אַ וועלט, וואָס איז נישטאָ, די ווירקלעכקייט דערגייט נישט צו זיי. ערשט מיט דער צייט, אין די דערוואַקסענע יאָרן — אונטער די קלעפ פון דער טאָג־טעגלעכקייט, קומט דאָס יידישע קינד צום באַוווסטזיין פון דער ווירקלעכקייט, רעאַליטעט, און ווערט אַ „פראַקטישער" מענטש. און דאָס אויך נישט אַלע קינדער!

דאָס יידישע קינד — איז געווען און בלייבט פאַרחלומט אין זיין וועלט. אַזוי איז געווען פון תמיד אָן און אַזוי איז אויך געווען אין יענע יאָרן!

דער רוצח קומט צום קינד מיט זיינע רוצחישע כוונות — מיטן צוגעגרייטן כלי־זין. עס וואָלט זיך געדאַכט, אַז מיילן־ווייט טראָגט זיך דער ריח פון זיינע רציחות, אַז אפילו בלויז אינסטינקטיוו וואָלט דאָס קינד געדאַרפט זיך פאָר אים שרעקן. אָבער וווּ,

וועג — דאָס קינד וויינדט זיך צו אים זוי צו אַן אייגענעם, שטעלט אים די פאַרשידנסטע פראַגן, איז גרייט אפילו זיך מיט אים צו שפילן...

און עס דערגייט אַזוי ווייט, אַז אַ דערוואַקסן קינד, בעת אַן אַקציע, אין די לעצטע מאָנאַטן פון זייער אַלעמענס טויט, וועג די אָפענע גריבער שטייען שוין גרייט אויף איינצושלינגען די געשאָסענע און נישט־דערשאָסענע יידן, פרעגט, געלאָסן־רואיק דעם רוצח, צי עס דאַרף אויך אויסטאָן דאָס העמדל, צי קאָן עס בלייבן אין אים?!

ווייל די רוצחים — וואָס האָבן כלומרשט צוליב אידעאישע טעמים געהרגעט די יידן, האָבן געזאָרגט, אַז ס׳זאָל גאָרנישט פאַרלוירן גיין פון יידישן פאַרמעגן, אפילו נישט די אייגענע בגדים פון די קרבנות און דעריבער געפאָדערט פון זיי — פאַר טויטן זיי — אויסצוטאָן זיך, צונויפלייגן די בגדים אויף איין אָרט. צונויפבינדן די שיך אין פאָר, מ׳זאָל נישט דאַרפן דערנאָך זוכן (עקאָנאָמיע!) — און כדי זיי זאָלן זיך נישט איינשמוצן מיטן בלוט פון געהרגעטן יידן...

און די יידישע קינדער האָבן דאָס געטאָן נישט זעענדיק אין דעם קיין שום שלעכטס, נישט פרפילנדיק גאָר — און גאָרנישט...

אָט אויף אַזוי ווייט איז דערגאַנגען די נאַאיוויטעט פון די קינדער, פון יידישע קינדער.

אָט די געדאַנקען קומען אויפן זינען וועג מ׳לייענט די בריוו און קאָרטלעך, וואָס די צוויי יונגעטשקע מיידלעך: מרים (מאַריאַ, צוועלף יאָר אַלט) און שולמית (יאַנינאַ צען יאָר), האָבן געשריבן פון יענע מקומות און אין יענע יאָרן צו זייער פאָטער (ד״ר מעד. זיגמונד גרובער), וואָס האָט זיך געפונען צו דער צייט ווי אַ קריגסגעפאַנגענער פון דער פוילישער אַרמיי, אין רומעניען.

און אָט צו זיי איז ווי צוגעפאָסט דאָס, וואָס מיר האָבן געזאָגט וועגן יידישן קינד בכלל, און אין יענער צייט בפרט.

און לאָז מיר אין שייכות דערמיט דערלויבט זיין אַרויסצוזאָגן אַ געדאַנק:

אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות איז דאָס פוילישע יידנטום געווען — אַזוי צו זאָגן — אין שוווּנג! דערגרייכט ווי נישט — איז כמעט פולע בירגערלעכע רעכט, אויסגעקמפט זיך — און כסדר געקמפט — פאַר אַ סטאַבילער עקזיסטענץ (דאָס וויטיקלעכע יידישע פראַבלעם: פרנסה!) האָט דאָס פוילישע יידנטום אַנגעהויבן צו פאַרנעמען אַ חשובן אָרט אויף אַלע (איך שטרייך אונטער דאָס וואָרט) געביטן פון מענטשלעכער קולטור. סיי אין פּוילן, סיי מחוץ פון אירע גרענעצן, האָבן פּוילישע יידן אַלץ מער און מער אַנגעהויבן זיך אַרויסרוקן אויפן ערשטן פלאַן. זיי האָבן געשפילט — נישט געקוקט אויף די פאַרשידנסטע באַגרענעצונגען מצד דער פּוילישער רעגירונג — גאָר אַ וויכטיקע ראָל אין לאַנד גופא, אין דער פּוילישער ווירטשאַפט, קולטור און אפילו אין דער מלוכה־אָרגאַניזאַציע. נו און אין אַלגעמיין יידישן לעבן — אויף גאָר דער וועלט האָבן דאָך אַוודאי די פּוילישע יידן אַנגעהויבן אַלץ מער און מער זיך רוקן אויפן פאָדערגרונט. און דאָס איז געווען בלויז דער אָנהייב.

נאָך מער טאָלאָנטירטע, ווי דער דערוואָקסענער דור האָט זיך אַויסגעוויזן צו זיין, די נייע געניראַציע, וואָס איז געבוירן צי אויפגעוואַקסן געוואָרן שוין אין די „נאָרמאַלע" באַדינגונגען, צווישן די ביידע וועלט־מלחמות און געהאַט מער מעגלעכ־קייטן זיך צו לערנען און בילדן, ווי זייערע עלטערן צי עלטערנס־עלטערן, ווו איר האָט זיך געוואָנדן: צי אין אַ „פשוטער" שול, אַ גימנאַזיע, צי אויף דער אוניווערסיטעט — האָבן יידישע קינדער, יוגנטלעכע — פאַרנומען די ערשטע ערטער. אויף קאָנקורסן פון די פאַרשידנסטע מינים האָבן יידישע קינדער געזונמען בדרך כלל די ערשטע פרייזן, הגם — ווי באַוווּסט, באַזונדערס ליב האָט מען די דאָזיקע קינדער בפרט אין פוילן אין ערגעץ נישט געהאַט. און די יוגנט פון די פאַרשידנסטע שיכטן האָבן ווי געפילט אַז זייער צייט איז געקומען, געלערנט זיך מיט ברען און מיט גרויסער התמדה, גע־שטרעבט עפעס צו דערגרייכן אין דעם לעבן. זעלטן ווען אין אַ תקופה — זעט מען אַזאַ מין מאַסן־דראַנג צו קולטור, בילדונג, וואָס איז אויסגעקומען אונדז צו זען אין פוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות און אַלץ איז צוגעגאַנגען אַזוי נאַטירלעך און פשוט... מיט אַזאַ אָפּטימיזם און גלויבן אין דער וועלט און אין די אייגענע כוחות...

די דאָזיקע יוגנט איז פעאיק געווען צו דערגרייכן אין זייער לעבן פיל, פיל און זיי זענען אין דעם זיכער געווען, זיי האָבן זיך ערשט געגרייט צום פליען... אָבער זעלטן ווער פון זיי האָט באַווּיזן — ביזן אויסברוך פון דער מלחמה — שוין „עפעס" צו ווערן, זיי האָבן זיך ערשט געגרייט...

וואָס וואָלט פון דער דאָזיקער יוגנט געווען אויסגעוואַקסן?!

איז געקומען היטלער און אַלץ האָט ענלומען אַ סוף.

וואָס איז געבליבן פון דעם שטרעבן און קענען פון אונדזער יונגן דור?

פון אונדזערע צוויי מיידלעך זענען געבליבן נישט מער ווי אַ פּאָר צענדליק גע־שריבענע מיט קינדערישער האַנט־שריפט צו זייער ליבן פאָטער — פאָסט־קאָרטלעך. פון אַנדערע קינדער איז אפילו דאָס אויך נישט געבליבן!

אין וואָס האָט מען געקאָנט אויסדריקן אין אַזאַ מין פּאָסט־קאָרטל, געשריבן אין שטענדיקן פחד און אונטער אַ קאָנטראָל פון דער אייגענער מאַמע, אַננאַ איר נאָמען, וואָס האָט דאָך גוט געווווסט אַז דאָס קאָרטל גייט דורך אַ דאָפּלטע צענזור און יעדעס פאַרדעכטיק וואָרט, וועט דאָך נישט דערפירן דאָס קאָרטל צו זיין ציל...

קומט טאָקע צום אויסדרוק אין דער קאָרעספּאָנדענץ — געשריבן פאַרשטייט זיך אין פויליש, טייל מאָל אין גראַמען — קודם כל און דער עיקר די גרויסע ליבע צו זייער פאָטער, זייער בענקשאַפט נאָך אים. זיי ווייסן נישט און קאָנען נישט פאַרשטיין, פאַר־וואָס איז ער אַפגעשניטן פון זיי? טאָקע פאַרוואָס? זיי מיט זייער קינדעריש־נאַאיווער איינשטעלונג — הגם ביידע באַלאָדן מיט נישט ווינציק אינטעליגענץ, מיט שכל און וויסן מער ווי מען וואָלט זיך געקאָנט ריכטן לויט זייער עלטער, קאָנען נישט פאַרשטיין די ווילדע דרכים פון דער וועלט! ווייל וואָס האָט זיי דאָס געלערנט? וואָס האָט זיי דערצו צוגעווויזן?! אַז געלערנט זיי, האָט מען בלויז וועגן שיינעם און גוטן און

געהיטן דעם יונגן דור פון יעדנס שלעכטס און געפערלעכס, „צו זיין גוט און פרום", ד׳אס איז די ברכה פאר אַ יידיש מיידעלע.

די געשעענישן פון דער גרויסער מלחמה זענען נאך צו זייער באַווּוסטזיין נישט דערגאַנגען, און ווער ווייסט צי האָבן זיי זיך בכלל אפגעגעבן אַ רעכענונג וועגן גורל פון ייד אין די דאָזיקע וועלט־דערשיינונגען, נישט אפילו אין די לעצטע מאָמענטן פון זייער לעבן, וואָס איז אַזוי פלוצימדיק אומבאַרעמהערציק איבערגעריסן געוואָרן, אין מאָמענט וועו מ׳האָט געכאַפט די נישט „לעגאַלע", פאַרברעכער־יידן: קודם די מוטער און דערנאָך די צוויי קליינע מיידלעך, וואָס האָבן געוואָגט נאָך צו לעבן, נאָכדעם ווי דער רוצח האָט שוין געהאַט אַרויסגעגעבן זיין טויטן־באַפעל: „יודענריין"!

זענען זיי טאַקע דערשאָסן געוואָרן און ערגעץ וווּ באַגראָבן געוואָרן.

די מוטער איז „אַנטדעקט" געוואָרן דורך אַ היימישן פוילישן קאָלעיאַזש אויף דער גאַס און תיכף איבערגעגעבן געוואָרן דער געסטאַפּאָ (דעם 7טן יוני 1943): די ביידע מיידלעך אַ ביסל שפעטער (28.6־).

איין גורל האָט זיי פאַראייניקט: מוטער און קינד!

און דאָס טראַגישסטע: געשען איז דאָס אין מאָמענט וועו דער פאָטער, וואָס איז רומעניען, האָט געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונג, כדי די משפחה אַרויסצובאַקומען פון היטלעריסטישן גיהנום. די משפחה וווייסט דערפון און האָפט דערויף און עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט־אָט ווערן זיי אויסגעלייזט.

פאַרשידענע זענען די וועגן מיט וועלכע ס׳באַנוצט זיך ד״ר גרובער אויף צו ראַטעווען זיין משפחה. אָט פאַרט אַ סאַניטאַרער־צוג פון רומעניען קיין לוואָוו ברענגען פון דאָרט רומענישע פאַרווונדעטע און עס געלינגט אים צו באַקענען זיך מיטן קאָמענדאַנט פון צוג, אַ רומענישער דאָקטאָר, וואָס זאָגט צו צו ברענגען די משפחה (ווי אַ רומענישע, די פרוי, ווי אַ קראַנקן־שוועסטער) מיט דעם דאָזיקן צוג קיין רומעניען. ער פאָרט אָפּ און קומט צוריק מיט גאַרנישט, ווייל עס איז אים — דעם רומענישן מיליטעריסטן דאָקטאָר — אויף דער דייטש־אָקופירטער טעריטאָריע נישט געלונגען אַרייַנצופאָרן פון לוואָוו, זיך דאָ אויסבאַהאַלטן מיט דער מיטהילף פון אַ פוילישער איבערגעבענער קראַנקן־שוועסטער.

און אָט באַווייזט זיך אַ נייע מעגלעכקייט פון שמוגלען מענטשן פון דריטן רייך אין פאַרבינדעטן רומעניען. אַ העכערער דייטשער אפיציר, וואָס אַרבעט אין גסטאַפּאָ(!) פאַרנעמט זיך מיט דער זאַך, פאַרשטייט זיך פאַר גוט געלט. די טראַנזאַקציע וועט דערלעדיקט, דער אפיציר באַקומט האַנט־געלט, פאָרט אָפּ, אין צווישן־צייט באַקומט ד״ר גרובער אַ פאַרשטעלטע ידיעה פון דער פוילישער קראַנקן־שוועסטער, וויערא נאָוואָק, אַז די משפחה איז שוין מער נישטא...

אויפן אַדרעס פון דער פרוי נאָוואָק איז די גאַנצע צייט אַנגעגאַנגען די קאָרעספאַנדענץ צווישן דער צעטיילטער משפחה. די איידעלע פוילין האָט געהאָט דעם

מוט, איינע פון די זעלטענע חסידי אומות העולם אין יענע מקומות, אי אויסצובאַהאַלטן די יידן, אי איר נאָמען זאָל פיגורירן ווי דער אַדרעסאַט פון זייער קאָרעספאָנדענץ.

אָט אַזוי איז פאַרטיליקט געוואָרן אַ יידישע משפחה.: אָט אַזוי איז איבערגעריסן געוויאָרן דאָס לעבן פון צוויי יונגע פיל־צוזאָגנדיקע מיידלעך, וואָס האָבן אין זייער יונג לעבן אַ סך, גאָר אַ סך זיך געלערנט — אַ חוץ די לימודים אין שול — העברעאיש, מוזיק א. א. — אָבער וועט האָט זיי געלערנט צו אונטערשיידן אַ „קולטורעלן" רוצח אַ פשוטער ווילדער חיה?!

וועט האָט זיי געלערנט זיך צו פאַרטיידיקן קעגן אַזאַ מין מאָדערנעם רוצח וואָס זעט אויס ווי אַ נאָרמאַלער מענטש און האָט נאָך אפילו אַ פריינטלעכן שמייכל פאַר זיינע קרבנות?!

מ'האָט זיך אין די פאַרמלחמה־יאָרן און אַפילו אין די גרויליקע מלחמה־יאָרן אָפגעהאַלטן פון פאַרפלעקן די ריינע קינדער־נשמות מיטן בלויזן וויסן וועגן פאַלשקייט אין רויבן, וועגן מאָרד־רציחות און געוואַלט־טאַטן. און אַפילו אין די ערגסטע און לעצטע מינוטן פון לעבן אין נאַצי־גיהנום האָבן נאָך די מוטערס, די יידישע מוטערס געציטערט איבערן לעבן פון זייערע קינדער און גלייכצייטיק געהיט זיי, זיי זאָלן זיך חלילה וחס נישט דערוויסן וועגן שלעכטס, וואָס הערשט אויף דער וועלט און וועגן גרויליקן טויט וואָס דערוואַרט זיי, די אומשולדיקע קינדער. נאָך אַלץ נישט געוואָלט צעשטערן די קינדערישע, נאַאיווע וועלט, די וועלט פון יושר און גערעכטיקייט.

זענען טאַקע געפאַלן די יידישע קינדער, ווי ריינע און אומשולדיקע נפשות, וואָס זענען נישט פאַרפינצטערט געוואָרן אפילו מיטן בלויזן געדאַנק וועגן שוידערלעכן גורל, וואָס דערוואַרט זיי מצד דעם היטלעריסטישן רוצח.

בובו לוי

שלוש שנים בגיהנום הנאצי *

ב־28 ביולי 1942 נעצרתי וגורשתי למאלינס, עיירה קטנה בין אנטורפן ובריסל, מקום שם נכלאתי בקסרקט צבאי. ב־15 באוגוסט 1942 שולחתי, ביחד עם קבוצה של 1000 יהודים עצורים, אל תחנת הרכבת, שם הועלינו לקרונות־משא והוסענו בכוון בלתי ידוע. אמרו שאנו נוסעים לשלזיה העילית. יותר מזה לא ידענו על כוון נסיעתנו.

כעבור יומיים, עם אור השחר, הגענו אל המקום שהוועד לנו. מיד נתנה הפקודה לרדת מהקרונות ולהניח את חפצינו על האדמה ליד הקרונות. אחרי הפקודה הזאת ניתנה השניה: להסתדר בשורות 5 אנשים. הפקודה ניתנה בשפה הגרמנית, שלא היתה מובנת לרבים מתוך הקבוצה. כל אחד הסתכל ברעהו, מבלי לדעת במה להתחיל. ברם, מיד הובהר הכל: אנשי אס. אס. החלו להמטיר על ראשנו מכות אכזריות ע"י אלות עבות, מבלי לחוס על איש. בצורה זאת נתנו הם להבין איך עלינו להסתדר בשורות.

כעת כבר הבינונו היכן אנו נמצא... היינו ב„בירקנאו", מחנה־המוות הידוע לשימצה, ממנו לעתים רחוקות ביותר, נשאר מישהו בחיים.

אני, בכל אופן, החלטתי, בכל המאמצים, להחזיק מעמד ולא לאבד את עשתונותי. העיקר היה להשתדל להמנע מלספוג מכות.

מיד לאחר הגיענו הופיע קצין אס. אס. אשר הציג בנפרד לכל אחד מהמשלוח שלנו שאלות בנוגע לגילו למצב בריאות, והעריך, בעת ובעונה אחת, את כוחותינו הפיסיים של כל אחד ואחד. אלה מבינינו אשר הוכרו כמסוגלים לעבודה העמדו בצד שמאל, לעומת זאת כל הזקנים, הנשים הקשישות והילדים — בצד ימין. אחרי תרגילים ומיון של כל המשלוח שלנו הוליכו את המסוגלים לעבודה לתוך המחנה הראשי. כל אלה שמצד ימין הוטענו על מכוניות־משא שהתרחקו מיד לכוון בלתי ידוע.

כל חפצנו, שהנחנום על האדמה ליד הקרונות, „הוחרמו". לאחר מכן נרשמו כל הפרטים האישיים שלנו, וכל אחד מאתנו סומן ע"י מספר, שקועקע על הזרוע השמאלית

---

* בובי לוי, יליד סוקל, בנו של ר' הרץ לוי, נכדו של ר' מאיר לוי מבאבינייץ, ומצד אמו — נכדו של ר' מנדל טרעפל, התגורר ביום פרוץ מלחמת העולם השניה, בבלגיה ביחד עם אחיו ישראל. בחודש יוני 1942, נעצר בובי ע"י הרוצחים הנאציים, ויחד עם קבוצת יהודים, בת 1000 נפשות שולח אל מחנה המוות בירקנאו־אושוויץ. שלוש שנים תמימות התענה בובי בגיהנום הנאצי עד אשר בחודש מאי 1945, יחידי מבין קבוצת אלף היהודים המשולחים אתו שנשאר בחיים, חזר לבלגיה.

במכתב אל אחותו פרידה, המתגוררת בישראל בקיבוץ אפיקים, באר בקצרה סבלותיו ועינוייו בעת התקופה הנאצית מלאת הזוועות.

דב (בובי) לוי

בעזרת דיו מצבע כחול. מעתה שוב לא קראו לנו בשמות־המשפחה שלנו... כעת הפכנו למספרים פשוטים.

כל חפץ שהיה אצלנו, כל דבר שנמצא בכיסנו היינו נאלצים להטיל לתוך ארגזים אשר הוכנו למטרה זו. לאחר מכן נאלצנו להתפשט לגמרי, לפשוט מעלינו את מלבושינו, נעלינו, ולבנינו... במקומם קבלנו בגדים שורצי־כנים ונעלים קרועות.

שער ראשינו של כל אחד מאתנו נגזר עד העור, בהסתכלי לתוך ראי שלא היה אלא שמשת חלון, ראיתי שהנני דומה לעבד רתוק למשוטי ספינה.

רק לאחר סיום כל הפעולות „הפורמליות" האלה רותקנו לצריף, „לבלוק" כפי שקראו לו, אשר מעתה הפך ל„דירה" שלנו.

כדי לתאר תמונה נאמנה של המחנה הייתי צריך להיות דנטה בעצמו... של מעשי האכזריות המזעזעים, להם הייתי עד. ומי יודע... אולי אפילו לדנטה, היה מראה של כל כך הרבה אנשים מתים איום מדי, אנשים שנהרגו, פשוט, בעזרת מקלות ע"י חלאת

האדם הגרמנית, יוצאי בתי סוהר. על כל צעד ושעל נתקלתי במתים, בקרבנות מעונים... באנשים שעונו, שלא שרד בהם הכוח ללכת והם זחלו בקושי על ארבעתם, עד אשר הצליחו להתגלגל לאיזו פינה, שם, לרוב נפחו, לאיטם את נשמתם.

הייתי רואה מכוניות־משא עצומות, דחוסות גופות מתים של ילדים, נשים וגברים... את יכולה בנקל לתאר לך את מצבנו הנפשי...

במשך כל שעות היום נאלצנו לעמוד לפני הצריף, במצב „דום"... אסור היה להיכנס לתוך הצריף כדי לנוח קמעה. רק בשעות הערב הובא מעט לחם יבש ומה שכונה „קפה", שהוגש בתוך כלים ישנים, ביניהם אפילו סירי לילה אשר הוצאו, כנראה, מתוך ערמות האשפה. לתוך כלי אחד כזה מנגז הנוזל השחור עבור 7 אנשים ביחד. רק בערב אחרי ה„אפל" (המפקד), אחרי שנספרה מצבת־האנשים של המחנה, הורשינו סוף־סוף להכנס לתוך ה„בלוק" כדי לשכב לנוח.

קשה לתאר את הלילה הראשון הזה וכל מה שעבר עלינו אז. היו בינינו כאלה, אשר מתוך יאוש, שלחו יד בנפשם... איש אחד מכר שלי, יצא אותו לילה מתוך הצריף בכוונה להטיל עצמו על החוטים המחושמלים, אשר הקיפו את המחנה. הוא לא ידע כי במגדלי השמירה שהוצבר בין גדרות התיל הדוקרני, פקחו עיניהם שומרים מזוינים במכונות יריה... לפני שהיה ספק בידו להתקרב אל החוטים, פגע בו כדור ממגדל השמירה. למחרת בבוקר כשגורשנו מתוך הצריף למפקד הבחנתי בגופתו של מכרי, מוטלת על האדמה. בינינו היה גם אחיו של המת. כעת נקרא לזהות את הגופה. מפקד הבלוק שאל אותו האם „בן הזונה" הוא אחיו. הצעיר לא ענה מלה... רק ע"י ניענוע ראש ועם בת־צחוק מוזעזת על שפתיו הוא אישר את זהותו.

ה„בלוק־אלטסטה" (זקן הבלוק) ניחם אותנו ובהצביעו על גופת מכרי העיר כי גורל דומה צפוי לנו... כי בעוד יום־יומיים, גם אנחנו נסיים בצורה דומה... כפי שהנך רואה, סכויים מעודדים ביותר...

באותו יום שלחו אותנו לעבודה. בנו צריפים ועלינו הוטל להביא חלקים שונים, מהם קלים ומהם כבדים. נאלצנו לשאת את הכל בריצה לפי קצב... בנקל תוכלי לתאר לך, כמה אנשים נפלו בדרך, בעת העברת המשאות. אני עצמי הייתי די חזק וגם רגיל לעבודות קשות. מסבה זאת דוקא החזקתי מעמד...

אבל הבנתי כי עבודות כאלה, אם יימשכו זמן רב, יהיה זה גם מעל לכוחותי ואכרע — אפול גם אני, סוף כל סוף.

ביום המחרת הופיע סגן־קציין אס. אס. ודרש להעמיד לרשותו 60 גברים חזקים לעבודה בביח"ר למלט. הוא בחר 60 איש וביניהם הייתי גם אני. כל הקבוצה הועברה תחילה למחנה העיקרי, בו שהינו רק יום אחד. כאן קבלנו את בגדי הפסים, כפי שכונו, „פאַשאַקעס" („מפוספסים") ולעת ערב העמיסונו שוב על מכוניות תחת משמר של אנשי אס. אס. נסענו מהלך של 80 ק"מ בערך על שהגענו לישוב בו נמצא ביח"ר למלט. כאן היה מקום עבודתנו החדש.

למחרת, עם שחר בשעה 3 עוררו אותנו לעבודה, וחצי שעה לאחר מכן היינו

בתוך המחצבה. העבודה היתה קשה מאד ונוסף לכך היא התבצעה בצורה הפרימיטיבית ביותר. אין ביכולתי, לתאר לך את כל הפרטים, כי לשם כך הייתי נאלץ לכתוב ספר שלם. בכל אופן, הייתי שבע רצון שעלי בידי לצאת מבירקנאו שבאושוויץ, כי גיהנום גרוע מזה לא יכול היה להיות.

העבודה עצמה לא הפחידה אותי. הייתי חזק, חסון, אולם בגלל המזון הדל, אפילו האיש החזק ביותר היה מוכרח במשך הזמן לגווע.

במחצבה עבדתי 7 חדשים. בקור של 28 מעלות מתחת לאפס עמדתי יחף. בימי סתיו, בעת שירדו כל יום גשמים בלתי פוסקים היינו נרטבים עד לשד עצמותינו.

בחוזרנו מהעבודה למחנה היינו תולים על מסמר את בגדינו הרטובים... למחרת בבוקר שוב לבשנו אותם כשהם רטובים, ובצאתנו לעבודה רעדנו ממש מקור.

למרות כל זאת הייתי חזק מברזל כי החזקתי מעמד בכל... בעבודה המפרכת... בקור... רק מרעב סבלתי נוראות... הרגשתי כי לאט־לאט הולכים כוחותי וכלים.

אם לא די בכך, הרי פרצה גם במחנה מגיפת־טיפוס, אשר הפילה עשרות קרבנות. לי שיחק המזל, כי הגם שאכלנו מאותם הכלים וישנו אחד ליד השני, ניצלתי מהמחלה הזאת... כנראה שאפילו אז הייתי חסון.

במחנה לא היו שום תרופות. וזאת הסבה שאיש, מבין חולי הטיפוס, לא החלים... הוא נידון מראש לכליה.

כתוצאה של תת־תזונה החלו גופותינו לתפוח, היתה זאת, כפי שכינו אותה „מגיפת־רעב".

למזלי, בחודש אפריל 1943, חיפשו שלטונות המחנה, בין העצורים איש לעבודות משרדיות, והיות ואני שלטתי בשפות: גרמנית, פולנית, צרפתית והולנדית בחרו בי לעבודה במשרד המחנה.

במחנה שלנו שרר משטר זהה לזה שבאושוויץ. ברם, בהיותי מועסק במשרד היה מצבי קל יותר, וגם היתה לי אפשרות לעזור לאנשים רבים בכל מה שרק יכולתי ולרוב ע"י מתן בסתר של קצת מצרכי מזון.

אינך יכולה לתאר לך מה גדולים היסורים בעת שגוועים מרעב... ראיתי אנשים שהרגישו כי קיצם קרב... ראיתי אנשים שהתמוטטו, ראיתי אותם נופחים את נישמתם מרעב.

אין ביכולתי לתאר לך את העלבונות, הבזיונות, וההשפלות מכל הסוגים, שהיו מנת חלקנו. מפקדו הראשון של המחנה שלנו היה איש אס. אס.. גס, שכור כרוני. הוא היה רגיל, בשעה אחת בלילה, להכנס לצריף, בלווית כלבי משטרה ועם אקדח ביד. אנו שכבנו על דרגשי עץ שלנו שהיו סדורים בשלוש קומות זו מעל לזו... אך קלטו אזנינו את רעש פתיחת שבכת הברזל שלפני הדלת, התחלנו מיד לרעוד מפחד... בשעת כל „בקור" כזה נשמעה מיד פקודתו: „לצאת המטות"! ומיד לאחר מכן „להכנס למטות"! וחוזר הלילה במשך שעה או שעה ומחצה. וכשנתייגע מצורת „ספורט" זו, ציווה לנו לשכב במטות ולנחור בקול רם כזה עד ירעדו הקירות וכבר בשעה 3 הוא עורר אותנו לקום לעבודה.

גרוע יותר היה, כשבהיותו בגילופים, החל לנפנף, בחוסר זהירות באקדוחו, ויורה על ימי ועל שמאל. לא אחד נהרג מפגיעות היריות האלה.

ב־19 בינואר 1945 הועברנו מהמחנה. כבר ידוע היה כי הצבא הרוסי מתקרב ובא. אני חליתי עוד במחצית השניה של נובמבר 1944, ושכבתי בבית החולים. בבוא יום אוואקואציה סבלתי עדיין מכאובים ברגלי השמאלית וספק היה אם אוכל ללכת עם המשלוח. אבל בכל זאת אזרתי את כל כוחותי ויצאתי לדרך עם האחרים. כתוצאה משכיבה ממושכת בבית החולים נחלשתי מאד ועד היום אינני יכול להבין איך מסוגל הייתי אז ללכת הליכה מאומצת מרחק של 80 ק״מ, עם מנוחה קטנה של שלוש שעות. נוסף לכל, ירד אז שלג, שבמקומות מסוימים, הגיע לגובה של שלושה מטרים. אלה מבינינו שלא עמד להם הכוח להמשך בקצב ההליכה, נורו למוות. וכך ראינו, לאורך הדרך, בתוך התעלות משני צדיה, גופות של גברים ונשים שנהרגו מסיבה זו.

לבסוף הגענו למקום בו היתה תחנת רכבת. כאן העמסנו לתוך קרונות פתוחים, מאה איש ואף מאה ועשרים בתוך כל קרון. ארבעה ימים וארבעה לילות התענינו בצפיפות איומה, בלי אוכל ובלי טיפת מים. אלה אשר בשעת הנסיעה מתו מרעב ומקור, הושלכו, פשוט, מהקרון. עד שהגענו לסקסנהאוזן, המחנה המפורסם לשמצה, בקרבת ברלין, אותי העביר משם למחנה אחר, לא פחות ידוע, לרוונסבריק, ולאחר מכן הוחזרתי שוב לסקסנהאוזן.

ב־21 באפריל 1945, כשהאופנסיבה הסוביטית הלכה וגברה, גרשו אותנו מסקסנהאוזן וכליכונו בכיוון בלתי ידוע. 14 ימים — עד ה־2 במאי הלכנו כך ברעב ובקור. וגם כאן חזרו ונשנו אותם מעשי האכזריות, מצד הרוצחים הגרמניים, שהיינו עדים להם קודם לכן, שוב נרצחו אלה מבין ההולכים שפגרו בהליכתם. אני התחלתי לפתע פתאום לקדוח ולמרות זאת, הלכתי מרחק של 18 ק״מ, כשחומי עולה יותר ויותר, דרבנה אותי ההכרה, שהיתה כבר נחלת הכלל כי הנה מתקרבת והולכת מפלתו של הצבא הגרמני. וכך הרהרתי בלבי: שלוש שנים התעניתי בגיהנום... ועכשיו, לפני הסיום אתייאש, ואאבד כל תקוה להחזיק מעמד ולא אזכה להגיע לאותו רגע של פדות?... בהתאמצות עליונה של שארית כוחותי החזקתי מעמד... בשארית כוחותי הדלים.

יום אחד הגענו ליער. היתה שעה 3 לפנות בוקר. עייף עד אפיסת הכוחות נפלתי על האדמה, הרטובה מגשם. מצאנו כבר שם אלפי אנשים. שהינו ביער שלושה ימים.. הגרמנים חלקו לנו מזון ל־42 שעות: קופסת בשר משומר בת 850 גרם עבור 100 (מאה) אנשים וכף אחת של גריסי פנינים לכל אחד. כולנו היינו, בלי צל של ספק, גוועים ברעב לולא „הצלב האדום״ אשר, ביום השלישי, שיגר 3 מכוניות עמוסות חבילות מזון אמריקניות, שחולקו מיד בין הקהל מזה הרעב.

ב־3 במאי 1945 שחררו אותנו הרוסים. ב־24 במאי חזרתי הביתה לבלגיה.

א. ח.

דב ציגמאַנ׳ס איבערלעבונגען אינעם אוקראַאינישן גיהנום

דב׳ציע ציגמאַן, אַ סיקאָלער קינד, וועמענס טאַטע און מאַמע זענען אומגעקומען בעת דער שוידערלעכער היטלער־תקופה האָט אַלס קינד דורכגעמאַכט אַלע שבעה מדורי גיהנום און איז על פי נס אַרויס לעבעדיק פון דעם שרעקלעכן חורבן.

נאָך דער מלחמה איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע אָפּגעראַטעוועטע יידישע קינדער געשיקט געווארן אויף הכשרה קיין איטאַליע, נישט ווייט פון מילאַנאָ, ווו ער האָט געווארט אויף דער עליה קיין ארץ־ישראל.

אָנפאַנגס האָט זיך דער יונגער דב׳צי׳ע געפילט זייער פאַראיינזאַמט אויף דעם הכשרה־פונקט. אַ טיפער טרויער האָט באַוועלטיקט זיין נשמה. איז ער דאָך געבליבן אַליין... די שרעקלעכע איבערלעבונגען האָבן ווי אַ שוועכט משא געדריקט אויף זיין געמיט. בפרט האָט אים געפיניקט דאָס באַוווסטזיין, אַז ער איז פאַריתומט, אַז ער האָט קיינעם נישט אויף דער וועלט. ער האָט נאָך נישט געווסט, אַז ער האָט נאָענטע קרובים אין אַמעריקע און אין ישראל.

זייענדיק אויף דער הכשרה האָט ער דורך אַ צופאַל באַקומען אַ ידיעה, אַז אין חיפה לעבט זיין מוטערס אַ שוועסטער, שפרינצה, און אין אַמעריקע זיין מוטערס אַ ברודער הענריק קלינגער. פאַר דב׳צי׳ע האָט זיך איצט אָנגעהויבן אַ נייער אָפּשניט פון זיין לעבן. צווישן אים און די קרובים איז אָנגעגאַנגען אַ האַרציקע קאָרעספאָנדענץ. אין אַ גאַנצער ריי לענגערע בריוו האָט דב׳צי׳ע געשילדערט זיינע און זיין מוטערס ליידן און יסורים בעת די גרויזאַמע מלחמה־יאָרן. אַ צאָל בריוו מיט די דאָזיקע זכרונות, געשריבן אין דער פוילישער שפראַך, האָבן ביידע קרובים צוגעשיקט צום פאַרזיצער פון דער סיקאָלער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל ד״ר קינדלער, באַמערקנדיק דערבי, אַז אַ סך בריוו זענען ליידער פאַרלוירן געגאַנגען.

דב׳צי׳ס בריוו צו זיין מומע אין חיפה, גיבן מיר איבער אין יידישער איבערזעצונג. די בריוו צום פעטער אין אַמעריקע האָבן דעמזעלבן אינהאַלט.

ערשטער בריוו צו דב׳צי׳ס מומע, שפרינצה, אין חיפה, געשריבן אין דעצעמבער 1945

ליבע מומע און פעטער!

איך האָב מיינע אייגענע אויגן נישט געגלייבט, ווען מען האָט מיר געבראַכט דעם טעלעגראַם מיט אייער אַדרעס. איך בין געווען שוין לגמרי האָפענונגסלאָז, ווייל מערערע

דב ציגמאן

מאָל האָב איך געשריבן אין די רעדאַקציעס און אין אַנדערע ביוראָען, אַבער קיינער האָט מיר נישט געענטפערט. איך האָב אפילו באַקומען איין תשובה, אַז מען קאָן אייך נישט אויסגעפונען. זינט דעמאָלט האָב איך שוין נישט געגלייבט, אַז איך וועל אייך אַמאָל געפינען. נישט בלויז אייך... אויך דעם פעטער און די מומע אין אַמעריקע, ווייל אויך זייער אַדרעס האָב איך נישט געהאַט.

אַלע מיינע איבערלעבענישן בעת דער היטלער־תקופה קאָן איך אייך נישט אַנשרייבן, ווייל במשך אַ גאַנצן חודש וואָלט איך זיי נישט באַשריבן. נאָר פאַרוואָס איך האָב קיין שום אַדרעס אייערן נישט געהאַט, וועגן דעם מוז איך אייך שרייבן.

די מאַמע האָט מיר תמיד געוואָלט געבן אַ צעטל מיט אַדרעסן... איך האָב נישט געוואָלט נעמען, ווייל עס איז מיר אויפן געדאַנק נישט געקומען, אַז איך וועל זיך אַמאָל צעשיידן מיט דער מאַמען... תמיד האָב איך קודם געראַטעוועט די מאַמע, פריער ווי מיך אַליין. דעם טאַטן מיינעם האָב איך שוין דעמאָלט נישט געהאַט.

און אַזוי איז געשען, אַז ווען די אוקראַאינער האָבן אונדז געפירט צום ברונעם, ווו זיי האָבן געזאָלט אונדז הרגענען, האָב איך אַפילו נישט געטראַכט צו אַנטלויפן, ווייל די פיס מיינע זענען געווען געפרוירן פון דער פראָסט. נאָר — נאָכדעם ווי זיי

האָבן באַפוילן זיך אַנידער צו לייגן אן האָבן געשאָסן אויף מיר, אויף דער מאַמע און אויף אַנדערע, ווייס איך נישט, וואָס ס׳איז דעמאָלט געשען... איך האָב נאָר געהערט שרייען עפעס אויף אוקראַאיניש און ווי עס האָט אַ זעץ געטאָן אין עמיצענס קאָפּ... בלוט האָט מיר אַ שפּריץ געטאָן אין די אויגן... וואָס ווייטער, ווייס איך נישט... נאָר־וועג איך בין אויפגעוואַכט, האָב איך באַמערקט, אַז איך געפּין זיך אין אַ שטאַל אן אַז די פּיס מיינע האָלט איך אין וואָל פון אַ לעמעלע.

אָט... פאַרוואָס איך האָב נישט געהאָט קיין שום אַדרעס.

איצט בין איך דאָ אין איטאַליע, 60 ק״מ פון מילאַנאָ אין „בית עלית הנוער״. איך בין ב״ה געזונט. ביז צו דער צייט (ביז צום דערהאַלטן די אַדרעסן פון די קרובים — רעד.), בין איך תמיד געווען טרויעריק, פאַראייַנזאַמט, ווייל איך האָב נישט געהאָט קיין איין נאָענטן מיר מענטש... אפילו בריוו האָב איך נישט באַקומען. כמעט אַלע קינדער, וואָס זענען דאָ מיט מיר, האָבן עמיצן פון דער משפּחה, וואָס באַזוכט זיי און שרייבט זיי בריוו. מאַנכע האָבן באַקומען צערטיפיקאַטן און זענען געפאָרן צו די קרובים. נאָר איך האָב קיין בריוו נישט דערהאַלטן און האָב אפילו קיין האַפענונג נישט געהאַט צו זען זיך אַ מאָל מיט וועמען פון מיין משפּחה.

אָבער איצט, אַז איך האָב שוין באַקומען אייער אַדרעס, האָב איך שוין די האַפענונג, איך האָב שוין, פונקט ווי אַנדערע אַ משפּחה, אַפילו גאָר נאָענטע. מומעשי, דו ווייסט נישט און שטעלסט דיר נישט פאָר, ווי איך פריי זיך... נישט איין מאָל פלעג איך דערציילן מיינע חברים, אַז איך האָב אַ מומע אין פאַלעסטינע און אַ פעטער אין ניו־יאָרק, נאָר איך קען נישט זייערע אַדרעסן. און וועג מיין חבר האָט מיר געבראַכט דעם טעלעגראַם פון חיפה, האָט ער באַמערקט: „איצט וואָלסטו געדאַרפט מאַכן אַ סעודה׳לע... אויב דו וואָלסט געהאָט פאָר וואָס״...

ליבע מומע! פון אונדזער שטאָט סיקאָל זענען געבליבן 53 יידן. ס׳איז געבליבן ד״ר קינדלער מיט דער גאַנצער משפּחה און נאָכן אַרײַנמאַרש פון די סאָוויעטן בין איך במשך דער גאַנצער צייט געווען בייַ זיי. איך בין געווען בייַ אים ווי אַן אייגענער זון, וועג אַלץ האָט ער פאָר מיר געזאָרגט, אַזוי ווי פאָר זיין אייגענער משפּחה. מיט זיי בין איך געפאָרן קיין קראָקע און פון דאָרט (אויך צופעליק) בין איך שוין וויטער געפאָרן אַליין אויפן וועג קיין פאַלעסטינע און בין איצט דאָ אין איטאַליע״.

צום סוף בעט דב׳ציע מען זאָל אים עפּטערס שרייבן... די דאָזיקע בקשה איבער־חזרט ער עטלעכע מאָל.

בריוו פונעם 23.1.1946

צו דב׳ציע ציגמאַנס פעטער, הענריק קלינגער
אין ניו־יאָרק.

ליבער פעטער!

יעדע וואָך שרייב איך דיר אַ בריוו, אַזוי ווי דו האָסט מיך געבעטן. אינעם היינטיקן בריוו ענטפער איך דיר אויף איטלעכע פראָגן, וועלכע דו האָסט מיר געשטעלט אינעם

פריערדיקן שרייבן. איך ענטפער דיר אין אַ זער געקירצטער פאָרם, ווייל אַנדערש וואָלט איך אפילו אין 3 בענדער נישט געקאָנט אַלץ באַשרייבן.

די ערשטע פראַגע: וועז האָט מען מיך דעפאָרטירט פון סיקאָל?

ליבער פעטער! אַ וואָך נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן, האָבן זיי באָפוילן אַלע יידן — אין עלטער פון 16 ביז 60 יאָר צו שטעלן זיך אויפן אוקראַאינער־פלאַץ. אויך מיין טאַטע איז אַהין געגאַנגען. די אוקראַאינישע מיליציאַנטן האָבן אויסגעקליבן 300 פערזאָן, צווישן זיי אויך מיין פאָטער און האָבן זיי אַלע דערשאָסן אין דער ציגעלייַ.

זעקס חדשים שפעטער איז פאַרגעקומען די ערשטע „אַקציע", בעת וועלכער זיי האָבן 3000 יידן דעפאָרטירט און פאַרברענט אין בעלזשעץ.

צוויי חדשים דערנאָך (מיר זענען שוין געווען אין געטאָ) איז דורכגעפירט געוואָרן די צווייטע אַקציע, בעת וועלכער זיי האָבן פאַרנומען 2500 יידן. איך און מיין מאַמע זענען געווען צווישן זיי. אין דער טיר פונעם וואַגאָן, אין וועלכן זיי האָבן אונדז געפירט צום טויט, האָבן מיר אויסגעבויערט אַ קליינע עפענונג, דורך וועלכער יידן האָבן אַנגעהויבן צו שפרינגען. די מאַמע מיינע האָט נישט געוואָלט אַנטלויפן, אַבער איך האָב זיך דאָך דערבעטן און זי אַ שטופ אַרויס געגעבן דורך דער עפענונג... תיכף נאָך איר בין איך געשפרינגען. ביים פאַלן האָב איך מיר אפילו קיין קלאַפ נישט געגעבן. באַלד האָב איך געפונען די מאַמע, זי האָט געהאָט אַ צעשפאָלטענע נאָז און איז געווען האַלב באַוווסטלאָז. מיט שווערער מי איז מיר קוים געלונגען צו ברענגען די מאַמע צוריק אין געטאָ אַריין.

אַלע אונדזערע זאָכן אינעם געטאָ זענען צוגערויבט געוואָרן און מיר האָבן געלעבט פון דעם, וואָס מיר האָבן צוריק באַקומען פון דער הויז־אייגנטימערין. די דאָזיקע זאָכן פלעגט די מאַמע פאַרקויפן און קויפן ברויט.

אַזוי זענען פאַרביי 8 חדשים. סוף מאַי 1943 האָבן די דייטשן דורכגעפירט די דריטע אַקציע, אַבער שוין „יודענפריי", דאָס הייסט, אַז וועלכן ייד זיי האָבן געכאַפט, האָבן זיי אים געהרגעט און אַז אין לעמבערגער קריז דאַרף זיך נישט געפינען קיין איין ייד.

12 טעג זענען מיר דעמאָלט געווען אין אַ בונקער... וועגן דעם וויי ס׳איז דאָרט געווען און אַזוי וווייטער... וועל איך דיר דערציילן, וועז איך וועל צו אייך קומען; איצט שרייב איך נאָר בקיצור.

מחמת מיר זענען 3 טעג געווען דאָרט אַן ברויט און וואַסער, זענען מיר געווען געצוווינגען אַרויסצוגיין. מיר זענען געווען 30 פערזאָן. 15 זענען געגאַנגען קיין וואַלין... 13 זענען געגאַנגען דעם טויט אַנטקעגן... איך און ד מאַמע מיינע זענען מיר געגאַנגען צום הויזווירט, צו פאַשקאָווסקי. ער האָט אונדז נישט געוואָלט אויסבאַהאַלטן... זענען מיר אַריין אין אַ סטערטע פון קאָרן. דאָרט האָבן אונדז באַמערקט די מיליציאַנטן און האָבן ביי אונדז צוגענומען אַלץ, וואָס מיר האָבן נאָר געהאַט. די מאַמע האָט

געוואָלט שוין גיין זיך אונטערגעבן, מען זאָל זי הרגענען... קוים איך האָב זיך דער־בעטן און מיר זענען אַוועק קיין וואַלין.

מיט גאָטס הילף זענען מיר מיט מזל אַריבער די גרענעץ און מיר זענען אַריין קיין וואַלין. דאָרט זענען מיר נישט געווען קיין דייטשן, נאָר בלויז אוקראַאינער.

נאָך 5 חדשים, וועו די סאָוויעטן זענען שוין געווען וויַיט פון אונדז אַ 200 ק״מ, האָבן די אוקראַאינער פאַרטיזאַנער, די „באַנדעראָווצעס״, וואָס האָבן געקעמפט פאַר אַ זעלבשטענדיק אוקראַאינע, אַנגעהויבן צו מאָרדן יידן, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין וואַלין. פונקט איז דעמאָלט געווען ווינטער אין חודש דעצעמבער. מיר האָבן זיך פאַרשטעקט אין שטרוי, אַבער מיר האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן. די מאַמע איז אַריין צו די דאָרפס־לייט, ביי וועלכע זי האָט געגייט און געבעטן אַ שטיקל ברויט. מיט אונדז איז געווען נאָך אַ יידענע מיט אַ יינגל.

אין וואַלין זענען כמעט אַלע דאָרפסלייט געווען באַנדעראָווצעס... האָבן זיי אונדז טאַקע אויסגעגעבן און ערב ראש־השנה זענען ביי נאַכט אַנגעקומען דריי באַנדעראָווצעס און האָבן אונדז פאַרנומען. אַבער אַזוי ווי איך און דאָס צווייטע יינגל האָבן אַנגע־הויבן צו ווייַנען און צו שרייַען, האָבן זיי געזאָגט, אַז זיי פירן אונדז צום שטאַב און דאָרט וועט די מאַמע נייַען.

אַבער אַנשטאָט צום שטאַב, האָבן זיי אונדז צוגעפירט צום ברונעם... דאָ האָבן זיי באַפוילן זיך אַנידער צו לייגן און האָבן אַנגעהויבן אויף אונדז צו שיסן. איך האָב אפילו נישט געטראַכט צו אַנטלויפן, ווייל די פיס מיינע זענען געווען געשוואָלן פון דער פראָסט און איך בין געווען באַרפוס. אַבער — וועו זיי האָבן נאָך דער שיסעריי אַנגעהויבן אַראָפצוריסן פון דער יידענע די זאַכן און זי האָט אַנגעהויבן צו שרייַען, דעמאָלט האָט אַ באַנדעראָווייץ געגעבן איר מיט דער קאָלבע אַ קלאַפ איבערן קאָפ און בלוט האָט מיר אַ שפריץ געטאָן אין די אויגן. אַ צעטומלטער האָב איך דעמאָלט אַנגעהויבן צו אַנטלויפן... צו מאָרגנס אין דער פרי האָב איך זיך איבערגעווען אין אַ שטאַל און די פיס מיינע האָבן זיך געפונען אין וואָל פון אַ לעמעלע.

זינט דעמאָלט האָב איך אַנגעהויבן צו וואַנדערן פון הויז צו הויז... איך האָב געמוזט ווייַנען און בעטן רחמים, מען זאָל מיר דערלויבן איבערצונעכטיקן. יעדן טאָג האָב איך געמוזט אַנטלויפן... דריי מאָל האָבן זיי (די באַנדעראָווצעס — רעד.), געמאַכט רעווייזיעס אין גאַנצן דאָרף... אַבער איך האָב זיך תמיד אַרויסגעדרייט. אַזוי האָב איך זיך געוואַלגערט 6 חדשים פון דאָרף צו דאָרף... עס איז מיר מיאוס געוואָרן דאָס לעבן...

50 באַנדעראָווצעס האָבן מיך געכאַפט און אַרומגעפירט במשך אַ גאַנצן מעת לעת... אַבער צום סוף בין איך ביי נאַכט פון זיי אַנטלאָפן.

איך האָב געבלאָנדזשעט דעמאָלט אַ גאַנצע נאַכט און ערשט אַ זייגער 4 באַגינען בין איך אַריין אין אַ הויז, ווו עס האָבן געווינט „שטונדיסטן״. ביי זיי האָב איך זיך אויפגעהאַלטן 6 חדשים, ביז עס זענען אַנגעקומען די סאָוויעטן.

די דאָזיקע דערציילונג איז קוים אַ הונדערט־טויזנטסטע קירצונג... אָבער דו קאָנסט זיך מער־ווייניקער דערפון אָריענטירן. איך האָב פאַרגעסן צו שרייבן, אַז די מאַמע מיינע האָט מען מן הסתם אַריינגעווארפן אין דעם ברונעם אַריין.

דערמיט פאַרענדיק איך מיין היינטיקע דערציילונג.

— 2 —

שוידערלעכע פּרטים וועגן אוקראַאינישע אַכזריותדיקייטן *

ס׳איז אָוונט. אין דרויסן איז טונקל **. עס קאָן זיין אַ זייגער האַלב פיר פאַר טאָג. נאָך אַזוי פיל אַריינטראַכטן און דראַפן זיך במשך אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצער נאַכט, זענען זיי אַריינגעפאַלן אין אַ האַרטן און שנאַרעכדיקן שלאָף. נאָר איך קאָן נישט איינשלאָפן... עפעס דריקט און בייסט... עפעס טראַכט איך... כ׳וויים אַליין נישט וואָס

פאַר עטלעכע מינוטן האָט זיך די מאַמע איבערוועקט און האָט מיר דערציילט דעם חלום, וואָס זי האָט געהאַט. זי האָט מיר דערציילט, אַז ס׳האָבן זיך איר געחלומט קיכלעך, מעל... דערנאָך — אַז זי איז אַוועקגעפאָרן מיט דער באַן און האָט זיך מיט מיר געזעגנט און געקושט. דאָס איז נישט קיין גוטער סימן, האָט די מאַמע וויטער דערציילט, — בעת דער ערשטער און צווייטער אַקציע האָט זיך מיר דאָס זעלבע געחלומט. „אָבער איצט — איז מיר אַלץ איינס, סיי ווי סיי וויל איך זיך נישט מער פיינקן״ — „די גאַנצע צייט האָב איך זיך געמאַטערט נאָר צוליב דיר...״ „זייענדיק נאָך אין סיקאָל האָב איך זיך געוואָלט אונטערגעבן... ווייל איך האָב געווּסט, אַז סיי ווי וועלן מיר זיך נישט קאָנען אויסבאַהאַלטן״. „איך וואָלט נאָר געוואָלט דערלעבן דעם טאָג און זיך צוזען די נקמה איבער די, וואָס פיינקן אונדז אַזוי... אָבער דאָס איז אוממעגלעך... ווייל — ווען אפילו זיי וועלן אונדז נישט געפונען, וועלן מיר פאַר־פרוירן ווערן פון דער פראָסט און די לייז וועלן אונדז אויפעסן״. — „וען זיי האָבן פאַרנומען דעם טאַטן, האָב איך אַזוי געווויינט... אָבער דער טאַטע האָט זיך נישט אַזוי פיל געמאַטערט, ער האָט נישט אַזוי פיל געליטן... און איך מוז נאָך אַזוי פיל יסורים גיין שטאַרבן... דער טאַטע איז טאַקע געווען אַ צדיק...״

מיט די דאָזיקע ווערטער איז די מאַמע וויידער איינגעשלאָפן. אָבער איך האָב שוין נישט געקאָנט אַנטשלאָפן ווערן... איך האָב געוואָלט כאַפּן אַ דרימל... כ׳האָב זיך אומזיסט געפלאָגט. פאַרשידענע מחשבות האָבן זיך געפלאָנטערט אין מיין מוח. איך

---

* די שוידערלעכע פאַקטן פון אוקראַאינישע גרויזאַמקייטן, וועגן וועלכע דב ציגמאַן האָט שוין בקיצור געשריבן אין זיינע פריער ציטירטע בריוו, האָט ער באַוונער בריי־טער באַשריבן אין אַ בינטל זכרונות, וועלכע ער האָט אויך דאָס מאָל געשריבן אין דער פויליש־ער שפראַך און צוגעשיקט זיין פעטער אין אַמעריקע און דער מומע אין חיפה. מיר גיבן זי איבער אין יידישער איבערזעצונג.

** ציגמאַן הייבט אָן זיינע זכרונות פון דעם מאָמענט, ווען ער און זיין מאַמע ליגן פאַר־שטעקט אין אַ סטערטע תבואה.

האָב אַרײַנגעקלערט אין יעדן וואַרט, וואָס די מאַמע האָט געזאָגט... צום סוף האָב איך זיך נישט געקאָנט באַהערשן און איך האָב אָנגעהויבן צו ווײַנען.

אָבער סוף סוף האָב איך זיך באַרואיקט און כ׳האָב ווידער אָנגעהויבן אַרײַנצוטראַכטן. נאָר דער פראָסט און די לייַז האָבן מיר געשטערט אין מײַן נאָכדענקען. מחמת דער קעלט האָבן זיך די לייַז צוגעטוליעט צום קערפער און האָבן געזויגן דאָס וואַרעמע בלוט.

פון צייט צו צייט האָב איך געמוזט אַרײַנשטעקן די האַנט... גאַרנישט אומזיסט... יעדעס מאָל האָב איך אַרויסגענומען... כ׳האָב קיין איין מאָל נישט פאַרפעלט. די מאַמע מיינע פלעגט מיר זאָגן: „אַז דער רבש״ע וועט געבן — כאָטש דאָס איז אומגלעך — און איך וועל אַרויס פריי, וועל איך פרעגן דעם דאָקטאָר, ווי אַזוי די לייַז מערן זיך און פאַרוואָס 1000 אויף אַ מאָל״.

בעת איך האָב אַזוי אַרײַנגעטראַכט, האָבן זיך געלאָזט הערן עפעס ווי טריט. איך האָב אונטערגעהאַרכט... און באַלד האָב איך פאַרנומען שוין דייטלעכע טריט און אַ געשריי: „ווער דערלויבט אייך דאָ צו זיצן?״ *

דאָס האַרץ אַזוי ווי עס וואָלט זיך אָפגעשטעלט... ס׳האָט מיר אויסגעפעלט דער אָטעם... כ׳בין גענצלעך פאַרטומלט געוואָרן. עמעצנס האַנט האָט מיך געפאַקט ביים מאַנטל, מיט וועלכן כ׳בין געווען צוגעדעקט און האָט אים אָנגעהויבן צו ציען. נישט וויסנדיק פאַר שרעק, וואָס איך טו, האָב איך אַ געשריי געגעבן: „מאַמע!״ אָבער די מאַמע איז שוין נישט געשלאָפן. וועג זיי האָבן מיך אַרויסגעשלעפט פון דער נאַרע, איז די מאַמע שוין געווען ביי מיר... זי איז די ערשטע אַליין אַרויסגעקראָכן.

אין דרויסן איז געווען שרעקלעך טונקל, אַזוי, אַז איך האָב קיינעם נישט געקאָנט זען. ערשט וועג עס האָט אַ בליץ געטאָן אַן עלעקטריש לעמפל, האָב איך דערזען דריי באַנדיטן מיט ביקסן אין די הענט.

—„נו — מיר גיין״ — האָט זיך אָנגערופן איינער.

ס׳איז געוואָרן שטיל. פלוצים האָב איך דערהערט שרעקלעכע יללות. די יידענע מיטן קינד, וואָס איז געלעגן אויף דער אַנדערער זייט פון דער סטערטע, טראַכטנדיק, אַז זיי וועלן וועגן איר פאַרגעסן, האָט במשך דער גאַנצער צייט נישט געגעבן קיין לעבנסצייכן... ערשט איצט — וועג זיי האָבן אָנגעהויבן זי אַרויסצושלעפן, האָט זי אָנגעהויבן צו שרייַען און ביטער צו ווײַנען. די אוקראַאַינישע רוצחים האָבן זיך נישט געריכט מיט איר געווייַן און מיט געוואָלט זי אַרויסגעשלעפט. פון איר געשריי האָט איינער פון די אוקראַאינער פאַרנומען וועגן, וואָס האָבן באַלד געלייגט זיינע גיריקייט.

---

* ציגמאַן ציטירט די וועגן פון די אוקראינער אויף אוקראיניש — מיר גיבן זי איבער אין יידישער איבערזעצונג.

— „וואָס דו האָסט צו געבן — גיב" — האָט ער אויסגעשריען.
ס׳איז נישט פֿאַרביי קיין מינוט און אין זיינע הענט האָט אַ שיין געגעבן אַ רינג.
„מער האָסטו נישט?"
— „איך האָב נישט"!
— „און אויר" — האָט ער זיך געוועגדעט צו דער מאַמען — „האָט גאָרנישט?"
— „איך האָב נישט" —
— ‚און אויב מיר וועלען געפונען?"
— ‚קאָנט איר מאַכן מיט מיר, וואָס איר ווילט"!
— ‚גוט"!
— „איצט קומט הינטער דעם שייער און מיר וועלן רעדן".
מיר האָבן אַלע מורא געהאַט, אַז הינטער דעם שייער וועלן זיי אונדז הרגענען און מיר האָבן אָנגעהויבן צו ווייגען און אויפן גאַנצן קול צו שרייען. יעדער פון אונדז האָט עפּעס געזאָגט, געשריען און געווייגט.
דער אוקראַאינער קאָמענדאַנט, אַ נידעריקער, דיקער, שוואַרצער „וולאַסאָוויץ"*, האָט נישט געוואָלט, מיר זאָלן אויפוועקן די מענטשן פון דאָרף, און האָט אָנגעהויבן צו רעדן מיט אונדז אויף רוסיש.
— „פֿאַרוואָס שרייט איר און מאַכט יללות?... איך וועל אייך זאָגן... די זאַך איז אַזוי. ס׳איז געפּאַלן אַ חשד אויף די יידן, אַז זיי גיבן צו וויסן וועגן אונדז די סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער. דערפֿאַר זוכן מיר אייך... מיר וועלן אייך גאָרנישט טאָן... אונדזער אויפגאַבע איז צו ברענגען אייך צו דער לייטונג און דאָרט... וואָס מען וועט מיט אייך מאַכן, וויסן מיר נישט... איך גלייב, אַז פרויען און קינדער וועלן זיי נישט הרגענען... מענער — אפשר... אָבער אייך וועלן זיי מן הסתם איינאָרדנען ערגעץ ווו אויף אַרבעט... און איר וועט אַרבעטן. איצט זיצט אויף אויפן וואָגן און מיר וועלן צו־פֿאָרן צו דער קאָמענדע.
הערנדיק אַזעלכע רייד, איז אונדז אויף אַ רגע געוואָרן לייכטער אויפן האַרץ. מיר האָבן אָנגעהויבן אויפצושטייגן אויפן וואָגן. נאָר איך — ווייל כ׳בין געווען באַרוועס און האָב געהאַט געשוואָלענע פון דער פּראָסט פּיס, האָב נישט געקאָנט מיט אייגענע כוחות צוגיין צום וואָגן. איינער פון די רוצחים האָט מיך געזומען און געטראָגן ביז צום וואָגן. אָבער פון דעם מין טראָגן מיך, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז זיי פירן אונדז נישט צו דער אָנפּירערשאַפט, נאָר צום ברונעם.
וועג איך בין שוין געווען אויפן וואָגן, האָב איך געזאָגט דאָס דער מאַמען. — „אויב דו ווילסט, אָנטלויף! איך וועל שוין מער נישט אָנטלויפן. בלויז צוליב דיר האָב איך זיך אַזוי לאַנג געטאַמערט" — האָט זיך אָנגערופן די מאַמע.

---

* וולאַסאָוו, אַ באַדייטנדער סאָוויעטישער געניעראָל, וואָס איז מיט זיין גאַנצער אַרמיי אַריבער צו די דייטשן. (א. ח.)

— „אַבער... מאַמעשי... איך וועל דאָך אַן דיר נישט אַנטלויפן! און איבריקנס... בין איך דאָך באַרוועס, איך האָב געשוואַלענע פיס, אפילו דריי שריט וועל איך נישט קאָנען מאַכן".

מיר פאָרן ווייטער. דער פויער, וואָס האָט געפירט דעם וואָגן, איז געווען דער־זעלבער, ביי וועלכן מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און וועלכער האָט אונדז מן הסתם אויסגעגעבן. דריי אוקראַאיניש באַנדיטן זענען געגאַנגען הינטערן וואָגן.

— „וווהין פירט איר אונדז?" — פרעגט די מאַמע דעם פויער — „זאָגט מיר"...

— „איך ווייס נישט"...

מיר פאָרן ווייטער. אַרום אונדז פעלדער באַדעקטע מיט שניי... אַלץ אַרום אונדז איז ווייס. אַזוי ווי צו להכעיס איז הייַנטיקע נאַכט אַזאַ שטאַרקע פראָסט, אַז מיר ציטערן אַלע פאַר קעלט. מן הסתם זענען מיר ווייט פונעם דאָרף, ווייל איין אָדער צוויי מאָל האָב איך געהערט פון דער ווייט דאָס קריַיען פון אַ האָן.

פלוצים איז דער וואָגן שטיין געבליבן. אויפן ערשטן בליק איז מיר געווען אַ וווּנדער, הלמאי ער איז שטיין געבלבן ציוושן די ווייסע פעלדער. ס׳איז אַבער נישט געווען קיין צייט אויף צו ווונדערן זיך. דריי אוקראַאינער האָבן זיך דערנענטערט צום וואָגן.

— „אַראָפּ!... אַראָפּ! וואָס שטייסטו?... אַראָפּ..." האָבן זיי אַנגעהויבן צו שרייַען אויף זייער אוקראַאיניש לשון.

איצט האָבן מיר פאַרשטאַנען, וואָס עס גרייט זיך... ס׳איז אַנטשטאַנען אַ געשריי... אַ געווייַן... אַבער וואָס האָט געטויגט דאָס שרייַען אויפן פרייַען פעלד!

— „דאָס איז די נאַטשאַלסטוות?" — האָט זיך געוווּנדט צו זיי די מאַמע.

— „אַראָפּ! וואָס שטייסטו?... צום טויט... אַ סוף!"... און האָט אַ פאָכע געגעבן מיט דער קאָלבע פון דער ביקס.

מיר זענען אַראָפּ פון וואָגן און נישט אויפגעהערט צו שרייַען און צו ווייַנען... האָבן מיר דאָך געווווסט, אַז ס׳האָט אַנגעריקט די לעצטע רגע אונדזערע.

— „לייג זיך... לייג זיך שנעל!... פרעג נישט קיין סך..."

— „ליבע מענטשן, וואָס האָבן מיר אייך געטאָן... פאַרוואָס ווילט איר אונדז הרגענען"...

„וואָס שטערן מיר אייך... האָט רחמנות!... הרגעט אונדז נישט... מיר זענען גאָלאָפן צו אייך... אויך מיר ווילן לעבן..."

— „וואָס דרייסטו זיך?!" — האָט איינער אַ געשריי געגעבן און מיט דער קאָלבע אַ קלאַפּ געגעבן דער מאַמע.

— „טויט און אַ סוף!... איר יידישע מאַסקוורע פאַרטיזאַנער!... איר האָט פאַראַטן אונדזער לאַנד!..."

מיט אַ ווייטיק אינעם האַרץ, וויסנדיק, וואָס עס וואַרט אונדז, האָבן מיר זיך אַנידערגעלייגט אויפן שניי. איך האָב אַבער נישט געקאָנט ליגן... כאָטש איך בין געווען

זיכער, אַז איך וועל נישט אַנטלויפן. אַן אוקראַאינער האָט מיך צווישן מאַל געשלאָגן מיט דער קאָלבע, אַנידער געוואָרפן אויף דער ערד... אָבער איך בין צוריק אויפגעשטאַנען. איך בין געשטאַנען און זיך צוגעקוקט, ווי דריי קערפּער ליגן אויפן שניי, ווי אויסגעסדרטע הערינג און וואַרטן אויפן טויט.

פּלוצים האָב איך דערהערט אַ באַפּעל פונעם שוואַרצן וולאַסאָוויעץ... זיין שטאַרקע שטים האָט ווי אַ דונער אויפגעטרייסלט און איבערגעריסן די נאַכט־שטילקייט.

— „קאַנוואַדיר! * ראז!" — האָט אָפּגעהילכט דער וויידערקול...

אין דער זעלבער רגע איז געפאַלן אַ שאָס... ליכט האָט אַ בליץ געטאָן און באַלייכט אַלץ אַרום מיר. אייז־קאַלט איז מיר געוואָרן... איך האָב אָנגעהויבן צו ציטערן ווי פון פיבער... איך בין געוואָרן ווי פאַרטומלט.

ס׳איז נישט פאַרביי קיין מינוט און ווידער האָט אַ הילך געגעבן דער צווייטער באַפּעל... און ווידער אַ שאָס, וואָס האָט איבערגעריסן די נאַכט־שטילקייט און אַלץ אַרום מיר באַלויכטן. אויך איצט האָב איך געזען די אויסגעלייגטע קערפּער אויפן שניי... אָבער צוגלייך האָב איך פאַרנומען אַ שטיל קרעכצן, וואָס איז אַרויס פונעם קינדס מויל... פונעם קינד, וואָס איז געלעגן אויפן שניי ביי דער מוטער... אַ קויל האָט מן הסתם דורכגעשאָסן דאָס קינד.

אין אַ רגע אַרום האָט זיך איבערגעחזרט די זעלבע זאַך. פּלוצים, ווי איך בין אַזוי געשטאַנען אַ פאַרטומלטער און האָב זיך צוגעקוקט צו דעם אַלעם האָט אייניער פון די אוקראַאינער דערלאַנגט מיר איבערן לייב... איך בין אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד.

איצט האָב איך שוין נישט געפרווט אויפצושטיין, הגם איך האָב געווסט, אַז ס׳איז געקומען אויף מיר די ריי. פּלוצים האָט זיך דערהערט אַ שאָס... אויף אַ רגע בין איך ווי פאַרגליווערט געבליבן... איך האָב זיך איינגעשרומפּט און בין געבליבן ליגן. ליגנדיק אַזוי, האָב איך זיך פאַרטראַכט... עפּעס פיל איך דאָך גאָרנישט... אפשר איז שוין מיין נשמה אינעם הימל?...

באַלד אָבער האָבן די אוקראַאינער ווידער אָנגעהויבן צו שרייען: „אַרייגנוואַרפן אין ברונעם אַריין!... רייסט אַראָפּ די זאַכן!"

איך האָב זיך אויסגעדרייט אין דער ריכטונג, פון וואָנען איך האָב פאַרנומען די קולות. צוויי מערדער האָבן זיך דערנענטערט צו דער יידענע, וואָס איז געלעגן אַ פאַר־וווּנדעטע נאָך פון אָנפאַנג און אַזוי ווי זיי האָבן אָנגעהויבן צו רייסן פון איר די זאַכן, האָט זי אָנגעהויבן צו געוואַלדעוווען און הימלשרייענדיק צו יעללן.

איך האָב אויך געהערט די שטים פון מיין מאַמע; די דאָזיקע שטים וועט פאַר־בלייבן אין מיין זכרון ביז צום סוף פון מיין לעבן, ווייל דאָס זענען געווען דער מאַמענס לעצטע וועראטער: „האָט איר נישט מורא פאַר גאָט?! לעבעדיקערהייט וועט איר אונדז אַרייגנוואַרפן אין ברונעם אַריין?"...

---

* קאַנוואַדיר — דער וואָס האָט געפירט די געפאַנגענע.

אָבער די אוקראַאינער האָבן געוואָלט ווי אַמשנעלסטן פון אונדז פטור ווערן און דערפאַר, וועג די יידענע האָט נישט אויפגעהערט צו שרייען, האָבן זיי זיך אַלע אַרום איר אַוועקגעשטעלט און איינער פון זיי האָט איר דערלאַנגט מיט דער קאָלבע איבערן קאָפּ. בלוט האָט מיר אַ שפּריץ געטאָן אין די אויגן... מער געדענק איך גאָרנישט. ערשט צו מאָרגנס אין דער פרי, וועג איך בין אויפגעוואַכט, האָב איך באַמערקט, אַז איך געפין זיך אין אַ שטאַל און אַז די פיס מיינע האַלט איך אין וואַל פון אַ לעמעלע.

*

אין אַ בריוו פון 16.3.1946. צו דער מומע אין חיפה שרייבט דב ציגמאַן צום סוף:

ליבע מומע! אין עטלעכע בריוו האָב איך דיר באַשריבן מיינע זכרונות פון מיינע איבערלעבונגען. איך האָב דיר איבערגעגעבן נאָר אין פאַקט, ווי אַזוי ס׳איז אומגעקומען מיין מאַמע. אָבער דאָס איז אפילו נישט איין פּראָצענט פון דעם אַלעם, וואָס איך האָב איבערגעלעבט. נאָכדעם ווי איך בין אַנטלאָפן פון דעם אָרט ביים ברונעם, איז מיר געווען הונדערט מאָל ערגער. אַ סך מאָל האָט מען מיך געכאַפּט און אַ סך מאָל בין איך אַנטלאָפן.

אָבער דאָס איז אומגלעך צו באַשרייבן. וועג איך וועל קומען צו פאָרן, וועל איך אַלץ דערציילן.

י. שמולביץ

הצלתם של 15 יהודים בעלית־גג של דיר־חזרים*

לאחרונה הוחג יום השנה העשרים לפלישה הגדולה לנורמנדיה, כשצבאות בעלי הברית הבקיעו, בהתלחת יוני 1944, את החומה האדירה שה„פירר" קרא לה „המבצר שלו באירופה". התאריך ההיסטורי הזה החיה כעת אצל היהודים זכרונות מאותה תקופה אפלה: יהודים שנטלטלו בין החיים והמוות.

הפלישה זכורה במיוחד לחמישה־עשר יהודים, אשר נגדם הושיט כבר מלאך המות את חרבו. לולא הפלישה לנורמנדיה, ב־6 ביוני 1944, היו היהודים הללו הופכים לאפר... אחד היהודים האלו, משה מלץ**, המתגורר כעת בניואָרק שבמדינת ניו־ג׳רסי, מספר על פרק המופלא של אותם הימים, שבהם נחשבו היהודים כקליפת שום בעיני הנאצים.

„בקשר לפלישה של כוחות בעלי הברית, בחזית אירופה — מספר משה מלץ, — נזכר אני באֶפיזודה אחת מתוך שרשרת של יסורים קשים, שעברה על 15 יהודים שנותרו מתוך ששת אלפים בעיר אחת, הרחק מנורמנדיה, אשר, למרות ריחוקה, הצילה בעקיפין את חיינו."

---

* תורגם מהעתון האידי „פֿאָרווערטס" מניו־יורק מיום 27.6.1964.

** ראה את מאמרו באידיש.

מוצאם של 15 יהודים אלו מסוקאל, השוכנת בסביבת למברג (לבוב) בגליציה המזרחית. סוקל מוכרת היטב לרבים מבין המהגרים היהודים שבאמריקה, כי באוסטרו־הונגריה שכנה העיר בקרבת הגבול הפולני — והוליני. היה זה — מצד אחד — בסמוך לוולדימיר ולינסקי, ומצד שני בקרבת הרובייישוב. לפני מלחמת העולם הראשונה גנבו יום־יום יהודים אין ספור את הגבול הרוסי־פולני הזה. יהודי סוקאל יסדו אז ועד מיוחד שטפל בקבלתם בעיירה של היהודים, מבריחי גבול אלה. ליהודים אלה הוגשה כל העזרה הדרושה והם הועברו לדרך שהובילה למדינת הזהב: אמריקה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, נכבשה סוקל ע"י הסובייטים, כפי שנכבשה כל גליציה המזרחית. החיים היהודיים המסועפים נהרסו וכמעט לגמרי נעלמו, אולם יהודי המקום התאמצו להמשיך באורח חייהם ע"י התאמתם לתנאים החדשים, כשבמפתיע, ב־22 ביוני 1941, הציף המבול ההיטלרי הגואה, גם את יהודי העיירה.

בשביל יהודי סוקל החלו מיד יסורים וסבל, שוד ורצח ולבסוף — המוות. הנאצים, פרעו בצורה מעוררת זוועה, ביהודי המקום. נרצחו ששת אלפים יהודים, זקן ונער...

בעת השחיטה הזאת שהיתה מנת חלקם של יהודי סוקל ניצלו רק 15. היו אלה ארבעה גברים, חמש נשים וששה ילדים.

„נסנו אחוזי פלצות — מספר עכשיו משה מלץ — רעבים ואפוסי־כוח. על כל צעד ושעל סביבנו הרגשנו את המוות. לא נותרה בנו אף תקוה קלושה שניוותר בחיים. ברם, קרה נס. ולאחר זמן שוב ארבו סכנות ושוב קרה הנס הגדול..."

לבסוף, לאחר נדודים, כשהפחד מלווה אותם ללא הרף, הגיעו חמישה עשר היהודים, אכולי יאוש, אל כפר אחד. בלילה, בתוך דממה מוחלטת התדפקו על דירתה של אשה נוצריה, פרנצ'ישקה הלמיובה. האשה היתה אז בת 58, ולה בת יחידה הלנה.

— אני רואה כי אתם יהודים — אמרה בקול עדין האשה — אַל תיראו מפני אני אעזור לכם. אתם תהיו אצלי כאילו הייתם בשר מבשרי.

וכך באמת היה. פרנצ'ישקה הלמיובה הובילה בלאט את 15 היהודים, שסכנה ריחפה מעל לראשם, אל עלית־הגג שמעל דיר החזרים. כאן יהיה המחבוא. אולי יתרחש נס.

„עשרים חדשים ומעלה — מספר מלץ — שכבנו, חמישה־עשר היהודים, בעלית־הגג מעל דיר החזירים. נחנקנו בחום ובכפור, ברעב ובצמא, חולים ורצוצים, נפוחים ואכולי כנים שמצאו לעצמם גן־עדן אצלנו בעלית־הגג של דיר החזירים. אותו זמן, בו טיפסנו למחבואנו, באביב 1942, היתה מלחמתם של הרוצחים הגרמניים נגד היהודים במלוא השתוללותה. בכל מקום: גיטאות, רעב, „אקציות", מגיפות, שוד, רצח ודפורטציות אל מחנות המוות. סביבנו טבעו חיי היהודים בים של דם ודמע. הנזכה אנו, 15 היהודים אכולי פחד ויסורים בעלית־הגג, לראות במות הרוצחים?"

כך נתמשכו ימים, שבועות וחדשים, נצח איום. בתחילה חרדה עמוק לתוך שטחי רוסיה הסוביטית, הייתה הסכנה ליהודים המסתתרים קטנה יותר. אולם אח"כ, בהתחלת שנת 1944, כשצבאות היטלר נהדפו ונסוגו לאורך החזית הרוסית, הורע המצב. החיים נמאסו על היהודים המסתתרים, יאוש גדול השתלט עליהם...

בהיסג צבאות היטלר על גליציה המזרחית, ברחו משם הפולנים בגלל מעשי טירור מצד האוקראינים המקומיים. 15 היהודים המסתתרים פחדו שמא גם מצילתם, האשה הפולניה מלאת האצילות, תעקור מביתה והם ישארו מופקרים. בכל הסביבה תפשו הנאצים הנסוגים את הבתים שנעזבו ע"י הפולנים.

הנאצים נמצאו גם סביבנו — מספר משה מלץ — מבעד לסדקי עלית־הגג ראינו את פניהם הרצחניות... אנו נאלצים לעצור את נשימתנו, אנו רובצים מלאי פחד, עצבינו מתוחים ואנו יוצאים ממש מדעתנו. הנה־הנה מתקרב המוות, מה עלינו לעשות? שמים, מדוע תאלמו דום? רחמו עלינו, עשו נס"!.

מסביב הציבו הנאצים חזית עצומה של תותחים, מטוסים וטנקים. מסביב שורצים צבאות הרוצחים, ובאמצע, בעלית גג של דיר חזירים מפרפרים חמישה עשר יהודים אומללים בין החיים והמוות.

האשה האצילה פרנצ'ישקה הלמיובה, החליטה שלא לנטוש את הבית. בעיני היהודים המסתתרים היא דמתה אז למלאך, הנכנס מרצונו הוא, לתוך לוע האריה, כדי שתוכל להציל את היהודים שסכנה נשקפת להם. כי לוא נטשה את ביתה, כפי שעשו פולנים אחרים, היו חמישה עשר היהודים נופלים מיד לידי המרצחים הנאציים שהיו מוצאים אותם ,בלי שהיות, להורג.

בהתחלת יוני 1944, בחצות הלילה, נפרצו השערים של משקי הכפר, גם של זה, בו הסתתרו היהודים בעלית הגג. ההיטלריסטים הכניסו טנקים ותותחים נוספים. והיהודים שבעלית הגג, נשמתם יוצאת מרוב פחד... עם שחר, בהציצם מבעד לסדקי הלוחות שבעלית הגג, הם ראו את החיילים הנאציים חופרים חפירות, מותחים קווי טלפון ומסירים גגות מעל הבתים מסביב. עוד מעט ויתקרבו אל דיר החזירים, שם הם רובצים בעלית הגג, אחוזי אימה.

„במשך כל היום — מספר עכשיו מלץ — לא באה אלינו האשה הנוצריה. התכוננו למוות... אבל למחרת בבוקר באה הגברת הלמיובה. היא הביאה לנו אוכל, וכמו דרך אגב הפליטה: התפללו היום לאלוהים, כי אנו כולנו אבודים...

אבל קרה נס מופלא. כל בתי הכפר פורקו. הנאצים השתמשו בלוחותיהם לצורך הסוואת החפירות. רק בבית אחד בלבד, ביתה של פרנצ'ישקה הלמיובה, בו השתכנו הקצינים הנאציים, לא נגעו. וליד הבית נשאר גם עומד על תלו דיר החזירים, בו הסתתרו חמישה עשר יהודים, אשר כל הזמן פרפרו בין החיים והמוות.

ולפתע יום אחד עלתה האשה הנוצריה האצילית לעלית הגג אל היהודים — „ניצלתם!" — בישרה לנו את הבשורה הגדולה — „בעלי הברית פתחו בחזית שניה באירופה. הלילה יוצאת מכאן כל הדיביזיה הנאצית, מעבירים אותה לצרפת להלחם נגד בעלי הברית".

מיד לאחר מכן, ראו היהודים המסתתרים, דרך הסדקים שבעלית הגג שהנאצים מפרקים הכל ואורזים את ציודם. „עוד באותו לילה — מספר כעת מלץ ראינו את השערים נפתחים. הנאצים הסתלקו עם כל ציודם. סוף סוף יכולנו לנשום כאנשים

חופשיים. כפי שהנך רואה, אנו ניצלנו, בעקיפין, הודות לפלישת בעלי הברית לנורמנדיה".

חמישה עשר היהודים שניצלו בנס, מתגוררים כעת בארצות הברית ובמדינת ישראל. ביניהם נמצאים גם אשתו של מלץ ובנו שהוא כעת רוקח; כ"כ אחיו של מלץ ושתי אחיותיו. אחת מהן היתה אז עם ילדתה, שהיא כיום כבר נשואה.

בין חמישה עשר היהודים שהסתתרו בעלית הגג של דיר החזירים, היה גם הרופא הידוע מסוקל, דוד קינדלר עם אשתו ושני ילדיו. ד"ר קינדלר מתגורר כעת בישראל והוא יושב ראש של אירגון יוצאי סוקל. בין המסתתרים בעלית הגג היו עוד יהושע קראם עם אשתו וילדו והם גרים כעת בלוס־אנג'לס.

פפה רוטנברג (מביט ביק) *

קורות חיי בעת הכיבוש הגרמני

סוקל, יום א' בשבת, 23 ביוני 1941.

ליל יוני רוגע הופרע ע"י רעמי יריות הארטילריה. תחילה נדמה כי אלה הם אימוני צבא, אולם מיד שמעתי מפי אמי את המלה: „מלחמה", ועם שחר ראיתי את יחידות הסיור הראשונות של הגדודים הגרמניים בהכנסן העירה. הייתי עדיין בגיל שבו לא הערכתי מה פירושה של מלחמה ואיזה תוצאות ליהודים תגרום התפרצות הבארבארים הגרמניים. ברם, כבר למחרת היום הייתי עדת ראייה לאופן בו התייחסו הגרמנים אל השבויים הרוסיים, כי מבלי להתחשב באמנה הבינלאומית, רצחו אותם ביריות בשטח בית הקברות הקתולי.

החיים שלנו בעירנו השתנו כליל. בלי שהיות יתירות החלו הגרמנים ב„אקציות" נגד סטודנטים ובעזרת המשטרה האוקראינית שאורגנה מיד, אספו והוציאו להורג את הקרבנות הראשונים, ביניהם את שכנינו: את יעקב וליאון הוניג, יחזקאל קלנר, דב פלקר וקיל. ימים אחדים אח"כ הוצאה פקודה לפיה על כל הגברים, בגיל 16—65 להתיצב בככר השוק ומביניהם הפרידו 400 איש, משכילים ברובם, שהומתו אחר כך בצורה שלא נודעה לעולם. אז נרצח גם אחי דוד ביק. על היהודים נאסר להופיע ברחוב בלי שיענדו סרט על זרועם, היה זה סרט לבן ועליו „מגן דוד" בצבע כחול. אורגן ה„יודנראט" וממנו יצאו פקודות, לפי דרישת הגרמנים, למשלוח הנוער שלנו לעבודות הקשות ביותר. העובד קבל מידי נותן העבודה את כרטיס החיים. אני, אחותי הקטנה ממני, בת 14 שנים, וכן קבוצת נערות התחלנו לעבוד בביח"ר ללבנים. לשנו אותן והובלנון במריצות לשריפה וכך בצענו עבודה אשר, לפנים, נעשתה בידי איכרים גברתנים. היינו שם אך ורק בנות בגיל מ־14—17 שנים. המנהל שלנו, רוטה, גרמני קשיש היה, בהשוואה לאחרים, איש לא רע;

---

* נולדה בסוקל ב־30.1.1926.

הוא הרשה לנו לאסוף לפת בשדה, אבל זה קרה רק כשמצב רוחו היה טוב עליו. הלפת ערבה לחכנו כמעדני גן־עדן, כיוון שהרעב החל כבר להציק לנו בצורה חריפה.

כעבור זמן קצר גורשנו מביתנו ותחתנו נכנסה לגור משפחה אוקראינית. כיוון שהייתי פועלת טובה קבלתי מידי רוטה חדרון בביח״ר ללבנים ובו התגוררתי עם משפחתי: אמי ושתי אחיותי. אבי נפטר בהיותי עדיין פעוטה בת שלוש.

כיוון שהדירה היתה מחוץ לעיר היה באפשרותה של אמא להחליף עם האיכרים חפצים תמורת צרכי מזון וע״י כך שפר במקצת גורלנו. ברם, אידיליה זאת היתה זמן קצר בלבד, כי פתאום פרצה ה„אקציה״ הראשונה. מתוך ידיעות שהגיעו מערים אחרות ידענו מה הסכנה הטמונה ב„אקציה״; כי הדבר החשוב ביותר — זה מקום מסתור טוב, ובאמת, הספקנו להסתתר במקום מחסה העשוי בין צבורי לבנים. בחדרנו נערך חפוש, ואנו החזקנו בידיים מעוותות אשר ביד רעותה כשמענו את שיחותיהם של הגרמנים ושל המומחה בשם אנדרס „פולקס־דויטשה״, אשר עזר לגרמנים בחפושם.

ה„אקצה״ ארכה יום תמים. בלי קשיים מרובים אפשר היה לחטוף את מכסת הקרבנות שנשלחו לבלז׳ץ. איש לא ידע לאן הוא נוסע. לא חסרו אז לבבות שבורים; הרבה בני נוער שהאמינו בגורל חייהם, הלכו באומץ לב לעבודתם, אולם בדרך אליה נחטפו וצורפו אל המשלוח.

הרוחות נרגעו קצת בעיר למרות שלא חלף יום בלי קרבנות. את הלחם קבלנו לפי כרטיסים; כניסה לחנות מכולת היתה כרוכה בסכנת מוות.

תוך זמן קצר העלו הגרמנים רעיון יותר מוצלח: כדי לרכז את כל היהודים הקימו גיטו לתוכו דחסו לא רק את יהודי סוקל אלא גם את יהודי העיירות והכפרים הסמוכים. בגיטו היסורים, בה״א הידיעה: רעב, עוני וטיפוס.

חיי בגיטו

עבודתי בביח״ר ללבנים נסתיימה. הוקצה לנו חדר בגיטו. קבלתי רשיון מעבר והתחלתי לעבוד כעוזרת־בית אצל איש „גיסטפו״ בשם לוקאי. הייתי מסדרת את דירתו, מתקנת את גרביו, מצחצחת את נעליו, שלעיתים מוכתמות בדם. הוא היה כמו כלב איום. תכופות ראיתי את נשפיותיהם, אבל לי אסור היה לנגוע בדבר מאכל כלשהו. קרה שהיה מציב על השולחן מעדנים שונים, אבל בפחדי שמא אין זה אלא פח כדי להפילני בתוכו לא העזתי לנגוע בשום דבר, אולי רוצה הוא להעמיד בנסיון את יושרי? לו נתפתיתי היה הדבר עולה לי במחיר חיי. אחרי גמר העבודה הייתי חוזרת לגיטו כשאני רעבה ועיפה.

לא ארך הזמן וגם שם נאלצתי להפסיק את עבודתי; נאסר בכלל כל היהודים לצאת מהגיטו. בגיטו שרר רעב כבד. לפני המטבח הציבורי ולפני בתים אחדים נתמשכו תורים ארוכים של ילדים מזי רעב, ומושיטים את ידיהם בבקשם לחם ומרק דל. כתוצאה מהרעב והצפיפות פרצה מגיפת טיפוס. עשרים איש ליום, ואף יותר מזה, היו נופחים את נשמתם, וגויותיהם נזרקו בערמות על גבי עגלות והובלו לקבר אחים. אלה שנותרו בחיים דמו לצללים. תכופות נערכו חיפושים בדירות וכל חולה שנמצא בהן נרצח לעיני משפחתו.

עד היום איני יכולה לשכוח את התמונה המזעזעת ליד בית מגורי בגיטו. איש גסטאפו שיכור נטפל לבחור יפה וחסון הנק בראונשטיין מלבוב, שנשא לאשה נערה מסוקל בשם פפה סלפטר. הנק לא השכיל לבצע את פקודתו של הגרמני והלה שלף את אקדוחו וירה בראשו של הנק שנפל אפרקדן ארצה. עמדתי המומה תחת הרושם האיום וראיתי איך רוח החיים מסתלקת ממנו, איך גופו מתמתח, איך קופאות שפתיו שאך לפני רגעים נעו בקלילות, ואיך הוא מוטל כפסל מלא יופי — עוד קרבן אחד מקרבנות הגיטו שלנו.

כל אחד מבין אלה שנותרו בחיים רצה לחיות, האמין בנסים, ולפעמים יכולת לראות ברחוב קבוצות אנשים מתלחשים על הגאולה הקרובה. הבשורה הזאת עשתה לה כנפים במהירות בגיטו ותושביו האמינו שעוד מעט־קט יבוא קץ ליסורינו. אבל הם נסתיימו לאו דווקא בצורה כפי שהאמינו. במפתיע פרצה „אקציה" שניה, ובעזרת המשטרה היהודית, הפעם, בלי כל קושי, חטפו את מכסת האנשים. לא עזרו היללות והתחנונים — ברכבות נשלחו לבלז'ץ.

וגם את ה„אקציה" הזאת עברתי עם משפחתי כשאנו מסתתרות במרתף עמוק. יו"ר ה„יודענראט", נלכד בזמן הבריחה ונורה הוא ומשפחתו. את מקומו כיו"ר תפש המהנדס שוורץ, אלא שהוא לא יכול היה וגם לא רצה לבצע את התנאים שהציגו הגרמנים, ולכן גם הוא נספה כעבור זמן קצר. הוא גר לפנים, בשכנותנו.

הקיץ היה נהדר, רצינו כל־כך לחיות! השמש האירה לכל היקום, רק לא לנו. עננים כבדים כיסו את שמינו, התקווה היתה לאשליה.

אחרי שבעה חדשי ענויים בגיטו פרצה שוב „אקציה", כשהיא אינה מותירה הפעם כל תקוה לאיש מאתנו; מרתפים ומקומות הסתר לא עמדו לנו הפעם. כל יהודי, אחת דתו למות, כי הפעם חייבת העיר סוקאל להיות „יודנפריי".

המוות המשפיל המתין לכל אחד מאתנו. במכוניות משא הובלו היהודים אל מחוץ לעיר, מאחורי בי"ח ללבנים, שם נאלצו להתפשט מכל מלבושיהם ונורו ממכונות־יריה, והם נופלים, בעוד רוח־חיים באפם, לתוך תעלות עמוקות שנחפרו לצרכי המלחמה, בעת הכבוש הרוסי בשנת 1939.

ושוב הסתתרתי, ביחד עם משפחתי, בתוך מקלט העשוי עמוק בתוך האדמה, ולמזלנו, הגרמנים לא גילו אותנו. רבצנו שם שלושה שבועות, מאגר המזון אזל, בגיטו לא נראה כמעט איש, פרט לגויים בוזזים. היה הכרח להחליט משהו. המשטרה היהודית הסתובבה עדיין בגיטו ומהם הוברר לנו כי אין כל אפשרות של בריחה, לוולין, שם נמצאה עדיין קבוצת יהודים עובדים. כיוון שגדרות התיל לא נשמרו עוד החלטנו להסתלק בלילה מהגיטו. אשה פולניה, מכרתה של אמי הבטיחה לה להסתיר אחת מאתנו, החליטה אמי לשלוח אותי אל הפולניה. „ואולי, לפחות אחת מבנותי תשאר בחיים..." אמי ואחיותי יצאו ברגל לדרך, כשפניהן מועדות לוולין. אכזבתי היתה ללא גבול כששאלה הפולניה האם יש ברשותי הרבה כסף ובקבלה תשובה שלילית ממני פקדה עלי להסתלק מביתה. החלטתי לשים פעמי לוולין מבלי שיהיה לי מושג כלשהו איך ובאיזו דרך. בלילה חזרתי שוב אל הגיטו, ארזתי עוד חבילה קטנה ובלילה שלאחריו יצאתי לדרכי מן הגיטו. לא ידעתי

באיזה כיוון עלי ללכת. הקשתי על דלת ביתם של מכרים פולניים — מורי לשעבר, שהתגוררו בוולובקה. הם האכילוני והראו לי את הדרך שהובילה דרך יער. התקדמתי בלילות והסתתרתי בשעות היום, וכך, אחרי נדודים במשך ימים אחדים — ורק בעזרת השם בוודאי — הגעתי לעיירה פוריצק שבוולין. נותרה שם עוד קבוצת יהודים עובדים גברים ונשים. דברו אלי בחוסר רצון רב, כי כל מצטרף נוסף הווה בשבילם מכשול, לכן היתה שמחתי ללא גבול כשפגשתי שם את אמי ואת אחיותי מסתתרות בגורן. איש לא דאג להן ולכן עלי — כבעלת תושיה בין כולן — היה להחליט משהו. אחרי הפצרות רבות נתקבלתי לקבוצה וגם אחיותי קבלו עבודה אצל איכרים. אחת רעתה פרות והשניה סרגה אפודות. אמי היתה אתי. הגרמנים, כמעט שלא נראו, את הענינים ניהלו האוקראינים ששאפו לייסד אוקראינה עבור עצמם. הם ארגנו כנופיה בשם „בנדערובצי״ עם בנדערא בראשם, ואנו, קבוצת יהודים קטנה עבדנו בשבילם. יחסם אלינו היה כיחסם של הגרמנים והייתי עדה לכך:

לילה אחד רצחו עשרים משפחות פולניות בקרוב, ואת היהודים אילצו לקבור אותן. כעבור זמן קצר הרגשנו שאין להם חפץ בנו, ויום אחד צוו עלינו להתייצב עם כלי העבודה על המגרש כדי לשלחנו למקום אחר. הייתי כבר מנוסה בתחבולותיהם לכן הפצרתי במשפחתי שנברח. נותר לנו לילה אחד בלבד כדי לסכם את הדבר. בינתים הצטרפו אלינו כמה תושבי סוקל, ביניהם: משפחת מרגוליס, מונק ליידר, לושיק דונר, לוניה פרייר, רבקה פודר עם ילדיה, אולם משום מה איש לא נחפז לברוח. התאספנו רק 16 נפש ובלילה ברחנו ליער. כל הנותרים שהתייצבו במגרש, כמצווה, הומתו ביריות.

בשעה שהגענו ליער בקרה אמי אצל אחותי הקטנה, אך מכיוון שידעתי מה הגורל הצפוי לנו בכל רגע, מסרתי לאיכר שהתגורר בסמוך ליער, קצת חפצי ערך והוא הביא אלי ליער את אמי. כעבור יומיים שלחתי להביא את אחותי, אולם לא זכיתי לראותה עוד. גינה היקרה נורתה בדרך. היתה זו המכה המכאיבה הראשונה עבורי ועבור אמי. מתי נהרגה אחותי הגדולה — לא אדע. אמרו לי שבאיביץ׳ה.

ביער

חורף קשה שרר בדצמבר 1944. הצטופפנו כלנו יחד בתוך בונקר חפור עמוק באדמה. המים והמזון אזלו. הפרשנו שלג כדי להפכו למים, והגברים היו יוצאים בלילות לגנוב תפוחי־אדמה מתוך הערמות, וכך חיינו שלושה חדשים. בתנאים כאלה מלאה לי שנת חיי היפה ביותר: שנתי השמונה עשרה. קבלתי במחנה 1 או 2 תפוחי־אדמה, כלומר מנה יומית שלמה. 16 פיות הצמידו נשיקות על מצחי.

ברם, יותר מן הרעב, הציקו לנו הכנים; בעיקר כיני בגדים, שאכלו אותנו חיים ממש. הן התרבו למיליוניהן. ימים שלמים היינו מתגרדים ושורטים את בשרנו עד דם.

ולמרות הכל קנן בלבנו יצר החיים. המשכנו לחיות, אם אפשר היה לקרוא לזה חיים. חכינו לגאולה, שהלכה, אכן והתקרבה. עד שפעם אחת יצאו שני בחורים לכפר כדי להשיג תפוחי־אדמה והם נתפשו שם. שעה לאחר מכן נתגלה הבונקר שלנו. אני נמצאתי

על פני השטח כי המתנתי לחברים שבוששו לחזור כשפתאם הבחנתי באנשים מתקרבים ובידיהם רובים. החילותי לברוח כשניצוצות־אש רושפים סביבי, ורק לאחר שיצאתי מן היער — היה זה ב־13 בפברואר 1944 — הבחנתי כי אני לבושה בחולצונת דקיקה, חצאית ישנה ועל רגלי נעלי איכר גדולות. חסרת נשימה התיישבתי ורק עכשיו הבנתי כי אמי נשארה בבונקר. הייתי כמאובנת, ברם, הפחד מפני המוות ניצח ושוב נסיתי להציל את חיי. פתחתי בנדודים, וכשעור רגלי השתפשף בתוך הנעלים הגדולות, חלצתי אותם והלכתי יחפה בשלג. כל חזותי עוררה תשומת לב, האנשים הסתכלו אחרי ובוודאי חשבוני כמטורפת. נכנסתי לאחד הבתים, ולמזלי היו דייריו בפטיסטים — פולנים. כמובן שבדיתי ספור כי הנני פולניה מוולין, כי האוקראינים רצחו את הורי, כי שמי קרישיה שולרובסקה (לפנים היתה לי חברה בשם זה), אולם הפעם לא הצלחתי להוליכם שולל. הם הכירו כי הנני יהודיה, אבל כיוון שהבפטיסטים אנשים טובי לב הם, אכסנו אותי במשך יומיים, נתנו לי מים לרחיצה, אוכל ובגדים וכן זייפו מסמך זמני שאני שומרת עליו עמי עד היום הזה, וכך, בוטחת יותר בעצמי יצאתי שוב לדרך. הפצעים שברגלי המשיכו להפריש מוגלה. שאלתי לרופא והפנוני אל רופאת הכפר. הגב' ריכנסקה שקבלה אותי לבדיקה בשמעה את הספור הבדוי שלי כי הנני פולניה מוולין, קבלה אותי כבת שלה. בהיותה קתולית אדוקה, הייתי גם אני נאלצת להתפלל ולכרוע ברך. בכפר פשטה במהירות השמועה כי מתאכסנת בו נערה חדשה, והבחורים החלו לנגן בגיטרה שירי אהבה מתחת לחלוני. המיטיבה שלי היתה מלאת גאוה בטווס, בשעה שלבי פרפר בקרבי, עד שיום אחד הכיר אותי סטודנט אחד אשר למד, בעבר, בגימנסיה בסוקל ופרץ בצעקות כי הנני יהודיה. הרופאה שלי סילקה אותי מיד מביתה. הלכתי אל כפר קטן שנשרף ובו הסתתרתי זמן מה. משם הגעתי לורנז'. שוב שיחק לי מזלי ומשפחה אוקאינית עניה מאד קבלה אותי אצלה. הכינה מקום מסתור בעלית־הגג של הגורן ושם החביאו אותי. ומכיוון שבעצמם לא היה להם מה לאכול, היו לא פעם, שוכחים אותי. היו אלה שלושה חדשים איומים, חודשי רעב ובדידות. תכופות חלמתי על לחמניות טריות, על לחם ועל מים. התאוויתי בכל לבי לאכול לחם לשובע ולשתות מים לרוויה ולא פעם אחת בלבד. החברה היחידה שלי היו העכברים שנברו בשערותי, הסתכלו בהם, התחלקתי עמם בלחם שהובא אלי לעתים רחוקות.

שמחה ויאוש, לסירוגין, השתלטו עלי ב־20 ביולי 1944 בראותי את החיילים הרוסיים ואני איני מסוגלת לעמוד על רגלי הזבות דם ומוגלה.

נודע לי כי ד"ר קינדלר נשאר בחיים. הזמנתי כרכרה שתביאני אליו. הוא קבע כי מצבי הרעוע הוא תוצאה של רעב, ושהוא ישתפר עם חלוף הזמן. זמן מה הייתי נאלצת להלך בעזרת קביים, ברם, מצבי החל באמת להשתפר. היתה לי זאת הפעם האחרונה לראות את עיר מולדתי ואת ביתנו שלנו שנעשה זר לי ואנשים זרים גרים בו. בלב דואב מהרתי לעזוב את העיר.

שוחררתי ב־20 ביולי 1944.

אמי נספתה ב־13 בפברואר 1944.

אריה פאַם *

אין אַ דייטשן אַרבעטס־לאַגער

איינס פון די עיקרדיקע מיטלען, מיט וועלכע עס האָבן זיך באַנוצט די היטלעריס־טישע רוצחים, כדי צו רעאַליזירן דעם טייוואָלישן פלאַן פון טאָטאַלער אויסראָטונג פונעם יידישן פאָלק, איז געווען די צוואַנגס־אַרבעט. די שקלאַפן־אַרבעט איז געווען דער ערשטער עטאַפּ פון דער פאַרניכטונגס־אַקציע. אונטער דעם מאַנטל פון אַרבעט האָט מען אָפּגענאַרט די יידן, כדי אַריבערצופירן זיי אין די גאַז־קאַמערן. אויפן גאַנצן געביט פונעם געוואַל־גוועלטן־מעכטיקן רייך זענען אין פאַרשידענע פונקטן פון לאַנד געשאַפן געוואָרן אַרבעטס־לאַגערן, דערביי זענען אויך אַנטשטאַנען אונטערנעמונגען, אַזוי גערופענע „אַרבעטס־געמיינשאַפטן", וווּ יידן האָבן געאַרבעט פאַרן דייטשן מיליטער.

נישט אַזוי לייכט איז געווען צוגעלאָזט צו ווערן צו אַזאַ אַרבעט. אָפט האָט מען געמוזט גוט באַצאָלן, ביז מען האָט באַקומען אַרבעט אין אַזאַ אונטערנעמונג. אין די געטאָס האָט געהערשט אַן אַלגעמיינער גלויבן, אַז אַזאַ אַרבעט, אַפילו אין די שוועריסטע באַדינגונגען וועט אָפּראַטעווען פון אַן אויסזידלונג, פון טויט...

אַזעלכע אַרבעטס־לאַגערן זענען אויך געשאַפן געוואָרן אין די גרויסע גיטער, אַזוי גערופענע „ליגענשאַפטן", וואָס זענען נאַציאָנאַליזירט געוואָרן דורך די דייטשע אָקופאַנטן. אין איינעם אַזאַ לאַגער אין סיקאָלער קרייז, אין וואָליצא קאָמאַראָווא, האָט געהאַט דאָס „מזל" צו באַקומען אַרבעט דער שרייבער פון די שורות. פאַרוואָגלט האָט מיך דאָרט אַהין דער גורל נאָך עטלעכע חדשים פריער, איידער עס איז אין דעם דאָזיקן גוט געגרינדעט געוואָרן אַן אַרבעטס־לאַגער. איך בין נעמלעך שווער קראַנק געוואָרן, און כדי אָפּצוהיטן מיך פון אַן אַקציע, בעת וועלכע קראַנקע יידן פלעגן זיין דער ערשטער קרבן, האָט מיר מיין משפחה פאַר שווער געלט פאַרשאַפט אַ שטעלע אַלס אַ גערטנער אין דער דאָזיקער „ליגענשאַפט" אין וואָליצאַ קאָמאַראָווא, וואָס איז געלעגן 30 קילאָמעטער פון סיקאָל.

אין דעם דאָרטיקן אַרבעטס־לאַגער, וואָס איז אַנטשטאַנען צו פרילינגסצייט 1942, איז אַלס דירעקטאָר באַשטימט געוואָרן אַן אוקראַינער, אַן אויסוווּרף פון סיקאָל, באַגדאַן סיסאק, אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט, ווי איבריקנס אַלע אוקראַינער. ער האָט מיך צוגעלאָזט צו דער אַרבעט מיט גרויס וויידערווילן און דאָס נאָר אַ דאַנק דעם קרייז־לייטער פון דער „ליגענשאַפט", דעם אינזש. טשוזשאַק, פון וועמען ער איז געווען

---

* נפטר געוואָרן אין חודש אָקטאָבער 1966 אין ישראל.

אפהענגיק און ביי וועמען מיין משפחה איז דאס געלונגען פאר גרויס געלט אויסצופועלן פאר מיר די דאזיקע באשעפטיקונג.

מיין קראנקהייט האב איך געמוזט פארשווייגן, ווייל דאס וואלט מיך תיכף דיס־קוואליפיצירט און איך וואלט פארלוירן מיין פאסטן. מיט אלע כוחות האב איך טאקע געמוזט האלטן פארבארגן די אנפאלן פון יסורים און אין אזא צושטאנד האב איך אנגעפירט מיט א געוג גרויסער געשטנערייַ־ווירטשאפט.

2

מיט דעם צונעמען יידן צו דער ארבעט האט מיין שעף באצוועקט א דאפלטן ציל: ראשית כל — א ביליקע (כמעט אומזיסטע) ארבעטס־קראפט, און שנית, האט דער אנבליק פון יידן, וואס זענען צוזאמענגעפאלן און נישט אויסגעהאלטן צו שווערע און ביטערע ארבעט, געזעטיקט זיין חיה׳ש שנאה צו יידן.

מיט קיינעמען האט ער נישט געהאט דעם מינדסטן מיטגעפיל, נישט מיט פרויען אדער יונגעטשקע נאך מיידלעך און אפילו נישט מיט זיינע באקאנטע פון פאר דער מלחמה. אלע באשעפטיקטע ביי אים יידן האט ער אריינגעזעצט אין אן אומטעטיקער שוין בראנפן־ברענערייַ (גאזשעלניצ), אין א בשותפותדיקן זאל, וווּ עס האבן געהערשט שרעקלעכע סאניטארע באדינגונגען. איך בין געבליבן אין א שטיבל, וואס איך האב באקומען צוגעטיילט נאך אין אנהייב פון איבערנעמען מיין ארבעט אבער דער שעף מיינער האט מיר דאס עפטערס פארגעוואַרפן און אויסגעדריקט זיין וווּנש, איך זאל אריבער אין בנין פון דער גאזשעלניצ.

מתחילה האבן די פרויען פונעם לאגער געארבעט ביי מיר אין גארטן און איך אלס לייטער פונעם גארטן האב ארויסגעגעבן גרינצייג פאר דער לאגער־קיך. אבער נאך עטלעכע וואכן האט זיך דאס געענדיקט. דער הער סיסאק, ועלכער האט געווויינט אינעם פאלאץ פונעם פריערדיקן גוט־באזיצער און איז איצט געווען דער אומבאשרענק־טער הערשער איבער וואליצא קאמארווא, האט אפגעשאצט די אויסגיביקייט פון דער ארבעט אין גארטן אלס א נישט־געוגנדע — מיט אנדערע ווערטער: ער האט נישט געוואלט, אז איך — א ייד — זאל האבן די אויפזיכט איבער דער ארבעט פון די פרויען אין גארטן. ער האט טאקע אוועקגעשיקט די יידישע פרויען צו דער ארבעט אויף די פעלדער און אויף זייער ארט אין גארטן האט ער געבראכט אוקראַיניש פרויען פון דארף.

3

די יידן, וואס זענען אלס ארבעטספעיקע אהערגעשיקט געווארן אין אונדזער ארבעטס־לאגער, זענען פון אנפאנג געווען נאך ענלעך צו מענטשן. אבער דא, ביי שרעקלעך מאגלהאפטער דערנערונג, דחקות און עלנד — האבן זיי שוין איצט אויס־געזען ווי אויסגעדארטע און אויסגעמאטערטע אביונים, פון וועמענס מלבושים זענען געבליבן נאר שמאטעס.

אַן אוקראַיניש־ער גלח (סיסאקס אַ פריינט) האָט אַמאָל באַמערקט, אַז דער קויש מיט גרינצייג, וועלכן עס פלעגן פון מיר באַקומען צווישן יידישע פרויען פאַר דער לאַגער־קיך, איז עפעס „צו פול" אַנגעלאָדנט. (ירקות זענען געווען דער אייניציקער שפייז־אַרטיקל אינעם לאַגער און יידן האָבן דאָרט נישט באַקומען צוגעטיילט קיין ברויט און קיין פעטס). זינט דעמאָלט איז מיר פאַרבאָטן געווארן אַרויסצוגעבן פאַר יידן גרינצייג און די דאָזיקע פונקציע האָט איבערגענומען דער שעף אַליין.

די גרינגשעצונג און דערינערונג פון מענטשלעכן כבוד האָט דערגרייכט זייער הויכפונקט, וען אויפן פאָלווארק איז דערשינען אַ נייער מושל, דער „הער פאַרוואַלטער", וועלכן סיסאק האָט אַהערגעבראַכט פון יענער זייט בוג און האָט אים איבערגעגעבן די אויפזיכט איבער די באַשעפטיקטע אינעם פאָלווארק אַרבעטער. ער איז געווען אַ פאָליאַק — אָבער אַ זעלטענער סאַדיסט. מיט בלינדער טריישאַפט פלעגט ער דערפילן אַלע תאוות און באַפעלן פונעם שעף — דעם עקלהאַפטן אויסווורף סיסאק.

איצט האָט זיך פאַר די יידן באַוויזן אַ נייע שטראָף — דאָס שלאָגן. דער „הער פאַרוואַלטער" האָט תמיד געטראָגן ביי זיך אַ קאַנטשיק, וועלכן ער האָט באַנוצט נאָר לגבי יידן. וויי איז געווען צו דעם ייד (מאָן אָדער פרוי), וואָס איז געבליבן הינטער־שטעליק אין פאַרגלייך מיט דער אַרבעט פון די קריסטלעכע אַרבעטער פון דאָרף — אָדער, וויר עס האָט נישט געקאָנט צוליב אַ קראַנקהייט שטעלן זיך צו דער אַרבעט.

דער קאַנטשיק פונעם פאַרוואַלטער האָט אַזאַ אומגלויקלעכן ייד פאַרפאַלגט אַנהויבנ־דיק פון דער פריטשע אין דער גאָזשעלניע ביז צום זאַמלפלאַץ פון די אַרבעטער.

און טראָץ די דאָזיקע אַזוי שווערע און אוממענטשלעכע באַדינגונגען, איז מען פון לאַגער נישט אַנטלאָפן. האָט דאָך קיינער פון אונדז נישט געהאָט ווהין צו אַנטלויפן. קיינער פון אונדז האָט נישט געווסט, אַז ס׳איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט אויפצוהאַלטן זיך אינעם אַרומגערינגלטן פון פיינטלעכער באַפעלקערונג וואַלד. אין שטאָט אַריין איז מען נישט געלאָפן, ווייל עס זענען אַנגעקומען פון דאָרט גרויזאַמע און דער־שיטערנדיקע ידיעות, צווישן אַנדערע וועגן באַן־טראַנספאָרטן קיין בעלזשעץ, אין וואָס מיר האָבן דעמאָלט נישט געגלייבט.

4

סוף זומער 1942 — באַלד נאָכדעם ווי ס׳איז אין סיקאָל געשאָפן געווארן דאָס געטאָ — האָבן זיך אַנגעהויבן די שוידערלעכע דעפאָרטאַציעס פון די יידן פון די אַרומיקע אָרטשאַפטן. טאָג־טעגלעך זענען אינעם שמאָלן סיקאָלער געטאָ אָנגעקומען נייע טראַנספאָרטן דעפאָרטירטע יידן.

אינעם חודש סעפטעמבער 1942 איז געפאַלן דער גורל אויף די יידן פונעם לאַגער אין וואָליצאַ קאָמאַראָווא. אַ גרופע פון 13 יידן פונעם דאָזיקן טראַנספאָרט איז געלונגען צו אַנטלויפן. אינעם וואַלד, ווו זיי האָבן געוואָלט זיך אויסבאַהאַלטן, האָבן זיי אָנגע־טראָפן אויף אַ באַנדע באַנדעראָווצעס. די אוקראַיניש־ע רוצחים האָבן אומברחמנותדיק

אויסגעמאַרדעט די וואַליצער יידן אַ חוץ צוויי פון זיי, וואָס זענען אַנטלאָפן און האָבן זיך געראַטעוועט. דאָס זענען געווען: אהרון טיפענבאַוער, איצט אַ לאַנדווירט אין הרצליה, און ראובן לאנעס, וואָס ווויגט היינט אין קובאַ.

דעם שרייבער פון די שורות איז געלונגען צו פאַרשאַפן זיך אַ קריסטלעכן געבוירן־שיין און אין די ערשטע טעג פונעם חודש סעפטעמבער 1942 בין איך אַנטלאָפן קיין זולקווע. אַלס אַרישער גערטנער האָב איך באַקומען אַרבעט אין דער „ליגענשאַפט" „וואַלאַ וויסאָצקאַ". שפעטער, וען ס'איז מיר דאָרט ענג געוואָרן, האָב איך־זיך אַריבער־געכאַפט קיין לעמבערג, וווּ איך האָב געפונען באַשעפטיקונג אַלס אַן אַרבעטער אין די שטאָטישע גערטנערייען.

רוזינר מרים
(מבית אייזן מושקה)

זכרונות מתקופת סבלות ויסורים

לזכרם של הורי בנימין ולאה (לבית לבגוי) אייזן ז״ל;
לזכרם של אחותי נינה (מנוחה) ז״ל,
ולזכרם של יצחק לבגוי ז״ל — אחי אמי;
ברוניה בריה ז״ל — אחות־אמי ושתי בנותיה.

נולדתי בסוקל, אבל משחר ילדותי התגוררתי בבורק הסמוכה לטרטקוב. למדתי בביה״ס העממי בטרטקוב ולאחר סיומו עמדתי בבחינות כניסה לבי״הס התיכון הממלכתי בסוקל. מבין 35 תלמידים היינו 6 יהודים: 4 נערים ושתי נערות, מהם נשארו בחיים אני ושמואל קינדלר.

בסוקל התגוררתי אצל הורי הזקנים מצד אמי. שנה אחת אחרי בואי הצטרפה אלי אחותי הצעירה יותר נינה ושנתיים מאוחר יותר עזבו הורי את בורק (טרטקוב) ועברו לגור בסוקל, בה התגוררנו ברחוב מרים הקדושה מס. 3 עד־פרוץ מלחמת העולם השניה, כלומר עד ספטמבר 1939. ביום פרוץ המלחמה ברחנו לבורק. אבי, דודי דוד ועוד גברים אחדים מטרטקוב, ביניהם שרולק לינסקר, ברחו מפני הגרמנים אל הגבול הרוסי, ב־13 בספטמבר, ערב ראש השנה. ימים אחדים לאחר מכן נכנסו לעיר הרוסים במקום הגרמנים. שבועיים אחר כך חזר אבי, כל רכושנו הולאם, אך היות ויחסיו של אבי עם הפועלים היו טובים לפני המלחמה, הוא נתקבל כעת כפקיד בטחנתו הוא באילקוביצה, הסמוכה לסוקל.

כך חיינו כשנתיים ימים, עד לחודש יוני 1941, בו פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה. עכשיו החלה אימת הגיהנום. ביום 29 ביוני 1941 הכריזו הגרמנים על רשום גברים יהודים מגיל 16 עד 60. אבי, כרבים אחרים הלך להתייצב לרשום זה, ומאז לא

ראיתיו. בסוקל נלקחו אז כ־400 יהודים ואיש מהם לא חזר. השמועה הכללית אמרה כי נורו בקרבת בית החרושת ללבנים. מכאן ואילך נשארתי עם אמי ועם אחיותי הצעירה. אני נתתי שעורים פרטיים ואחותי עבדה בביח"ר למי־סודה של משפחה אוקראינית ידועה, בשם נאבוז'וקוב. בסתיו 1942, בעת ה„אקציה" הראשונה ברחנו, ביחד עם משפחת בריה אל היער ליד פוטוז'יצה, בו הסתתרנו שני ימים ולילה אחד ואח"כ חזרנו אל דירתנו בסוקל. אחרי ה„אקציה" הזאת נקבע הגיטו בסוקל, בו רוכזו כל היהודים.

ב־28 באוקטובר 1942 בוצעה „אקציה" שניה. אנו הצלחנו להסתתר במקלט, אולם קלגסי הגסטאפו גילו אותנו ואילצונו לרוץ אל תחנת הרכבת, שם הטעינו אותנו לתוך קרונות עבור בהמות. מאה אנשים נדחסו בכל קרון עד כדי מחנק. לא היה מקום אפילו כדי עמידה. האשנבים הצרים נחסמו ע"י לוחות עץ וסורגו ע"י חוטי תיל. הרכבת זזה בחצות. מיד עם צאתה מהתחנה נגשו נערים בני 15—14 לפעולה: עקרו את הלוחות־העץ ואת חוטי־התיל מעל החלונות והחלו לשכנע אותנו ולהורותנו איך לקפוץ מהרכבת הנוסעת. לדבריהם, הם כבר נצלו פעם אחת בדרך זו. ואז פנתה אלינו אמנו במלים, שעד היום מהדהדות באזני, כאילו אך כרגע זה הושמעו: „ילדותי האהובות והיקרות! לאן זה אני מובילה אותכן? מה יאמר על כך אביכן לכשיחזור הביתה ולא יפגוש אתכן"?

ליד קריסטינופול נעצרה לפתע הרכבת ולאזנינו הגיעו קולות ירויות. הלילה היה בהיר ואנשי הגסטאפו, המלווים אותו, הבחינו באנשים הקופצים מהרכבת. הם רדפו אחריהם ותפשום, ציוו עליהם לעמוד ליד ערמות־קש ורצחום בירויות. ע"י מעשה רצח זה חשבו להרתיע את הנותרים מלנסות לברוח. אך ללא הועיל, כי, אך זזה הרכבת ממקומה והבחורים חזרו על נסיונותיהם לברוח. אמי נזכרה פתאום, כי אשה פולניה, מן המכירות שלה מהעיירה בורק, מתגוררת בפודמבצה, ולכן החליטה כי עלינו לקפוץ מהרכבת בקרבת אוהנוב ולהסתתר אצל האשה הפולניה. וכך היה. קילומטרים אחדים לפני תחנת אוהנוב, קפצה, הראשונה מבין קרובינו, הנקה לבגוי (הורוביץ), אשתו של יצחק — אחי־אמי. אחריה קפצה אמי, ובסוף אני ואחותי. נדברנו, כי אחרי הקפיצה, נתקדם אחת לקראת רעותה. ואכן, בצענו את התכנית. את נינה המסתתרת בתחנת הרכבת גילינו בעזרת הפקיד התורן, שהכיר את אבי, והוא גם יעץ לנו לשכור עגלה כדי להגיע עוד לפני עלות השחר, אל פודמבצה. הדבר הצליח רק בחלקו, כי בדרך נפגשנו עם אחת מתושבות סוקל אשר ספרה לנו, כי לא הרחק מכאן שוכב פצוע הדוד יצחק לבגוי, אשר בקש להודיענו על כך. מובן מאליו שבלי להרהר ירדנו, אני ואשתו, מן העגלה והלכנו לחפשו, אולם לא הצלחנו לאתרו. אמי ואחותי המשיכו בינתיים אל פודמבצה. כעת לא נותר לנו אלא להגיע שמה ברגל.

בהכנסנו לכפר ניגש אלינו אוקראיני צעיר כדי לבדוק את זהותנו והובילנו אל הנהלת הכפר. מזכיר הכפר טלפן לאוהנוב אל מפקדת הגסטאפו, בהודיעו כי נעצרו על ידיו יהודים, אשר ברחו מהמשלוח שהובל לבלז'ץ. בינתים, בנצלי את שליטתי הטובה

בשפה האוקראינית, קשרתי שיחה עם המזכיר ובקשתיו לרחם עלינו ולהצילנו. כך ישבנו עד הערב, כשעצבינו מתוחים להתפקע, אולם אנשי הגסטאפו לא הגיעו. בשעה 7 בערב הבטיח לנו מזכיר המועצה לעזור לנו. הוא קיים את הבטחתו, כי אחרי סגירת המשרד הוליך אותנו אל ביתו של איכר אחד והפציר בו שירשה לנו ללון במתבן, בהבטיחו, שעם שחר, יבוא לקחתנו. וכך נכנסנו אל המתבן, רועדות מקור ורעבות, אם כי הרעב לא הציק לנו. כל הלילה כמעט לא עצמנו עין, כשמחשבות סובבות סביב גורלה של אמי ואחותי נינה. קרני השמש הראשונות שחדרו לתוך המתבן עוררו אותנו. פתאום ניגש מישהו אל שער המתבן ופתחו. לעינינו נגלה האוקראיני הצעיר אשר הוליכנו אמש אל המועצה הכפרית. הנקה לבגוי לחשה אלי: „מושקה, אבדנו, בוודאי יוציאנו כעת להורג ביריה". התקדמנו צעדים מספר והנה פגשנו את המזכיר אשר הוביל אותנו אל אחת המשפחות היהודיות בכפר, בהבטיחו כי לא יארע לנו כל רע. אצל המשפחה הזאת התארחנו מעת־לעת, ובשבת, 30 באוקטובר היינו נאלצות לעזוב את פודמבצה. תכניתנו הקרובה היתה להגיע במהירות האפשרית אל העיר רבה־רוסקה, בה התגוררו דודי. יצאנו לדרך כשלפנינו 30 ק"מ. תחילה עברה הדרך בתוך היער ולאחר זמן מה, בהגיענו לכביש, בא לקראתנו אכר בעגלתו אשר נעתר לבקשתנו והסיע אותנו לרבה־רוסקה. דודתי הנקה שפל (מבית אייזן) התגוררה כבר אז בגיטו. בהכנסי לשער הבית נתקלתי בדודי שמואל (אחיו הצעיר של אבי) ובדודי קונרד שפל. בראותי את שמואליק נפלתי לתוך זרועותיו כשמגרוני מתפרץ בכי מעוות שהחניק בי כל מלה. במצב זה הוליך אותנו לדירת הדודים, מקום שם נרגעתי קצת כעבור זמן־מה והיה באפשרותי לספר לו את כל הקשיים שנערמו לפני עד אשר הגעתי אליהם. כמו כן אמרתי לו שאינני יודעת מה גורלה של אמי ואחותי. דודתי לא היתה בדירה כי הסתתרה ביחד עם בתה הרמה־פולה בת ה־9 בקסרקטין של הצבא הגרמני. לעת ערב חזרו שתיהן הביתה, כשדודתי סובלת מחום גבוה. למחרת טלפן שמואליק אל משפחת נבוז'וקוב בסוקל, כדי לברר מה גורל אמי ואחותי, ובאמת התברר ששתיהן חזרו הביתה.

מכיוון שלדודתי היה חום גבוה מאד, הוזעק רופא שקבע טיפוס הבטן ואמר שלדעתו, הכרחי לאשפז אותה בבי"ח. באותה תקופה לא היתה זאת מן הבעיות הקלות, אולם, הודות למאמציו הגדולים של הדוד קונרד הצלחנו להעבירה לבית־החולים, בו נרשמה כבר לפי ניירות „אריים" בשם אהפיה קוסטיוק. הדוד קונרד ראה אותה מפעם לפעם מבעד לחלון, כי בהיותה שוכבת במחלקה למחלות מדבקות, לא הורשה להתקרב אל מיטתה. ימים אחדים לפני ה„אקציה" האחרונה ברבה־רוסקה נלוותה אלינו דנוטה, אשר נפשה יצאה אל אמה החולה ורצתה לראותה לפחות מבעד לחלון ביה"ח. היתה זאת להן פגישתן האחרונה ואפשר לומר — פגישת־פרידה. כי מאז אותו רגע לא נתראו בחיים.

דנוטה היתה ילדה בעלת כשרונות ונמרצת, היתה תלמידה טובה, ולבה טוב עד בלי גבול. רחמיה נכמרו על עניים ולעתים תכופות היתה מוציאה מהבית דברי אוכל

ומגדנות, כדי לחלקם בין ילדים עניים — ובאלה לא היה מחסור, כי ברבה־רוסקה כונתה אז עיר „הקפצנים", כלומר אנשים כמוני, שקפצו מרכבות שהובילו יהודים למשרפות בלז'ץ.

כל התקופה הזאת נהלתי את משק ביתה של דודתי, עד ה־8 בדצמבר 1942, כשפרצה ה„אקציה" האחרונה. ביום התחלת ה„אקציה" באנו בריצה לתוך המקלט שהוכן מבעוד מועד וצויד במשקה וקצת מזון. היינו כ־30 איש עם הילדים. לאסוננו ארכה ה„אקציה" ימים אחדים, ומלאי המזון אזל, ובעיקר חסרו מים לשתיה. לכן היו הגברים שבינינו, בחשפם עצמם לסכנות חמורות, יוצאים בלילות ומביאים מהדירות כה מה שניתן להביא.

סבלם של הילדים היה גדול ביותר. היתה בינינו אם עם תינוק בן שנה, אשר מרר תכופות בבכי, וכדי להרגיעו היתה משקה אותו כהל, אשר בסופו של דבר אזל גם הוא. בפחדה פן בכיו של בנה הפעוט יגלה אותנו — חנקה אותו!

ב־13 בדצמבר 1942 נתגלה מקלטנו ואנו הוצאנו אל הרחוב. בצאתנו מתוך החור בו הסתתרנו אל אור היום, ראיתי הרבה אנשי גסטאפו ושוטרים גרמניים. אחד מהם שאל לקורנרד־שפל ולשמואל אייזן. שניהם התיצבו מיד ואז נמסר להם כי הם דרושים בתור מומחים. האנשים הנותרים רוכזו בצד. ברגע זה הסתער דודי קורנרד כמטורף והודיע כי אם משפחתו לא תצטרף אליו הוא ילך עם כולם. הוא הורשה לגשת אלינו ולהצביע מי הם בני משפחתו. בצורה זאת הציל לעת־עתה את בתו דנוטה, אותי כבתו השניה ואת הנקה לבגוי (מבית הורוביץ) כאשתו. הנותרים שבקבוצה שלנו הובלו להשמדה.

מכאן הובילונו אל בית הכנסת. בדרכנו נתקלנו בפצועים רבים ומתים שהתבוססו בדמם. בבית הכנסת פגשנו עוד אנשים אחדים. למחרת נלקחו הגברים לעבודה. הנשים והילדים נצטוו לחכות לפקודות נוספות. לפני הצהרים נלקחנו לבית מרחץ, בו עברנו חיטוי, ומשם העברנו למחנה־קרנטינה ברוטה שבקרבת רבה־רוסקה. הגברים, לעומת זאת, נשלחו מיד למחנה־עבודה. היינו כארבעים נשים, היה אתנו רופא אשר מדד לנו את החום שלוש פעמים ביום. כל מי שחלה בינתיים הועבר מיד לצריף אחר — וידוע היה כי אחת דתו — להשמד. כעבור יומיים הוגנב אלי, ע"י פולני אחד, פתק מאת שמואליק, בו כתב לי כי עלי לדאוג מעכשיו לדנוטה, כיוון שאביה, כלומר קונרד־שפל, נורה ונרצח ב־15 בדצמבר 1942. מובן מאליו שלא סיפרתי על כך לדנוטה, אבל, מסכנה. ליבה ניבא לה משהו, כי לא פסקה מלשאול אותי מדוע אין אביה מבקר אצלה לרגעים חפצה לברוח מהמחנה כדי לחפש את אביה ואת אמה. אני הייתי מקבלת כמעט כל ערב פתקים מאת שמואליק. פעם כתב לי כי נודע לו על כי הדודה (הנקה אייזן) ברחה, כנראה מבית־החולים ונמצאת בלבוב.

ב־31.12.1942 בבוקר, בשעת מדידת החום ע"י הרופא, הראה המדחום כי חומי עלה, והיות והתגלו אצלנו מקרי טיפוס הבהרות, נפל חשד המחלה גם עלי. אבל שיחק לי מזלי והושארתי בין הבריאים. באותו יום הודיעו לנו כי בשעות אחה"צ יגיע אובר־שטורמפירר גזימק עם אנשי הגסטאפו כדי לקחת, כפי הנראה, את כל החולים. וכך היה.

בדיוק בשעה ארבע אחה"צ הגיעה חבורה גדולה של אנשי גסטאפו עם גזימק בראש. כל החולים הועלו על מכונית־משא, והנותרים צוו לצאת מהצריפים ולהסתדר בשתי שורות בחצר. גזימק ניגש אלינו, בהעיפו בנו את מבטו הרצחני פקד שכל הנשים העומדות לימינו יעלו על המכונית. הנותרות, החל ממני, חזרו אל הצריף. גורלן המר רצה שבת־דודי דנוטה שפל והנקה לבגוי יעמדו לימינו וכך נחרץ גורלן להשמדה. אינני יכולה לשכוח את צעקותיהם ובכיים של האנשים האלה שהיו דחוסים במכונית, ובפרט דמותה של דנוטה הקטנה, אשר נפנפה אלי את כפה הילדותית וצעקה „פה! פה! מושקה שלי, היי שלום" — אינה מרפה ממני.

רצוצות נכנסנו לצריף, כשצעקות ויללות של יקירינו, שנעקרו מתוכנו לפני רגעים אחדים, מהדהדות באזנינו.

החום אצלי, כפי שכבר הזכרתי, עלה בהתמדה ולבסוף חליתי בטיפוס הבהרות. הרופא המקומי טיפל בי באופן מיוחד, הזריק לי זריקות והגיש לי תרופות, אבל יחד עם זה, השאיר אותי כל הזמן בין הבריאים. ב־13.1.1943 קבלתי פתק וכסף מאת שמואליק. הוא הודיעני כי עלי להיות מוכנה, בו בערב, לבריכה מהמחנה. לפי המוסכם, ימתינו לי מחוץ למחנה שני פולנים, אשר יסיעוני ללבוב אל דודתי. כבר מזמן היה מוכן בידי דרכון „ארי" על שם יבורסקה מריה, אשר דודה הנקה השיגה עבורי.

ובאותו ערב, חלשה ועם חום, בעודי מחזיקה בקושי מעמד על רגלי, ברחתי ללבוב. בעת הנסיעה ברכבת, הרביתי לחשוב איך ומה לומר לדודה, אשר תוך ימים ספורים אבדה את בעלה ואת בתה, והיא, מבלי לדעת את גודל אסונה, ציפתה בקוצר רוח לפגישה עם יקיריה.

טרגית ביותר היתה הפגישה בינינו. בראותה אותי הבינה מיד את הכל. ספרתי לה הכל, והמסכנה והרצוצה נאלצה להשלים עם מר גורלה.

כעת החלו חיים חדשים, חיי פחד ומגור, בעיקר בגלל היותי בלתי חוקית במשך תקופה ארוכה. בעלת הבית, אצלה התגוררה דודתי, לא ידעה כלל על קיומי. כל היום רבצתי מתחת למיטתה של דודתי, שם גם אכלתי ככלב, ורק ללינת לילה הייתי עולה על מיטתה.

על תקופת שהותי בלבוב ויציאתי לגרמניה ע"ס ניירות „אריים" על שהותי בגרמניה במחנה־עבודה, על שחרורנו ע"י הצבאות האמריקניים כתבה במפורט דודתי הנקה כהן (מבית אייזן) אתה חייתי כל אותה התקופה.

ב־13.7.1949 עליתי ארצה. כעבור שנתיים נודע לי כי אמי לאה אייזן ואחותי נינה נרצחו ע"י הגרמנים שעות אחדות לפני כניסתם של הרוסים לסוקל.

לאה באומל

מ ג ט ו ס ו ק ל

בשנת 1941 נכנסו אלינו הנאצים והתחילו לשרוף את הבתים ולהרוג את יושביהם היהודים.

בעלי נתן בן יוסף יאלקה ז"ל מצא את מותו ביריה מידי הנאצים. אני נשארתי עם 3 ילדים קטנים ללא בעל וללא קורת גג; ובלב שבור התחלתי לנדוד. עברתי יערות ושדות ובדרך פגשתי את „הבנדרובצים". הם שאלו אותי: „מי את ולאון את הולכת?" עניתי שאני אוקראינית וחוזרת סוף־סוף לביתי לאחר שהרוסים גרשו אותנו ועכשיו אלהים עזר לנו והגרמנים באו ואנחנו יכולים לחזור הביתה. ברכוני לשלום ונתנו לי ללכת. וכך לאחרי הליכה של 7 ק"מ ביערות ושדות הגעתי לסוקל. בשנת 1942 הוקם גטו סוקל והתחילו לקחת את היהודים לעבודה. לאחר שבועיים נערכה לפתע ה„אקציה" הראשונה שבה שכלתי את בתי שרה בת ה־11. הטרנספורט הועבר לתנורי באֶלזיץ. ואני ושני ילדי הסתתרנו על עלית גג של דוד מינצס ולפנות ערב עלתה לעליה גב' בושביץ עם תינוקת בוכיה שהוצאה ממקלט ללא ברירה. התינוקת מצמא ורעב בכתה ובכתה והאם לא יכלה להושיע. אז שמע הגיסטפו את בכי התינוק ועלה לגג וקרא: בואי, בואי, והוסיף ושאל האם ישנם עוד יהודים שמה. „אינני יודעת" — ענתה אמי והתחננה לפניו: „תן לי לחיות" — והושיטה לו טבעת זהב, יהלום ושעון זהב. הוא ענה: זה לא משנה, אם לא היום, אז מחר בין כך את כל היהודים צריכים להשמיד. ועלי הוא דרך ולא הרגיש שזה גוף בן־אדם. אחרי חיפושים מצאו שם עוד עשרים איש שהלכו כצאן לטבח. בבוקר התחילו שוב לקחת אנשים לעבודה. אותי לקחו לעבודה אצל הגסטפו. הייתי מחוץ לגטו ויכולתי להביא קצת מזון לילדים. היו אנשים שמתו מרעב.

ד"ר קינדלר ורעיתו בשלו אוכל וחלקו לאנשים והיה מנחם אותי כל זמן שיהיה לי — יהיה גם לכם. לאחר תקופה — נהיה „יודען פריי". אני ושני ילדי ואחותי ברחנו והתחבאנו על עלית גג שבור. „היודען פריי" ערך שלוש יממות; ילדי כבר היו כחולים וראתי כי נשימתם כבר נפסקת. הפעם התחלתי לבכות ולהתפלל: „אלהים, תעשה נס ותוריד קצת גשם" — וראה, זה פלא, וגשם החל לרדת. הוצאנו את הפיות ונפשנו חיתה. ובמוצ"ש הסתיים ה„יועדן פריי". ביום הראשון עשו הנאצים נשף גדול והשתכרו. ובתוך המהומה ירדנו וברחנו ליערות ושם אבד לי ילדי השני צבי, ובזה אני מסיימת חלק מהטרגדיה שלי על גטו סוקל.

ברוך בן צבי הלוי לעוויטעס

„זכור את אשר עשה לך עמלק"

החל מיום א' בשבת, ה־22 באפריל 1941 * שמענו את ירית־התותחים הראשונה שכוונה אל סוקל, מבוהלים זינקנו ממיטותינו. הבינונו כי גורלנו נחרץ.

תוך בהילות גדולה מאד התלבשנו כולנו מיד, אני, אמי ז"ל, אחי הקטן ואחותי (המתגוררת כעת בישראל) ועזבנו את הדירה. ברחוב שררה תבהלה איומה... התרוצצות של יהודים נחרדים, אשר עזבו, גם הם, את דירותיהם.

ברם, לא חלף זמן רב והצבור החל, בריצה, חוזר לדירותיהם... גם אני ומשפחתי נעלמנו מיד מהרחוב.

לפתע נדמו יריות־התותחים... קול של ירית־רובה, ומיד אחריה זעקה — יבבה של אשה, קטעו את השקט מטיל־האימה.

כפי שנודע לי אחר־כך, קמה בהלה ברחוב בגלל הופעתם של החיילים הגרמניים אשר כבשו את העיר, וע"י רצח־ביריה של נער יהודי, הם פתחו את מעשי־הרצח הפליליים שלהם, כלפי האוכלוסיה היהודית חסרת־הישע.

הנהלת העיר עברה לידי האוקראינים, והגרמנים מינו בתור ראש־העיר את העו"ד טומאשק, אשר הטיל את מוראו על העיר בעזרת מיליציאנטים אוקראיניים, החבושים בכובעים כחולים בעלי פסים צהובים. פעולתם העיקרית היתה לחטוף יהודים ולמסרם לידי הגסטאפו. ההמון האוקראיני החל, מבלי שהופרע בכך, לשדוד חנויות ומחסנים השייכים ליהודים.

עוד ביום הראשון חטפו את בנו של הרב ר' אברהמ'לה. בנו הקטן רץ אחריו בבכי קורע לב. הפושעים האוקראינים לקחו עמם גם את הילד.

כ־100 יהודים נחטפו במשך אותו יום. ביניהם חברי: מאיר מייזלס, שלום פודהורץ וישראל, בנה של מרים.

למחרת, ביום ב', התפרצו המיליציאנטים לתוך בתי היהודים וגרשו את כולם מתוך דירותיהם, בצוותם עליהם להתאסף ב„טארגוביצה". שם נאלצו היהודים להסתדר בשורות ולהמתין עד אשר הגיעו התליינים הגרמניים, בלוויתם של צלמים עם מצלמי־תיהם. אלם מטיל מורא שרר בעת שהחלה הסלקציה. האוקראינים היו מצביעים על מי

---

* הגם אני מאמץ את זכרוני, כדי למסור בזכרונותי, בדיוק האפשרית את כל השמות והתאריכים שיש להם שייכות לקורות אותי בגיהנום הנאצי — בכל זאת אינני בטוח האם לא טעיתי במקרים מסוימים, ואת הקוראים הסליחה. (ב. ל.)

לצאת מהשורה ולהתיצב בצד... האוקראיני הסנדלר אנדרושקה הוציא מתוך השורה את הסנדלר היהודי שמעון הוט, והוליכו אל אנשי הגסטאפו והסתודד אתם במשך רגעים. הרוצחים הגרמניים הבינוהו — ומטר מכות אכזריות ניתח על כל גופו של הסנדלר היהודי. האוקראינים סחבוהו, כשהוא מעולף למחצה ושותת דם, אל המקום בו עמדו היהודים שנבחרו כבר בעת הסלקציה. גורל טרגי זה נפל בחלקם של כ־400 יהודים. אחרי הסלקציה, את הנותרים מבין היהודים החזירו לדירותיהם. מאוחר יותר נודע לנו באיזו צורה מסמרת שיער השמידו הרוצחים הגרמניים את כל הקבוצה של 400 היהודים. הם הובלו אל המילבנה שמאחורי העיר, על הכביש בכוון לטרטקוב, ושם נורו כולם למוות.

ביום השלישי גזרה חדשה... להתיצב בעיריה לעבודה. אני צורפתי למחלקת הטלפונים בבית הדאר, מקום שם עבדו כבר, כנושאי־מכתבים, שלום פודהור ויוסל'ה בנו של המלמד. בבית הדאר עבדו גם פולנים, אתם הייתי ביחסים טובים. ובמיוחד הייתי בידידות גדולה עם פועל פולני מהמחלקה הטכנית, בשם ראדצקי. תודות לעבודה זו קבלתי את כרטיס־העבודה הדרושים, ושלוש עד ארבע ככרות לחם ליום, שעליהן ממש, קיימתי את כל משפחתי בחיים.

עיקר עבודתי היה ברחוב ליד חוטי הטלפון. כך ניתנה לי האפשרות לראות, במו עיני, את מעשי־האכזריות האיומים מצד האוקראינים, בשעה שתלשו את זקניהם של היהודים, או התעללו והכו מכות־רצח את אחינו ואחיותינו היקרים.

2

עבודתי בדאר ארכה עד ליום בו נפתח הגיטו בסוקל. תוך שעות אחדות נאלצנו כל התושבים היהודיים של הרחובות העיקריים בסוקל לעבור לתוך השטח הצר שנקבע כגיטו. קשה לתאר במלים את המהומה ואת סבלם של היהודים שהובילו בעגלות פרימיטיביות את המעט כל הבית שלהם... רושם מזעזע עשתה השורה הארוכה של כרכרות... רושם מזעזע עוד יותר עשו האמהות הנושאות את פעוטותיהן בזרועותיהן...

עכשיו גם נסתימה עבודתי בדואר. לפי דברי חברי החדש לעבודה ראדצקי, התכוננו הגרמנים לקבל לידיהם את הנהלת הדאר, ולכן יעצני למצוא מיד עבודה אחרת. גם הפעם שיחק לי מזלי. מכיוון שלפני המלחמה עבדתי בבית־דפוס בכריכת ספרים, נתקבלתי עכשיו לעבודה בבית דפוס שמנהלו היה בולק, אותו הכרתי עוד בזמן עבודתי במרכזת הטלפונים.

הרבה עזרו לי להסתדר בבית הדפוס החברים זישע הורביץ, חתנו של וינר קרויצר אשר עבד כבר שם ביחד עם יהודים אחדים כמו הרשל גולדברג, פינק באומן, הרמן מאיר, נכדיו של לייב גלזר, ואחרים. באותו בית־דפוס הודפס אז העתון האוקראיני: „ווייליקה אוקראינה", שהיה זקוק למספר רב של גלופות אשר אני חרטתי בעץ. חוץ מזה עסקתי גם בכריכת ספרים שהודפסו שם. מעבודתי זו הייתי שבע־רצון ביותר משום שלא שלחוני כל יום לעבודה אחרת.

ברם, לא ארך הזמן, ולעבודה בדפוס סודרו שוליות אוקראיניים ועלינו הוטל ללמדם את המקצוע. מיד הבינונו מה פירוש הדבר. בית־הדפוס שוכן בככר השוק, בבנין בו היה בעבר בית המשפט. מבעד לחלונות יכולנו לראות את המתהווה בגיטו. שמענו את קולותיהם ואת יללותיהם של היהודים המעונים.

קשה לתאר את חיינו בתוך הגיטו. 10—15 איש בחדר אחד... על הרעב הגדול עוד אפשר להתגבר, כי בתמורת כסף רב הובריחו מצרכי מזון מהכפרים הסמוכים.

מסוכן יותר היה הטיפוס, מגיפה אשר שכנה בכל חדר כמעט. הרופאים לא חסכו כוחות, ובמסירות נפש עשו את המאמצים הגדולים ביותר כדי לעזור ולהקל על המחלות, בהופיעם מיד אצל החולה, לאחר קריאה לעזרה. לדאבון־לב, לא הרבה יכלו לעזור, כי חסרו התרופות הפשוטות ביותר. אני עצמי חליתי בטיפוס־הבהרות... הרופאים פאליק, מסינגר ובאבאד ביקרו אצלי מדי יום ביומו.

3

כעבור כמה חדשים ערכו הרוצחים הגרמנים, בעזרתה של המיליציה האוקראינית, „אקציה" בממדים גדולים יותר בגיטו. שוב הובלו אל מחנות המוות יהודי סוקל החפים מפשע. הוחל בבנית בונקרים בגיטו... עמוק בתוך האדמה... גם אני התחלתי לבנות בונקר כזה עבור משפחתי. ביום עבדתי קשה בבית־הדפוס וסבלתי רעב... ובלילה חפרתי בשארית כוחותי...

הדאגה החמורה שנתלוותה לעבודה זו היתה הרחקת האדמה שנחפרה, מבלי להשאיר שום עקבות, כדי שגם משלנו לא ירגישו ולא ישערו כי בונים כאן בונקר... כן... גם מפני מנוולים שלנו היה הכרח להזהר, כי, לדאבוננו, היו גם כאלה.

בגיטו פשטו שמועות כי הגרמנים מתכוננים לעריכת „אקציה" גדולה, לדפורטציה טוטלית של יהודי סוקל. בהלה רווית מורא השתלטה על היהודים בגיטו. הפחד לאחר את האפשרות למצוא מיסתור בבונקר שהלך ונבנה, עורר מתיחות עצבים נוספת. וכשד"ר פאליק בישר לי שהלילה יוצא לפועל המצור, ירדתי מיד אל הבונקר שלי, את אחי היקר מצאו הגרמנים בתוך הדירה. הוא לא הסכים שיתפשו אותו... הוא קפץ מבעד החלון... מרוסק אברים נשאר מוטל, ללא רוח־חיים, על מרצפות הרחוב.

1800 יהודים, בערך, נחטפו והוגלו בעת ה„אקציה" הזאת בתוך הגיטו סוקל. למחרת היום חסרו כבר בבית הדפוס הוריו של שושקע הורוביץ, הרשל גולדברגר... דאב הלב... אבל העבודה נמשכה... המשכנו לרעב... וכדי להבטיח עוד יותר את עצמנו נגד הגלייה, חפרנו עמוק יותר את הבונקרים.

מיד לאחר „אקציה" רצחנית זו הובאו, לתוך הגיטו של סוקל, משלוחי יהודים מעיירות הסביבה, כגון: ראדז'יכוב, סטוינוב, וויטקוב נובי. הצפיפות בתוך הגיטו נעשתה ללא נשוא. עינויי הרעב התגברו בצורה איומה. שוב פשטו שמועות כי בקרוב תערך אקצית־הגלייה נוספת בתוך גיטו־סוקל, אני התקדמתי את ירידתם לבונקר של בני משפחתי. קשתה הפרידה... עליתי מהבונקר וטשטשתי את פתחו ע"י פיזור אדמה.

אני הסתתרתי בתוך חדר קטן שבעלית־הגג של הבית בו שכן קודם בית־המשפט. אתי ביחד הסתתרו שם עוד יהודים נוספים, אשר עבדו אתי בבית הדפוס.

היינו ערים כל הלילה... עם ההתחלה הבחנו כי כל הגיטו הוקף ע״י המיליציאנטים האוקראינים. כבר בשעות הבוקר הראשונות החלה המלאכה האכזרית... מכל חדר... מתוך כל פינה הם הוציאו, בלי רחם, זקן וצעיר... מתוך עליית־הגג ראינו את הרוצחים מוליכים את אחינו ואחיותינו המבוהלים אל ככר השוק ומשם מובילים אותם אל תחנת הרכבת.

לפי מה שסופר לנו אחר־כך, רכבת מלאה שהוטענה יהודי סוקל, יצאה לבלז׳ק.

בערב, לאחר שירדה כבר אפלה עמוקה, עזבנו כולנו את חדר עליית־הגג... כל אחד רץ לביתו... צעדי הראשונים כוונו אל הבונקר בו הסתרתי את קרובי. תקוף פחד ובלב הולם בחזקה מיהרתי לגרוף את האדמה שהסתירה את פתחו של הבונקר. וראיתי את כולם... נרגש עד עומק לבי הוצאתי מתוך הבונקר את אמי היקרה, את אחותי, את דודתי פרל, את בן דודי ישראל מנקס עם שני ילדיו... כמה מלבב היה שוב להתראות עם כל בני משפחתי...

4

ושוב החלו החיים בסוקאל להתנהל בתוך סדרי הגיטו הרגילים. הדאגה העיקרית כעת היתה: להשקיט את הרעב.

ביום השלישי לאחר ה„אקציה״ הרצחנית שוב יצאתי לעבודה בבית־הדפוס. ליד שער הגיטו עמד כבר המיליציאנט האוקראיני, הוא היה כל פעם מלווה אותי עד בית הדפוס. בלילה, אחרי גמרי את העבודה היה אותו המיליציאנט מלווה אותי עד דירתי שבגיטו. מנהל בית הדפוס, בילקיב, היה תכופות מטיל עלי סידורים שונים בעיר... ניצלתי הזדמנויות אלה ובדרך הייתי קונה בחנויות מצרכי מזון שונים, ומבריח אותם לתוך הגיטו בשובי בלילה מעבודתי, ומחלק אותם בין בני משפחתי.

בעת ה„אקציה״ השניה להגלייה בגיטו סוקאל, הוגלו אשתו של אחי, אמה והילד שלה. תוך כדי נסיעה למחנה־המוות קפצה גיסתי מהקרון... היא ניצלה, ובריצה הגיעה, כל עוד כוחה בה, אל פטרצ׳יצה. שם נמצאו כבר אחי, ועוד יהודים אחרים, שהוסתרו ע״י בעל האחוזה והועסקו, ברעיית־עדרי האחוזה.

ברם, הגורל הטרגי לא פסח גם על קומץ יהודים זה. האוקראינים המקומיים תפשו אותם ומסרום לידי הגסטאפו. הם הוחזקו מספר ימים ואחר כך נורו למוות.

אחי עזב את העבודה וחזר לסוקל, בה נמצאו כבר יהודים שהוגלו מסטוינוב, הודורוב ומעיירות סמוכות אחרות.

משפחתי גדלה עכשיו, אחותי יטי וילדתה עברו אלינו לגיטו, והתגוררו אצלנו. בעלה ובנה נרצחו ביום־הפורים בשעה שהרוצחים הגרמניים חטפו 300 יהודים והוציאום להורג ביריה מחוץ לעיר.

מיום ליום גבר והציק לנו הרעב. יותר ויותר התפשטה בגיטו מגיפת הטיפוס.

היהודים מתו כזבובים. את המתים הובילו לבית הקברות בתוך ארגז גדול... ובדרך חזרה הובאה בו תבואה שנקנתה תמורת תכשיטים יקרי־ערך, תמורת כסתות, בגדים וחפצים אחרים.

את התבואה היינו טוחנים בעצמנו במשך לילות רצופים. „טחנת־קמח" כזאת לא היתה אלא שתי פומפיות־פח... מהקמח שהיה מעורבב בפירורי־פח היינו אופים לביבות.

5

כך התנהלו חיינו בדחקות, אימה ורעב. בבית־הדפוס הינו מסתכלים, כשעינינו דומעות, באוקראינים שעבדו אתנו, כשהם אוכלים לחם לשובע... לחם ממש, מקמח נקי. לא אחת התחננו בפניהם שיתנו לנו חתיכת־לחם... לעתים רחוקות... לעתים רחוקות מאד נמצא ביניהם, ולא אחד לפחות, שנמכרו רחמיו והושיט לנו פרוסת־לחם.

במשך כל החורף סבלנו והתענינו קשות בקור וברעב. אחרי פסח החלו להתפשט בגיטו שמועות, שהגסטאפו מחסל את הגיטאות בעיירות שבסביבה. דובר גם בוודאות כי אחרי חיסול הגיטו בבוסק, יוחל באקציות ההגלייה בתוך גיטו סוקל.

ושוב מהומה... בהלה בתוך הגיטו הצר בסוקל. ברעדה ובאימה, מתוך הרגשת אין־אונים המתנו לסוף המר שלנו... היינו מונים את הימים... את השעות. אחי אלימלך ספר למישהו בסודי־סודות, כי ברצונו להשיג אקדח כדי שיוכל לנקום את חייו ביוקר. לא עבר זמן רב והדבר נודע לקלגסי־גסטאפו. בלילה הוציאוהו שני אנשי־מיליציה יהודיים מתוך הדירה והוליכוהו לגסטאפו.

הכנות הגרמנים לפעולת הרצח העקובה מדם, לא נשתהו זמן רב. בוקר אחד עם שחר הקיפו המיליציאנטים האוקראיניים את הגיטו. אנו ידענו כבר מה פירוש הדבר. כל אחד התכנס בתוך מחבואו... החלה ריצה אל הבונקרים שהוכנו קודם לכן. הבונקר הקודם שלי, בו הסתתרתי כבר פעם אחת עם משפחתי, בעת האקציה האחרונה, היה חפור עמוק בתוך האדמה. גם עכשיו התחבאנו בו ובעצמנו טשטשנו את פתחו.

אגרנו קצת צנימים... מים... בתוך הבונקר התקנו בית־שימוש ואפילו צינור־אויר שהוביל עד ל„קלויז" ההושיאטיני, דבר שאיפשר לנו לקלוט משם את הנעשה ברחוב.

האקציה נמשכה הפעם שלושה ימים. במשך שבוע ימים שכבנו בתוך הבונקר, מנותקים מן העולם. כל משפחתי כמעט הסתתרה בו. אני ואמי, אחותי יטי עם ישראל, אחותי ריטה עם ילדתה... דודתי ובן דודי מנקס עם שני ילדיו. עם כל יום חולף פחת המזון... עם כל שעה חולפת גבר הפחד והיאוש.

בהרגישנו כי רגלי אמי צבות בגלל הרעב, התחלנו מיד לחשוב על נטישת הבונקר... על בריחה. אלא שלא ידענו... לאן נברח?... ובמי שרד עוד כוח וההעזה לכך?...

אני ושתי אחיותי והילדה הקטנה החלטנו לצאת לדרך. אמי לא היתה מסוגלת לזוז ממקומה... ישראל מנקס, בן דודי עדין־הנפש לא יכול היה להצטרף אלינו... אולם הוא יעץ לברוח. כשעינינו זולגות דמעות־שליש ובלב כבד נפרדנו מעם אמי שנשארה בבונקר

ובן דודי מנקס. יצאנו מהר מהבונקר, כיסינו את הפתח באדמה, חלצנו את נעלינו כדי שצעדינו לא יישמעו ויחפים יצאנו לרחוב.

דממה מטילת־אימה וחושך שרר סביבנו... התקדמנו רק צעדים מספר וכבר הגענו אל התיל הדוקרני אשר הקיף את כל שטח הגיטו. בעזרת צבת חתכנו את גדר־התיל. יצאנו מהגיטו והתקדמנו בריצה בכוון טחנת רויק. חושך היה עוד מסביב כשבתיה של סוקאל נשארו מאחורינו... ובחצותנו שדות הגענו לישוב פוטז'יצה... הלילה החוויר... הסתתרנו בתוך הקמה, אשר שבוליה היו כבר גבוהים באותה תקופה.

במשך כל אותו יום (היה זה יום א' בשבת) שכבנו בתוך הקמה, ורק לעת ערב יצאנו מתוכה ושוב שמנו לדרך פעמינו.

מטרתנו היתה הפעם להתאמץ ולהגיע אל כפר שתושביו איכרים פולניים. ידענו כי לא הרחק מן היער הגדול שראינוהו מרחוק שוכן כפר כזה.

מאוחר בלילה — היה זה כבר אחרי חצות, הגענו אל הכפר קומארוב. לא התמהמנו כאן אפילו רגע אחד. בכוחותינו האחרונים רצנו קדימה... מרחוק ניראו העצים הראשונים של היער... אבל, פתאום, מאי־שם הופיע בחור אוקראיני... לכשהרגיש בנו נעלם תיכף ומיד הופיעו אוקראינים רבים... הם הקיפו אותנו והחלו שואלים... מאין אנו ולאן פנינו מועדות. לא הסתרנו מהם את האמת ואמרנו להם כי ברחנו ממחנה גרמני ואין אנו יודעים לאן לברוח.

האוקראינים לא הסתירו את תשוקתם הגדולה לערוך חיפוש בבגדינו, ברם הקשיש שבהם ציווה עליהם להרפות מאתנו ולהרשותנו להמשיך בדרכנו. הוא עוד איחל לנו הצלחה בדרכנו הבאה. בצעדים מהירים התרחקנו מאותו יישוב אוקראיני. הדרך הובילה בתוך יער וממנו הגענו אל כפר אוקראיני אחר, יאסטשמבייץ, בו התגורר אוקראיני אחד שהכרתי מזמן.

היום כבר האיר בשעה שהגענו אל המכר האוקראיני שלי, אשר קבל אותנו בסבר פנים יפות. לבקשתי שירשה לנו ללון בביתו ולהסתתר בו עד רדת הערב, הוא מיד העמיד לרשותנו את האורווה ועוד הבטיח להביא לנו מאוחר יותר משהו לאכול. ובאמת, כעבור זמן לא רב הוא הביא לנו ככר לחם שלמה ומים. אחותי עם ילדתה עברה אל מכר אוקראיני אחר, וכך נשארתי רק עם אחותי השניה אדלה.

השמועה בדבר הסתתרותינו באורווה עשתה לה כנפים בכפר. קבוצת איכרים אוקראינים התפרצה לתוך האורווה ומיד, לאחר שגורשנו אל שדה פתוח, התאספו סביבנו כמעט כל תושבי הכפר... אולם, למזלנו, נמצאו בתוך ההמון האוקראיני צעירי כפר אחדים אשר הצילו אותנו ויעצו לנו להסתלק מיד מן הכפר.

באין ברירה, ובפרט לאחר שפשטו שמועות כי חיילים גרמניים ניראו בכפר, היינו נאלצים שוב לצאת לדרך הנדודים, מבלי שנדע אנה נלך.

המחשבות שהתרוצצו במוחי בדבר גורלנו הטרגי העלו בי רעיון לבקש עזרתו של אחד מצעירי הכפר אשר הציל אותנו אך לפני זמן מועט.

אבל היכן נמצא הוא כעת? איך נחפש את ביתו בליל־חושך זה?

זחלנו על ארבעתנו על פני השדות והאבנים עד אשר הגענו אל ביתו של אחד האוקראינים הצעירים... בראותו אותנו הוא, כנראה, הכירנו, כי לא שאל שאלות, רק הוליך אותנו אל הגורן שעמדה ליד ביתו, הציב סולם אל החדר שבעליית־גג וצווה עלינו לטפס למעלה.

במשך כל היום שכבנו שם תחת גג־פח שהתלהט תחת קרני השמש. רק בלילה עלה אלינו בעל הבית וספר לנו שחפשו אותנו בכפר, ושתושבי הכפר האוקראינים הכינו אפילו קבר בשבילנו... משום כך הוא הזהיר אותנו וחזר והזהיר שעלינו להסתלק מכאן, ובפרט שבביתו מתאכסנים אחיו עם כל משפחתו.

הלילה הזה לנו עוד בגורן ולמחרת ירדנו מעלית־הגג. ברגע זה ראה אותנו אחיו של בעל־הבית שלנו. כעת לא נותר בנו כל ספק כי אכן אבודים אנו. ברם, האוקראיני שהלין אותנו הרגיענו ויעץ לנו לא לזוז בכלל מהכפר... הוא הוליך אותנו אל האורווה ועלה אתנו אל עליית־הגג... שם הציע לנו מצע מחציר וקש והבטיחנו כי יספק לנו מזון. באותה עליית־גג חיינו בתנאים טובים באופן יחסי, כי מצילנו האוקראיני שלח לנו מצרכי מזון ומזמן לזמן היינו מקבלים ידיעות משמחות מהחזית הגרמנית־רוסית.

שנוי במצבנו חל לכשהופיעו בכפר ה„באנדרובצים", שונאים צמאי־דם של האוכלוסיה הפולנית ושל אותם אוקראינים ששיתפו פעולה עם הסובייטים. ה„באנדרובצים" שיתפו פעולה עם הרוצחים הגרמניים, ורדפו ועינו את היהודים בכל האכזריות שהיתה טבועה בהם.

אסון איום פגע באחותי יטי ובבתה בת ה־13, שהסתתרו בעליית־הגג ביתו של נכה אחד. במקרה הבחינו באחותי דייריו של הבית השכן ומסרו על כך למפקד ה„באנדרובצים". באחד הבקרים שלאחר מכן בעלות הנכה עם האוכל אל אחותי שבעלית־הגג, הוא מצא אותה ואת ילדתה ללא רוח חיים... שרועות בתוך שלולית דם... הנכה עדין־הנפש הוריד את הגויות והביאן לקבר ביער הסמוך.

עכשיו הזהירו אותנו גם בעלי הבית שלנו, כי עלינו לשמור על השקט בעלית הגג, ונוסף לכך הם הודיעונו בצער רב, כי לא יוכלו להגיש לנו שום אוכל, כל עוד ה„באנדרובצים" יתגוררו בתוך האורווה. היה זה לפני יום־הכפורים. הרעב החל לענות אותנו, אבל, למזלנו, עזבו ה„באנדרובצים" את הכפר ואנו יכולנו לנשום באופן חופשי יותר.

ברם, מיד החלו צרות חדשות. האיכרים האוקראינים המקומיים החליטו באסיפתם שיש לגמור עם ה„ז'ידים" שהסתתרו במחבואים שונים. האיכרים החלו לערוך חיפושים בעליות־הגג של אורוות והגרנות... וגם הפעם האיר לנו מזלנו את פניו. נגד בעל הבית שלנו לא הועלה כל חשד ולא נערך אצלו שום חיפוש. שוב ניצלנו.

כך התנהלו חיינו בחדרון שלנו שבעליית־הגג, עד אשר בא החורף, חורף קשה מאד. מלווה שלגים ורוחות. הקור והכפור היו כה עזים עד כי המים שבבקבוק שקבלנוהו לצרכי שתיה, קפאו לקרח.

6

החורף חלף תוך צרות וסבל. האביב עורר בנו תקוות חדשות. נצחונותיו של הצבא הסוביטי חיזקו בנו את האמונה כי הנה מתקרב ובא הסוף ליסורינו.

בחוסר סבלנות רב צפינו לידיעות מן החזית. לאזנינו החלו להגיע רעמיהן הראשונים של ההפצצות. יותר ויותר נשמע רעש המטוסים הסוביטיים אשר רדפו מן האויר את גדודי הצבא הגרמני... מבעד לפתח שבתוך הגג של עלית־הגג יכולנו לראות מה שמתרחש בחוץ.

בכפר גופא שרר שקט מטיל־אימה... נפש חיה לא נראתה. תושבי הכפר הסתתרו. בכפר נראו החיילים הסוביטיים הראשונים... שמחתנו לא ניתנה לתיאור... התנשקתי עם אחותי... הקץ לצרותינו... אנו משוחררים.

הראשונים שהביאו לנו את הבשורה המרנינה היו בעלי־הבית האוקראינים שלנו. הם הזהירונו שעלינו לא לרדת לעת עתה מעליית־הגג, כי האוקראינים המקומיים עלולים עוד לגרום לנו צרות. משום כך נשארנו עוד יומיים בתוך מחבואנו. אחר־כך נפרדנו בלבביות ממצילנו האוקראיני, ובדלת האחורית יצאנו מהגורן ושוב יצאנו לדרך. לאן?... לא ידענו זאת בעצמנו.

קשים היו צעדינו הראשונים... אולם ההכרה כי זכינו להגיע ולראות במפלה הנאצית, כי אנו חופשיים עכשיו, יצקה בנו כוחות חדשים... רצנו כמעט עד אשר הגענו לפודדז'ימיז'ש שכבר היתה בידי הצבא הסוביטי. החיילים הרוסיים נענו לבקשתנו והרשו לנו להצטרף אל היחידות הצבאיות שהמשיכו להתקדם. בדרך זאת הגענו לוויטקוב־נובי, בה פגשנו כבר יהודים אחדים.

לנו בוויטקוב, למחרת המשכנו לנסוע עד ראדז'יכוב בה שהינו ימים אחדים... לאחר שהחלפנו מעט כוח, המשכנו לנסוע עד אשר הגענו לסוקל.

קשה לתאר את אשר ראינו שם. חורבן איום... נמחה... נמחק ביתנו לשעבר... קירות ערומים בלבד נותרו בסוקל היהודית שלנו...

גיטל לינסקער

איינע פון די חסידי אומות העולם

...שוין גאַנצע 25 יאָר זענען פאַרבייַ — ווי מיר, יידן פון סיקאָל און פון דער נאָענסטער סביבה האָבן געלעבט אינעם געטאָ, אין ענגשאַפט, אָן אַ שום שטראַל פון האָפענונג אַרויסצובאַקומען זיך פונעם נאַצישן גיהנום. הונגער, נויט און טויט־שרעק זענען געווען אונדזער טעגלעך ברויט...

הפקר זענען מיר געווען... הפקר איז געווען אונדזער כבוד... אונדזער בלוט און

לעבן. יעדער אויסווּרף, סיי פון די נאַצישע רוצחים, סיי פון זייערע מיטהעלפער, די אוקראַאינער ימ״ש, האָט געוועלטיקט איבער אונדזער גורל.

געגוג איבערצוגעבן צוויי עפּיזאָדן, כדי צו באַקומען אַ בלאַסן באַגריף בנוגע דעם מצב פון די יידן אינעם געטאָ.

אָט... איז אין אַ פּינצטערער נאַכט אַ געסטאַפּאָ־רוצח פלוצים אַרייַנגעדרינגען אין אַ הויז אין געטאָ מיט אַ געשריי: „הויטע האָבע איך נאָך קיין יודען־בלוט געזוהען״ און באַלד האָט ער אַרויסגעצויגן אַ רעוואָלווער און אַוועקגעהרגעט און פֿאַרוווּנדעט אַ צאָל יידן. צו מאָרגנס דעם אַנדערן טאָג האָט זיך דער רוצח ווידער באַוויזן אין דעם זעלבן הויז אויסשרייענדיק דאָס מאָל: „הויטע בין איך געקאָמען צו געבן איינע גנאַדען־קוגעל דעם, ווער פֿאָן דען פערווּוּנדעטען נאָך לעבט״! — און ווי געזאָגט — האָט ער עס אויך תיכף מקיים געווען.

און איצט אַן אַנדער שוידערלעכער פֿאַקט וועגן אַ נאַצי, וואָס האָט זיך פֿאַרשטעקט הינטער אַ וואַנט און באַמערקט, ווי אַ ייִד קויפט אַ ברויט. מיט אַ חיהשער רוגזה איז ער צוגעלאָפן צום ייִד... אומברחמנותדיק געקאָפּעט אים מיט זיינע שטיוול, שרייענדיק דערבייַ: „וועז איך ניכט זעהע — קאָנסט דו אַלעס מאַכען, אַבער יעצט געהערט שאָן דיינע זעעלע צו מיר״ — און האָט אים דערשאָסן אויפן אָרט.

אַזוי האָבן מיר איבערגעלעבט צוויי אַקציעס, בעת וועלכע די דייטשע רוצחים האָבן אומגעבראַכט טויזנטער פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע...

די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ האָט נישט געלאָזט לאַנג אויף זיך וואַרטן. אין איינעם אַ טאָג האָט זיך פֿאַרשפרייט אַ ידיעה, אַז די דייטשע תלינים גרייטן זיך צו אַ נייער מאַרד־אַקציע. אַן אומבאַשרייבלעכע בהלה איז אַנטשטאַנען אינעם סיקאָלער געטאָ. אין אַ שרעקלעכער פֿאַניק זענען יידן אַרומגעלאָפן זוכן אַ אַהעלטענישׂ, אַ בונקער, אַ פלאַץ, וווּ זיך אויסצובאַהאַלטן פֿאַר דעם זיכערן טויט.

איך מיט מיינע צוויי קינדער (מיין גאָטזעליקן מאַן, מאיר לינסקער האָבן די רוצחים נאָך פֿאַר דער ערשטער אַקציע אומגעבראַכט) — און מיין גאַנצע פֿאַרצווייגטע משפּחה, האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין געטאָ אין הויז פון אונדזער זיידע, משה בוים ז״ל, וווּ מיר האָבן זיך אין קעלער אויסגעבויט אַ בונקער, אין וועלכן מיר פלעגן זיך אויס־באַהאַלטן בשעת אַ סכנה.

איצט אָבער זענען זיך אינעם דאָזיקן קעלער צונויפגעלאָפן אַזוי פיל יידן, אַז ס׳איז פשוט נישט מעגלעך געווען צו אָטעמען. דעריבער — זענעדיק אַ זיכערן טויט פֿאַר די אויגן, האָב איך פּעסט באַשלאָסן צו אַנטלויפן פונעם געטאָ מיט מיינע צוויי טעכטער. אפשר וועט גאָט זיך אויף אונדז מרחם זיין און מיר וועלן זיך אויף דעם אופן ראַטעווען.

נאָך פֿאַרן אויסברוך פון דער מלחמה האָט ביי מיר במשך אַ לאַנגע צייט געאַרבעט אַלס פלעגערין פון מיין קלענערער טאָכטער אַ קריסטין, טעקלאַ לאַשקיעוויטש. זי האָט זיך צו מיר און צו מיינע קינדער אַזוי צוגעבונדן, אַז מען האָט זי געהאַלטן אוּן ליב

טעקלאַ לאַשקיעוויטש

געהאַט ווי אַן אייגענע. בעת מיר זענען נאָך געווען אין געטאָ, פלעגט טעקלאַ אין געהיים צוקומען צו די דראָטן און בגנבה ברענגען אונדז אַ ביסל לעבנסמיטל, איינשטעלנדיק דערביי איר אייגן לעבן.

און ווען דער מצב אינעם געטאָ איז געווארן וואָס אַ מאָל ערגער, האָט זי אַזוי געזאָגט צו מיר: „אויב עס וועט, חס וחלילה, עפעס אייך געשען, וועל איך מיר אויך דאָס לעבן נעמען".

האָב איך טאַקע איצט בעת דער גרויסער בהלה אינעם סיקאָלער געטאָ, מיט איר הסכמה באַשלאָסן אויסצובאַהאַלטן זיך ביי איר מיט מיינע צוויי קינדער. זי האָט געווויינט אין אַ קליין הייזל אויף דעם באַביניץ, נעבן דעם גרויסן קלויסטער, צוזאַמען מיט איר קליינעם זונדעלע (דעם מאַן אירן האָבן די נאַציס דערשאָסן אונטערן פאַרדאַכט פון קאָמוניזם).

פריער האָב איך אַוועקגעשיקט צו איר מיין עלטערע טאָכטער, וועלכע האָט זיך דורכגעגנבעט דורך די דראָטן, וואָס האָבן אַרומגעצויגט דאָס געטאָ און לויפנדיק מיטן ברעג פון בוג האָט זי זיך דערשלאָגן צו דער ווינונג פון דער פרוי טעקלאַ. נאָך איר, אין אַ שעה שפעטער, האָב איך מיט מיין קלענערער טאָכטער דורכגעמאַכט דעם זעלבן וועג ביז צום הייזל פון אונדזער באַשיצערין.

טעקלאַ האָט אונדז אויסבאַהאַלטן אין אַ קליינעם קעמערל, פאַרשטעלנדיק עס מיט

אַ שאַפע. נאָר ביי נאַכט פלעגן מיר אַרויסגיין פונעם באַהעלטעניש, כדי צו שעפן אַ ביסל לופט.

ס׳איז שווער מיט ווערטער איבערצוגעבן אַלץ, וואָס די דאָזיקע אייַדעלע פרוי האָט פאַר אונדז געטאָן. האָט דאָך איר און איר קינד געדראָט טויטשטראָף פאַר אויסבאַהאַלטן אַ ייִד. נישט איין מאָל האָט זי צוזאַמען מיט אונדז געזען דעם טויט פאַר די אויגן. און פונקט אַזוי ווי טעקלאַ, איז אויך אַ טייערע נשמה געווען איר זונדעלע; ער האָט מיט אונדז מיטגעפילט און פלעגט תמיד שטיין אויף דער וואַך און מיט זיין יונגן חוש דערשפירן די סכנה און תיכף מודיע זיין דער מוטער.

דער טויט האָט געלויערט נישט נאָר מצד די נאַציס און זייערע מיטהעלפער, די אוקראַאינער ימח שמם, — נייערט אויך מצד טעקלאַס נאַענטע קרובים און שכנים, וואָס האָבן זי חושד געווען, אַז זי באַהאַלט אויס ביי זיך יידן.

אַזוי איז אַמאָל געקומען צו איר די שוועגערין אירע און בעתן געשפּרעך האָט זי געזאָגט צו איר: „ווייסט טעקלאַ, ווען איך וואָלט געוווסט, אַז דיין זשידווקע באַהאַלט זיך אויס ביי דיר, וואָלט איך געווען די ערשטע, וואָס וואָלט דיך אויסגעגעבן". אַ צווייט מאָל האָט טעקלאַס אַ שכנה איר דערציילט, ווי עס האָט זיך איר געחלומט, אַז ווען זי איז צופעליק צו איר געקומען, זענען אין דער שטוב אויף דער קאַנאַפּע געזעסן טעקלאַס געווען יידישע באַלעבאָסטע מיט אירע קינדער... און טעקלאַ — האָט די שכנה ווייטער דערציילט פּרטים פון איר חלום — דערזעענדיק זי, איז צוגעלאָפן צו דער קאַנאַפּע און מיט איר גוף פאַרשטעלט די יידישקע און אירע קינדער.

צוקונפדיק זיך צו די כסדרדיקע סכנות, וואָס האָבן געדראָט אונדזער באַשיצערין און איר קינד, האָב איך אַמאָל ביי נאַכט געמוסען מיינע קינדער און באַשלאָסן צו גיין ווו די אויגן וועלן אונדז טראָגן. וועלן איך האָב אָבער ביים אַוועקגיין געזאָגט דער טייערער טעקלאַ אונדזערער, אַז מיר האָבן נישט קיין רעכט צו שטעלן אין געפאַר אירס און איר קינדס לעבן — האָט זי אונדז מיט כוח צוריקגעהאַלטן און מיט טרערן אין די אויגן האָט זי מיט די דאָזיקע וועכטער זיך צו אונדז אַנגערופן: „אויב דער ליבער גאָט האָט אַזוי געוואָלט און מיר האָבן ביז איצט צוזאַמען דורכגעלעבט אַזוי פיל שרעקלעכע מאַמענטן — טאָ זאָלן מיר שוין אויף ווייטער צוזאַמען טראָגן אונדזער גורל... און וואָס עס וועט זיין מיט אייך — וועט אויך זיין מיט מיר און מיין קינד..."

און אַזוי האָט זי אונדז אויסבאַהאַלטן ביי זיך במשך קרוב צוויי יאָר, ביז צו דער באַפרייאונג. אַליין געהונגערט מיט איר קינד, געטיילט זיך מיט אונדז מיט יעדן ביסן, פשוט געגנבעט, כדי אונדז די נשמה צו דערהאַלטן.

היינט ווינט אונדזערע טייערע באַשיצערין, די פרוי טעקלאַ לאַשקעוויטש, איינע פון די זעלטענע חסידות אומות העולם, מיט איר זון אין פוילן... מיר זענען מיט איר אין שטענדיקן קאָנטאַקט און בעטן גאָט ב״ה ,ער זאָל איר ממלא זיין פאַר דעם אַלעם, וואָס זי האָט פאַר אונדז געטאָן, ווייל קיין מענטש אין דער וועלט קאָן דאָס נישט באַצאָלן.

ד״ר דוד קינדלער

יידישע דאָקטוירים־מעדיצינער אינעם סיקאָלער געטאָ

אויף אַן אַנדער אָרט פונעם דאָזיקן יזכור־בוך וועלט געשילדערט דאָס לעבן פון די יידן אינעם סיקאָלער געטאָ. אויף אַ שמאָלן באַגרענעצטן שטח זענען דאָרט צונויפ־געדרענגט געוואָרן טויזנטער יידן, וואָס האָבן אין ענגשאַפט און אין שמוץ, צו עטלעכע צענדליק מענטשן אין אַ צימער, געוואָרט אויף דעם טראַגישן, קאַשמאַרפולן גורל. איז נישט קיין וווּנדער, אַז אין די שרעקלעכע אַנטי־היגיענישע באַדינגונגען האָבן זיך אין געטאָ פאַרשפרייט קראַנקהייטן, בפרט פלעק־ און בויך־טיפוס.

עס איז אַפילו טעטיק געווען אינעם סיקאָלער געטאָ אַ יידיש שפיטאָל און אַן אַמבולאַטאָריע, אָבער די קליינע צאָל בעטן און דער מאַנגל פון מעדיקאַמענטן האָט זייער באַשוועדט די אַרבעט פון די יידישע דאָקטוירים, וועלכע האָבן אַוועקגעגעבן פיל מי און כוחות, כדי צו העלפן די קראַנקע ברידער און שוועסטער זייערע.

דאָס הייפעלע יידישע דאָקטוירים אינעם סיקאָלער געטאָ האָט מיט דער גרעסטער אויפאָפּערונג דערפילט די אַזוי שווערע אויפגאָבן און הגם זיי זענען שטענדיק אויסגעשטעלט געווען אויף דער סכנה אָנצושטעקן זיך מיט אייגנער פון די עפּידעמישע קראַנקהייטן, וואָס האָבן געבושעוועט אינעם ענג באַווויינטן געטאָ, האָט זיך קיינער פון זיי נישט אָפּגעהאַלטן פון דערלאַנגען מעדיצינישע הילף די באַדערפטיקע אָרעמע קראַנקע יידן.

הייליק און טייער איז פאַר אונדז, על פי נס ביים לעבן איבערגעבליבענע סיקאָלער יידן, דער אָנדענק נאָך די אַידעלע יידישע דאָקטוירים אינעם סיקאָלער געטאָ, וואָס זענען אכזריותדיק פאַרפייניקט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

*

אינעם יידישן שפיטאָל און אין דער יידישער אַמבולאַטאָריע אינעם סיקאָלער געטאָ איז געווען באַשעפטיקט ד״ר באבאד, געבוירן אין סיקאָל און געענדיקט די מעדיצינישע סטודיען אויף דער אוניווערסיטעט אין איטאַליע. פאַר דער מלחמה געווען אַ טעטיקער עסקן אין דער „מזרחי״־באַוועגונג אין סיקאָל. ער איז אומגעקומען אינעם סיקאָלער געטאָ אין יאָר 1943.

בעת דער מלחמה איז געקומען קיין סיקאָל ד״ר פּרץ פון כעלם, נאָך דער דאָרטיקער אויסזידלונגס־אַקציע און האָט באַקומען אַרבעט אינעם סיקאָלער אַלגעמיינעם שפיטאָל. נאָך דער צווייטער אויסזידלונגס־אַקציע אין סיקאָל, אין אָקטאָבער 1942, איז ער אַריבער קיין וואַרשע, וווּ ער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ.

ד״ר שמואל באַבד

ד״ר שמואל באַבד (שלישי משמאל) עם קרוביו
ד״ר שמואל באַבד (דריטער פון לינקס) מיט זיינע קרובים

מיט אַ העלדישן טויט איז אומגעקומען ד״ר שמידער, געבוירן אין זלאָטשעוו, געווינט אַ סך יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין סיקאָל און פאַרנומען דאָרט דעם פּאָסטן אַלס אַ שטאָט־אַרצט און בעת דער מלחמה געאַרבעט אינעם אַלגעמיינעם שפּיטאָל. בעת זיין גאַנצער אַנוועזנהייט אין סיקאָל איז ער אַוועק צו די פּאַר־טיזאַנער און איז געפאַלן בעת די קאַמפן אין די וועלדער. זיין פרוי און קינדער זענען אומגעקומען אין חודש מאַי 1943 בעת דער ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ.

אַ הערלעכע פערזענלעכקייט האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט ד״ר עירא שטאָלצענבערג. געשטאָמט פון זלאָטשעוו, האָט ער זיך אין יאָר 1920 באַזעצט אין קריסטינאָפאָל, אַ שטעטל לעבן סיקאָל, וווּ ער איז געווען טעטיק אַלס דאָקטאָר ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939. נאָכן פאַרנעמען קריסטינאָפאָל דורך די דייטשע חיילות און נאָך דער ליקווידאַציע פונעם דאָרטיקן געטאָ, וווּ די דייטשע רוצחים האָבן פאַרברענט אַלע יידן אין דער שול — איז ד״ר שטאָלצענבערג מיט זיין גאַנצער משפּחה אַנטלאָפן קיין סיקאָל, וווּ ער האָט געאַרבעט אינעם אַלגע־מיינעם שפּיטאָל און אין דער יידישער אַמבולאַטאָריע אינעם דאָרטיקן געטאָ. בעת דער ערשטער אויסזידלונגס־אַקציע אין סיקאָל איז זיין עלטסטע טאָכטער דעפּאָרטירט געוואָרן קיין בעלזשץ. בעת דער נסיעה איז זי געשפּרונגען פונעם וואָגאָן און אַ פאַרוווּנדעטע איז זי מיט שווערער מי צוגעקראָכן ביז צו דער סביבה פונעם דאָרף דעבראַטשין, וווּ זי איז אומגעקומען. ווי מען האָט דערנאָך דערציילט, האָבן די אָרומיקע פויערים נישט געוואָלט דערלאָנגען איר אַ טראָפן וואַסער, הגם איר פאָטער האָט זיי במשך לאַנגע יאָרן געהיילט.

ד״ר שטאָלצענבערג איז צוזאַמען מיט זיין פרוי און יונגערער טאָכטער פאַר־פיניקט געוואָרן אין חודש אויגוסט 1942 אין געסטאַפּאָ אין סיקאָל, וווּהין ער איז מיט זיין משפּחה פאַרשלעפּט געוואָרן צוליב אַ מסירה. אַז ער באַמיט זיך אַרויסצו־באָקומען אַרישע דאָקומענטן.

זינט די יונגסטע יאָרן איז ד״ר שטאָלצענבערג טעטיק געווען אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און מיט איבערגעגעבנקייט געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל. זיין אייִדעלער כאַראַקטער איז בולט געקומען צום אויסדרוק אין זיין מוסטערהאַפטן פאַרהאַלטן זיך לגבי די קראַנקע, וואָס פלעגן קומען צו אים וועגן ערצטלעכער הילף. זיין הויפּטזאָרג איז געווען ווי וווייט מעגלעך צו העלפן זיינע פאַציענטן און דער ענין פון באַלוינונג איז תמיד געווען פאַר אים אַ נעבנזאַך.

ער איז געווען אַ טייערער ייִד, אַן איבערגעגעבענער ציוניסט און אַן אויסגע־צייכנטער, כאַראַקטער־פולער אַרצט.

אינעם יידישן שפּיטאָל, אינעם סיקאָלער געטאָ האָט אַ צייט לאַנג געאַרבעט דער אַרצט ד״ר פאָמעראַנץ פשעדעצקי, וועלכער האָט געשטאָמט פון לאָדזש, געענדיקט זיינע מעדיצינישע סטודיען אין לעמבערג און איז אין יאָר 1940 אַריבער קיין גראַקאַו

און דאָרט זיך באַשעפטיקט אַלס אַרצט. בעת דער ליקווידאַציע פונעם געטאָ אין גראָדנאָ אין אויגוסט 1943 איז ד״ר פאַמעראַנץ אַנטלאָפן קיין סיקאָל. אויפן וועג אַבער האָבן אים דערקענט אוקראַאינער און אים אויסגעליפערט דער געסטאַפּאָ אין סיקאָל, וווּ ער איז געזעסן צוזאַמען מיט דעם דעמאָלט צום טויט פאַראורטיילטן שרייבער פון די שורות און איז דערנאָך דעפּאָרטירט געוואָרן קיין בעלזשעץ. עס איז אים געלונגען צו אַנטלויפן פונעם צוג, וואָס איז געגאַנגען קיין בעלזשעץ און ער האָט זיך צוריק אַריינבאַקומען קיין סיקאָל, וווּ ער האָט אין געהיים געאַרבעט צוזאַמען מיטן שרייבער פון די שורות אינעם יידישן שפיטאָל. בעת דער ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ איז ד״ר פאַמעראַנץ ווידער אַנטלאָפן קיין וואָלין, וווּ ער האָט געזאָלט פאַלן אַלס קעמפער אין די ריייען פון די אַנטינאַצישע פאַרטיזאַנער.

אין דער יידישער אַמבולאַטאָריע אינעם סיקאָלער געטאָ איז געווען באַשעפטיקט ד״ר פאָלק, אָפשטאַמיק פון קאַמיאָנקאָ סטרומילאָווָ און געענדיקט די מעדיצינישע סטודיען אין ווין. נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין סיקאָל, וווּ ער איז געווען טעטיק אַלס פּראַקטישער אַרצט. אַלס איבערגעבענער מזרחיסט האָט ער געקומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער לאָקאַלער מזרחי־באַוועגונג. ער האָט אויך פּראַקטיצירט אינעם סיקאָלער געטאָ אַלס אַלגעמיינער אַרצט, ביז ער איז אומגעקומען מיט זיין פרוי און צוויי זין בעת דער ליקווידאַציע פונעם דאָרטיקן געטאָ אינעם יאָר 1943.

פון זשיוויעץ אין מערב־גאַליציע איז אין יאָר 1939 געקומען קיין סיקאָל ד״ר מענינגער, וועלכער איז דאָרט טעטיק געווען אַלס אַרצט ביז מאַי 1943, וווען ער איז מיט זיין פרוי און צוויי טעכטער אומגעקומען בעת דער ליקווידאַציע פונעם סיקאָלער געטאָ.

און צום סוף האָט אויך דער שרייבער פון די שורות, וועלכער איז זינט דעם יאָר 1919 באַשעפטיקט געווען אַלס אַרצט אינעם אַלגעמיינעם שפיטאָל אין סיקאָל, אָנגעפירט מיט דער יידישער אַמבולאַטאָריע און דערנאָך מיטן עפידעמישן שפיטאָל אינעם סיקאָלער געטאָ, דערביי האָט ער אויך אומאָפיציעל געאַרבעט אינעם אַלגעמיינעם שפיטאָל אין סיקאָל. אַ טאָג פאַר דער ענדגילטיקער פאַרניכטונג פונעם סיקאָלער געטאָ, דעם 25סטן מאַי 1943, איז ער צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער אַנטלאָפן פונעם געטאָ און אויסבאַהאַלטן זיך ביי דער קריסטין האַלאַמאַיאָווָ, און אַ דאַנק דער דאָזיקער איידעלער קריסטין, איינער פון די זעלטענע חסידי אומות העולם, בין איך מיט מיין פרוי און 2 זין געבליבן לעבן. באַלד נאָך דער באַפרייאונג דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי האָב איך איבערגענומען די אָנפירונג פונעם אַלגעמיינעם שפיטאָל אין סיקאָל און געאַרבעט דאָרט ביז צום יאָר 1945, וועו מיר זענען עולה געווען קיין ישראל, וווּ איך האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן אַלס אַרצט אין קופּת־חולים אין רמת־גן.

אָפּגעמעקט, פאַרטיליקט איז געוואָרן אונדזער טייערער יידישער ישוב אין סיקאָל. נישטאָ מער דאָרט קיין יידישע דאָקטוירים.

בני סוקל והסביבה
בישראל ובתפוצות

יידן פון סיקאל און סביבה
אין ישראל און אין די תפוצות

יוסף פייבל
(רמת־גן)

יוסף פייבל

ארגון יוצאי סוקל והסביבה בישראל

בתור מזכיר ארגון יוצאי סוקל והסביבה, הוטל עלי לדוח על פעולותיו של הארגון מיום הווסדו. אבל אין אני יכול להתחיל במשימה זו בלי להזכיר פה את ידידנו, הייתי אומר אחינו, בן עירנו ד״ר דוד קינדלר. אשר לא רק, שהוא היסוד של ארגוננו, אלא הוא משמש דבק־המאחד בנו, אין פעולה שתעשה בלעדו, אין פניה שתצליח בלי עזרתו. כמו בסוקל הוא היה עמוד התווך של התנועה הציונית ובכל פעולה למען ארץ ישראל ידו היתה באמצע, כך גם כאן, אין מעשה של עזרה או תמיכה שמישהו מבני עירנו יזדקק לה, בלי השתתפותו הפעילה. בדרך זו אני רוצה להביע את תודת בני סוקל והסביבה לד״ר קינדלר הנערץ שלנו ולאחל לו אריכות ימים ושעוד הרבה שנים נזכה לשתף פעולה במחיצתו, כה לחי.

ביום 15 לינואר 1951 התקימה האזכרה הראשונה לקדושי ערי סוקל, בלז, וורנזש וטרטקוב באולם בית הבריאות בתל־אביב, רחוב בלפור מס. 14. אחרי האזכרה הנ״ל התפתח ויכוח, אם יש בכלל לקיים ארגון כזה, אנשי בלז התנגדו בתוקף, ככה שהוחלט ליסד ארגון ע״ש יוצאי סוקל, טרטקוב, וורנזש והסביבה, אבל בלי הצלחה לבחור בועד את הנציגים מטרטקוב וורנזש.

באותה השנה הגיע ארצה מארה״ב האדמו״ר מסוקל, רב שלום רוקח זצ״ל. ביזמת ד״ר קינדלר הוקם ועד יוזם בהשתתפות עו״ד משה קובלר, מר יעקב ז״ק ז״ל ויוסף פיבל. על הועד הוטל לסדר פגישה אצל הרב בראשותו של ד״ר קינדלר ולהזמין אותו שישתתף באספת אזכרה אשר צריכה להתקיים ב־18.11.1951, הרב נענה לבקשתנו ובתאריך הקבוע התקיימה האסיפה בבית הפועל המזרחי בתל־אביב, אשר היתה רבה

הנשיאות באזכרה לזכר קדושי סוקל והסביבה בתל־אביב בשנת 1951.
נואם: הרב ר׳ שלום רוקח זצ״ל
דאָס פּרעזידיום פון דער אזכרה צום אַנדענק פון די קדושים פון סיקאָל און סביבה.
עס רעדט: רב שלום רוקח זצ״ל

משתתפים ורושם על המשתתפים השאיר עז תאורו של ד״ר קינדלר את החיים בגיטו סוקל בתקופת הנאצים ימ״ש. הקהל הקשיב בעמידה ובעיניים זולגות דמעות את זעקת ה„יזכור״ שיצאה מפי הרב, אחריו הקהל אמר קדיש בציבור לזכר הקדושים.

אחרי האזכרה פנה עו״ד משה קובלר לקהל המשתתפים בהצעת ארגון והוחלט לבחור בועד פעולה, עם מטרה ראשונה ייסוד קופת גמ״ח. על המקום נבחר ועד של 7 איש: ד״ר דוד קינדלר, מר יצחק בירנבוים, מר יעקב ז״ק ז״ל, עו״ד משה קובלר, מר יעקב גרטל מטרטקוב, מר שמעון גרסטנפלד מוורנזש ומר יוסף פיבל.

ביום 24.12.51 התקיימה הישיבה הראשונה של הועד הנבחר בביתו של הרב מסוקל, בה הוחלט לחלק את התפקידים דלקמן: יו״ר כבוד הרב שלום רוקח זצ״ל, יו״ר בפועל ד״ר דוד קינדלר, מזכיר ש. יוסף פיבל, גזבר מר יעקב ז״ק.

עו״ד קובלר מסר שהצליח לאסוף 172 ל״י בין יוצאי סוקל למטרת ייסוד קופת גמ״ח ע״ש קדושי גיטו סוקל. נתקבלה החלטה פה אחד, שכל חברי הועד מתחייבים לפעול לפיתוח קופת גמ״ח ע״ש קדושי גיטו סוקל שמטרתה תהיה לעזור לעולים חדשים מבני עירנו להשתקע בארץ — בהלואות ארוכי זמן בלי רבית, כמו כן לעזור לנזקקים לעזרה קונסטרוקטיבית.

באותה ישיבה הוחלט להטיל על החבר פיבל לקשור קשר עם בני עירנו בארצות

העולם. פעולה שנעשתה על ידו במאמצים גדולים עד שהצליח לאסוף בערך 200 כתובות של בני עירנו בארה"ב, קנדה, ארגנטינה, ברזיל, אוסטרליה ואיריפה.

יש לציין שבני עירנו בכל העולם נענו לקריאתנו לעזרת חיזוק קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל בעין יפה. מר יצחק קרעמינער מקאנאדה תרם בתור תרומה ראשונה 1000 לירות, מר זאביצקי מקאנאדא ומר יעקב פיבל ממילנו תרמו תרומות ראשונות 100 דולר כ"א למטרה הנ"ל, כמו כן ארגנה הגב' הובל יחד עם מר פעפער מגבית מיוחדת בין בני עירנו בארה"ב אשר הכניסה 450 ל"י וסכום דומה הכניסה המגבית בין בני עירנו בארגנטינה שאורגנה ע"י מר שמואל ווינדלר מבואנוס־אירס.

מאז מתפתחת קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל באופן רצוי מאד עם תרומות תמידיות ע"י בני עירנו הנזכרם לעיל. הקופה הוכיחה את יעילותה ואנו גאים שהצלחנו להקים מצבה נאה זו ע"ש הקדושים היקרים לנו, אשר פועלת למען בסוס בני עירנו שהצליחו להנצל מצפרני הנאצים ימ"ש ולעלות לארצנו.

אחטא לאמת אם לא אזכיר את נכונות בני עירנו לעזרה הדדית המאפיין מאד את בני עירנו בכל עת של קריאת עזרה, בתקופת הצנע בארץ, בזמן שהעתונות העולמית ידעה לספר ואולי קצת להגזים על זה, התעוררה באופן ספונטני בין בני עירנו בארה"ב וקנדה נכונות לעזרת בני עירנו בארץ, ככה הגיע אלינו משלוח ממר קרעמנר של בגדים משומשים כמו כן חבילות שי של מזון מהארגון שלנו בארה"ב. אחרי ויכוח ער בין חברי הועד הוחלט לא לעודד משלוחים כאלה המפחית את כבוד האדם העובד והבונה בארץ, אלא להסביר שעיקר עזרתינו צריך להיות הלואות לזמן ארוך בלי רבית כדי לאפשר לנצרך בשיקומו. עם חובה להחזיר את ההלואה שצריכה לשמש לאותה המטרה עבור חברו בן עירו. הוקמה ועדה שבראשה עמדה גב' ד"ר קינדלר שטיפלה בחלוקת הבגדים וחבילות מזון נגד תשלום סמלי לטובת קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל. כרגיל בפעולות כאלה, היו בין המקבלים והלא מקבלים מרוצים ולא מרוצים, דבר שאישר את עמדת חברי הועד שאין לעודד פעולות כאלה.

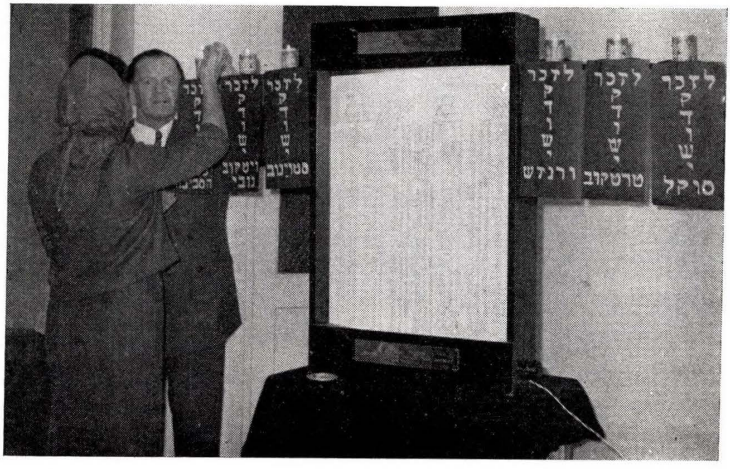
ביום 15.11.52 ערכנו אזכרה לזכר הקדושים באולם בית־החלוצות בתל־אביב. לפי בקשת ארגוננו בארה"ב צירפנו לאירגוננו בישראל גם את יוצאי סטויאנוב אשר מאז הם מוזמנים לאזכרות ונענים בהשתתפותם, אבל לא בפעולות ממשיות לטובת הארגון. אחרי האזכרה התקיימה אסיפה כללית אשר בה מסר ד"ר קינדלר על פעולות הארגון בכלל, מר יעקב ז"ק ז"ל מסר דו"ח על הקופה ומר ש. יוסף פיבל דיוח על הקשר עם בני עירנו בחו"ל והקריא כמה מכתבים המים שהגיעו משמואל וינדלר מזכיר ארגונינו בארגנטינה וחיים בער פעפער מארה"ב. לפי הצעת ד"ר קינדלר הוחלט להקים בישראל בית־עם ע"ש קדושי עירנו כדי להנציח זכרינם במשהו ממשי, הוטל על הח' פיבל להתקשר בנידון עם בני עירנו בחו"ל והוקמה ועדה מיוחדת שבה השתתפו ד"ר דוד קינדלר, עו"ד משה קובלר וש. יוסף פיבל. כמו כן הוחלט לפי הצעת מר יעקב ז"ק ז"ל לאסוף חומר בתמונות, מאמרים וזכרונות כדי להוציא ספר זכרון. הוסכם שכל חברי הועד הם חברי המערכת ועל כל אחד לפעול למען בצוע מטרה זו.

בישיבה הראשונה של הועד הוחלט להוציא חוזר ב־2 שפות, עברית ויידיש ולהפיץ אותו בין בני עירנו בארץ ובחו"ל. עו"ד משה קובלר יחד עם המזכיר ש. יוסף פיבל חיברו על המקום את החוזר הנ"ל ודאגנו שיגיע לכל אחד מבני עירנו בכל אשר נמצא, אמנם ההד הראשון היה עז וקבלנו תשובות מעודדות מכל הצדדים והיינו בטוחים בהצלחה. באותה התקופה הגיע ארצה מר דוד בלום, ערכנו לו קבלת־פנים בביתה של הח' חנה ארלינסקי (מבית ז"ק) ובהזדמנות זו מר בלום תרם 100 ל"י לטובת קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל והבטיח לתרום מגרש בעיר צפת להקמת הבית נוה־אם על שם קדושי גטו סוקל. אחרי הצלחה זו פנינו כבר למתכננים ורצינו לגשת לחלק הביצוע, אבל לא הכל הלך חלק. בארגנטינה קמו מבין בני טרטקוב יריבים והתחילו לדבר ולפעול נגד התכנית וכידוע, להרוס תמיד יותר קל, מאשר לבנות, וככה האירה להם ההצלחה. גם מארה"ב קבלנו ידיעה לא נעימה, היות והגב' הובל יושבת ראש הועד, החליטה למסור את הסכום של 2.500 $ ל„דז'וינט" שהבטיח לקנות בית בישראל. עד היום לא ידוע לנו איפה הבית הזה עומד, אבל כמובן, שהתכנית הבנית נוה־אם ע"ש קדושי סוקל נפלה לטמיון — וחבל. ביום 15.3.54 היתה לנו הזדמנות משמחת לערוך קבלת פנים חמה לבן עירנו הנכבד מר יצחק קרעמינר ורעיתו בקפה קרלטון בתל־אביב, היתה זאת פגישה מאד נעימה על יד כוס תה, נפגשנו, כמעט כל בני עירנו בישראל ומתוך שיחת רעים העלינו חשיבותה של קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל ובאותה פגישה נאסף סכום יפה מבני עירנו בארץ לטובת הקופה וגם מר קרעמינר הבטיח לעמוד לצדינו בעזרה לאלה הנזקקים לה. באותו מעמד הוחלט לשלוח מכתב מחאה לגב' הובל על שמסרה הכספים שנאספו בארה"ב ל„דז'וינט".

במאי 1954 ערכנו אזכרה לקדושי עירנו באולם בית המורה בתל־אביב, בחרנו הפעם את התאריך הזה, כדי לקיים את האזכרה ביום האקציה האחרונה, שבה ניספו יותר מ־4000 איש, אחינו בני משפחתינו היקרים. לאזכרה זו הבאנו תכנית מיוחדת מבוצעת ע"י שחקן „הבימה".

באסיפה הכללית שהתקיימה אחרי האזכרה מסר ד"ר קינדלר דו"ח על פעולותיה של הועד והביע התמרמרות על אי הצלחת הקמת בית נוה־אם ע"ש קדושי הגיטו. מר יעקב ז"ק ז"ל ספר על פעולתה הפוריה של קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל ובירך את הרעיון על הקמת הקופה, אשר מהווה מצבה יחידה ע"ש הקדושים והיקרים לנו מאד. גם הוא התמרמר על שקריאתנו לאסוף חומר להוצאת ספר זכרון לא נענתה וביקש מחדש את הנאספים להיענות למטרה זו. לפי הצעתו של ש. יוסף פיבל הוחלט להנציח את קדושי הגיטו בהקמת מצבת אבן במרתף השואה על הר ציון בירושלים עם סדור מיוחד עבור מגילת־קלף, כדי לרשום בה את שמות הקדושים שנספו בשואה ע"י הנאצים ימ"ש. כמו כן הוחלט לפי הצעת ד"ר דוד קינדלר לרשום בספר הזהב של קרן הקימת לישראל את מר יצחק קרעמינר לאות הוקרה עבור נדיבות לבו לעזרת הזולת ואת מר דב לוי מארה"ב עבור נכונותו לעזרה בכל מקרה ובתנאים על אנושיים בהיותו במחנה אושוויץ.

בינואר 1955 כנינו בקריאה בעברית וביידיש לכל יוצאי עירנו בעולם, אשר כתובותיהם ידועות לנו, שישלחו לנו את שמות הקדושים היקרים שלהם כדי שנוכל להנציחם במגילת קלף שנכתבת ע"י סופר מיוחד ואשר תהיה מצורפת למצבת הזכרון במרתף השואה בהר ציון בירושלים. בינתיים גמרנו את המשא ומתן עם הנהלת מרתף השואה וניגשנו להכנת האבן. קבענו את יום קביעת המצבה ביום הזכרון של האקציה הראשונה בגיטו סוקל. התחילו להגיע מכתבים עם תרומות כמו שהקצבנו עבור שם ושם, כדי לא לגרום לויכוחים ועלבונות החלטנו לערוך את רשימת הקדושים לפי א"ב, ככה שלא היתה בעיה מי קודם למי. ביום 22.9.55, יום זכרון לאקציה ראשונה בגיטו סוקל התקיימה על הר ציון בירושלים קביעת מצבת הזכרון במרתף השואה בהשתתפות רבים מבני עירנו, החזן המקומי אמר „אל מלא רחמים" בקול קריעת לבבות, ד"ר קינדלר דיבר על מה שהיה ואיננו עוד, מר יצחק אימרל העלה זכרונות מעיר סוקל מהימים ההם ואחר כך התפזרנו בלב שבור, כדי לחזור כל אחד למקומו. היה לנו הרגש שהצלחנו לעשות משהו נוסף להנצחת זכר הקדושים שנרצחו בידיהם הטמאות של פראי הנאצים ימ"ש. עכשיו התפניתי והתמסרתי ביתר מרץ לאסוף שמות הקדושים כדי להשלים את המפעל החשוב הזה. צלמנו את מצבת הקדושים וערכנו כרוז לכל בני עירנו בארץ ובחוץ לארץ ושוב פנינו אליהם בקריאה חמה לשלוח אלינו שמות הקדושים וככה הצלחנו לאסוף רוב שמות הקדושים היידועים לנו וערכנו מגילת השמות על קלף והעברנו המגילה למרתף השואה בה היא מונחת עד היום הזה במקום המיוחד שהכינו עם הקמת המצבה שם.

מצבה מוארת עם 6 נרות נשמה לזכר קדושי סוקל והסביבה
אַנדענק־טאָוול לזכר די קדושים פון סיקאָל און סביבה

האחים פיבל, ברצונם להנציח את זכר אחיהם ליאונה פיבל, אשר מת מות קדושים אחרי שחרורו ממחנה ברגן בלזן, יזמו כתיבת העתקה נאמנה למגילת שמות קדושי גיטו סוקל על ידי אותו הסופר אשר דאג לבחירת קלף מובחר למטרה זו. את ההעתקה הכניסו בתוך מסגרת שחורה עם תאורה מיוחדת משני צדדיה. ובכל שנה בזמן עריכת האזכרה לקדושי גיטו סוקל מוצגת המצבה המוארת עם 6 נרות נשמה לזכר הקדושים וזה הפך כבר למסורת שבו בזמן כאשר החזן מזכיר את הקדושים והקהל מתיחד בעמידה עם היקרים שלהם שהלכו באופן כה טרגי, נכבים האורות באולם ונשארת מוארת רק מצבת שמות הקדושים המפיצה אורה על כל הנאספים באולם עד אחרי אמירת קדיש בציבור.

ביום 21.10.56 ערכנו את האזכרה לזכר הקדושים באולם בית המורה בתל־אביב. ההשתתפות היתה מלאה כתמיד וכרגיל אחרי האזכרה התקימה אסיפה כללית, בה נמסר דו״ח על פעולת קופת גמ״ח ע״ש קדושי גיטו סוקל, אשר נמצאת בהתפתחות מתמדת. ד״ר קינדלר ניצל ההזדמנות להצעה לרשום בספר הזהב את קק״ל את ליאונה פיבל ז״ל, בן העיר סוקל, אשר התמסר לעזרת פליטי מזרח אירופה, אשר התרכז במילנו, תחנת הצלה ראשונה בימים ההם. הוא ארגן מעון מיוחד עבור ילדי הפליטים עם מטבח וכאשר הנאצים השתלטו על העיר הזו, אסרו אותו והעבירוהו לברגן־בלזן. בהיותו נתין ארגנטינה זכה ליחס מיוחד אשר איפשר לו גם שמה לבוא לעזרת האומללים

הנשיאות באזכרה לזכר קדושי סוקל והסביבה בתל־אביב בשנת 1956
דאָס פּרעזידיום פון דער אזכרה צום אָנדענק פון די קדושים פון סיקאָל און סביבה אין יאָר 1956
יושבים משמאל (זיצן פון לינקס): יעקב ז״ק ז״ל, יבלח״א יוסף פייבל, רב שלום רוקח זצ״ל, נואם (רעדט): עו״ד משה קובלר
יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): נחום ענגל, אייזיק בירנבאום, בערגער ואריה דאָנער

מצבת זכרון בבית הקברות בבואנוס־אירס עם לוח לזכר קדושי סוקל
אַנדענק־מצבה אויפן בית הקברות אין בואנוס־אירס מיט אַ טאָוול לזכר די קדושים פון סיקאָל

באותו המחנה, יהי זכרו ברוך. יש לציין שבעקבות הארגון בישראל הנציחו גם בני עירנו בארגנטינה את קדושי גיטו סוקל, וקבעו לוח לזכר הקדושים על מצבת זכרון הכללית שהקימה חברה קדישא בבית הקברות בבואנוס־אירס.

בשנת 1957 קימנו אזכרה לקדושי עירנו ביום 25 לנובמבר עם השתתפותו של החזן הנודע מר וילקומירסקי, אשר שר שירים מחיי הגיטו והזכיר את הקדושים ביזכור מסורתי המיוחד לזכר קרבנות הנאצים.

באפריל 1958 הצטרפנו לקריאה לכנסת ישראל כדי להבטיח כבודו ויעודו של יום כ״ז בניסן, יום הזכרון לשואה ולגבורה, פעולה שזכתה להצלחה, אשר תוצאותיה נראות באופן מיוחד ביום הקבוע. כ״ז לחודש ניסן נערכות אזכרות המוניות בכל ערי הארץ ואזכרה כללית ביער הקדושים.

ביום 29.10.58 ערכנו אזכרה לקדושי גיטו סוקל באולם קק״ל בתל־אביב בהשתתפות החזן פרנקל. באזכרה זו השתתפו כמה עולים חדשים מסוקל והסביבה שניצלו מהשואה. באספה הכללית אחרי האזכרה נמסר דו״ח על פעולות קופת גמ״ח ע״ש קדושי גיטו סוקל והוחלט על המקום להקציב הלוואות מיוחדות לעולים החדשים כדי לאפשר להם שיכומם והתבססותם בארץ.

הקשר עם בני עירנו בארצות חוץ אמנם הוחלש בזמן האחרון, אבל ד״ר קינדלר

בעת אזכרה לזכר קדושי סוקל והסביבה בתל־אביב בשנת 1958
בעת דער אזכרה צום אַנדענק פון די קדושים פון סיקאָל און סביבה אין תל־אביב אין יאָר 1958

לא נלאה ומזמן לזמן מצטרף עם מכתבים פרטיים לבני עירנו בארה״ב, כדי לחזק את הקשר. באפריל 1959 קבלנו ידיעה מארגונינו בבואנוס־אירס על האבדה הגדולה שסבלה קהילתנו שם עם פטירתו של בן עירנו המכובד הרב נחמן ציגמן ז״ל. אבדה שכל בני עירנו מבכים אותה.

ביום 17.11.59 התקיימה האזכרה לקדושי עירנו באולם בית המורה בתל־אביב, בה הועברה הצעה לנטוע חורשה ביער הקדושים של קרן קימת לישראל ע״ש קדושי גיטו סוקל, כדי להקים עוד מצבה אפשרית לזכר אלה שלא זכו לבוא לקבורת ישראל. בפברואר 1960 יצאנו בקריאה ע״י חוזר לכל בני עירנו לתרום למען המטרה הקדושה, ההענות היתה ערה ואפשרה לנו כבר בסוף מרץ להעביר לקק״ל את הסכום הראשון של —.500 ל״י ע״ח החורשה. במאמץ מיוחד הצלחנו לקבל מטעם הנהלת המפעל קביעת החלקה של החורשה לפני הכ״ז בניסן יום אבל כללי ונטיעת עצים ראשונים ביער הקדושים. ביום כ״ז לניסן לשנת התש״ך התאספנו קרוב ל־50 איש מבני סוקל, טרטקוב וורנוש וסטוינוב ונסענו ליער הקדושים הנמצא בין הרי ירושלים ובמקום שהוצבה מצבה משיש מוקדשת לקדושי בני עירנו, שהומתו ע״י הנאצים ימ״ש וזכרם. נציגי כל הערים נתכבדו בשתילת עצים, אחרי אזכרת נשמות הקדושים נאמר קדיש בציבור ע״י הנוכחים והתפזרנו בהרגשה ששוב עשינו משהו שניתן היה לעשות לשם הנצחת זכר יקירנו שאינם עוד. מאז אנו מזמינים את בני עירנו ביום האבל הכללי כ״ז ניסן, ומי שיכול מתפנה באותו היום מעבודתו הרגילה ואנו מתאספים ביער

הקדושים ע"י מצבת קדושי סוקל טרטקוב וורנזש וסטוינוב, אומרים קדיש ומתיחדים עם קדושינו.

מטעם קק"ל קבלנו אישורים מיוחדים ע"ש הקדושים לאות נטיעת עצים על שמם לזכרונם אשר חלקנו בין כל התורמים. באותה התקופה החלטנו לספח לארגוננו את בני ויטקוב נובי, אשר הביעו רצונם בכך ולאזכרה הבאה שהתקימה ביום 6.12.60 שיתפנו גם אותם והתחלנו לארגן אותם ולאסוף כתובותיהם. אבל השידוך לא עלה יפה ואחרי שנתיים עזבו את ארגוננו.

ביום 6.11.60 ערכנו את האזכרה המסורתית לזכר הקדושים באולמי קק"ל. הפעם זכינו להשתתפותו של הרב ד"ר פוגלמן, כעת רבה הראשי של קרית מוצקין, בן חתנו של ר' משה רפפורט ז"ל. הוא כיבד את זכרם הקדושים בהרצאה מאד מענינת על סוקל, אנשיה, בתי הכנסת, בית המדרש ובכלל על תכונותה היהודית של סוקל וסביבותיה.

טקס האזכרה היה מרשים מאד והמשתתפים הביעו אהדתם למארגני האזכרות וציינו חשיבותם שלהפגישות הללו.

במשך שנת 1961 פעולתנו היתה רגילה. הקשר עם אנשינו בחוץ לארץ הוחלש, הגיעו כמה עולים חדשים מבני עירנו, קופת גמ"ח ע"ש קדושי גיטו סוקל הגישה להם עזרתה הראשונה ואפשרה להם להכנס לשיכון או לסידור בעבודה.

ב־16.11.61 הוכינו מרה על הסתלקותו הפתאומית של בן עירנו היקר ח' יעקב

מצבת זכרון ביער הקדושים בהרי ירושלים

הנשיאות באזכרה לזכר קדושי סוקל והסביבה בתל־אביב בשנת 1960
דאָס פּרעזידיום פון דער אזכרה צום אָנדענק פון די קדושים פון סיקאָל און סביבה אין ת״א, 1960
יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): (—), רב ר׳ מרדכי פוגלמן, ד״ר גרובר, יעקב ז״ק ז״ל,
יבלח״א ד״ר דוד קינדלר ונואם: עו״ד משה קובלר

באזכרה כמו למעלה — נואם יעקב ז״ק ז״ל

ז"ק ז"ל, אשר היה חבר פעיל בארגוננו מיום הווסדו ותרם הרבה למען פיתוח ובסוס הארגון, השתתף בכל פעולותינו והתמסר בכנות לעזרת הזולת. מותו הפתאומית השרה אבל כבד על כל אנשי סוקל בקבלם הידיעה העצובה. על חייו ופעלו נקרא במקום אחר בספר זה.

ביום 23.11.61 ערכנו אזכרה לזכר קדושי גיטו סוקל באולם בית ציוני אמריקה. הפעם האזכרה היתה תחת רושם האבל עם מותו של חברנו יעקב ז"ק ז"ל, כל המשתתפים כבדו את זכרו בקימה, ד"ר קינדלר הספיד אותו, החזן אמר פרקי תהילים ויזכור ובלי הרצאות התפזרנו תחת רושם האבל הכבד שנפל עלינו.

ביום 21.4.63, יום כ"ז ניסן בעצרת הזכרון לחללי השואה נפגשנו ביער הקדושים ע"י מצבת קדושי גיטו סוקל והסביבה ובדרך הזרה החלטנו להתמסר ביותר מרץ למטרת הוצאת ספר הזכרון. ידענו שלמרות המשימה היא כבדה, זו היא האפשרות היחידה לשלם חובתינו לזכר הקדושים היקרים שלנו שלא זכו להיות בינינו ובאופן כה טרגי מסרו נפשם. פנינו מחדש בכתב לכל אלה שיש באפשרותם לעזור לנו במשימה זו. ביום 23.9.63 קיימנו פגישת רעים במלון סמואל בתל־אביב, חילקנו תפקידים, אספנו התחייבויות של תרומות וניגשנו לפעולות חזרה. ליום 30.12.63 קראנו לאזכרת האבל המסורתית בבית ציוני אמריקה בתל־אביב ואחרי האזכרה ע"י החזן וההרצאה מטעם יד ושם הבאנו את תכנית הוצאת ספר הזכרון לפני האספה אשר ברכה על החלטתינו והבטיחו לנו עזרה.

פנינו עם חוזר ביידיש לאנשינו בחוץ לארץ כמו כן בעברית לאה שחיים בישראל בבקשה לשלוח לנו חומר עבור ספר הזכרון. ההענות אמנם היתה חלשה בהתחלה, אבל לאט לאט אספנו דף לדף, תמונה לתמונה והכל מה שקבלנו היה יקר בעינינו.

בהזדמנות זאת אני רוצה לחזור ולהודות לבני עירנו מר יצחק קרעמינר ויעקב פיבל שבתרומותיהם למען ספר הזכרון עודדו אותנו בעבודתינו המקיפה.

בעת קדוש לבנה

בעת מחדש זיין די לבנה

יוסף פייבל

סיקאָלער יידן אין די תפוצות

אין דעם גרויסן ים פון יידישער עמיגראַציע נאָך פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך בלי שום ספק געפונען אויך סיקאָלער יידן. דאָס אָנהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט דער אַלטער היים — האָבן די דאָזיקע עמיגראַנטן באַטראַכט ווי אַ גאָר וויכטיקע אויפגאָבע, וואָס איז אָפט געווען פאַרבינדן מיט הילפס־אַקציעס פאַר די נויטבאַדערפטיקע ברידער זייערע אין סיקאָל. אָבער צעזייט און צעשפרייט אין פאַר־שידענע לענדער, מייסטנס מעבר לים — זענען סיקאָלער יידישע אימיגראַנטן נישט געווען בכוח צו שאַפן שטאַרקע לאָנדסמאַנשאַפטן און אפילו אין דער תקופה צווישן די צוויי וועלט־מלחמות האָט זיך די לאַגע נישט געענדערט, בפרט, וועו די אימיגראַציע־לענדער האָבן מיט פאַרשידענע פאַראַרדענונגען, וואָס אַ מאָל מער באַשווערט די אַריינפאָר פון יידישע אימיגראַנטן.

ערשט נאָך דעם טראַגישן חורבן פונעם פוילישן יידנטום, וועו צוזאַמען מיט אַלע ישובים אין פוילן איז אויך פונעם יידישן סיקאָל נישט געבליבן קיין זכר, האָט די שארית הפליטה פונעם סיקאָלער יידנטום, דאָס הייפעלע על פי נס בייַם לעבן גע־בליבענע, ווי אויך פון סאָוויעט־רוסלאַנד צוריקגעקומענע סיקאָלער יידן נישט קאָנענדיק און נישט וועלנדיק אויף ס'ניי איינאָרדנען זיך אויף די חורבות פונעם יידישן סיקאָל — געלאָזט זיך מיטרייסן מיטן געוואַלטיקן עמיגראַציע־שטראָם, וואָס האָט אין דער ערשטער ליניע געפירט אין די די־פי־קעמפס אין מערב־דייטשלאַנד און אין אַנדערע אויפנט־האַלטסערטער. פון דאָרט האָט דער וועג געפירט סיי קיין ארץ־ישראל — אָנפאַנגס מיט דער אומלעגאַלער און נאָכן אָנטשטיין פון דער מדינת ישראל מיט דער לעגאַלער עליה, סיי אין אַנדערע אייראָפּאישע אָדער מעבר־לים־לענדער.

אַ וויכטיקער זאַמל־פונקט פאַר געראַטעוועטע יידן פונעם נאָכישן גיהנום, איז אָנטשטאַנען אין איטאַליע — אין מילאַנאָ, וווּ עס האָט שוין נאָך פאַר דער מלחמה אָנטוויקלט אַ ברייט פאַרצווייגטע פילאָנטראָפישע טעטיקייט לטובת יידישע פליטים פון היטלער־דייטשלאַנד, דער ענערגישער און איבערגעבענער געזעלשאַפטלעכער עסקן לייב (ליאונה) פייבל *, אַ סיקאָלער קינד, וואָס האָט מיטגעמאַכט דעם שוידערלעכן גיהנום אינעם טויטן־לאַגער בערגען־בעלזען. נאָך דער באַפרייאונג האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין מילאָנאָ און טראָץ זיין קראַנקייט האָט ער מיט מסירות נפש

---

* ברידער פונעם סעקרעטאַר פון דער לאָנדסמאַנשאַפט פון סיקאָלער יידן אין ישראל — ש. יוסף פייבל.

ממשיך געווען די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט בפרט לטובת זיינע סיקאַלער לאַנדסלייט אין ישראל. ער איז נפטר געוואָרן אין מילאַנאָ אין יאָר 1953. אַ געהעריקע אָפשאַצונג פון זיין לעבנסוועג און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין מילאַנאָ געפינט זיך אויף אַן אַנדער אָרט אינעם דאָזיקן יזכור־בוך. די שארית־הפליטה פונעם סיקאַלער יידנטום אין ישראל האָט פאַראיביקט דעם אַנדענק פונעם טיערן לאַנדסמאַן זייערן, לייב (ליאונה) פייבל ז״ל דורך איינשרייבן אים אינעם יאָר 1956 אין ספר הזהב פון קרן קימת לישראל.

*

ווי מיר האָבן שוין פריער באַמערקט, האָט זיך אַ באַדייטנדע צאָל פון דער שארית־הפליטה פונעם סיקאַלער יידנטום קאַנצענטרירט אין פאַרשידענע די־פי־לאַגערן אין מערב־דייטשלאַנד. פריש זענען נאָך געווען די ווונדן נאָך די שוידערלעכע יסורים אין די נאַצישע טויט־לאַגערן... גרויס איז געווען דער וויטיק נאָך די פאַרפיניקטע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער אין דער אַלטער היים. איז טאָקע איבעראַל — ווו עס האָט זיך נאָר געפונען אַ גרופּע לאַנדסלייט פון סיקאַל און סביבה, געהיליקט געוואָרן דער אַנדענק נאָך די קדושים, דורך איינאַרדנען אזכרות און טרויער־אָוונטן.

אויף איינער אַזאַ אזכרה פון יידן אין סיקאַל און סביבה, וואָס איז פאַרגעקומען אין פרילינג אין יאָר 1947 אין לאַנדסבערג — האָט אַנטיילגענומען דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער אין תל־אביב אַנגעזעענער סיקאַלער עסקן ר׳ אייזיק קאַנסטאַנטין ז״ל און ווען אַ צווייטער אַזאַ אזכרה, וואָס איז פאַרגעקומען אין חודש מאַי 1948 אין דער דייטשער שטאָט ניי־פרייַמאַן, דערוויסן מיר זיך פון אַ באַריכט, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורכן סיקאַלער לאַנדסמאַן ש. אימבער אין דער „יידישער שטימע״, דעם אָרגאַן פון דער אַמעריקאַנישער פאַרוואַלטונג אין די אַקופירטע דייטשע געביטן, וועלכן מיר ציטירן ווערטלעך*: „מאַנטיק דעם 31סטן מאַי 1948 איז פאַר־געקומען אין לאַגער ניי־פרייַמאַן אַן אזכרה נאָך די סיקאַלער און אומגעגנט־קדושים. די אַקאַדעמיע איז געעפנט געוואָרן דורך דעם ה׳ ש. אימבער, וועלכער האָט איינגעלאַדן אַ פרעזידיום. דאָן מאַכט דער חבר א. וויזער אַן אל מלא רחמים און נאָך דעם רעפערירט דער ה׳ א. קראָם וועגן לעבן פון די סיקאַלער יידן אין דער תקופה פון 1941 ביז 1943. דאָן גיט איבער די פרוי מ. סאַליטער וועגן דעם יידישן לעבן אין דער אַלטער היים און צום סוף רופט דער ה׳ ש. אימבער אַלע אַנוועזנדע צו שטעלן זיך אין די רייען פון קעמפנדן ישוב. אַלע אַנוועזנדע דריקן אויס זייער אַנערקענונג דעם ה׳ י. קראָפט, וועלכער האָט ריזיקירט מיטן לעבן און האָט באַוויזן צו כאַפן

---

* לויט אונדזער אַרטאַגראַפיע (רעד.).

אזכרה של שארית הפלטה של יהודי סוקל בשנת 1947 בלאַנדסבערג (גרמניה)
נואם: ר' אייזיק קאַנסטאַנטין ז"ל

שארית הפלטה של יהודי סוקל אחרי אזכרה בלאַנדסבערג (גרמניה) בשנת 1947
השני מימין: ר' אייזיק קאַנסטאַנטין ז"ל

דעם מאַסנמערדער, דעם שעף פון דער סיקאָלער געסטאַפּאָ, האידוק, וועלכער שטייט שוין היינט פאַר אַ משפט" **.

אַ וויכטיקער צענטער פון סיקאָלער יידן איז נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אין ניו־יאָרק (צפון אַמעריקע). אין דער ערשטער צייט האָבן די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט אָנגעהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט זייערע קרובים אין סיקאָל און האָבן אויף כלערליי אופנים אַרויסגעהאָלפן זייערע נויט־באַדערפטיקע ברידער מיט מלבושים און שפייז־פּעקלעך. נאָכן אַנטשטייַן פון דער מדינת ישראל איז די הילפס־טעטיקייט פון די סיקאָלער לאַנדסלייט אין אַמעריקע געווען אינטענסיוועער. באַזונדערס האָבן זיך דאָרט אין דער הילפסטעטיקייט לטובת דער לאַנדסמאַנשאַפט פון סיקאָלער יידן אין ישראל אויסגעצייכנט די אָנגעזעענע לאַנדסלייט חיים בער פּעפּער, הארי ווייץ, שמואל פּייבל, משה באומאַן, אורי ווייזער און דב לוי, וועלכע האָבן תמיד געזאָרגט און האַרציק געענטפערט אויף יעדן רוף פון זייערע ברידער אין ישראל.

דער סיקאָלער לאַנדסמאַן דב לוי, וועלכער ווינט היינט אין ניו־יאָרק, — זייענדיק נאָך אינעם טויטן־לאַגער אין אָשוויץ, האָט זיך תמיד אין די שוועריסטע באַדינגונגען באַשטרעבט צו העלפן זיינע ברידער אינעם לאַגער. אין אָנערקענונג פון דער דאָזיקער מסירות־נפשדיקער טעטיקייט, האָבן די סיקאָלער לאַנדסלייט אין ישראל איינגעשריבן אים אין ספר הזהב פון ק. ק. ל.

פּיל כבוד און אָנערקענונג האָט זיך דערוואָרבן אין אַ ברייטן קרייז פון יידן אין ניו־יאָרק — דער סיקאָלער לאַנדסמאַן שמואל פּייבל אַ דאַנק זיין אַלזייטיקער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. צוזאַמען מיט זיין פרוי סאדיע האָבן זיי פיל בייגעטראָגן צו אַ גרויסן דערפאָלג פון דער אַקציע פאַר די ישראל־באַנדס, דערביי האָבן זיי מיט אַ באַזונדערער פּאַראינטערעסירונג געזאָרגט פאַר דער באַפרידיקונג פון די רעליגיעז־קולטורעלע באַדערפענישן פון דער יידישער סביבה אין זייער ווינאָרט.

נאָך אין יאָר 1963 האָט די ניו־יאָרקער קהילה־צייטונג, שרייבנדיק וועגן דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פון שמואל (סאם) און סאדיע פּייבל, אונטערגעשטראָכן צווישן אַנדערע, אַז זיי זענען במשך פיל יאָרן טעטיק געווען לטובת די ענינים פונעם יידישן צענטער. סאם איז וויצעפּרעזידענט פון דער דאָרטיקער יידישער קאָנגרעגאַציע און נעמט אַן אַקטיוון אָנטייל אין איר טעטיקייט. מיט אַ באַזונדערער פאַראינטערעסירונג באַציט ער זיך צום רעליגיעזן און קולטורעלן אַרבעטס־פראָגראַם פונעם צענטער און ער איז טאָקע דער, וואָס זאָרגט מיט פעסטער אַנטשלאָסנקייט דערפאַר, עס זאָל טאָג־טעגלעך געדאַוונט ווערן מיט אַ מנין און עס זאָלן אָפּגעריכט ווערן די שבתדיקע תפילות. איצט איז ער זייער טעטיק אַלס ראש פונעם לערן־פּראָגראַם פאַר דער־וואַקסענע..."

** ער איז דורכן שוווּרגעריכט אין מינכען באַשטראָפט געווארן אויף לעבנסלענגלעכע תפיסה (רעד.).

סיקאַלער לאַנדסלייט אין בוענוס איירעס

פון אַ גרויסער באַדייטונג איז געווען די טעטיקייט פון דער סיקאַלער לאַנדס־מאַנשאַפט אין אַרגענטינע. אַחוץ דער פילאַנטראָפישער טעטיקייט האָבן די דאָרטיקע סיקאַלער יידן אַרויסגעוויזן אַן אמתע טיפע זאָרג צו פאַראייביקן דעם אַנדענק נאָך דעם פאַרטילקטן יידישן ישוב אין דער אַלטער סיקאַלער היים. אויפן בית הקברות אין בוענאָס־אירעס האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ מאָנומענטאַלע מצבה לזכר די קדושים פון דער פאַרשניטענער סיקאַלער קהילה, נאָך די פאַרפיניקטע ברידער און שוועסטער זייערע.

צו די אַקטיוועסטע עסקנים צווישן די סיקאַלער יידן אין אַרגענטינע געהערן די געזעלשאַפטלעכע טוער, ווינדלער שמואל און די פרוי מלכה עלעפאַנט. אינעם יאָר 1959 האָבן די אַרגענטינער לאַנדסלייט געליטן אַ שווערן כאַרלוסט, ווען עס איז דאָרט נפטר געוואָרן דער דורך אַלע סיקאַלער יידן געשעצטער און געערטער רב ר׳ נחמן ציגמאַן ז״ל. במשך פיל יאָרן איז ער געווען טעטיק ביי יעדער אַקציע לטובת דער סיקאַלער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל. ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל אין ירושלים.

*

אַ הערלעך קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דער טעטיקייט פון סיקאַלער לאַנדס־מאַנשאַפטן אין דער גאָרער וועלט — פאַרנעמט די קליינע גרופּע פון סיקאַלער יידן אין קאַנאַדע. אין דער ערשטער שורה פון דער דאָזיקער גרופּע געפינט זיך ר׳ יצחק

ר׳ יצחק קרעמינער
און זיין פרוי איטה

ר׳ יצחק קרמינר
ואשתו איטה

און זייערע קינדער:

וילדיהם:

שלמה

ביילה ברריינה

משה נתן

קרעמינער, דער איידעלער סיקאַלער ייד, דער ברייטהאַרציקער נדבן, וואָס באַציט זיך תמיד מיט אויסערגעווייניגלעכער וואַרעמקייט און אמתער קרבנות־גרייטקייט צו יעדן ענין, וואָס האָט אַ שייכות צו יידישע כלל־אינטערעסן און בפרט צו דער מדינת ישראל.

דער דאָזיקער אומדערמידלעכער געזעלשאַפטלעכער עסקן ענטפערט מיט אַן אויסערגעווײנלעכער וואַרעמקייט אויף יעדן רוף פון דער סיקאָלער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל און הריפטזעכטלעך אַ דאַנק זיינע באַדייטנדיקע שפענדן איז מעגלעך געווען אויסצובריטערן די טעטיקייט פון דער סיקאָלער גמילת־חסדים־קאַסע אין ישראל. מיט זיינע בייטרעגע האָט ער באַדייטנד צוגעהאָלפן אויפצושטעלן אין פאַרם פון אַ יזכור־בוך אַן אייביקן מאָנומענט צום אָנדענק פונעם פאַרטיליקטן סיקאָלער יידנטום.

יעדעס מאָל, וועז ר׳ יצחק קרעמינער קומט קיין ישראל מיט זיין טייערער פרוי און קינדער, איז וואַרם און האַרציק דער קבלת־פנים, מיט וועלכן זיי ווערן אויפגענומען דורך כמעט אַלע סיקאָלער יידן, וואָס געפינען זיך אין לאָנד און אַלס אויסדרוק פון פולער אָנערקענונג פאַר זיין פאַרדינסטפולער טעטיקייט לטובת די סיקאָלער לאַנדסלייט, האָבן זיי אים אייגנעשריבן אין ספר הזהב פון ק. ק. ל.

צוזאַמען מיט ר׳ יצחק קרעמינער באַטייליקט זיך אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט זיין שוואָגער זשאַביצקי, וועלכער שטאַמט אפילו נישט פון סיקאָל, אָבער אַ דאַנק זיין פרוי, ר׳ קרעמינערס שוועסטער, איז ער אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער אַרבעט לטובת הכלל, ווי אויך לטובת דער סיקאָלער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל.

*

אויך אין אויסטראַליע זענען טעטיק עטלעכע סיקאָלער יידן לטובת זייערע ברידער אין ישראל. צווישן זיי וויזין אַרויס אַ סך צוגעבונדנקייט צו די סיקאָלער יידן אין ישראל צוויי געזעלשאַפטלעכע עסקנים: לעוויטעס און זיין שוואָגער רעכטשאַפנער. ביידע האָלטן זיי אַן אַ וואַרעמען קאָנטאַקט מיט די חברים אין ישראל און זענען תמיד גרייט צו העלפן אויפן רוף פון דער היגער סיקאָלער לאַנדסמאַנשאַפט.

שווער געטראָפן געוואָרן איז די שארית־הפליטה פונעם סיקאָלער יידנטום דורכן פאַרלוסט פונעם אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן עסקן אין מילאָנאָ, ר׳ יעקב פייבל ז״ל,* וועלכער איז נפטר געוואָרן אין א׳ דראש חודש טבת תשה״ז.

זיין פילזייטיקע פילאַנטראָפישע טעטיקייט אינעם דאָרטיקן יידישן ישוב האָט אים פאַרשאַפן פיל אַכטונג ביי דעם מילאָנער יידישן ציבור. צוזאַמען מיט זיינע חברים פון דער התאחדות־פאַרטיי אינעם פאַרמלחמהדיקן סיקאָל, צבי קלינגער און בעריש בוכהאַלטער, האָבן זיי מיט גרויס איבערגעבנקייט אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע געזעל־שאַפטלעכע טעטיקייט צווישן דער יידישער באָפעלקערונג אין מילאָנאָ און נישט פאַרגעסן דערביי זייערע לאַנדסלייט אין ישראל, מיט וועלכע זיי האָבן תמיד אָנגעהאַלטן אַ וואַרעמען און ברידערלעכן קאָנטאַקט.

---

* ברידער פונעם דערמאָנטן שוין פריער ליונא פייבל ז״ל און פונעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות.

טרטקוב

אריה בק
(הרצליה)

זכרונות מעיר מולדתי ק"ק טרטקוב

כל בית ישראל במדינת ישראל והתפוצות מבכה את החורבן הגדול והנורא שפקד את אחינו בני ישראל באירופה כולה ובתוכם גם את אחינו בני טרטקוב. על כולנו מוטלת חובה קדושה להנציח את זכר הקדושים והטהורים, ולהעלות על הניר את כל הזכרונות וקורות חיי הקהילה הקטנה. לא צמחו בעיירה שלנו לא סופרים ולא משוררים שיתארו לנו את כל מה שעוללו לנו הנאצים ימ"ש. לפיכך באין ברירה, יזמתי אני פעולה ומנסה בכוחות עצמי לעשות זאת אם כי אינני מוכשר לזאת כלל וכלל; כעין צו פנימי הקורא ממעמקי הקדושים הללו ואני רושם את כל מה שאני זוכר מאז שהגעתי לגיל הכרה, כל פרט ופרט בחיי הקהילה, הן בשטח הציבורים והן בשטח הפרטי לבל יישכח זכר הקהילה.

קהלת טרטקוב

בין מאות ואלפי קהילות אירופה, פולין וגליציה המזרחית, היתה קיימת פעם גם הקהילה הקטנה הנ"ל. השואה הגדולה לא פסחה גם עליה כפי שנמסר מפי השרידים, הושמדו בני עיירתינו בשלושה שלבים:

השלב הראשון, ביום א' 22.6.1941, כאשר פלשו הנאצים לעיירה החלו בפרעות, ובפוגרום הזה רצחו כמאתיים יהודים, זקנים, צעירים, נשים וטף.

השלב השני התחיל כאשר הגרמנים ומשתפי פעולה שלהם, האוקראינים, הפעילו מפקידה אקציות שונות בקרב היהודים והוציאו חלקים גדולים מהם (כביכול החלק הלא־פרודוקטיבי) למשלוח ההשמדה בבלזיץ, הזכורה לדראון עולם.

והשלב השלישי האחרון והסופי, כאשר חיסלו את הקהילה לגמרי והעבירו את יהודיה האחרונים לגיטו „סוקל" הסמוכה לטרטקוב, ושם, בגיטו, נגזר עליהם הגורל הסופי כגורל כל בית ישראל, מוות איטי אחרי סבל איום עד שהגיטו חוסל לגמרי ונשאר נקי מהיהודים („יודען־ריין").

ואלה השרידים אשר היו עדי ראיה לתעלולי הנאצים ושותפים מהיום הראשון של הכבוש ועד יומו האחרון לגירושם ע"י צבאות הסובייטים ואלה שמותיהם: רוזה אויסטר, משה פולק וצבי אברס.

מתי נוסדה הקהילה?

אין בידי מסמכים היסטוריים רשמיים שלפיהם אפשר לקבוע בדיוק מתי נוסדה קהילתנו. אני הכותב את הזכרונות, התעניינתי מאד בחקירת תולדות הקהילה, והעליתי חרס בידי. לא פעם חקרתי אצל זקני היהודים שבעיירה אשר תמיד היו מספרים אגדות ומעשיות שונות על חיי הקהילה בזמנים קדומים, אבל לא עלה בידי לגלות משהו רציני שיעיד על תאריך יסודה, ולכן יצאתי אני וחברי המנוח יהודה גרוסמן, והלכנו גם כן בעקבות הקודמים וחפשנו בין המצבות העתיקות ביותר, ומצאנו מצבה בת 300 שנה בערך. זו היתה המצבה העתיקה ביותר. אם כן, לפי זה אפשר לקבוע שקהילת טרטקוב נוסדה לפני 300 שנה. אגב, החבר המנוח יהודה גרוסמן הנ"ל היה מורה לעברית והוא נרצח יחד עם בנו הראשון לכניסת הנאצים. אותו ואת בנו רצחו ביום אחד „ת נ צ ב ה".

במה היהודים הללו התעסקו ואיך הגיעו לשם, זה לא ידוע לי בכלל. בכניסה לבית החיים על יד השער, על גבעה קטנה עמדה מצבה ועליה היה חרות נוסח עם כתובת למעלה „מתו ברעש" ולמטה סיפור קצר שהיה רשום עליה, שלפיו ביום שישי מסוים בשנת תקל"ד, כאשר התכנסו ליום השוק, „הירידי", שהיה קיים כנראה באופן קבוע בימי שישי, ושם היו מתכנסים כל מיני תגרנים, סוחרים ואכרים לשם מקח וממכר, פתאום נשמעו קולות שפרצה דליקה וקם רעש גדול, ובתוך הרעש מתה משפחה שלמה. לא ידוע אם נשרפו חיים או סתם מתו, ולפיכך הוטמנו בקבר מיוחד, „בקבר אחים", משותף על יד הכניסה, וכל מי שנכנס לבית החיים נתקל לראשונה במצבה זו אשר משכה תשומת לב כל עובר אורח וקרא.

מה גודלה של העיירה וכמה נפשות מנתה?

בעיירה היו מתהלכות אגדות שונות וסיפורים על גודלה של העיירה הזו בזמנים קדומים. הזקנים היו מספרים שפעם טרטקוב היתה עיר גדולה והסתמכו על זה שמצאו פעם ספר יהודי ועל שער הספר היה רשום השם של בעל הספר, ובו היה רשום גם שהעיר סוקל סמוכה לטרטקוב, ומזה רצו ללמוד על גודלה של העיירה. אבל לי לא נראה הדבר, יען כי לפי מצבה הטופוגרפי לא קיימת אפשרות כזו, מחמת שהסביבה כולה מחוץ לעיירה היתה מוקפת כולה אדמת בוץ, אגמים וביצות, ואין זה מתקבל על הדעת שאפשר היה לבנות בתים באגמי מים. וגם לא ראיתי כל סימן של בנינים הרוסים או חורבות עתיקות שיעידו על ישוב כל שהוא בזמנים קדומים, אם כי צפונה מהעיירה נמצאות כמה גבעות יפות מחוץ למקום היכן שבית החיים נמצא. את השכונה הזו הקטנה קראו „וינציה". למה? אינני יודע. גם שם לא היו סימנים של בתים עתיקים.

היכן שוכנת טרטקוב מבחינה גיאוגרפית?

כפי שציינתי למעלה, שוכנת טרטקוב לא הרחק מסוקל, עיר מחוזית גדולה בהרבה מכל הבחינות, הן בשטח והן באוכלוסיה. טרטקוב היתה קטנה מאד, בסך הכל אוכלוסיה כ־1.600 נפש — ובתוכם אלף יהודים. כביש רחב וסלול היה מוביל לסוקל, אשר משני צידיו היו תעלות עמוקות לירידת המים בימות הגשמים וגם עצים יפים היו נטועים לאורך כל הדרך משני צידי הכביש כעין שדרה יפה. והעצים היו גבוהים מאוד ומרחוק אפשר היה לחשוב כאילו הם מתנשקים. הכביש הזה היה משמש גם כעין טיילת שקראו לה „דער סיקאלער וועג". שם היו מטיילים אנשי טרטקוב בערבים ובלילות לנשוף קצת אויר צח שהיה מורגש מחסור בו בבתי היהודים. בחגים ובשבתות אחרי הצהרים יצאו בני נוער יהודי בנים ובנות לטיול על הכביש הזה, והיו עוסקים גם בוויכוחים פוליטיים על נושאים שונים. מסביב לעיירה הזו היו שני כפרים סמוכים מאוד, אחד טרטקוב והכפר השני טרטאקאוועץ, עם אוכלוסיה כפרית שעסקה בחקלאות ושמשו משענת חזקה לכלכלת העיירה שלנו. מלבד שני הכפרים הסמוכים היתה הסביבה כפרית גדולה עם 24 כפרים, בערך, שאוכלוסיתם מנתה כ־20.000 נפש, שעסקו אך ורק בחקלאות ואשר היו מביאים את מרבית תוצרתה החקלאית לתוך העיירה שלנו למכירה בשוק המקומי אשר היה בידי היהודים, הם היו מצטיידים בקניות מצרכים שונים בחנויות היהודיות לכלכלת ביתם.

ולעיירה גופא: לעומת הבתים העלובים של היהודים, הזדקר והתרומם ובלטו לעין־הכל הטירה (מבצר) של בעל אחוזה שקראו לו „דער פריץ" ומתוך הטירה הזאת בלט הארמון היפה שעמד קרוב למרכז העיירה שהיה שייך לבעל האחוזה הנ"ל, אורבנסקי. הגוי הזה היה נוצרי אדוק מאד, איש צנוע ואדיב וגם נדיב לב. המבצר על ארמונו היפה והנהדר השתרעו על שטח ענקי של אלף דונם בקירוב. הוא היה מוקף בגדר גדול בנוי מלבנים ומטויח יפה. גובהו היה כ־3 מטרים ולמעלה עשוי גג משופע משני הצדדים עשוי מפח שלא ירקב. מלבד הארמון הזה היו גם כל מיני בנינים ענקיים ששימשו לבתי מגורים לאנשי השירותים למיניהם, ועצי פרי למיניהם שהובאו במיוחד מחוץ לארץ אשר עין לא ראתה. מסביב לחומה הגבוהה הזו שארכה היה כקילומטר בערך, היו 2 שערי כניסה גדולים ויפים. את הארמון בנה אדריכל שהובא מצרפת במיוחד לפני שמונים שנה בערך. זה הוא מעשה אמנות ומלאכת מחשבת. הגג היה בולט ומקומר כעין כיפה מקומטת קצת ועל ראש הגג נזדקר מקל ברזל חד ודק ועליו היה מחובר חוט מגנטי שהיה מגן נגד רעמים וברקים, בימי הקיץ הגשומים. מארבעת הצדדים של הגג היו מותקנים 4 שעונים, אחד לכל צד, ובכל שעה היה השעון מצלצל ומודיע את השעה בקול רם, שנשמע בכל העיירה. למרבית תושביה שימש השעון הזה כשעון בית, כי הרבה בתים לא נמצא שעון כלל.

שטחה של העיירה היכן שהתרכזו כל היהודים היה קטן מאד; אולי הגיע לשטח של חצי קילומטר מרובע, ובתוך השטח הקטן הזה היו 1,000 נפש יהודים, וכמו „גטו"

קטן היתה נראית כל העיירה. אמנם הצורה של העיירה היתה מתוכננת יפה, בתים משותפים מארבעת הצדדים ובמרכז „שוק", הדומה למבצר. ומסביב היו ארבעה שערים פתוחים, לבנין הזה קראו „רינעק". הצפיפות בבתים האלו היתה נוראה. ללא אויר, ללא אור מספיק, התקרות היו עבות מאד, בנויות מלבנים עתיקות אשר בכל לבנה כזו שקלה כ־30־40 ק"ג. הם היו מקומרות כך שקשה היה להעמיד ארון בתוך הבית הזה. איש זר שנקלע לעיירה השתומם למראה החיצוני של העיירה, בתיה ובניניה ואיך השלטונות המקומיים לא נקטו שום פעולה לעשות משהו בכפר לשפר את הצורה החיצונית של הבתים. אדישות מוחלטת היתה אופפת אותם ולא היה איכפת להם שום דבר.

במקום זה כדאי להזכיר את בנין ה„ראטוש" העתיק שעמד באמצע ה„רינעק". גבוה מאוד היה הבנין עד 30 מטר. עד לגובה של 20 מטר היו חדרים ומחסנים ששמשו למגורים של שמשי הצבור ולמעלה מעל החדרים היה ריק. הגג היה בנוי כמין כיפה מקומרת ובראש הגג היה מחובר נס קטן שהיה חרות עליו משני הצדדים תאריך התיקון האחרון מצד אחד, ומצד שני תאריך הקמת הבנין. דומני שזה היה בשנה מסוימת של המאה ה־16. הנס היה מסתובב תמיד בהשפעת הרוחות שנשבו.

הזקנים היו מספרים מעשיות ואגדות מסביב לבנין הגדול הזה. מה שמתקבל על הדעת הוא הסיפור שהבנין הזה הוקם ע"י הטטרים שפלשו לפני מאות שנים לאירופה. וכפי הנראה קבעו להם את המקום טרטקוב כנקודה מרכזית למטה כללי ולשם זה הקימו את הבנין הגבוה והענק הזה ששמש להם כמגדל צופים ומשם יכלו לעקוב אחר תנועות צבאו של האויב ממרחקים ארוכים מאוד.

בזמנו שימש הבנין הזה כבית סוהר מקומי זמני לריצוי עונשים אדמיניסטרטיביים, כגון אי נקיון על יד חזית הבית, בחצר, או אי תשלום מס עירוני במועדו, ועוד כל מיני עבירות קלות. גם בימי הבחירות לפרלמנטים האוסטרים ול„סיימים" הפולנים אחרי מלחמת העולם הראשונה, היו משתמשים בבנין הזה לכליאת בני נוער יהודי אשר היו לצנינים בעיני השלטונות שהתנגדו במיוחד לתעמולה לאומית יהודית וציונית ובעוון תעמולה זו התמלא הבנין בתעמולנים שונים ממפלגות שונות ברחוב היהודי. אנשים שבקרו באקראי בעיירה זו מסרו שהבנין כולו הרוס ונשאר ממנו גל אבנים. מלבד המרכז נמצאו כמה שכונות כגון — שכונת בית הכנסת, בית המדרש, שם התרכז רכוש הקהילה. בשכונה זו שקראו לה „די שול־גאַס" או „יענע גאַס", גרו על פי רוב השכבות העניות ביותר אשר בתיהם היו נראים לפעמים כבקתות עלובות. גם בית המרחץ ובתי השימוש הציבוריים עמדו שם. בית המרחץ היה מוסק בעצים בכל ימי שישי וערבי חגים לבני הקהילה. גם לא יהודים היו מבקרים שם ונהנים, כי בית המרחץ כללי צבורי לא היה, אזי נהנו בזכות היהודים.

לא הרחק מבתי התפילה נמצא נחל קטן שמימיו זורמים אחרי הגשמים בקיץ, ושם היה גישרון קטן על פי הנחל ובראש השנה היו היהודים יוצאים מבתי הכנסת ועמם כל נערי ונערות ישראל נהרו אל הנחל לראות בתפילת „תשליך" כמנהג המקום.

חסידי צ'ורטקוב והוסיאטין היו נוהגים לקיים תפילת תשליך יום לפני ערם יום כפור במקום אחר לגמרי.

ממה התפרנסו יהודים בטרטקוב?

רוב היהודים התפרנסו ממסחר זעיר, כגון חנויות מכולת, טקסטיל וכל מיני קונפקציות. היו גם כמה חנויות יותר עשירות, אבל כאלה היו בודדות. היו ביניהם גם סוחרי תבואה, קבח, בהמות וסוסים, כמה בתי־קפה מהם גם עשירים. בתי קפה אלו שמשו כמקום מפגש להמוני אכרים, פועלים וסתם שתיינים שיכורים מקצועיים. על פי רוב היו שותים רק הנוצרים. בקרב היהודים השתיה היתה מועטה מאד. כמובן היה גם כמה יוצאים מן הכלל מבין היהודים.

היו גם אטליזים שונים שהיו מוכרים בשר כשר לאוכלוסיה היהודית שעמדו תחת פיקוח של הרב דמתא, ובשר טריפה היו מוכרים לנוצרים. בין בעלי האיטליזים היו גם כמה משפחות עשירות מאד, אבל רמת החיים שלהם היתה מאד נמוכה באשר אנשים אלה לא ידעו איך לחיות וחסכו כסף והם היו משועבדים לכסף כמו לאליל. אבל יתרם היו קבצנים גדולים שבקושי הרויחו את לחמם.

רבות היו המשפחות שהתפרנסו ממלאכה, מעבודות ספציפיות יהודיות כגון סנדלרות, חייטות, נגרות, פחחות, זגגות וגם בנאות. הבנאים הללו ידעו את כל עבודות הבנין החל מהמסד עד הטפחות, בניה, טיח וסיוד וגם הקמת תנורים לאפיית לחם וכיריים להסקה ולבישול. בחורף היו הכיריים משמשים להסקה בכדי לחמם את החדרים, כי היה קר מאד בחדרים. היו גם מתפרות נשים שהיו מעסיקות נשים בשכר מבוקר ועד ערב בחדרים אפלים וצרים אשר הקירות היו מלאים טחב ורטיבות. היו גם מאפיות קטנות שהיו אופים בהם כל מיני מאפה כגון, לחמניות, כעכים ועוגות. היו גם בתים שבהם היו אופים לחם שחור והיו מספקים את הלחם לבעלי האחוזה שבסביה בשביל הפועלים שעבדו אצלם. בדרך כלל אצל היהודים היה מנהג שכל עקרת בית היתה אופה את החלות, העוגות והלחם לכל השבוע בבית, ובערב שבת היו מכניסים את הסירים לתוך התנור החם אחר האפיה, ושם היה האוכל מתבשל עד למחרת ונהיה לחמין. ובשבת, אחרי התפילה, כאשר בני הבית חזרו מבית הכנסת, קדשו על היין והוציאו את החמין לסעודת הצהרים. ככה היו נוהגים אצלנו וככה היה גם מנהג כל יהודי פולין וגליציה.

היו גם משפחות שעסקו בחקלאות. היו חוכרים אדמות והיו מעבדים אותן וגם היו כאלה שהיו להם משקים חקלאיים, אבל אלה היו מעטים. כאשר עזבתי את טרטקוב, האחרון החקלאיים שבעיירה היה סבא שלי, אשר גיטר. הוא ובניו שעסקו בחקלאות היו היחידים בעיירה שהיו לו סוסים, פרות לחליבה וכל הכלים הדרושים, מחרשות ומקצרות וכו' וכו'. הוא היה גם מעסיק פועלים לא יהודים כי לא הספיק לבד לעשות את כל העבודות הקשורות בחקלאות. פועלים יהודים לא העסיק. ראשית, לא היו, ושנית,

סרבו לעבוד כי לא השתלם להם, היות והשכר היה זעום מאד, ועיקר, לא היו מסוגלים לעבודות אלו. כך בכל אופן הסבא היה קובע.

מלבד פרנסות המקום היו גם הרבה רוכלים מבין היהודים, שרכלו בכל ימות השבוע בכפרים שהיו קונים אצל האכרים את תוצרתם, תמורת מצרכים שונים. הם היו מספקים את התוצרת שהספיקו לקנות אצל האכרים במשך כל השבוע לסיטונאים בערים יותר גדולות מטרטקוב. התוצרת היתה מגוונת, תבואה פשתן, בד. היו גם יהודים מתווכים וסוחרי יערות. מצבם היה עולה ויורד לפי הקוניונקטורה.

היתה עוד פרנסה אחת שהיתה נפוצה בין היהודים — חכירת בוסתנים מאת בעלי האחוזה בסביבה. היהודים האלה היו מומחים לדבר הזה והיו חוכרים את כל הפרי אשר על העצים והיה זה עסק לא רע. היהודים עם משפחותיהם היו עוזבים את המקום ויצאו לגור במשך כל הקיץ עם נשותיהם וילדיהם באוהלים בתוך הבוסתנים והיו שומרים על הפרי עד הקטיף במשך 4—3 החודשים של הקיץ. כאשר הצליחו אזי היה מזלם וכאשר לא הצליחו אזי היה רע מאד ולא פעם יצאו בשן ועין.

כדאי להוסיף עוד כמה פרנסות שכיחות בעיירתנו. עגלונים שקראו להם „בעלי־עגלות". הם היו מביאים סחורות מסוקל הסמוכה לכל הקמעונאים, והיו ביניהם אנשים יהודים אשר הסוחרים היו רוחשים להם אמון מלא והם היו נאמנים מאד ועמדו בדיבורם והיו מבצעים להם כל מה שקבלו על עצמם באחריות מלאה. היו גם בתי מסחר לעורות ונעלים. היו גם בעיירה שני מחסנים גדולים של עצים לבנין. כן היו קיימים עוד בתי מסחר לברזל וחמרי בנין כ־3 בכל העיירה, אבל רק על אחד אפשר היה להגיד שפרנסתו היתה מצויה והשאר היו רופפים מאד. חלק נכבד התפרנס גם מעשיית כובעים וגם פרוות, והיו תופרים לאכרים וגם ליהודים. בזמן האחרון הגיעו לעיירה ספרים לגברים ולגברות. גם מחלקי חלב עלובים היו מתפרנסים מחלוקת חלב בבתים. מלבד זה היו גם כמה מחלבות אשר ספקו כל מיני תוצרת חלב לאוכלוסיה המקומית. את החלב היו קונים אצל בעל האחוזה והיו מיצרים את התוצרת בעצמם בבית, במחסנים שלהם. אלה היו פחות או יותר כל הפרנסות שיהודים היו עוסקים בהם.

המעמד הגרוע ביותר היה מלמדי חדרים. הם היו עלובים מאד. עבדו עבודת פרך ביום ובלילה ובהרבצת תורה לילדי ישראל מבלי להנות אף פעם מחופש ומהבראה. אפילו בשבתות היו עסוקים המסכנים הללו. יש והילדים היו באים אליהם הביתה בשבתות אחרי הצהרים ללמוד פרקי אבות מפי הרב „המלמד" ובחורף גם היו באים לקרוא את פרק „ברכי נפשי". מלבד זה היו המלמדים עסוקים בשבתות בהליכה להורי הילדים לבתיהם לבחון את הילדים בלימודיהם של כל השבוע בנוכחותם של ההורים, ולראות ולהיוכח כמה התקדמו הילדים, וההורים היו מתמוגגים מרוב נחת בשמעם את ילד הפלא יודע „דף גמרא". מי יכול היה להשתוות אליהם בשמחתם?

חיי המשפחה בטרטקוב: לכל משפחה היו על פי רוב 10—8 ילדים. היו גם משפחות שהצטיינו בילודה מבורכת למעלה מ־10 ילדים ודווקא המשפחות מרובות ילדים גרו

בתנאים איומים, על פי רוב בחדר אחד בלי מטבח נפרד ובלי נוחיות ובעוני ובחוסר כל. ובכל זאת חיו וגדלו וחנכו את הילדים, דאגו למזון, בגד וחינוך מינימום וגם השיאו אותם. מאד קשה היה ליהודים להשיא את בנותיהם, כי היה צריך לתת נדוניא ומי שידו לא היתה משגת, אזי בנותיו צפויות היו לשבת עד גיל מבוגר.

שמחת הוולד הילד הזכר היתה מלווה כל מיני טקסים שונים. בליל שבת עלה השמש דביהכ"נ על הבמה והכרי — שפב"פ מזמין את כל הקהל לשלום זכר הביתה ובעל השמחה הכין משקאות שונים, כל אחד כפי יכולתו. יום לפני ברית מילה, ילדי החדר בו הרך הנולד מיועד לבקר בו, באים הביתה ליולדת לקרוא את „שמע" והיו מחלקים להם עוגות וממתקים. ובערב זה ליל שימורים לילד והיו באים כמה זקנים לקרוא את „שמע" והיולדת היתה מכניסה סכין לתוך המיטה להפחיד את השדים והרוחות, ולמחרת בבוקר התכנסו בני המשפחה של בעל הברית ולבשו בגדי שבת וחג והלכו לביהכ"נ להתפלל ואחרי התפילה באו קרובי המשפחה ולקחו את הילד לביהכ"נ והמיועד לסנדק היה לוקח את הילד והשמש היה מכריז בקול „קווַאטער" והיו מוסרים את הילד מיד ליד לכל המתכבדים להשתתף בטקס עד שהגיע לאחרון הסנדקאות, זהו הרב, שלקח את הילד והתישב על כסאו של אליהו הנביא, שהיה מיועד אך ורק לברית מילה. אחרי גמר הטקס הוזמנו כל המשתתפים הביתה למשתה ולסעודת מצווה.

כאשר הילד גדל והגיע לגיל 3, ההורים עטפוהו בטלית והביאוהו לחדר היכן שהרבי המלמד למד תינוקות הושיב את התינוק ע"י השולחן והתחיל ללמדו את ה־א' ב'.

בגיל 5—4 החל התחיל הילד ללמוד חומש ולשבת המיועדת להתחלת החומש „ויקרא" נערכה חגיגה לבני המשפחה, הקרובים והרחוקים וגם לילדי החדר שבו הילד לומד. חלקו ממתקים ודברים טובים ואותו הדבר כאשר הגיע לבר המצוה וחתונה. כמובן ששמחת החתונה נערכה ברוב פאר כפי יכולתו של כל בעל בעמיו.

כל עיירה ועיירה ומנהגיה. לפעמים, כך ספרו הזקנים, היה נהוג בטרטקוב, שכל חתן, שבא מחוץ למקום, הרי ביום כלולותיו, היו מקיפים, הוא ובני משפחתו את „השוק" שבע פעמים. המנהג זה בוטל כבר מזמן, וכן התמטו המנהגים המרובים הקשורים באירוסין.

גם החתונה היתה נערכת על כל פרטיה ודקדוקיה. לרוב היו עורכים אותה ע"י בית הכנסת תחת כיפת השמים ובמקרה של הגשמים בתוך בית המדרש. את הזוג היו מלווים בתזמורת הביתה ורקדו וכרכרו מסביב לזוג והיו משפחות שהצטיינו בריקודים ויכלו להלהיב את יתר בני המשפחה לשמחה ולריקודים.

לפני החופה היו רוקדות אצל הכלה רק ידידות וחברות שלה, מלבד בנות המשפחה — ואצל החתן, חבריו ובני משפחתו היו שרים פרקי תהילים והיו בחורים, שהיו מחכים להזדמנות זו וניצלו אותה כדי להוכיח את עצמם בשירה וזימרה.

אחרי החופה נערכה „סעודת מצוה" לקהל המוזמנים והיו מכריזים על המתנות לכבוד החתן והכלה. היה גם מנהג להזמין בדחן לבדר את הנאספים כדי להכניס מצב רוח של שמחה.

סדרי החיים הציבוריים בתוך העיירה והקהילה. כפי שציינתי מקודם רובה של האוכלוסיה המקומית היתה יהודית, כמעט 70 אחוז, אבל השלטון במוסדות המוניציפליים היו בידי הנוצרים כי כזה היה רצונם של השלטונות המרכזיים. אם כי בראש המועצה המקומית עמד מדי פעם בפעם יהודי, אשר נבחר ונתמך ע"י האוכלוסיה כולה, אבל הביצוע לא היה בידי יהודים, כי המזכיר ויתר פקידי המועצה היו על פי רוב פולנים נוצרים. אני זוכר את ראש המועצה „הבירגרמייסטר" היהודי היחידי שהוא כהן בתפקידו זה כמה שנים. זה היה ר' אהרן גרטל ז"ל, איש עשיר, בעל נכסים רבים ובעל בית מרזח, שהיה מוכר ומקובל על כל האוכלוסיה היהודית והנוצרית גם יחד. איש נדיב לב מאד ויד פתוחה לכל נצרך. שטחי פעולה של המועצה המקומית היה מוגבל מאד. דאגו למלא את ההוראות של השלטונות המחוזיים והמרכזיים. דאגו לגביית המסים המוניציפליים, לסידור המים על ידי המשאבות ותיקונם. מפעלי מים המספקים מים לכל בית לא היו, וכל תושב היה הולך לבדו לשאוב מים מן הבארות בדליים, או שהיו משלמים לשואבי מים מיוחדים שיביאו להם את המים הביתה ושואבי מים אלה היו סוחבים את המים על כתפיהם באסל. הדאגה לנקיון מצד בעלי בתים היתה מוטלת על כל בעל בית, אשר חייב לדאוג לסידור האשפה והשופכין, כי כפי שהזכרתי מקודם לא היו מפעלי ביוב וגם לא היו בורות שופכין. המועצה היתה ממציאה לכל דורש תעודות מסוימות, כגון תעודות זיהוי, יושר, עניות וכדומה. המועצה היתה מפקחת לביצוע כל מיני הוראות מטעם השלטונות המרכזיים כגון: השתתפות פעילה בחגים מדיניים. בכל בית היו צריכים להניף דגלים, והנפת דגלי המדינה על כל בית היתה חובה, והעוברים על הפקודה נענשו. מפעלי פיתוח לא היו במעלה התחתונה. המועצה היתה נבחרת פעם ל-6 שנים ע"י הציבור המקומי. זכות בחירה היתה רק לבעלי בתים ומי שלא היה משלם מסים לא היתה לו זכות בחירה. שיטת הבחירות היתה עתיקה לפי ה„קוריות". 4 קוריות היו קיימות. לראשונה היו שייכים אזרחים בעלי רכוש מסויים ואנשי רוח וכוהני דת. זכרוני שאצלנו היו בס"ה בקוריה הראשונה שלושה סוחרים ואולי ארבעה. הראשון היה בעל האחוזה — אורבנסקי, השני הכומר, השלישי הרב, והרביעי אינני זוכר. לקוריה השניה השתייכו בני המעמד בינוני, המשלמים מסים גבוהים של סכום מסויים. לקוריה שלישית בעלי בתים רגילים, לרביעית המוני עם מגיל 24 ומעלה. לנשים לא היתה זכות בחירה. לכל קוריה היה אותו מספר של מועמדים, הוה אומר ששלשה אזרחים בקוריה אחת יכלו לבחור 6 מועמדים כמו מאות בוחרים בקוריה 4. כמובן שהנבחרים היו עושים תמיד את רצונם של שלטונות המחוזיים והמרכזיים. אף מועמד או נבחר יהודי לא היה מעיז להמרות פי אישיות מרכזית או להתנגד לדברי פקיד בכיר גבוה של השלטונות.

בחירות כגון אלו אני זוכר עוד לפני 50 שנה למעלה, כאשר לא היו קיימים שום תנועות פוליטיות לא בקרב היהודים וגם לא אצל הנוצרים. הרקע היה על פי רוב אישי, משפחתי: יותר נכון בלשוננו אנו „חמולות משפחתיות". לעומת הבחירות המקומיות יש לציין שבבחירות לפרלמנט האוסטרי או ל„סיימים" הארציים היה קיים

רקע מדיני, פוליטי, מעמדי. זכרוני שבשנת 1911 קויימו בחירות לפרלמנט האוסטרי, אז כבר הופיעו מועמדים פוליטיים והמאבק ברחוב היהודי והנוצרי נשא אופי פוליטי גרידא. המועמד היהודי שהופיע אצלנו מטעם התנועה הציונית היה רפפורט שמואל, יהודי עממי, בעל הדרת פנים שבא לנהל תעמולה לטובתו. הציבור היהודי מפשוטי עם כמובן התלהבו ממנו מאישיותו הנהדרת ומצניעותו, אבל רב וחסידי בלז שהיתה להם השפעה רבה בקרב היהודים החרדים לא נתנו לו לנאום בבית המדרש ולפיכך היה נאלץ לנאום באחת החורבות של העיירה, במקום פרטי, והיהודים פשוטי העם נהרו לשמוע את נאומו. הוא דבר ללב היהודי ולנפשו, כך שנוצרה קרבת לבבות בינו ובין המונים שבאו להקשיב לנאומו. היה עוד מועמד אחד שנתמך על ידי הרבי בלז, זה היהי יהודי מתבולל, שטינהויז היה שמו, ואותו קבלו הרב וחסידיו בסבר פנים יפות ופתחו עבורו את שערי בתי התפילה. הוא נאם בפולנית, שפה אשר רוב הציבור לא הבין מה רצונו ומה מטרתו. המאבק היה חריף מאד אבל היו גם לא מעטים שהצביעו עבור „פדיון מטבע יפה", פשוט, שילמו בעד „קול" בתוספת שתיה ואכילה. למעשה לא היתה קימת שום תנועה פוליטית פעילה בכל ימות השנה אלא פה ושם יהודים בודדים, בעלי הכרה פוליטית לאומית וציונית, הניצנים הראשונים של תנועות פוליטיות, החלו להופיע ולהתארגן רק בסוף מלחמת העולם הראשונה.

הפעילות בקהילה. בשטח הקהילה פעלו הרב דמתא ופרנסיה. לפי החוקה שהתפרסמה בשנת 1867 מטעם הממשלה בוינה, התחילו להתארגן הקהילות היהודיות בכל עיירה (איפה שמספר היהודים הגיעו למספר מסויים). שטח הפעולה של הקהילות הקטנות היה מוגבל מאד, וביחוד הצטמצמה הפעולה בשלשה שטחים: הרב, בתי תפילה, ובית החיים ולהבדיל — המרחץ. ההוצאות והכנסות של הקהילה היו מאושרות ע"י השלטון המחוזי. כל שנה היה מגיע פקיד בכיר, אשר היה מאשר את התקציב והיו מנהלים פנקסים מיוחדים לשם זה. בראש הקהילה עמד נשיא הקהילה שנבחר בבחירות חשאיות בישיבה הראשונה אחרי הבחירות הכלליות.

הכנסות של הקהילה היו בנויות על הטלת מס על השחיטה הכשרה. ההכנסות הללו הספיקו בקושי לקיים את הרב והשוחטים במקום. והחזקת בית המרחץ היתה מוטלת להלכה על הקהילה, אבל למעשה היו מחכירים אותו לאדם פרטי בעד תשלום מסויים.

החזקת בתי כנסיות ותקונם היתה מוטלת על המתפללים. כן היו קימים מוסדות ציבוריים שקראו להם „חברות" שהשתייכות אליהם היתה רשות ולא חובה. לדוגמא: חברת ביקור חולים, חברה לינה, חברה קדישא, חברה ש"ס-ומשניות ותיקון ספרים. החברות בחברות הנ"ל היתה תלויה רק בתשלום השבועי או החדשי שכל חבר היה משלם לה בכל שנה. על פי רוב במוצ"ש אחרי שמחת תורה, היו מתאספים חברי כל החברות הנ"ל לבתי הגבאים או לביה"מד. הגבאים היו מכינים י"ש לשתיה וגם ארוחה של „מלוה מלכה", וראש הגבאים היה מוסר דו"ח על הגביה של השנה החולפת ומפרסם את ההכנסות וההוצאות לבדיקה המבקרים ואח"כ בחרו בועד חדש לשנה הבאה.

זוכרני את הפנקס של „חברת לינה", אשר מחולליה ומיסדיה היו: 1) מאיר גלזר, יהודי נגר במקצועו, אבל בקי בתנ"ך ובמדרש ועין יעקב. 2) יעקב מרדכי קרנץ, סוחר במקצועו, איש מאד נכבד יודע ספר וש"ס ופוסקים. 3) יצחק גלזר, בעל בית מרזח ומנהל „תעודת לידה" במקום, בקי בתנ"ך כמעט בעל־פה. 4) חיים בק, אופה במקצועו, מפשוטי העם, הוא גם עסק בחברה קדישא והיה פעיל מאד בהתנדבות. זכורני כמה סעיפים מהפנקס שחובר לפני 80 שנה בערך. לפיו היה כל חבר מחברה הנ"ל חייב לציית להוראות של הגבאים. כאשר צוו על חבר ללכת ללון אצל חבר ב"פ מהחברה לא הועילו כל טענות לאמר: איסטניס אני או שזה מקום אינו לפי כבודי. במקרים יוצאים מן הכלל כאשר היה עסוק או היה נעדר מהבית, אפשר היה לשלם תשלום מסויים, כפי שנקבע ע"י הגבאים, והם היו שולחים אדם אחר בתשלום במקומו. ומי שסירב להישמע לתקנות הנ"ל אחרי התראות ואזהרות, היה מוצא באופן אוטומטי מהחברה. לחברה ש"ס השתייכו אנשים תלמידי חכמים ויראי שמים שמתפקידם היו להרביץ תורה בישראל ואותו הדבר בחברות משניות. חברת תיקון ספרים, או קנית ספרים, היתה מתנהלת ע"י בחורים צעירים חובשי בית המדרש, שהיו גובים מס שבועי מבני העיר למטרות הנ"ל. גם בערב יום הכיפור היו מעמידים קערות לשם נדבות מכל המתפללים וכל ההכנסות הללו היו קודש לשם תוספת ספרים לבית המדרש. יום מסירת ש"ס היה מאורע חשוב בחיי הקהילה, והיו עורכים חגיגה בביהמ"ד והקהל היה שמח מאד.

דאגת החינוך. הרב דמתא היה המפקח על החינוך. הוא היה בודק את המלמדים אשר להם היו מוסרים את הילדים ללמד תורה וחנוכו, המלמד היה צריך להיות בראש וראשונה יהודי אדוק, שומר מצוות בלי שמץ של פסול, אשר ידע תורה וגם ידע לחנך. הרב היה ממנה לפי ראות עיניו את גבאי תלמוד תורה והם היו פקודים את החסידים והיו בודקים אם הילדים מקבלים את החינוך הראוי והמתאים לרוח היהדות ע"פ חוקי התורה והפוסקים, הקהילה היתה דואגת גם לספק קמחא דפסחא לאפית מצות. גם הפעולה הזו היתה נעשית ביזמת הרב. הוא היה קובע את מקומות שבהם נאפו המצות והיה הולך לבתי האפיה לבדוק אם מצות נאפו כהלכת התורה. והיו מקפידים מאד בשמירת הדינים. כאמור החיים החברתיים השתרפו ביחסים בין אדם לזולת בכתלי בית המדרש. הבית הזה היה משמש מלבד בית התפלה וישיבה לנערים לומדים, גם לבית עם. שם התנהלו כלל העניינים והציבוריים הפרטיים והפוליטיים גם יחד. ובעיקר בחורף, כאשר הקור היה גדול ובחוץ קשה היה להסתובב, ידעו יהודים לבוא רק לבית המדרש כי שם היה חם מאד ואפשר היה לפגוש כל אחד ואחד, ומי שבא שמה ללמוד אחרי התפילה, היו שולחנות מיוחדים מיועדים למטרה זו. מי שעסק במסחר יכול היה גם למצוא את הנוגע בעניינים אלו ולעסוק בשיחות מסחריות. וגם עניני פוליטיקה עולמית יהודית התנהלו בשטח המצומצם הזה בעיקר בזמן בחירות לקהילה, למועצה ולפרלמנטים. הבית הזה היה פתוח בכל ימות השבוע.

בני הקהילה הבולטים והנכבדים ביותר: בולטים היו האישים הנהדרים ביותר בקהלה שלנו אלה שאני זוכרם וגם שאינני זוכרם אלא כפי שנמסר מדור לדור. הראשון היה הרבי ר' דניאלצ'ע, שהיה גדול בתורה ולא רצה להנות מכספי הציבור ובשבתו על כסא הרבנות, התפרנס בקושי. תלמידו של הרבי מרופשיץ ז"ל. עני ואביון שהסתפק בקב חרובין פשוטו כמשמעו והיה מרביץ תורה לילדי המקום חינם.

ואלה שהכרתי אותם: הרב ר' יצחק באבד שנפטר לפני 35 שנה, אחיו של הרבי מטרנופול, שהיה מפורסם כגאון בין הרבנים. היה מכניס אורח תמידי. כל עוברי האורח ידעו את הכתובת לסיפוק רעבונם... זה היה ביתו של הרב. וגם משפחתו המשיכה במסורת אחרי מותו. היה חסיד מבלז, איש קנאי גדול ומתנגד חריף לתנועה הציונית ואפילו לתנועה פוליטית יהודית כגון „אגודת ישראל". אבל אין לשלול ממנו זכויותיו הרבות כרב ביחס לעדת מרעיתו. אישיותו בעלת אופי טוב ואהבת ישראל. ר' נחמן לינסקר, איש נכבד מאד וכהן כראש הקהלה זמן ממושך, יודע ספר וקבע עתים לתורה. הוא היה גם מפריש מפתו לעניים.

ר' יוסל זאלקווער, איש טוב לב ונדיב לב. ידו פתוחה לכל. ישר מאד סוחר קמח ותבואות. אם כי לא היה גדול בתורה אבל מפורסם בעיירה כמכניס אורחים. אשתו בינה ז"ל, אשה טובת לב שכל יום מבוקר עד ערב היתה עסוקה בהאכלת עניים שעברו על פתח ביתם. הוא, ר' יוסל הנ"ל, שמש בזמנו כראש הקהלה ושרת בנאמנות את הציבור. כאשר נפטר נתנו כל הספרים שהיו לו לבית המדרש. הוא היה עירירי. יהא זכרו ברוך.

ר' שלום גרוסמן איש תלמיד חכם חריף בקי בתורה, ש"ס ופוסקים, עניו, עוסק בצרכי ציבור באמונה. קבע ימים כלילות לתורה ולמעשים טובים. זכורני שהוא ור' מרדכי רופמן היו הולכים בכל שבת בבוקר לפני התפילה בין הבתים לאסוף לחם בשביל עניי העירה וכסבל לסחובת השק עם הלחם היה יהודי ששמש למטרה זו שקראו לו „דער שטימער טרעגער".

ר' חיים משה זוסמן (חיים משהלע). הוא השתייך לחסידי צ'ורטקוב. אישיות אצילה בולטת ומצטיינת. הוכיח את עצמו במעשיו הטובים ובצניעותו הרבה. איש נמוך קומה, אבל נפש יהודי גדולה וטהורה שכנה בקרבו. יהודי תלמיד חכם, בקי בתורה, ש"ס ופוסקים, שמש כעין רב בלתי מוכתר. יהודים כנוצרים כבדו את היהודי הזה. עליו אפשר היה להגיד שלא נמצא רבב על בגדו וגופו, איש ישר והגון מאד. פרש מכל עסקים ותענוגות בעולם הזה והתמסר אך ורק ללמוד תורה. לא הסתפק בלימוד תורה לעצמו אלא העמיד תלמידים רבים והרביץ תורה לכל דורש. ככל היהודים האדוקים בזמנו התנגד לכל קידמה בחיי היהודים אשר התבטאה ברעיונות פוליטיים ציונים לאומים ועליה לא"י. דאב לבו לראות רבים מתלמידיו שיצאו, לפי השקפתו, לתרבות רעה ונסחפו עם הזרם של כל מיני תנועות. זכורני כאשר נפרדתי ממנו בעלותי לארץ־ישראל בקש ממני לכל הפחות לגרום נחת לאמא שלי ולהניח תפילין בכל יום. הוא עסק יום יום בגבית נדבות לתמיכת עניים ובמתן בסתר. הוא היה היחידי בקרב

הציבור היהודי אשר כל נזקק שירד מנכסיו מסוג הנכבדים שהתביישו לגלות למי שהוא את מצבו הקשה, לו במיוחד רחשו אימון מלא ומי שהיתה לו איזו מועקה בלב נגש לר׳ חיים משהלה ומצא אצלו הד לדבריו ולהשתפך לפניו את מר לבו. נמסר לי שהגרמנים ימ״ש, כאשר אספו יהודים רבים בכניסתם לעיירה ע״י בית הכנסת ורצחו אותם, נגש גרמני אחד והוציא אותו מהשורה ולא הרג אותו ואמר שחבל להרוג יהודי נקי כזה. כמובן באקציות הבאות נספה עם כל היהודים.

יהא זכרו ברוך.

ר׳ משה שורץ, יהודי בעל הדרת פנים להפליא מספיק היה רק להסתכל בקלסתר פניו החיצוני ומיד עורר בך כבוד רב. איש נקי ומצוחצח להפליא. אי אפשר היה לגשת לשוחח ליהודי זה מבלי הכנות נפשיות וחיצוניות. הוא היה קפדני מאד בלבושו ומסודר שתענוג היה להסתכל עליו. כל אחד התיחס אליו ברגש כבוד וחיבה. הוא היה האיש כאילו נולד מבטן אמו לשמש כשליח ציבור רוחני ומנהיג עדה. הוא היה רגיש מאד ולא סבל את התנועות הפוליטיות העממיות אשר הרימו מאשפה את האדם הפשוט והמריצו אותו לדרישת שיויון זכויות במוסדות הציבוריים. מתנגד מובהק וקנאי גדול נגד הציונות. וכל דבר אשר רק ריח ציוני נדף ממנו נלחם בו עד חרמה. יחד עם זאת אין לשלול ממנו את החיוב שבו ומעשיו הטובים והיפים הכריעו בכ״ז לטובה. ראשית כל היה משמש כבעל תפילה בבית מדרש בחגים ובימי נוראים וכאשר עבר לפני התיבה ופתח בקולו הנעים והערב בתפילה וברנה, היו כולם שוכחים את הכל והיו מחבבים אותו. הוא היה מתפלל ממעמקי הלב ורתק את הציבור למקומו וכל אחד ישב בשקט וביראה והקשיבו לזמירותיו. בעיני תארתי לעצמי שככה היה נראה הכהן הגדול כאשר נכנס להיכל להתפלל על עמו ישראל כשליחם. שמש זמן רב כראש הקהילה וכיהודי תלמיד חכם דאג שילדי ישראל לא יסתובבו בטלים והרביץ בהם תורה. זכורני כאשר אבא שלי המנוח גויס לצבא האוסטרי בזמן המלחמה, הזמינני הביתה אצלו ולמד אותי זמן ממושך בבוקר ובערב עד שגויס לצבא הוא עצמו. זכורני שבבוקר השכם ב־4 בבוקר כאשר הייתי בא אליו הביתה הוא כבר היה יושב ולומד.

יהא זכרו ברוך לעולמים.

ואחרון אחרון חביב מרדכי רופמן שהזכרתיו מקודם, יהודי טוב לב, חביב ונחמד, אינני זוכר שראיתיו פעם כועס על מישהו. היה נוהג להקדים את כל מכרו או סתם יהודי בברכת „צפרא טבא״. איש עני ואביון כל ימיו ובכל זאת לא התאונן אף פעם על מצבו הרע ומקבל את הכל באהבה רבה ושמח בחלקו. בראש השנה לעת ערב אחרי תפילת מעריב היה הראשון שהתחיל לברך את הסובבים אותו בברכת חג שמח ושנה טובה וכוח״ט. לא קרה אף פעם שמי שהוא יספיק להקדימו בברכה זו. יהודי בר אוירן דאג לעניים, חבר טוב ונאמן מסור בלי כל כחל ושרק.

זכרו יהא ברוך.

חושבני שאחטא לאמת אם אתעלם לגמרי משטוי עם שגם ביניהם נמצאו יהודים מכל ימות השנה יהודים טובים, אם כי לא היו לומדי תורה ולא חסידים של אדמו״רים

למיניהם, אבל יהודים בעלי לב טוב ונפש יהודי וכאבו את כאב עניים והתחלקו ביניהם עם חתיכת לחם. אציין יהודי אחד בשם משה דריקער, אשר הוא בעצמו היה עני ואביון וסבל כל ימיו עוני ודחקות ובכל זאת מצאו לנחוץ ללכת בין בתים יהודים לאסוף דברי אוכל ולחלק בין עניים רעבים וחולים. זכורני חורף אחד בשנת 1929, שהיה חורף קשה מאד, כפור עצום, אז היהודי הנ"ל לקח עגלת חורף שהתקין בעצמו והלך לבקש עצים וחלק בין יהודים עניים שקפאו מקור.

זכרו יהא ברוך.

מלחמת העולם הראשונה. עד מלחמת העולם הנ"ל, יהודים בעיירה שלנו היו שקועים בתרדמה. לא היה להם מושג מה זה מלחמה, כי עשרות שנים לא זכרו, שפעם פרצה מלחמה באוסטריה נגד מדינות אחרות. זכורני שבליל תשעה באב, ב־4 לאוגוסט 1914, גויסו כל היהודים מגיל 21—42 מי להגנת הגבולות במקום ומי לחזית בסרביה. היתה הרגשה בלב כולם שכאן מתקרבת איזו „קטסטרופה" גדולה. פתאום נשארו משפחות שלמות בלי המפרנסים היחידים של משפחות בנות 8—10 נפשות באין אמצעים לקיום.

כעבור 3 שבועות לפרוץ המלחמה פלשו צבאות הרוסים ופתאם נהפכנו לאזרחים רוסיים. המצב הכלכלי היה בכל רע, לא היה ממה להתקיים. כבר בהתחלת הפלישה היו מקרים של שוד ואונס. זכורני שביום השני לפלישת הצבא הרוסי הזמין המפקד של המטה הכללי ששכנו „בארמון" המקום את סגן ראש המועצה והסביר לו על האיסור החמור של מכירת י"ש לחיילים ומי שייתפס, ייתלה. החיילים לא שעו לדבריו והחלו להסתנן למרתפי בתי המרזח של היהודים ושתו לשכרה ותפסו אותם והביאו אותם לדין. כ־3 שבועות אחרי זה הגיעה ביום י"ז אלול, ביום אני התחלתי להניח תפילין, הוה אומר יום בר־מצוה, מחלקה של קוזקים והחלו לעשות שמח. הדבר הראשון שעשו לכמה נשים זקנות שישבו על דוכנים ומכרו פירות לא פחות ולא יותר בפיקוח שלהם הפכו את הארגזים ופזרום על הכביש והחלו לעסק בשוד. שלשה קוזקים על סוסיהם הגיעו לבית המדרש, היכן שעמדו יהודים והתפללו והחלו להסתכל לתוך בית המדרש, בהתחלה בקצת יראה אבל לאט לאט התקרבו פנימה ודרשו כסף, שעונים, ויהודים החלו לפרוץ את החלונות ולברוח. ואני המסכן עמדתי על ספסל אחד מתוך פחד בכיתי על גורלי המר שקרה לי דווקא ביום בר מצוה שלי וגם כן ברחתי דרך החלון, קפצתי והסתלקתי. אבל לפני זה הספקתי לראות כאשר קוזק אחד עם חרבו השלופה בידו נגש לאהרן קראנץ המנוח שהמציא לו שעון אחד אשר ר' משה שוארץ נתן לו והקוזק המשיך לאיים בחרבו ומרוב כעס וקצף הוריד את חרבו ותקע אותו בראש המעקה של הבמה הנמצאת במרכז של בית המדרש, והסימן של החתך נשאר עד הסוף. אחה"צ יצאו עוד מספר קוזקים מ„ארמון" איפה שהתבשמו במשקאות חריפים ופשטו ברחובות העיירה שיכורים וכל יהודי שנפגש בדרכם היכו מכות רצח ואח"כ הוציאו כמה יהודים והציבו אותם בשורה להרג אותם. בסוף נמלטו והסתפקו בגזיזת זקנם ובתוספת מכות ושלחו אותם הביתה ואחרי זה פתחו חנויות יהודיות והוציאו את הסחורות מהן וחלקו בין הנוצרים

שהתאספו לעיירה להשתתף בשוד וביזה ושתפו פעולה אתם והראו להם את בתי היהודים האמידים כביכול, במטרה לשדד אותם וגם לא נמנעו מלאנוס נשים יהודיות. את המקרה הזה אני זוכר היטב ויהיה חרות בזכרוני עד יומי האחרון. יצויין שבחם של אכרים בודדים לא יהודים מהכפרים הסמוכים שנתנו מחסה לבנות יהודיות אשר ברחו מהעיירה וחפשו מקום בבתיהם להסתתר מפני הקוזקים. אבל רובם השתתפו בשוד החנויות של היהודים. היהודים היו אחוזי בהלה. לא ידעו מה לעשות. הם נוכחו לדעת שחייהם הפקר ואין מי שיגן עליהם בעת צרה. ולמזלנו, כנראה, הגויים טרם תפסו את הענינים, שאפשר באופן חפשי לשדד, כי היו רגילים ששומרי חוק של המשטר האוסטרי יתפשום וישימו אותם בכלא וזה היה המזל של היהודים, כי הם עצמם, הגויים פחדו מהרוסים. לימים ספורים אחרי המקרה הזה, הגיעה משטרה מקומית והנהיגו סדר. מינו מוכתר מקומי והסדר הוחזר על כנו. כעבור זמן החלו הרוסים להקים קסרקטינים בשביל החיילים במקומות הסמוכים וגויסו יהודים לעבודה צבאית זו, והעסיקום בעבודות שונות תמורת תשלום מסוים ויהודים החלו להרויח לקיום מינימלי. היו גם יהודים בעלי מקצוע שונים שהרויחו יפה והתפרנסו בכבוד. עד שהחלו לסגת הצבאות הרוסים משטחי גליציה. כתוצאה מהאופנסיבה הגדולה של הגרמנים והאוסטרים נפסקה העבודה וחזרו הביתה. הקרבות החלו על יד העיירה שלנו ונמשכו כחדשיים בערך. בכל יום ויום הביאו פצועים רבים וחללים מן החזית. כל בתי הציבור, כגון בתי הספר ובתים שבעליהם עקרו מן המקום, הוכשרו כבתי חולים, כל יום מתו חיילים רבים שנפצעו. בעגלות היו מובילים אותם לבית הקברות של הנוצרים בהמוניהם.

המוני פצועים שכבו גם בבתיהם של יהודים בלי עזרה רפואית, תרופות וכך פרצה גם מגיפת חולים בין היהודים שהפילה חללים רבים מהם ונמשכה עד כניסת האוסטרים לעיירה.

כאשר הצבא האוסטרי חזר וכבש את המקום שלנו החלו לגייס את הנותרים בבית והעיירה נשארה ריקה מלבד זקנים ונשים וטף ושאר לא מוכשרים לצבא כלל. ילדים נשארו בלי חינוך, האבות היו בצבא, לא היה מי שיפקח עליהם ולא אחד מן הילדים יצא לתרבות רעה, עקב המצב שנתן את אותותיו בכל השטחים, החל משטח הכלכלי וגמר בשטח החינוכי. כל אחד שנשאר בביתו דאג לעצמו ולמשפחתו והילדים הסתובבו בין החיילים וכרגיל בין החיילים קשה היה לקבל חינוך טוב. החזית קרובה לעיירה ובתוכה וגם בסביבותיה היו מחנות חיילים. בתוך העיירה גם הקימו בתי חולים ומרפאות של צבא והחלו לדאוג לנקיון, היות והתנאים הסניטריים צלעו בהרבה. הרופא הראשי של הצבא התחיל ללכת מבית לבית ובדק אם נשמרים כללי הנקיון וכאשר ראה שזה למטה מכל בקורת, קבע פגישה עם נכבדי הקהילה ועם ראשי הציבור הכללי במקום ודנו בבעיות הנקיון וביחוד בבעית הנקיון אצל היהודים.

המהפכה ברוסיה והתפוררותה של הממלכה ההבסבורגית, השנים של שלהי מלחמת העולם הראשונה היו הרת תוצאות לעם היהודי, והביאו בכנפיהן תמורות כבירות בחייהם. המהפכה הרוסית, אשר בעקבותיה חוסלה הממלכה של הצאר ערערה והרסה את

מעמדה של יהדות רוסיה המפורסמת, — העמידה בסימן שאלה את כל קיומה של יהדות זו.

מצד שני אחרי התפוררותה של הממלכה האוסטרית עננים כבדים העיבו את שמי יהדות גליציה. על חורבותיה של האימפריה האוסטרית קמו עמים שרצו לבנות את מדינתם במקומה. האוקראינים תפסו לחתחילה שטח גדול מגליציה המזרחית והקימו את ממשלתם, וכמובן הקרבן הראשון היו היהודים ולרדיפות ולפוגרומים לא היה קץ, בעיקר סבלו הערים והעיירות הקטנות וטרטקוב ביניהן. גם הפולנים שבאו לגרשם לא חסכו מיהודי גליציה סבל ורדיפות — אולם זיק של תקוה העיר את השמים הקודרים וזוהי „הצהרת בלפור" והתחזקותה של התנועה הציונית.

בראש התנועה הציונית שהטיפו לרעיון בטרטקוב ושהתמסרו לו בכל להט נפשם הצעיר היו חברי: יהודה גרוסמן, ישראל פרייאר וישראל לינסקר הי"ד ויעקב גרטל ובל"א המצא כאן אתנו בארץ.

דרכה של התנועה הציונית ברחוב היהודי נתקלה בהתנגדות עזה מצד היהדות החסידות ורבניה בראשם — אולם לאט לאט היתה ידם של הציונים על עליונם.

בימים ההם החלו בטרטקוב בהקמת מפלגות שונות. התארגן והוקם מועדון „התחיה" שהיה מיועד לכל המפלגות הציוניות. במשך הזמן התפלגו וקמו תאים של כל מפלגה לחוד. ציונים כלליים, התאחדות, המזרחי, וגם ארגון גג של כל המפלגות שנקרא „ועד מקומי", שהפיקוח על כל הפעולות הציוניות היה תחת ידו, בין היתר איסוף כספים לקק"ל, מכירת שקלים, תעמולה לבחירות הקונגרסים וגם פעולה חינוכית תרבותית במקום. מזמן לזמן לכל מפלגה היה מגיע ממרכז בלבוב מרצה מכל הנוער בלי הבדל מפלגה היו מגיעים לשמע ולהתוכח על ענינים שונים. גם הפעילות בשטח הקהילה ויחס המפלגות אליה היו נקבעות לפי החלטות של „ועד המקומי הציוני". הנוער והציבור הציוני לא הצטמצם רק בפעולות המפלגתיות גרידא שלהם, אלא נקטו עמדה גם בשטחים אחרים כגון פעולות פילנטרופיות וכד'. בשנת 1921/22 החלו יהודי אמריקה באמצעות „הג'וינט" לשלוח עזרה ליהודי פולין בכלל, וגם ליהודי טרטקוב, למטרה זו הוקם ועד, שטיפל בכל העזרה הזאת. הם היו שולחים מצרכים שונים ולשם זה הוקם מחסן פרודוקטים ומטבח עממי אשר היה מחלק ארוחות לנזקקים. בראש הועד עמד יעקב גרטל ואיזיק גוז, המנוח. הם טפלו בענינים אלו עד שנת 1922, ואח"כ חוסלה העזרה כי לא היו באים לקחת את המנות. התביישו!

*

בשנים 1925—1927 כאשר המצב בין המוני היהודים העמלים היה קשה, ולא היתה אפשרות להשיג הלואה להמשכת התעסוקה בשבילם ולא היו להם מזומנים לקנות חומרים לעבודה, — וגם סוחרים זעירים חנונים, רוכלים וגם חוכרי בוסתנים היו זקוקים להלואות,— אז ביזמת הח"ח הרש קרנץ, מרדכי ולדמן, יודא גרוסמן, ישראל לינסקר, הוקם ועד, אשר החל בפעולת איסוף כספים לשם הקמת מוסד לעזרת הנצרכים שנקרא „קופת

הלואות" — ובלי רבית לכל נזקק, בתשלומים שבועיים, ניתנו הלוואות. ה„ג'וינט" היה משתתף בכך ועל כל זהוב אחד שנאסף במקום היה מוסיף שני זהובים. בצורה כזו הוקם המוסד עם הון יסוד של 500 זהוב הראשונים והג'וינט הוסיף 1000 זהוב והמפעל החל להתקדם ונתמך כמובן ע"י רוב תושבי הקהילה. באספת היסוד נבחרו החברים שהקימו את הועד הזמני הזה. כראש הועד נבחר הרש קרנץ, וישראל לינסקר כמנהל המוסד, מאטל ולדמן (שנפטר בברזיל) נבחר כמזכיר, ויוסף אדלר כקופאי. הפעולות נמשכו לשביעת רצונם של כל הציבור והגדיל את ההכנסות משנה לשנה עד שהגיע להון של למעלה מ־10,000 זהובים. אני הכותם זכרונות אלו זכיתי להיות אחד מהעסקנים של פעילי המוסר המפואר הנ"ל. כאשר עמדתי לעזוב את העיירה נאלצתי להתפטר וגם חברי המנוח הרש קרנץ אשר השקיע כ"כ הרבה עמל ומרץ להקמת המפעל ולהעלותו למוסד רציני וכביר נאלץ להתפטר מרצונו הטוב והמוסד נמסר מתוך פשרה בין הצדדים לידים אחרות באמנות וע"כ הוסכם שבראש המוסד יעמוד הח' גרוסמן יודא ואתו הח"ח יוסף אדלר ואברהם שטומפלר. יש גם לציין את יזמתו הברוכה של הח' קרנץ הרש בשטח אחר, לא פחות חשוב ורציני מבחינה כלכלית. הוא יזם פעולה בעזרת מוסדות ג"ח המרכזיים להקים קרן לקנית פרות חליבה ולחלקם בין יהודים סוחרים זעירים, אשר פרנסותיהם החלו לרדת מטה, כתוצאה מהחרם הכלכלי שהופעל ע"י חוגים פוליטיים אוקראיניים שהחלו לארגן פעולה כלכלית עצמאית. כמובן הפעולה הראשונה היתה מכוונת נגד היהודים והסיסמה הישנה הנושנה שהוכרזה (שחרר אוקראינה ואל תקנה אצל יהודים) הופעלה במלוא הכח. יהודים רוכלים שהיו רגילים ללכת לכפרים לקנות כל סוגי התוצרת הכפרית, לאט לאט גורשו מהכפרים והיהודים שהיו גרים מאות שנים בכפרים, נאלצו מתוך לחץ לעזוב את מקומות מגוריהם בכפרים, כך שהמצב הלך ורע מיום ליום. אז החלו מוסדות העזרה המרכזיים לנקוט ביוזמה ולבוא לעזרת היהודים הללו וביוזמת הח' הרש קרנץ נקנו פרות חליבה למספר מסויים של יהודי המקום והחלו להתפרנס במקצת מחלב ומתוצרת חלב, והאנשים הללו ממש פקחו את העניינים, ובתשלומים קטנים החלו להחזיר את הסכומים בעד הפרות, ובזמן קצר רכשו את הבהמות הללו. וזאת היתה פעולה אך ורק של הרש קרנץ, ייזכר שמו לברכה.

כאשר עזבתי את טרטקוב ועליתי ארצה, עמדתי אתם בקשר מכתבים ועל כל הפעולות היו מודיעים לי, עד שפרצה המלחמה, ואז כמובן נפסקו כל הפעולות באשר שהשטח נכבש ע"י הרוסים וכעבור שנתיים ע"י הגרמנים. מאז אין לי כל ידיעות ברורות על חיי היהודים בטרטקוב, מלבד ידיעות מקוטעות שנמסרו ע"י ניצולי השואה הבודדים שהעלו את זכרונותיהם לחוד.

*

יחד עם כל בית ישראל אני מבכה מר את האבדה הגדולה בהישמד קהילה שלמה מתוך עם ישראל אשר ניספה בקדושה ובטהרה.

לעולם ישמר זכרם בליבנו, כל עוד רוח חיים באנו. ת. נ. צ. ב. ה.

עאול לינסקר
היפה)

ט ר ט ק ו ב — ע י י ר ת י

מוקדש לאבי יהושע לינסקר
ולאמי צפורה שנספו בגטו סוקל

בשנת 1925 עזבתי את עיר הולדתי טרטקוב, ומאז אני קשור באלפי נימים לעיירה
זה חונכתי ועברתי את תקופת הילדות שלי. אנסה לדלות ממקור הנשיה מתקופת
הילדות: פרטים, חוויות מחיי העיירה, טפוסית לבטיה, אנשיה הבולטים נצנים
מהתארגנות לרעיון הציוני. יסוד „החלוץ" חייה החברתיים והכלכליים. כמו בכל עיירה
קטנה התרכזו חייה החברתיים בבית המדרש ובבית הכנסת. היהודים היו באים לבית
המדרש ומלבד התפילה ופרק משניות ודף גמרא, דנו על המתרחש בעיירה. היטיבו
לשות בימי חורף וכפור מאחורי התנור הגדול והמפויח. עסקו ברכילות, פוליטיקה
וסתם דברים בטלים. הקדשתי תשומת לב מיוחדת לאהרן הירש דריקר, בעל קומה
מוכה, פנים מגושמים, לחיים אדומים, עטור זקן לבן ותמיד שמח. גם הוא היה בין
הישבים מאחורי התנור. לא דברים בטלים הוא מספר חס וחלילה, אלא תהילים הוא
מגיד בעל פה. מזמן לזמן הוא חוטף שיחה עם עני ועובר־אורח. בעל מכניס אורחים,
מתחלק ממש עם פתו. ר' אהרן הירש התקיים מעמל כפיים. הדפיס קוים על בד עבור
הכרים. חזר בכפרים ומצא את לחמו מתוך עבודה קשה. בביתו הצר היה מלין ומאכיל
נניים.

את הצהרת בלפור בשני לנובמבר 1917 זוכר אני כמו בחלום. הייתי בן 8, למדתי
חדר של המלמד „דער רויטער אהרן" מסוקל. החדר היה ב„שניידער שול". נכנסו לבית
מדרש כמה בחורים הדביקו כרוז מעל לארון הקודש: „דער מאַנדאַט אויף ארץ־ישראל
יז באַשטעטיקט דורך ענגלאַנד" — „המנדט על ארץ־ישראל מאושר ע"י אנגליה". —
שבת קמו פני העיר יושבי כותל המזרח, ר' משה שורץ, ר' שלום גרוסמן, הרב באב"ד
רשו להוריד את הכרוז. התחילה מריבה, „דער ציוניסט", כנוי ליהודה גרוסמן, ישראל
ינסקר ויבדל לחיים ארוכים יעקב גרטל הגיבו בצעקות ובבית המדרש המולה ורעש.
ערך באותו הזמן נוסד בית ספר עברי, איפה שהרוח החיה היה שוב גרוסמן, „דער
יוניסט". באופן הדרגתי התלכדו מסביב ל„ציוניסט" חבורות מחובשי בית המדרש
כה גדלה והלכה החבורה הציונית.

כמה משפטים לאישיותו של יהודה גרוסמן. בא מעיירת סטוינוב, למד עברית,
אשית צעדיו היו מכתבו וולקובסקי, למד מתוך עוני, עסק בכל מיני עבודות, ובין השאר

בחכירת בוסתן. ובו ליכד את חבריו, נאם בהתלהבות וידע להלהיב את שומעיו. הצטיין בהתמדה יוצאת מן הכלל, וככה הגיע להוראה מקודם בטרטקוב ואחר כך עבר לסוקל.

עם הרחבת הרעיון הציוני קמה בין חובשי בית המדרש התשוקה ללמוד ולהשכיל. באופן ספונטני התחילו לחתום על מכתבי שבח וולקובסקי בעד עברית, פולנית וגרמנית. המנצח על מלאכת החתימה היה משה ליזר גרידינגר, שהיה הידען והספרא רבא. התחילו ללמוד ולשנן את ה„גמול". ספור בהמשכים ממכתבי וולקובסקי, מי בעלית הגג, במקומות נסתרים אחרים וכו'. בערך באותו הזמן נוסד המועדון „דער פאַריין". שם היו מתאספים חלק מהנוער החילוני שעזבו את בית המדרש. ב„פאריין" עסקו באיסוף כספים למגביות שונות, הפצת שקלים וכו'.

קמה תנועת נוער „גורדוניה". לייזר לנטן השקיע הרבה מרץ. עקבתי אחרי ההתפתחות של הקן מחוץ לעיירתי. אותו הדבר עם תנועת הנוער „אחוה". אשר לסניף התאחדות, שמה התנהלו פעולות ארגון והסברה וכמעט הקיף את מרבית הנוער של העיירה, בין אנשיה שעמדו בראש ח' קופל קרם ויבדלו לחיים ארוכים יעקב גרטל ואברהם רובינשטיין. הסניף הצטיין במגביות ובין השאר במפעל ארלוזורוב. בפתח כתיבתי הזכרתי אנשים בולטים בעיירתנו, אנסה להזכירם בשטח ההשכלה, הדת, חברה, עסקנות וכו'. בשכנות עם ביתנו גר יהודי יקר, נדבן ומכניס אורחים, ר' יוסף זיולקוור, עירירי היה האיש, עטור זקן לבן, עין אחת תמיד סגורה למחצה וחיוך דק משוך על פניו. עסוק בעניני צדקה ומעשים טובים. ר' יוסף עסק במסחר מכירת קמח, פרנס את משפחתו בכבוד ועזר לכל נצרך. ביתו היה פתוח לכל עני ודל, ביחוד לשליחים מארץ הקודש. זכורני שאשתו בינה לא פעם הראתה לי את המזכרות: הדס לבשמים, ותמונות: כותל המערבי, קבר רחל, לא פעם שמתי את אזני כאפרכסת ושתיתי בצמא את דברי המשולחים, ומאז ספגתי לתוכי את האהבה לארץ־ישראל.

השני במעלה היה ר' משה שורץ. בעל הדרת פנים, תלמיד חכם, ספרא רבא. ידע להשיב מלחמה שערה ל„הציוניסטים" האפיקורסים והרב באבד נעזר על ידו בכתיבת כל מיני „קול קורא'ס". איש עצה ותבונה. נוסף היה לו קול ערב ומלא רגש. בימים נוראים כשר' משה שורץ לבש את ה„קיטל" והתפלל — „הנני עני ממעש" — רעדו אמות הספים. עירירי היה האיש, עסק בצרכי צבור ואיש סודו של הרב באב"ד.

כבוד מיוחד, וכבוד מתוך הערצה רחשתי לר' חיים משהלה, כקודמיו הלך עירירי. בודד ומבודד ברעש בית המדרש, אולי ימצא אחד מבני עירנו שידע לגלות את סוד־החיים של חיים משה'לה. לא פעם אני משווה לנגד עיני את חיים משה'לה, בעל קומה נמוכה, שוטט בבית המדרש בין מנחה למעריב ואוסף כסף לצרכי צדקה. ומי לא ענה בעין יפה לחיים משה'לה?

ר' אביגדור פרייער, משכיל ואיש מאסכולה אירופית, ספוג עם ספרות גרמנית ופולנית, ידען בתלמוד וספרות עתיקה. עתון וספר היה לחם חקו. עודני זוכר איך שעמד בחנותו מאחורי המדף ותמיד שקוע בקריאת עתון. מסביבו התלכדו יהודה גרוסמן ואחרים. בהתקלם במלה לועזית באו לשאול את פיו. לא פעם חשבתי איך זה מתישב

משפחת לינסקר

קריאת ספרות, וספרי פילוסופיה ומאידך גיסא לשבת ע"י הרב באב"ד, להתפלל בהתלהבות ובהתנועעות בתפילת שמונה עשרה. התשובה: באנשי השכלה, עסקיו הלא הם גרסו, היה יהודי באהליך ואיש בצאתך. הנוער הביט בהערצה וביראת כבוד על אביגדור פרייער. הציונים קרבו אותו וחשבו אותו בתור אוהד לרעיון הציוני. פרנסי העיר חשבו אותו בתור איש עצה ותבונה.

מול החנות של ר' אביגדור פרייער, התנוסס ביתו של אהרן גרטל, בחזית בית המרזח שלו. איש עשיר ונדבן גדול. לבוש אירופית, שייך היה לאינטליגנציה של העיר. כקודמו חינך את ילדיו בצורה אירופית. נחשב היה כאוהד לרעיון הציוני ומראשי פרנסיה של העיר.

הערצתי את ר' יצחק גלזר, בקיא בתנ"ך, זכר כל פסוק, ידע את רוב הפתגמים, מלשון הקודש. ספרא רבא ואיש פקח. זכורני כשלמדתי אצל ר' אלי מלמד, שגר באותו הבית, לא פעם היה נתקל במלה או במשפט קשה בספר ישעיהו, ר' יצחק גלזר חלץ אותו מכל מכשול. לא פעם אמר: „אלי! השתמש רק בפירוש רש"י", ואלי בשלו: „ער לאָזט מיך שטיין אין דער מיטן". „אין דבר", אמר, „גם רש"י בעצמו אומר: אינני יודע פירושו.

תשומת לב מיוחדת הקדשתי ליוקעלע שוחט'ס אדם עם מח פתוח עם החשובים שלו בראש. השתוממתי איך בן אדם זה בונה עולמות אך ורק בעזרת מוחו.

אזכיר את ר' נתן קופל'ס, המוח החריף, ביחוד הצטיין בתור טוען בדיני תורה בין

אדם לחברו ובדיני ממונות. לא פעם עברתי את בית הרב וקלטתי את דברי הטוען של נתן קופלס.

ואחרון אחרון הרב באב"ד. אדוק, שמרן מחסידי באָלז, תלמיד חכם וירא שמים, זה אפיין את אישיותו. נדמה לי שהוא נטה ל„אגודת ישראל", כי מדי פעם הציץ בעתוניה, אבל השפעת באָלז מנעה ממנו לקבל עמדה פוליטית. הצטיין במידות טובות. הרביץ תורה ברבים, ביחוד לבחורי בית המדרש. ביתו היה פתוח לרווחה לכל עני ודך. במידת הכנסת אורחים הגדילה לעשות הרבנית. מסביב הרב התלכדו חסידי באָלז.

במוצש"ק היה הרב עורך בחדרו „שלוש סעודות". נוסח באָלז היו אוכלים כזית ושרים זמירות בצבור, נמשכתי אחרי קולו הערב של ר' שלום שוחט ובניו. הרב היה מכבד את חסידיו, בדברו תורה. במקביל לחסידי בלז, ערכו שולחן חסידי הוסיאַטין וטשורטקוב אצל חיים משה'לה. ועמך וסתם יהודים התאספו בבית המדרש. הקהל בבית המדרש התפלג לכל מיני חוגים ו„קלייזלעך". חוג אחד היה עוסק ברכילות, חוג שני בפוליטיקה. בעלי מלאכה ואנשי חברה קדישא יצרו להם חוג מיוחד. השיחות קלחו. אנשי פוליטיקה ומפלגות התלהבו. עד שבא ר' אברהם אבא השמש, והדליק את הנר. „גוט ווּאָך"! „שבוע טוב"! ברכו את ש"ק המברך — התחיל השמש. חלפו וגזו הוכוחים, נמוגו המעשיות, אנשי עמל התחילו לחשב, מי לנסיעה ליריד, מי ליציאה לכפר וכו'.

קשה לתאר את חיי העיירה בלי אברהם אבא. הן בשמחות, חתונות, בריתות מילה והן בהלויות, אזכרות וכו'. אומן היה בעשות „מי שברך", והסיום היה בעבורו. מי שלא ידע את זאת פרש: „פאַר מיר פאַרן שמש, פאַר אברהם, פאַר אבא'ן. עוסק היה אברהם אבא ברשום ה„יאָר־צייט", ומענין, בעצמו לא ידע לכתוב. הרשום נעשה ע"י אחרים. הזכרון שלא היה להפליא.

חברות שונות בעיירתנו. לא אדלג על עמך וכל מיני חברות, כגון חברה לינה, חברה קדישא. יהודים יקרים ומסורים, שעשו את עבודתם בשלמות ובהתנדבות. נדמה לי שבראש של חברה לינה, עמד ר' ישראל שיפנבויר. התנהל פנקס החברה שלא זכיתי לראותו. מ־החברה השניה, חברה קדישא יש להזכיר את לייביש ביק, יהודי שהיה לו מושג בכתיבה ובחקיקת מצבות. פעם בשנה היו עושים „מלוה מלכה". בשמחת תורה היו עושים קידוש. וככה התבטאו החיים החברתיים שלהם.

ה„שול גאס" ומשכנות העוני. לא אספר על ה„שול גאס", שם גרו אנשי עמל ועוני. בתים נמוכים מכוסים עם גגות־קש, בלי רצפות. לכבוד שבת היו מטיחים את הרצפה עם מין חרסית. האוכל היה דל. שם גר ליפמן הקצב. יהודי בעל קומה נמוכה, פנים מגושמים, צנוע, נחבא אל הכלים. ומתי נתגלה ליפמן: בזמן שהיה לו „יאָר צייט". אז הזעיק את כל הקהל באמירת קדיש. לליפמן יצא מוניטין באמירת הגדה, אנשי עמל ובעלי מלאכה התרכזו ב„שניידר שולעכל". הרוח החיה היה שמה ר' הירש שוסטר, יהודי ירא שמים, תמיד היה מעיין בספר.

היסוד הכלכלי של העיירה. בעיירה היו מתי מספר עשירים והיתר בעלי חנויות

ודוכנים מוכרי תבואה׳ניקעס מחזרי כפרים (רוכלים) קצבים, סוחרי בהמות וסוסים, בעלי מלאכה וסתם עניים. על המגרש הארוך חנו עגלות האכרים, שהיו מביאים חיטה ושעורה למכירה. הרוכלים עבדו קשה. במשך השבוע סבלו חרפות וגדופים מהגויים. וכשהגיע יום חמישי, העמיסו עליהם כל מיני חבילות מכל הצדדים, ופניהם לעיירה. בבוץ ובשלג שרכו את רגליהם, בתקווה שבדרך יזמן להם אכר שיסיע אותם הביתה. לא פחות קשה עבדו בעלי מלאכה לסוגיהם. וככה חיו בעיירה טרטקוב כמה מאות משפחות, עד שבאה השואה האיומה ומחקה את העיירה מעל פני האדמה. העולים האחרונים ספרו, שכל בתי העיירה נשרפו, המגרשים נחרשו, המצבות מבית העלמין היצאו, לעשיית דירי צאן לאכרים. ואנו שארית הפליטה — תפילה בפינו לזכור ולהזכיר את כל מה שעשו לנו.

א. בעקער
(בועאָס־איירעס)

יידיש לעבן אין טאַרטאַקאָוו

קוים 9 קילאָמעטער פון סיקאָל, דער קרייז־שטאָט און באַן־סטאַציע, און בערך אַ קילאָמעטער פון דער אַמאָליקער גרענעץ צווישן דער געוועזענער עסטרייכיש־אונ־גאַרישער מאָנאַרכיע און דעם צאַריש־רוסלאַנד, איז געלעגן אונדזער שטעטל טאַרטאַקאָוו (די יידן האָבן עס גערופן טאַרטיקיוו).

אין צענטער פונעם שטעטל איז געשטאַנען דער פירעקיקער מאַרק, אַ גרויסער קוואַדראַט פון געמויערטע הייזער, אַלע פון איין און דערזעלבער הייך און בריייט. יעדעס פון זיי האָט געהאָט אַ פאַדערשטן און אונטערשטן אַריינגאַנג. די פראָנט־טיר האָט געפירט פון דער גאַס אין אַ געוועלבטן צימער, וואָס האָט ס׳רוב געדינט פאַר אַ קראָם אָדער קלייט. די אונטערשטע טיר האָט געפירט צום אינערווייניקן טייל פונעם מאַרק־פלאַץ, וועלכער האָט אַמאָל געהאָט עטלעכע טויערן. אין אונדזערע צייטן זענען די אייגנטלעכע טויערן שוין נישט געווען, נאָר ס׳זענען פאַרבליבן 4 אַריינגאַנג, הויכע אויף אָנדערהאַלב שטאָק און בריייטע גענוג, אַז אַ פור מיט משא זאָל קאָנען אַדורכפאָרן.

אין סאַמע מיטן פון מאַרק־פלאַץ איז געשטאַנען דער ראָטהויז מיט אַ הויכן מיטלאָלטערלעכן טורעם, וועלכן די איינווינער פלעגן רופן „זייגער", הגם ס׳איז דאָרט, יעדנפאַלס אין אונדזער דור, נישט געווען קיין שום זייגער. דער נאָמען נעמט זיך, מן הסתם דערפון, וואָס געווינלעך פלעגט אָזאַ טורעמאַרטיקע געביידע האָבן אַ שטאָט־זייגער און ס׳איז טאַקע נישט אויסגעשלאָסן, אַז אָזאַ זייגער האָט זיך אָמאָל דאָרט געפונען.

דאָס ראָטהויז האָט וואַרשיינלעך אין מיטלאָלטער געדינט פאַר אַ רעזידענץ פון דער מוניציפּאַל־מאַכט ווי אויך אַלס שלאָס, אַרסענאַל און אַלס אַ פאַרטיידיקונגס־פאָזיציע. דאָס איז געווען בערך אויף 15 מעטער הויכער, קיילעכדיקער בנין פון פעסטע און דיקע מויערן, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי שטאָק. דער אונטערשטער טייל, דער ערשטער שטאָק איז געווען פאַרזען מיט אַ קליין פאַרקראָטעווטע פענצטערל און האָט אין אונדזערע צייטן געדינט אַלס אַרעסט. דער אויבערשטער חלק, וואָס איז וואַרשיינ־לעך געווען אַמאָל דער זיץ פון דער מוניציפּאַלער מאַכט, האָט שוין לעצטנס געדינט פאַר אַ ווינונג פונעם שטאָט־וועכטער.

דער נאָמען פון אונדזער היים־שטאָט טאַרטאָקאָוו איז מרמז דערויף, אַז עס האָט עקזיסטירט דאָרט אַ גרויסע האַלץ־פראָדוקציע מיט אַ סך זעגערייען, טאַרטאַקן. עס איז פאַראַן אַ לעגענדע, אַז טאַרטאַקאָוו איז אַמאָל געווען אַ גרעסערע און וויכטיקערע שטאָט ווי סיקאָל. די זקנים פון אונדזער שטאָט פלעגן דערציילן, אַז אין בית־המדרש האָבן זיך געפונען אַלטע ספרימלעך מיט די אויפשריפטן: „זה הספר שייך לבית המדרש בכרך טרטיקיב" און דאָקעגן אויף סיקאָלער ספרים — פלעגן זיך געפונען אויפשריפטן: „זה הספר שייך לביה"מ בק"ק סיקאָהל, הסמוך לכרך טרטיקיב".

אונדזער דור איז אָבער שוין אויסגעקומען צו לעבן אין דער צייט פון דער ירידה פון אונדזער „כרך", אַ ירידה, וואָס האָט זיך שוין מסתמא געהאָט אָנגעהויבן נאָך מיט אַ סך יאָרן צוריק. די נאָענטסטע שטאָט סיקאָל, וואָס איז געלעגן בייַ די ברעגעס פון טייך בוג (די יידן פלעגן זאָגן: ביג) ווי אויך בייַ דער באַן־סטאַציע אויף דער ליניע קאָוועל־לעמבערג, איז אויסגעוואַקסן צו אַ צענטראַלן פונקט פון דעם גאַנצן קרייז. דאָרט האָט זיך קאָנצענטרירט דער האַנדל, דאָרט זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן די וועכנטלעכע ירידים פונעם גאַנצן „פּאָוויאַט", דאָרט איז אויך געווען דער צענטער פון אַדמיניסטראַטיווער און געריכטס־מאַכט פּאַרן גאַנצן קרייז. סיקאָל איז אויך געווען דאָס זיץ־אָרט פון מערערע בילדונגס־אַנשטאַלטן ווי די 7־קלאַסיקע פּאָלקס־שול, אַ גימנאַזיע, אַ לערער־סעמינאַר. אַ האַנדלס־שול וכדומה.

דאָקעגן איז אין דער זעלבער צייט די אַנטוויקלונג פון טאַרטאָקאָוו געגאַנגען בארג אַראָפּ. אַחוץ דעם איינמאָליקן יאַרמאַרק (דעם 29סטן יוני) זענען שוין נישט פאַר־געקומען דאָרט קיין ירידים, ווייל די פּויערים פון די אַרומיקע אָרטשאָפטן האָבן זייערע פּראָדוקטן פאַרקויפט אין סיקאָל און דאָרט באַזאָרגט זיך אַלע נייטיקע זאַכן. די עקאָנאָמישע לאָגע פון אונדזער שטעטל איז געווארן וואָס אמאָל ערגער, דערביי האָט אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה אויף דער פאַראָרעמונג פון דער יידישער באַ־פעלקערונג געווירקט אויך די אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע אַזוי צווישן דער פּוילישער ווי אויך צווישן דער אוקראַאינישער איינוווינערשאַפט.

אָבער טראָץ דער שווערער מאַטעריעלער לאָגע, טראָץ די גרויסע דאגות־פרנסה און הגם אונדזער קליין שטעטל איז געווען אַן אמתדיקע „עיר הנדחת", פאַרוואָרפן אין אַ זייט פון יעדן האַנדלס־און קולטור־צענטער, ווייט פון אַ באַן־סטאַציע, האָט

פולסירט דאָרט אַ בריט פאַרצווייגט יידיש לעבן מיט געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, פאַרטיין און באַוועגונגען פון אַלע ריכטונגען און שאַטירונגען אַזוי ווי אין דער גרויסער שטאָט.

און צום סוף עטלעכע ציפערן בנוגע דער צאָל יידן אין טאַרטאַקאָוו, אַזוי ווי עס גיט דאָס איבער דער פוילישער היסטאָריקער פונעם סיקאָלער קרייז, בראָניסלאָוו סאָקאָלסקי אין זיין בוך: „פאָוויאַט סאָקאָל".

אין יאָר 1880 האָבן געלעבט אין טאַרטאַקאָוו 770 יידן, דאָס איז 70.6% פון דער אַלגעמיינער צאָל איינווינער, וואָס האָט באַטראָפן דעמאָלט 1091 נפשות. אין יאָר 1890 האָט דאָרט די צאָל יידן באַטראָפן 790 נפשות, דאָס איז 67.5% פון דער אַלגעמיינער צאָל איינווינער, וואָס האָט אין דעם יאָר באַטראָפן 1164 נפשות. דאָקעגן אינעם יאָר 1900 איז געשטיגן די צאָל יידן אין טאַרטאַקאָוו אויף 976 נפשות דאָס איז 67.7% פון דער אַלגעמיינער צאָל איינווינער, וואָס האָט באַטראָפן דעמאָלט 1442 נפשות.

פונעם יידישן רעליגיעזן און סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין טאַרטאַקאָוו

א) דאָס שניידער־שולעכל

צו איינע פון די עלטסטע „חברות" אין טאַרטאַקאָוו האָט בלי שום ספק געהערט דאָס „שניידער־שולעכל". קוים עטלעכע שריט פון בית־המדרש איז געשטאַנען אַ קליינע הילצערנע געביידע, וואָס איז באַשטאַנען בלויז פון איין, נישט קיין גרויסער, נידעריקער שטוב מיט אַ דערבייאיקער קאַמער, וואָס האָט געדינט פאַר אַ מאַגאַזין. די אינעווייניקסטע איינריכטונג, ווי דער אָרון־קודש, דער שולחן, די שטענדערס און די בענק זענען געווען זייער פרימיטיוו אויסגעאַרבעט, להיפוך צו דער אויסשטאַטונג פון דער גרויסער שול, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ געוויסער עלעגאַנץ און פראַכט.

אין דעם „שניידער־שולעכל" פלעגן דאַוונען עטלעכע מנינים בעלי־מלאכות, נישט דווקא קיין שניידער. אָבער דער נאָמען פון דעם בית־התפילה איז געווען אַ באַווייז, אַז מיט יאָרן צוריק האָט זיך אַ גרופע יידן פון איין פאַך אָרגאַניזירט אין אַ חברה און זיך אויסגעבויט אַן אייגענעם מקום קדוש מיטן צוועק אָפצוריכטן דאָרט די תפילות און בכלל אויסצולעבן זיך געזעלשאַפטלעך אין אַ היימישער סביבה.

די מיטגלידער־מתפללים פלעגן זיך צונויפקומען אינעם שניידער־שולעכל נישט נאָר צו דאַוונען. שבת פאַר מנחה פלעגט אינער פון זיי, וואָס האָט געקענט אַ ביסל לערנען, לייענען און פאָרטייטשן פאַר דעם עולם די סדרה פון דער וואָך אָדער לערנען דעם באַטראָפנדיקן פרק (פון פרקי אָבות), אַמאָל אויך אַ קאַפּיטל משניות, אָדער זאָגן תהילים בציבור. די רעליגיעזע אַרבעטס־מענטשן האָבן זיך אויף זייער אופן אויסגעלעבט קולטורעל.

און נישט נאָר דאָס. אויך זייערע פראָפעסיאָנעלע ענינים, ווי פראָגן פון „צעך"

(אויסאַריזירטע דורך דער רעגירונג האַנטווערקער־אַרגאַניזאַציע) און אַנדערע פּראָב־לעמען פלעגן זיי באַהאַנדלען אויף זיצונגען און פּאַרזאַמלונגען אין דעם דאָזיקן שולעכל.

מיט דער צייט אָבער איז די שטאָטישע שול, דער „בית הכנסת הגדול" געוואָרן וואָס אַ מאָל מער דעמאָקראַטיזירט. די צאָל בעלי־מלאכות צווישן די דאָרטיקע מתפללים האָט זיך בהדרגה פאַרגרעסערט. זייערע קינדער זענען אונטערגעוואָקסן, זיי זענען שוין אַליין געוואָרן בעלי בתים. מיט דער צייט האָבן שוין מער בעלי־מלאכות געדאַוונט אין דער גרויסער שול און אפילו — הגם אין אַ קלענערער מאָס — אויך אין בית־המדרש. פון יאָר צו יאָר איז קלענער געוואָרן די צאָל מתפללים אין שנייעדר־שולעכל, וואָס איז אָמאָל געווען דער אייניציקער מקום, ווו דער יידישער בעל־מלאכה האָט זיך געקאָנט רעליגיזע, קולטורעל און געזעלשאַפטלעך אויסלעבן.

ב) חברה „לינת הצדק"

די צווייטע עלטסטע און גרעסטע אַרגאַניזאַציע אין אונדזער שטעטל, די חברה „לינת הצדק" איז געווען אַ פאַלקסטימלעכע געזעלשאַפט, צו וועלכער ס׳האָבן געהערט כמעט אַלע יידן אָן אונטערשייד פון קלאַס און פראַפעסיע. די מיטגלידער פון דער חברה האָבן געצאָלט חודש־געלט, אַ באַשטימטן, נידעריקן, פאַר יעדן צוגענגלעכן סכום. זיי האָבן אויך געהאַט דעם חוב צו וואַכן איין אַדער מערערע נעכט אין הויז פון אַ קראַנקן חבר און צו העלפן דער משפחה בפרט ביים באַדינען דעם קראַנקן.

אַרעמע קראַנקע האָט מען אויך באַזאָרגט מיט אַ דאָקטאָר און מיט נייטיקע מעדי־קאַמענטן. צו די רעכט פון אַ מיטגליד פון „לינת הצדק" האָט געהערט דאָס פאַדערן אַ וועכטער צו זיך אַ היים, וועלן עמיצער פון זיין בני־בית איז קראַנק געוואָרן און אויף אַזוי לאַנג, ווי דאָס איז נייטיק געווען. אויך האָט יעדער פון די מיטגלידער געקאָנט אַנטייל נעמען אין דער קאַלעקטיוויער „מלווה מלכה", וואָס מ׳האָט געפּראָוועט מיט גרויס שמחה איין מאָל אין יאָר, מוצאי שבת פרשת נח, מערסטנטיילס אין בית־המדרש.

אויף דער סעודה האָט מען געווייגלעך אויסגעהערט אַ באַריכט פון די אַפּטרעטנדיקע גבאים בנוגע זייער טעטיקייט, ווי אויך וועגן די הכנסות און הוצאות.

נאָכן באַריכט פלעגן אַנגענומען ווערן החלטות אַדער ענדערונגען אין די תקנות און מען האָט געוויילט אַ נייע פאַרוואַלטונג אויף אַ גאַנץ יאָר.

די „לינת הצדק" איז געווען די פאָפולערסטע געזעלשאַפט אינעם יידישן ישוב אין טאַרטאַקאָוו, ווו ס׳איז נישט געווען קיין שפיטאָל, קיין אַמבולאַטאָריע און קיין שום אַנדערע עפנטלעכע מעדיצינישע אַנשטאַלט. דאָס נאָענטסטע שפיטאָל און דערצו אַ קריסטלעך, האָט זיך געפונען אין סיקאָל.

ג) פּרויען־קאָמיטעט

אַ זייער נוצלעכע טעטיקייט האָט אַנטוויקלט אין אונדזער שטעטל דער א. ג.

„פרויען־קאָמיטעט". אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט האָט אַ גרופּע איידעלע און פרומע פרויען, אָבער נישט קיין פאַנאַטישע, מוטערס פון שוין פאַרגעשריטענע קינדער — ס׳רוב ציוניסטן, געשאַפן אַ קאָמיטעט מיטן צוועק צו געבן הילף קראַנקע אָרעמע פרויען און יתומים.

בראש פון דעם דאָזיקן „פרויען־קאָמיטעט" איז געשטאַנען די פרוי בריינציע לינסקער (די מוטער פון פאַרדינסטפולן ציוניסטישן קעמפער און עסקן ישׂראל לינסקער). צו די אַקטיוויע מיטגלידערינס פונעם קאָמיטעט האָבן געהערט די טיכטיקע פרויען: רחל ריינמאַן, חיה קראָם (די מוטער פון קאַפּל קראָם, ציוניסטישער און חלוצישער טוער, העברעאישער לערער), די פרוי לאהציע בעקער (די מוטער פונעם שרייבער פון די שורות) און נאָך אייניקע, וואָס זייערע נעמען געדענק איך ליידער שוין נישט.

שטיל און באַשיידן האָבן די ענערגישע פרויען אויסגעפירט זייערע טעטיקייט, וואָס איז געווען אַ דערגאַנצונג צו דער אַרבעט פון „לינת הצדק", וועלכע האָט דעם אָרעמען קראַנקן באַזאָרגט מיט אַ נאַכטוועכטער און מעדיצינישער הילף. אָבער אַחוץ דעם האָט זיך דער חולה אויך געגייטיקט אין בעסערע, נאַרהאַפטע מאַכלים און אויף דעם געביט האָט פיל געליימטעט דער „פרויען־קאָמיטעט".

ד) יידישע הילפס־טעטיקייט אין טאַרטאַקאָוו — פאַר צדקה, „מתן בסתר" און „מעות־חטין"

מיט דער ירידה פון דער עקאָנאָמישער לאָגע אויף דער יידישער גאַס, איז אויך געוואַקסן די צאָל אָרעמע לייט און בעטלער. כמעט יעדן טאָג און בפרט פרייטיק פלעגן אַנקומען צו אונדז אין שטעטל פולע פורלעך מיט קבצנים: מענער, פרויען און קינדער, — צווישן זיי אויך אַ סך יונגע און געזונטע. דאָס זענען געווען קרבנות פונעם עקאָנאָמישן קריזיס און אַרבעטס־לאָזיקייט ווי אויך פון דער כוואַליע פונעם עקסטרעמען אַנטי־סעמיטיזם, וואָס האָט מיט אונטערשטיצונג מצד די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען שוין מערערע יאָרן פאָרן חורבן פאַרפלייצט די שטעט און שטעטלעך אין פּוילן.

אָבער ווי אָרעם אונדזער שטעטל איז אַליין געווען, האָט עס קיינעם נישט אָפּגעזאָגט זיין הילף. וועם מער, וועם ווייניקער, פלעגט מען אַלע אָרעמע לייט טיילן נדבות, דערביי פלעגן זיי אויך פאַרזאָרגט ווערן מיט אומזיסטע נאַכט־לעגער און שפּייז.

צווישן דער גרויסער צאָל יידן־רחמנים, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און מאַטעריעלע הילף פאַר די היים־און פרנסהלאָזע יידן, האָט זיך ביי אונדז באַזונדערס אויסגעצייכנט דער פּשוטער און ערלעכער ייד ר׳ אהרן הערש דרוקער ז״ל. אַליין אָן אָרעמער אַרבעטס־מענטש און דאַרפס־גייער, האָט ער געלעבט אין גרויס אָרעמקייט מיט זיין ווייב און קינדער, אין איין שטוב אין דער שול־גאַס. אָבער ווי ענג ער האָט נישט געווינט, האָט ער תמיד אַריינגענומען צו זיך אָרעמע לייט, אויסגעבעט פאַר זיי נאַכט־לעגער און ווען עמיצער פון זיי איז קראַנק געוואָרן, האָט ער אים אָפּגעטראָגן זיין אייגן בעט אויף אַזוי לאַנג, וויפל יענער האָט עס געהאַט נייטיק. די שטוב פון

ר׳ אהרן הערש דרוקער איז מיט דער צייט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אומזיסטע אכסניה, אין אַ מין פֿריוואַטע „הכנסת אורחים", אין אַן אַדרעס פֿאַר אַלע וואַנדערנדיקע אַרעמע לייט.

אַחוץ די צוגעריזטע פֿרעמדע קבצנים, וואָס פֿלעגן אַראָפֿקומען אין שטעטל, זענען אויך געווען ביי אונדז נישט ווייניק היימישע, אַרעמע־לייט, וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין שטענדיקער וועכנטלעכער שטיצע. אַ טייל פון זיי האָט זיך שוין נישט געשעמט און זיי פֿלעגן אַליין גיין איבער די הייזער. דאָקעגן אַנדערע, בפֿרט דורכגעפֿאַלענע סוחרים אַדער אַרבעטס־אומפֿעאיקע בעלי־מלאכות, האָבן זיך געשעמט אויסצושטרעקן די האַנט נאָך אַ נדבה. זיי האָבן גיכער געהונגערט און נישט געוואָלט בעטלען. אויך די דאָזיקע יידן זענען נישט געבליבן אָן הילף. פֿאַר זיי האָבן געזאָרגט בכבודיקע בעלי־בתים, וואָס האָבן אָנגעפֿירט מיט דער אַזוי גערופענער „מתן בסתר"־אַקציע. קיינער האָט נישט געוווּסט דעם נאָמען פֿונעם פֿרנסהלאָזן יייד, פֿאַר וועלכן זיי האָבן בשתיקה דורכגעפֿירט אַ געלד־זאַמלונג.

בשייכות מיט דער דאָזיקער „מתן־בסתר"־אַקציע איז כדאי צו דערמאָנען נאָך אַן אַנדערע זייער נוצלעכע פֿאַרם פון הילפס־טעטיקייט לטובת די פֿאַראָרעמטע יידן אין אונדזער שטעטל. כדי נישט צו דערלאָזן, אַז יידן, וואָס האָבן אויס בושה נישט געוואָלט בעטלען, זאָלן ליידן הונגער, איז אייניגעפֿירט געוואָרן אַ וועכנטלעכע ברויט־אַקציע. יעדן שבת אינדערפרי פֿאָרן דאָוועניקן, פֿלעגן צוויי יידן (געווייניקלעך גבאים) — אַרומגיין איבער די הייזער מיט אַ טרעגער און צונויפֿנעמען אין אַ גרויסן זאַק אַריין צו גאַנצע לאָבעס ברויט, וועלכע מען האָט שפּעטער פֿונאַנדערגעטיילט צווישן די נויט־באַדערפֿטיקע פֿאַרבאָרגענע אַרעמע לייט.

אייניקע פֿון די שטענדיקע גבאים איז געווען ר׳ חיים לייב ראָזענפֿעלד ז״ל, אַ פֿאַר־מעגלעכער סוחר, אַ הייסער בעלזער חסיד, וואָס האָט געזומען אויף זיך די מצווה אַרומצוגיין יעדן שבת פֿאַרטאָג און סיי ווינטער, סיי זומער, בעת די גרעסטע קעלטן און רעגנס צונויפֿצוזאַמלען די ברויטן.

*

אַ ברייטן פֿאַרנעם האָט געהאַט ביי אונדז די מעות־חטין־אַקציע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן באַלד נאָך פּורים, וועו די קהל־פֿאַרוואַלטונג האָט באַשטימט אַ קאָמיסיע מיטן רב בראש, כדי דורכצופירן אַ גרעסערע געלד־זאַמלונג אויף צו באַזאָרגן די אַרעמע יידן מיט מצות אויף פּסח. דער רב, ר׳ יצחק באָב״ד זצ״ל און שפּעטער זיין זון און ממלא מקום דער קדוש ר׳ יהושע העשל יה״צ, האָבן בדרך כלל כמעט קיין מאָל נישט פֿאַרלאָזט אונדזער שטעטל, סיידן אין אַ שליחות־מצוה, ווי למשל, צו געבן חופּה וקדושין, דורכצופירן אַ ברית־מילה אַדער צו כשרן אַ מיל אויף פּסח אין אַ שכנותדיקן דאָרף. אָבער וועו מען האָט אָנגעהויבן צו פירן די אַקציע פֿאַר מעות חטין, נישט בלויז אין טאָרטאַקאָוו, נייערט אויך אין די אַרומיקע דערפֿער, האָט זיך דער רב בכבודו ובעצמו צוזאַמען מיט דער קהל־דעלעגאַציע געלאָזן אויף אַ טור איבער די אַלע דאָר־

פישע ישובים, וואָס האָבן אָנגעהערט צום טאַרטאַקאָווער קהילה־קרייז און געזאַמלט גרעסערע ביישטייערונגען אויף צו באַזאָרגן די אָרעמע ברידער מיט אַלעם נייטיקן אויף פּסח. און וועז ס׳איז געקומען די שיינע, הערלעכע סדר־נאַכט, האָט אַ יעדער ייִד געקאָנט זאָגן מיט אַ רואיק געוויסן:

„כל דיכפין ייתי וייכול — כל דצריך ייתי ויפסח!"

ה) די אַלגעמיינע הילפס־טעטיקייט און די גמילת־חסדים־קאַסע

אַ שרעקלעכע נויט האָט געהערשט אין אונדזער שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. טאַרטאַקאָוו איז געלעגן בס״ה 6 קילאָמעטער פון דער געווען רוסיש־עסטרייכישער גרענעץ אוּן איז דעריבער געווען דער שויפלאַץ פון די קעגנזייטיקע בלוטיקע שלאַכטן צווישן די קעגנערישע צדדים — אַנפאַנגס צווישן רוסישע און עסטרייכישע חיילות און שפּעטער צווישן אוקראַאינישע און פּוילישע מיליטער־אַפּטיילונגען און תמיד איז אונדזער שטעטל געווען אויסגעזעצט אויף די אַכזריותדיקייטן פון די אָקופּאַנטן, וואָס האָבן זיך כסדר געטוישט.

די מלחמה־געשעענישן האָבן חרוב געמאַכט דעם שוין פון פריער, אַרעמען יידישן ישוב אין אונדזער שטעטל. פּאַרלענדעט זענען געווארן כמעט אַלע יידישע אַרבעטס־

די פּאַרוואַלטונג פון דער גמילת־חסדים־קאַסע אין טאַרטאַקאָוו

וואַרשטאַטן, אויסגערויבט זענען געוואָרן די קראַמען און גרויס איז געווען איצט די צאָל יידישע אַלמנות, יתומים. און ווער פון די טאַרטאַקאָווער יידן האָט שוין געהאַט דאָס מזל און איז צוריקגעקומען פון די פראָנטן, איז ער געווען אָן פרנסה, דערביי האָבן נישט געפעלט קיין אינוואַלידן, קראַנקע און אַרבעטס־אומפעאיקע יידן.

צו הילף איז געקומען דער יידישער ישוב אין אַמעריקע. אַנפאַנגס איז די רעטונגס־אַקציע געווען אַ פריוואַטע אָן אינדיווידועלע, נישט אַרגאַניזירטע. אַמעריקאַנער יידן האָבן פשוט געשיקט צו זייערע קרובים מלבושים, שפּייז און געלט.

באַלד אָבער האָט די דאָזיקע הילפס־אַקציע אָנגענומען אַ מער קאָנסטרוקטיוון כאַראָקטער, וועט עס האָט אָנגעהויבן ביי אונדז זיין טעטיקייט דער „דזשאָינט" (אַמער. דזשאָיש דיסטריביושן קאָמיטי). עס איז געשאַפן געוואָרן אַ לאָקאַלער „דזשאָינט"־קאָמיטעט, מיט וועלכן עס האָט אַ לאָנגע צייט אָנגעפירט דער פאַרדינסטפולער געזעל־שאַפטלעכער עסקן ר׳ אהרן געראַטל ז״ל, דערביי האָט אויך דער פאָטער ז״ל פונעם שרייבער פון די שורות געזומען אָן אַקטיוון אָנטייל אין דער טעטיקייט פונעם אַרטיקן דזשאָינט.

דער דאָזיקער „דזשאָינט"־קאָמיטעט האָט אויך געפּנט אַ פאַלקס־קיך אינעם הויז פון דער פרוי שרה לאה (מאַטיעס שניר), וועלכע איז אויך געווען די בעל־הביתטע פון דער קיך, דערביי האָבן איר צוגעהאָלפן יעדן טאָג צוויי יונגע פרויען אָדער מיידלעך. אַלע פרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער קיך און ביים אַרויסגעבן די מאָלצייטן, האָבן געאַרבעט אומזיסט מיט אויסערגעווייניקער איבערגעבנקייט.

אַ דאַנק די סובסידיעס פונעם „דזשאָינט" איז אויך מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן אונדזערע העברעאישע שול און צו זאָרגן פאַר די נייטיקסטע סאַניטאַרע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

מיט דער צייט, וועט עס האָט זיך ביי אַ טייל פון די טאַרטאַקאָווער יידן געבעסערט דער ווירטשאַפטלעכער מצב, האָט דער דאָרטיקער יידישער ישוב אַליין אָנגענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו זאָרגן פאַר די אָרעמע שיכטן פון דער טאַרטאַקאָווער יידישער אייגווויינערשאַפט. און וועט דער דזשאָינט״ האָט אָנגעהויבן אין זיין הילפס־טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס אונטערצושטרייכן די נויטוועניקייט צו שאַפן זעלבסהילף־אינסטיטוציעס, האָבן טאַרטאַקאָווער יידן, מיט הילף פונעם צענטראַלן פאַרבאַנד פון די גמילת־חסדים־קאַסעס אין פוילן, געשאַפן אין אונדזער שטעטל די אַזוי נוצלעכע כאָלקס־אינסטיטוציע — די גמילת־חסד־קאַסע, וועלכע האָט דערמעגלעכט די גרויסע צאָל פאַראָרעמטע קרעמער און בעלי־מלאכות צו באַקומען אָנפּראָצענטיקע הלוואות אויף לייכטע אויסצאָלונגס־באַדינגונגען. אונדזערע גמילת־חסד־קאַסע, וואָס איז אָנגע־פירט געוואָרן דורך אַן ענערגישער פאַרוואַלטונג מיט דעם זייער אַקטיוון און איבער־געבענעם אברהמ׳ציע שטימפלער ז״ל בראש, האָט פיל בייגעטראָגן צום ווידער־אויפבוי פון די רואינירטע אַרבעטס־וואַרשטאַטן פון דער יידישער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג אין טאַרטאַקאָוו און נישט איין האָנטוועркער און קליינהענדלער געראַ־טעוועט פון פולשטענדיקער ירידה.

יידישע פּאָליטישע פּאַרטייען אין טאַרטאַקאָוו

ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס פּאָליטישע באַווּוסטזיין אין אונדזער קליינעם יידישן ישוב גאָר שוואַך געווען אַנטוויקלט. יידן האָבן זיך בייַ אונדז אויסגעלעבט שטרענג לויט דער תורה און טראַדיציע. אין אַלע יידישע הייזער, מיט קליינע אויסנאַמען האָט געהערשט אין און דערזעלבער לעבנס־שטייגער, די זעלבע רעליגיעזע פּראַקטיק, די זעלבע מנהגים.

די איינציקע מיינונגס־פאַרשידנהייט, וואָס האָט אַמאָל געפירט צו שאַרפע מחלוקתן אין אונדזער שטילן און פרומען שטעטל — איז געווען דער גלויבן אין דעם אַדער אַנדערן רבין. אין דער דאָזיקער הינזיכט איז דער דאָזיקער ישוב אין טאַרטאַקאָוו געווען צעטיילט אין בעלזער און טשאַרטקאָוו־הוסיאַטינער חסידים. די ערשטע זענען געווען אין דער מערהייט און האָבן זיך גרופירט אַרום דעם שטאָטישן רב, ר׳ יצחק באב״ד זצ״ל פון דער בעלזער דינאַסטיע (איין ברודער זיינער איז געווען רב אין טאַרנאָפּאָל און אַ צווייטער אין פּאָדוואָלאָטשיסק).

דאָקעגן אַ קליינע השפּעה האָבן געהאַט די טאַרטאַקאָווער און הוסיאַטינער חסידים בראש מיטן באַשיידענעם למדן ר׳ חיים משהלע חמדות (חאמיידעס) זצ״ל.

צווישן די צוויי חסידישע ריכטונגען האָט במשך פיל יאָרן געהערשט אַ טיפער רוגז.

עס איז כדאי נאָך צו דערגאַנצן דאָס בילד פונעם דעמאָלטיקן גייסטיקן לעבן אינעם טאַרטאַקאָווער יידישן ישוב אונטערשטרייכנדיק, אַז אַנהייב 20סטן י״ה פאַר דער ערש־טער וועלט־מלחמה האָבן שוין געלעבט בייַ אונדז אינצלנע יידן, וואָס האָבן געלייענט צייטונגען און ביכער, האָבן אינטערעסירט זיך פאַר פּאָליטיק און געשיקט זייערע קינדער אין די אַלגעמיינע שולן. צו די דאָזיקע יחידים האָבן געהערט: ר׳ אביגדור פרייער, אַ משכיל און סוחר, אַ גביר און מתנגד, — ר׳ אהרן גערטעל, אַ סוחר און אינדוסטריעלער, געוועזענער בירגערמייסטער פון טאַרטאַקאָוו און ר׳ אייזיק גוז, אַ משכיל און ציוניסטישער עסקן, אַן אייגנטימער פון אַ גרויסער ביבליאָטעק.

*

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן נייע ווינטן אָנגעהויבן צו בלאָזן אין אונדזער געזעלשאַפטלעכן לעבן.

במשך אַ קורצער צייט האָט אָפילו געהערשט אין אונדזער שטעטל די סאָוויע־טישע מאַכט, די הילכיקע אָפּקלאַנגען פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וואָס זענען דערגאַנגען פון סאָוויעט־רוסלאַנד, זענען געבליבן אַן וועלכער ס׳איז השפּעה אויף דער יידישער גאַס... דאָס יידישע לעבן איז זיך בייַ אונדז געגאַנגען ווייטער אויף דעם אַלטן אויסגעטראָטענעם וועג.

ערשט דער ציוניזם איז געווען דער מעכטיקער כוח, וואָס האָט געענדערט דעם דורות־אַלטן שטראָם פונעם יידישן קליינשטעטלדיקן לעבן און אים אַרויסגעפירט אויף נייע רעלסן.

מיטן אָנקום קיין טאָרטאָקאָוו פונעם ענערגישן און אומדערמידלעכן ציוניסטישן קעמפער יהודה (יידל) גראָסמאַן — האָט זיך ביי אונדז אָנגעהויבן אַ נייע עפּאָכע אין דער געשיכטע פון אונדזער ישוב.

אַ בינטל זכרונות וועגן דער פּערזענלעכקייט פון יידל גראָסמאַן און זיין באַדייטונג אינעם קאַמף פאַר געווינען בית־המדרש־בחורים פאַרן ציוניסטישן רעזשים — האָט דער שרייבער פון די שורות איבערגעגעבן אויף אַן אָנדער אָרט אינעם דאָזיקן יזכור־בוך. דאָ — וויל איך נאָר דערגאָנצן דעם מאמר מיינעם מיט עטלעכע פּרטים, וואָס וועלן געבן אַ קלאָר בילד פון דעם דאָזיקן אויסערגעווייניקלעך מוטיקן קעמפער און עס וועלן נאָך בולטער אָפּגעשפּיגלט ווערן זיינע קרבנותפולע אָנשטרענגונגען אויסצוברייטערן די השפּעה פונעם ציוניסטישן אידעאַל אויף דער יידישער גאָס.

יידל גראָסמאַן האָט געשטאַמט פון וויטקאָוו־נאָווי און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. וועג ער איז צוריקגעקומען פונעם עסטרייכישן מיליטער און נישט האָבנדיק קיין נענטערע משפּחה, האָט ער זיך באָזעצט אין טאָרטאָקאָוו, וווּ עס האָט אים אַריינ־געגנומען צו זיך זיינס אַ פּעטער, דער גמרא־מלמד ר׳ שמעון (שימעלע). באַלד האָט זיך גראָסמאַן געגנומען צו דער ציוניסטישער אויפקלערונגס־אַרבעט אין אונדזער שטעטל צווישן דער חסידישער יוגנט אינעם בית־המדרש, דערביי איז ער צו גלייכער צייט געקומען אין קאָנטאַקט מיט אָרטיקע פאָרגעשריטענע יידן, ווי יעקב געשטעל, ישראל לינסקער און אייזיק גוז. די ערשטע צוויי זענען געווען בעלי־בתים פון דער שול, פונעם בית־הכנסת, וווּ עס האָבן געדאָוונט יידן נישט פון עקסטרעמע חסידישע קרייזן, סוחרים, בעלי־מלאכות און סתם מער אויפגעקלערטע יידן. דאָקעגן דער דריטער, אייזיק גוז, אַ חסידישער יידּ, אַ גרויסער קענער פון תנ״ך און תלמוד, האָט צוזאַמען מיט יהודה גראָסמאַן געווירקט פאַר דער ציוניסטישער זאַך אין בית המדרש, באַזאָר־גנדיק די דאָרטיקע בחורים מיט דער נייער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור.

עס האָט נישט געהאָלפן די רעאַקציע פון די עלטערן, וועלכע האָבן אָפט מיט דראַסטישע מיטלען באַמיט זיך צו „ראַטעווען״ זייערע קינדער און אַרויסצורייסן זיי פון דער ציוניסטישער השפּעה. מיט יעדן טאָג איז געוואָקסן די צאָל בית־המדרש בחורים, וואָס האָבן פאַרלאָזן די ישיבה אוֹן אַריינגעטראָטן אין ציוניסטישן פאַראיין, וואָס איז דעמאָלט אין טאָרטאָקאָוו געגרינדעט געוואָרן.

כמעט אין דער זעלבער צייט האָט אַ גרופּע אַרבעטנדיקע טאָרטאָקאָווער יידן געגרינדעט ביי אונדז אַ בונדישע אַרגאַניזאַציע. אַזוי אָבער, ווי סיי די ציוניסטישע און סיי די בונדישע קרייזן זענען געווען צו יענער צייט נאָך צו שוואַך, מיט אייגענע כוחות אויסצוהאַלטן אַ באַזונדערע אַרגאַניזאַציע מיט באַזונדערע לאָקאַלן, — אז צווישן ביידע גרופּן געקומען צו אַ הסכם צו גרינדן איין בשותפותדיקן קולטור־פאַראיין, אין וועלכן עס האָט געאָלט געפירט ווערן אַ געמיינזאַמע קולטור־אַרבעט, דערביי האָט יעדער צד אויפן געביט פון פאָליטישער טעטיקייט געהאַט דאָס רעכט צו פירן זיך לויט זיינע באַזונדערע פּאַרטיי־לאָזונגען. מען האָט איינגעקויפט אַ צאָל ביכער פון דער

קלאַסישער יידישער ליטעראַטור פאַר ביידע גרופּן ווי אויך אַ צאָל ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע ביכער פאַר יעדער ריכטונג באַזונדער.

דער דאָזיקער אויסטערלישער שותפותדיקער ציוניסטיש־בונדישער פאַראיין האָט נישט געהאַט קיין אריכות־ימים. באַלד אָנפאַנגס זענען אָנטשטאַנען סכסוכים צווישן די אָנהענגער פון ביידע קעגנערישע ריכטונגען, — אָפט צוליב מאָטיוון, ווָאס האָבן געגרענעצט מיט פּשוטער פּאָליטישער נאַיוויטעט. איך געדענק למשל, ווי מען האָט בשייכות מיט די קריגעריין אינעם דאָזיקן בשותפותדיקן פאַראיין דערציילט, אַז ווען די ציוניסטן האָבן אויפגעהאָנגען אינעם געמיינזאַמען לאָקאַל אַ מאַפּע פון ארץ־ישראל, האָט איינער, ווָאס האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ בונדיסט, געפאָדערט אומבאַדינגטע גלייכהייט... מען זאָל אויף דער צווייטער וואָנט אויפהענגען אַ בונדיסטישע מאַפּע! „אַז גלייכהייט... איז גלייכהייט" — האָט ער געטענהט.

פאַרשטייט זיך, אַז ס׳איז באַלד געקומען צו אַ שפּאַלטונג. יעדער צד האָט באַקומען אַ טייל ביכער און די ציוניסטן, ווָאס זענען געווען אין אַן איבערוויגנדיקן רוב, זענען געבליבן ביים לאָקאַל. די אָנהענגער פון „בונד", וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום דעם אינטעליגענטסטן צווישן זיי — איסער קרעמער (הייַנט אין ניו־יאָרק), זענען געווען קליין אין דער צאָל און זענען נישט געווען בכוח צו גרינדן און אויסצוהאַלטן אַן אייגענעם פאַראיין מיט אַ באַזונדערן לאָקאַל. זיי האָבן טאַקע נישט געשפּילט קיין גרעסערע ראָל אויף דער יידישער גאַס אין טאַרטאַקאָוו.

אַ גרויסע אָנטוויקלונג האָט דורכגעמאַכט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, ווָאס האָט זיך ווָאס אַ מאָל מער פאַרפעסטיקט אין דער שול און אין בית־המדרש און האָט מיט דער צייט אָרומגענומען כמעט די גאַנצע יידישע יוגנט אין אונדזער שטעטל. צוושן דער מחנה יונגע ציוניסטישע קעמפער איז אונטער דער השפּעה פון די לאָזונגען פון א. ד. גאָרדאָן, י. ח. ברענער אָנטשטאָנען אַ באַזונדערע גרופּע מיט אַ סאָציאַליסטישער טענדענץ און האָט געזען אינעם פראָגראַם פון אָרבעטס־ציוניזם אַ סינטעז פון אירע נאָציאָנאַלע און סאָציאַלע באַשטרעבונגען. אַ גרויסער טייל פון די דאָזיקע ציוניסטישע עלעמענטן האָט זיך גרופּירט אין דער פּאַרטיי „התאחדות" מיט יעקב געפטעל און קאָפּל קראָם (שפּעטערדיקער העברעאישער לערער) בראָש, דערביי איז די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע מיט דער צייט געוואָרן די שטאַרקסטע אויף דער יידישער גאַס אין טאַרטאַקאָוו.

אין דער צאָל שוואַכער — אָבער מיט אַ גרעסערער פּאָליטישער השפּעה איז געווען ביי אונדז די סתם־ציוניסטישע פּאַרטיי אונטער דער אָנפירונג פון ישראל לינסקער און אייזיק גוז און שפּעטער אויך זיין זון משה.

אַ צאָל ציוניסטן זענען אויס רעליגיעזע מאָטיוון צוגעטראָטן צו דער „מזרחי"־אָרגאַניזאַציע, געפונענדיק אין דער דאָזיקער פּאַרטיי דעם אויסדרוק פון זייערע ציוניס־טישע און רעליגיעזע אָספיראַציעס. בראש פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע זענען געשטאַנען וואָלף רוקער און הערש קראָנץ.

מיט דער צייט איז צוגעקומען אַ רעוויזיאָניסטישע פּאַרטיי, אַנגעפירט דורך לייבוש בעק (היינט אין ישראל) און לייזער זיסקינד (היינט אין בראַזיל).

אינעם חסידישן לאָגער איז אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן טעטיק געווען ביי אונדז די „אגודת־ישראל"־אַרגאַניזאַציע מיט אַ קליינער צאָל אַנהענגער.

אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען פלעגן זיך אָפט צוליב טעכנישע און בפרט צוליב פינאַנציעלע סיבות פאַרשטענדיקן, כדי אויסצוהאַלטן איין בשותפותדיקן לאָקאַל, ווו ס׳איז אָנגעפירט געוואָרן אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט. מחמת דער צוגעהעריקייט פון די פאַראיינס־מיטגלידער צו פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס, פלעגט דאָרט אָפט קומען צו הייסע וויכוחים, צו וועלכע דער עולם האָט זיך צוגעהערט מיט גרויס פאַראינטע־רעסירונג.

די אַרבעט פאַר דער העברעאישער שול, פאַר ק. ק. ל. און קרן־היסוד, פאַר אַ ציוניסטישער געמיינזאַמער וואַל־ליסטע צום סיים און סענאַט, צו דער קהילה אָדער צום שטאָט־ראָט און אָנדערע עפנטלעכע אינסטיטוציעס, האָט פאַראיניקט אַלע די ציוניסטישע גרופּירונגען אין איין שטאַרקן ציוניסטישן לאָגער.

זייער אַקטיוו איז געווען ביי אונדז די חלוצישע באַוועגונג. אויף דעם הכשרה־פונקט, וואָס האָט עקזיסטירט אין טאַרטאַקאָוו, האָבן זיך אויפגעהאַלטן קינדער פון חסידישע בעלי־בתים, נעכטיקע ישיבה־בחורים, וואָס האָבן אויסגעפירט יעדע שוועריקייט שוואַרצע אַרבעט... און כדי זיך צוצוגרייטן צו דער עליה קיין ארץ־ישראל, איז די דאָזיקע חלוצישע גרופּע אַרויסגעפאָרן אויף פעלד־הכשרה אין אַ פריוואַטן פאַלוואַרק אין דער סביבה פון בעלז. ליידער איז נאָר אַ קליינער טייל פון די דאָזיקע חלוצים געפאָרן קיין ארץ־ישראל, ווו זיי לעבן ביזן היינטיקן טאָג, ווי למשל ישראל קראַנץ מיט זיין פרוי בלימה ראַבינאָוויטש. אין אַ שפּעטערן צייטאָפּשניט זענען אויך עולה געווען זיירערע קרובים: לאה׳ציע ראַבינאָוויטש מיט איר מאַן לייבוש בעק און אברהם ראַבי־נאָוויטש. אויך שאול לינסקער האָט דערנאָך זוכה געווען צו רעאַליזירן זיין חלוצישן אידעאַל.

ביי די אויבנדערמאָנטע ציוניסטישע פאַרטייען האָבן אויך עקזיסטירט ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. אַזוי האָט די „התאחדות" געגרינדעט איר יוגנט־אַרגאַניזאַציע „גורדוניה", צו וועלכער עס האָבן געהערט צווישן אַנדערע מאיר לייקערמאַן, דוד גלאָזער. די סתם־ציוניסטן האָבן געשאַפן די „אחוה"־אַרגאַניזאַציע און שפּעטער די „הנוער הציוני", ווו מיט באַזונדערער אַקטיוויטעט האָט זיך אויסגעצייכנט פייגע גוז.

אַ באַזונדערע טעטיקייט צווישן דער ציוניסטישער יוגנט האָט אַנטוויקלט דער „השומר הצעיר" (חיים אייזיק קרעמער).

אַלע די אַרגאַניזאַציעס האָבן — יעדע אויף איר שטייגער — דערצויגן זייערע מיטגלידער אין די אידעאַלן פון ציוניזם, פון ליבע און צוגעבונדנקייט צום יידישן פאָלק, צו זיין קולטור, צו דער העברעאישער שפּראַך, צו חלוציזם.

די יידישע קולטור־טעטיקייט אין טאַרטאַקאָוו

ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס גאַנצע קולטורעלע לעבן באַשטאַנען בייַ אונדז אין לערנען תורה. די איינציקע לעקטור איז געווען דאָס ספר. פאַר דעם למדן — די גמרא און משניות און אנדערע הייליקע ספרים, פאַר דעם פּראָסטן ייד — דאָס תהילימל. פאַר דער יידישער מאַמען — די „צאינה וראינה און „קו הישר"; פאַר דער יידישער טאָכטער — מעשה־ביכלעך, וואָס מען פלעגט קויפן צוזאַמען מיט „בענטשערלעך" בייַם וואַנדערנדיקן מוכר־ספרים'ניק (פאַקנטרעגער). בכלל איז אין אַ יידיש הויז נישט געווען בנמצא קיין איין וועלטלעך ביכל. צו די וויניקע אויסנאַמען האָבן געהערט די הייזער פון אהרן גערטעל און אביגדור פרייער, וועלכע האָבן שוין פאַר דער מלחמה געשיקט זיערע קינדער שטודירן. בייַ זיי האָט מען געקענט געפינען אַ דייטש אָדער פויליש ביכל.

אָבער אַ „יחיד במינו" איז געווען די גרויסע און רייכע ביבליאָטעק פון אייזיק גוז. דאָס איז געווען אַ רוסישער ייד, וואָס האָט חתונה גהאַט מיט אַ טאַרטאַקאָווער טאָכטער. נאָכן אָפּזיין עטלעכע יאָר אין אַמעריקע איז ער געקומען אַהיים צו זיין וויַיב און קינדער און האָט מיטגעבראַכט דאָס גאַנצע אָפּגעשפּאַרטע פאַרמעגן... עטלעכע גרויסע קאַסטנס ביכער, ביכער אין פאַרשידענע שפּראַכן: יידיש, העברעאיש, דייטש און ענגליש. די דאָזיקע ס'רוב אין פּראָכט־באַנד געבונדענע ביכער האָבן בייַ אים פאַרנומען אַ גאַנץ גרויס צימער פונעם פּאָל ביזן סופּיט, און זענען געווען אַן אמתער קוואַל פון וויסן פאַר די דורשטיקע און לעכצנדיקע נאָך אַ יידיש און העברעאיש בוך, פאַר די געוועזענע ישיבה־בחורים, אַרבעטער און יוגנט בכלל, וואָס האָט נאָך דער מלחמה אַ דאַנק דער ציוניסטישער פראָפּאַגאַנדע אָנגעהויבן צו לייענען וועלטלעכע ביכער.

אייזיק גוז האָט פון זיין ביבליאָטעק נישט געמאַכט קיין פּראָפּיטן־געשעפט. בחינם האָט ער אויסגעליען זיינע ביכער. ער אַליין פלעגט זיי באַרגן זיינע חברים, זיינע קינדער ווידער האָבן דאָס זעלבע געטאָן, יעדער באַזונדער בנוגע זייערע פּריינד.

די דאָזיקע פּריוואַטע ביבליאָטעק איז געווען פאָפולער אין דער גאַנצער שטאָט און סביבה. ערשט שפּעטער איז געגרינדעט געוואָרן בייַם ציוניסטישן פאַראיין „התחיה" אַן עפּנטלעכע יידיש־העברעאישע ביבליאָטעק, ווי אויך אַ קינדער־ביבליאָטעק בייַ דער העברעאישער שול.

אַ לעבהאַפטע קולטור־טעטיקייט איז אָנגעפירט געוואָרן אינעם פאַראיין „התחיה", ווו דער ציוניסטישער עולם פלעגט זיך יעדן אָוונט צונויפקומען, כדי צו לייענען צייטונגען, צו שפּילן אַ שאַך אָדער צו פירן שמועסן און דיסקוסיעס. עס זענען אויך דאָרט אָפט פאָרגעקומען רעפעראַטן וועגן ליטעראַרישע און פאָליטישע טעמעס. צו די שטענדיקע רעפעראַנטן האָבן געהערט: יידל גראָסמאַן, יעקב גערטעל, ישראל לינסקער, אייזיק גוז, קאָפּל קראַם און פון דער ייִנגערער גענעראַציע משה גוז, וואָלף רוקער, דער שרייבער פון די שורות, וועז ער פלעגט אַהיים קומען אויף די פעריען.

אַחוץ דעם פלעגן ביי אונדז פֿאַרקומען באַזונדערע פייערלעכקייטן צו די יאָרצייטן פון יידישע גרויסע מנהיגים. ביים פֿאַראייַן „התחיה" איז אויך טעטיק געווען אַ דראַמאַטישער קרייז, וועלכער האָט כמעט אויף יעדן יום־טוב צוגעגרייט אַ פֿאָרשטעלונג. צו די אַקטיוסטע מיטשפּילער האָבן געהערט: מאיר לייקערמאַן, דוד גלאַזער, חיים אייזיק קרעמער (איצט אין ניו־יאָרק), גרשון גריידינגער, ישכר קאָרן, שיינדל קראַם, בינה שלייער און פון צייט צו צייט פלעגט אויך מיטשפּילן סאַבינאַ שוסהיים און דער שרייבער פון די שורות. רעזשיסער פון די פֿאָרשטעלונגען איז געווען אַנפאַנגס באַשוויץ פון סיקאָל און שפּעטער אונדזער בן־עיר, דער אַקטיוויסט משה זויערבערויז. די הכנסות פון די פֿאָרשטעלונגען זענען געווייַנלעך באַשטימט געוואָרן פֿאַרן ק. ק. ל. און פֿאַר דער העברעאישער שול.

קיין אייגענעם פֿאָסיקן זאָל פֿאַר די פֿאָרשטעלונגען האָבן מיר נישט געהאַט. פלעגט מען דערייבער דינגען דעם זאָל פון דער אוקראַאַינישער קולטורגעזעלשאַפט „פּראָוויטאַ", וואָס האָט זיך געפונען אין דעם שכנותדיקן דאָרף, אַ 2—3 קילאָמעטער פונעם שטעטל. אָבער אויך דאָרט אָהין פלעגט קומען אַ נישט קליינער עולם, כדי צו זען שפּילן היימישע אַרטיסטן אָדער אָנגענעם און קולטורעל צו פֿאַרווייַלן אַן אָוונט און דערביי צו אונטערשטיצן אַ יידיש־נאַציאָנאַלע אינסטיטוציע.

אין דער שטאָט גופא איז געווען אַ שיינער און גרויסער טעאַטער־זאָל, וואָס האָט געהערט צו דער פּולישער געזעלשאַפט „סאָקאָל", און נישט איין ייד האָט בייגעשטייערט צום אויפבוי פון דער „סאָקאָל"־געבוידע, אָבער כל זמן בראש פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט איז געשטאַנען אַ פּולישער רוימיש־קאַטוילישער גלח, האָט מען נישט געקאָנט באַקומען דעם דאָרטיקן זאָל פֿאַר אַ יידישער אונטערנעמונג. ערשט שפּעטער, וועו די פֿאַרוואַלטונג פונעם „סאָקאָל" האָט איבערגענומען דער געוועזענער פֿאַליציי־קאָמענדאַנט וואָגנער, איז דער גרויסער „סאָקאָל"־זאָל געעפנט געוואָרן אויך פֿאַר יידישע פֿאָרשטעלונגען.

*

אַ באַזונדערס גרויסע השפּעה אויף דעם קולטור־לעבן אין אונדזער שטאָט האָט געהאַט די העברעאישע שול. זי איז עס אויך געווען, ווי ס'איז שוין ביי אַן אַנדער געלעגנהייט אָנגעוויזן געוואָרן, דער „סלע המחלוקת" צווישן די ציוניסטן און די חסידים. די לעצטע האָבן נישט געוואָלט דערלאָזן קיין שום ענדערונג אין דעם טראַדיציאָנעלן למוד אין חדר. זיי האָבן באַטראַכט די העברעאישע שול ווי אַ וועג צו... שמד. ס'איז בכן זיך לייכט פֿאָרצושטעלן אויף וואָס פֿאַראַ גרויסע שוועריקייטן עס האָט אָנגעטראָפֿן דער קאַמף פֿאַר דער אייַנפירונג און אויפהאַלטונג פון דעם מאָדערנעם לערן־אַנשטאַלט. מען האָט געדאַרפט פירן אַ מיזאַמע פּראָפּאַגאַנדע צווישן די עלטערן, זיי זאָלן שיקן זייערע קינדער, מ'האָט געמוזט זיך באַגעניגן מיט אַ מינימאַלן שכר־למוד און אָרעמע קינדער אפילו גענצלעך באַפרייַען פון אָפּצאָל. אין די ערשטע צייַטן האָט מען

געמוזט ברענגען לערער פון דער פרעמד, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרעסערע הוצאות. שפּעטער איז יידל גראָסמאַן געוואָרן דער לערער און דירעקטאָר פון דער שול, אַרבעטנדיק פאַר אַ בצמ׳צומדיקן לוין, ווייל די שול האָט תמיד געהאַט אויסצושטיין דעפיציטן.

אַ דאַנק דעם מאָדערנעם חינוך־אַנשטאַלט, וואָס איז תמיד געשטאַנען אונטער דער אַדמיניסטראַטיווער לייטונג און ספּעציעלער השׂגחה פון דעם אַקטיוון ציוניסט און פּאַרטיי־פירער, יעקב גערטעל, (היינט אין ישׂראל), האָבן צענדליקער קינדער באַקומען אַ נאַציאָנאַל־יידישע דערציונג.

פון די תלמידים פון דער העברעאישער שול האָבן זיך שפּעטער רעקרוטירט געטרייע, איבערגעבענע און אַקטיווע ציוניסטישע עסקנים, קולטור־טוער און חלוצים.

*

קליין און אָרעם איז געווען מיין יידיש געבורט־שטעטל טאַרטאַקאָוו.

שווער און ביטער איז געווען דער עול פון פרנסה, דער געראַנגל פאַר דער עקזיסטענץ. אָבער טראָץ דעם האָט אונדזער ישוב געפירט אַ יידיש לעבן, באַזירט אויף געזונטע, מאָראַלישע יסודות און משיחישע אידעאַלן. אונדזער יוגנט האָט געשטרעבט צו אַ גייסטרייך און שיין לעבן און צו דער פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניסטישן אידעאַל אין ארץ־ישׂראל.

ליידער האָט די מערדערישע נאַצישע האַנט אַ סוף געמאַכט צו דעם דאָזיקן יידישן לעבן. טאַרטאַקאָוו האָט געטיילט דעם גורל פון גאַנצן פּוילישן יידנטום אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. דאָס דורות־אַלטע יידישע שטעטל איז חרוב געוואָרן. מיינע בני־עיר זענען כמעט אַלע אומגעקומען.

חבל על דאבדין ודלא משתכחין.

חנה כהן — מבית **אייזן־שפל**
(ישראל)

קורות משפחה אחת

מוקדש לזכר הורי: לייביש ואסתר. האחים: הרמן, ברנרד, בנימין, אשתו לאה ובנו נינה, דוד ואשתו מיכל, חנוך ושמואל, שנספו בשואת הנאצים בשנות 43־1941.

בשנת 1913 הגענו, הורי ובני משפחתם לעיירה טרטקוב, שהיתה שוכנת על יד גבול ממלכת אוסטריה, לשעבר רוסיה הצארית.

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ובימיה הראשונים פרצו צבאות הרוסים את הגבול ונכנסו לעיירה שלנו ואתם באו הצ׳רקסים והקוזקים הידועים לשמצה בפרעותם. ראשית עבודתם היתה לשדוד, להכות, ולעשות פרעות ביהודים. גרנו בחוה שניקי מחוץ לעיירה. בהיותנו מרוחקים מהעיירה, נאלצנו למצא מחסה בבית הרב באבד. מאותה התקופה אני נזכרת בפרט מענין, שיכל היה להמיט אסון מחריד על כל העיירה. אבא היה מפקח על חוות הפריץ אורבנסקי והגרף ורושינסקי והמפתחות על המשרפה של יין שרוף היו בידיו, הצ׳רקסים הסתערו על המשרפה ונסו לפתוח את הבריכות ולא יכלו להן, נודע להם שאצל אבא נמצאים המפתחות והחליטו למצוא אותו. אולם קרה נס ממש ואחד מהאכרים שמע את הדבר הלביש את אבא ואת יתר המשפחה בבגדי אוקראינים והעבירו אותנו לכפר אחד והחביא אותנו במרתף זמן ממושך ובינתיים עברה הסכנה ונמנע אסון מהעיירה.

פרט שני אשר לא פחות זורק אור על מצב היהודים בתקופה זו נחרט בזכרוני. כשהצ׳רקסים והקוזקים כבשו את העיירה נטפלו לאחר זמן מה לבחורות היהודיות. הצ׳רקסים אנסו, חללו והפחד היה איום. הרבה בחורות הסתתרו בביתו של הרב באבד, והצ׳רקסים פרצו לביתו. הרב ישב עם הבחורות והרביץ תורה. מקודם התחילו להכות במגלבים את הבחורות, גזזו את הפאות והזקנים של הרב ויתר היהודים שנמצאו במקום. הבחורות נמלטו לעלית הגג, מרוב פחד ובלבול עלו על הסכך של הסוכה ונפלו לתוך הדירה במצב של התעלפות. הקוזקים הוציאו מפוחיות פה והתחילו לנגן ולרקוד מסביב הבחורות, ואז אחי בנימין (בנק) מתוך גבורה נפלאה פרץ את הדלת של הרב, ורץ במהירות בזק לארמונו של הגנרל והמפקד של הצבאות החונים בסביבה, וספר לו על המקרה. עוז רוחו של הנער (והוא אז בן 15) מצא חן בעיני המפקד והוא שלח משמר שאסר את הפורעים.

המצב האיום הזה נמשך אז עד שנת 1917, עד נצחון אוסטריה, ובבוא הנצחון נשמנו לרווחה, אבל לא לזמן־רב. האוקראינים כבשו את גליציה המזרחית ושוב התחילו צרות ליהודים בעיירה שלנו. שוד מכות ופחד היו מנת חלקם היום יומי. באותו זמן פלשו ההלרצ׳יקים, חלק מצבא הפולני, לגליציה, לשחרר את פולניה, והפוגרומים הגיעו לשיאם. ההלרצ׳יקים הצטיינו בשנאתם העזה ליהודים, וכל יהודי שפגשו בו גזזו את זקניהם ולא חסו על טף וזקן. בשנת 1920פרצה שוב מלחמה חדשה והיא בין הבולשביקים ופולניה. מרוב פחד ובאין כבר כוחות לסבול יותר, ברחה כמעט כל העיירה, ומשפחתנו בתוכם, לעיר ירוסלב ורק לאחר שהארץ שקטה והסדר במדינה הוחזר על קנו, חזרנו לטרטקוב והחיים התחילו להסתדר.

בשנת 1932 התחתנתי עם מר קוסק שפל ועברנו לגור לרווה רוסקה. בשנת 1933 נולדה לנו בת הרמה וחיינו חיים משפחתיים מאושרים ורוינו נחת מבתנו ונדמה היה לנו כי הכל הולך כשורה.

אולם כבר בתחילת שנות השלושים התחילו להצטייר סימנים מבשרים רעות — ושמי יהדות פולין התקדרו. התחילה ידידות הדוקה בין גרמניה לפולניה והגב׳ פריסטור נשלחה לקשר קשרי ידידות ותרבות עם גרמניה ותוצאות הביקור לא אחרו לבוא, הצעת אסור השחיטה מטעמים הומניים, כי לפי דעתם השחיטה גורמת לעינויים לבעלי חיים; גזירת „גומרוס קלאוזוס״ שהתבטא בנישול של הסטודנטים היהודים מהאוניברסיטאות הוחמרה ודחיקת רגלי היהודים מעמדותיהם הכלכליות הורגשו ביתר שאת.

בשנת 1938 נפטר אבי ואפשר להגיד שהיתה לו זכות אבות שלא ראה את השואה המתקרבת. בשנת 1939 הציתי היטלר ימ״ש מלחמה עולמית שניה — כה הרת סכנות ליהדות מזרח אירופה אשר השמידה אותה ללא תקומה. הפלישה הגרמנית הראשונה פגשה אותי ברווה רוסקה הסמוכה ללבוב. הגרמנים התחילו מיד ברדיפות היהודים תחת מסווה של חיפושי נשק ומקלטי רדיו. האוכלוסיה נלקחה לעבודות פרך. הוצאו כמה עשרות יהודים להורג וביניהם בן ממשפחת אימרל אברהם, זאב אימרל מסוקל.

בהתאם לברית ריבנטרופ־מולוטוב הגרמנים נסוגו לגבול טומשוב־בלז, 4—5 ק״מ מרווה רוסקה ונכנסו אלינו הרוסים.

לאחר חודשים מספר כשפרצה מלחמה בין גרמניה ורוסיה פרצו שוב הגרמנים לרווה רוסקה. ראשית מעשיהם היה יסוד יודנראט ורכזו יהודי המקום והסביבה לגיטו מבודד. על ידי היודנרט התחילה הגסטפו לדרוש סכומי כסף, זהב, כסף ותכשיטים ובעיקר אנשים לעבודה. האנשים נשלחו לכיוון בלתי ידוע. היודנרט התחיל לחקור ולהתענין לאן הולכים הטרנספורטים ונתברר ששולחו לעירת בלז׳ץ שבסביבה, ששם מכינים הגרמנים איזה מבנים. לאחר זמן קצר נודע לנו שזה מחנה ריכוז הנורא שבו מוציאים להורג מאות אלפים יהודים. יום יום ראינו רכבות משא עמוסים יהודים לכוון בלז׳ץ, והם הספיקו לספר על מות קרוביהם וילדיהם מרוב צמאון ורעב. ככה המשכנו לסבול עד שנת 1942. לעינויים, פחד הרג לא היה גבול.

באותו הזמן בעלי, אחי ואני הובלנו לעבודה ע״י הרכבת בקסרטיני הצבא. חליתי

משפחת כהן־אייזען

וקבלתי שמה חום גבוה. באותו הזמן עבר טרנספורט מסוקל לבלז׳ץ ובדרך קפצו מהרכבת, גיסתי לאה ובתה נינה ומרים (מושקה); לאה ונינה חזרו לגיטו סוקל, ומרים בעמל רב הגיעה לרווה־רוסקה. אחרי האקציה יצא בעלי ואחי שמואליק לראות את המצב ופגשו במושקה. הפגישה היתה דרמטית מאד ויחד אתה חזרנו לגיטו רווה־רוסקה. הרופאים יעצו לבעל להוציאני מהגיטו כי בריאותי התרופפה לגמרי. נלקחתי לבי״ח למחלות מידבקות תחת השם אהפיה קוסטיוק, ושכבתי בו ששה שבועות בלי אכל ושתיה. מזמן לזמן, בסכנת נפשות, בעלי הביא לי פירות מהגיטו וקבלתי מבעלי פתק בו כתוב: „הצילי את עצמך לנו אין אפשרות לעזור לך״. באותו יום, ד״ר קוצק דרש ממני ועוד יהודיה אחת, זינה גוטמן, (שנשארה בחיים ונמצאת בורשה, בפולניה) לעזוב תיכף ומיד את ביה״ח. מצבנו הפיסי היה כל כך רע שלא יכולנו ללכת ואפילו לעמוד. הביאו את הבגדים והמריצו בנו ללכת יחד ובחוץ שלג וכפור. שנינו זחלנו ממש עד לרפת הסמוכה ושמה הסתתרנו בין הקש, התחממנו ע״י התקרבות אחת לחברתה. מרוב חום הייתי צמאה ושתיתי את מי הבוץ מהשוקת. בלילה השני באה

אחות מביה״ח ודרשה במפגיע לעזוב את הרפת. לפנות ערב עזבנו את הרפת ופנינו לתחנת הרכבת. בדרך ראינו שהגיטו מואר והמשטרה האוקראינית והגסטפו שמרו על הגיטו. השתדלנו ללכת בין הגדרות בכדי להחזיק את עצמנו. סרנו בדרך למכירה נוצריה על מנת להודע באם היא ראתה מי שהוא מהמשפחה. הנוצריה מאוד נפחדה מהבקור. הבטחנו לה לעזוב את הבית, שתינו רק שתי כוסות תה ולחם ובעד זה שלמנו —.500 זהוב. כתוספת לזאת שלחה את בנה לקנות כרטיס לרכבת היוצאת ללבוב. אנחנו נגררנו אחריו, בדרך פגשו בו גסטפו ולקחו אותו. אנחנו המשכנו לתחנת הרכבת. בקופה הכיר אותי הקופאי ויעץ לנו להסתלק. במאמצים קשים עלינו לרכבת והגענו ללבוב בשתים בלילה. בחוץ שלג וכפור שאין לתאר. חכינו בחוץ עד 6 בבוקר לתנועת הטרם. היינו מלוכלכים, בגדינו היו קרועים ומקומטים ראשנו מלא קש ושערותינו פרועות, וזה לבד משך אלינו תשומת לב. הגענו לרח׳ סנובקובסקה — למשפחת ז׳וקובסקי־מרמלובה. בתחילה לא רצו לקבל אותנו, אולם לפי הסמנים שמסרתי ה׳כנסנו פנימה. הקושי היה עם חברתי זיניה גוטמן — היא נתקבלה בתנאי, שעליה לעזוב את הבית לפנות ערב. גב׳ מרמלובה שכרה בשבילי חדר בשכנות על שם אהפיה קוסטיוק. חכיתי בכליון עינים למשפחה. בהיותי עוד בביה״ח נדברנו עם בעלי ואחי על מקום מפגש בלבוב. שכבתי במטה חולה, כי עוד הטפוס נדבק בי. גברת מרמולובה הודיעה לי על בואה של מושקה (מרים), הפגישה עם מרים היתה מזעזעת; על שאלותי על אודות יתר המשפחה, לא היתה לה מה לענות. כשקצת נרגענו, מושקה התחילה לספר: אחרי חיסול הגיטו התחבאו בבונקר. המצב בבונקר היה ללא תיאור, יללת הילדים היו נוראים; שכרו את הילדים במשקאות חריפים בכדי להרדים אותם. לא פעם קרה שאמהות השתגעו ע״י זה שהחניקו במו ידיהם את ילדיהם. הגסטפו הוציאה אותם מהבונקר והובילה אותם לבית הכנסת. בדרך ראתה אנשים, נשים, ילדים וטף הרוגים, ערמות, ערמות, ממש כמו עדר צאן טבוח. בעלי, קוסק שפל, נלקח לבית הקברות ושם הוא קבר את ההרוגים ואחרי עבודתו נורה הוא ב־15.12.1942. שמוליק אחי, שהיה יחד עם בעלי, הספיק לברוח, נתפש ונלקח למחנה ע״י רווה רוסקה. מרים וילדתי הרמה פולה, נלקחו למחנה ע״י רווה רוסקה, מרים עבדה בפינוי הגיטו.

ב־31.12.42 בא גסטפו לקחו את בתי ונשים אחרות, מרים ראתה איך שירו בהם. מרחק קטן מאוד הפרידה ביניהם. הקטנה, בת עשר היתה מאוד נבונה ובקשה להשאיר אותה בחיים, — „הלא קטנה אני״, התחננה.

מושקה, שהגיע אלי, היתה נגועה במחלת טפוס בהרת, עם קנים בראש. הכנסתיה לחדרי בלי ידיעת בעלת הבית. כל היום שכבה מוסתרת מתחת למטתי, ובלילה לקחתיה אלי למטתי. נדבקתי שוב ממנה וחליתי שנית. מרים יצאה ממחלתה וטפלה בי, וגם מרמלובה הזמינה בחשאי רופא בכדי לטפל בי וקנו בשבילי תרופות בגיטו. אפשר להגיד במידה רבה של אירוניה שפחדו מהמות שלי יותר מאשר מחיי. מות של יהודיה מביא הרס וכליה לכל דיירי הבית. פעולת דיזינפקציה וחקירה קפדנית על מקרה מות של יהודיה שקבלה חסות, — והעונש היה מות ביריה. באותם הימים התחילו לחסל את

ילדה הרמה — בת של חנה כהן

גיטו לבוב. יצאה פקודה שכל עליה ומרתף יהיו רשומים על שם בעלי הבית ושערי הבתים יש להשאיר פתוחים, כדי לאפשר לגסטפו לחפש את היהודים הנמלטים. בהקשר עם זאת באה גב' מרמלובה עם הצעה, — ללון בליל בכניסה הקרובה ובמשך היום להסתובב בחוץ עד יעבור הזעם. קבלנו את הצעת גב' מרמלובה ואני, עוד חולה עם חום גבוה הייתי נאלצת להתגלגל בימים ובלילות בפחד מתמיד פן יגלוני. מרוב חום נהיתי חרשה. אחרי חיסול גיטו לבוב חזרנו למשפחת מרמלובה. גב' מרמלובה נדבקה מאתנו במחלת טפוס, ונלקחה לבית החולים ומתה שמה. בשבילנו מתה מצילה ומגינה שלנו, ויהיה זכרה ברוך. בהיותה עוד בחיים השתדלה אצל הגב' האצילה ונינה שתתן לנו מחסה. שמואליק בא בהפתעה אלינו, שהודות לו התעודדנו קצת. קצנו בחיינו ותמיד חשבנו לקרב את הקץ, לא יכולנו באופן פיזי להמשיך. אחינו שמואליק הוסיף לנו מרץ ועדוד באמרו: „המשכנה לחיות בכדי שתוכלנה לנקום בנאצים ימח"ש" אחרי מות גב' מרמולובה עברנו לגור לגב' נינה, מצבו של שמואליק היה איום ונורא. מספר ימים היה חבוי במנזר פרנציסקנים, בספריה שלהם, וכומר ויקטור ספק לו אוכל. יתר הנזירים שמו לב לזאת, גלו אותו ודרשו להרחיק אותו מהמנזר. שמואליק התגלגל בלילות בבית הקברות וביום ברחובות. חבריו מהאוניברסיטה גילו אותו, ולא אחת רצו למסור אותו ורק הודות לשוחד כסף ניצל מצפרניהם והמשיך להסתתר. החלטתי ששמואליק יעזוב את לבוב ויצטרף לפרטיזנים, ואני אתגנב לטרנספורט הפולנים ואוקראינים המובלים לגרמניה לעבודת פרך, וזה למרות שהדבר היה כרוך בסכנת נפשות. נלקחו רק פולנים צעירים בריאים שנבדקו ע"י הגסטפו. הם כבר לא יכלו לחשוד שיתגנבו למשלוחים אלו יהודים כי כל הגיטאות חוסלו כבר.

החלטתי וקיימתי. למחרת בבוקר העזתי להגיע לתחנת הרכבת פודזמציה. פרידתי עם גב' ונינה היתה נרגשת. מושקה החליטה בכל המחיר להצטרף אלי למרות שסרבתי לקחתה. היינו לבושות במלבושים של אוקריניות כי שפה זו היתה שגורה בפינו. חכיתי ע"י תחנת הרכבת, ומרחוק, מאות אנשי גסטפו ומשטרה אוקראינית. הטרנספורט עבר על ידי, צועדים ארבעה, ארבעה, והתערבתי בתוך שורות הצועדים ומרים אתי, ויחד עם הצועדים עלינו על הרכבת. עד היום נעלם ממני הסוד איך השתלבתי לתוך הזרם. בהיותנו בקרון ראיתי את שמואליק עם הכומר ויקטור נפרדים מאתנו מרחוק. הרגשנו בדידות איומה, היינו שתי יהודיות בין אלפים פולנים ואוקראינים. בכינו בלי סוף, שאלו אותנו מה הבכי, ענינו: שדדו לנו כל החזירים והפרות שלנו (זה מאוד טרגי בשביל הכפריות, יותר מאשר פטירת ההורים). ברכבת לא היה לנו מה לאכול. לא דאגנו להכנת אוכל כי לא תארנו לעצמנו שנגיע לרכבת. השק על השכם היה רק לשם הסואה, ובכל זאת התאוששנו. לקחנו מה שנתנו לנו והמשכנו לנסוע שמונה ימים. מדי פעם נחקרנו ע"י הגסטפו, בדקו ומנו אותנו לאין ספור, כי הרבה פולנים קפצו מהרכבת. הגענו לבחום אשר בוסטוליה, מקום מכרות פחם ומפעלי קרופ, והיה זה באפריל 1943. התעודות שלנו היו מזוייפות. סדרו אותנו בעבודה, העמסת פחם, וסחיבת קרוניות. העבודה היתה למעלה מכוחותינו. האוכל היה גרוע ביותר. מקלפות תפוחי אדמה וכרוב בשלו מרק ונוסף לכך חלקו 350 גרם לחם לכל גבר (ואני אז עבדתי בתור גבר) וחתיכת מרגרינה, וזאת היתה המנה היום־יומית. כל הזמן רננו עלינו שאנחנו יהודיות. ולאט לאט התחילה גם הלשנה. הודות למרצי הבלתי רגיל הצלחתי להשתיק זאת, אבל קרה שאחת מדיירות הצריף, יוליה טוברניצקה, אמרה לי בגלוי שאני יהודיה מצורעת ואיימה עלי שהיא הולכת להלשין עלי. פקעה סבלנותי וסבלי ואמרתי לה: „לכי, את מוכרחה ללכת". היא רצה לגסטפו והלשינה. בקשתי את מרים להשמיד את ארנקה עם כל הניירות ואני הייתי מוכנה לכל. התחילה החקירה. הופיע מנהל המחנה פרנגל עם סגנו ושאל אותי באם פגשתי את וליה בפולניה? עניתי: לא. ובאם אני יהודיה? תשובתי היתה — לא! מהגסטפו טלפנו למנהל המחנה והוא ענה שהוא לוקח עליו את האחריות שאני בסדר ואין פגם בי. גם יוליה נחקרה על יסוד מה היא חושדת בי: תשובתה היתה: „מצאתי אותה ברכבת, בו בזמן שכולנו לפני נסיעתנו היינו במחנה מעבר", נחקרתי שוב ע"י הגסטפו ועניתי על כל שאלותיהם. דו"ח החקירה נשלח לכפר קמיונקה ולובסקה, ע"י רווה רוסקה, איפו שחיה עוזרת שלי אהפיה קוסטיוק והיא אשרה שאני גויה כשרה, ובזה חוסלה ההלשנה. לא קשה לתאר מה שעבר עלי באותה התקופה. פרפרתי בין החיים והמות. כך המשכנו לעבוד עד שנת 1945.

והנה יום הגאולה הגיע. באותה השנה נפתחה החזית השניה, ובד בבד עם התקדמות צבאות הברית התחילו ההפצצות אדירות על ערי גרמניה. כל הרכבות, בתי חרושת ומפעלים החיוניים הופצצו. ההרס היה איום ואין לתאר גם את הפחד שנפל על הגרמנים. קמה אנדרלמוסיה גדולה והגיעו שמועות שהגרמנים, מתוך פחד של נקם מצד העמים הזרים הנמצאים בתוכם ושהפכו אותם לעבדים, זוממים להעבירם למזרח ושם לחסלם.

זה נגע גם לי ולמרים והחלטתי לפעול ולהנצל. בשעה 3 בבוקר עברתי בקפיצה את החומה של המחנה והסתתרתי אצל משפחה גרמנית, אולם תיכף הלשינו עלי ושוב ברחתי והגעתי למחנה ובדרך נס פגשתי שם את מרים, וכך ניצלנו שנינו.

בהיותי בגיטו אחרי כל אקציה ואקציה היתה משאלה אחת בלב כולנו: „הלוואי ושאחד מיני אלף יזכה לראות את מפלת הנאצים הארורים" — והנה החלום נהפך למציאות.

ב־27 לחודש אפריל 1945 נכנס צבא אמריקאי לעיר מטנשייד איפה שאני ומרים (מושקה) עבדנו במחנה בשביל הצבא הגרמני.

מרים היתה הראשונה שראתה את המחזה הנלהב והביאה לי את הבשורה הגדולה (ואני אז מקלפת במרתף תפוחי אדמה). פרצנו החוצה בשמחה פרועה ואיומה. מיד הופיעו חיילים אמריקאיים ובריטיים ופורקו את נשקם של שומרי המחנה הנאציים ושחררו את כולנו.

לאחר השחרור התחלתי לעבוד בבית החולים של אונר״א, אולם כל התלאות והיסורים שעברו עלי נתנו בי את אותותיהם והתמוטטתי וחליתי קשה. קיבלתי שיתוק ברגלי ושכבתי בבית החולים חודשיים מספר עד שהבראתי ונסעתי לאנגליה.

לסיום סיפורי, שקצרתיו בתכלית הקצור, אני רואה מחובתי להזכיר את אובדן משפחתי לפי שנמסר לי: אמי היקרה נלקחה לגיטו סוקל ובדרך נורתה ונהרגה, — אחי הרמן נפטר בתאונת דרכים בשנת 1941; אחי ברנרד ברח מרוסיה להונגריה ושם נלקח לגיטו איפה נספה; דוד ואשתו מיכל וחנוך, שהיו בגיטו סוקל נלקחו בשעת אקציה והובלו לבלז׳ץ ושם נספו; אחי הצעיר שמואליק נספה באופן בלתי ידוע לי.

הערש גענויער

דער וועג פון פּיין און יסורים

סוף חודש יוני 1941 — וועז ס׳איז אויסגעבראָכן די דייטש־סאָוויעטישע מלחמה — האָב איך געווויינט אין קאָפּיטאָוו, נישט ווייט פון טאַרטאַקאָוו. באַלד אין די ערשטע מלחמה־טעג האָבן די דייטשע חיילות פאַרנומען טאַרטאַקאָוו מיט אַלע אַרומיקע אָרט־שאַפטן. ווי ווילדע חיות האָבן זיך די דייטשע רוצחים געוואָרפן אויף דער יידישער באַפעלקערונג. רויב און מאָרד־אַקציעס זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג, דערביי האָבן זיך אונדזערע קריסטלעכע שכנים באַצויגן צו אונדז מיט אַ שרעקלעכער שנאה און האָבן געהאָלפן די דייטשן אין זייערע אַכזריותדיקייטן. אין טאַרטאַקיוו איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ יודענראַט, וואָס איז געווען אַ מכשיר אין די הענט פון די דייטשע הערשער.

דער ערשטער באַפעל, וועלכן דער יודענראַט האָט באַקומען פון דער געסטאַפּאָ, איז געווען צוצושטעלן 50 יידן צו דער אַרבעט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער. דער יודענראַט האָט צו דעם צוועק פאַרנומען יידן פון די אַרומיקע דערפער און פון די אַרעמערע קרייזן אין טאַרטאַקיוו. אין קאָפּיטאָוו זענען פאַרנומען געוואָרן דריי יידן:

בערטשי קאבער, הערש רעהר און דער שרייבער פון די שורות. עס האָט נישט געהאָלפן דאָס ווייטנען און בעטן פון מיין מוטער ע״ה, מען זאָל זי נישט איבערלאָזן אַליין צווישן גויאישע שונאים... אַלע 50 פאַרנומענע יידן, ס׳רוב יונגע מענטשן, זענען מיר פון טאַרטאַקיוו דעפּאָרטירט געוואָרן קיין סיקאָל, וווּ מיר זענען פאַרבליבן ביז צום 28סטן פעברואַר 1942, וועז מיר זענען אין אָפּענע לאַסטאויטאָס איבערגעפירט געוואָרן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין זבאָראָוו.

שווער איבערצוגעבן אין ווערטער אין וואָס פאַראַ שרעקלעכע באַדינגונגען מיר האָבן געלעבט אן דעם דאָזיקן זבאָראָוער גיהנום. די אַכזריותדיקייטן פון די דייטשע בלוט־זויגערס און זיירע אוקראַאיניש מיטהעלפער האָבן אָנגענומען די ברוטאַלסטע פאָרמען... די צוויי לאַגער־קאָמענדאַנטן, גלאָז און פאבאטא, דאָס זענען געווען קאַלטע... אומברחמנותדיקע מערדער. תיכף אינעם ערשטן טאָג, אַזוי ווי מיר זענען נאָר אָנגע־קומען אין לאַגער, האָט מען אונדז געטריבן צו די שווערע אַרבעטן... מיר האָבן געליטן הונגער און שטאָט ברויט האָבן מיר באַקומען קלעפ... מען האָט אונדז געשלאָגן מכות רצח. און איז ווער קראַנק געוואָרן... איז שוין געחתמעט געווען זיין גורל... די אוקראַאיניש מיליציאַנטן האָבן אים באַלד דערשאָסן.

איז טאַקע נישט קיין וווּנדער, אַז דער הונגער, די אוממענטשלעכע ווויינונגס־

באַדינגונגען, די מוראדיקע ענגשאַפט, דער שמוץ — האָבן אַרויסגערופן אין לאַנד אַ מאַסנהאַפטן פלעקן־טיפוס, פון וועלכן איך האָב אויך געליטן. אַלע טיפוס־קראַנקע זענען מיר איבערגעפירט געוואָרן אין אַן אָפּגעזונדערטן הילצערנעם בארַאַק... אין דרויסן איז געווען קאַלט... אַ שרעקלעכע פראָסט... אינעם בארַאַק, ווו ס׳זענען געלעגן שווער־קראַנקע מענטשן, האָט מען נישט געהייצט, אַ שאָד געווען דאָס האָלץ פאַר מענטשן, וואָס זענען פאַרמשפט געווען צום טויט.

אין איינעם אַ טאָג זענען דייטשע מערדער אומפאַרהאָפט אַריין אין בארַאַק און האָבן אויסגעשאָסן אַלע טיפוסקראַנקע, וואָס זענען דאָרט געלעגן. מיר איז על פי נס געלונגען אַרויסצוראַטעווען זיך פון אַ זיכערן טויט, ווייל אין דער שנעלקייט האָב איך געוואָרפן אויף זיך די שמאַטעס, מיט וועלכע איך פלעג זיך צודעקן... און די תלינים האָבן מיך נישט באַמערקט.

שוואַכערהייט בין איך איצט געגאַנגען צו דער אַרבעט. איך האָב אַבער שוין נישט געהאַט דעם מינדסטן ספק, אַז מיר אַלע וועלן דאָ אינעם לאַגער האָבן דעם טראַגישן סוף, אַז די דייטשע מערדער וועלן אונדז אַלע פאַרפייניקן. און דעריבער האָב איך אַנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַנטלויפן פונעם גיהנום.

אין אונדזער לאַגער האָבן זיך איך אויפגעהאַלטן עטלעכע טאַרטאַקיוואָר פריינד מיינע, ווי הערש רעהר, ליבער, קאַפל קראָם... מיר טאַרטאַקאַוואָר פלעגן זיך אין לאַגער און ביי דער אַרבעט האַלטן צוזאַמען און ווו ס׳איז נאָר געווען מעגלעך, פלעגט איינער אויסהעלפן דעם צווייטן. פאַר אָטאָ די דריי לאַנדסלייט מיינע האָב איך זיך פאַרטרויט מיט מיינע מחשבות וועגן אַנטלויפן פונעם לאַגער. זיי זענען אַבער געווען שוין באַשעפטיקט אַלס פאַך־אַרבעטער און האָבן זיך געפונען אין אַ ביסל אַ בעסערן מצב, דערביי האָט מען מיך צוגעטיילט איצט צו שווערע שאַסיי־אַרבעטן אויפן זלאָטשאָווער וועג, אַזוי, אַז איך האָב שוין נישט געאַרבעט מיט זיי צוזאַמען.

*

אין דעם טאָג, אין וועלכן איך האָב זיך שוין אַנטשלאָסן צו אַנטלויפן, בין איך אַ זייגער 2 אַוועק פון דער אַרבעט און געלאָפן אין דער ריכטונג צום נאָענטן וואַלד. איך האָב זיך אַבער דאָרט נישט לאַנג אויפגעהאַלטן און באַלד ווייטער געלאָפן ביז צום דאָרף פלישנע. דאָרט האָב איך געטראָפן נאָך דריי טאַרטאַקאָוואָר און איין סטאַניסלאָוואָער ייד, אַלע פון דעם זעלבן לאַגער, פון וועלכן איך בין אַנטלאָפן. געווען זענען דאָס: וואַלק, שנע, מעכל לעמפערט, צבי עבערס. מיט זיי האָב איך זיך איצט צונויפגערעדט און מיר האָבן באַשלאָסן צוריקצוקערן זיך אין וואַלד אַריין און אויסגרובן דאָרט אַ בונקער פאַר אַ באַהעלטעניש. אין אַ צווייי וואָכן שפעטער זענען מיר געווויר געוואָרן, אַז דער גאַנצער לאַגער אין זבאַראָו איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט די יידישע קרבנות. אַ צאָל יידן פון דאָרט איז געלונגען צו אַנטלויפן פונעם פייער און זענען געקומען צו אונדז אין וואַלד אַריין. צווישן אַנדערע האָב איך זיך איצט

געטראָפן מיט מיינע פריינד שנע און שמחה ווייַנבערג, מיט זיין כלה פון קריסטינאָפאָל. מיר האָבן זיך, אַלע טאָגאָקאָוועך יידן אויסבאַהאַלטן דאָ אין וואַלד אין אַ געמיינזאַמען בונקער און אַזוי האָבן מיר געלעבט במשך דעם גאַנצן זומער 1943.

*

עס האָט אָנגעריקט דער ווינטער... אַ קאַלטער... אַ פראָסטיקער. אַ געדיכטער שניי האָט באַדעקט די פעלדער. די סימנים פון אונדזערע פוסטריט אויפן שניי האָבן אונדז פאַראָטן. די דאָזיקע פוסטריט האָבן צוגעפירט די דייטשע רוצחים צו אונדזערע באַהעלטענישן אינעם וואַלד. אין רשות פון אונדזער גרופע, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן אינעם בונקער איז געווען קוים איין ביקס און מיט דעם דאָזיקן געווער האָבן מיר זיך אָנטקעגנגעשטעלט דעם בלוטיקן שונא. מיר זענען געווען אָנטשלאָסן צו קעמפן אויף טויט און לעבן קעגן דער גרויסער צאָל בלוטדורשטיקע דייטשע מערדער, וואָס זענען דערשינען אין באַגלייטונג פון אוקראָאינישע מיליציאָנטן, באַוואָפנט מיט מאָשינען־געווער און האַנט־גראַנאַטן. אין דעם אומגלייכן, פאַרביטערטן קאַמף האָט אונדזער שמחה ווייַנבערג באַוויזן אויסערגעווייַנלעכע העלדישקייט.

על פי נס זענען מיר אין דער טונקלקייט פון דער נאַכט ניצול געוואָרן און אַרויס לעבעדיק פונעם וואַלד.

מיר האָבן זיך ווידער צוזאַמענגעטראָפן אין דער ווינונג פון אַן אַיידעלעם קריסט מיטן נאָמען ביגאָס, וועלכער האָט יעדן פון אונדז פריינטלעך אויפגענומען און דערלויבט אונדז ביי אים צו איבערנאַכטיקן און געגעבן אונדז צו עסן.

אויף דער צווייטער נאַכט זענען מיר אַוועק אין די גרעסערע פאַמאַרענער וועלדער. דאָרט זענען שוין געווען אויך אַנדערע יידן, אַזוי, אַז צוזאַמען זענען מיר איצט געווען אַ גרופע פון 71 יידן, אַלע גרייט צום קאַמף קעגן די דייטשן אוך אוקראַאינער. אָנפאַנגס איז אונדז נישט שלעכט געווען. זייער ביטער איז געוואָרן, ווען מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף פוילישע אַנטיסעמיטישע באַוואָפנטע גרופן, וואָס האָבן גערודפט און פאַרפאָלגט יידישע פאַרטיזאַנער, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די וועלדער. בעת די אָפטע פאַרביטערטע קאַמפן מיט די דייטשע תליינים זענען געפאַלן 50 אונדזערע חברים, טייערע יידישע העלדן... ס׳איז געבליבן פון אונד אַ הייפעלע פון 21 יידן...

זומער 1944 — נאָך דעם ווי די סאָוויעטישע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט, זענען מיר אַרויס פון די וועלדער. מיינע ערשטע טריט זענען געווען צו מיין שטעטל טאַרטאַקאָוו... איך האָב נאָך געהאָפט צו טרעפן עמעצן פון דער משפחה...

ליידער איז פונעם גאַנצן יידישן ישוב אין טאַרטאַקאָוו מיט זיינע טייערע פרומע יידן, מיט דער הערלעכער יידישער יוגנט, מיט די שולן און בתי מדרשים נישט געבליבן קיין זכר.

צבי אברס
(בת־ים)

אַ טאָג־בוך פונעם נאַצישן גיהנום

שבת כ״ז סיון תש״א

ווי פריילעך ס׳איז געווען דעם שבת צו נאַכטס... גאַנץ טאַרטאַקאָוו האָט אויפ־געלעבט... סאָלדאַטן פון דער רויטער אַרמיי האָבן איינגעאָרדנט אַ קינאָ־טעאַטער־פאָרשטעלונג. דער עולם איז געווען אויפגעהייטערט און קיינער האָט אפילו אויף אַ רגע נישט אַ טראַכט געגעבן, וואָס עס קאָן ברענגען דער מאָרגנדיקער טאָג.

און טאַקע שוין אין דער זעלבער נאַכט אין די שפּעטערדיקע שעהען האָבן זיך פאָרשפּרייט אין שטעטל שמועות, אַז מען האָט אַרום 8 אַ זייגער געכאַפּט דריי דייטשע שפּיאָנען... אַזעלכע קלאַנגען האָבן באַלד אַרומגענומען דאָס גאַנצע שטעטל און ביז דער עולם איז דערגאַנגען וויפל אמת ס׳שטעקט אין די שמועות, האָט שוין נאָך חצות אַנגעהויבן צו אַרבעטן די דייטשע אַרטילעריע...

אַ מהומה און צעטומלונג האָבן פאַרכאַפּט די געמיטער פון די איינווינער פונעם שטעטל... אַ שרעקלעכע פאַניק האָט באַהערשט דעם עולם, וועג אַ באָמבע האָט געטראָפן דאָס הויז פון אַרגאַניסט... דאָרט איז געווען אַ מאַגאַזין מיט אַמוניציע.

זונטיק פרי, כ״ח סיון תש״א

צו מאָרגנס אַרום אַ זייגער 7 אין דער פרי האָבן שוין דייטשע פליגער באָמבאַרדירט די שטאָט. עס זענען געפאַלן באָמבעס לעבן דער שול און נישט ווייט פון קוכאנטשוקס קוזשניע איז געטראָפן געוואָרן פון אַ באָמבע ניסן קראוס. ער איז נישט געווען דער איינציקער קרבן פון דער באָמבאַרדירונג.

באַלד איז דאָס גאַנצע שטעטל געשטאַנען אין פלאַמען. דער רעש און די קנאַלן פון די עקספלאָזיעס אינעם אַמוניציע־מאַגאַזין האָבן אויפגעטרייסלט דעם עולם, וואָס איז אין שרעק אַרויס פון די ווינונגען.

אויך מיין טאַטע, חיים שמואל ז״ל איז מיטן גאַנצן בני בית אַרויס פון דער שטוב. אַלץ, וואָס ס׳איז געווען אין דער דירה האָבן מיר אַרויסגעטראָגן אויף דער גאַס... יעדער אין אַן אַנדער ווינקל... און צום סוף האָבן מיר זיך פאַרלוירן... געראָפן זיך קעגנזייטיק.. איינער האָט געזוכט דעם אַנדערן. עס קלינגט מיר נאָך היינט אין די איערן דער ווייענדיקער קול פון מיין טאַטע ע״ה ווי ער האָט אין דער פינצטערניש אויסגערופן די נעמען פון זייַנע זין.. פון בן ציון, פון בנימין, פון אברהם און פון מיר...

(די מוטער אונדזערע טובה ע״ה איז נפטר געוואָרן בעת דער מלחמה אין יאָר 1941). ערשט מאָנטיק מיטיק־צייט האָב איך אויף די פעלדער פון טאָרטאָקאָוויעץ געטראָפן מיינע צוויי ברידער, בן ציון און בנימין. מיט טרערן אין די אויגן האָבן זיי מיר איבערגעגעבן די שוידערלעכע פרטים וועגן דעם אומקום פון אונדזער שוועסטער און ברודער, וועלכע זיי האָבן געברענגט צו קבר ישראל לעבן דער שול... דאָרט האָט זיי דערגרייכט די דייטשע מערדערישע האַנט און ברוטאַל דערשאָסן.

זונטיק פאָר נאָכט זענען געפאַלן ווייטערע קרבנות... עס זענען געהרגעט געוואָרן פייוויש ראָזענפעלד, אברהם גרובער, יידל גראָסמאַן.

מאָנטיק אין דער פרי, דעם 23.6.1941 האָט זיך אָנגעהויבן אין שטעטל אַ מאַסן־שחיטה, וואָס האָט געדויערט בערך 2 שעה און בעת וועלכער עס זענען אומגעקומען אַרום 173 יידן. פון מיין משפחה זענען געהרגעט געוואָרן צווישן אַנדערע, חיים לייב ראָזענפעלד און זיין פרוי טובה, דוד קעסלער — דער איידעם און זיין פרוי יחד רחמה, שמחה אַרטנער און נאָ דאַנדערע יידן.

ס׳איז שווער איבערצוגעבן אין ווערטער די ברוטאַלע אכזריותדיקייטן מצד די דייטשע רוצחים... ווי שרעקלעך האָב איך געליטן, ווען איך האָב געמוזט זיך צוקוקן, ווי אַ דייטשער מערדער האָט דערשאָסן דעם רבס קינד, וואָס די מוטער האָט געהאַלטן אויף דער האַנט... און דערנאָך אויך די מוטער...

דינסטיק — 24.6.1941

באַלד אין דער פרי האָבן די דייטשן געכאַפט אויף די גאַסן יידן צו דער אַרבעט ביים שאָסיי קיין סיקאָל ווי אויך אויפן וועג קיין טאָרטאָקאָוויעץ. אַ צייט לאַנג האָבן מיר געאַרבעט אין דער דירה און אין הויף ביי ד״ר לעב, ווי אויך אין חאָרבאָקווו ביי לאָדענען אַמוניציע.

מיטוואָך — 25.6.1941

באַלד אין דער פרי האָט מען געכאַפט מענער צו דער אַרבעט. אַרום 12 אַ זייגער האָבן זיך באַווייזן עטלעכע סאָוויעטישע עראָפלאַנען און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פליגער־קאַמף.

דאָס האָט אַבער נישט געשטערט די דייטשע רוצחים צו פייניקן און מאָרדן יידן. בעת דער אַרבעט אויפן שאָסיי קיין טאָרטאָקאָוויעץ האָבן זיי דערשאָסן עטלעכע יידן, צווישן אַנדערע לעבן געדטלס מיל זלמן וואַקס (משה וואַקסנס זון) און שטאַרק פאָרווונדעט איז געוואָרן וואָלף רוקעק. רואיקער איז געווען ביי דער אַרבעט אויפן שאָסיי קיין סיקאָל.

איצט איז געשאָפן געוואָרן ביי אונדז דער „יודענראַט״ מיט אליעזר (לוזער) ווילדער בראש. אין אַ צייט אַרום האָט די אָנפירונג מיטן „יודענראַט״ איבער־גענומען מאיר לייב גלאַזער.

לכתחילה האָט דער יודענראַט פאַרטיילט ברויט פאַר דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. שפעטער האָבן באַקומען ברויט נאָר יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אויף די שאַסייען. וועגן די ברויטקאַרטן פאַר די דאָזיקע אַרבעטער האָב איך לויט אַן אויפטראָג פון מאיר לייב גלאַזער געדאַרפט גיין יעדן טאָג קיין סיקאָל צו ד״ר פאַלקס ברודער, דעם אָנפירער פון די שאָסיי־אַרבעטער. אַ צייט לאַנג בין איך טאַקע יעדן טאָג געגאַנגען קיין סיקאָל, ביז עס זענען אין אַ טאָג אין חודש יאַנואַר 1942 געקומען צו פאָרן עטלעכע דייטשן און געכאַפט 12 יידן, דערונטער אויך מיך. מען האָט אונדז געטריבן קיין ספאַסוב לעבן די דאַרטיקע קאַזאַרמעס, וווּ מיר האָבן געאַרבעט ביי צונויפזאַמלען זעמטלעכע אמוניציע־טיילן, אַריינוואַרפן זיי אין גריבער און דערנאָך אויפרייסן.

אַנפאַנגס האָבן אונדזערע יידן געזוכט שוץ ביי די היימישע גויים. געאַרבעט ביי זיי פאָר אַ שטיקל ברויט און געגלייבט, אַז קריסטן וועלן זיי נישט אַרויס־געבן די דייטשע מערדער.

יידן האָבן אויך געאַרבעט ביי פויערים אין דאָרף און געהאָט אפילו פון צייט צו צייט די מעגלעכקייט מיטצונעמען אַ ביסל שפייז־פראָדוקטן פאַר דער משפחה... אָבער דאָס זענען געווען יחידים... דער כלל יידן האָט געהונגערט און שווער זיך געמאַטערט.

סוף פעברואַר 1942

דער גור־דין

די געשטאַפּאַ־אַרגאַנען אין טאַרטאַקאָוו האָבן אויפגעפאָדערט דעם יודענראַט צר־צושטעלן 50 בחורים אין עלטער פון 16 ביז 24 יאָר. צו דער דאָזיקער גרופּע איז אויך באַשטימט געווארן מיין ברודער בן ציון. איך אָבער אַלס עלטסטער ברודער האָב אים אַרויסגעצויגן פון דער רשימה און אַנשטאָט אים בין איך אַליין געגאַנגען.

פרייטיק פאַרנאַכט, אַרויסגייענדיק פון דער שטוב און געזעגנענדיק זיך מיט דער משפחה, האָט מיך דער טאַטע מיינער ע״ה אַרויסבאַגלייט מיט די ווערטער: „ווער ווייס, מיין קינד, צי מיר וועלן זיך נאָך אַ מאָל זען... געדענק מיין קינד... אַ ייד בלייב...

50 טאַרטאַקאָווער בחורים זענען אַוועקגעריסן געווארן פון זייערע היימען, פון זייערע טאַטעס און מאַמעס... שוועסטער און ברידער... מיר זענען אַרויס אין דער ריכטונג קיין סיקאָל. אַליין... קיינער פונעם יודענראַט האָט אונדז נישט באַגלייט... געווען צוויפל זיי אַזעלכע, וואָס האָבן געדאַרפט שיקן זייערע זין און האָבן זיי אויסבאַהאַלטן און געשטראָכן פון דער רשימה...

אין סיקאָל האָבן אונדז די דייטשע רוצחים אויפגענומען ברוטאַל און שוידערלעך... אַ האָגל פון גומענע נאַהייקעס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אונדזערע פּלייצעס.

במשך דעם גאַנצן שבת האָבן זיך אין סיקאָל צונויפגעזאַמלט די טראַנספּאָרטן אויך פון אַנדערע אָרטשאַפטן... דאָ האָט מען אונדז אויפגעלאָדנט צו 50 בחורים אין איין אויטאָ... אַ צוג מיט אויטאָס, אָנגעלאָדענע מיט טייערע יידישע בחורים האָט זיך געלאָזט אין דער ריכטונג קיין לעמבערג. בעת דער גאַנצער נסיעה האָט מען אונדז געשלאָגן מכות רצח. אין לעמבערג האָט מען אונדז נישט געוואָלט אָננעמען. האָט מען אונדז ווייטער געפירט קיין ווינניקי און פון דאָרט קיין פלוהאוו, ווו מען האָט אָנגענומען נאָר איין אויטאָ מיט מענטשן. אַ צווייט אויטאָ מיט אונדזערע בחורים האָט מען אָנגענומען אין קראָביצע, דערנאָך ווידער איין מאָשין אין בראָניסלאָבובקאָ־קאָזי־מיעזשאָווסקאָ.

דעם לעצטן אויטאָ, אין וועלכן מיר, די 50 בחורים פון טאַרטאַקאָוו האָבן זיך געפונען, האָט מען געפירט קיין זבאָרוב.

דאָרט האָט שוין געוואַרט אויף אונדז דער לאַגער־פירער קלאוס ימח שמו וזכרו... באַלד דערנאָך, ווי מיר זענען אַראָפּ פון דער מאָשין און מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ באַראַק, האָבן די אוקראַאינער מיליציאַנטן אונדז באַפוילן צו זינגען...

אָבער זעענדיק אין וואָס פאַראַ מצב עס געפינען זיך יידן, וואָס זענען שוין געווען דאָרט פון פריער, פון בז'זיאַנע־נאראַייב און סביבה — האָבן מיר אָנגעהויבן צו ווייזענען...

האָבן זיך איצט די אוקראַאינישע מיליציאַנטן ערשט אויף רעכט צו אונדז געמומען. זיי האָבן אונדז געשלאָגן מיט קאָלבעס פון די ביקסן, מיט נאַהייקעס... געקאָפּעט מיט די פיס... זיי האָבן געשינדן פון אונדז די הויט... ביז מיר האָבן אָנגעהויבן צו זינגען... איך פיל נאָך היינט די צוויי פּעטש פון אַן אוקראַאינער באַנדיט... ווייל דאָס האָרץ איז מיר געווען פאַרגליווערט און איך האָב נישט געקאָנט עפענען דאָס מויל צום זינגען...

באַלד דעם אָנדערן טאָג אין דער פרי האָט מען אונדז אויפגעטיילט אין בריגאַדעס און אַרויסגעטריבן צו דער אַרבעט ביים אַוועקשאַרן דעם שניי, ביי אויסלאָדענען קוילן פון די וואָגאָנען אויף דער באַנסטאַציע לעבן זבאָרוב.

דערנאָך האָבן מיר אַ צייט לאַנג געהאַקט די מצבות פונעם בית הקברות אין זבאָרוב, אין אוז'רנא און טאַרנאָפּאָל. נאָך דער דאָזיקער אַרבעט האָבן מיר אָנגעהויבן צו בויען אַ שאָסיי אויפן וועג טאַרנאָפּאָל־זבאָרוב. יעדער שטיין אויף דעם דאָזיקן וועג איז געווען באַנעצט מיט יידיש בלוט. האָט דאָך יעדער מיליציאַנט געהאָט דאָס רעכט אויף אייגענער אחריות אויסצוהרגענען 10% פון זיינע יידישע שקלאַפן...

במשך די ערשטע 3 חדשים זענען פון אונדזער טאַרטאַקאָוער גרופּע אומגעקומען 15 מענטשן, צווישן אַנדערע מאָטל מאיר מלמדס עלטסטער זון, נסים מעלער פון דער צוקערניע, מאָס־לייבעלע שניידערס, — דעם אַלטן שמשס אייניקל, — קופער פון קאָפּיטוב.

דעם 15.6.1943

איך האָב באַקומען אַ ידיעה, אַז אין 2 טעג אַרום וועט מען פאַרדאָפּלען די צאָל מיליציאָנערן. בלי ספק איז דאָס געווען אַ סימן, אַז עס דערנעטערט זיך דער סוף. ווען מיר זענען אַרויס צו דער אַרבעט, האָט דער לאָגערפירער אַרויסגעשלעפט פון דעָר ריי 5 געזונטע בחורים און זיי אַן שום פאַרוואָס דערשאָסן. עס איז איצט ביי מיר רייף געוואָרן דער באַשלוס צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין. מיטאָג־צייט, בעת די פאָליציי־לייט זענען געווען פאַרנומען מיטן עסן, זענען מיר אַ גרופּע יונגע בחורים — אַחוץ מיר נאָך יידל לייב הערשענפעלד (מאָטל שטופעקס זון), מעכל לעמפּערט פון קריס־טינאָפּאָל — אַנטלאָפן אין דער ריכטונג צום וואַלד. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפן נאָך אַ חברה פון אונדזער לאָגער, וואָס איז נאָך פריער פאָר אונדז אַנטלאָפן.

דעם 22.6.1943 (ביי נאַכט)

פונעם לאָגער, פון וועלכן מיר זענען אַנטלאָפן, האָבן מיר באַקומען טרויעריקע ידיעות. דעם 22.6.1943 ביי נאַכט האָבן די דייטשע מיליציאַנטן אַרומגערינגלט דעם גאַנצן לאָגער און אַנגעהויבן אַרויסצופירן צו 50 יידן אויף אײַן לאָסט־אויטאָ. אַ גע־וויסער חיים פליק פון רודזק, פונעם טראַנספּאָרט אויף דער ערשטער מאַשין — האָט אַריינגעזעצט אַ מעסער אין דער האַנט פונעם דייטש, בעת ער האָט אים באַפּוילן אויסצושטייגן פון דער מאַשין נישט וויַיט פון גרוב, וועלכן מיר האָבן אַליין פאָר זיך צוגעגרייט. 15 מענטשן פון דער דאָזיקער גרופּע איז געלונגען דעמאָלט צו אַנטלויפן. אויך פון דער צווייטער מאַשין זענען אַנטלאָפן 10 יידן.

זענען דעריבער די דייטשע באַנדיטן געפאַלן אויף אַ נייע המצאה... זיי האָבן אַריינגעטריבן אַלע יידן פונעם לאָגער אין בארַאַקן, אַרום וועלכע זיי האָבן אויס־געשפּרייט שטרוי... באַגאָסן עס מיט נאַפט און אונטערגעצונדן. בערך 500 ביז 600 יידן דערונטער אַלע טאַרטאַקאָוור, וואָס זענען געווען אין דעם דאָזיקן לאָגער, זענען אויף אַזאַ אופן פאַרברענט געוואָרן.

אין וואַלד האָבן מיר זיך געטראָפן נאָך מיט אַנדערע יידן פון לאָגער, צווישן אַנדערע מיט הערש גענויער פון קאָפּיטאָוו (הייַנט אין אַמעריקע), מיט שמחה ווייַנבערג פון קריסטינאָפּאָל מיט זיין פריַינדין בערטאַ, וועלכן איך האָב געהאָלפן אַרויסצובאַקומען זיך פון לאָגער.

מיר זענען געווען אַ גרופּע פון 50 מענטשן. אונדזער מצב אין וואַלד איז אַבער געווען זייער אַ שווערער, ווייל די אוקראַאינער און די דייטשן האָבן אונדז נישט געלאָזט צו רו און טאָג און נאַכט אונדז געדודעט און געפלאָגט. במשך 5 חדשים האָבן מיר געהאַט גרויסע פאַרלוסטן און פון דער גאַנצער גרופּע זענען מיר געבליבן קוים 4 יידן... מיר זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון די דונאַיעוער וועלדער... אויפן וועג

האָבן מיר נאָך מיטגענומען אַ מיידל, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן אין אַ ווויננונג ביי אַ קריסט.

אין די דונאַיעוועד וועלדער האָבן מיר געטראָפן אַ גרופּע פון 50 יידן, באַוואָפנט מיט 12 ביקסן... אַ צייט לאַנג האָבן זיי געקעמפט צוזאַמען מיט פּוילישע פּאַרטיזאַנער. שפּעטער זענען אונדז די פּאָליאַקן, פּאַרשטעלט אַלס דייטשן, איבערפאַלן און פיל פון אונדז געהרגעט.

אין דעם טאָג, וועלן די רויטע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט, זענען מיר פון דער גאַנצער גרופּע פאַרבליבן 21 יידן... דערוונטער פון טאַרטאַקאָוו: אַחוץ מיר: נאָך הערש זשולקווער (יהודה משה יעקבס אייניקל), אברהם קאָרן (יעקב שפּטעלס זון), הערש געוויער (בערל געוויערס זון פון קאָפּיטאָוו), שנער אורי פון באַביאַטין (זלמן מלמדס ברודער).

שאול לינסקר

לזכר חברי אשר רובינשטיין

הכרתי את אשר בהיותו נער בעיירתנו טרטקוב. מדי פעם כשהלכתי מהחדר אשר עוד התמיד לשבת בבית המדרש. לא פעם הצצתי לבית המדרש, ראיתיו נשען על יד ה„שטנדר" שקוע בלימודים. ותמיד אני משווה לנגד עיני את חיוכו, את פאותיו המסולסלות. קנאתי בו ובחברו זלמן מורה משפלס (את שניהם פקד הגורל הטרגי), שניהם תפשו מעמד מכובד בין חובשי בית המדרש.

עם חדירת השכלה לעיירתנו, כשמשה אליעזר גרידינגר המפיץ והסוכן הראשי של מכתבי ולקובסקי אשר היה מהראשונים שהתחיל ללמוד ולהגות במקום סתר בעלית גג ביתם לקח חבל פעיל בכל המפעלים התרבותיים והחלוציים בעיירתנו.

התידדתי עם אֲשר בשנות ה־1928—1930 בקרקוב, גרנו יחד ברחוב קלוארסקה בפודגוז'ה. שם התחלנו לרקום את הרעיון להקמת „החלוץ" ע"י התאחדות בוסליה שהתחיל להתארגן בגאליציה המזרחית. היה אתנו עוד חבר שילא משה סנדרוביץ. שלושתנו נרתמנו לפעולות. עזרה קבלנו מטעם מרכז הצעירים ע"י „התאחדות" והועד הפועל של „התאחדות" במערב גאליציה ושלזיה. קשרנו קשרים עם מקום הכשרה ובבילסקו קמיניצה ערכנו פעולות בשתוף עם „החלוץ" הכללי. זכורים לי נשפי מלוה־מלכה, שערכנו מדי שבוע, הרוח החיה היה אֲשר. היה תלמיד בסמינריון של שבח ולקובסקי ובן־ציון רפופורט. את הערבים הקדיש ל„החלוץ". היה חבר פעיל בארגון חלוצי השפה העברית. וככה היה תמיד ער ותוסס חיים. היה זמן שמרכז תרבות בקרקוב דרש ממנו לצאת לעיר קרוסנו בתור מורה לשפה העברית. אֲשר הסס, חבל היה לו על כל עמלו. לאחר היסוסים קיבל את התפקיד. במסירות נפש ובלהט חלוצי מלא את תפקידו. למרות מצבו הקשה של המורה העברי בעיירות גאליציה ופולין עמד בנסיון. משאת נפשו היתה עליה. ועם עלית ראשוני בוסליה עלה אתם. בהגיעו ארצה נכנס לקבוצת שילה, ומשמה פנה לחקלאות והרבה שנים ישב במושבה. כשעבר לחיפה נרתם בעול של ההגנה, וקיים את כל מצוות הישוב. תמיד עם בת צחוק ומלתא־דבדיחותא. שיחת חולין שלו היה מה שהוא מיוחד, השפה העברית שלו מלטשת. אֲשר היה איש הספר והרבה זמן מחייו קרא ושנה. בן בית בספרות העברית בהיותו בקראקוב לא מש מהעתונות הארצי־ישראלית: „מאזנים" ו„כתובים". לחם לא אכל לשבע אבל עתון קנה. הקו האפייני אצלו. להגות לא קרא כי עם הגה. ותמיד מהמקור לא הסתפק בספרות הגה וחטט במקורות.

בחיפה הקים את משפחתו. התחיל להנות מהחיים ופתאם בא האסון. והעץ הרענן נעקר מאתנו.

ו ר נ ז׳

שרה בן־יעקב

עיירתי ורנז׳

בגליציה המזרחית, סמוך לעיר סוקל על גבול פולניה הקונגרסאית שכנה העיירה ורנז׳. מקומה לא ניכר במפת הארץ. הליצנים ציינו את גדלה כגודל עגלת אכר. גלגליה הקדמיים מגיעות לקצה אחד של העיירה וגלגליה האחוריים בקצה השני של העיר.

בכניסה לעיר נראה כביש שנסלל מאבנים. משני צידי הכביש עמדו בתי־עץ; אחד ליד השני ודומים בצורתם. בחזית הבתים היו החנויות. ברחוב הראשי במרכז התנוססה מנורת נפט גדולה אשר הודלקה בחגים לאומיים של המדינה, כגון: יום הולדתו של פילסודסקי, 3 במאי וכד׳. שפר חלקם של דרי הרחוב הראשי. הליכתם היתה בנחת על הכביש הסלול החלק. אולם הגרים בסימטאות הצדדיות היו חסרים כביש. בעת רדת הגשמים סבלו החוצים את הרחוב מהבוץ והרפש.

קהילת ורנז׳ היתה קהילה עתיקת יומין. החבר שמעון גרסטנפלד מספר כי בצעירותו הלך בחודש אלול לאסוף כסף למען תלמוד תורה בבית העלמין שבו נהוג היה לבוא לקבר אבות בחודש אלול.

שם הוא ראה מצבות משנת ת׳ (1640) ועתיקות מאלה שהיו במצב של התפוררות וקשה היה לזהותן.

הוכחה נוספת מובאת בסיפורי החסידים אודות יהודי מורנז ששמו היה קהתי. הוא היה מתלמידיו הצעירים של הבעל שם טוב. לאחר הסתלקותו של הבעש״ט נהג לנע לר׳ לייב שרה״ס. ר׳ קהתי נהג לומר ,קדושה׳ בסדר אחר מהמקובל ואנשי ורנז׳ קיבלו על עצמם להגיד קדושה בסדר של ר׳ קהתי.

ורנז עמדה, איפוא, על ערש התהוות החסידות. אנשיה יהודים מאמינים היו הדבקים בתורת ה׳ ומצוותיו, המשיכו באורח חייהם מקדמת דנא, במסורתם; במנהגיהם ובתלבושתם ושום רוח מצויה או לא מצויה לא הזיזתם ממקומם ולא העבירתם על דעתם.

בורנז׳ — הרב, החסיד ובעל המלאכה, תלבושתם היתה אחידה. בימי חול מגבעת שחורה וקפוטה ארוכה ובשבתות חובשים היו שטריימל. זקן ופאות ארוכות המסתלסלות עד הכתפים עטרו את פניהם של הגברים. הנשים החסידות ראשן מגולח למשעי, מטפחת הדוקה יורדת על המצח.

מכיון שורנז קרובה היתה לבלז, רוב אנשיה היו חסידי באֶלז. בימי חול נוהגים היו לנסוע לרבי לשפוך ולתנות לפני הצדיק — „בקויטל״ שמסרו לגבאי — כל הצרות המעיקות על הלב, כגון: צער גידול בנים, שידוך בנות שהגיעו לפרקן, עניני פרנסה וכד׳. ברכתו של הרבי נסכה תקוה בלב ונתנה עידוד. משמעות נעלה מזו היתה לנסיעה

לבאֵלז לשבת ולחג. באים להסתופף בצלו של הרבי, לשמוע דברי תורה ולאכול שיריים שיש בהם סגולה רבה.

תנועה גדולה, בלתי רגילה נראתה בדרכים לכיוון באֵלז בפרוש הימים הנוראים. העיירה כמעט התרוקנה מכל חסידיה. ברחובות נראו יהודים שאך זה יצאו מהמקווה נקיים לקראת יום הדין. תחת בית שחיים חבילה ובה תרנגולת מבושלת וחלה כצידה לדרך.

החסידים חיו חיי חברה פעילים: בשבתות נהגו לערוך בבית הכנסת מסיבות שלוש סעודות ומלוה מלכה. לסעודת שלוש סעודות מסתפקים היו בחלה, דג מלוח וכוסית יי״ש.

חבורת החסידים נהגה לשבת בצוותא על כוסית יי״ש לספר מעשה נסים של הרבי, לחזור על תורתו של הצדיק. שירה חסידית נשמעה ועלתה מעלה מעלה. הכוכבים כיסו את השמים, השבת עברה — אולם שירת שבת נמשכה. קשה היא הפרידה מהנשמה היתרה לכן צריך להוסיף מחול לקודש. — משנדלק האור והבדילו על הנר החבורה לא נתפרדה והמשיכה בסעודת מלוה מלכה. כדי לפצות את הגוף על עונג שבת שחלף אכלו מרק חם שאחת הנשים הצדקניות התנדבה לבשלו. השירה גברה ומשולהבים יצאו לרקוד עד כלות הנפש. כך קיימו „עבדו את ה׳ בשמחה״.

תשומת לב רבה הוקדשה לחנוך הבנים. כל רצונם ומאויהם של ההורים היה לראות את בניהם יודעי תורה, יראי שמים. החינוך החל משחר הילדות. בגיל 3 נשלחו הילדים לחדר, למלמד דרדקא והמשיכו כפי שכתוב בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלוש עשרה למצוות, בן חמש עשרה לגמרא ובהתבגרם המשיכו להתיגע בתורה באופן עצמאי בבית המדרש. קשה היה הלימוד בים התלמוד ומיגע, במיוחד לנוער שישב בבית המדרש ושזה עתה יצא מהחדר של המלמד גמרא ללימוד עצמאי. בכדי לרדת לעומקה של דעת חכמים היה הנער זקוק לעזרה ולהדרכה. יזכרו לטובה המדריכים המעולים מבין הקהל שהתברכו בכושר הדרכה נאות והקדישו את פעלם לנוער בבית המדרש והורום את הדרך בלימוד וכך עודדום להמשיך בלימוד הגמרא שהיא מעצבת את היהדות המסורתית — הנעלה.

הלק נכבד בתפקיד נעלה זה נטלו ר׳ אהרן בן בעריש המלמד אשר כיוון את צעדיהם הראשונים בלימוד גמרא בהיותו מלמד גמרא, ור׳ שלום מנשה׳ס, היהודי החסיד ששם לו למטרה לטפל בנוער היושב בבית המדרש.

ר׳ אהרן דב (בעריש)

מחנך דגול לילדים לומדי גמרא היה אבי ר׳ אהרן בעריש. כתלמיד חכם הקנה לילדים ידיעה רחבה בים התלמוד, אך יחד עם זה דאג לפתח בהם את אישיותם המוסרית, לעודד ולהשריש בהם אהבה ללמוד תורה ולעשות מעשים טובים.

למטרה נעלה זו השתמש בדרכים שונות. בכל ענין הדגיש את מוסר ההשכל ובהפסקת הלימוד סיפר כל מיני סיעורים על צדיקים ואנשי מופת, על מעשיהם הטובים, אהבת ישראל שהיתה נר לרגליהם וכו׳. התלמידים הקשיבו קשב רב כי דבריו יצאו מהלב המאמין באמונה תמימה. הוא האמין שהזרע שנזרע בנפשם התמימה של החניכים ישא

פרי והם יגדלו יהודים יראים ושלמים. תלמידי בית המדרש היו מבאי ביתנו ובאו לשמוע תורה מפי אבא ולהעזר בסוגיה קשה בלימוד גמרא.

מוצאנו היה מפולניה הקונגרסאית. כשבעירה קרילוב התפשטה תנועת ההשכלה והנוער החל לפרוק עול, חשש אבא לחינוך ילדיו ועזב את העיר. הוא שמח לעבור לעיירה ורנז בגלל שבורנז מצא סביבה טובה לחינוך ילדיו.

אבי היה ירא שמים המוכן למסור את נפשו על קדוש השם בבחינת „ייהרג ובל יעבור״. סיפר לנו על מעשה נועז שעשה למען שבת קודש. בזמן מלחמת העולם הראשונה גייסוהו לעבודת כפיה למען הצבא. כל השבוע קיבל עליו את הגזרה בבחינת „דינא דמלכותא דינא״ ועשה את כל המלאכות שהטילו עליו, אולם משהגיע יום חמישי חרדה אחזתהו, מה יהיה על שבת קודש? האם רצונו של הקב״ה הוא להעמידו בנסיון?

ר׳ אהרן בעריש שכל חייו נזהר בקדושת השבת קיבל על עצמו לסכן את נפשו ולא לעבור ח״ו על איסור מלאכה ביום הקדוש. התאזר עוז, ופסע לעבר השער, אולם השער היה סגור ובכניסה שכב זקיף ואקדח טעון בידו. הזקיף ישן שינה עמוקה. אבי אחז בכנף בגדו והזיזו הצידה. פתח פתח צר ונדחק החוצה. הסתתר אצל חברו ר׳ ישראל ורשינר במשך כמה שבועות. כשגילוהו אנשי צבא לא די שלא הענישוהו אלא אף העניקו לו פרס על אומץ לבו.

אבי הקדיש מכוחו ומרצו לחינוך בניו. השריש בהם אהבה ללמוד תורה ויראת שמים. סייעה לו בזה אמי חיה בלהה, שהיתה צדקנית. הליכותיה בנחת, שומרת על זמני תפילה, עושה מעשים טובים. על אף תנאי חייה הקשים; חדר־מגורים צר ופרנסה מצומצמת, היא קיבלה עוברי אורח עניים, לביתנו הדל, והאכילתם מכל טוב. זכה אבי לראות דור ישרים מבורך, בנים שהמשיכו בדרכו עד שבא הכורת וכילה את הכל, ונותרתי לבדי מכל המשפחה.

ר׳ שלום מנשה׳ס היה דמות נערצה על קהל החסידים, בגלל היותו חסיד נלהב המבקר אצל הרבי מדי פעם בפעם ושוהה שם במשך שבועות. תורת הרבי היתה שגורה בפיו ומסרה לחסידים. זכות נפלה בחלקו של ר׳ שלום מנשה׳ס שה׳ זיכה אותו באשת חיל, ושמה חנה גולדה. חנה גולדה ישבה בחנות אריגים במשך היום, נשאה עם הקונים, והוא היה חפשי מדאגות פרנסה לעסוק בתורה.

ר׳ שלום מנשה׳ס היה מחונן בסגולות של תום, יושר וצדקנות וכך השפיע על הסביבה. רבים היו פעליו בקרב הנוער היושב בבית המדרש ולומד גמרא. אף עלה פי שכמה וכמה פעמים עבר על הש״ס, בבואו להרצות בפני תלמידיו אמץ לו שיטה מיוחדת להקנות ידיעה יסודית בלימוד גמרא. מדי פעם ופעם היה מתמחה במספר מסכתות עד שידעו על בוריה ובבואו לפני התלמידים חובשי ביהמ״ד היה מסבירן ומפרשן בצורה הגיונית וברורה. בצורה כזאת נקלט הלימוד היטב במוחם של התלמידים.

אנשי העיירה ידעו מה רבה הברכה הצפונה לנוער מפעולותיו של ר׳ שלום, לאות הערכה כבדוהו מדי שנה בשנה באחרון של פסח באמירת שירת הים ולכבוד יחשב בעיירתנו מי שנתכבד באמירת שירה זו.

מרכז החיים בעיירה הם בתי הכנסת ובתי המדרש. בהכנס יהודי לביה״כ חמימות אפפה אותו. חום נעים מהתנור המוסק בימי חורף הקרים ואוירה חמה ממפגש רעים וחברים.

אין פלא שבשעות הפנאי כל יהודי מהייערה מכוון את צעדיו לבית הכנסת. בדרכו על סף בית הכנסת הוא משאיר אחרי גוו את דאגת הפרנסה, את ההתחרות בין איש לרעהו על הקונה הגוי הבושש לבוא ושממנו בא להם פת הלחם הדל. בבית הכנסת שרויים היו באחוה ורעות מתוך אוירת הקודש. שם נשמעו דברי תורה בשיחת חכמים.

בית הכנסת הכיל 150 מקומות ישיבה. בערבים, בימי חורף, צר היה המקום מלקלוט את כל הצבור שהצטופף שם. קירות ביהמ״ד היו עמוסים מדפים עם ספרים. הספריה היתה ספריה תורנית עשירה החל מש״ס עם פוסקים ומפרשים ראשונים ואחרונים וכלה בספר מוסר של החפץ חיים ור׳ ישראל סלנטר. הספריה העשירה סיפקה ספרי לימוד לכל דורש. היו שלמדו ביחידות והיו שהשתתפו בחוגים שהתארגנו שם. כל אחד השתתף בחוג בהתאם לדרגתו ורמתו; חוגים למשניות, למדרש ועין יעקב וללומדי גמרא. מבין הציבור קמו אישים שהתנדבו לעסוק במלאכת הקודש ולהגיד שעור בפני כל חוג וחוג.

— ר׳ לויבל ברפיס, סוחר עורות התפנה מדי יום ביומו בשעה קבועה והגיד בפני שומעיו שעור במשניות.

— ר׳ יצחק שפריצס היה חסיד נלהב, המבקר לעתים קרובות אצל הרבי. על אף עיסוקו בבית מסחר מכולת, קבע זמן לפעול למען צרכי ציבור. מדי יום ביומו הגיד שעור בבית הכנסת במדרש ובעין יעקב.

— אישיות תורנית בבית הכנסת היה ר׳ חיים דוד. היה תלמיד חכם הבקי בכל הש״ס והפוסקים שהיו שגורים בפיו. הוא לן בעומקה של הלכה ותורתו היתה אומנותו. בבוקר בטרם עלות השחר ובטרם נשמעה נקישת הפטיש של השמש בדלת לקריאת הציבור לעבודת הבורא, נשמעו צעדיו של ר׳ חיים, ההולך לבית הכנסת. במשך רוב היום עד שעה מאוחרת בלילה ישב ר׳ חיים בבית הכנסת רכון על הספרים הקדושים.

ר׳ חיים נתן שעור בגמרא. מסביבו התרכזו יודעי גמרא והוא הובילם על מי מנוחות בים התלמוד. דעת ר׳ חיים היתה שהלמוד בתורה לא בא לשם ידיעה בתורה אלא תפקיד הלימוד להגשים את ההלכה בחיי יום יום. למטרה זו הוא ריכז סביבו קהל שומעים ומלמדם הלכות חיי יום יום ודינים. ר׳ חיים הפיץ תורה ברבים לא על מנת לקבל פרס. ר׳ חיים היה מעמודי התווך של בית הכנסת, מלבד תלמוד הוא היה בעל תפילה ממוסף ובעל קורא. לאחר הסתלקותו של ר׳ חיים דוד ירש את מקומו ר׳ יונה גרסטנפלד בתפלת מוסף; ור׳ איזיק דורנברג בקריאה בתורה.

— ר׳ יונה גרסטנפלד סוחר עורות היה. בגלל הגינותו ויושרו כבדוהו כולם. הלקוחות הגויים נתנו בו אמון רב. כשקונה גוי טעה בחשבון ונתן לו יותר מהמגיע רדף אחריו ר׳ יונה עד שהשיגו והחזיר לו את הכסף. ר׳ יונה יהודי למדן וירא שמים לא נמנה על חבורת החסידים. הוא היה אומר: „אילו היה רבי אחד לכל החסידים הייתי גם אני חסיד, אולם דברי רביים אינו מביא לידי האחדות הנכספת. לכן אינני חסיד״.

ר׳ יונה היה פעיל בחברה קדישא, והיה הגבאי של החברה. לאחר הסתלקותו של ר׳ חיים דוד שהיה בעל תפלת מוסף מנו תחתיו את ר׳ יונה לעבור לפני התיבה והצבור נהנה מקולו הערב.

חברה קדישא ערכה מדי שנה בט״ו בשבט סעודה כיד המלך. חלק פעיל בעריכת הסעודה לקחה טויבע, אשתו של ר׳ יונה. טויבע גרסטנפלד היתה לר׳ יונה עזר בניהול המסחר ודאגת הפרנסה. אולם מלבד זה היתה עקרת בית מחוננת. האוזים הצלויים והדגים הממולאים מעשה ידיה של טויבע גרסטנפלד שהוכנו לסעודה של החברה קדישא זכו לשבח.

— ר׳ איזיק דורנברג היה אישיות אצילה, כולה אומרת כבוד. חסיד, למדן וירא שמים. יהודי נאה בהופעתו, בקומתו התמירה ובלבושו הנקי והמסודר. כיאה לתלמיד חכם לא נראה רבב על בגדו.

ר׳ איזיק מעולם לא ביקר בבתי־ספר של הגויים, על ידי יגיעה עצמית למד כמה שפות על בורין. היתה לו מזיגה של תורה וחכמה. כל מי שנזקק בקשה לרשות פנה לר׳ איזיק. כבת־ידו היפה וסגנונו המלוטש השיגו את מטרתם.

אורחים חשובים שביקרו בעיירה התארחו בדירתו של ר׳ איזיק. ביתו הצטיין בסדר ובנקיון למופת. בין האורחים נמנו רביים, בנים ובני בנים משושלת בלז. ר׳ איזיק העריץ מאד את ר׳ פינה שהיה חתן לר׳ שלום מבלז. הוא נהג לומר שהכסא של הרבי שהתמנה מגיע לר׳ פינה בגלל היותו פיקח ותלמיד חכם גדול. החסידים סברו אחרת ובחרו לרבי את ר׳ אהרן שהיה בנו של הרבי מבלז. כשרב פינה ביקר בעיירה התקבל בכבוד רב ע״י ר׳ איזיק בביתו.

לר׳ איזיק היה בית מסחר ברזל. על אף היותו עסוק במסחר התפנה לעסוק בצרכי צבור. לאחר הסתלקותו של ר׳ חיים דוד היה בעל־קורא קבוע בבית הכנסת. הוא לא חיפש גדולות להתנצח בדברי תורה עם תלמידי חכמים, את פעולותיו היה מכוון לבעלי המלאכה היהודיים, בשבתות ר׳ איזיק מלמדם חומש ורש״י ובערבי חול עין יעקב ומדרש.

בית המדרש

בית הכנסת שימש מרכז לחסידים, בית המדרש היה אכסניה לתפלה וללמוד לבעלי המלאכה של העיירה.

היו אלה יהודים תמימים שלפני העבודה השכימו קום כדי לומר כמה פרקי תהלים, להתפלל תפילה בצבור ולאחר עבודה מפרכת של 15 שעות ליום רצו לבית הכנסת לתפלת מנחה ומערים. לאחר מעריב הקשיבו לשיעור בעין יעקב, מדרש או פרשת השבוע, חומש ורש״י.

בעלי המלאכה בעיירתנו היו ידועים כ„חברת גג״. הכינוי חברת גג בא לספר לנו על מעשי חסד וצדה של היהודים הטובים הללו שעינם היתה פקוחה לכל קיפוח או אי שויון חברתי בתוך הקהילה.

והנה סיפור מעשה על „חברת גג״: בהתהוות העיירה הגגות מכוסות היו קש. במרוצת הזמן, כ־50 שנה לפני השואה, בזמן כהונתו של ר׳ אביגדור כרב העיר הוסרו גגות הקש

ובמקומם הותקנו גגות רעפים. בין גגות הרעפים נשאר לו גגו של ר׳ אביגדור בצורתו הראשונית מכוסה קש. הרב ר׳ אביגדור צדיק ולמדן היה, רחוק מכל הויות עולם זה. ראשו נתון בלימוד תורה. מסתפק במועט, אינו רואה צורת מטבע. הגג אינו מענין אותו, שטח התענינותו הוא בעיון באביי ורבא.

הראשונים שראו את ההבדל המשווע בין הגג של רבם ובין הרעפים של יתר בתי העיירה היו בעלי המלאכה. הם התאגדו, ב„אגודת חברת גג״ ותרמו מתרומותיהם הדלות עד אשר הוקם גג לרבם כיתר גגות העיירה. מאז נקראו בעלי המלאכה בעיירתנו בשם „חברת גג״.

אברהם נגר עסק כ־15 שעות ביום במלאכה. אהב את המלאכה לא רק בגלל שהיא סיפקה לו פרנסה אלא גם בגלל חדות היצירה שבה.

למרות העייפות שבעבודת כפיים היה משכים קום ע״מ ללמוד פרקי משניות ולומר תהלים. הצטיין במידת הכנסת אורחים. בנה חדר מיוחד עבור אורחים עניים, יהודי טוב לב היה, ידו פתוחה היתה לצדקה ולמעשים טובים.

— שלמה שילר שריד מהעיירה שזכה להגיע ארצה אחרי גלגולים רבים ולהטמן באדמת הקודש, קודח בארות היה. יהודי ישר וטוב לב. אנשי העיירה יודעים לספר על מעשי חסד וצדקה שמשפחת שילר עשתה למען הזולת ובעיקר על התמיכה הרבה שהם תמכו בשכניהם, בפרט התמיכה ר׳ אליעזר קינדלר הקצב, עני מרוד, מטופל בילדים ואשה חולה — ר׳ שלמה שילר תמך בשכנו באהבה ובמסירות. ביתו של ר׳ שילר היה פתוח לרווחה לנצרכים. ר׳ שלמה שילר חשב על צרכי הקהלה ומדי פעם תרם לביהכ״נ עצים להסקת התנור.

לר׳ איציק הנגר קראו איצ׳ה גט ולאשתו גטיע וזאת על מעשיהם הטובים. ר׳ איצ׳ה היה יהודי פשוט, אולם היתה לו אהבה רבה לתלמידי חכמים, מוקיר רבנן היה. עמל ויגע קשה על פרנסתו שיוכל לתת חינוך טוב לילדיו. את בניו שלח לישיבה ושם למדו במשך שנים עד שהוסמכו לרבנים.

בעיירה נחלקו הדעות בזכות מי זכה ר׳ איצ׳ה הנגר ואשתו לבנים טובים יראי שמים הממיתים עצמם באהלה של תורה. יש אמרו בזכות האבא — שיהודי טוב היה וסיפק להם כל צרכיהם ויש אומרים שבזכות אשתו שצדקנית היתה. כל חייה שרשרת ארוכה של מעשי צדקה וחסד לזולת. סדר יומה מתחלק בין תפלה ומעשים טובים, למר נפש ולמוכה גורל. לעניים סיפקה חלות ולחם שאספה בין הנדיבים. לכלה עניה שהגיעה לפרקה אספה כסף על מנת להשיאה. לחולה עני דאגה לארוחה טובה ולהלנת לילה.

— בין בעלי המלאכה בעיירתנו היה אחד ששמו ר׳ משה הפחח. כשלמד ר׳ משה הפחח את פרקי אבות וראה כי חכמים וגדולים בישראל היו בעלי מלאכה כגון ר׳ יוחנן הסנדלר, למד מזה שעל ידי רצון חזק ומסירות נפש אפשרית תורה עם דרך ארץ. ר׳ משה הגשים בחייו פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה, על הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. גר בחדר אחד ששימש לו בית מגורים ובית סדנא כאחד. היה מטופל בילדים וכלכלת אמו החולה היתה על צוארו. מחוסר אמצאים לתקן את זגוגיות החלונות

שהרוח שברתן סתמן בפח. כשנשברה זגוגית ממשקפיו הסתפק בזגוגית אחת. נפשו של ר׳ משה חשקה בתורה וכל התנאים הקשים שעמדו בדרכו לא שברו את רוחו ולא הכניעוהו. ר׳ משה קבע עתים לתורה, בכל רגע ובכל שעה הוא התפנה וישב רכון על הספר ומלמל אמר אביי ורבא. ר׳ משה שקד ועמל והיגיעה נתנה פרי. הוא הגיע לדרגת תלמיד חכם בעיירה וכולם כבדוהו והעריצוהו.

— העיירה טותה את חוטי מורשת אבות, יחד עם זה לא קפאה על שמריה, הדי הבשורה על התנועה הציונית מגיעים אליה וקונים להם שביתה בלב הנוער. ייזכרו לברכה המייסדים של התנועה הציונית בעיירה, הירש לייב דורנברג וחברו מנוס נייאר ויבדלו לחיים יצחק אונגר, ובן ציון בוק — חברים נאהבים ונעימים אלו חוללו מפנה בחיי הנוער. התארגנו בתנועת ״צעירי מזרחי״, מעוטם התארגן בתנועת ״התאחדות״.

הפעולה הציונית הפיחה רוח חיים בלבותיהם של בני הנעורים, מצאו בה תכלית ומטרה לחייהם חסרי המעש. בכל מרצם התמסרו למען א״י. אספו כספים לקרנות, למדו עברית, בסניף שרו שירים ישראליים והתכוננו לעלות לארץ ישראל ולהשתתף בבנינה. כשהזדמנה אורחת מישראל (אילקה פרנקל, גיסתו של ד״ר גנגל) הקשיבו לסיפוריה על לילות כנען, על השמירה, על הרקודים בלילה לאחר יום עבודה מפרך וארוחה זעומה. כל אחד ראה עצמו כאילו הוא נמצא שמה.

הציונות חוללה מפנה בחיי הנוער. הבחורים והבחורות משראו את עצמם ״חלוצים״ אשר תפקידם להחיות את שממת המולדת ועל מנת להכשיר עצמם לעליה יצאו להכשרה חקלאית לאחוזה בהילטש ועבדו בשדה עבודה מפרכת. מבין היוצאים להכשרה היו האחים

סניף ״מזרחי״ בורנז׳ בשנת 1935
נשארו בחיים: שוחט פייגה—בישראל, נייער יהודית — בקנדה, דורנברג חיה — בצרפת, טישלר רחל—בארגנטינה, וולנצברג פייביש ואשתו—בבראזיל

נייער ויבדלו לחיים האחים אונגר ובנותיה של השוחטקה שושה, ועוד מתנועות הנוער הציוני ובתוכם כותבת הטורים הללו.

התנועה הציונית עוררה את התנגדותם של החסידים. טענו שהציונים הם פורקי עול. שניים מבין החסידים שהצטינו בקנאתם ובמלחמתם נגד הציונות: ר׳ פליק אפנר ור׳ עזריאל רימן.

— ר׳ פליק אפנר שמר שמירה מעולה על בני ביתו ועינו היתה פקוחה עליהם שבל יתחברו בניו ובנותיו עם הציונים.

בנותיו פרויזה ופרדה עשו רצון אביהם ונבדלו מיתר הבנות. לא קראו ספרות מודרנית שהיתה ספרות פסולה. פרויזה היתה מסורה למסחר, מהבוקר עד מאוחר בערב עמדה בחנות המכולת, שקלה ארזה ועשתה חשבונות. אפשר היה לסמוך עליה כי מילדותה נכנסה לעול המסחר ולא ידעה ילדות מהי. השמש, הנוף והטבע כאילו לא בשבילה נוצרו. היא לא ראתם במשך כל היום. מרוב עבודה עמוד השדרה שלה נפגע וגבה התעקם.

פעם הופיעה להקת תיאטרון בעיירה ועמדו להציג את הדיבוק, התברר שגם לפרויזה לב חומד לראות משהו חדש. התמרדה נגד האיסור של אביה, התגנבה מהבית והלכה לתיאטרון. הדבר לא נשאר בגדר סוד. ר׳ פליק טכס עצה כיצד להוציא את בתו מהתיאטרון, ולחבל בכל ההצגה. וכך כשעלה המסך הוא התפרץ בין הקהל והחל צועק: „פרויזה, פרויזה, אמך חשה ברע״, כל הקהל נבה וההצגה נפסקה. כך נצח ר׳ פליק, וההצגה לא התקיימה.

עם בנותיו ובנו אליעזר הסתדר ר׳ פליק. מבנו הבכור ר׳ רפאל, ומבתו הבכורה אידל לא שבע נחת, הם לא נכנעו לאביהם; הם נטו לציונות. המתיחות בין האב הקנאי ובתו אידל הגיעה לשיא בעת נשואיה. אידל סרבה לגלח את שערות ראשה והאב ראה בה משום כך רוקה וסרב לקבל את מתנות החתונה ושבע הברכות שהובאו אליו. — מנהג היה בעיירה שלשמחת שבע ברכות בשבת היו בעלי־בתי העיירה נוהגים לשלוח „קוגל״ (פשטידא) ויין.

כשהבחורים „המתקדמים״ החלו לגלח את זקנם בתער, ראה החפץ חיים לתקן תקנה כדי לסתום את הפרצה והוא התיר להשתמש בסם מיוחד לשם כך. כשהגיע הספר „נדחי ישראל״ עם הוראות החפץ חיים לידי ר׳ פליק הוא גנזו מרוב זעם, ראה בזה כאילו החפץ חיים נתן ידו לפורצי גדר.

— ר׳ עזריאל רימן ראש הקהל של העיירה היה בין המתנגדים לציונות. היה בעל גוף מוצק השופע מרץ, לא הצטיין בלמדנות אך בערה בו אש קנאה לכל דבר חדש. מלחמה קשה היתה בינו לבין הציונים. מכיון שיד לו בשלטון, ע״י הלשנתו סגרו מידי פעם את הסניף. אולם עקשנותם של החברים גברה, הסניף נפתח והפעולה התקיימה. לפני הבחירות לסיים הפולני נשלחו כ־20 מטובי החברים הציונים למאסר על מנת שלא יצביעו בעד המועמדים היהודים כיוון שהקו של באֶלז להצביע בעד הממשלה.

קשה היה מצבם של אלה הנתונים לחסדו של ר׳ עזריאל. היו אלה המשמשים בקודש שקבלו מידו את המשכורת. — רב העיירה, אשכנזי, בעל נפש עדינה היה, איש משכיל

קבוצת חלוצים בוורנז׳ לרגל עליתו של יצחק אונגר (יושב באמצע) לארץ־ישראל בשנת 1931

יודע כמה שפות, למדן, תלמיד חכם ונואם בחסד עליון. נדד מבוקובינה ע״מ לרשת כסא הרבנות של חותנו ר׳ שלום בב״ד שמוצאו ממחבר ,מנחת חנוך׳. ר׳ עזריאל רימן חשד בו שהוא מהציונים, ירד לחייו ורדף אותו עד חרמה.

— לאלמנה שושה, אשת השוחט המנוח היו 3 בנות ובן. הבת זלטה למדה מספרי החפץ חיים ור׳ ישראל סלנטר, השתדלה להגשים בחיים את תורת המוסר. היא לא מצאה סתירה בין תורתם של גדולי ישראל ובין השאיפה לעלות לארץ הקודש. אולם ר׳ עזריאל רימן לא ראה זאת בעין יפה ואיים להפסיק למשפחת השוחט את הגמלה אם היא לא תפסיק לבוא לסניף. הרבה יש לספר מתעלוליו של ר׳ עזריאל רימן עד שהמלחמה שככה וכולם הכירו שהציונים שומרי תורה ומצוות המה.

הנוער הציוני היה עפ״ר משכיל. היתה בו מזיגה של ידיעות בש״ס שרכשו בבֵיהמ״ד וצמאון רב לדעת חכמה חיצונית.

מקום אסיפת הנוער שימש הקיוסק של ר׳ פיבל גלם. הוא היה בנו של רב מהעיר לשצ׳וד שבפולניה הקונגרסאית, אשר התחתן עם בת טובים מורנז׳. הוא היה בעל נפש עדינה וטוב לב, בהשקפותיו היה קומוניסט, אולם בתלבושתו ובהתנהגותו הדתית לא השתקפה השקפתו זו. הוא לבש קפוטה ארוכה, פניו עטורות היו זקן ופיאות והקפיד על זמני התפלה. שנא כסף וראה בזה פגע המעביר את האדם על דעתו. כשקבל את הנדוניה העשירה חילק אותה בין העניים עד שירד מנכסיו ונאלץ להתפרנס מקיוסק אשר שימש בית ועד לחכמים.

בקיוסק של ר׳ פיבל אפשר היה לראות חסיד, ציוני וקומוניסט יושבים זה ליד זה ומתווכחים ברוח טובה על ענינים העומדים ברומו של עולם. כשפיבל השתתף בויכוח ונטה לצד הקומוניסטים, שאלוהו: איך להבחין אותך פיבל ואיך לתאם בין השקפותיך הקומוניסטיות ובין התנהגותך הדתית. ר׳ פיבל ענה, דעו חיים שני פיבל, פיבל אחד בן הרב שדם של שושלת רבנים זורם בעורקיו ופיבל השני פיבל הקומוניסט הכופר. ומאבק תמידי מתנהל בין שני פיבל. כשידו של פיבל בן הרב על העליונה, פיבל הולך לבית הכנסת, שומר מצוות וכשמתגבר פיבל הקומוניסט פיבל כופר בעיקר.

„צעירי מזרחי״ בהתמסרותם למען ציון ראו צורך לשפר ולהכניס סדרים בחיי הקהילה, לייסד מוסדות ולעזור לחבר הזקוק לעזרה כספית, בצורת קופת גמ״ח. היוזם לפעולה זו היה זכרי׳ה ליפומן. ידו פתוחה היתה לכל מבקש עזרה. מתוך רבוי הפניות למד מה רבים צרכי הציבור ואין ידו של יחיד מסוגלת לענות על כל הדרישות. לדעה זו הצטרף החבר אברהם נייאר וכן ד״ר גנגל, על אף היותו קומוניסט, לב יהודי היה לו ועניני הקהילה העסיקוהו מאד. שלושת אלה יסדו קופת גמ״ח בעיירתנו. קופת הגמ״ח פעלה רבות הן במתן עזרה ליהודי ע״מ לסדר ולשקם את עסקיו וכן בעזרה ל„חלוצים״ חסרי אמצעים לעלות ארצה, ואכן רבים מבני עירנו הנמצאים במדינת ישראל חייבים תודתם למייסדי קופת גמ״ח ותומכיה.

בהיות בתי העיירה בנויים מעץ פקדוה מדי פעם שריפות. הנוער היהודי התארגן באגודת „מחבי אש״ בכדי לחוש למקום שריפה בעוד מועד ולא להיות תלויים בחסדי „מכבי אש״ של הגויים. ר׳ יצחק אונגר היה מפעילי אגודת „מכבי אש״. מכבי האש היהודים עוררו התפעלות אף בקרב עמיתיהם הגויים.

מעטים שרדו מן העיירה. מבין הבודדים שזכו להגיע ארצה לאחר טלטולים וסבל רב, היה ר׳ הנדיל אונגר, יהודי ירא שמים שהיה גבאי בביהכ״נ. נפטר כאן וזכה להטמן במדינת ישראל.

— השתדלתי לספר על יהודי ורנז׳, על המניעים שכוונו את חייהם, חיי טהרה וצדקנות, שעמלו ויגעו בתורה והורישוה לבניהם. על הנוער החלוצי שאהבת ציון בערה בו ולמענה פעל בכל נפשו ומרצו ושאף להגיע לחוף מבטחים.

אילו היינו זוכים היו אלה בינינו ומוסיפים נדבך לבנין ארצנו. ומשלא זכו יהא זה זכרון נצח לנשמותיהם הטהורות שנאבדו מהעולם באופן אכזרי.

שלמה שטראוס־מאַרקאָ

יוסף־הערש דער דאָרפסגייער *

„איך וויל אוף דעם אופן שטעלן אַ מצבה מיין אָרעם שטעטל, מיין היים, וווּ איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, וווּ איך האָב מיין קינדהייט פאַרבראַכט, מיין געליבט שטעטל ווארישׁ, וואָס איז נעבעך אַזוי גרויזאַם אָפגעמעקט געוואָרן פון דער ערד.

איך וויל אויף דעם אופן שטעלן אַ מצבה מיין משפחה, מיינע פרייַנד און חברים, אַלע וואָרישע יידן, אַלע, וועמען איך האָב נאָר געקענט און נישט געקענט.

עס וויינט מיין האָרץ ביי יעדן נאָמען פון זיי, ביי יעדער דערינערונג פון דעם קלענסטן געסעלע אָדער שטיבעלע. עס שטייען מיר פאָר די אויגן די קאָרשן־ביימלעך ביים וועג, וועלכע מיר האָבן נאָך אַלס קינדער געפלאַנצט; לאָזערס באָרג, פון וועלכן מיר פלעגן וויינטער פאָרן מיט די שליטענער; די קליינע בייַדלעך אויף דעם מאַרק־פלאַץ; דער קראָקעווער וועג און אָרום אים די בלינדיקע פעלדער; די יינגלעך און מיידלעך, וועלכע פלעגן שבת נאָכן עסן גיין שפּאַצירן צום געדיכטן און רוישנדיקן וואַלד; דאָס טייכל ביי דער מיל מיט דער איינגעבויגענער וועדבע ביים ברעג, וואָס אירע צוויגן האָבן זיך געטונקען אין וואַסער. דאָרט פלעגן יידן זיך באָדן אין אַ זומערדיקן ערב־שבת.

אַלץ איז אַזוי טיף אייַנגעבאָקן אין האָרצן, אַזוי טייער...“

(פונעם מחבר׳ס אַרייַנפיר־וואָרט צו זיין בוך).

אין דרויסן איז געווען נאָך גוט פינצטער. אַ פראָסטיקער ווינט האָט געקלאַפּט אין די קליינע פאַרפרוירענע שייבלעך פון יוסף־הערש דעם דאָרף־גייערס שטיבל. דאָס גאַנצע הויזגעזינד איז געשמאַק געשלאָפן, איינגעטוליעט אין די אייַנשיטן, וואָס זענען געווען אָנגעפילט מיט שלעכט געפליקטע פעדערן — אַן ציכן, פון אויבן פאַרוואָרפן מיט אַלטע גרינע קאָצן אָדער טיילן פון געוואַנט.

די מענטשן האָבן שווער געאָטעמט, אַריינגעצויגן אין זיך די געדיכטע און שווערע לופט פון דעם קליינעם שטיבל.

יוסף־הערש איז שוין נישט געשלאָפן. זיין אַרבעטס־טאָג האָט שוין באַגינען. אויף דעם טישל, וואָס איז געווען אָנגעשפּאַרט ביי דער וואַנט, איז שוין געווען אָנגעצונדן דאָס קליינע נאָפּט־לעמפּל מיט דעם האַלב־צעבראָכענעם און פאַרקאָפּטשעטן גלעזל און אַ שטינקנדיקער רויך האָט זיך געצויגן פון דעם שלעכט־פאַרשפּיצטן קנויט, וואָס האָט ממש געבויערט אין דער נאָז.

* אַ פראַגמענט פון ש. שטראָוס־מאַרקאָס בוך „געווען אַמאָל אַ שטעטל“ דערשינען אין וואַרשע, פאַרלאַג „יידיש בוך“, 1965.

אויף די נאַסע וועגט האָט זיך אָפּגעשלאָגן דער שאָטן פון אַן איינגעהויקערטער געשטאַלט, וואָס איז געווען איינגעבויגן איבער אַ גרויסן גרויען זאַק און אויסגעלייגט זיין אָרעמע סחורה, מיט וועלכער ער האָט זיך געגרייט צו גיין איבער די דערפער.

צו ערשט האָט ער אַריינגעלייגט עטלעכע טאַרבעלעך זאַלץ, וועלכע ער האָט געמוסן אויף באַרג ביי אשר מייזעלעס אין געשעפט, אַ פּאָר דעקאָ פּעפּער, אַ פּעקל הייוון, וואָס איז געווען צעשניטן אויף אָכט טיילן, עטלעכע צענדליק נאָדלען. דערנאָך האָט יוסף־הערש דעם זאַק איבערגעבונדן אין דער העלפט און אָנגעהויבן אַריינלייגן דעם צווייטן טייל סחורה, וועלכע האָט נישט געקאָנט ליגן ביינאַנד מיט דעם עסנוואַרג. צווישן אַנדערע זענען געווען — עטלעכע שטיקלעך ביליקער זייף, צוויי פלעשלעך נאַפּט צו פּערטל ליטער, עטלעכע ליכט און נאָך עטלעכע אַרטיקלען פון דעם מין סחורה.

אין דער קעשענע פון דעם אָלטן, אויסגעריבענעם אויבעראַק האָט יוסף־הערש אַריינגעלייגט אַ רעפּטל ראַזוועט ברויט, מיט אַ ביסל זאַלץ, איינגעוויקלט אין עפּעס אַ טונקעלער פּאַטשיילע, כדי ס׳זאָל זיין מיט וואָס צו דערמאָפּן דאָס האַרץ אונטערוועגס. אַזאַ פּעקעלע האָט שוין זיין ווייב מינטשע פּאָר אים צוגעגרייט אַ יעדן טאָג נאָך איידער זי פלעגט גיין שלאָפן.

דעם אויבעראַק פּאַרקנעפּלט אויף זיינע פּינף קנעפּלעך, וועלכע זענען געווען יעדעס פון אַן אַנדערן סאָרט — האָט ער איצט זיך ווי מיט אַ גאָרטל אַרומגעבונדן אין דער העלפט מיט אַ גראָבן שטריק, וועלכער איז געווען אויסגעדרייט פון קליאָטשע. ער האָט געזאָלט צוגעבן וואָרעמקייט.

— דאָכט זיך, אַז אַלץ איז שוין פּאַרטיק — האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין.

איצט האָט יוסף־הערש פּאַרווואָרפן דעם זאַק אויף דעם לינקן אַקסל אַזוי, אַז איין העלפט איז געלעגן אויף די פלייצעס און די צווייטע העלפט — פּאָרנט אויף זיין ברוסט. דאָס שליאָפּל אַראָפּגעקוקט איבער די אויערן, איז ער צוגעגאַנגען און געקושט די מזוזה; אַריבערגייענדיק די שוועל מיט דעם רעכטן פוס — האָט זיך יוסף־הערש געלאָזט אין וועג אַריין.

די נאָכט האָט אַרויסגעאָגט פון דער היים און די נאָכט האָט צוריק אַהיים געברענגט.

פּאָר זיין פּאַרקויפּטער סחורה, בעסער געזאָגט, אויסגעביטענער סחורה, האָט יוסף־הערש אַהיים געברענגט אַ ביסל מעל, אַ טאָרבעלע גרויפן, עטלעכע קילאָ קאָרטאָפל, נאָר מיינסטנטייל — קליאָטשע, וועלכע ער פלעגט טראָגן פּאַרקויפן אין הורט און פּאָר דעם געלט באַצאָלן דעם חוב פּאָר דער אויסגעבאָרגטער סחורה.

שוין ביים אַרויסגיין פון זיין שטוב איז אים לאהטשעלע די וואָסערטרעגערין איבערגעגאַנגען דעם וועג מיט צוויי לייַדיקע קאָנען. זי איז אָפּילו צוריקגעלאָפן פון דעם וועג, דערזעענדיק אַ ייד מיט אַ זאַק אויף די פלייצעס, וואָס לאָזט זיך אין וועג אַריין אָבער ביי יוסף־הערשן איז דאָס האַרץ נעבעך געווען שווער. ס׳איז זיך טאָקע נישט צו וווּנדערן, אַ קליניקייט — צוויי לייַדיקע קאָנען און דערצו נאָך אַ יידענע.

וכן היה... ביי יוסף־הערשן האָט זיך דאָס האַרץ נישט טועה געווען. שוין אין דעם ערשטן דאַרף, ליפּטש, האָט ער גאָרנישט געלייזט. אומזיסט געקלאַפּט אין די צענדליקער טירן פון די פּויערישע כאַטקעס און אומעטום אַוועקגעאַנגען מיט גאָרנישט.

נאָר עס מאַכט זיך אַ טאָג, וואָס מען לייזט נישט — האָט ער געפרווט אַליין זיך אויסרעדן דאָס האַרץ. נישקשה, ווען מען לייזן מאָרגן, צי איבערמאָרגן, מסתמא האָבן זיי נאָך זאַלץ צי נאַפּט פון יענער וואָך, וואָס איך האָב זיי געבערענגט... אָבער ווי אַ דונער פון דעם הימל אין מיטן העלן טאָג האָט נעבעך יוסף־הערש געטראָפן די ידיעה, אַז אין דעם דאָרף הילטש האָבן די פּויערים געפּנט אַן אייגן געווען. און טאַקע דער ערשטער ברוך־הבא, מיט ווען די הילטשער פּויערים האָבן אים באַגעגנט איז געווען: „יאָשקע, איצט ווען נישט שוין נישט דאַרפן מער קומען, מיר האָבן אַן אייגן געווען — אַ קריסטלעכס, דאָרט ווען מען אונדז נישט באַשווינדלען"...

יוסף־הערש האָט דערויף גאָרנישט געענטפערט, נאָר טרויעריק האָבן געקוקט זיינע בלויע אויגן, ווי אין אַן ענדלאָזער, פינצטערער טיפענישע אַריין.

מיט אַ צעבראָכן האַרץ און אַנגעווייטיקט געמיט האָט זיך דער אַרעמער דאַרפס־גייער געלאָזט גיין ווייטער זוכן זיין פרנסה...

דער ציל איז איצט געווען זשניאַטין — אַ דאָרף, וואָס איז געלעגן אַן ערך פינף קילאָמעטער פון הילטש.

דער וועג איז געווען אַ דאָפּלט שווערער. אַ פראָסטיקער ווינט האָט געבלאָזן, אַריינרייסנדיק זיך דורך דעם אויסגעריבענעם אויבעראָק, ממש אין די ביינער אַריין. די פּיס האָבן עפּעס אַזוי שווער געטראָגן דעם מידן קערפּער. די שטיוול אַרומגעבונדן מיט שמאַטעס, האָבן מאָדנע געריטשט אויף דעם גליטשיקן וועג, ווי זיי וואָלטן אים געוואָלט אָפּגלאַנצן. אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ אויף דער ברוסט, האָט יוסף־הערש, שפּאַן ביי שפּאַן, זיך געדרוקט ווייטער און ווייטער צו דעם אָרט, ווו ער האָט געהאָפּט צו פּאַרדינען אויף דעם טרוקענעם שטיקל ברויט פּאַר זיך און זיין ווייב און קינדער. ער האָט שוין איצט נישט געפילט קיין מידקייט, נאָר אין זיינע אויערן האָבן נאָך אַלץ געקלונגען די ווערטער פון די הילטשער פּויערים: „יאָשקע, איצט ווען נישט דאַרפן מער קומען, מיר האָבן שוין אַן אייגן געווען — אַ קריסטלעכס, דאָרט ווען מען אונדז נישט באַשווינדלען"... אַ טיפער זיפץ האָט זיך אַרויסגעריסן פון זיין ברוסט. — רבונו של עולם — האָט זיין הייזעריקע שטים אַרויסגעקרעכצט, אויפהייבנדיק ביידע אויגן צום פאַרוואָלקנטן הימל — פאַר וואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפט מיט אַזאַ ביטערער פרנסה?... וועמען האָב איך באַשווינדלט?... ביי וועמען האָב איך געגנומען אַן איבעריקן גראָשן?... דו, טאַטעניו, ווייסט דאָך דעם אמת... וואָס בין איך דען, מ׳שטייגס געזאָגט? — אַן אַרעמער טרעגער פאַר די פּויערים פון סחורה פון די גרויסע געשעפטן. בלוטיק טו איך מיין שטיקל ברויט פאַרדינען. תמיד פאַריאָגט און פאַרפלאָגט, קיין מאָל קיין מנוחה. טאָג און נאַכט אונטערווועגס. דעמאָלט ווען עס דונערט און בליצט, שטורעמט און רעגנט, דעמאָלט ווען עס ברענט די תמוזדיקע זון אָדער ווען עס בלאָזט

אַ פּראָסטיקער ווינט אין די אויגן, אויך דעמאָלט ווען עס שיט אַ נאַסער שניי — בין איך אייגער אַליין אונטערוועגס, מיט מיין שווערן זאַק אויף די אַלטע פּלייצעס... וועמען־זשע טו איך באַשווינדלען?... האָרבע טרערן האָבן זיך אַראָפּגעקייקלט איבער זיין פּנים, זיך פּאַרהאַלטן אויף דער ברייטער, שוין גרוילעכער בארד און זיך באַלד פּאַרוואַנדלט אין גרידקעלעך אייז...

עס איז שוין געוואָרן טונקל. פון דערווייטנס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן שיינען פון ליכט דורך די קליינע פענצטערלעך פון די פויערישע הייזלעך, וועלכע זענען געשטאַנען ביים הילצערנעם בריקל, וואָס האָט אַריינגעפירט אין דאָרף... דאָ האָט יוסף־הערש פּאַרקויפט זיין ערשטע סחורה...

— יאָשקע, האָסט געבערענגט צוקערלעך פאַר מיין האָווירילקען? — האָט געפרעגט די אַלטע מאַטשאַלעכע, גלעטנדיק די, ווי פלאַקס ליכטיקע הערלעך פון איר אייניקלס קעפּעלע.

— אה, יאָ, יאָ, — האָט יוסף־הערש ליבלעך געענטפערט און אָנגעהויבן אַרויספּאַקן די צוקערלעך, וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעקלעפּט אין איין מאַסע צום פּאַפּיר.

— גיב מיר נאָך עטלעכע נאָדלען און אַ פּלעשעלע נאַפּט. און דאָ האָסטו דריי אייער דערפאַר און אַ טאַרבעלע גערשטענע גרויפן.

יוסף־הערש האָט אָפּגעמאַכט דעם האַנדל און זיך געלאָזט ווייטער צו די אַנדערע פּויערים...

— מען מוז זיך אַ ביסל צואיילן — האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין — איך האָב נאָך אַ ווייטן וועג אויף אַהיים, און דאָרטן וואָרטן דאָס ווייב מיט די קינדער אויף דער וועטשערע, אויף וועלכער איך דאָרף נאָך היינט פאַרדינען...

יוסף־הערש האָט זיך דערנענטערט צו באַהניוקס געבייטעס, וועלכע זענען געווען אַרומגערינגלט מיט אַ ברוין־געמאָלענעם, הילצערנעם פּאַרקן... אפשר וועט זיך דאָ עפּעס פאַרדינען? — האָט ער זיך געטראַכט. וואָסיל באַהניוק איז אַ רייכער פויער און ביי אים אין שטוב פעלט תמיד עפּעס אויס, און זיין ווייב האָט דאָך מיר אויך געזאָגט, איך זאָל איר ברענגען הייוון.

יוסף־הערש האָט אַריבערגעשטעקט זיין לינקע האַנט איבער דעם טירל פון דעם פּאַרקן, אויפגעהויבן דעם קייטל און זיך געלאָזט גיין צו דעם הויז, פון וועלכן עס האָט געוואָרפן אַזאַ ליכטיקע שיין פון אַלע פענצטער.

זיי עסן איצט באַשטימט וועטשערע. דערפאַר וואָלט אפשר בעסער געווען אַ ביסל צו צוואָרטן און נישט שטערן... באַהניוק איז אַ בייזער, און דערצו האָט ער נישט שטאַרק ליב קיין ייד... יוסף־הערש האָט אָנגעהויבן פאַרקלענערן די טריט.

נאָר פלוצעם האָט אַ שוועכער קלאַפּ פון צווייַ הינטישע לאַפּעס אים אַנידערגע־שליידערט אויף דער ערד. פון שרעק האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ געשריי, וואָס האָט דעם הונט נאָך מער גערייצט און צעוישעט. וועז יוסף־הערש האָט זיך געפרוווט ווערן

און אויפשטיין פון דער ערד, האָט ער אים אַנגעכאַפּט ביי דער לידקע פון זיין רעכטן פוס און טיף אַריינגעביסן זיך מיט זיינע פאַדערשטע שפּיציקע ציין.

יוסף־הערש איז געבליבן ליגן ווי אַ צונויפגעפּרעסטער צו דער קאַלטער ערד אונטער דער שוועריר חיה. אויף זיין געשריי איז אַרויסגעקומען דער באַלעבאָס אַליין.

— ווער איז דאָס? — האָט זיך באַהניוק בייז אַנגערופן — צו מיר! קודלאַטי!

אויף דעם באַפעל פון זיין האַר האָט דער הונט אָפּגעלאָזט זיין קרבן, מיט עטלעכע שפּרונגען שוין געווען לעבן אים און אַנגעהויבן לעקן זיין שטיוול, מאַכנדיק דערביי פריילעך מיט זיין דיקן ווייַדל.

יוסף־הערש האָט קוים אַרויסגעשטאַמלט די ווערטער: — אייער ווייב האָט מיר געהייסן קומען מיט היַיון...

— מיר דאַרפן נישט מער אייערע יידישע היַיון, מיר האָבן שוין אַן אייגן געווען אין הילטש, און מער זאָלסטו זיך מיר דאָ נישט באַווייזן...

— אָבער אייער ווייב אַליין האָט דאָך מיר געהייסן קומען — האָט זיך יוסף־הערש געבעטן.

— איך האָב דיר שוין אײַן מאָל געזאָגט, גיי פון דאָנען, פאַרשיוועך ייד! — ווייזנדיק מיט דער האַנט דאָס טירל — און דו „קודלאַטי", האָט ער זיך אַנגעבויגן צום הונט, גיי אין דיין בויד, גלעטנדיק אים איבער זיין גרויסן קאָפּ.

יוסף־הערש האָט אויפגעהויבן זיין זאַק פון דער ערד, פון וועלכן עס האָבן געקאָפּעט די צעקלאַפּטע אייער, וואָס ער האָט געלאָזט ביי דער מאַטשאַלאַכען און אים פאַרוואָרפן אויף זיינע פלייצעס. הינקנדיק האָט ער זיך געלאָזט צוריק אין דער ריכטונג פון דעם טירל ביים פאַרקן. טראָפנס בלוט פון דעם צעביסענעם פוס האָבן געצייכנט די טריט איבערן הויף פון דעם רייכן פויער, וואָס האָט אַרויסגעטריבן אין דער קאַלטער ווינטער־נאַכט דעם אָרעמען און הונגעריקן יידישן דאַרפס־גייער.

אַנגעשפּאַרט אויף זיין סענקעוואָטן שטעקן, דעם זאַק אויף די פלייצעס, אַ דערשלאָגענער האָט יוסף־הערש דער דאַרפס־גייער זיך געלאָזט אין דער קאַלטער, פראָסטיקער און פאַרוואָגלטער ווינטער־נאַכט אויף דעם וועג צוריק אַהיים.

סטוינוב

אריה ורבנר
(חיפה)

כולנו נושאים בלבנו בחדר חבוי
את עיר ילדותנו...
תמיד ותמיד כי היא התחנה
ממנה יצא מסענו ראשון,
ושמה יתנוסס בתחנה אחרונה
ביום נסיים את המסע האחרון.
(משירי שמשון מלצר)

על סטוינוב עיירתי הזעירה

יש ואנו מתעוררים בלילות מנדודי שנה נתהפך מצד אל צד. עינינו כבדות ומחשבותינו מובילות אותנו בתחנות השונות של חיינו לעבר העבר הרחוק. לנגד עינינו עוברים המאורעות שרשמיהם השאיר בנו את חותמם ואנו שוב חיים אותם.

כמתוך ערפל צפות ועולות לפנינו דמויות בהירות ומטושטשות, הן נעלמות וחוזרות המופיעות שוב.

ברגעים אלה ניצבת לפני עיירתי בה לראשונה ראיתי אור שמש. אני שומע גם את הקולות, אלה שמלאו את חלל העיירה, את רחובותיה ובתיה. ועולה בי הרהור, היתכן שהקולות האלה אינם עוד, ועם העלמה של העיירה נאלמו גם הקולות ונעלמו?

במצב זה של הוזה בעינים עצומות אני מעביר את כל ישותי אל הנקודה הזעירה, אל עיירת מולדתי ואני רואה את עצמי נמצא שם, חי, ומסתובב כאילו הכל קיים עוד שם. אני מנסה לשחזר את אשר עיני רואות מלהעלות מתהום הנשיה הדמויות היקרות לנו כל כך ואינן עוד...

*

דרך סלולה אבנים אפורות ושחוקות זרועת בורות מגשמי הסתיו מביאה אותך העיירה מצד דרום. משני עבריה תעלות ניקוז חפורות למי הגשמים, שפה ושם פרושים עליהם גזעי עצים המובילות לחצרות הגויים. בתי איכרים ומסביבם גדרות וגנים, ריחות חריפים של זבל ונביחות כלבים מקדמים את פניך ושדרה מעצי צפצפה מלוה אותך עד לעקול הדרך. עוד עליך לעבור את הכניסיה הבנויה אבנים אדומות עם

המדשאה המטופלת ושדרת השיחים הריחניים ובהמשכה גן פירות שלה המגיע עד לבתי היהודים ממש. ולפניך העיירה.

דרך רעועה זו נמשכת בלב העיירה חוצה אותה ופניה לעבר העיירה הסמוכה צפונה, שמצדה השמאלי נמשכת התעלה החפורה ואלו משמאלה פרושים ומחוברים לאורך לוחות עץ אלון המשמשים מדרכות בימות הגשמים. הנה טורי בתים בני קומה אחת בנויים עץ ומצופים טיח. הבתים משמאלך מוגבהים קמעה שכן עומדים הם על גבעה קלה ונראים כמשקיפים על פני „השוק". בתים אלה לא נועדו למגורים בלבד שכן בחזיתם בתי עסק לממכר מכולת, קמח ומלח, דגים מלוחים בחביות וחביות נפט ומשחות נעלים, חנות בדים, וחנות עורות וסדקית.

ושלט מתנשא על כל בית מתחת לכרכוב המעיד על העסק ובעליו כדרישת הרשות. הכניסה לבתים אלה היא עליה במספר מדרגות וקודם לאכסרה הנמצאת כמעט ברב בתיר העיירה, לנקות את הרגלים מהבוץ, לעמוד בה בפני גשם פתאומי ורק לשבת עליה בשבתות או בערבי הקיץ לשיחת שכנים. כאן גרים אמידי העיר ונכבדיה וביניהם משפחת הרב והשו"ב וצאצאיהם. כאן גם בתי העסק „המשגשגים" וסוחרי תבואה ועצים וסתם משפחות מיוחסות שקנאת כל העיירה עליהם. שורה זו של בתים נמשכת בצורת קשת קלה בואך לכוון תחנת הרכבת. זהו חלק מהעיירה והרחוב הראשי, הנקרא ה־3 במאי.

הנך חוזר בדרך שבאת ולימינך בתי מגורים ובתי מסחר לכלי בית וברזל, ובית מסחר לסיגריות וטבק שהרשיון לסחור ניתן לאלמנה מטופלת בבנות ובן יחיד. בהמשכו של הרחוב פונדק המדחה שסימני העושר של נעוריו עוד ניכרים בו וכעת ירד מנכסיו ובקרבתו בית שנעזב ע"י יושביו המפיל אימה על ילדי הסביבה. הלאה המאפיה שכלכלה אך חלק קטן מתושבי העיירה בלחם ולחמניות שכן רוב התושבים לא השיגה ידם לקנות לחם, ואפו לעצמם לחם וחלות בימי ששי למשך כל השבוע.

כאן מסתעפות דרכים לרחובות צדדיים שהגישה אליהם בחדשי הסתיו כרוכה בסכנת טביעה בבוץ. הלאה, בית אבן שחידש נעוריו ונפתח בו בית מסחר להלבשה וזה חדוש גדול בעיירה הקטנה. הנה נפרש לפניך „השוק". שטח גדול המוקף בצורה מרובעת בתים סמוכים. כאן מרכז המסחרי של העיירה ומקום העמידה של העגלות המביאות סחורותיהם למכירה. כן משמש מקום זה לעריכת „ירידים" ולמיקום קרקסים עם קרוזלות המופיעים לעתים בעיירה ומהוים אטרקציה המושכת את כל העיירה לרבות את הגויים מהסביבה.

בחזיתו של השוק ממש ע"י המדרכה עומדים דוכני עץ בצורת קופסאות מרובעות וגגות משופעים, המשמשים לממכר דברי מתיקה ומי סודה, כאן מוכרים צעירים משולהבים „שקלים" לקונגרסים הציוניים ומתוכחים על דרכם של ויצמן וז'בוטינסקי ועל תנועת הפועלים בארץ. במקום זה „מגרשים" את הכובש הבריטי מארץ הבחירה ומיסדים את מדינת היהודים.

*

ניצב לדוכנים בטור ישר לכוון בית הכנסת נמשכת שורה של בתים הנבדלים אך במעט מהאחרים. כאן פונדק הארחה רחב ידים, בית מבורך באושר שהשמחה שרויה במעונו. והלאה בתים שמכבר הימים אכלסו משפחות גדולות שנפוצו בעולם הרחב. פה ושם מציץ העוני מכל פינה ועזובה גדולה, קירות סדוקים ופורצים לרוח וחצרות ריקים. שם נשמעת געית פרה, פעות עז רעבה וקרקורי תרגנולת בודדה.

בסמוך לבית המדרש תפנה שוב ימינה שכן לא סגרנו עוד את „השוק" המרובע ומולך שוב שורת בתים ישנים ובלויים, מהם שתוקנו וצובעו מחדש. כאן הוסיפו אכסדרה חדשה עם זכוכיות צבעוניות, שם הרכיבו דלת חדשה ונפרץ חלון. מהבית הסמוך הורידו מהגג את רעפי העץ הרקובים והוחלפו בפחים הנוצצים באור השמש. ומעבר לבתים בית כנסת גדול, בית המרחץ ושכונות מגורים נוספות. בהמשך האטליזים הציבוריים למכירת בשר כשר. סביבם משוטטים כלבים רעבים ללא בעלים, כלבים אלה אינם מסוכנים ואין מורא בפניהם אפילו לילדי ה„חדר". להפך הם נכנעים לכל בעיטה ומגיבים ביללה קולנית לכל אבן הפוגעת בם ובורחים

משכבר הימים נמצאת כאן מצבת זכרון בנויה אבן ומסביבה מדרגות ששמשה לישיבה לזקני העיירה ולבטלניה, כן שימש מקום זה לילדים למשחק „אבנים" ומחבואים. בראש מצבת הזכרון התנוסס פעם לתפארת ראשו של הקיסר האוסטרי ועם תבוסתו הורד ראשו, התגלגל שנים רבות בחצרות היהודים ושימש משחק „מלכים" לילדי הסביבה, עד שמן השמים רחמו עליו וראשו נעלם.

ל„שוק" מביאים מדי יום ביומו בימי הקיץ איכרי הסביבה מתנובת שדותיהם ומפרי העץ — דובדבנים, תפוחים, אגסים ושזיפים, כאן מתאספים הילדים ומשוחחים עם הגוי והאחרים מתגנבים ומוציאים בלי היתר מהשק מלוא החופן של הפרי המתוק ונעלמים לקול קולותיו של הגוי התמים.

בחדשי החורף הקרים מביאים לכאן איכרי הסביבה עגלות עצים למכירה לחמם את דירותיהם הדלות של היהודים.

*

אתה עובר בקפיצה בין שני בתים שהמרוח ביניהם מהוה מעבר הולכי רגל בלבד, שכן עגלה בקושי תעבור. זוהי השכונה השניה בגודלה. גרים כאן סוחרי תבואה, בעלי מלאכה מלמד דרדקי וסתם יהודים שפרנסתם — נסיעה בכפרים וקניה מכל הבא ליד.

באחד הבתים עוסק רבי יצחק החלבן ואשתו בעשיית חמאה וגבינה לתושבי העיירה. חמאה זו שונה מכל חמאה אחרת בטעמה המיוחד. החמאה נשקלת ונארזת בניר חלקלק ישקוף. ערירים הם בני הזוג ואוהבי ילדים הם, ילד הבא לקנות יקבל מנתו בצרוף לטיפה או צביטת חיבה בלחיים. חובב חזנות הוא ר' יצחק ונושא את עיניו לציון. בדירתו תלויה תמונה גדולה של ירושלים עיר הקודש, והרים סביב לה וצוין גם „משכן הבית" באותיות עבריות.

שתי בארות מים בשכונה. אחת בצפונה והיא הותיקה והמיוחסת. עמוקה מאד

ומימיה צוננים. המים מועלים ע"י קלונס התלוי על עמוד ישן המעלה חריקה בעת השאיבה.

באר שניה נחפרה לא מכבר, היא איננה עמוקה ונמצאת על אם הדרך בשכונה. שואבים כאן מית ללא קשי ואפילו במשיכת חבל בלבד. זכות מיוחדת עומדת לבאר זו, אליה באים בראש השנה ל„תשליך" ,רב העדה ונכבדיה בראש תהלוכה רבת משתתפים לרבות נשים וטף. על ידי הבאר ישען הרב הישיש וקולו מתנגן ומשתפך בכל השכונה. „מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו, לא החזיק לעד אפו, כי חפץ חסד הוא".

לאחר התפילה משתפר מצב הרוח והקהל פוצה בשירה לכל אורך הדרך, חזרה לבית הכנסת, שירה זו יש בה כבר מבשורת חג הסוכות המשמש ובא.

*

שם בפינה לפניך בית מלאכה לעבודות עץ. יהודי או גוי, העומד להשיא בנו או בתו, יבוא לכאן להזמין את רהיטיו או שאר עבודות עץ. יש עמל כפיים הוא הנגר ומשכים לעבודה לאור העששית המפויחת. עובדים כאן פועלים ושוליות יהודים וגויים והוא כבר הספיק להקים דור של נגרים המתחרים בו עתה ופרנסתו קופחה. בניו לעיר הגדולה פניהם מועדות ואת המקצוע לא ילמדו.

ותמשיך לשכונה המערבית, שם יהודים בנאים, המקימים את שלדי הבתים ליהודי העיירה ולגויים. אין בעיירה או בסביבה איש היודע כמוהם את המלאכה. איש כי יבנה בית, יקנה בולי עץ כורתים מהיער, יערים אותם אל המגרש. יתר העבודה יעשו הם, בעלי המקצוע מדורי דורות. משפחת השומרים הם ידועים בכל הסביבה. הם ימיינו את העצים ליעודם מה למסד ומה לקירות ועמודים ולקורות ולגג. בנין יקום תוך מספר שבועות ללא תכנית אדריכל. הם המתכננים בהתאם לחומר המצוי והם המבצעים. אולם יחיד סגולה ידם משגת לבנות בית בבת אחת. יהודי כי יחליט לבנות בית לא בשנה אחת יבנהו ולא בשנתיים. במשך שנים יקנה גזעי עצים כרותים בהזדמנויות ויהיו פה מונחים ומופקרים לשמש, לגשמי הסתיו ולשלגים. בקיץ ישמשו משחק לילדי ה„חדר" ומשיתחילו לבנות את המסד שוב ישאירו אותו זמן מה „לנשימת אויר" וכעבור זמן ימשיכו שוב. מסיבה זו מחוסרי עבודה הם הבנאים ומבלים את טובי שנותיהם בכפרי הסביבה להקים בתים לגויים ול„פריצים". מזונם במשך השבוע לחם יבש וצמחים, כי אנשים כשרים ויראי שמים הם ונזהרים ממאכלים אסורים. בערבי שבתות כשיבואו לבית הכנסת להתפלל ישבו עיפים על סידוריהם הכתוחים וינמנמו.

*

מצויות בעיירה עוד שכונות הגובלות עם בתי הגויים ושדותיהם בחלק הקדמי, מזרחה תמצא את מגורי בעלי העגלות. אלה הנוסעים בכל יום ראשון בשבוע לעיר הגדולה להביא לסוחרי העיירה את מרכולתם, חוזרים הם בימי חמשי או בימי ששי

וחזור חלילה. יקרה גם ויאחרו ביום ששי בגלל שיבושי דרכים, יתבישו לבוא לבית הכנסת ובמוצאי שבת ילכו אל הרב להצטדק ולהתנצל בכניו בכובד ראש והרגשת אשמה כבדה ישיחו בפניו ויבטיחו שלא יישנה הדבר. תמימי דרך וישרי לב הם האנשים. עבודתם עבודה מפרכת ופרנסתם דחוקה, ילדיהם ערומים ויחפים ובתיהם קרים בחורף. הם המעבירים, חינם אין כסף, את חבילות המזון לבני העיר המשתלמים בעיר הגדולה ומביאים מהם בשובם דרישת שלום חיה למשפחותיהם — גם יביאו צרור לבנים לכביסה, נעלים עקומות וקרועות לתיקון שנשתחקו במדרכות הכרך, ומכתב געגועים לאמא...

*

באחת השכונות הצדדיות ישנו בית ישן. לשם נמשכים צעירים שואפי דעת שם מעין התורה. לומדים שם עברית בהברה אשכנזית וגם לימודים חיצוניים. מטמתיקה וגיאוגרפיה. לא כל צעיר זוכה להתקבל לחוג זה, כי מכובד הוא האיש ואין תורתו קרדום לחפור בו. לומדים כמעט כולם יחד. אין זה בית ספר עם תכנית לימודים מוגדרת ועם שעות קבועות. גמרת את לימודיך בבית הספר, עשית השעורים, למדת את פרקך אצל ה„מלמד" הנך הולך לשם. הנושאים חורגים לפעמים מלמודים רגילים. כגון, ספור מענין על פגישותיו עם ביאליק, חלופי מכתביו עם שניאור וצ'רניחובסקי, ועל חברו וידידו אז"ר. מביע הוא גם דברי בקורת חריפים על סופרי הדור. קורה גם שגרדם באמצע הלימודים מתוך חולשה והתלמידים יושבים שותקים ומחכים באורך רוח.

בעלית ביתו ישנו חדר קטן בו הוא מתבודד וכותב עד שתלמידיו מתאספים. שם כל הקירות מוקפים ארונות ספרים ואין התלמידים רשאים להכנס לשם ללא רשות. רק בחדשי החורף מוסק חדר זה והלמודים מתקיימים שם. בחום מחניק ונעים יושבים התלמידים ומזינים את עיניהם ביער הספרים שמסביב. והספרים בשפה הגרמנית והרוסית ספרים בלשון הקודש בהוצאת „חברת מפיקי שפת עבר אודיסה". פה נפגשים התלמידים לראשונה עם שירי אהבה של המשורר הצעיר מי"כל שמת בדמי ימיו ועם הירחון „השחר" של סמולנסקין.

נמצאים גם שני ספרים שהנגיעה בהם אבודה, כתובים הם בכתב ידו — כתב פנינים עם רישומים ושרטוטים גיאומטריים. (במקום צלב יכתוב קמץ). ספרים אלה מפרי עטו שלא השיגה ידו להוציאם לאור מחסרון כיס.

וישיש הוא האיש ומגיע לגבורות. זקנו לבן ומטופח לבושו קפדני ומרכיב משקפים במסגרת מוזהבת. דבריו בנחת נשמעים ובהדגשה, וכל מילה כניגה נחרתת בזכרון ונשמרת. מתוך יראת כבוד אין התלמידים יודעים איך לפנות אליו אם בתואר „רבי" או „מורי". כשחלה באחד מימי הקיץ האחרונים והובל לעיר הגדולה לניתוח שממנו לא חזר, היתה זו מהלומה כבדה לתלמידיו. נשאר הבית ריק ועזוב, ולא ידוע מה עלה בגורלם של הספרים.

אולם עם פטירתו לא נסתלקה תורתו ונפרצה לתחומים שמחוץ לעיירה.

קבוצת צעירים בסטוינוב ע"י ביתו של ש. ל. דיסטנפלד — בשנת 1937
יושבים מימין לשמאל: משה וולדמן, שמעון כץ, ישראל גבלר, יצחק שניידר, מאיר דיסטנפלד,
ברוך חר"ג, יצחק לויטון, איצ'י וולף שטימפלד, איסר ברם, א. ד. ורבנר
עומד מאחוריהם: ליפה קריגסהבר

ברבות הימים הקדיש תלמידו את ביכורי שיריו שהוציא לאור לזכר „מורו הדגול ר' צבי אלימלך פאלק ז"ל".

*

באחד הימים קמה בעייריה קבוצת שחקנים חובבים במטרה להציג מחזות משל גולדפדן, גורדין ואחרים. כיצד נולד רעיון זה ומאין הוא נבע, לא אדע. צעירים וצעירות רובם מספסלי הלימודים התאספו בערבים בבית קטן במרכז העיר לחזרות. היום המקווה של ההצגה מגיע סוף סוף וההצלחה מרובה ומנבאים לכל חברי הלהקה עתיד...

אתה פוגש בין השחקנים את צפורה בעלת הגומות מלחיים, שפיה מלא שחוק ומהתלות, ופנינה הרצינית בעלת המוח החריף, והנצ'י הגבוהה המתרגשת ומסמיקה ללא כל סיבה ואף בשיחה רגילה. וחייצ'י החיוורת וחמודה שקולה החלוש נשמע בקושי בעת ההצגות. והצעירים בעל הבלוריית האדומה כאש וקולו החזק, ודב, ואיצ'י ועזריאל וברוך ואחרים, ומסביבם מסתובב מאיר, הוא אינו מוכן לקבל כל תפקיד, אולם ידו בכל. הוא הנפש החיה בלהקה ממן את ההוצאות בחשאי לא ידיעת הוריו. ולא אדע מתי התפרקה החבורה...

*

ביום אחד הגיעה לעיירה ילדה צעירה, צנומה נמוכת קומה ומלאת חיים, שתי צמותיה מעוגלות וקשורות לה בצדדים. מדברת במהירות ומבטאת ר' לשונית חריפה

תלמידים ומורים של בית הספר העממי בסטוינוב בשנת 1935

וצוחקת תמיד. זו היתה המורה לעברית, פנינה, בוגרת הסמינריון למורים. עם הופעתה קמה „מהפכה" בעיירה ונתחלקו הדעות אם להקים בית ספר או לא. אולם לא ארכו הימים והוקם „ועד" מבין הצעירים שהחלו לארגן את הקמתו. שכרו בית, הזמינו ספסלים והתלמידים הופיעו. עבודתה הראשונה היתה לעבר את שמות התלמידים, פיגל הפכה לצפורה, ריזל לשושנה ו־זורדה, מה רבתה השמחה בין התלמידים בשם העברי החדש המצלצל.

והמורה חמודה והצלחתה מרובה, גם בין חברי הועד. כל אחד משתדל לרכוש את לבה והיא המורה אינה יכולה לעמוד בסרוב בפני לטיפה או נשיקה באין רואים.

עוברים הימים והשפה העברית נשמעת ברחובותיה של העיירה. שירי הארץ מושרים במקהלה ונערכות הצגות ילדים בעברית, ואם פגשת ילד או ילדה בדרך אך טבעי היה שתפנה אליהם בשפה העברית...

*

בדחילו ורחימו נגשתי לרשום את הרשימות על עיירתי האהובה. רק בעצם כתיבת הדברים נוכחתי מה גודל המשימה ומה דלים כוחותי לדלות מנבכי העבר את ההוי מימים ההם, את המאורעות ואת הדמויות היקרות. ראיתי את זה מעין משימה של הקרמת עור וגידים על העצמות היבשות מעמק הבכא... הסופרים ומשוררי העיירה שבכוחם היה להנציח אותה בעט סופרים נאמנה נספו יחד אתה ולא נשאר להם שריד.

אמרתי לי אולי בבוא היום ימצא בין צאצאי השרידים מבני עיירתנו שבארץ שייחן בכח בטוי ולפחות מכלי שני יוכל להציב יד לעיירתנו האהובה.

משה יחיאל הלוי סגל

זכרונות מעיירתי

מוקדש לזכר ההורים: יצחק צבי ופריידע
והאחים: אלחנן אליהו וזינדל יהודי

העיירה סטוינוב היתה שייכת לפני מלחמת העולם הראשונה לאוסטריה ואחרי־כן עם קום ממלכת פולין סופתה למדינה זו. היא היתה שוכנת על יד הגבול בחבל פולין שהיה נקרא „וולין", לא רחוק מסוקל. עיר המחוז של סטוינוב היתה רדזיכוב ועיר הגליל היתה העיר טרנופול.

מספר התושבים בעיירה היה בערך 5.000 נפש, מזה כ־800 יהודים, שכמעט רובם חיו והתפרנסו ממסחר ומתיווך. היו גם בין היהודים בעיירה בעלי מלאכה ורוכלים.

היו אצלנו שלושה בתי תפילה: בית כנסת אחד ושני בתי מדרש. בית הכנסת היה בנוי מקורות עץ גדולות מהמסד עד הטפחות בלי טיח. שמה היו מתפללים רק בשבתות ובחגים. היתה שמה במה גדולה, בנויה גם כן מעץ. מסביב לבמה היו ספסלים ובין העמוד איפה שהשליח ציבור היה עובר לפני התיבה מצד דרום ומצד צפון עמדו שני ארגזים ממולאים חול ושמה היו מעמידים נרות בכדי להאיר את בית הכנסת. נוסף לארבע הנברשות הגדולות של נחושת שהיו תלויות בארבע פינות בית הכנסת על שרשרות של ברזל ובכל נברשת היו ששה קנים ובהם היה השמש ר' הערש ברוטמאן, שקראו לו הערש פאית, מכניס בכל קנה נר ומדליק אותם, כי חשמל לא היה אז בסטוינוב.

הגבאי של בית הכנסת היה לייבצ'י קאנדל. היה זה טפוס מיוחד, שנולד להיות עסקן ציבורי מבטן ומלידה, ראשית כל היה ראש החברה קדישא וגם היה חבר של ועד הקהילה. היה איש ישר ונקי כפיים.

חויה מיוחדת היתה להתפלל בבית הכנסת בימים הנוראים, כאשר שליחי הציבור העוברים לפני התיבה היו הרב ר' יצחק שטימפלר והשו"ב ר' שלום שטריקר. כל הצבור, מקטן ועד גדול אנשים ונשים התפללו בחמימות ובהתלהבות. וגם הכפריים היהודים, שגרו בכפרים איפה שלא היה מנין, היו באים לעיירה לימים נוראים להתפלל.

בבית המדרש הגדול התפלל כל הציבור בימות החול בין בקיץ ובין בימות החורף. מניינים היו שמה מעלות השחר עד חצות היום. במנין הראשון היו מתפללים כל אלו, שהיו צריכים לנסוע לירידים. בבית המדרש הגדול היו מתפללים כל הפני של העיר, חסידים ואנשי מעשה.

קבוצת חברי „תורה ועבודה" בסטוינוב בשנת 1930 במרכז האורח מארץ־ישראל ישעיהו ברנשטין

היה עוד בית מדרש קטן, אם כי שניהם היו מתחת לגג אחד. שמה התפללו כל האנשים המתקדמים והציונים, כמו למשל, ר' משה חרפ, שהיה יהודי בר אוריון יודע ספר וגם קרא ספרים חיצוניים. הוא היה איש „מזרחי" ולא היה יכול להתפלל יחד עם יענקל לרנר, ראש הקהל, שהיה חסיד בלזאי פנטי שרוף. בבית המדרש הקטן היה מתפלל יענקעלע פור שהיה מתחרה עם יענקעל לרנר בבחירות למועצת הקהילה ובשנים האחרונות הוא באמת ניצח אותו ועלה על כס ראשות הקהל. וגם בנו, יהושע פור למד עוד לפני מלחמת העולם הראשונה כמה כתות בגמנזיה והוא כבר היה נחשב כ„אינ־טליגנט", היה ציוני כללי וחבר במועצת העיריה. אותו הדבר עם יעקב רמלר או גרשון צוקרקנדל, חתנו של משה ברש, שהיו כמו שאומרים „צו גאָט און צו לייט".

בבית המדרש הקטן היו מתפללים בשבתות ובחגים, ובקיץ היו מתפללים גם בימות החול, כי בחורף היו צריכים להסיק את התנור, לכן היו מסיקים רק בבית המדרש הגדול. בחורף, בימים הקצרים והלילות הארוכים שבשעה שלוש אחה"צ כבר החשיך היום, אז היו מתאספים כל הצבור לתפלת מנחה, ובין מנחה למעריב היו לומדים משניות. הרב ר' יצחק שטמפלר היה מלמד פרק משניות והשתתפו בשעור הזה כשני מניינים. בין המשתתפים היו גם ר' יעקב מתתיהו כץ וגם ר' יעקב שטריקר, אביהם של שני האחים שלום ויוסף שטריקר. שלום שטריקר היה בארץ־ישראל ומפני מחלת השחפת שלו היה נאלץ לעזוב את הארץ ולחזור לגולה. שני היהודים הללו שהיו למדנים

מופלגים, כשהם היו מתנגחים זה את זה בהלכה או בפרוש, היו מגיעים לפעמים לצעקות כאלו כל אחד רצה לשכנע את השני שהצדק אתו.

אחרי תפילת מעריב הבעלי בתים היודעים ללמוד התישבו כל אחד ואחד בגמרא שלו ולמדו עד שעה מאוחרת בלילה. גם הבחורים למדו ביחידות או כמה בחורים בצוותא, אלו שאינם יודעים ללמוד, התישבו על יד התנור החם וספרו כל מיני ספורי מעשיות, או מאורעות וספורים שעברו עליהם בזמן מלחמת העולם הראשונה.

יהודים שחזרו מהירידים היו באים לבית המדרש כדי להתחמם ולהפיג את הצינה שחדרה לעצמות במשך כל היום בחוץ ולספר אנקדוטים איך שעבר עליהם היריד.

היו שמה יהודים מאד מעניינים כמו יצחק אלפנר החלבן או המלמד שלי ר' חיים שלמה ציגמן, שכל היום היו מסתובבים, הוא ואשתו בכפר בבתי האיכרים והיו מוכרים להם כל מיני סחורות בחליפין; היו נותנים לאיכרים בדים ותמורת זה היו מקבלים תבואות, ביצים או תרנגולות. ר' חיים שלמה היה חוזר בבתי האיכרים רק לפני הצהריים, בזמן שאנחנו, התלמידים היינו לומדים בבית הספר הממלכתי. אחרי הצהריים היינו לומדים אצלו. וגם בערב אחרי שגמר ללמד עם התלמידים, אז הוא היה לומד בפני עצמו. אחרי הלימודים או באמצע הלימודים בין פרק לפרק, בכדי לרענן ולנוח קצת, היו מתישבים ואם זה היה איזו „הילולא" של צדיק, היו מביאים קצת יי"ש כדי

„ברית טרומפלדור" בסטוינוב בשנת 1932

לשתות לחיים ואחרי לגימה קלה היו מספרים ספורי מעשיות על הצדיקים. ממש תענוג מעין עולם הבא היה לשמוע איך ר׳ שלמה מספר בנחת ובהרחבה, איך הוא מנתח ומנסח את הספורים הללו ואיך שהוא היה מלטף את זקן הלבן והארון וכל המסובים עושים את אוזנם כאפרכסת, בכדי חס וחלילה לא לאבד אף מלה מפי המספר פה מפיק מרגליות, בעל כישרון מיוחד לזה.

היה שמה עוד יהודי מענין: ר׳ מרדכלי פרנס שמו, הוא היה יהודי מוכתר בהיתר־הוראה יהודי שידע הרבה ללמוד, היה בעל קורא מצוין שזכר בעל פה את כל התורה כולה עם הטעמים. ממה התפרנס ר׳ מרדכלי? היתה לו חנות קטנה, אבל עיקר פרנסתו היתה, שהוא היה מביא שמרים מלמברג והיה מוכר אותם בסיטונות לחנונים. הוא היה גם מלמד והיה מלמד את הבחורים שידעו כבר גפ״ת (גמרא עם תוספות). בימם הנוראים היה עובר לפני התיבה בבית המדרש הקטן.

אשתדל להעלות על הכתב עוד כמה דמויות מעירנו: היה שם יהודי בשם יוסל ולצ׳קר. יוסל זה היה מומחה ובעל מקצוע לעצים ויערות, הוא היה שכיר אצל סוחר יערות על פי רוב בסביבות הקרפטים. שם היו הרבה יערות, הסוחרים היו קונים את עצי היער מה„פריצם״, בעלי היערות והם היו עוקרים את העצים וממיינים אותם ושולחים אותם למנסרות לנסר לקורות ולוחות ועל עבודות אלו היה יוסל ממונה ומשגיח, וכמעט כל השנה לא היה בבית רק לפני החגים היה בא הביתה. היה יהודי עליז מאד והיה אוהב לספר מעשיות שמתוך כל כך הרבה ספורים היה לפעמים מגזים קצת, ככה שכבר היה ידוע בעיר, שלפני החגים, מתי שיוסל ולצ׳קר חוזר הביתה, הוא חוזר עם מטען של כמה מזוודות של ספורי מעשיות.

*

אני נזכר בחויה מיוחדת במינה שעשתה עלי רושם כביר, כאשר ביום ראשון של ראש השנה אחרי תפלת מנחה, היה כמעט כל הציבור הולך לתשליך חוץ מחסידי שושלת ריז׳ין, שהם היו הולכים לתשליך ביום שחל להיות שלוש עשרה מידות בסליחות לפני יום כיפורים. הנהר היה רחוק מהעיר חוץ לתחום ולכן לא הלכו לנהר אלא על יד באר. בתי התפלה היו במזרחה של העיר בככר הגדולה, והבאר בככר הקטנה על יד ביתו של איצק ורבנר, הנגר. ואני מעביר בדמיוני את התמונה הזאת, כמה מאות מתפללים מנער ועד זקן עוברים ברחובות העיר בשירה ובזמרה, כשבראש הצועדים הרב והשו״ב, על ידם אורי שטריקר, שהיה לו קול בריטון חזק מאד והיה מראשי המזמרים. גם הוא היה טפוס מיוחד במינו. הוא היה בעל מום הרגלים והידים שלו היו עקומות, בכל זאת היה מסוגל להיות מזכיר בועד הקהילה והיה מענין לראות איך שהוא כותב עם הידים העקומות הללו.

עזר להם בשירה יעקב שפיזל, שהיה לו קול נעים, הוא היה עני גדול בגלל שהיה מתעצל במלאכתו; מהמקצוע שלו היה סנדלר לא כל כך מוצלח. בכל זאת — לו היה

קבוץ הכשרה של החלוץ המזרחי בסטוינוב

ממשיך ומתמיד במלאכתו, היה מוציא את פרנסתו בכדי לפרנס את משפחתו הגדולה. אבל הוא היה מעדיף לחזור על הפתחים.

אחרי שהתהלוכה הזאת מתקדמת לא לאט בשירה ובזמרה ומגיעה על יד הבית של אברהם גבלר, בעל המרזח ברחוב הראשי, רחוב פילסודסקי וחוצים את הכביש הראשי ועולים על יד הבית של משפחת שטריקר ועוברים את הסמטא שבין שני הבתים של משפחת שטריקר ושל רחל הוכמן, אשתו של זיסקינד הוכמן ומגיעים לבאר, אז מתחיל הרב להגיד את הפסוקים של שלוש עשרה מדות, פסוק בפסוק כשכל הציבור עונה אחרי הרב מלה במלה. בגמר התפלה הזאת מנערים את הכיסים ומשליכים מעליהם את העוונות, וחוזרים לבתי התפילה בשירה ובזמרה ובטוב לבב להתפלל תפלת מעריב.

*

אחרי מלחמת העולם הראשונה, לאחר הצהרת בלפור משנת 1917 גברה גם בעיירתנו התודעה הלאומית הציונית בקרב הנוער היהודי וגדל מספר המגשימים את החלום הציוני. השאיפה לעליה חלוצית הקיפה, לעתים קרובות בניגוד לרצון ההורים, את הצעירים, שעזבו את ביתם ומשפחותיהם, כדי להצטרף למחנה החלוצים שיצאו להכשרה, כדי להתרגל לחיות בתנאים גרועים ולהסתגל לעבוד עבודות קשות.

הנוער הזה היה בראש וראשונה פעיל למען הקרן הקימת לישראל והשתתף בכל הפעולה קשורה בארץ־ישראל. ככה למשל היה בדבר מכירת אתרוגים הארצישראלים. החלוצים שלנו עשו תעמולה שיהודים צריכים ומחויבים לקנות רק אתרוגים מארץ־

ישראל בניגוד לחוגים הקיצוניים בין הגבאים של בית הכנסת, שהעדיפו את האתרוג מקורפו שביון על האתרוג הארצישראלי.

זכורני ששנה אחת, נדמה לי, שזה היתה שנת תרפ"ד, ביום הראשון של חג הסוכות (כרגיל נמצא האתרוג אצל הרב), חלק גדול של הציבור היה נוהג ללכת אחרי שטבל במקוה אל הרב, בכדי בסוכתו לברך על נטילת לולב. אבל לא כולם נהגו ככה ואלו שלא הלכו להרב, ברכו על ארבעת המינים בבית המדרש בזמן התפילה, עמדו בתור וכל אחד כשהגיע תורו היה מברך על נטילת לולב.

פתאום! שמו שמים... קרה אסון... שברו את הפיטם מן האתרוג ויש עדים, שראו את אברהם גרוסמן, שהוא שבר את הפיטם והקהל נשאר ללא אתרוג.

באה המשטרה ואסרה את אברהם גרוסמן, שעמד לפני עליתו לארץ. נדמה לי שהיה משפט והוא יצא זכאי ואחר כך עלה לארץ־ישראל והיה בין המתישבים הראשונים של שיך־אבריק — כיום שדה־יעקב והוא יושב שמה עד היום הזה.

בית ספר עברי בסטוינוב בשנת 1937

אלימלך רוזנבאום
(בני ברק)

ר׳ משה יחיאל סגל ז״ל

עם גמר כתיבת ספר הזכרון לקהילות סוקל וסביבתה, נלקח מאתנו בחטף ובאופן פתאומי אחד משרידי יהדות סטוינוב, ר׳ משה סגל ז״ל, איש ישר ותמים, נהנה מיגיע כפיו ושמח בחלקו.

היד רועדת ובלתי ניתן להאמין, שאכן זו היא המציאות לדאבוננו הגדול, ור׳ משה איננו יותר אתנו והוא עד במיטב שנותיו.

קשה לתאר ולספר במספר שורות אלו על דרכו בחיים, ישרותו, פשטותו התם ומתמם עם תמימים של ר׳ משה היקר שתמיד בת צחוק היה נסוך על שפתיו, מתעניין בבעיות הזולת, כמו בבעיותיו האישיות, רץ לדבר מצוה, מוקיר ומכבד רבנן, קובע עתים לתורה ולתפלה, חדור אהבת ציון וארץ ישראל בלי גבול ועל הכל פועל צדק ודובר אמת בלבבו.

קרוב לעשרים שנה, אחרי שזכיתי לעלות ארצה מגיא התופת, זכיתי להכיר מקרוב את המנוח ז״ל, ע״י קשרי משפחה וגם ע״י קשרי מכתבים עוד בשהותי בגולה. ראיתי בו סמל של יהודי־דתי־לאומי במלוא מובן המלה, ענוו ושפל רוח, כפי שהוא כותב בעצמו על עיירתו ועיר מולדתו סטוינוב בזה הלשון:

„בגשתי להעלות משהו אודות העיירה סטוינוב על הכתב, אני שואל את עצמי מי אני ומה אני, שאהיה פתאום לסופר בישראל. אבל מאידך גיסא אני רואה בזה חוב קדוש ונשגב והזדמנות אחרונה להשאיר יד ושם לאותה עיירה ולאותם אנשים ישרים ותמימים שנרצחו ע״י הקלגסים הנאצים הארורים וגרורייהם האוקראינים והפולנים ימ״ש. ואני רק תפלה להשם יתברך שמו שיתן בי כוח ומוח להספיק לתאר את חיי האנשים בעיירה כמו שהיה באמת, בלי נטיות אישיות״.

איהו לא חזי אבל מזליה חזי — אמרו לנו חז״ל. במלים והזדמנות אחרונה, ותפלה להשי״ת שיתן בי כוח ומוח להספיק, כנראה הרגיש המנוח ז״ל שזמנו על אדמות הוא קצר והוא מתאר בשברון לב את אבדן עיירתו והשמדת יקיריו ומתפלל על העתיד ומבקש רחמי שמים, ומסיים אבל אנחנו צריכים רחמים גדולים, רחמי שמים, הושיעה את עמיך וברך את נחלתיך.

אין לי הכוח הנפשי והפיסי לתאר גם מקצת מן המקצת על דרכו בחיים ובמיוחד מאז עלותו ארצה שנים מספר לפני מלחמת העולם השניה, בתור חלוץ דתי למופת ע״י לבנות את ארץ ישראל ברוח התורה, אבל אין לנו ברירה אלא להתנחם וללמוד מדרכו בחיים ולהגשים עד כמה שאפשר את שאיפותיו בהקמת חברה מתוקנת, שהיושר והצדק היא סמלה ובזה נעשה נחת רוח לנשמתו הקדושה בעולם האמת ו. ת. נ. צ. ב. ה.

לאה בן־יהודה (לבית צוקרקנדל)
(ישראל)

ממעט הזכרונות על עיירתי

הייתי צעירה בעזבי את סטוינוב, וברצוני להעלות כמה הבהובים מהאור הגדול אשר השארנו שם. בסוף שנה 1939 עזבתי את הורי, אחי ואחיותי, את הסבא והסבתא, — משפחות מסועפות וצאצאיהן, חברים וחברות, בעת צעדיו הראשונים של הצורר, ימ״ש. זאת — מפחד שאם אתמהמה לא אזכה לראות את הארץ, והמטרה היתה להגיע אליה בכל הדרכים.

סטוינוב היתה עיירה קטנה ומוקפת מסביבה עם רב של גויים אוקראינים, פולנים וגרמנים.

קבוצת חלוצים בסטוינוב בשנת 1934
בשורה ראשונה מימין: ברוך חר״ג, אריה ורבנר, ישראל גבלר — בשורה שניה מימין: שמעון כץ, אברהם דב ורבנר, אלתר בריקנשטיין, יהושע האבל — בשורה שלישית מימין: האבל (האח הצעיר), מאיר דיסטנפלד, מרדכי כץ

כבכל עיירה היו גם בעיירנו בית־כנסת גדול בנוי קורות עץ, בעל חלונות גדולים, שני בתי מדרש, מוסדות קהילה ובית מרחץ צבורי.

אני זוכרת את הנוער, שהיה תוסס וער לכל הנעשה בארץ, ושהיה מאורגן מארגונים חלוציים מכל הזרמים. כולם היו מאוחדים ברצון ובשאיפה אחת: לעלות ארצה ולבנותה, למרות העובדה ששערי הארץ היו אז סגורים בפניהם.

אבי, גרשון ז"ל, היה יהודי אדוק ובעל מסורת, וציוני בלב ובנפש. כל חייו ושאיפתו היו לציון. הוא השתייך למפלגת „המזרחי".

בבית נשמנו אוירה ציונית. זכורים לי לילות תשעה ביב כשאבי ז"ל היה אומר „איכה". הרגשנו אותה שעה את חורבן הבית, שאבי מבכה אותו באמת ובתמים. באזני מהדהד עדין הניגון הנוגה „נחמו, נחמו עמי", שלא אשכחנו לעולם

נזכרת אני בבן עירנו רבי אלתר. היה זה יהודי עני מרוד ומטופל בילדים, שכל מעיניו היו לציון. יום יום היה נכנס לביתנו, מציץ בעתונים ומתענין בכל הנעשה בארץ־ישראל. שום נושא אחר לא ענין אותו, ואף טרדת הפרנסה לא הדאיגתו.

משנפתח נמל תל־אביב, והידיעה על שק המלט הראשון שפורק בנמל הופיעה בעתונים, לא היה גבול לשמחתו. בעינים זולגות דמעות אמר: הייתי רוצה רק לזכות ולהיות סבל בנמל שלנו, נמל תל־אביב, ולהסתפק למחיתי בתפוז אחד ליום, ובלבד להיות בארץ. אולם, הוא לא זכה לכך, וגורלו היה כגורל יתר בני עירנו, שהושמדו ע"י הצוררים, ימ"ש.

מאורע נוסף, שהשאיר עלי רושם בל־ישכח היה עליתם של שני צעירים מטובי

קבוצת חלוצים בסטוינוב בשנת 1938

הנוער בסטוינוב, לארץ־ישראל. בשבת, בתשעה באב נדחה תרצ"ד, יצאו אריה ורבנר ונתן כהנא ופניהם לארץ־ישראל. את דרכם עשו באנית הנוסעים „ואלוס" בדרך המכונה — עליה „ב". (בלתי ליגאלית). כל בני העירה, לרבות המבוגרים, באו לתחנת הרכבת ללוותם. כולנו היינו נרגשים. שרנו שירת „תחזקנה", וכשהרכבת החלה לזוז, הוציא אריה ורבנר את ראשו החוצה מבעד לחלון הקרון, ובנפנפו בידיו שר עמנו „אל יפול רוחכם... בואו שכם אחד לעזרת העם". הרכבת זזה ונעלמה, המלווים נתפזרו, ולא יכולתי לשכוח את המלים האחרונות של השיר שהושר באותה הזדמנות.

חשבתי רבות על אותן המלים, ומה חבל שרק מעטים זכו לעלות בעקבות הראשונים לעזרת העם, ולהצלת חייהם — הצלת העם.

קבוצת צעירות בסטוינוב לקראת עליתה ארצה של חברתן שפרה בשנת 1937
חדוה ולדמן, נסיה הולצמן, דבורה פלאבנער, נחמה שראגר, צ'רנה לעויטן, חנה שומער

שפרה רוזנפלד, מלכה לנדי (לבית ורבנר), **צבי ורבנר**

א ח י נ ו א. ד. ו ר ב נ ר

אחינו, אברהם דב ורבנר, נולד בחודש סיון בשנת 1910 בסטוינוב. בהיותו בן ארבע־עשרה כבר החל בכתיבת שירים וספורים, מחזות שחיבר הוקדשו לנושא „חיבת־ציון", בהם שלב פזמונים, שאת הלחנים להם כתב בעצמו.

בגיל זה אף פרסם סיפורים ושירים בעתונים ובעלוני התנועה החלוצית. להמשך למודיו עבר ללבוב, שם למד בבית־ספר תיכון. לאחר מכן המשיך בלימודיו בסמינר העברי למורים, שבהנהלתו של הפרופ׳ נתנאלי־רותמן.

בהתחלת שנות השלושים היה מפרסם שירים וסיפורים בשפות אידיש, פולנית ועברית בעתונים היומיים „דער מורגען", „כווילה", „היינט" הורשאי, ובשבועונים המפלגתיים „התאחדות", „דאס נייע וואָרט", „פאָלק און לאַנד", וכמו כן השתתף בכתיבת מאמרים בהם.

כמו כן פרסם את מאמריו ואת שיריו בעתון הספרותי „הסולל", שהופיע אז בלבוב בעריכתו של הפרופ׳ נתנאלי־רותמן. עוללות מפרי עטו אפשר היה גם למצוא בעתונים רבים אחרים.

בתקופה זו פרסם רומן בהמשכים בעתון „דער מורגען" בשם: „יאר 1933 אדער 1934 ?", סיפור, המתאר את ההכנות שעשתה גרמניה הנאצית לקראת המלחמה העתידה.

בשנת 1934 הוציא לאור בלבוב חוברת שירים בשם „זועות". רוב השירים בה הנם אזהרה לעולם על השואה המתקרבת.

כמרבית חבריו למד בבי״ס תוך קשיים חמריים, ולא פעם אף רעב ללחם. אלה השפיעו על מצב רוחו, ובעיקר על מצב בריאותו. בריאותו הלקויה השפיעה על הלך־רוחו, ופעמים נתפס למלנכוליה ולדכאון.

מתוך הויה זו נולדו אף שיריו המתארים את המצוקה ואת חיי העוני של האיש העובד. בשירים אלה תבע את תקון סדרי העולם.

רוב שיריו שנכתבו בתקופה זו ספוגים עצבות ויאוש.

בתקופה שבין 1938־1934 פרסם שירים בעתון המורים „תנועתנו", שיצא לאור בלבוב.

דב היה ספוג רוח חלוציות וגעגועים לארץ־ישראל, זאת ביטא בשיריו ובמחזותיו. קשריו עם הארץ נתבטאו גם בספורים ובשירים ששלח ארצה על מנת לפרסמם בעתונים עבריים בה. אלה הופיעו בעתונים: „טורים", „דבר", „דבר לילדים" ואחרים.

עד שנת 1938, שנת עליתו ארצה, עסק בהוראה בבתי־ספר עבריים בחו״ל. בשנת 1938 עלה ארצה ונרשם ללמודים באוניברסיטה העברית בירושלים. הימים ימי מאורעות

בארץ. את הוריו, שעלו שנה קודם לכן, מצא כאן במצב חמרי קשה ובחבלי התאקלמות קשים.

שירו „אביך לא מת" מוקדש לילדי הנרצחים במאורעות תרצ"ו—תרצ"ט:

„אביך לא מת,
חי הוא האב
בשרש העץ ובצל הענף
בדגניה א', בדגניה ב'
אביך לא מת"...

כן כותב הוא שיר תפילה לבן, היוצא לעבודה תוך סכנות, ותפילת אביו מלווה אותו בדרכו:

„נצר דרכי ציון האל!
למען אב חוכה לבן
בלילה זה, בזה הליל
אמן..."

באותה שנה, 1938, חוזר הוא לחו"ל על מנת להביא את אשתו.

ימים מספר לפני שקיבל את המסמכים הדרושים לעליה ארצה, נסגר במלתעות הצורר.

על חייו בעת המלחמה אין בידינו כל ידיעות. בעת הכיבוש הרוסי היה עוד בקשר אתנו. עם כניסת הצבא הגרמני לשטחה של גליציה, נפסק הקשר.

אחד מניצולי השואה, אליעזר אונגר, כותב עליו בספרו „זכור", שיצא לאור בארץ ב־1945. בספר מספר פרטים על חייו של דב בזמן המלחמה.

בשיחה אתו סיפר לנו אונגר, שהיו לדב כמה יצירות רציניות בפרוזה ובשירה שחלם לפרסמם, אולם מחוסר אמצעים לא עלה בידו להוציאם לאור. פרט לפרטים אלה אין אנו יודעים דבר אודותיו, עקבותיו אבדו.

אריה ורבנר

על יעקב בן יוסף גרוסמן ז"ל *

בעוד שהתכנסנו כאן להתיחד עם זכרם של קדושינו ויקירינו שנספו בשואה, נגזר עלינו במעמד זה להתיחד עם זכרו של אחד מטובי עירנו יעקב בן יוסף גרוסמן זכרונו לברכה.

רק אתמול לפנות ערב, שהשמים מבכים את האבדה, הובא למנוחת עולמים והקבר נכרה בשדמות שדה יעקב שבעמק יזרעאל. בחורשה בצל עצי האורנים של הקרן הקימת, שהוא עצמו במו ידיו שתלם ועיבד אותם במשך שנים — שם הוטמן.

אישיותו של יעקב צריכה לשמש לנו למופת של הסתפקות במועט ושל מסירות לזולת. בן עירנו בספדו אותו אתמול על יד הקבר אמר „גדולה מצוה זו שמקימים אותה והיא שבין אדם לחברו". ואכן הגדיל יעקב לעשות במסירותו ובדאגתו לנדכה ולסובל.

דרכו בחיים היתה קשה, וחייו היו שרשרת אחת של תלאות וסבל, אולם הוא לא התלונן וקיבל בשתיקה את יסוריו והיה שמח בחלקו.

יתומים קטנים נשארו הם, 3 אחים. בילדותם כשהוריהם נספו במלחמת העולם הראשונה. זקנתם גידלה וחינכה אותם, והם חושלו במחסור ובעוני. בילדותם החלו לעבוד ולהתפרנס, ולמרבית הפלא גדלו והיו לאנשים משכילים ושואפי דעת. למדו והשתלמו בכוחות עצמם. אחד האחים יהודה ז"ל עסק בהוראה במשך שנים בטרטקוב ובסוקל עד שנספה בשואה. אחיו אברהם יבדל לחיים ארוכים הוא איש האשכולות ומושבו בשדה יעקב. יעקב היה איש רעים נלבב. בעל זכרון מופלא, והיה כמעין המתגבר. בשנים האחרונות התעסק בלמודי התנ"ך, ובקריאת ספרים. הוא היה כאנציקלופדיה חיה על אנשים ומעשים. את המאורעות ואנשי עירנו זכר להפליא. וכשהיינו בספק על איזה מקרה אליו הלכנו ואת פיו שאלנו.

ארצה עלה בשנת 1925 אולם נאלץ לחזור מסיבות משפחתיות. במשך כל השנים עד לעלותו שנית עסק בעניני „החלוץ" ואנו היינו חניכיו־תלמידיו.

בבואו שנית בשנת 1936 פקדו אותו כל לבטי ההתאקלמות הידועים: מחלות, חוסר עבודה וחוסר קיום. בעת המאורעות התגיס כנוטר וגם נפצע בעת פעולה.

אחרי האבקות קשה, נראה היה שבא כבר אל הנחלה והמנוחה והנה הכריעו המות הפתאומי.

רק לפני שנה עבר לגור לחיפה, הוא בנה בית חדש ולא חנכו — והנה כרע, נפל.

הוא יחסר לנו מאד. הוא יחסר לכל אלה שעמד להם בעת צרה.

יהא זכרו ברוך.

---

* דברים שנאמרו בפגישת האזכרה השנתית ליוצאי סוקל וטרטקוב, ורנז' וסטוינוב ביום 30.12.1963, בבית ציוני אמריקה.

י. קרמניצר
(רמת גן)

סטוינוב — בשנות הכיבוש הנאצי

יום ראשון. 1941. יוני. 22 — 4 לפנות בוקר. רעם התפוצצויות הגיע לאוזני, אך בשנתי לא הבנתי את משמעותן. לא ידעתי אז שזהו הלילה האחרון בחיי בו לא היתה למלה: היטלר משמעות נוקבת לגבי כל שניה ושניה, לא ידעתי גם שזהו הלילה האחרון לפני ירידתו של הלילה האמיתי, זה שארך ארבע שנים. בהתעוררי משנתי מצאתי את כל בני המשפחה, כשהם עומדים ליד מיטתי בעיניים נפחדות, כשעל שפתותיהם מרחפת השאלה: מה פרוש הדבר? חותני ז"ל, אברהם גבלר, ניסה להרגיע את הרוחות באומרו שזה הוא, ודאי, רק תמרון צבאי, אבל אני וגם אחרים הבינונו שההסבר הוא אחד ויחידי: מלחמה, ושקרה משהו איום ומכריע בגורלו של כל יהודי. רצנו אל הרחוב, להיות בין יהודים, להוודע. שם מצאנו גם את האחרים כשהם מתקהלים ומסתודדים, כשבעיניהם אותו מבט של פחד ובפיהם אותה שאלה. היו שניסו לנחם ולהרגיע, או אולי גם האמינו בכך, שבא סופו של היטלר, שרוסיה תנפץ את עוצמתו וכך גם יבוא הקץ על צרות היהודים. אבל רוב היהודים לא האמינו, איני יודע אפילו למה, בכוח הרוסי והחשיבו את הרוסים ל„גולם על רגלי עץ". היריות הלכו ותכפו, קולות הרעם נעשו יותר ויותר קרובים, על רקע הרקיע עלתה אש ואת הסביבה אפף ענן עשן עגקי. (הגבול הרוסי־גרמני היה מרוחק מסטוינוב בעשרים קילומטר בלבד). לפתע נתגלה המון אנשים נמלט, נס על נפשו (היו אלה הרוסים שעבדו בהקמת מסילת ברזל ובני משפחותיהם). בשעה 10 נישא על גלי האתר קולו של מולוטוב המודיע שהאויב תקף במפתיע את מולדתנו". אז נתברר פשר היריות והאש, העשן והאנשים הבורחים. תנועת הבורחים מן הגבול נעשתה ערה יותר ויותר ומנוסת הבורחים הפכה למהירה יותר ויותר כשהיא נושאת אופי של מנוסת בהלה, של בריחה מן המות. בעיירה עצמה היו משפחות רוסיות רבות שנמנו על מנגנון מסילת הברזל ואחרים. עד מהרה נראו הללו כשהם מעמיסים את חפציהם על מכונות משא ומצטרפים אל אחיהם הנמלטים במנוסתם. גיסי, ישראל, עבד אצל פקיד כזה שלרשותו עמדה מכונית משא והוא אף הציע לו לנסוע עמו. ישראל פרץ הביתה בריצה כשבפיו הצעה זו, אך לנוכח מבטה של חותנתי־אמו, מבט ספוג דאגה ואהבה, ויתר על תוכניתו. הוא נכנס כמה פעמים הביתה כשהוא מחכה לסימן של הסכמה, אבל הסימן המיוחל לא ניתן. ארבעה מחבריו נענו להצעה, הצטרפו לרוסים, ונשארו בחיים.

רק ארבעה אלה עזבו את העיירה. היהודים עמדו והסתכלו ברוסים הנמלטים, מי

ברכב, מי בעגלה, ומי ברגל, עמדו כמאובנים ולא זזו ממקומם. אמת היא שהיה זה כמעט בלתי אפשרי לברוח — כלי רכב לא היו וברגל אי אפשר היה להגיע רחוק, החזית היתה קרובה מדי והגרמנים התקדמו מהר מדי, אבל לא היה אפילו נסיון כלשהו של תזוזה. הסיבות לכך הן שונות: לא היה אמון ברוסים ובכוחם, לא האמינו שהם יוכלו לעמוד במאבק נגד הגרמנים. מכתביהם של מגורשי סיביר הטילו אימה ופחד מפני מגע וקשר עם הרוסים. בשעה שגיסי פסח על שתי הסעיפים — לנסוע או להשאר? נכנס הביתה יהודי אינטעליגנטי ונבון, יהושע פאבר, ואמר: „אני לא אעזוב את ביתי ואפנה לנדוד לרוסיה. אם למות — מוטב בבית. היתה גם סיבה נוספת — יהודים שנלחמו עם הגרמנים במלחמת העולם הראשונה, יהודים שהכירו את התרבות הגרמנית שזו איבדה את תרבותה וצלם אנוש שבה על ידי היטלר ומרעיו וסתם יהודים, לא יכלו לתאר לעצמם מה שהגרמנים מתכוננים לעולל להם לאור היום, לעיני העולם, במאה העשרים. שמעו שונות, קראו עיתונים, אבל ירידה למדרגה כזו זאת לא תפשו, בכך לא יכלו להאמין ועל כן נשארו.

בערך בשעה 12 נפסקה המנוסה. פסקו גם היריות. בעיירה לא ראו, לא רוסים ולא גרמנים. חוסר הוודאות ואי השקט גברו משעה לשעה. היתה הרגשה שזהו שקט שלפני סער והחשש כרסם בלבבות. יהודים שבאו מהסביבה הגויית ספרו ששם השמחה גדולה ושהגויים מכינים עצמם לקראת משהו. אצלנו בבית התחלנו בודקים אם אין דבר מה חשוד ומחשיד. ראשית שרפנו את הספרים והעיתונים. כדי שהגרמנים לא יכלו להתפש בתרוץ שמצאו ספרות קומוניסטית. כך שרפנו את כל הספרים. קשה ביותר היה לאשתי לשרוף את ספר היובל של ה„היינט" שקיבלה כפרס. חותני קבר כמה בקבוקי יי"ש שהיו בבית, מתוך פחד שמא ישתכרו וירעו בשכרותם. החביאו דברי ערך, כי חששו משוד. אבל הסתרת חפצים באוירה של פחד אינה קלה. היכן שאתה מניח — אין זה בטוח וכך נושאים חפצים ממקום למקום. שריפת הספרים היתה בעיה קשה ביותר. ספרים נשרפים לאט ובקושי, ביחוד כשממהרים. נוסף על כך עולה עשן מן הארובה ומישהו עוד עלול לחשוב שזהו סימן מוסכם לאויב. אחר־כך בא חשבון הנפש? עם מי מהגויים נוהל איזה ויכוח בעניני ממון או על רקע אחר, וזה יהיה עתה לנוקם פוטנציאלי? לאמיתו של דבר, פחדנו מהגויים המקומיים יותר משפחדנו מהגרמנים. ידענו שהם שונאינו בנפש ומחכים רק לשעת כושר. לחותני היה שונא כזה, שנוסף על כך היה גם בריון וגנב אשר ישב כמה שנים ב„תפיסה" וזה עוד הגדיל את האימה. כשאותו גוי עבר ליד הבית היה הפחד גדול לאין שיעור. כך ירד הלילה. היהודים ישבו בבתים החשוכים (פחדו להדליק אור), כשמזמן לזמן נכנס יהודי אצל רעהו לשאול: מה חדש ומה יהיה?

יום ב. 23.6.1941. בוקר. בעומדי בחלון הבחנתי בטנקים רוסיים הנעים מכיוון רדזיכוב. היו אלו חמישה טנקים רוסיים חדישים. הם עברו דרך העיירה, ליד ביתנו, לכוון תחנת הרכבת. התעורר אצלנו זיק של תקוה, אולי גברו הרוסים על הגרמנים. אבל לאחר זמן קצר שבו הטנקים על עקבותיהם, ולא רחוק מביתנו הופיעו מולם, מדרך

סוקל, טנקים גרמניים: ואלו החלו יורים לעבר הטנקים הרוסיים. בבית התחוללה מהומה. תפשנו מכל הבא ליד ונמלטנו מהבית. עד מהרה נסתיים הקרב ואנו שבנו אל הבית. יותר מאוחר, לא רחוק מן העיירה גילינו את חמשת הטנקים הרוסיים כשהם שרופים ואנשיהם הרוגים.

מיד עם תום הקרב, הציף את העיירה גל של אנשי צבא גרמניים. ראשונים היו רוכבי האופנועים, אחריהם טנקים ומכונות משא עמוסות חיילים. כזרם מים אדירים זרם הצבא הגרמני דרך העיירה, מכונה אחרי מכונה, מכונה רודפת מכונה, מכונה בעקבות מכונה, לעשרות למאות ולאלפים ואחריהן צעדו הרגלים הגרמנים. בהמונים, בשאגות ניצחון מחרישות אוזניים, כשבר ענן — כך ירדו על העיירה. צעירים, חסונים, זקופים, מזוינים מכף רגל ועד ראש — כך צעדו. כך גם נכנסו אל הבתים היהודיים להתרחץ ולהתגלח. בגאוותם, בבטחונם העצמי, באונם עשו רושם כאילו אינם יוצאים לקרב אלא לציד או לנשף. אחרי זמן קצר נצטוו לא להיכנס לבתים יהודיים משום שבעליהם מלוכלכים מכונמים ומהווים גורם עוין ומסוכן. מאחר ולאורך הדרך הראשית התגוררו רק יהודים, עמדו הגרמנים ליד מכוניותיהם והיהודים הוציאו להם מים לרחצה החוצה. הצבא הגרמני שחלף עבר בעיירתנו, על מכוניותיו ללא קץ ומספר, על אנשיו, ציודו, מיכונו, ניידותו, סדרו המופתי, חיסל את התקוות והספקות והותיר רק אובדן תקווה, יאוש ומועקה כבדה מנשוא.

בעיירה התהווה תוך זמן קצר ביותר שלטון אוקראיני, משטרה אוקראינית. האוכלוסיה האוקראינית קידמה את הצבא הגרמני בפרחים ובמחיאות כפיים. עד מהרה הוקם שער ניצחון מעוטר בדגלים אוקראיניים וגרמניים. דרך אגב, לפני כשנה וחצי הם הקימו שער דומה שהיה מעוטר בדגלים אחרים כאשר נכנס הצבא הסובייטי. כך צעד הצבא הגרמני, החזק שבצבאות העולם, הגרמנים שרו את השיר „הורסט ווסל" המספר על „דם יהודי הניתז מסכין..." האוכלוסיה האוקראינית קידמה אותם באקסטזה של תשואות ובים של פרחים.

והיהודים?

היהודים ישבו בבתים סגורים ונועלים, מיואשים, מרי נפש; וחייהם ורכושם היו להפקר. החל „ציד" היהודים ורכושם. התחילו לגייס יהודים בני כל הגילים, גברים ונשים לעבודות שונות, בגיוס זה עסקו הצבא והמשטרה האוקראינית בעת ובעונה אחת. הצבא הוציא את היהודים לעבודה בדרכים, והאוקראינים לעבודות קשות שונות בתוך העיירה. הגיוס לעבודה נעשה ללא תכנון, כשיד אחת אינה יודעת מה עושה היד השניה, ובצורה פוגעת ומשפילה. יהודים אולצו לנקות את בתי השימוש העירוניים וכו'.

מסיום עבודה אחת היה נתפש לעתים קרובות בדרך אל ביתו, ועייף ורעב היה נשלח מיד לעבודה אחרת. האוקראינים הקימו משרדים להנהגתם והיהודים נתנו רכושם את הריהוט וכל שאר הדברים הנחוצים. הבנות היהודיות נצטוו לצחצח את החלונות, לשטוף הרצפות, תחת ברד של שמחה לאיד, לעג ומכות.

יום שלישי, 24.6.1941. בבוקר השכם נכנסו שני חיילים גרמנים אלינו הביתה. בצעקה: „יהודים — החוצה!" (עם יהודי לא דברו, צורת הפניה היחידה היתה הצעקה) „לקחת את כלי העבודה ולצאת!" „כלי עבודה" משמעותו את חפירה. ללא כלי זה לא יכול היה יהודי להמצא ברחוב. האת היתה אות וסימן להליכתו לעבודה או שובו ממנה. יצאנו אל הרחוב, שם היו כבר מכונסים כל יהודי העיירה, וביניהם הרב והשוחט. כולנו הובלנו למקום העבודה, שהיה דרך העבודה מסוקל. תפקידנו היה לתקן דרך זו ולהכשירה לתנועת רכב (היתה זו דרך עפר). הטנקים ומכונות המשא העמוסות יצרו בורות עמוקים ואנו נצטווינו למלא את הבורות בעפר, כדי שהצבא שנע ללא הפסק יוכל להמשיך לנוע ללא הפרעות. את העפר הוצאנו מתעלות שבשני צידי הדרך והתעלות, כך נצטווינו, היו צריכות להיות ישרות כסרגל, כשהבורות היו עמוקים מדי הלכנו ליער הסמוך, קצצנו ענפים, הנחנו בבורות ואחר כך כיסינו בעפר. כשנתקעה מכונית בבור כזה היינו צריכים לצאת במהירות מהתעלות ולחלץ אותה, וכל זאת במהירות מכסימלית כדי שיתר המכוניות תוכלנה לנוע הלאה ללא שהיות. לקול פקודה צעקנית של חיילים המשגיחים קפצנו מהתעלות, אחזנו במכונה מכל צדדיה וניסינו להוציאה מהבור. כאשר לא עלה הדבר בידינו, היו נהגי המכוניות קושרים חבלים ואנו היהודים אחזנו בחבל משני צדדיו ותחת הצעקות: „מהר, יהודים ארורים!" מחלצים את המכונה. ומיד חזרה בקפיצות לתוך התעלות לעבודה של הוצאת עפר, עד שתיתבע מכונה נוספת. יום העבודה הראשון עבר ללא התרחשויות מיוחדות. עבדנו בחריצות, היה קשה אבל עדיין עמדו לנו כוחותינו. עבדו גם אוקראינים, אלא שהם עבדו בקבוצה נפרדת. ההפסקות וההשגחה של הגרמנים היו גם הפסקות בעבודה שלנו, ארוחת צהרים נערכה אצלם ב־11.30. ישבנו שלושה יהודים ולידנו עמד חייל גרמני מבוגר, הוא הסתכל על סביבותיו, ובמהירות הניח לידינו פרוסת לחם והסתלק. לאמיתו של דבר, לא היינו אז רעבים. בשעה 15.30 שוחררנו יחד עם האוקראינים מהעבודה ונשלחנו לבתינו, אבל בלכתינו חזרה לבתינו נתפשו רבים על ידי שוטרים אוקראינים ונשלחו לעבודות נוספות. כך הובלנו מדי יום ביומו לעבודה. עבדנו והיינו מרוצים בעובדת היותנו מחוץ לעיירה, כי בעיירה היה הרבה יותר גרוע. הפחד שם היה הרבה יותר גדול. לא היתה מסגרת קבועה של עבודה. מדי פעם נכנס חייל גרמני או שוטר אוקראיני והוציא את היהודים שנותרו בעיר לעבודה כלשהיא כשהוא מלווה את מעשהו בגידופים ובהכאות. עם שובם מעבודה אחת, יכול היה חייל אחר להוציאם לעבודה אחרת כשחוזרת שוב אותה מסכת של עלבונות ומכות.

יום הששי השחור

יום ששי, 27.6.1941. כמעט כל הגברים היהודיים של העיירה הוצאו לעבודה מחוץ לעיירה. בתחילה התנהלה העבודה כרגיל, כימים ימימה. בערך בשעה 10 הבחנו שהחיילים המשגיחים ציידו עצמם במקלות ומיד אחר־כך החלה ה„הצגה". אנו עמדנו בתעלות

והוצאנו עפר; וכשהגיעה מכונית משא עמוסה לעייפה ונעצרה החלו המשגיחים צועקים: „מהר, החוצה". יצאנו מהתעלות בריצה והם החלו להכותנו במקלות שבידיהם כדי לזרז את חילוץ המכונית. אנו הקפנו את האוטו וניסינו לחלץ והם צעקו: „מהר!" והיכו. כשהמכונית חולצה ויצאה לדרך, באה הצעקה: „מהר לעבודה" וחזרה לתעלות שוב תוך „זרוז" של מכות. בפחד ובמהומה שנוצרו, קשה היה למצוא את כלי העבודה הפרטי, ועד שזה לא נמצא הפליאו הגרמנים מכותיהם. העבודה רק התחילה כשהגיעה מכונית שניה ושוב חזרה פרשת היציאה מן התעלות המלווה מכות אכזריות. כאן ליד המכונית החלה ההדחקות. כל אחד רצה להיות קרוב יותר לגוף המכונה וכך רחוק יותר מן הגרמנים המכים. כשמונים איש הקיפו אוטו אחד והאחרונים קבלו את מנת המכות הגדולה ביותר. למכונות כבדות ביותר נקשרו חבלים או כבלים וחלק מאיתנו משך בהם, כשהאחרים דוחפים את המכונה מהצדדים. והחיילים מכים וצועקים: „שנל, לוס יודע", היו נהגים שבכוונה זדונית כבו את המנוע ואנו נאלצנו בכוחות עצמנו בלבד לחלץ את המכונה הכבדה. כשחבל היה נקרע, טענו הגרמנים שאנו קרענו אותו, והגבירו את מכותיהם. גשם החל לרדת. האדמה הפכה לבוץ. אדמה הכבדה והדביקה נדבקה לנעליים, לידיים ולבגדים וזה הכביד עלינו. הבוץ הגדיל את מספר המכונות הנתקעות ואנו נאלצנו להגביר את מאמצינו עד כלות הכוחות. הגרמנים הגבירו מכותיהם וצעקו שזהו יומנו האחרון ואנו לא נשוב עוד לבתינו. אנו הלכנו ונחלשנו. היו גם שמרוב חולשה נפצעו כאשר ניסינו לחלץ את המכונות. בניגוד למנהגם בימים הקודמים, נשארנו לעבוד עד שעה מאוחרת בלילה ודבר מאכל או משקה לא בא אל פינו. בערך בשעה 9 בלילה, כשהתנועה בדרך נעצרה, נצטוינו לשבת על הקרקע הרטובה והם הלכו להועץ ולהחליט מה יעשו בנו. הם אמרו לנו שאת בתינו ומשפחותינו לא נראה יותר. היינו בטוחים שהם יקיימו את דבריהם אלה. ביושבנו כך אמרנו חרישית, יחד עם הרב „וידוי". לאחר כשעה הופיעה הקצין, קרא לרב והודיע לו שדמו בראשו אם לא נחזור כולנו למחרת היום לאותו מקום. בשובי הביתה, מאוחר בלילה, מצאתי את כל בני משפחתי יושבים כמוכים. כאשר לא שבתי מהעבודה כרגיל הם חשבו שמשהו איום ארע לנו, ושלא ישובו עוד לראותנו. נוסף על כך עבר על אשתי יוכבד, ואחותה אסתר יום קשה ביותר. תחילה עבדו, יחד עם יתר הבנות היהודיות, בתחנת הרכבת בהעמסת אבנים כבדות, ואחר כך עד לשעה מאוחרת בלילה עבדו בבית הספר שהפך לבית חולים צבאי בכביסת מדים צבאיים ספוגים בדם ובעבודות קשות אחרות.

שבת. התעוררתי מוקדם והחלטתי אחרי לילה של מאבק נפש ויסורים לא לחזור לאותה עבודה. בבית אסור היה להישאר. כך הלכתי למקום עבודה אחר — בדרך לרדז'כוב. וכך גם נהגו כל האחרים אם כי לא נדברנו ולא החלטנו על כך מראש. נוצרו קבוצות וכל קבוצה עבדה במקום אחר, אבל רחוק ככל האפשר ממקום העבודה הקודם. אני עבדתי עם קבוצת יהודים רחוק מהעיר. בשעה 8 התקרבו אלינו שני שוטרים אוקראינים רכובים על אופניים. הם פקדו עלינו לחזור מהר לעיירה. בשובנו לעיירה ראינו גם קבוצות אחרות מובלות אליה. יחידים הצליחו להמלט בשדות הקמה.

בהגיענו לעיירה, כבר המתינו לנו החיילים מאתמול. הם סדרו אותנו בשלשות והובילונו למקום העבודה הקודם. בראש הקבוצה העמידו הגרמנים את הרב הזקן, יצחק שטימפלר ז"ל. אך יצאנו מהעיר, ניתנה הפקודה: „לרוץ!" ומהר, מדי פעם „יותר מהר!" מי שלא יכול היה לרוץ — הוכה. הגרוע שבהם היה חייל שעל שרוולו התנוסס אות הצלב האדום, כששבר את מקלו על גווינו, החל מטיל בנו את קסדה הפלדה שלו, כשמישהו מאיתנו מצווה להחזיר לו אותה מדי פעם כדי שיוכל להמשיך לזרוקה. הרב שרץ ראשון נחלש וביקש מהצעיר שרץ אחריו מעט מים מבקבוקו. הגרמני הבחין בכך. לקח את הבקבוק, צייד את הצעיר במקל והורה לו להכות את הרב כדי להאיץ בו. הוראה זו לא הוצאה אל הפועל. כך רצנו כל הדרך. למזלנו וגם הגרמנים נאלצו לרוץ, כך שגם הם התעייפו והאיטו מדי פעם את הקצב. היינו משוכנעים שאנו רצים כך לקראת המוות. אבל בהגיענו למקום העבודה קבלו החיילים המשגיחים פקודת פינוי והעברה. במקומם באו חיילים אחרים, והעבודה התנהלה כרגיל.

כמה ימים אחר־כך נאספו ארבעה יהודים: מרדכי אליפנט, בנימין ברל, קליינמן ודוד סגל. מצאנו אותם אחר־כך ירויים בלכתנו לעבודה בשדה תבואה, בבור פתוח, לא רחוק מהעיר. במאמץ רב, קיבלנו רשות להביאם לקבר ישראל. היתה שמועה שהאוקראינים והכומר המקומי בראשם, יחד עם הגרמנים, ערכו משפט סודי ודנו אותם למוות, באשמה ששתפו, כביכול, פעולה עם הסובייטים. כך נהגו הגרמנים בכל עיירה אליה הגיעו.

החזית התרחקה במהירות והגרמנים החלו להשליט את הסדר השלטוני הגרמני. הוקם יודנראט, שמנה חמישה אנשים. בראשו עמד יהושע פאבר, יהודי אינטליגנטי וציוני נלהב, וכפי שהתברר יותר מאוחר, גם יהודי ישר. יתר החברים היו: חונה סגל, שלום שטריקר, אפרים גרסטנר, כתריאל הולצמן. כולם יהודים ישרים ובעלי כוונות טובות. היודנראט של סטוינוב היה כפוף ליודנראט של רדזיכוב, עיר המחוז, שהיה היודנראט המחוזי. הוקמה גם משטרה יהודית במטרה לעזור ליודנראט להוציא לפועל את החלטותיו. היודנראט גם סייע גם במידה מסוימת, להתאם לאפשרויותיו ויכולתו, ליהודים נזקקים; ואף הצליח לעתים לדחות פוגרום או פורענות אחרת. ואכן הודות ליודנראט הרגישו היהודים בתחילה הקלה מסוימת.

הזקן היהודי

כאשר גרמני ראה יהודי מזוקן, היה ממש יוצא מכליו. אין לתאר את הסדיזם הרצחני בו „טפלו" ביהודי מזוקן. תחילה צחקו ולעגו, אחר־כך מרטו וחתכו בסכין. קרה גם שהציתו אש בזקן. מובן שהיהודים החלו לספר את זקניהם. היתה גם דרישה של היודנראט, שכדי להמנע מיסורים יספרו היהודים את זקניהם. מי שבכל זאת סרב לספר את זקנו סגר את עצמו בחדרי חדרים, ולא הראה עצמו ברחוב ורע ומר היה גורלו של יהודי כזה אם נתכש על ידי גרמני בביתו כשזקנו מעטר את פניו. היהודים

יצאו הרחובה עם זקניהם המסופרים, הביטו זה בזה והשתפכו בדמעות על עלבון וצער.

האיסור לעזוב את מקום המגורים — הגרמנים הוציאו פקודה, בה אסרו על היהודים לעזוב את מקום המגורים שלהם, ולבוא בקשר עם האוכלוסיה הנוצרית. היהודים נשארו בעיירה ואסור היה להם ללכת לכפר. וממה יחיו? ומאיפה יקחו מזון?

החיל הגרמני הסדיסט

לפתע הופיע בעיירה חייל גרמני (הצבא כבר עזב מזמן את העיירה) ששם לעצמו למטרה לשעשע ולבדר את האוכלוסיה האוקראינית באמצעות עינויים חייתיים של יהודים. אוי ואבוי היה ליהודי שנפל בידיו. חותני — יהודי במלוא כוחו, שהיה קצין זוטר בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה, מאלו שלא היו מרוצים מהסדר הסובייטי ושחיכו לשינוי — היה אחד מקורבנותיו. יום אחד בחוזרו מהעבודה נתפש על ידי אותו חייל. כשחותני חזר אחר כך הביתה קשה היה להכירו. הוא סיפר שמיד אחרי שנתפש על ידי החייל, התקהלו סביבם עשרות אוקראינים (היה זה יום א'). תחילה ערך איתו אימונים צבאיים. פקד עליו לרוץ וליפול, ושוב לרוץ וליפול. ומשום שהיה זה אחרי גשם והיו שלוליות של מים צווה עליו ליכול בתוך המים וכל זאת בלוית צחוקם והנאתם של האוקראינים שבאו לחזות במחזה השעשועים. אחר־כך הורה לו ללכת על אבע ולגעות כפרה, ולבסוף לרעות כפרה, לאכול עשב, עשב צורב ועינויים סדיסטיים נוספים.

גזירת הטלאי סרט לבן ומגן דוד בו

כארבעה שבועות לאחר כניסת הגרמנים יצאה פקודה שכל יהודי, גבר ואשה מבני עשר ומעלה, חייב לשאת סרט לבן ומגן דוד בו. לפי הפקודה היה הסרט צריך להיות גזור מבד לבן ו־15 סנטימטר רוחבו. בתוכו צריך היה להיות רקום מגן דוד מחוט כחול. ובתוכו מספר, מספרו האישי של כל יהודי. יהודי שיתפש ללא סימן היכר זה, איימה הפקודה, דינו — מות. נשים ובנות יהודיות ישבו לילה שלם ותפרו סרטים אלו. למחרת היום נשאו כבר כל היהודים את הטלאי. כבר מרחוק אפשר היה להכיר ביהודי וזו הרי היתה מטרתם של הגרמנים.

משלוח יהודים למחנה עבודה בקוזקי

בתחילת דצמבר, 1941 נדרש היודנראט של סטוינוב על ידי היודנראט של רדז'־כוב על פי פקודת הגרמנים לשלוח שלושים ושנים צעירים יהודיים למחנה העבודה שבקוזקי, (קוזקי הוא מקום ליד זלוטשוב, כ־70 ק"מ מסטוינוב). עוד נאמר שבביצוע

הפקודה תסייע המשטרה האוקראינית, ואז החלה המבוכה וההתרוצצות: את מי לשלוח? הבינו שאלו שישלחו עלולים לא לחזור. היודנראט התכנס כדי לדון בבעיה ולטקס עצה. צורפו לישיבה יהודים נוספים, שלא היו חברי היודנראט. ישבו ולא יכלו להגיע לידי החלטה. זמן רב לא עמד לרשותם. כשהגרמנים דרשו משהו מהיהודים זה היה צריך להתבצע בו במקום ומיד. במקרה זה היה זמן עד בוקרו של יום המחרת. אם לא יגיעו לידי החלטה יקחו הגרמנים את מי שירצו וכמה שירצו. בינתיים נודע הדבר בעיר. אמהות החלו רצות למקום הישיבה כשהן בוכות למקום הישיבה כשהן בוכות וזועקות. חברי היודנראט היו נתונים במבוכה רבה. בסופו של דבר נתקבלה החלטה לקחת רווקים וממשפחות שיש בהן יותר מרווק אחד. אז באו אמהותיהם של בנים כאלה, בכו וצעקו. הן טענו שלגבי אם אין הבדל מי מבניה נלקח ממנה. שכל בניה הם בני־יחידיה. כל אצבע נקצצת גורמת לאותו כאב. גם לאנשי היודנראט היו אחים וילדים רווקים. וכאן יש לאמר לזכותו ולשבחו של יהושע פאבר, שנהג אז ללא כל משוא פנים וצרף למשלוח גם את אחיו וגיסו. נבחרו שלושים ושנים צעירים, בריאים. בני משפחות עניות שלא היה להם משלהם צוידו על ידי היודנראט במגפיים, בגדים חמים ומזון. הבטיחו להם שישלחו להם מזמן לזמן מזון, וגם שיחליפו אותם באחרים. ואכן, כל זמן שהדבר נתאפשר שלחו להם מזון בעגלות ואף החליפו חלק מהם. עם עגלות המזון יצא תמיד אחד מאנשי היודנראט — חונא סגל.

אקציית הפרוות

בסוף דצמבר 1941 יצאה פקודה לפיה חייבים כל היהודים למסור כל הפרוות שברשותם, ((זהב, כסף וחפצי ערך אחרים נשדדו בצורה דומה קודם לכן). פרוות כללו: מעילי גברים ונשים עשויים מפרווה, בטנות של פרווה וגם צווארוני פרווה. אחראי על ביצוע מדויק ומדוקדק היה כרגיל היודנראט. נוסף על כך נלקחו כבני ערובה: יהושע פאבר, הרב, חותני ושני יהודים נוספים שהועברו לרדז׳יכוב למשטרה הגרמנית שם. מובן מאליו שהיהודים מסרו את כל מעילי הפרווה, חתכו את הבטנאות, עקרו את צווארוני הפרווה ומסרו כל זאת לגרמנים. למחרת היום אפשר היה לראות את היהודים לבושים מעילים ללא בטנות וללא צווארונים.

הלכי רוח בקרב היהודים

היהודים היו סגורים בבתיהם. הם נמנעו מלהסתובב בחוץ ככל האפשר. אחרי השעה תשע בערב לא נראה יהודי ברחוב, על פי פקודה. יהודים נפגשו בשעת עבודה, וגם בלילה היה יהודי נכנס בחשאי ב„גניבה" לביתו של חברו לשם שיחה. יהודים ברכו זה את זה לשלום בשאלות: מתי כבר תבוא הישועה? מתי תבוא כבר מפלתו? על מה שוחחו יהודים?

בבתים החשוכים למחצה והלא מוסקים, כשהם מאזינים אם אין דופקים, אם אין באים להוציא לעבודה או לשדוד או אפילו להרוג, או שמא בא מישהו מהיודנראט ובפיו בשורה רעה, מסרו מה שנודע על המתרחש בחזית, מה שקראו בעיתון אוקראיני (היהודים לא קבלו עיתונים), וכל ידיעה מהחזית או אינפורמציה השאובה בין השיטין רצו לפרש בניצוץ של תקוה, כיסוד למפלתו המתקרבת. היה צימאון גדול לנקמה. היו מוכנים לתת הכל ובלבד לראות את מפלתו. לא אחד מבין היהודים, וחותני ביניהם אמר, שהוא מוכן להקריב את עצמו כדי להילחם בגרמנים, אבל מה יהיה על האחרים: עקרון האחריות הקולקטיבית שהכניסו הגרמנים בשיטת הענשה שלהם, מנע פעולות של התקוממות ונקמה. יהודים דתיים ניסו לראות בכל דבר סימנים לביאת המשיח. התחילו להאמין בסימנים שונים ונבואות. צעיר אחד עמד ברחוב והבחין בשתי צפרדים אשר נאבקות ביניהן. מיד הפך את האחת להיטלר ואת השניה לסטלין ועקב בהתעניינות אחרי מהלך הקרב ותוצאותיו. כש„סטלין" ניצח, ידעה על כך תוך זמן קצר כל העיירה. הצרות והמכות שנעשו קשות וחמורות יותר ויותר באו על היהודים בזו אחר זו. החיים היו כרשה יסורים של רעב ופחד. אוכל הנפש הושג מהגויים על ידי החלפת כלי בית ומלבושים במעט תפוחי אדמה. המזון העיקרי היו תפוחי אדמה, לעתים נדירות מעט לחם ושמן. הנשים נעשו למומחיות בהכנת מאכלי תפוחי אדמה. הגויים היו נכנסים ומציעים שיתנו להם את הדברים היקרים ביותר לא רק מבחינת ערכם האובייקטיבי, אלא גם מבחינת ערכם הנפשי הדתי, כמו מלבוש שבת או כלי משפחה שעברו מדור לדור, בטענה: „בין כה וכה אתה לא תצטרך להם יותר?" היו גויים שסרבו לעמוד במחיצתו של יהודי בטענה שהוא חוטא וטמא. באמצע החורף הגיעה שמועה שבלבוב הקימו גטו ושגם במקומות אחרים יקימו גטאות, או שיעבירו את היהודים מעיירה אחת לשכנתה. שמועה זו הצמיחה צרות חדשות. מה לעשות במעט התכשיטים שנשמרו במשך דורות לשעת פורענות ומעט הרכוש האחר ששרד? להסתיר זאת, כלומר להטמין באדמה — אם יצטרכו לפנות את הדירה והדבר יעשה כרגיל במהירות מקסימלית לא יהיה זמן להוציא את הרכוש. אם לא יסתירו, יבואו הפושעים, האוקראינים או הגרמנים ויגזלו. יהודים נהגו להתפלל, אבל רק ביחידות. בית הכנסת ובית המדרש הוחרבו על ידי הגרמנים מיד לאחר כניסתם לעיירה. הם הוציאו את ספרי התורה, קרעו אותם, כרשו אותם על הרצפה חללו וטמאו את הקדושה. כשיהודי התפלל, היו צריכים לעמוד ולהשגיח שמא מתקרב גרמני. בראש השנה ויום הכיפורים התפללו היהודים במניינים ביתיים נסתרים. בחוץ עמד תמיד יהודי להזהיר מפני הסכנה פן תבוא. את השופר תקעו אל תוך הארובה, לבל יישמע קול התקיעה בחוץ.

בהתקרב פורים 1942 החלו לדבר על אקציות, שהגרמנים עורכים בערים ובעיירות. ידעו כבר אז את משמעותה של אקציה. חמישה ימים לפני פסח 1942 כינס היודנראט של רדזיכוב את היודנראטים של העיירות הסמוכות וביניהם היודנראט של סטוינוב, לישיבה סודית. בישיבה זו הובהר שהגרמנים מתכוננים לערוך אקציה במחוז זה בימים הקרובים; ושהגסטפו הודיע, שאם היהודים ישתפו פעולה וימסרו סכום מסוים של

זהב, יקחו רק את היהודים ששמותיהם יהיו רשומים ברשימות שיערוך היודנראט לצורך זה, ואולי גם במספר קטן יותר. אם היודנראט לא ישתף פעולה, הם יקחו בעצמם ואת מי שהם רוצים וכמה שהם רוצים ובשורה הראשונה את חברי היודנראט והמשטרה היהודית. הישיבה התקיימה בביתו של ראש היודנראט של רדז'יכוב: אדולף קרנץ. חוץ מחברי היודנראטים השתתפו בישיבה נכבדי העיר וחשוביה. הויכוחים היו נוקביים וכאובים היו שטענו: מי אנחנו שניקח לעצמנו את הרשות לגזור גזר דין מוות על חיי יהודים אחרים, ואולי אף על אבותינו ואימותינו?

אחרים טענו: אם הגורל רוצה בכך, אין לנו ברירה. אסור לנו לחשוב על עצמנו. עלינו לדאוג לעתידו של העם היהודי, שישאר מישהו כעד, כתובע ובעיקר כנוקם. ולכן הציעו לערוך רשימות של הזקנים ביותר והנכים וכך להציל את הצעירים והחזקים לצורך המטרה המוזכרת לעיל. כאן עלה גל מחאות: מי הם הזקנים והנכים? הרי אלה הם אבותינו ואימותינו והתשובה היתה: ואם יקחו את הבנים יחד עם הוריהם, כלום אז ייטב הדבר? או רק את הבנים יקחו וההורים ישארו, הזהו רצונכם? הויכוח נמשך עד הבוקר, ולהכרעה לא הגיעו. הגרמנים, מטעמים שלהם, לא ערכו אז את האקציה, אבל היתה זו רק דחיה.

האקציה האחרונה

יומיים לאחר ראש השנה 1942 נערכה האקציה. כותב שורות אלה לא היה אז בעיירה. הוא היה אז עם אשתו אצל אמו, חיה, בכפר בארילוב, שם הסתתרו. מיד לאחר החורבן, למחרת היום באנו לסטויאנוב. העיר היתה ריקה מיהודים. נותרו רק כמה משפחות בודדות. אלו שנותרו היו רק שרידי משפחות. משפחות שלמות כמעט ולא היו. הסתובבו ילדים שאבדו את הוריהם או הורים ששכלו את ילדיהם. הראשונים שפגשנו היו ברוניה, בת השוחט, שהיתה אז בת ארבע עשרה. היא הסתובבה לבדה על יד הבית הריק. היא היתה היחידה שנשארה מכל המשפחה כ„אפרוח עזוב תחת כנפי השכינה". ממשפחת אשתי הגדולה שרדו האם, אשה חולה שלא יכלה לעמוד על רגליה, והאחות, אסתר. הן הצליחו להסתתר במחסן צדדי. באקציה נלקחו כל שאר בני המשפחה: האב, אברהם גבלר, אחות אשתי, רחל, ובעלה יעקב פודהורץ ובנם בן השנה וחצי — מרדכי, האח, ישראל, עם אשתו, לאה, ובנם גם הוא בן שנה וחצי — דב.

בעיירה היו אז: יעקב רמלר וחלק ממשפחתו, שאול צוקרקנדל ששרד יחידי ממשפחה גדולה מאד וענפה, חונה סגל ואפרים גרסטנר — חברי היודנראט, מאטל ורבנר, נערה אינטליגנטית ופעלתנית שכל הגיגי נפשה היו נתונים לארץ ישראל ולבני משפחתה שזכו היו כבר בארץ הבחירה הנכספת (והיא נותרה לבדה בגולה בגלל מקרה מצער) היא ניסתה להינצל, אך לא הצליחה, ומספר משפחות נוספות.

השרידים סיפרו שמיד בבוקר יום האקציה וגם בלילה שקדם ליום זה הוקפה העיירה במשטרה גרמנית ואוקראינית. בבוקר הם התנפלו על הבתים היהודיים, הוציאו

את כל היהודים אל הרחוב וכינסו אותם במקום אחד, כולם — צעירים וזקנים, נשים וטף, חולים ובריאים, אמהות ותינוקות בזרועותיהם. יהודים שניסו להימלט לשדה או ליער נתפשו על ידי הגויים, הוחזרו העירה ונמסרו לידי המשטרה. יהודים שניסו להסתתר אצל גויים מכרים ושכנים לשעבר, הושלכו החוצה על ידם ברגע הקריטי. גיסתי, רחל, הסתתרה וילדה בין זרועותיה אצל גוי מכר, שביתו היתה חברתה משכבר הימים, יחד למדו בבית הספר. הם הכניסוה והבטיחו לה שתוכל למצוא מחסה, לשהות זמנית עד תום האקציה. כשהאקציה התנהלה במלוא התנופה, הושלכה כך — כשתינוק בין זרועותיה — אל הרחוב, אל חיות הטרף, אל המות. כשכל היהודים היו מכונסים, הובילו אותם לרדזיכוב לרכבת ושם הועמסו על קרונות משא לבלזץ. מי שלא יכול היה ללכת, נורה במקום. סיפרו שהמשטרה הגרמנית רצתה להשאיר את ראש היודנראט, יהושע פאבר. הוא סירב והשיב שילך יחד עם משפחתו ובני קהילתו. היהודים הלכו בדרך ומשני צידי הדרך עמדו הגויים, שכניהם מאתמול שליוו אותם בלעג וצחוק. אחר־כך פנו אל הבתים היהודיים, שנותרו ללא יושב והחלו לשודדם ולבוזזם.

שבועיים אחר־כך העבירו את היהודים שנותרו לגיטו רדזיכוב. נותרו רק: יעקב רמלר עם בן ובת, בן ציון רמלר, משה ולדמן, מרדכי וליצקה, חונה סגל כמומחים בענף הביצים, דוקטור לנצינר כרופא היחיד בעיירה, הר שלייב שרגל ומשפחתו, איציק גבלר. ברכה ברש ובעלה — אלו היו יהודים עשירים. הם האמינו שקיומם יישכח ושכך יצליחו להסתתר. כל הנזכרים כאן חוסלו לאחר חיסול גיטו רדזיכוב.

כמה ימים לאחר העברת שרידי קהילת סטוינוב לרדזיכוב, באנו אשתי ואני מגיטו רדזיכוב לסטוינוב. רצינו לקבל מדוקטור לנצינער ציאנקלי. תחילה הבטיח לתת, אבל אחר־כך התחרט וחזר בו. הוא טען: כל עוד אדם חי אל לו לאבד את התקווה. בעוברנו על פני הבתים היהודיים שמענו דפיקות חזקות. היו אלו הדי „עבודתם" של הגויים ששברו הקירות, עקרו קרשים מהרצפה, חפרו באדמה בחפשם אוצרות יהודיים נסתרים. בהיכנסך לבית יהודי היה הכל שדוד, ועל הרצפה התגלגלו ספרים, ספרים יהודיים קדושים, תפילין וטליתות, ותמונות — אין סוף של תמונות, תמונות של יהודים זקנים ונשים וילדים, תמונות של חתונות, יער של תמונות רמוסות ברגליהם של פריצי אדם, חיות טרף, חיות טרף שצורת אדם להן.

רשימת הקדושים
שניספו בשואה

יזכור

את נשמות

הקדושים והטהורים

מסוקל

זכרם לא ימוש לנצח!

להופעת הספר „יזכור", אספתי וחיברתי רשימה של חלק מקרבנות בני עירנו סוקל שהובלו לטבח, להרג ולאבדן, למכה ולחרפה, אשר לא זכו לקבורת ישראל ולמצבה, זכרונם חי בלב כל אחד מאתנו.

אני מבקש סליחה ומחילה מאלה שמקומם ברשימה זו לא נכללו בה מתוך אי ידיעת שמם.

הרשימה חוברה לפי סדר הא"ב. אחרי כל אות ואות נשאר מקום להוסיף שמות. על כל אלה שהספר בידם מוטלת חובה קדושה להוסיף שמות כאלה ולהודיע למערכת, שתדאג להכניסם ביתר העותקים.

יוסף פיבל

„ארץ אַל תכסי דמם".

הרב אברהם בן הרב ר' שלום רוקח
הרב ר' שמשון בן ר' יששכר שטוקהאמער
מהנדס ד"ר שוואַרץ, ראש הקהל
מורה צדק, ר' אהרון זליג קאצבאך

שמות משפחה

א

אדלר דוד שמואל בן מנדל
אדלר עלקע בת יעקב מאיר לוי
אדלר משה בן דוד שמואל
אדלר יהודה צבי בן דוד שמואל
אדלר מינדל בת דוד שמואל
אדלשטיין יששכר בן ישראל
אדלשטיין לאה בת חנוך
אדלשטיין שיינדל בת יששכר

אוברבך יוסף
אוברבך אברהם בן יוסף
אוברבך עזריאל בן יוסף
אוברבך שרה בת יוסף
אוברבך נפתלי בן יוסף
אוברלנדר רפאל בן יחזקאל
אוברלנדר טובה בת משה שודריך
אוברלנדר יואל בן רפאל

אוברלנדר פעסיע בת רפאל
אוברלנדר בערל בן רפאל
אויסטר רייזל בת משה
אויסטר צבי
אויסטר פייבל בן צבי
אויסטר שלמה בן צבי
אויסטר פייגה בת צבי
אויסטר שמואל בן אפרים
אויסטר מייטע בת דוד טוביה ברי
אויסטר דוד בן שמואל
אויסטר ראובן בן שמואל
אויסטר שרה בת שמואל
אויסטר אפרים בן דוד
אויסטר אסתר בת אהרון קרנץ
אויסטר פייבל בן אפרים
אויסטר פרידה
אויסטר משה בן אפרים
אויסטר סרל
אויסטר דוד בן אפרים
אויסטר שמואל בן אפרים
אויסטר הניה בת אפרים
אויסטר אהרון בן אפרים
אויסטר יצחק בן אפרים
אויסטר יוסף בן אפרים
אונגר בלומה בת חיים פייבל
אונגר מרגולע בן אשר
אונגר שמשון בן אשר
אונגר עזריאל בן אשר
אוסטרמן אריה
אוסטרמן עמליה בת נחמיה וועניגר
אוערבך יואל בן ישראל
אוימרל יעקב צבי בן מאיר יחיאל
אוימרל חיה בת משה בוים
אוימרל פיגה בת יעקב צבי
אוימרל דינה בת יעקב צבי
אוימרל אברהם בן מאיר יחיאל
אוימרל זאב בן אברהם
אוימרל יוסף בן אברהם
אוימרל יונה בן אברהם

אוימרל גיטל בת אברהם
אוימרל אלכסנדר בן מאיר יחיאל
אוינהורן אברהם בן אפרים
אוימבר אלחנן בן זאב
אוימבר רישא בת אריה לייבוש ברי
אוימבר שלום בן אלחנן
אוימבר חיה בן אלחנן
אוימבר אורי בן אלחנן
אוימבר טויבע בת אלחנן
אוימבר מייטע בת אלחנן
אוימבר שיינדל
אוימבר לייבעלע
אוימבר בערעלע
אוימבר רבקה
אוימבר ברוך
אלבוים משה
אלטמן גרשון בן איכל
אלטמן פרידה בת גבריאל ליפרמן
אלטמן עטיל בת גרשון
אלטמן יחיאל מאיר בן גרשון
אלטמן שרה בת גרשון
אלטמן גבריאל בן גרשון
אלטמן בלומה בן אהרון רוט
אלטמן ברוך יוסף בן דוד
אלטמן שמואל בן דוד
אלטמן צבי הרש בן אהרון אריה
אלטמן ויטע בן עוזר
אלטמן פישל בן משה
אלטמן פרידל בת יהושע משה
אלטמן ברריינדל בת דוד
אלטמן רחל בת משה
אלטרמן טלצה בת שמעון
אפיסדורף מנדל בן ישראל
אפיסדורף הינדע בת נטע ביק
אפיסדורף צבי הרש בן ישראל
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

ב

באב"ד דוד בן שלום
באב"ד שיפרה לבית ברי
באב"ד שמואל בן דוד
באב"ד משה בן דוד
באב"ד מירל בת דוד
באב"ד שלום בן דוד
באב"ד חנה עטיל בת דוד
באב"ד רבקה בת דוד
באב"ד יוסף בן שלום
באב"ד ראצע לבית קליין
באב"ד באשע בת יוסף
באב"ד שלום בן יוסף
באב"ד רבקה בת יוסף
באב"ד שלמה בן שלום
באב"ד חנה לבית צוקרמן
באב"ד משה הרש בן שלמה
באב"ד אסתר חיה בת שלמה
באב"ד רבקה בת שלמה
באב"ד אברהם בן שלום
באב"ד ביילע לבית הרשובסקי
באב"ד זישע בן אברהם
באב"ד גיטל בת אברהם
באב"ד אסתר חיה בת אברהם
באב"ד רבקה בת אברהם
באב"ד בעריש בן אברהם
באס מלך בן שלום
באס מרדכי בן שלום
בארד יוכבד
בארד דוד בן גדליה
בארד שרה בת שמואל זעליג קריגסהאבער
בארד טובה בת דוד
בארד משה בן דוד
בארד יחזקאל בן דוד
בארד חיה בת דוד
בארד שלמה בן גדליה
בארד הדסה
בארד יעקב בן גדליה

בארד ברכה
בארד אברהם בן ישראל
בארד הניה בת מרדכי
בארד אליעזר בן אברהם
בארד מרדכי בן אברהם
בארד פנחס בן אברהם
בארד חיים בן אברהם
בארד דניאל בן אברהם
בארד יהושע בן ישראל
בארד מרים בת פייבוש
בארד מאיר בן יהושע
בארד ברוניא בת יהושע
בארד דוד בן ישראל
בארד סושה בת מנדל
בארד בונם בן דוד
בארד אברהם בן דוד
בארד משה בן דוד
בארדך
בארי יהושע בן אריה
בארי אסתר בת צבי שולץ
בארי יוסף בן יהושע
בארי לאה בת אורי לויפר
בארי חיים בן יהושע
בארי חוה ועוד שלושה ילדים בני חיים
בארי ליפא בן יהושע
בארי שרה לבית לויטון
בארי שני ילדי בני ליפא
בארי חיה דרעזל בת יהושע
בארי בעלה ישראל וילדיהם
בארי שלמה בן יואל פסח
בארי רעכע לאה בת קיילע
בארי בערל בן שלמה
בארי יוסף בן שלמה
בארי קיילע בת רחל לאה
בארי חיים בן יואל פסח
בארי שפרה בת דבורה
בארי ליפה בן חיים

בארי אברהם בן חיים
בארער אפרים בן הערש
בארער לנה בת ישראל רעהר
בארער יהושע העשל בן אפרים
בארער פעסיע בת אפרים
בארער יחיאל לייב בן אפרים
בארער גיטל בת אפרים
בארסקי חנה בת גרשון (זענדער)
בארסקי רייזל בת ישראל
בארסקי מלכה בת ישראל
בארסקי יעקב בן ישראל
בארסקי גיטל בת ישראל
בארסקי באשע בת ישראל
בוים זאב בן משה
בוים אלכסנדר בן משה
בוים שלמה בן משה
בוים מרדכי בן משה
בוים אברהם
בוימאיל ניסן בן יוסף
בוימאיל שרה בת ניסן
בוימאיל צבי בן ניסן
ביכלר שפרינצה בת משה יוסף
ביכלר משה בן יהודה
ביכלר קהת בן משה
ביכלר שמואל בן משה
בינשטוק יוכבד בת שלום לענץ וילדיה
ביק דוד בן שלום
ביק פיגה בת אשר
ביק שנציה בת שלום
ביק רגינה בת שלום
ביק צבי בן מרדכי
ביק שמעון בן מרדכי
ביק שמואל בן מרדכי
ביק ישראל בן מרדכי
ביק רויזע בת מרדכי
בירנבך מנדל
בך אברהם בן מרדכי
בך אסתר בן מרדכי
בך ביילע בת מרדכי
בך שמואל לייב בן מרדכי
בך חינקה בת מרדכי
בך מלכה בת מרדכי
בך יהושע בן מרדכי
בלום מוניש
בלושטיין מרדכי בן חיים
בלושטיין שרה
בלושטיין צילה בת מרדכי
בלושטיין מרים בת מרדכי
בלטן חיה בת אהרון קרנץ
בערגלס ראובן
בערגלס בנו בן ראובן
בערגלס לאה בת אליעזר וועקער
בערגר שלמה בן משה
בערגר עטליה בת פנחס
בערגר דבורה בת שלמה
בערגר חיה בת שלמה
בערגר משה
בערגר אסתר בת איצע
בערגר יהושע מלך בן משה
בערגר רבקה בת אסנת
בערגר אריה לייב בן אברהם
בערגר פריידע בת דוד רייגרט
בערגר הינדע בת יוסף
בערנשטיין עטיל בת יקותיאל צבי שמוצר
בערנשטיין ארבעה ילדים בני עטיל
בראנדמן אליעזר בן יוסף
בראנדמן סערקע בת אריה
ברונר אהרון בן שמואל
ברונר אסתר בת משה בוים
ברונר שלמה בן אהרון
ברונר לאה בת אהרון
ברונר שיינדל בת אהרון
ברי ביילא בת מנדל
ברי חיים בן מנדל
ברי מרדכי בן מנדל
ברי משה וולף בן לייבוש
ברי שבע
ברי יעקב בן משה וולף

ברי חיה בת משה וולף
ברי הסה בת משה וולף
ברי בנציון בן משה וולף
ברי טובה בת משה וולף
ברי פנחס בן משה וולף
ברי אורי בן אריה לייב
ברי בלומה בת ישראל קלטר
ברי רגינה בת אורי
ברי נלה הניה בת אורי
ברי מייטע בת אורי
ברי הערש בן אורי
ברי שמואל גרונם בן לייבוש
ברי איטא בת שמואל גרונם
ברי טוביה בן שמואל גרונם
ברי דולק בן שמואל גרונם
ברי בנציון בן לייבוש
ברי שרה
ברי מרדכי בן בנציון
ברי רחל בת בנציון
ברי מנוס בן בנציון
ברי גיטל בת בנציון

ברי פיגא לאה בת בנציון
ברי חיה בת בנציון
ברי ברריינדל בת מיכאל לעווגוי
ברי בנות ברריינדל
ברי אהרון בן דוד טוביה
ברי חנה בת מרדכי
ברי רויזע בת משה
ברי לאה בת אורי
ברי צביה בת ישעיהו
ברי לייזר בן משה
ברי שלום בן לייזר
ברי פייגא בת לייזר
ברי ישראל בן אברהם
ברי גיטל בת ישראל
ברי רחל בת ישעיה
ברי סריל בת דוד
ברי ישראל בן הרש
ברי טויבע בת ישעיה

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

ג

גאלאצר נחום בן חונה
גאלאצר מינדל בת יעקב מאיר לוי
גאלאצר יוטה רחל בת נחום
גאלאצר ינטע בלומה בת נחום
גאסטהאלטר נחום
גאסטהאלטר מינה בת צבי שיץ
גאסטהאלטר רוזה בת נחום
גאסטהאלטר שולה בת נחום
גוטליב חיה בת גדליה מאיר קובלר
גוטליב בלומה בת גדליה מאיר קובלר
גוטליב ברוינטשע בת גדליה מאיר קובלר
גולדברג יהושע העשל בן אברהם שלמה
גולדברג מאטעל לבית וועבער
גולדברג טובה בת יהושע העשל
גולדברג יעקב בן אברהם שלמה

גולדברג אשתו
גולדברג אברהם בן יעקב
גלאזער וועלוועל בן מאיר לייב
גלאזער שיינדל בת יששכר
גלאזער מאיר לייב בן יעקב
גלאזער אלטע בת אהרון ליבער
גלאזער יעקב בן מאיר לייב
גלאזער חיה לבית בומבך
גלאזער בנם של יעקב וחיה
גלאזער שרה בת ר׳ מאיר לייב עם ילדיה
גלאנצבערג זלמן
גלאנצבערג מרדכי בן זלמן
גלאנצבערג לייב בן זלמן
גלאנצבערג פיני בן זלמן
גלייכר מרדכי בן משה

גלייכר סאבינע בת צבי שוץ
גלייכר העסע בת מרדכי
גלייכער יצחק בן שמואל
גלייכער טויבע בת שמואל
גלייכער מאלע בת שמואל
גלייכער שלום בן שמואל
גלייכער שמואל בן נטע
גלייכער ריבע
גלייכער חנה בת נטע
גלייכער זלמן בן אריה
גלייכער רחל בת יששכר
גלייכער יוסף בן זלמן
גלייכער ישראל בן זלמן
גלייכער אשר בן זלמן
גלייכער מלכה בת זלמן
גלייכער אריה בן זלמן
גלייכער יעקב בן אריה
גלייכער לאה בת אריה
גלייכער ריקל בת אריה
גלייכער זיסל בת יוסף
געלברט מענדל בן יהודה
געלברט בלומה בת מאיר מעלער
געלברט מוטל בן יהודה
געלברט העסע בת שמואל לעצטער
געניא מלך בן צבי
געניא אליעזר בן צבי
געניא רבקה בת צבי
געניא אוטא בת צבי
געערנער שרה רייזל בת קופל אלסטר
געערנער פייבעל בן שלום
געערנער רחל בת ראובן קובלר
געערסטלער יעקב בן יהודה
געערסטלער חיה בת הירש לאנג
געערסטלער אליעזר בן יעקב
געערסטלער גיטל בת יעקב
געערסטלער יצחק בן יעקב
געערסטנפלד פנחס בן מרדכי
געערסטנפלד מלכה בן שבח
געערשפעלד דבורה בת גדליה מאיר קובלר

געערשפעלד שמואל
געערשפעלד שרה בת שמואל
גרובר חנה בת שלמה
גרובר מרים בת שלום (זיגמונד)
גרובר יניגה בת שלום (זיגמונד)
גרובר יהודה ואשתו איטה
גרובר אסתר בת זאב
גרובר אריה בן זאב
גרודר ד"ר אריה ואשתו
גרודר ויולה בן אריה
גרוסקופף רויזע בת עטיל
גרוסקופף רבקה בת עטיל
גרייס לוי בן שאול
גרייס רחל בת יחיאל דוד דאקס
גרייס אלי בן שאול
גרינברג אהרון
גרינברג אליהו בן חייב לייב
גרינברג בילה בת אהרון
גרינברג דוב בן אליהו
גרינברג חנה בת ישראל בארד
גרינברג יוכבד בת אהרון
גרינברג סערל בת רוניה
גרינברג שמחה בן אהרון
גרינברג נתן בן אליהו
גרינברג יצחק מרדכי בן אליהו
גרינוואלד עזריאל בן שמעון
גרינוואלד אנטשעל
גרינוואלד בינה בת עטיה

— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ד

דאקס יחיאל דוד בן הערש
דאקס שיינדל בת אהרון פלאנץ
דאקס פייגה בת יחיאל דוד
דאקס בערל בן יחיאל דוד
דאקס טויבע בת ניסן
דונער קלרה ליפשע בת אריה
דונער יצחק בן יעקב
דונער שיינדל בת יצחק
דונער חיה בת יצחק
דונער טערצע בת יצחק
דונער זעליג בן יצחק
דונער יעקב בן יצחק
דונער מ. רבקה בת חיים
דונער העני
דונער ישראל בן יעקב
דונער אליעזר בן ישראל
דונער חיה שרה בת אליעזר
דונער רבקה בת ישראל
דונער דוד בן מאיר אפרים
דונער פעפי בת יעקב
דונער יעקב בן דוד
דונער ישכר בער בן דוד
דונער רבקה בת דוד
דונער ריינע בת דוד
דונער מאיר אפרים בן משה
דונער עטיל בת מאיר אפרים
דונער יוסף בן מאיר אפרים
דונער מאניע
דינר יעקב בן יהושע משה
דינר שמואל בן יהושע משה
— — — — — — — —
— — — — — — — —

ה

האפנער זלמן בן אהרון
האפנער טובה בת פאליק
האפנער פאליק בן זלמן
האפנער ברוך בן זלמן
האפנער סושה בת זלמן
האפנער שרה בת זלמן
האפנער ישראל בן יצחק
האפנער אליעזר בן יצחק
הארטקנוך מלכה
הולץ נתנאל
הולץ פאניא
הולץ לוסיא בת נתנאל
הולצמאן שרה בת יצחק
הולצמאן פנחס
הולצמאן רעלה
הולצמאן חיה בת פנחס
הולצמאן אורי בן אברהם
הולצמאן נתן בן חיים
הולצמאן רעכל בת מרדכי שפערבער
הולצמאן אריה בן חיים
הולצמאן לאה
הולצמאן מרדכי בן נתן
הולצמאן חנה בת אריה
הולצמאן שרה בת אריה
הולצמאן פייגה בת אריה
הוניג ליאון בן נטע
הוניג יעקב בן נטע
הורביץ נפתלי הערץ בן יעקב
הורביץ מינדל לבית אנגלהארד
הורביץ שרה מנוחה בת נפתלי הערץ
הורביץ חנה בת נפתלי הערץ
הורוביץ גדליה
הורן שמחה בן יעקב
הורן צבי בן יעקב
הורן שמואל
הורשטריט אייזיק בן חי פייבוש

הורשטריט גיטל בת משה
הורשטריט מוטל בן אייזיק
הורשטריט שרה בת חי פייבוש
הורשטריט פייגה בת חי פייבוש
הורשטריט הערש בן חיי פייבוש
הורשטריט יונה בן חי פייבוש
הירשהורן יעקב
הירשהורן חיה בת שלום

הירשהורן צביה בת יעקב
הירשהורן מלכה בת יעקב
הערולד וואלף
הערולד ביילע
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ו

וואורצל דוד בן יעקב
וואורצל פעשע בת יוחנן שטיגליץ
וואורצל יעקב בן דוד
וואלינר אהרון בן משה
וואלינר פרידא גיטל בת שרה
וואלינר לנה בת אהרון
וואלינר אהרון בן רפאל
וואלינר דינה בת רפאל
וואלף שלמה
וואלף העניע
וואלף לייב
וואלף יעקב
וואלפיש לייבוש בן מנדל
וואלפראם ד״ר שמעון
וואלפראם לולק בן שמעון
וואקס לעמעל בן שמואל
וואקס רבקה בת שלמה ליפא ליפרמן
וואקסמאן מלכה בת פערל
ווארט ליאון בן יוסף
ווארט פעפי בת מאיר
ווארט אסתר בת ליאון
ווארט יוסף בן ליאון
ווארט איזאק בן ליאון
ווארט קלארא בת ליאון
ווארט יעטקא בת מאיר מעלער
ווארט איזאק בן יעקב
ווארט פרידה
ווארט משה בן דוד

ווארט רחל בת דוד
ווארט יוכבד בת דוד
ווארט יעקב בן דוד
ווארט שמואל בן דוד
וויטעלם ברוך ואשתו
וויטעלם יעקב בן ברוך
וויטעלם פייגע בת ברוך
וויטעלם שמחה בן ברוך
וויטעלם לאה בת ברוך
וויטעלם עטיל בת ברוך
וויטעלם הינדע בת ברוך
וווייזער צבי אלימלך בן אברהם
וווייכער ישכר בן חיים
וווייכער יאכטשע
וווייכער סימא בת ישכר
וווייכער שיינדל בת גדליה בארד
וווייכער יצחק לייב
וווייכער גדליה בן יצחק לייב
וווייכער פייגה בת יצחק לייב
וווינבערג יהודה בן שאול
וווינבערג סלו בן שאול
וווינבערג בלומה בת צבי אלימלך וווייזער
וווינרוט משה
וווינרוט גיטל רחל בת משה קרעמניצר
וויים יוסף בונים בן שמואל צבי
וויים יונתן בן יוסף בונים
וויים עלקע בת יוסף בונים
וויים רחל בת יוסף בונים

וויים משה בן גרשון
וויים בילה בת גרשון
וויים הרב יענטשעלע בן גרשון
וויים אהרון בן שלום
וויים שיינדל בת שלום
וויין שלמה ישראל בן פנחס
וויין חיה שרה בת שרה הסטנה
וויינדלר צבי בן יואל
וויינדלר יהושע בן יואל
וויינדלר ליפא בן יואל
וויינדלר חנה בת יואל
וויינדלר רחל בת יואל
וויינדלר יעקב בן צבי
וויינדלר אסתר בת צבי
וויינדלר שפרינצע בת צבי
וויינדלר צירל בת צבי
וויינדלר לאה בת מרדכי
וויינדלר אסתר בת מנדל
וויינדלר רייזעל בת שלמה
וויינדלר קריינצע בת קלמן
וויינדלר גולדה בת שמואל
וויינדלר דוד בן שמואל
וויינדלר עטיל בת שמואל
וויצמאן חיים בן שמעון
וויצמאן גיטל רבקה בן שמעון
וויצמאן אייזיק בן שמעון
וויסינג ישראל
וויסינג אידא בת ליאון וארט
וועבער שמעון בן שמחה
וועבער מאיר בן שמחה
וועבער ישראל
וועבער משה
וועטטער שמואל
וועטטער אשתו ושני ילדים
וועליטשקער מאלי בת שמואל זיינבל קראנץ
וועליטשקער שמואל זלמן בן אריה לייב
וועליטשקער שרה בלומה בת שיינע רחל
וועליטשקער טילי בת שיינע רחל
וועליטשקער עטיל בת שיינע רחל
וועליטשקער פני בת שיינע רחל
וועליטשקער חנה בת יוחנן שטיגליץ
וועליטשקער סענדער בן לייב
וועליטשקער מרים בת מאיר
וועליטשקער פעשי בת סענדער
וועליטשקער מאיר בן סענדער
וועליטשקער אברהם בן מרדכי שלמה
וועליטשקער אלי בן יהושע ראמראס
וועליטשקער מרדכי שלמה בן אברהם
וועליטשקער זינדל בן אברהם
וועליטשקער שיינדל בת שמואל הערש
וועליטשקער חיה שרה בת מרדכי שלמה
וועליטשקער יהושע בן מרדכי שלמה
וועליטשקער פיני בן מרדכי שלמה
וועקער וואווע (זאב)
וועקער מינטשע בת אשר שמירער
וועקער ילדיהם
וועקער אליעזר בן מנחם מענדעל
וועקער זאב בן אליעזר
וועקער רייזעל בת אליעזר
וועקער מנוחה בת אליעזר
וועקער חיים בן אליעזר
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

ז

זאנדבאנק יהושע
זאפט אייזיק בן מנחם
זאפט שמואל בן יהודה
זאפט יצחק בן שמואל
זאפט גיטל בת יצחק
זאפט מאנוס בן יהודה

זאפט יצחק בן מאנוס
זוכמאן זלמן בן איצי
זוכמאן עטיה בת איצי
זוכמאן טויבע בת עטיה
זוכמאן חנטשע בת עטיה
זוכמאן חיה בת שמואל ווינדלער
זוכמאן בילה בת חיה
זוכמאן גיטל בת חיה
זוכמאן משה בן חיה
זולקווער אליעזר בן משה
זולקווער לייבוש בן אליעזר
זולקווער יוטע בת הרצל
זולקווער שיינדל סושה בת לייבוש
זולקווער פייגע רוניע בת לייבוש
זולקווער סימא בת לייבוש
זולקווער זלאטע בת לייבוש
זולקווער מאני בת לייבוש
זולקווער משה בן לייבוש
זולקווער סוניא בת לייבוש
זולקווער מנדל גרשון בן אליעזר
זולקווער אדעלע בת אברהם
זולקווער יחזקאל בן אליעזר
זולקווער גיטל רבקה בת ישראל
זולקווער פייבעל בן יחזקאל
זולקווער יהודה הערש בן יחזקאל
זולקווער נתן הערש בן אליעזר
זיגעל יולה בת צבי שוץ
זיגעל רחל בת יולה
זיגעל צבי בן יולה
זיגעל יעקב בן יולה
זידזאמער פסח
זידזאמער בלומה
זיטצאמער שמעון בן שלום
זיטצאמער דבורה בת שמעון
זיטצאמער חנה בת שמעון
זיטצאמער טובה
זיטצאמער שרה בת ישראל
זינגער בערל
זינגער ישראל בן בערל

זיפער בערל לייב בן חיים
זיצער רחל בת אברהם
זיצער מינדל בת אברהם
זיצער חנצי בת אברהם
זיצער עטיל בת אברהם
זיצער שמואל בן אברהם
זעליגמאן שמריה
זעליגמאן פריידע בת רוני
זעליגמאן פייגה בת שמריה
זעליגמאן שמחה בן שמריה
זעליגמאן הענה בת שמריה
זעליגמאן חיים בן שמריה
זענדער שיינדל בת גרשון
זענדער חיה טויבע בת גרשון
זענדער אלי חיים
זענדער ישראל בן שמואל
זענדער פריידע פעשע בת מרדכי
זענדער חיה טויבע בת ישראל
זענדער מינדל בת ישראל
זענדער מלכה בת ישראל
זענדער מרדכי בן ישראל
זענדער אריה בן ישראל
זענדער חיים בן שמעון
זענדער פייבעל בן חיים
זענדער רבקה בת חיים
זענדער עזריאל בן גרשון
ז"ק רחל בת אברהם וועליטשקער
ז"ק יהושע בן אהרון מאיר
ז"ק חיים יוסף בן אהרון מאיר
ז"ק יששכר בער בן אהרון מאיר
ז"ק חיה בת אהרון מאיר

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

ח

חאמיידעס אליעזר בן יעקב
חאמיידעס לנה בת נחמן
חאמיידעס טובה בת לנה — — — — — —
חאמיידעס וויטעל בת יוסף — — — — — —

חאמיידעס יוסף בן הירש לייב
חאמיידעס מרדכי בן הירש לייב

ט

טאובע פסיה
טאובע מרים
טאובע שלום
טאובע חנה
טאובע מרדכי
טורטשין אברהם
טורטשין יאחיד לבית קלאהר
טעלער צבי בן יצחק
טעלער שרה בת ראובן לוסטיג
טעלער קלמן בן צבי
טעלער שושה בת צבי — — — — — —
טעלער יעקב בן צבי — — — — — —
טעלער דוד בן משה מאיר — — — — — —

טעלער פייגה בת וואלף באלך
טעלער פעשע בת דוד
טעלער רויזע בת דוד
טעלער משה מאיר בן דוד
טעפיך אברהם בן חיים
טעפיך הינדע בת משה רוזענפעלד
טעפיך פעפי בת אברהם
טערנער מנחם מנדל בן ברוך יוסף
טערנער עטי גיטל בת ברוך יוסף
טרעפעל רייזעל בת מנחם שמעון

י

יאנובשצינסקי פסיה בת דוב
יאנובשצינסקי צבי בן קאדיש
יאנובשצינסקי גיזה בת אדולף
יאנובשצינסקי קארול בן צבי
יאנובשצינסקי אברהם בן קאדיש
יאנובשצינסקי טילה — — — — — —
יאנובשצינסקי יאנעק בן אברהם — — — — — —

יאקובזאהן אלעזר בן משה
יאקובזאהן צביה בת יהושע ברי
יאקובזאהן שלושת ילדיהם
יוגענד לייב
יוגענד חיה

כ

כהנא רחל בת אביש
כהנא משולם בן יוסף
כהנא בריינדל בת שלמה ליפא
כהנא גולדע בת שלמה

כהנא משולם בן שמואל יעקב
כהנא שרה בת שמעון
כהנא דבורה בת שמעון
כהנא מינדעל בת שמעון

כץ אנשעל
כץ שרה בת מנשה
כץ מנשה בן אנשעל
כץ קיילע בת אנשעל
כץ הענוך
כץ טילע בת לייב
כץ פעשי בת הענוך
כץ טובה בת הענוך
כץ הערץ וואלף
כץ הינדע מינדל

כץ פייגע בת הערץ וואלף
כץ חיה בת הערץ וואלף
כץ ישכר בן הערץ וואלף
כץ אברהם בן הערץ וואלף
כץ יצחק בן הערץ וואלף

ל

לאם יוסף בן משה
לאם רייזיל עטיל בת משה
לאנג העניע
לאנג פסח בן הערש
לאנג זעלדה בת פסח
לאנג מרדכי בן פסח
לאנג בעטקא בת פסח
לאנג צבי בן נח
לאנג פעסיע בת אהרון בוימאן
לאנדוי שיינדל רחל בת גרשון זענדער
לאנדוי שיינציע בת מרדכי קיהל
לוטנער חיים מאיר
לוטנער טויבע בת עזריאל שטריצל
לוטנער ישראל בן חיים מאיר
לוטנער שיינדעל בת חיים מאיר
לוטנער אסתר בת חיים מאיר
לוטנער עזריאל בן חיים מאיר
לוי רוזה בת מענדל
לוי שמואל בן יהושע
לוי יענטע בת יהושע
לוין חיה בת ישראל
לוין ריקל בת חיה
לוין בערל בן יהודה
לוין גולדע בת אברהם יצחק
לוין שמעון בן בעריל
לוין ביילצי בת בעריל

לוין יצחק בן יהודה
לוין צפורה
לוין יהודה בן יצחק
לוין מירל בת יצחק
לונסקער שלום בן שמואל
לונסקער יהודה פייביש בן שלום
לונסקער ישראל נתן בן שלום
לונסקער שמואל בן יהודה
לונסקער יענטע בת רבקה
לורענץ רוניה בת פייבעל
ליבער שלמה בן יהושע
ליבער רוזה לבית צווייג
ליבער משה בן שלמה
ליבער יעקב בן אהרון
ליבערמאן איזיק
לידער שלמה
לידער יוחא
לידער זלמן
לימזידער יצחק
לימזידער אסתר בת חיים קרוכמאל
לימזידער פייגה
לימזידער אלטע בת ישראל פערלשטיין
ליפערמאן שלמה ליפא בן ירוחם
ליפערמאן וויטעל בת פעשע מאך
ליפערמאן יהושע בן שלמה ליפא
ליפערמאן צבי הערש בן גבריאל

ליפערמאן אשתו
ליפערמאן יוטע בת צבי הערש
ליפערמאן בינה בת צבי הערש
ליפערמאן מאיר בן צבי הערש
ליפערמאן הענוך בן גבריאל
ליפערמאן טויבע לבית זענדער
ליפערמאן מאיר בן הענוך
ליפערמאן חיה בת צבי רוזענפעלד
ליפערמאן שלמה בן אהרון מרדכי
ליפערמאן רוחמה בת אהרון מרדכי
ליפערמאן יצחק בן אהרון מרדכי
ליפערמאן יחיאל בן אהרון מרדכי
ליפערמאן דבורה בת אהרון מרדכי
ליפערמאן רחל
ליפערמאן משה בן גבריאל
ליפערמאן אשת משה וילדיהם
ליפערמאן העניע בת גבריאל
ליפערמאן ילדיה
ליפערמאן יצחק
ליפערמאן רחל בת לייבוש ברי
ליערמאן רבקה בת יצחק
ליפערמאן חיה בת יצחק
ליפערמאן יעקב בן יצחק
ליפערמאן רעלע בת יצחק
לנטון פעשע
לנטון חיים
לנטון יהושע העשל
לנטון דוד משה
לנטון יוסף אריה
לנטון רחל
לעהרער יעקב בן לייבוש
לעהרער גיטל ליבע בת יצחק לאוזער
לעהרער הענוך בן יעקב
לעהרער יצחק בן אברהם יעקב
לעהרער אשתו
לעהרער רייזעל בת יצחק
לעהרער חנה בת בצלאל
לעהרער חיים בנציון בן אברהם יעקב
לעהרער יעקב בן חיים בנציון
לעהרער בצלאל בן חיים בנציון
לעהרער אסתר בת חיים בנציון
לעהרער מרדכי בן חיים בנציון
לעהרער ראובן בן חיים בנציון
לעוו מאליע בת משה
לעוו מרדכי בן מלך
לעוו יוכע בת מלך
לעוו ברוך בן יהודה
לעוו מלך בן יהודה
לעוו משה בן יהודה
לעוו גיטל בת יהודה
לעוו שרה בת יהודה
לעווגוי מיכאל
לעווגוי יצחק בן מיכאל
לעווגוי זלמן בן יחיאל מיכאל
לעווגוי הערש וואלף בן יחיאל מיכאל
לעווגוי העניע ברייגדיל בת יחיאל מיכל
לעווגוי רבקה בת יחיאל מיכאל
לעווגוי חנה מירל בת העניע ברייגדל
לענין דאכע בת מענדל
לענין יענטע בת מענדל
לענין שמחה בת מענדל
לענין שלום אנשעל
לענין שרה בת לייבוש זיצער
לענין שלמה בן שלום אנשעל
לענין לאה בת שלום אנשעל
לענין חיה בת שלום אנשעל
לענין דזוניע בת שלום אנשעל
לענין מולכה בת שלום אנשעל
לענין נחמן
לענין יוטע
לענין גיטל
לענין מאיר
לעצטער שמואל
לעצטער דבורה
לעצטער מרים
לעצטער אליהו בן שמואל
לעצטער ארצי בן שמואל
לעצטער מינדל

לעצטער אייזיק
לעטער מרדכי בן שמואל
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

לעצטער העסה בת שמואל
לעצטער הנה בת שמואל
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

מ

מאגענהיים אריה
מאגענהיים גיטל בת שמחה קינדלער
מאגענהיים שמחה בן אריה
מאלץ יוסף בן משה
מאלץ רבקה בת מאיר צבי זוכמאן
מאלץ ליפשע בת משה
מאלץ חיה דבורה בת יוסף
מארגולעס יעקב צבי בן דוב
מארגולעס חיה שרה בת אלתר
מארגולעס יצחק בן יעקב צבי
מארגולעס שמאי בן יעקב צבי
מארגולעס ברכה בת יעקב צבי
מארגולעס פעסיע בת יעקב צבי
מארגולעס אריה בן יעקב צבי
מארגולעס זלמן בן יעקב צבי
מארגולעס טויבע בת יעקב צבי
מארגולעס גיטל בת יעקב צבי
מארקום פייבוש בן לייב
מארקום אלטע
מארקום שמואל
מארקום פייגע
מארקום מרדכי בן לייב
מארקום מלכה
מארקום רישע
מארקום יהודית
מארקום אייזיק
מארקום אברהם
מארקעל יושע
מוסטער ישראל
מוסטער דבורה
מוסטער פייגע בת מענדל

מוסטער שמואל
מילר משה בן בנציון
מילר פערל בת שואל לייב
מילר שמואל חיים בן משה
מילראם מרים בת ברוך
מילראם שמעון בן ברוך
מילראם איידעל בת ברוך
מילראם פערל בת ברוך
מילראם חנה בת ברוך
מינטשעלעס חיים בן יצחק
מינצער זיינוועל
מינצער מינדעל
מינצער משה
מינצער האנטשע
מינצער בערל
מינצער רבקה
מינצער פייגע
מעלער מאיר
מעלער רבקה
מעלער פאניא בת מאיר
מעלער נעלא בת מאיר
מעלער יהושע בן חיים
מעלער רויזע בת משה
מעלער גיטל
מענקעס רבקה לאה בת יוסף פיש
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

נ

נאדעל לייב בן חיים
נאדעל פייגע בת יהושע העשל
נאדעל רייזעל בת לייב
נאדעל יוסף בן לייב
נאדעל הערש בן לייב
נאדעל אליהו בן לייב
נאדלער משה בן יעקב
נאדלער אנטונינא בת יעקב
נובאק זאב בן זבולון
נובאק קרושה בת נחמן ברך
נובאק פעשע בת זאב

נובאק יעקב בן זאב
נובאק יענטשע בת זאב
נובאק טושקה בת זאב
נובאק אורי בן זאב
נייער יוטה בת יהודה
נייער פתחיה בן יהודה
נייער לאה בת יהודה
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ס

סוליטער משה בן אריה לייב
סוליטער שיינדל בת צבי כץ
סוליטער יקותיאל בן משה
סוליטער איידעל בת משה
סוליטער פעשע בת משה
סוליטער לאה בת משה
סוליטער יוסף בן משה
סוליטער צבי בן משה
סוליטער זעלדע בת משה
סוליטער ליפא בן אריה לייב
סוליטער ביילע מירל לבית וועליטשער

סוליטער חיה בת ליפא
סוליטער וועליש בן ליפא
סוליטער יוסף בן ליפא
סוליטער אריה לייב בן ליפא
סינקובער יעקב בן מרדכי
סינקובער גולדה בת מרדכי
סינקובר רחל בת מרדכי
ספרין שמשון בן יואל
ספרין חנה רחל
— — — — — — —
— — — — — — —

ע

עלעפאנט יאורע בן יאיר
עלעפאנט יוסף בן ישראל
עלעפאנט ינטע בת אברהם
עלעפאנט ישראל בן יוסף
עלעפאנט הענטשע בת יוסף
עלעפאנט באשע בת ישראל
עלעפאנט רחל בת נותן
עלעפאנט שרה בת נותן
עלעפאנט פייגע בת ישראל

עלעפאנט הערש בן קופל
עלעפאנט ישראל בן הערש
עלעפאנט ביילע יוטע בת הערש
ערטאג זאב בן יוסף
ערטאג ביילע בת יוסף
ערטאג שבע בת יוסף
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

פ

פאלק ד״ר שטריקער
פאם הענריעטטא בת חנוך
פאם חנוך בן נתנאל
פאם מינדל
פאם שמואל בן נתנאל
פאם צבי בן נתנאל
פאם יצחק בן נתנאל
פאם צבי בן יעקב
פאם משה בן יעקב
פארער מינא
פודהורעץ שלום בן ישראל
פודהורעץ משה בן אהרון
פודהורעץ לאה בת חיים פייבעל
פודהורעץ יעקב בן משה
פודהורעץ אהרון בן משה
פודר יוסף
פודר יצחק בן יוסף
פודר שלמה בן יוסף
פודר דוב בן יצחק
פודר גיטל בת יצחק
פודר יוכבד בת שמואל
פודר יהודה בן שלמה
פודר יוטע בת ראובן קובלער
פודר חנה בת פייבעל
פודר אריה בן דניאל
פודר שרה דבורה בת חיים קרוכמאל
פודר גיטל בת אריה
פודר פייגע בת אריה
פודר דניאל בן אריה
פודר יהודה בן דניאל
פודר מאטיל בן דניאל
פוסט שלום
פוסט פייגע בת עזריאל שטריצעל
פוסט שיינדל בת שלום
פוקס משה
פייוועל רבקה בת מרדכי
פייוועל משה בן מרדכי
פייוועל אברהם בן חיים
פייוועל עזריאל בן אברהם
פייוועל יוסף דוד בן וואלף
פייוועל יצחק בן וואלף
פייוועל משה לייב בן וואלף
פייוועל שמשון בן וואלף
פייוועל מרדכי הערש בן וואלף
פינק בנימין בן משה
פינק אסתר בת משה ובנה
פינק נתנאל בן משה ומשפחתו
פינק שמואל בן משה ומשפחתו
פינק ערנא בת גיטל ובנה
פינק מלכה בת גיטל ובנה
פינק שרהטשע בת ערנא ומשפחתה
פינק דינה בת אהרון ומשפחתה
פינק מלכה בת דינה ומשפחתה
פינק יונה בת אהרון ומשפחתה
פינק חנה בת דינה ומשפחתה
פינק שרה בת דינה ומשפחתה
פינקעל מענדעל
פינקעל יצחק
פינקעל אידא
פינקעל טויבע
פינקעל שבתי
פינקעל שבע בת וואלף פייוועל
פינקעל ילדיהם
פיש חיה בת צבי אריה מאן
פיש שלום בן יוסף
פיש לאה לבית שווארץ
פיש נחמה בת שלום
פיש פישל בן משה
פיש צירל בת זלמן לייב
פיש דבורה בת משה
פישער שלמה
פישער מיכאל
פישער מרים
פישער משה לייזער

פישער חיים
פלאם ישכר בער
פלאם פריווע
פלאם יצחק בן ישכר בער
פלאם מלכה בת ישכר בער
פלאסטער אברהם בן בערל
פלעווער שמעון בן יצחק ובתו
פלש דינה בת משה
פלש משה בן שמואל
פלש רפאל בן שמואל
פלש שמואל בן רפאל
פעלענבערג משה מרדכי בן יוסף
פעלענבערג שרה בת אברהם אבוש
שווארצוואלד
פעלץ יהודה צבי בן שלום
פעלץ מרים שיינדל בת יהודה צבי
פעלץ מינדל בת יהודה צבי
פעלץ לאה פרומצע בת יהודה צבי
פעלץ רבקה זיסל בת יוסף חיים
פעלץ יהודה צבי דוד בן יוסף חיים
פערבער יהושע בן משה
פערבער חנה בת לייב קלאהר
פערלמאן זינדעל בן לייב
פערלמאן ברכה בת אברהם וועליטשקער
פערלמאן יהושע בן זינדעל
פערלמאן יעקב הערש בן זינדעל
פערלמאן יהודה בן קלמן
פערלמאן פנינה בת ישעיה

פערלמאן ישראל בן יהודה
פערלמאן קריינדעל בת יהודה
פערלמאן פייגה בת יהודה
פערלעס חיה פראדעל בת בעני זעלצער
פערלעס אסתר בת חיה פראדעל
פערלעס ישראל בן יוסף
פערלעס שושה בת ישראל
פערלעס אריה בן ישראל
פערלעס משה בן ישראל
פרימאן מאיר בן צבי
פרימאן פייגה בת חיים
פרימאן הערש בן מאיר
פרימאן חוה בת מאיר
פרימאן גיטל בת מאיר
פרנס לאה בת נטע גלייכער
פרענקעל קלרה בת אבא
פרענקעל פתחיה בן אבא
פרענקעל מיכאל בן פתחיה
פרענקעל אליעזר בן פתחיה
פרענקעל מינדל בת פתחיה
פרענקעל יושע בן שמשון
פרענקעל חנה בת שלמה ליפה
פרענקעל עטיל ביילה בת יושע
פרענקעל שמשון בן יושע
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

צ

צוללער אפרים פישל בן אברהם
צוללער חיה רבקה בת יצחק
צוללער שלמה ליפא בן אפרים פישל
צוללער יוסף חיים בן צבי
צוללער צירל בן צבי
צוללער אסתר בת צבי
צוללער פייבוש בן צבי
צוקער טוביה

צוקער חיה יהודית בת פייבעל קלינגער
צוקערמאן שלמה
צוקערמאן שרה
צוקערמאן בנציון
צוקערמאן חנה
צוקערמאן פעשע
צוקערמאן פריידע
צוקערמאן גולדע

צוקערמאן יואל
צוקערמאן יצחק בן יואל
צורן לאה בת ישראל
צורן גיטל בת ישראל
צורן רבקה בת ישראל
ציגמאן יוסף בן דוב
ציגמאן יהודית בן יוסף קלינגער
ציגמאן הערש בן דוב
ציגמאן מלכה
ציגמאן אברהם בן דוב
ציגמאן בעריש בן אברהם
ציגמאן ישראל בן אברהם
ציגמאן זיינבל בן מרדכי סענדער
ציגמאן צבי הערש בן שלום
ציגמאן שרה בת שלום
ציגמאן פריידע בת שלום
ציגמאן סעריל בת שלום
ציגמאן מאיר
ציגמאן צבי

ציגמאן לייב
ציגמאן אברהם בן משה יעקב
ציגמאן רבקה בת אברהם
ציגמאן סעריל בת אברהם
ציגמאן רבקה בת צבי הערש
ציגמאן הענוך בן אברהם
ציגמאן לאה בת ישראל
ציגמאן שפרה בת שלמה
ציגמאן ברריינדל בת שלמה
ציגמאן משה יעקב בן הענוך
ציגמאן שבתי
ציגמאן חיים
ציטרון רבקה בת יואל נתן רוזנפעלד
ציטרון מלך בן מרדכי
ציטרון קיילע בת מרדכי
ציעג שמואל
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ק

קאהל קהת בן בעריש
קאהל זיסל בת בעריש
קאהל רייזעל בת בעריש
קאהל משה בן יקותיאל
קאנדעל לאה בת צבי קלינגער
קאסטנער בנציון
קאסטנער גיטל בת שמואל זעליג
קאסטנער גדליה בן בנציון
קאסטנער קואס בן בנציון
קאסטנער בתיה בת בנציון
קאסטנער יהושע ניסן בן פאליק
קאסטנער מרדכי בן פאליק
קאסטנער פראדעל בת פאליק
קאסטנער פייגע בת פאליק
קאסטנער אסתר בת פאליק
קאצבאך חיים בן אהרון
קאצבאך אייזיק בן אהרון

קיצבאך אפרים בן אַהרון
קאצבאך הענוך בן אהרון
קאצמאן משה
קאצמאן רוזה בת נתנאל פאס
קארפ דניאל
קארפ פייגה בת סנדר שטורם
קארפ דוד בן דניאל
קארפ שמעון בן דניאל
קארפ מאיר בן דניאל
קארפ שלמה בן דניאל
קארפ אהרון בן דניאל
קארפ פרימעט בת דניאל
קארפ לאה בת דניאל
קארפ בנימין בן יעקב
קארפ פריידע עטיל בת אברהם יעקב
קארפ בתם
קובלער ברריינטשע בת גדליה מאיר

קובלער הערש וואלף בן גדליה מאיר
קובלער רעגינא בת גדליה מאיר
קוגעל ישראל בן יעקב
קוגעל עלקע בת אברהם יעקב
קוגעל חאסיע בת ישראל
קוגעל בצלאל בן ישראל
קוגעל אלינה בת שמואל ווינדלער
קוגעל בילה בת אלינה
קוך יצחק
קולבשובער זאב בן לייבוש
קונסטנטין יעקב טעביל בן הערץ
קונסטנטין אייזיק בן הערץ
קונסטנטין יוסף בן יצחק אייזיק
קונסטאנטין חיים
קונסטאנטין יעקב בן חיים
קונסטאנטין אייזיק בן חיים
קונסטאנטין איצע בן חיים
קונסטאנטין מאיר צבי בן ישראל מיכאל
קונסטאנטין פעסי בת אברהם זיצער
קונסטאנטין ישראל מיכאל בן מאיר צבי
קונסטאנטין ינצי בת מאיר צבי
קונסטאנטין ברכה בת מאיר צבי
קונסטאנטין מוטיל בן מאיר צבי
קונסטאנטין שלום בן מאיר צבי
קורנמאן לאה בת נפתלי לוי
קורנמאן יוסף בן יוסף אברהם
קורנמאן פרידה לבית זאנדגארטען
קורנפעלד שרה בת גדליה בארד
קורנפעלד בערל
קורנפעלד לייב בן בערל
קורן שמואל בן שפטל
קורן רייזל בת יהושע
קורן ישכר בן שמואל
קורן שמעון בן שמואל
קורן ליפשע בת שמואל
קורן מרדכי בן שמואל
קיהל יצחק בן מרדכי
קיהל דוד בן מרדכי
קיהל עמליה
קיהל מאיר
קיהל יוכבד
קיהל אברהם
קיהל משה
קינדלער חיים בן ישראל מרדכי
קינדלער שמואל בן ישראל
קינדלער הינדע בת עזריאל שטריצל
קינדלער עזריאל בן שמואל
קינדלער ישראל בן שמואל
קלאהר נעשע בת משה
קלאהר פנחס בן לייב
קלאהר פריידע אשת פנחס
קלאהר ליאון בן הערש
קלאהר רישארד בן הערש
קליין יעקב בן ישראל
קליין נחמן בן מרדכי
קליין הענטשע
קליין שרה בת הענטשע
קליין מרדכי בן נחמן
קליין יהושע בן נחמן
קליין אבא
קליין מיכאל בן אבא
קליין יעקב בן אבא
קליינהאמער מאיר
קליינהאמער צפורה בת משה פודהורץ
קליינהאמער פיגה אסתר בת פערל
קלינגער משה בן צבי
קלינגער הודל בת משה פודהורץ
קלינגער מענדעל בן צבי
קלינגער רחל בת צבי
קלינגער איכל בן צבי
קלינגער הודעל בת צבי
קלינגער זאב בן צבי
קלינגער אריה בן שרגא פייבעל
קלינגער פייבעל בן אריה
קעלנער האסקעל
קעלנער חייקע
קראם בנציון בן קופל
קראם מינדל בן אברהם וועליטשקער

קראם יהושע בן בנציון
קראם זינדל בן בנציון
קראם חיים יעקב בן שמואל
קראם שיינדעל בת חנטשע
קראם יצחק בן אברהם
קראם בונים בנימין בן אברהם
קראם לאה בת בונם בנימין
קראנץ משה בן אייזיק
קראנץ ישראל בן אייזיק
קראנץ אסתר בת יוסף אלעזר שנעע
קראנץ שני ילדים בני ישראל ואסתר
קראנץ טויבע ושני ילדים
קראנץ שמואל זיינבל בן ישראל
קראנץ יהושע בן ישראל
קראנץ רחל
קראנץ מאלי בת יהושע
קראנץ אלטע בת יהושע
קראנץ פייגה בת שמואל זיינבל
קראנץ יקותיאל בן ישראל
קרוכמאל יעקב בן חיים
קרוכמאל מירל בת אריה זעליג
קרוכמאל חנוך בן יעקב
קרוכמאל אריה בן יעקב
קרוכמאל צבי בן יעקב
קרוכמאל חוליה בת יעקב
קרוכמאל שרה בת יעקב
קרוכמאל מיכאל ניסן בן חיים
קרוכמאל קהת בן יעקב
קרוכמאל רבקה בת זעליג
קרוכמאל אבוש בן מאיר
קרוכמאל רבקה בת שמואל
קרוכמאל יעקב בן אבוש
קרוכמאל קהת בן אבוש
קרוכמאל דבורה בת אבוש
קרוכמאל שרה בת אבוש
קרוכמאל פייגה בת אבוש
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

קריסטינופולסקי לייזער בן נתן לייב הכהן
קריסטינופולסקי יוסף בן לייזער הכהן
קריסטינופולסקי שמואל בן לייזער הכהן
קרעבס שלמה בן משה
קרעבס חנה בת משה
קרעבס משה בן שלמה
קרעבס אברהם בן שלמה
קרעבס שיינדל בת שלמה
קרעמינער חיים בן שלמה הלוי
קרעמינער שרה בת ישראל כץ
קרעמינער יוסף פאליק בן שלמה הלוי
קרעמינער פערל בת מרדכי הערש
קרעמינער משה אהרן בן שלמה הלוי
קרעמינער חוה בת שלמה הלוי
קרעמינער ילדיהם
קרעמניצער שלמה בן משה
קרעמניצער פעסל בת משה
קרעמניצער רחל בת אברהם
קרעמניצער זלאטע בת בערל לייב
קרעמניצער בינה בת בערל לייב
קרעמניצער ביילע
קרעמניצער אברהם
קרעמניצער חיים בן אברהם
קרעמניצער שפרינצע דבורה בת שאול
קרעמניצער אורי בן אברהם
קרעמניצער יאחעט בת אורי
קרעמניצער יצחק בן אורי
קרעמניצער בינה בת אורי
קרעמניצער שמואל לייב בן אורי
קרעמניצער חיה אסתר בת שאול
קרעמניצער אברהם בן אייזיק
קרעמניצער אייזיק בן אברהם
קרעמניצער חיים יעקב בן אברהם
קרעמניצער מאטיל בן אברהם
קרעמניצער דוד בן אברהם
קרעמניצער חלה בת אברהם
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

קרעמניצער בנציון בן אהרון
קרעמניצער אהרון
קרעמניצער רישע בת אברהם
קרעמניצער בערל לייב
קרעמניצער חיה בת יצחק

קרעמער ישעיה משה בן אברהם פייוועל
קרעמער ילדיו
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ר

ראבינוביץ יצחק בן אהרון שמואל
ראבינוביץ משולם בן אהרון שמואל
ראבינוביץ חוה בת אהרון שמואל
ראטה אפרים
ראטה פריידע
ראטה נתן
ראטה שמואל
ראפאפורט שמחה בן בעריש
ראפאפורט ישראל בן שמחה
ראפאפורט יוטה לאה בת הרב אלימלך אשכנזי
ראפאפורט יצחק בן שמחה
ראפאפורט שמעלקע בן יצחק
ראפאפורט דוב בערש בן יצחק
ראפאפורט יעקב לייבוש בן יצחק
ראפאפורט משה לוי בן יצחק
ראפאפורט שלמה בן שמחה
ראפאפורט מינדל בת שלמה
ראפאפורט זלמן בן שמחה
ראפאפורט משה בן דוב בעריש
ראפאפורט לייבוש בן משה
ראפאפורט שלמה בן לייבוש
ראפאפורט דוב בעריש בן לייבוש
ראפאפורט שלום בן לייבוש
ראפאפורט יצחק בן לייבוש
רוב אברהם בן פנחס
רוזענבלאט הערץ בן פיני
רוזענבלאט גיטל בת אהרון מאיר זק
רוזענבלאט אהרן מאיר בן הערץ
רוזענבלאט אסתר חיה בת הערץ
רוזענבלאט לייב בן הערץ

רוזענבלאט יעקב בן פיני
רוזענבלאט מילעק
רוזענבלאט בינה בת שלמה שומאן
רוזענבלאט לוסיה
רוזענבליט שרה בת בונים בנימין קראס
רוזענבערג אייזיק
רוזענבערג לאה בת גבריאל ליפערמאן
רוזענבערג מאניע בת אייזיק ומשפחתה
רוזענבערג זאב בן אייזיק ומשפחתו
רוזענבערג בערל בן אייזיק ומשפחתו
רוזענפעלד יואל נתן בן צבי
רוזענפעלד שרה בת גבריאל ליפערמאן
רוזענפעלד יצחק בן יואל נתן
רוזענפעלד רחל בת יואל נתן
רוזענפעלד מענדל בן יואל נתן
רוזענפעלד הערש בן יואל נתן
רוזענפעלד עטיל בת יואל נתן
רוזענפעלד מרדכי בן יואל נתן
רוזענפעלד מאיר לייב בן יואל נתן
רוזענפעלד משה בן צבי
רוזענפעלד רחל
רוזענפעלד אברהם בן צבי
רוזענפעלד חיים לייב בן צבי
רוזענפעלד טויבע
רוזענפעלד רוחמה בת חיים לייב
רוזענפעלד יצחק בן אברהם
רוזענפעלד שיינדעל בת אשר שיפענבויער
רוזענפעלד ילדים בני יצחק
רוזענפעלד עזריאל
רוזענפעלד חנה בת שמואל
רוזענפעלד יעקב בן עזריאל

רוזענפעלד אבוש בן עזריאל
רוזענפעלד גיטל בת נטע גלייכער
רוזענפעלד יוסף בן יואל
רוזענפעלד דוד בן יואל
רוזענפעלד שמואל בן יואל
רוזענפעלד משה בן יואל
רוזענפעלד האדעל בת יואל
רוזענפעלד מענדל בן שמואל
רוזענפעלד האדעל בת שמואל
רוזענפעלד בצלאל בן מענדעל
רוזענפעלד שמואל בן מנחם מענדל
רוזענפעלד מחלה בת יוסף
רוזענפעלד סרקה בת יוסף
רוזענפעלד רחל בת אריה
רוזענפעלד יוסף בן קופקי
רוזענפעלד אריה בן קופקי
רוזענפעלד דרעזל בת קופקי
רוזענפעלד שרה בת קופקי
רוזענפעלד זלאטע בת קופקי
רוזענפעלד שמחה בן מאיר
רוזענפעלד פייגה בת נחמן
רוזענפעלד יואל בן נחמן
רוזענפעלד טובה בת אברהם
רוט זלמן בן שמואל
רוט שרה בת אשר שיפנבויער
רוט אשר בן זלמן
רוט אליהו
רוט שרה
רוט לייב בן אליהו
רוט שבתי בן אליהו
רוט יענטע בת אליהו
רוט איטה בת דוד
רוטפלייש ליפע בן אברהם בער
רוטפלייש שמריה בן אברהם בער
רוטפלייש רבקה בת אברהם בער
רוטפלייש נחמן
רוטפלייש מאיר בן נחמן
רוטפלייש מלכה בת נחמן
רוטפלייש רבקה בת נחמן
רוטפלייש אסתר חנה בת נחמן
רוטפלייש ליפע בן נחמן
רוטפלייש שמעון
רוטפלייש שמחה
רוטפלייש מאליע בת העניע
רוטפלייש איטה וילדיה
רוף האדעל בת יוסף אריה לאנטון
רייזלער לעאן
רייזלער יעקב בן לעאן
רייזלער קלארא בת לעאן
רייזלער שמואל בן לעאן
רייזלער גינה בת לעאן
רייזער איסר בן הערש
רייזער שרה בת שלום
רייזער מאני בת איסר
רייזער משה בן איסר
רייטער מענדעל
רייטער אסתר מלכה
רייטער יצחק בן מענדל
רייטער לאה בת מענדל
ריינמאן טאובע
ריינמאן יהושע בן אברהם
ריינמאן רייזע בת אליהו
ריינמאן מאיר בן אברהם
ריינמאן אלתר בן אברהם
ריינמאן יוסף בן מאיר
ריינמאן צפורה בת יהושע
ריינערט מרדכי אבא בן דוד
ריינערט חנה בת צבי
ריינערט שמעון בן דוד
ריים אברהם בן מרדכי
רייף חיה רויזע בת מאיר פעפער
רייף יוסף בן מרדכי זאב
רייף רחל בת העשל
רייף מלכה בת יוסף
רייף חיה רויזע בת יוסף
רייף מאיר בן יוסף
רייף אברהם יקיר בן מרדכי זאב
רייף אליעזר בן מרדכי זאב

רייף בתיה בת מרדכי זאב
רעדליך פסח בן פישל
רעדליך האדעל בת ישראל בארד
רעדליך דוב בערל בן פסח
רעדליך חנה בת פסח
רעדליך חיה בת פסח
רעדליך רויזע בת פסח
רעדליך פסח בן מענדל ומשפחתו
רעדעלהיים זיאמע בן אריה
רעדעלהיים לאה בת אריה
רעדעלהיים גיטל בת אריה
רעדעלהיים פישל בן אריה
רעדעלהיים אריה בן פישל
רעדעלהיים בילע בת שלמה
רעהר נחום בן ישראל
רעהר יוטע בת שכנא
רעהר פסח בן נחום
רעהר פרימעט בת נחום
רעהר בצלאל בן נחום
רעהר יהושע הערש בן נחום
רעהר פעשע בת נחום
רעהר יוסף בן ישראל

רעהר עלקע בת הערש
רעהר פעשע בת יוסף
רעהר יהושע העשל בן יוסף
רעהר ישראל בן יוסף
רעהר מאיר בן יוסף
רעהר אסתר בת יוסף
רעהר מרדכי בן ישראל
רעהר דבורה בת אייזיק
רעהר חנה בת ישראל
רעהר שלמה בן הערש
רעהר יעסל בת מאיר לייב
רעהר משה אהרון בן שלמה
רעהר דניאל בן שלמה
רעהר הערש בן שלמה
רעהר גבריאל בן שלמה
רעהר לייבוש בן הערש
רעהר טולצע בת יוסף חיים
רעהר אליה יצחק בן הערש
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

ש

שאפירא משה בן ישראל יהודה
שאפירא גליקל בת דוב
שאפירא ביילע בת משה
שאפירא חנה בת משה
שאפירא דוב בן משה
שאפירא אריה בן משה
שאפירא מלכה בת משה
שאפירא גיטל בת משה
שאפירא שושנה בת משה
שאפירא שכנה
שאפירא מנוחה בת מאיר מעלער
שאפראנסקי שמחה בת לייבוש
שאפראנסקי העניע בת אהרון ליעבער
שאפראנסקי לייבוש בן שמחה

שאפראנסקי פערל בת שמחה וילדיה
שאץ מאיר בן משה
שאץ יוסף בן משה
שארגעל יעקב בן משה
שארגעל גיטל לאה בת אפרים פישל צוללער
שארגעל חנה בת יעקב
שודריך משה בן יואל
שודריך מיזי בת יחיאל מיכל לעווגוי
שודריך שמואל בן משה
שודריך צביה
שודריך חנה בת שמואל
שודריך צפורה בת שמואל
שודריך העני רבקה בת שמואל
שוואַרץ שמואל בן איתמר

שווארץ שלמה בן שמואל
שווארצוואלד אברהם אבוש בן פתחיה
שווארצוואלד יעקב שלום בן אברהם אבוש
שווארצוואלד אשת יעקב שלום
שווארצוואלד מרדכי בן יעקב שלום
שווארצוואלד קריינטשע בת אברהם אבוש
שוועד בעריש בן מרדכי
שוועד משה בן מרדכי
שוועד אלי בן מרדכי
שוועד דבורה בת מרדכי
שוועד גיטל בת מרדכי
שומאן בערנארד דוב בן סנדר
שומאן רוזה בת ליאון ווארט
שומאן שלמה בן שבתאי
שומאן רחל בת אליעזר
שומאן סערל בת שלמה
שומאן העסע בת שלמה
שומאן מלכה בת שלמה
שומאן שמשון בן שבתאי
שומאן שבתאי בן שמשון
שומאן גיטל בת שמשון
שומאן חוה בת איסר סעגאל
שומאן איסר בן מיכה
שומאן צפורה בת מיכה
שור טויבע בת חנטשע
שמארק ריקל בת יששכר זבולון
שטוקהאמער
שטולצענבערג, אורי, ד"ר, אשתו ובתם
שולמית
שטוקהאמער שמשון בן ריקל
שטוקהאמער יוסף בן ריקל
שטוקהאמער שלמה זלמן בן יששכר
זבולון
שטוקהאמער משה בן זלמן
שטוקהאמער בעריש בן זלמן
שטוקהאמער יצחק בן זלמן
שטוקהאמער פנחס בן זלמן
שטוקהאמר סערל בת מרדכי
שטוקהאמער שרה חנה בת זלמן

שטורך מעניע בת שעיה
שטורך גיטל בת שעיה
שטורך שעיה בן מעניע
שטורך מאכלע בת מעניע
שטורך פערל בת מעניע
שטורם ישראל בן אליעזר
שטורם ריקעל בת אליעזר וועקער
שטורם העניע בת סנדר
שטורם וואלף בן סנדר
שטורם דבורה
שטיגליץ יוסף בן שלמה זלמן
שטיגליץ גיטל בת משה בוים
שטיגליץ וואלף בן יוסף
שטיגליץ פייבוש בן יוסף
שטיגליץ נתן בן שלמה זלמן
שטיגליץ ברוך בן אבוש
שטיגליץ משה בן אבוש
שטיגליץ חיה בת אבוש
שטיגליץ יוחנן בן יצחק
שטיגליץ מינדל בת לייב
שטיגליץ חיה דינה בת יוחנן
שטיגליץ אייזיק בן יוחנן
שטיגליץ באשע בת מיכאל
שטיגליץ שמריה בן יוחנן
שטיגליץ שמשון בן יוחנן
שטיגליץ מרדכי שלמה בן יוחנן
שטיגליץ יצחק ברוך בן יוחנן
שטיגליץ לייב בן יוחנן
שטיגליץ פייגה
שטיגליץ ישראל בן לייב
שטיגליץ גולדע בת יעקב
שטיגליץ סאלו בן מרדכי
שטיגליץ רבקה בת מרדכי
שטיגליץ ברוך בן מרדכי
שטיגליץ פייגה בת מרדכי
שטיגליץ רייזע רחל בת שמואל זיינביל
קרנץ
שטייגער יוסף בן מרדכי יהושע
שטייגר חנה בת משה

שטיינבאך שמעון בן שלמה זלמן
שטיינבאך פייגע בת צבי לייבערמאן
שטיינבאך-ליבערמאן מרים בת שמעון
שטיינבאך-ליבערמאן יוסף בן שמעון
שטיינבאך-ליבערמאן זלמן בן שמעון
שטיינפעלד גיטל בת שאול
שטראוס פייבוש בן שלום
שטראוסחיים בן שלום
שטראוס הענע בת שלום
שטראוס פייבוש בן
שטראוס פסח
שטראם שרגא פייבוש בן קהת
שטראם עזריאל בן שרגא פייבוש
שטראם צבי בן שרגא פייבוש
שטראם חוה בת אהרון קראנץ
שטראם אהרון בן צבי
שטראם אורי בן צבי
שטראם אשר בן קהת
שטראם עלקע
שטראם קהת בן אשר
שטראם רבקה
שטראם מלכה בת אשר
שטראם מאיר בן אשר
שטראם קהת בן זאב
שטראם קהת בן שרגא פייבוש
שטראם גיטל דבורה בת יוחנן שפיגליץ
שטראם מאלצי בת קהת
שטראם יוסף בן קהת
שטריצעל מרדכי בן עזריאל
שטריצעל פייגע
שטריצעל מנוס בן עזריאל
שטריצעל רוניע בת אריה
שטריצעל יהודה פייבוש בן מרדכי
שטריצעל מאשע בת פייגע אסתר
שטריצעל מאיר בן שרגא
שטריצעל שושע בת עטיל שטיינפעלד
שטריצעל עטיל בת מאיר
שטריצעל חנה בת מאיר
שטריצעל שרגא בן מאיר
שטריצעל אורי בן עזריאל
שינדלער רחל
שינדלער ישראל
שינדלער יענקל
שינדלער פייגע
שיסלער רחל בת מענדעל
שיסמאן יוסף בן יעקב
שיסמאן דרעזעל בן מענדעל ברי
שיפענבאוער אברהם בן אשר
שיפענבאוער זלאטע בת יהושע שארגעל
שיפענבאוער שני ילדים בני אברהם
וזלאטע
שיפענבאוער סימא בת מאיר באוער
שיפענבאוער שיינדעל בת סימא
שיפענבאוער שרה בת סימא
שיפענבאוער איטה
שיפענבאוער רבקה
שיץ מענדעל בן צבי
שיץ געניא לבית וואלאך
שיץ שרה בת צבי
שלוסער יעקב בן משה
שלוסער מינדעל בת יהושע
שלוסער יהושע בן יעקב
שמוצער אברהם יצחק בן יששכר
שמוצער רבקה בת פנחס שמירער
שמוצער ישראל בן אברהם יצחק
שמוצער יעקב בן אברהם יצחק
שמוצער שואל בן אברהם יצחק
שמוצער חיים בן אברהם יצחק
שמירער פנחס בן אשר
שמירער שרה בת אשר
שנעע שלום בן אברהם
שנעע לייבוש בן אברהם
שנעע לוי בן אברהם
שנעע שיינדעל בת יוסף אלעזר
שנעע הרב ישראל בן אהרון אשר
שנעע שמחה אהרון בן ישראל
שנעע חיים יהושע בן ישראל
שנעע אברהם דוד בן ישראל

שנעע חנה מרים בת ישראל
שעכטטער נפתלי הערץ בן יעקב
שעכטטער סימה בת ישראל
שעכטטער חנה בת יעקב
שעכטטער מייטע בת נפתלי הערץ
שעכטטער איטה בת נפתלי הערץ
שעכטטער נחום בן נפתלי הערץ
שעכטטער חיה בת יהודה
שעל ניסן בן משה יוסף
שעל טויבע בת זלמן
שעל שיינדל בת ניסן
שעל גליקעל בת ניסן
שעל גולדע בת ניסן
שעל מענדעל
שעל לעמעל בן נתן
שעל פתחיה בן נתן
שפאלטטער שמשון מאיר בן ישראל
שפאלטטער יהודית בת יקותיאל צבי
שפאלטטער ישעיה בן שמשון מאיר
שפאלטטער הערש בן שמשון מאיר
שפאלטטער מרדכי בן חיים
שפאלטטער חיה שרה בת יקותיאל צבי
שפאלטטער חנה בת מרדכי
שפאלטטער הערש בן מרדכי
שפאלטטער שמעון
שפילקי שמואל בן ברוך
שפילקי ישראל בן ברוך
שפינדעל מרדכי בן יהושע

שפינדעל בער בן יהושע
שפינדעל לאה מירעל בת יהושע
שפינדעל רחל בת יהושע
שפינדעל שלום בן יהושע
שפינדעל משה אהרון בן מאיר לייב
שפינדעל חיה בריינדעל
שפינדעל בתיה פעדל בת עזריאל רוזנפלד
שפרון מיכאל
שפרון פייגע עטיל בת שמואל זיינבל קראנץ
שרייבער שמואל בן נחמן
שרייבער גיטל רחל בת ישששכר זבולון שטוקהאמער
שרייבער פייגע בת שמואל
שרייבער נחמן בן שמואל
שרייבער אברהם בן נתן
שרייבער חיה בת אהרון ברונער
שרייער אברהם
שרייער חיה מאשע בת הענטשע
שרער הענטשע בת חיה מאשע
שרייער פסח בן אברהם
שרייער דבורה בת חיה מאשע
שרייער מלכה בת חיה מאשע
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

דפי־הנצחה

אַנדענק־בלעטער

לזכרון עולם

משפחת איימרל

(ר׳ יעקב איימרל ז״ל יושב מימין השני עם אשתו ז״ל — השלישית מימין)

מוקדש ע״י **גב׳ לינסקר־חורוביץ**

לזכרון עולם

משפחת באב"ד

מוקדש ע"י **חנה אורלינסקי** מבית ז"ק

לזכרון נצח

ר' אברהם באזרד ז"ל עם משפחתו

בעת הביקור של בתו הדסה שפיגל עם בעלה בסוקל מארץ ישראל

המנציחה: **משפחת שפיגל**

לזכר עולם

בלושטיין מרדכי ושרה ז"ל

המנציחה: **גינה מילר**

לזכר עולם

גדליה באַרד ז"ל

עם משפחתו

ראשונה משמאל:
דבורה צפרוני תבלח"א

המנציחה:
דבורה צפריר

לזכר עולם

ר' יהושע בן אריה ברי ז"ל
ואשתו אסתר בת צבי שולץ

המנציח: **מלך ברי**
רמת־השרון

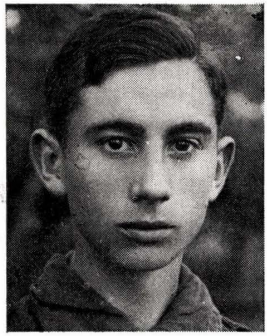
לזכרון עולם

משפחת **אורי** ברי ז"ל

המנציח: **משה ברי**

לזכרון

ברי טוביה

המנציח: **משה ברי**

לזכרון

גולדפרב מנס

המנציחה: **בתו** בארץ

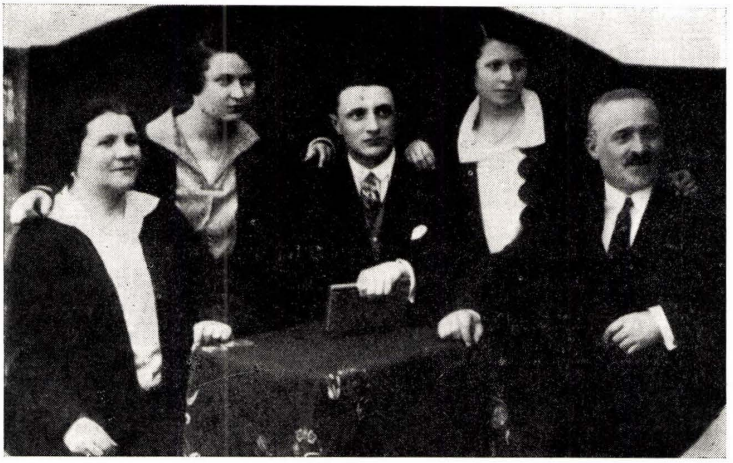
לזכר עולם

מימין: שיפענבאוער סימא בת מאיר באוער, שמואל באוער בן מאיר,
אשתו יוטע בת משה שיפענבאוער, צבי באוער בן שמואל

מוקדש ע"י: **א. שיפענבאוער**

לזכרון נצח

מימין: ר׳ אשר וניגר, בתו בעטי, בנו יוסף בתו תבלח״א מאניה (גרה בפריז)
משמאל: אשתו ז״ל

המנציחה: **לוסיה וניגר**

לוח זכרון לזכר ד״ר יוסף וניגר ז״ל ביער ק.ק.ל. בבן שמן שהונצח ע״י חבריו

לזכר עולם

משפחת טלר — מימין: השני ר' דוד טלר ז"ל ואשתו פיגה — השניה משמאל

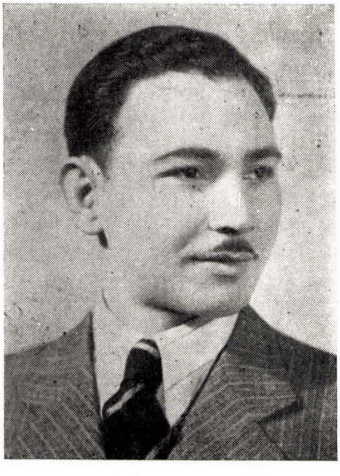
מוקדש ע"י:
יונה ברי
מבית טלר
חבצלת

לזכר עולם

טלר צבי (הרש) ואשתו שרה ז"ל

בנו קלמן ז"ל

בתו שושה ז"ל

המנציח: בנו **יוסף שמחוני** תל-אביב

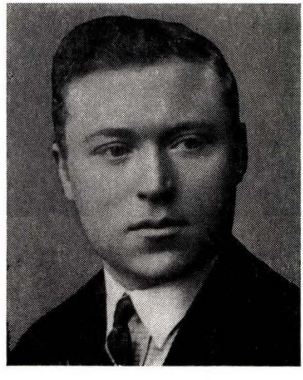
לזכרון

משפחת כ"ץ ז"ל

המנציח:
אחיו בניו־יורק

לזכר

ליפערמן מאיר ז"ל

המנציח: יוסף פייבל

לזכרון נצח

ר' יהושע ליבר ז"ל

גיטל ליבר ז"ל

משה ליבר ז"ל, בן יהושע ואשתו רוזה צוויג

המנציחה: **פנינה קובלר** בת יהושע ליבר

לזכר עולם

באמצע: מאיר פייבל ז"ל
מימין: צבי הרש אפיסדורף ז"ל — משמאל: יבלח"א העגרי (צבי) קלינגר

המנציח: **יוסף פייבל** רמת־גן

לזכרון נצח

ד"ר פאלק-שטריקר ז"ל ורעיתו אסתר עם ילדיהם

מוקדש ע"י:
בני סוקל

אין אייביקן אנדענק

משפחת רעדליך פסח ז״ל

(זיצט פון רעכטס מיט זיין פרוי האדעל ז״ל ר׳ ישראל באַרד״ס טאַכטער)

פאַראייביקט אין טרויער:

דער איינציקער פון דער גאַנצער משפחה ביים לעבן פאַר־בליבענער זון, **משה** (אויפן בילד — דער צווייטער פון לינקס) — וואָס ווויינט היינט אין פראַנקרייך, ווו ער איז נאָך דער מלחמה אין יאָר 1946 אויסגעצייכנט געוואָרן דורך דער פראַנצויזישער ממשלה פאַר זיין אַקטיוון באַטייליקן זיך אין דער פראַנצויזישער אונטערגרונט־באַוועגונג (רעזיסטאַנץ) און בפרט פאַר זיינע העלדנטאַטן בעת די קאַמפן קעגן די היטלעריסטישע חיילות.

לזכר עולם

ראפאפורט נחה ז"ל
בת יחידה של ר' ישראל ואיטה לאה ראפאפורט

המנציח: בן־דוד י. **חלוי** תל־אביב

לזכר עולם

שרה רוט ז"ל בת אשר שיפנבויער

המנציח: **א. שיפנבויער**

לזכר עולם

שלמה ראפאפורט ז"ל בן שמחה

מוקדש ע"י: **ילדיו** בצרפת

לזכר עולם

ליימזידער אסתר ז"ל
בת ר' חיים קרוכמאל אשת ר' ליימזידער יצחק

המנציח: אחיה **שמואל קרוכמל**
כפר חסידים

לזכר עולם

שומן העסע ז"ל בת שלמה

המנציחים: **בני סוקל**

לזכר עולם

שיין הסה
ובנה מענדל

המנציחה:
גב' **זים־מתוק**
תל־אביב

לזכר עולם

אחיות שיין

המנציחה: גב' זים־מתוק תל־אביב

יזכור

לקדושי טרטקוב

שהושמדו בימי השואה

רשימת חלק מקדושי טרטקוב
שנספו בשואה

שמות משפחה

גיטער אשר בן משה
גיטער אליעזר בן אשר
גיטער יעקב בן אשר
גיטער מרדכי בן אשר
גיטער לייביש בן אשר
גיטער מלכה בת שמעון
גיטער אלטר בן אליעזר
גיטער סימה בת אליעזר
גיטער הניה בת יואל
גיטער מיכל בן ברוך
גיטער הינדה בת ברוך
גיטער רחל בת אשר
קרנץ שמואל בן יעקב מרדכי
קרנץ ליבא בת אשר
קרנץ לאה בת שמואל
מאך מאטל בת הרש
אלטר שמערל בן זאב
אלטר אסתר בת אשר
אלטר ישראל בן שמערל
אלטר וולקע בן שמערל
בק חנה בת אשר
בק יעקב בן יצחק
בק חיים בן יצחק
בק איטא בת שמעון
בק שמעון בן חיים
בק בילא בת מאטל
בק מנדל בן יצחק
בק שרה הני בת יעקב
בק ישראל בן אהרון
בק פיגא בת ישראל
בק איציק לייב בן ישראל
בק הרש בן ישראל
בק צירל בת ישראל
בק צביה בת ישראל
רובינשטיין שפרינצה בת אהרון
רובינשטיין חיה בת אהרון שמואל
רובינשטיין משולם בן אהרון שמואל
רובינשטיין יצחק בן אהרון שמואל
אויסטר יצחק זאב בן משה
אויסטר אלטער בן יצחק זאב
אויסטער משה בן יצחק זאב
אויסטער-ביליג שפרינצה בת יצחק זאב
עבערס איצי בן שמואל
עבערס חייצי בת אשר
עבערס אמליה בת איצי
עבערס ינטי בת איצי
בדנר ראניע בת אשר
קריגסהאבער משה בן שמואל זליג
קריגסהאבער מינצע בת ישראל
פסטרנק מניה בת ישראל
קראוס נתן בן מרדכי
רוקר זאב בן משה אהרון
גרוסמן יודא בן שמריה
גרוסמן דרזל בת פייביש
גרוסמן שמריה בן יהודה
שטיימפלר אברהם בן יוסף
זיסמן חיים משה בן אברהם
באבד הרשל (הרב) בן יצחק
גיטער ליביש בן יצחק
זוירברוים משה בן אהרון זליג

כץ יואל בן ליביש
קרט שמואל וולף בן מאיר
בק יעקב בן נח
בק יהודית בת אברהם
לינסקר יהושע בן נחמן
לינסקר צפורה בת חנה
לינסקר פרידה בת אברהם
לינסקר צרנה בת אביגדור
גרובר משה אליעזר בן אליהו
לינסקר ישראל בן ישראל יויזע
לינסקר זליג בן יויזע
לינסקר מאיר בן יויזע
איזן אסתר בת יעקב
איזן ברנרד בן אריה
איזן דוד בן אריה ליביש
איזן שמואל בן אריה ליביש
שפל קוהת בת שמואל
שפל הניה פרל בת קוהת
איזן בנימין בן אריה
איזן לאה בת מיכל
איזן נינה בת בנימין
ברי ברוניה
ברי ברטה
לבגוי יצחק
לבגוי חנה
לבגוי מירל
לבגוי שרה
זיסקינד בנימין בן שמעון
זיסקינד אסתר בת ברוך
זיסקינד רבקה בת בנימין
זיסקינד אהרון זליג בן בנימין
זיסקינד ינטי בת בנימין
זיסקינד אברהם בן בנימין
זיסקינד חיים בן בנימין
זיסקינד זיסל בן בנימין
קרם שלמה בן יהושוע
קרם מינדל
קרם עטיל בת שלמה
קרם זלטה בת שלמה
קרם יהושוע בן שלמה
קרם שלום בן יהושוע
קרם חיה בת מרדכי
קרם ליביש בן ישראל
קרם קופל בן ישראל
קרם הניה אשת שלום גרוסמן בן שלום
קרם יצחק בן ישראל
ברי מרים בת ישראל
לקריץ שינדל בת ישראל
שטרן פיגה בת ישראל
קורן נחמן בן שפטל
קורן בילה בת פיניס
קורן ליזר בן נחמן
קורן מרדכי בן נחמן
קורן ראובן בן נחמן
קורן אהרון בן נחמן
קורן רויזה בת הרץ
קורן רחל בת אליעזר
קורן יעקב בן שפטל
קורן יששכר בן יעקב
קורן לאה בת יעקב
קורן רנשל בן שפטל
קורן הרש בן שפטל
קורן אטל בת הרש
שיפמילר יעקב בן אליעזר
קרנץ ליפשה בן הרש
קרנץ אטל בת הרש
קרנץ רונית בת הרש
קרנץ היה בת הרש
קרנץ מרדכי בן הרש
והר מנדל בן דוד
והר בילה בת שפטל
והר דוד בן מנדל
וויטקטבסקי אהרון בן פנחס
וויטקובסקי היה בת אהרון
וויטקובסקי שמואל בן אהרון
גלר שרה בת פנחס
גלר פנחס
ברש איזיק בן הרץ

קורן חיה רחל בת יעקב
שכטר בילה בת יהושע
שכטר נסיה בת אברהם
שכטר יששכל בן אברהם
קרם רבקה בת יהושע
קרם רחל בת יהושע
קרם לאה בת יהושע
למפל חיה בת יהושע
שיפנבויער ליביש בן ישראל
לם אביש בן אברהם
קרם ישראל בן נחום
פוטק שרה בן בנימין
פוטק יאכע בן בן ציון
שומאן חיים בן יעקב
שומאן יעקב בן שלום
וקס משה בן אליהו
הולצמן הרשל בן נחמן
באבד מאיר בן יצחק
באבד פרנקל טויבה בת יצחק
פרנקל מבצי בת משה
פרידמן שלמה בן פנחס
רובינשטין הרש בן יצחק
שכטר חיים ליביש בן ישראל
שכטר יוסף בן חיים ליביש
גליזר אליהו בן בנימין
גליזר מאיר בן אליהו
גינזבורג מרדכי בן משה
גינזבורג ישראל בן מרדכי
וילדר לוזר בן פנחס
וילדר הסה בן לוזר
רייזן ישראל בן הרצל
רייזן שלמה בן משה
גבירץ שלמה בן הרש
גבירץ סאשע בת הרש
רמלר יעקב בן הרש
רמלר וואלף בן הרש
רמלר פראדעל בת חיים ליביש
זיסקינד מרדכי בן משה
זיסקינד מנשה בן מרדכי

זיסקינד פיגה בת מרדכי
זיסקינד הינדה אשתו
זיסקינד יעקב בן ישכר
זיסקינד מילק בן ישכר
קרנץ הרש בן ליב
קרנץ מנדל בן ליב
בדנר דוד
קרנץ גיטל בן יעקב
אדלר יוסף
קרנץ חוה בת אהרון
קרנץ חיה בת אהרון
קרנץ גולדה בת אהרון
קרנץ יעקב בן אהרון
פלבל מרדכי בן יעקב
פלבל אברהם בן יעקב
שטריק הסי בן אברהם
שטריך יכי בן אברהם
שטריך מרדכי בן אברהם
אדלר רבקה בת מיכל
אדלר מיכאל בן יוסף
בלנק שמואל בן מאיר
בלנק איטה בת אשר
בלנק צבי בן שמואל
בלנק מוני בן שמואל
קרנץ ליב בן מרדכי
קרנץ רבקה בת אשר
קרנץ ריזה בת ליב
קרנץ מוני בן ליב
ביליג חיים בן שמלקה
ביליג הינדה בת חיים
אויסטר שינדל
אויסטר שמואל בן משה
אויסטר באשע בת משה
אויסטר פייגע בת משה
אויסטר ברנצי בן משה
פוטאשער בעריש בן פסח
פוטאשער פסיה בת ישחק וולף
פוטאשער לובא בת באריש
פוטאשער אסתר בת באריש

פוטאשער הינדה בת באריש
דאקס משה בן ראובן
דאקס פיביל בן משה
דאקס יוסף בן משה
דאקס סימע ראלע
וילדר חנה בת אביגדור
וילדר עטה בת לוזר
רוקר רבקה בת משה אהרון
שינבויער שמואל בן אשר
שיפנבויער בלומה
שיפנבויער שמעון בן שמואל
שיפנבויער שרה בת שמואל
זיסקינד משה בן מרדכי
זיסקינד פיגה בת מרדכי
גורפינקל דניאל
גורפינקל דבורה בת שלום
גורפינקל פיגה בת דניאל
גורפינקל משה בן דניאל
באבד מנשה בן יהושוע העשיל
קראוס רבקה בת קופל
קראוס שלום יואל בן נתן
קדאוס מרדכי בן נתן
קראוס אבנר בן נתן
רוקר משה אהרן בן זאב
רוקר רבקה בת משה אהרן
רוקר הינדה בת משה אהרן
רוזנפלד אברהם בן הרשקו
קראס שמחה ומשה בני שמואל וולף
קראס קופל בן שמואל וולף
קראס משה ליזר בן שמואל וולף
קראס מאטעל בן שמואל וולף
קראס חיה בת שמואל וולף
שכטר בחקה בת הרש
רוזנפלד טבל בת פרידה
גרוידינגר גרשון בן יעקב
גרוידינגר ברל בן יעקב
שכטר שרה בת חיים לייביש
אלטר יעקב בן וולף
געגויער זלמן

געגויער ינטי בת ראובן
וויטקאבסקי יצחק בן ראובן
פוטק אפרים בן שיע
רוזנפלד פייביש בן ירמיהו
רוזנפלד פרימעה בן פייביש
פוסט יצחק הרש בן משה
פוסט שפסל בן משה
גלאזער בער בן בנימין
גלאזער סימע
גיטער ינטי בת יצחק
גיטער חיה
ארבער משה בן הרש
מרקוס פייביש בן הרץ
ברגר ישראל בן אשר
ברגר ישעיה דוד בן אשר
ברגר יוסף בן אשר
ברגר אורי בן יוסף
קליין יעקב בן מיכל
עדעלשטיין ישראל בן יוסף
שיפנבויער האדל בת אהרון
שולדינר יצחק בן יצחק
שיפנבויער שרה טויבע בת יעקב
בק זליג בן ישראל
שיפנבויער מרים
שיפנבויער יעקב
שיפנבויער אברהם
קורן שמואל בן שפטל
וילדר חנה בת אביגדור
עברס הינדה בת יצחק
עברס טויבה בת יצחק
עברס חיים שמואל בן יצחק
עברס בן ציון בן חיים שמואל
עברס בנימין בן חיים שמואל
עברס אברהם בן חיים שמואל
עברס טויבה בת הרש

— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

יזכור

לקדושי ורנז'

שהושמדו בימי השואה

רשימת חלק מקדושי עירתי ורנז׳ שנספו בשואה, שזכרתי שמותיהם ושמות אבותיהם, יהי זכרם ברוך לעד.

שמעון גרסטפלד

שמות משפחה

א

אונגר מרדכי בן שמעון
אונגר פרל
אונגר זלמן בן מרדכי
אונגר יצחק בן מרדכי
אונגר שבע בת שמואל ובניהם
אקר יוסף
אקר רוניה
אקר חיים בן יוסף
אייזנשטין מאיר ואשתו
אייזנשטין פרל בת מאיר
אייזנשטין אהרון בן מאיר
אייזנשטין דבורה בת מאיר
אייזנשטין מרדכי בן מאיר
אייזנשטין נכה בת יצחק אייזיק
אורטנר מאיר בן אורי
אורטנר איידל בת משה פליק
אורטנר גרשון בן מאיר
ארדמן פנחס בן שבתאי ומשפחתו
ארדמן יחזקאל בן שבתאי ומשפחתו
אנדה יונה בת פנחס
אנדה פנחס בן יונה
אנדה מינדל בת איצק העשל

ב

ביק אליעזר בן מרדכי
ביק גיטל בלימה בת זאב לרנר
ביק שמואל בן אליעזר
ביק גיטל בת משה שפיז
ברגר יוסף בן קהת
ברגר דריזל
ברגר מטל בת יוסף
ברגר איפצ׳ה בת יוסף
ברגר קלמן מאיר
ברגר יהודית בת קהת
ברגר קהת בן קלמן מאיר
ברגר סרל בת קלמן מאיר

ג

גרסטנפלד יונה בן משה ארי׳
גרסטנפלד טאובה בת שמעון
גרסטנפלד מלה בת יונה
גלברט יהודה
גלברט חנה בת שמוא יהושע
גלברט זלמן בן יהודה
גלברט רחל בת יהודה
גלברט זלמן
גלברט טאובצ׳ה בת הנדל אונגר
גרינר חנה
גרינר פרל בת ישראל
גרינר שיינדל בת ישראל
גרינר הרש (צבי) בן משה
גרינר חיה
גרינר יוסף בן צבי
גרינר דוד בן צבי
גרבל לייב (ארי׳) בן שלום

גרבל בריינדל בת ארי׳
גלנצברג יונה
גלנצברג מטל לאה בת צבי
גלנצברג יעקב בן יונה

ד

דורנברג יצחק אייזיק
דורנברג טשרנא בת משה
דורנברג צבי ארי׳ בן יצחק אייזיק
דורנברג מרדכי נתן בן יצחק אייזיק
דורנברג שמעון בן יצחק אייזיק
דורנברג גיטל בת יצחק אייזיק

ה

הפנר משה פליק בן גרשון ואשתו
הפנר אליעזר בן משה פליק
הפנר פריבה בת משה פליק

ו

וויץ בריש בן יוסף
וויץ הנדל בן יוסף
וויץ רוניה
וויץ משה
וליטשקר יונה
וליטשקר חיה בת שמואל יהושע
וליטשקר קרסה בת יונה
וליטשקר שמואל יהושע בן יונה
וויץ רחל בת וואלף קונסטנטין
וויץ אנשל בן יוסף
וויץ מיכאל בן יוסף
וויץ גולדה בת יוסף

ט

טשסנר אהרון דוב בן ישראל
טשסנר חיה בלה בת אברהם
טשסנר יצחק בן אהרון דוב
טשסנר ריזל בת אהרון דוב
טשסנר אברהם בן אהרון דוב
טשסנר ליבל בן אהרון דוב
טרכטנברג ישראל
טרכטנברג משה בן ישראל
טרכטנברג משה בן ישראל
טרכטנברג בלה גולדה בת ישראל

ל

ליפרמן רחל בת יחזקאל ובעלה
ליפרמן דוב בן יחזקאל ואשתו
ליפרמן שרה בת יחזקאל
ליפרמן פרידה בת יחזקאל
ליפרמן אסתר חנה בת יחזקאל
ליפרמן שאול (ואשתו)
ליפרמן זכריה בן שאול
לנגר הרש בן משה
לנגר חנה הינדה בת אליעזר נטע
לנגר ליפא בן הרש
לנגר משה בן הרש ושני ילדיו
לנגר שרה בת הרש ושני ילדיה
לנגר שבע בת חיים הרש
לנגר יוטה בת משה
לייפר יהודה ומשפחתו

מ

מייזלס אשר בן שמואל ואשתו
מייזלס חיים בן אשר

נ

נייר יעקב בן אריה לייביש
נייר פרימיר בת יונה גרסטנפלד
נייר אברהם בן אריה לייביש

פ

פוקס נתן בן דוב
ופקס שפרינצה בת אליהו זאב
פוקס מחלה רחל בת נתן

פוקס דוב בן נתן
פוקס שלמה בן נתן
פוקס אליהו זאב בן נתן
פוקס שיינדל בת שמואל יהושע
פוקס רבקה בת דוב
פוקס מלכה בת דוב
פרידמן איבר בן שמעון
פרידמן פישה בן שמעון

צ

צווילינגר משה יהודה
צווילינגר הינדה בת אברהם ובניהם

ק

קליין יצחק בן פסח ואשתו
קליין פסח בן יצחק ואשתו
קליין יהושע בן יצחק ואשתו

ר

רובין שושה
רובין זלטה בת שלום
רובין שבע בת שלום
רובין פייביש בן שלום
רייכמן גצל ומשפחתו
רייכמן אביגדור בן יוסף הרש
רייכמן בלה בת קלמן מאיר ובניהם
רייכמן יוסף הרש ומשפחתו

ש

שטרם יהודה בן אליהו זאב
שטרם מאיר בן אליהו זאב
שטרם מלכה בת אליהו זאב
שטרם קהת בן אשר
שטרם רבקה בת הנדל אונגר
שטרם חיים בן קהת
שטרם חיה בת קהת
שפיז בלה
שפיז שמחה בן משה
שפיז ישראל מרדכי בן משה
שפיז יהודה בנימין בן משה
שפריצר בנציון בן שלום ובניו
שפריצר הינדה בת משה
שפריצר יוסף בן שלום ואשתו
שפריצר יצחק
שפריצר פרייצ׳ה בת אנשל
שפריצר אנשל בן יצחק
שפריצר בילקה בת יצחק
שפריצר מניה בת יצחק
שיקלר מנדל בן ישראל
שיקלר ישראל בן גרשון
שטרם יהושע בן אברהם אי׳ה ומשפחתו
שטראום לייביש ומשפחתו
שטראום הרש ומשפחתו
שיפר יהושע בן הרש לייב
שיפר רוני זלדה בת צבי דונר
שיפר שרה בת יהושע
שכטר שלום בן יעקב
שכטר גיטל בת משה
שכטר אטיל בת שלום
שכטר שרה בת אטיל
שכטר יוסף בן יצחק מאיר
שכטר בת־שבע בת יעקב
שכטר חיה בת יוסף
שכטר צבי הערש בן יוסף
שכטר חנה בת יצחק מאיר
שכטר שרה בת יצחק מאיר
שכטר לאה בת יוסף

— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

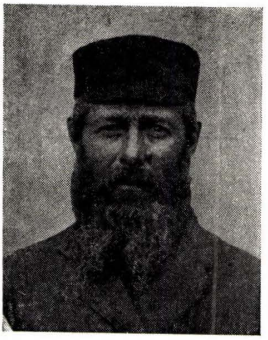
לזכר עולם

למעלה: פרומה ומלה גרסטנפלד ז"ל
למטה: צביה ומלכה לנדאו ז"ל

המנציח: **שמעון גרסטנפלד**
בני־ברק

לזכר עולם

אהרן דוב (בעריש) טשסנר ז"ל

המנציחה: **שרה בן יעקב**
כפר הרא"ה

יזכור

לקדושי סטוינוב

שנספו בשואה

קדושי עירנו סטוינוב שנספו בשואה

רשימת הקדושים, הנמסרת בזה, היא חלק מזער מכלל קדושי עירנו, שנספו בשואה. כידוע, מנתה עירנו וסביבתה למעלה מ־250 משפחות מבני עמנו, מהן משפחות גדולות ומסועפות. לצערנו ולדאבון לבנו, נצלו אך שרידים ספורים מגיא־ההריגה. השמות הנמסרים כאן נרשמו על ידם על פי הזכרון, ומחמת שִׁיֵּי הזמן לא עלה בידינו לזכור את שמות כל הקדושים, אם כי דמותם עומדת לנגד עינינו. הדברים, שנכתבו על ידי יוצאי עירנו, ישמשו נא גלעד לכל הנספים שעלה עליהם הכורת; כולם קדושים, וטהורים, גורלם כגורל כל אחינו בני ישראל, שנספו על קידוש השם והעם, ללא השאר להם שריד.

תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים.

תקומת עם ישראל בארצו תהי נחמה על אבדנם.

אריה ורבנר

שמות משפחה

א

הרב ר׳ יצחק שטיימפלר, הרבנית, בניהם, בתם וחתנם הרב ברח

השו״ב ר׳ שלום שטריקר, אשתו, בניהם, בנותיהם ומשפחותיהם

השו״ב ר׳ נחום, אשתו רחל וילדיהם

אלפנט יצחק, אשתו טולצה

אלפנט יואל, אשתו, בתם ומשפחתה

אלפנט מוטל, אשתו וילדיהם

ב

ר׳ ברש משה ואשתו יהודית (הודי)

ברש אפרים, אשתו, ילדיהם צביה, שרה, רבקה וזיסל

ברש מוטיק, אשתו, ילדיהם: נטה, זוסיה, זיסל

ברש אוסיה ובני משפחתו

ברש גרשון (גני) ובני משפחתו

ברש שרה (דיסטנסלד) ובני משפחתה, ילדיהם: דוד, יוסל, רחל

ברש מיזיה (שפירא) ובני משפחתה

ברש ברכה (אלציפרום לזר) וילדיהם: הילדה, שרה ושני בניהם

בארי יענקל, אשתו רוזה (לבית החנא), בנם בריש

בוכנר שמשון, אשתו ובני משפחתו

בריקנשטיין (שטריקר) אלתר בן רייזי׳ (יליד אולסקו)

ג

גבלר אברהם ואשתו גיטל
גבלר ישראל בן אברהם וגיטל ואשתו לאה לבית פינק
גבלר דב
גבלר חנה בילה בת ליפה
גבלר זלמן בן ליפה
גבלר מאיר בן זלמן
גבלר פיניה בן זלמן
גבלר ישראל בן זלמן
גבלר חיה בת יוסף
גבלר יצחק בן יוסף
גבלר פריידה ובני משפחתה
גבלר איציק, אשתו בלימה וילדיהם
גרסטן אפרים, אשתו שיינדל
גרסטן יצחק, אשתו וילדיהם
גרסטן הירשל, אשתו ולידיהם
גרסטן סושי
גרסטן ברנצ'י
גרסטן רוני
גרין איטה ובניה: אנשל ויעקב
גוטמן מרדכי יודל, אשתו וילדיהם
גוטמן משה בן מרדכי יודל

ד

דיסטנפלד שלמה לוי, אשתו פריידה פסי
דיסטנפלד מאיר בן שלמה לוי

ה

הרולד ישעכר ובני משפחתו
הרולד שלום שכנא ובני משפחתו
הלפרין שרה ובני משפחתה
הולצמן יקותיאל, אשתו, בתם נסיה ויתר ילדיהם

ז

ורבנר אברהם דב בן יצחק וחיה שרה
ורבנר פנינה לבית ריבר ילידת קוטי, בתם רות
ורבנר מטיל בת יצחק וחיה שרה
ורבנר יוסל בן יהושע ורחל
ורבנר הנצ'י לבית זינגר ילידת יריצ'וב, בנותיהם: שרה, גולדה, וקריינדל
ורבנר שמואליק בן יהושע ורחל
ורבנר מינדל ילידת רדז'יכוב, בנותיהם שיינדל (...)
ויגר ליזר ליביש מלוצ'יץ (ליד סוקל) ואשתו ברנה
ויגר יצחק בן ליזר ליביש וברנה
ויגר יהושע בן ליזר ליביש וברנה
ויגר הינדה בת ליזר ליביש וברנה
ויטקובסקי זינבל, אשתו ברנה, ילדיהם יודל (...)
וולדמן משה בן אברהם, אשתו שיינדל וילדיהם
וולדמן וואלקי, אשתו, בנותיהם: מכלי, יהודית, בנם גרשון

ח

חר"ג יהושע מנדל ומשפחתו הנפה
חר"ג מאיר בן יהושע מנדל ומשפחתו
חר"ג אברהם בן יהושע מנדל ומשפחתו
חר"ג ברוך בן יהושע מנדל ומשפחתו
חר"ג שפרה (אלמנת ר' זאב ז"ל)
חר"ג ברוך בן זאב ושפרה, אשתו חנה (לבית שטריקר)
חר"ג שרה, בעלה וילדיהם
חר"ג גיטל בת זאב ושפרה ובעלה
חר"ג הינדה בת זאב ושפרה
חר"פ משה יליד לופטין, אשתו אטיל לבית שטריקר וילדיהם

כ

כהנא ליב, אשתו אטיל לבית שפירא
כץ יעקב מתתיהו בן נחמן, אשתו חנה רייזל

כץ משה בן יעקב מתתיהו
כץ בתיה בת שמשון (לבית בוכנר)
כץ צבי בן ברוך ובתיה
כץ נחמן בן ברוך ובתיה
כץ אלעזר בן ברוך ובתיה
כץ אהרון בן יצחק
כץ חנה בת יעקב מתתיהו
כץ נחמן בן אהרון וחנה
כץ חיה בת אהרון וחנה
כץ צירל בת אהרון וחנה
כץ יוכבד בת אהרון וחנה
כץ אריה בן אהרון וחנה
כץ (...) בן אהרון וחנה
כץ יעקב בן יצחק, אשתו ברנדיל ילידת קמינקה סטרום. ובנותיהם
כץ הרש נחום, אשתו צביה
כץ יצחק בן הרש נחום וצביה
כץ מרדכי בן הרש נחום וצביה
כץ שמעון בן הרש נחום וצביה
כץ אהרון בן הרש נחום וצביה
כץ קרושה בת הרש נחום וצביה, בעלה אלי שנקר ומשפחתם
כץ יצחק ואשתו ליבה
כץ פיבל בן יצחק וליבה
כץ פנחס בן יצחק וליבה
כץ יהושע ובני משפחתו מסוקל
כץ יעקב ובני משפחתו מסוקל
כץ הניך ובני משפחתו מסוקל

ל

לרנר יעקב (ראש הקהל), אשתו, ילדיהם: דבורה, מלכה, אברהם, (...)
לרנר חיים, אשתו וילדיהם
לויטון יעקב, אשתו רבקה וילדיהם
לויטון איצי בן יעקב ורבקה, אשתו וילדיהם
לויטון שרה בת יעקב ורבקה, בעלה וילדיהם
לויטון צ׳רני בת יעקב ורבקה
לויטון אסתר ובעלה טורצ׳ין
לימזידר משה, אשתו פריידה וילדיהם

מ

מורגנשטרן צירל בת שלום
מלך דבורה ילידת דרוז׳קופול
מרמל חנה
מרמל ברוך בן חנה

נ

נייאר מנדל, אשתו אֶטי (לבית שומר) ובני משפחתם
נתנזון דבורה, בעלה וילדיהם

ס

סלוטויגר ליביש ואשתו שפרה
סלוטויגר זאב בן ליביש ושפרה
סג״ל יצחק הרש ואשתו פריידה
סג״ל אלחנן, אשתו וילדיהם
סג״ל זינדל בן יצחק הרש, אשתו הנצ׳ לבית מורגנשטרן
סג״ל אברהם, אשתו חיה וילדיהם
סג״ל מאיר, אשתו וילדיהם
סג״ל גרשון בן מאיר
סג״ל דוד בן מאיר
סג״ל מרדכי דב בן מאיר
סג״ל (...) בן מאיר
סג״ל מטיל בת מאיר

פ

פאוור יהושע בן יעקב, אשתו ינטי לבית חר״ג
פאוור חיה בת יהושע וינטי
פאוור דריזל בת יהושע וינטי
פאוור צפורה בת יהושע וינטי
פאוור צלהה בת יהושע וינטי
פאוור יוסף בן יעקב, אשתו בילה וילדיהם
פאוור אהרון בן יעקב
פאוור איצי בן יעקב
פאוור מונצ׳ בת יעקב

פודהורין יעקב, אשתו רחל לבית גבלר, בנם מרדכי
פלכנר מאיר ומשפחתו הענפה

צ

צוקרקנדל גרשון בן אריה וחוה
צוקרקנדל חנה לבית ברש
צוקרקנדל שאול בן גרשון יעקב וחנה
צוקרקנדל גולדה בת גרשון יעקב וחנה
צוקרקנדל נחמה בת גרשון יעקב וחנה
צוקרקנדל משה ליב, אשתו פייגה
צוקרקנדל מנדל, אשתו פרומה
צוקרקנדל זלמן בן מנדל ופרומה
צוקרקנדל מרים בת מנדל ופרומה
ציגמן חיים שלמה ואשתו, וילדיהם
ציגמן משה בן חיים שלמה
צוקרמן ברוך מסוקל, אשתו וילדיהם: מנדל, (...)

ק

קרמניצר חיה לבית לבנטל מברילוב
קנדל ליבצ'י, אשתו ובני משפחתו
קנדל (פלכנר) פייגה לבית ויטקובסקי וילדיהם
קריגסהבר סושיה
קריגסהבר ליפה, אשתו הנצ'י לבית פלכנר וילדיהם
קלינמן אלי ואשתו שרה
קלינמן לולה בת אלי ושרה
קלינמן קרינדל בת אלי ושרה
קלאפ יוסף, אשתו ומשפחתו

ר

רמלר מיכל ואשתו פריידה
רמלר יעקב בן מיכל ופריידה ואשתו פייגה לבית הלפרין
רמלר לאה בת יעקב ופייגה
רמלר איזיו בן יעקב ופייגה
רמלר אטל בת יעקב ופייגה
רמלר יוסף בן יעקב ופייגה
רמלר בן ציון בן מיכל ופריידה, אשתו רבקה לבית שטריקר וילדיהם
ריים משה, אשתו, בתם נסיה ויתר ילדיהם

ש

שומר שמשון ואשתו רחל
שומר מנדל בן שמשון, אשתו וילדיהם מלבוב
שומר יצחק בן שמשון, אשתו וילדיהם
שטימפלר חנה בילה
שטימפלר יצחק בן יעקב, אשתו פייגה לבית ראובפוגל
שטימפלר הינדה בת יצחק ופייגה
שטימפלר יעקב בן יצחק ופייגה
שטימפלר לופה בן יצחק ופייגה
שטימפלר משה בן מאיר שמואל
שטימפלר יוסף בן מאיר שמואל
שטימפלר דבורה בת מאיר שמואל
שטימפלר ליפשה בת מאי רשמואל
שטימפלר נחה בת יוסף
שטימפלר מיז'י בת יוסף
שטימפלר נינה בת יוסף
שטימפלר איצ'י וולף, אשתו רגינה לבית כהנא
שטימפלר הירש בן איצ'י וולף
שטימפלר רייזלי בת איצ'י וולף
שטימפלר סימה לבית פאוור, ילדיה: ברטה, פיני, פאליק, (...)
שטריקר טוביה בן שלום, אשתו רייז'י ילידת אולסק
שטריקר חייצ'י בת טוביה
שטריקר מונצ'י בן טוביה
שטריקר מרים בת טוביה
שטריקר בריש בן שלום ואשתו
שטריקר הירש בן שלום, אשתו טוני וילדיהם

שטריקר יהושע בן שלום, אשתו שרה, בתם, חתנם ונכדיהם
שטריקר יעקב ואשתו
שטריקר שלום בן יעקב
שטריקר יוסף בן יעקב
שקולניק בן ציון, אשתו פריידה רחל
שקולניק מוטי בן בן ציון, אשתו קילה וילדיהם
שקולניק אריה בן בוציון
שקולניק איזיק בן בן ציון
שקולניק פרומצ'י בת בן ציון
שקולניק שלומצ'י בת בן ציון
שרגל הרש ליב
שרגל ישראל וצפורה
שרגא נחמה
שומר בתיה

—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

לזכר עולם

מימין: יהושע הבל, אברהם חר"ג, א. ד. ורבנר ז"ל

המנציח: **אריה ורבנר**

לזכרון נצח

משפחת כץ

בשורה שניה באמצע: האם צביה כץ ז"ל
בשורה ראשונה מלמעלה מימין: קרושי ויצחק
בשורה שניה מימין: אהרן — משמאל שמעון
בשורה שלישית מימין: מרדכי ואשתו

המנציח: יונה שלכט

נ א ָכ ו ו א ָר ט

וועו די פאַרשטייער פון דער שארית הפליטה פונעם פאַרשניטענעם יידישן ישוב אין סיקאָל, וואָס ווויינען היינט אין ישראל, האָבן מיך באַערט מיט דער אויפגאַבע צו רעדאַגירן אַ יזכור־בוך פון זייער אַמאָליקער היים וויי אויך פון די יידישע ישובים אין די שכנותדיקע שטעטלעך: טאַרטאַקאָוו, וואַרענזש און סטאָיאַנאָוו — האָב איך געזען פאַר מיר די שווערייקייטן, מיט וועלכע עס איז פאַרבינדן דאָס אויספירן די דאָזיקע שליחות.

די הויפטשוועריקייט איז קודם כל באַשטאַנען אינעם פאַקט, וואָס איך האָב נישט געלעבט און נישט געווויינט אין סיקאָל אָדער אין איינער פון די דערמאָנטע שכנותדיקע אָרטשאַפטן. איך האָב אויך נישט געטאָרט באַגעגנען זיך מיט פאַרצייכענען טריקענע פאַקטן אָן אַריינצודרינגען אין זייער געזעלשאַפטלעכן מהות און אינהאַלט. איך האָב אויך געמוזט אַפהיטן דעם פרינציפ, אַז אַ יזכור־בוך דאַרף אַרויסברענגן און פאַראייביקן אַלץ, וואָס אַ פאַרטיליקטער יידישער ישוב האָט פאַרמאָגט במשך הונדערטער יאָרן פון זיין אַנטוויקלונג.... אַז עס דאַרף זיין אַ ספר פאַר די היינטיקע און קומענדיקע דורות, אין וועלכן עס זאָל אָפגעשפיגלט ווערן די געשיכטע, דער שטייגער און ראַנגלענישן פונעם פאַרטיליקטן יידישן ישוב, דערביי דאַרף אַ יזכור־בוך דערמאָנען און פאַרהיליקן די פאַרפייניקטע ברידער און שוועסטער, וואָס זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג אין די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס.

עס איז געווען נויטיק מיט פולער קלאָרקייט אונטערצושטרייכן די באַזונדערע אייגנטימליכקייט פון די יידישע ישובים אין די דערמאָנטע אויבן אָרטשאַפטן, — אייגנטימליכקייטן, וואָס האָבן זיי אונטערשיידעט פון אַנדערע יידישע ישובים.

צו דעם צווועק האָבן מיר צונויפגעזאַמלט די ווינציקע ידיעות, צעוואָר־

פענע אין פאַרשידענע מקורות און אויפן סמך פון זכרונות פון יידן, וואָס שטאַמען פון סיקאָל און פון די שכנותדיקע שטעטלעך און האָבן נאָך פאַרן חורבן פאַרלאָזן זייערע היימען און לעבן היינט אין ישראל אָדער אין די תפוצות, איז אונדז מעגלעך געווען צו שאַפן אַן אַלזייטיקן איבער־בליק איבער דעם פאָליטישן, סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן, רעליגיעזן און קול־טורעלן לעבן אין די דאָזיקע יידישע ישובים.

אויפן סמך ווידער פון די גבית עדות פון דעם הייפעלע על פי נס ניצול געווארענע יידן פון די דאָזיקע מקומות, האָבן מיר זיך באַשטרעבט צונויפצושטעלן די טרויריקע מגילה פונעם גרויזאַמען חורבן, פונעם קאַש־מאַרפולן אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סיקאָל און אין די דריי שכנותדיקע אָרטשאַפטן. און וואָס שייך דעם מאַטעריאַל בנוגע דער געשיכטע פון יידן אין סיקאָל — מוזן מיר מיט פולער אַנערקענונג באַמערקן, אַז אַ סך האָבן מיר אין דעם פּרט צו פאַרדאַנקען דער לייטונג פון דער ביבליאָטעק ביי דער העברעאישער אוניווערסיטעט אין תל־אביב, וועלכע האָט זיך פאַרבונדן מיט דער פּילישער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק אין קראָקע און באַקומען פון דאָרט צוגעשיקט דאָס בוך פונעם פּילישן היס־טאָריקער בראָניסלאָוו סאָקאַלסקי א. ד. ט. „פאָוויאַט סאָקאַל״ (סיקאָלער קרייז) און דערמיט דערמעגלעכט אונדז צו באַקענען זיך מיט דער דאָזיקער וואָגיקער מאָנאָגראַפיע. די לייטונגען פון ביידע אוניווערסיטעט־ביבליאָ־טעקן — דער קראָקעווער און תל־אביבער — דריקן מיר דערפאַר אויס אַ האַרציקן דאַנק.

ערשט אין ליכט פון די דאָזיקע צונויפגעזאַמלטע טאַטזאַכן, זכרונות און מאַטעריאַלן, איז אונדז מעגלעך געווען צו באַקענען זיך מיטן יידישן לעבן אין סיקאָל ווי אויך אין די דריי דערמאָנטע אויבן שכנותדיקע שטעט־לעך, מיט דעם לעבן אין די יידישע שאַפּנדיקע וואַרשטאַטן, שולן, בתי־מדרשים און אין כלערליי יידישע פאַראיינען, אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן.

און דער עיקר ווען מיר האָבן זיך באַמיט אַרויסצובערענגען פונעם פאַראַנענעם מאַטעריאַל דעם באַזונדערן יחוס פונעם יידנטום אין די דאָזיקע אָרטשאַפטן, האָט זיך פאַר אונדז אַנטפּלעקט די באַזונדערע אייגנטימ־לעכקייט פונעם דאָרטיקן יידישן שטייגער ...א לעבעדיקער קוואַל פון יידישקייט, וואָס האָט געהאַט כל המינים פאַרבן... יידישקייט פון חסידים פון כל מיני ריכטונגען... יידישקייט פון לומדים און גדולי התורה... פון

יידן פאָלקס־און אַרבעטסמענטשן, וואָס האָבן געלעבט, געמאַטערט זיך, געשאַפן און געשפּינט אַ יידיש פאַרביק לעבן.

איז טאַקע נישט קיין וווּנדער, וואָס פון אַזאַ סביבה זענען אַרויס טייערע, געזעלשאַפטלעכע טוער מיט וואַרעמע הערצער, אָנגעזאַפּטע מיט נישט געפעלשטער, אמתער יידישקייט, מיט אַ נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן פאַרנעם.

אַוודאי זענען פאַראַן בלויזן אין דער דאָזיקער אַרבעט, פאַר וועלכע איך בעט מחילה.

אַ באַזונדער „יישר כוח" האָבן זיך פאַרדינט די חשובע מיטגלידער פונעם רעדאַקציע־קאָמיטעט, ד"ר דוד קינדלער, עו"ד משה קובלער און יוסף פייבל, וואָס האָבן זייער פיל בייגעשטייערט צום אינהאַלט פון בוך און תמיד מיט פיל פלייס באַטייליקט זיך אין דער רעדאַקציע־אַרבעט.

ד"ר אברהם חומט (כאָמעט)

מפתח השמות

א

אַבגאַט — 7, 199
אברס צבי — 336, 338, 339
אברס חיים שמואל — 438
אברס טובה — 439
אברס בן־ציון — 400
אדלר יוסף — 120, 408
אהרן בעריש — 448, 449
ד״ר אויערבאך — 201
אויערבאך יוסף — 244
אויערבאך אברהם — 244
אויערבאך עזריאל — 244
אויערבאך נפתלי — 245
אויערבאך אסתר — 245
אויערבאך יואל — 131, 136
אויערבאך מוניו — 165
אונגער בוני — 143, 222
אונגער אלעק — 165, 223
אונגער הערשעלע — 242
אונגער ישראל — 223
אונגער יצחק — 453, 454, 455, 456
אונגער לייב איתמר׳ס — 236
אונגער הנדיל — 456
אונגער מנשה — 249
אורלינסקי חנה — 270
אויסטר רוזה — 393
אורבנסקי — 395, 400, 428
ד״ר אוריך — 74, 201
איידעם — 179
אייזן בנימין — 350
אייזן לאה — 350
אייזן נינה (מנוחה) — 350
אייזן שמואל — 353
איימערל ישראל — 99
איימערל לוי — 143
איימערל יצחק — 164, 165, 166, 196, 239, 377
איימערל פרנץ — 166
איימערל משה — 165
איימערל זאב — 429
איימערל אברהם — 429
אימבער ש. — 385
איציק הנגר — 452
אלפונר יצחק — 474
אַליפנט מרדכי — 490
ד״ר אינזליכט — 110, 201
אינגבר חיה — 165
אנסקי — 83
אַפנר פליק — 454
ד״ר אפרת י. (מנקס) — 122, 156, 230, 261, 264
אקר מרדכי — 163
אקנר טאַדרעס — 77, 88, 236
אַקסלראַט — 138
אַרטנער שמחא — 439

ב

באב״ד משה — 147, 152
באב״ד יצחק, רב — 403, 409, 410, 418, 121, 429
באב״ד יוסף — 93, 199, 210
באב״ד ד״ר שמואל — 367
באב״ד שלום — 455
באב״ד יהושע הערש — 418
באַבשינסקי (שטאאטהאלטער) — 78
באום משה — 77, 364
באומן פנקס — 357

באומן משה — 387
באומעל לאה — 355
באַהגיוק — 460
באַכנער — 246
באַס חיה — 172
באַרד יהושע — 36, 132
באַרד דוד — 36, 132, 134, 170, 208
באַרד ישראל — 36, 72, 82, 103, 110, 132, 221
באַרד אברהם — 36, 105, 110, 214
באַרד הדסה — 162, 165
באַרד צפורה — 165
באַריי יעקב, רב — 32, 244
באַשוויץ — 200
בוכהאלטער בעריש — 390
בוקסבוים סעווערין — 84
בורשטין מעכל שלמה — 77, 139
בורשטין (פראפינאטאר) — 74
בייגאַס — 337
ד״ר בינגשטוק מאקס — 128
ביק אייזיק — 35, 72, 77, 88, 99
ביק בן־ציון — 453
ביק דוד — 93, 99, 116, 117, 124, 131, 155, 207, 208, 210, 267, 268, 269
ביק לייביש — 412
ביק שמעון — 143, 208
ד״ר ביקעלס צבי — 201
בירנבוים יצחק (אייזיק) — 37, 69, 96, 103, 123, 208, 221, 374, 378
בירנבוים דבורה — 172
בלאַך יצחק — 116, 117, 178, 180
בלוטרייך יוחנן — 143
בלום שלמה — 77
בלום דוד — 376
בלומענטאַל נחמן — 315
בלעכער מאיר — 240
בלעכער שמעלקע — 240
בנימין זאב וואלף, רב — 14
בן־יעקב שרה — 447
בן־יהודה לאה — 479
בעל שם טוב — 16
בענו פיגה — 199
ד״ר בעגלייטער — 125, 131
בעקער א. — 271, 413, 425, 426
בעקער לאה — 417
בעקער אברהם — 165
בערגלאז בענא — 141, 175
בערגער — 378
בער ישבכר — 221
בראונשטיין חנוך — 343
ברוטמן הערש — 472
ד״ר ברוידע — 210
ברוך שלום — 135
ברונער רחל — 125, 147
ברונער חיה — 165
ברי אדלה — 162, 164, 165
ברי ברוניה — 350
ברי בן־ציון — 165
ברי טוביה — 152
ברי טונקה — 165
ברי יונה (טלר) — 173
ברי מענדל — 80, 206
ברי לייב — 77
ברי פנחס — 164
בריקנשטיין אלתר — 479
בר חיים — 110
ברל בנימין — 406
ברנשטיין ישעיהו — 472
ברם איסר — 470
ברנשווייג לאזר — 108
ברפוס לויבל — 456
ברש משה — 473
בר חיים — 110

ג

ד״ר גאַטעסמאַן — 201
גאַלדבערג הערש — 135, 167, 169, 220, 357
גאַלדבערג מרדכי — 167
גאַבל איציק — 495
גבלר אברהם — 478, 485, 494

גאַנז אליעזר — 236, 241
גבלר ישראל — 470, 479
גאַסטלאַלטער — 208, 300
גוז אייזיק — 407, 421, 422, 423, 425
גוז משה — 423, 435
גוז פייגה — 424
גוטמאן זינה — 430
גיטלמן הערשל — 245
גיטער אשר — 397
ד״ר גייער מאיר — 123
גינגאַלד פ. — 139
גיטעלעס הערש — 245
גלאַזער יעקב — 170, 236
גלאַזר מאיר לייב — 199, 235, 245, 357, 402, 439
גלאַזר יצחק — 402, 411
גלאזר דוד — 424, 426
גלאזר ה. — 167
גלייכער איזאק — 190
גלייכער לייב — 108
גלייכער אברהם — 107
גלייכער לאה — 211
גלייכער זלמן — 110
גלייכער רחל — 110
גלס פייבל — 455, 456
געבענטשטער ברוך — 24
געניער הערש — 435, 442
געראסטלער — 99
גראַס אפרים — 81, 207
ד״ר גרובער זיגמונט — 93, 98, 99, 269, 320, 322, 382
גרובער אננה (חנה) — 315, 321
גרובער מרים — 315, 320
גרובער שולמית — 315, 320
גרובער אברהם — 439
גרובער לייביש — 247
גרובער פנחס — 163
גרובער לונא — 165
ד״ר גרודער זיגמונט — 135, 269, 320, 322
גרוסמן אברהם — 477
גרוסמן יהודה — 182, 271, 273, 394, 407, 409, 410, 411, 422, 425, 427, 439
גרוסמן יעקב — 484
גרוסמן שלום — 403, 409
גרינער — 198
גרטל יעקב — 374, 407, 409, 410, 422, 423, 425, 427
גרטל אהרן — 400, 411, 420, 421, 427
גריידינגער גרשון — 426
גרידינגער משה אליעזר — 443
גרסטנער אפרים — 490, 494
גרסטנפלד יונה — 450, 451
גרסטפלד טובה — 451
גרסטפלד שמעון — 374

ד

דאַנער אריה — 378
דאַנער ישראל — 121, 124
פרל. דאַנער — 206
דאַגילעווסקי — 193
ד״ר דאַמאנסקי — 198
דגני בנימין (קורמן) — 173
דורנברג אייזיק — 450
דורנברג הירש לייב 453
דורנברג חיה — 453
דיסטנפלד מאיר — 470, 479
דיסטנפלד ש. ל. — 470
דריקר אריה הירש — 409, 417

ה

האַבעל יהושע — 479
האַנובר נתן — 22, 51
האַלץ ס. — 190
האַלאַמאַיאַווא פראנצישקא — 302, 306, 308, 311, 340
האַניג אריה — 163
ד״ר האַניג לעאן — 269, 342
האַניג משה — 199
האַניג יעקב — 269, 342
האַפנר אפרים — 175

האַפנער חיים אהרן — 72
האַפנער זלמן — 242
הוט שמעון — 375
גב. הובל — 375, 376
הוכמן רחל — 476
הוכמן זיסקינד — 476
הולצמן נסיה — 481
הולצמן כתריאל — 490
הורוויץ זישע — 357
הורוויץ תנא — 136, 147, 154, 152
הורוויץ חיים בער — 221
הורוויץ בערל — 141
היילפערן צבי הירש, רב — 15
הירש (שוסטער) — 412
היטנר מאַטל — 194
היימן מאיר — 377
הלוי י. — 234
הלוי דוד, רב — 13
הלל הזקן — 24
הערשעלע שוחט — 30
הערצוג שבתאי, רב — 77
ד״ר העלר צבי — 123, 142
העראַל וולף — 167, 170

ו

וואַטמאַן הוגו (באראן) — 74, 138
ד״ר וואַלפראַם שמעון — 76, 116, 201
ד״ר וואַלפראַם (יוניאר) — 119
וואַלדמן דוד — 150, 152
וואַלדמן מרדכי — 407, 408
וואַלדמן משה — 470, 494, 495
וואַלדמן חדוה — 481
וואַקס זלמן — 194, 195, 439
וואַלדנברג פייביש — 453
וואַלדנברג שמחא — 442
וויזר אורי — 385, 387
ד״ר וויגל — 121
וויץ הערש — 139, 387
וויץפנחס — 162
וויינברג שנע און שמחא — 337
וויינטראוב חיים — 163
וויולדר אליעזר — 433
וויולדר יוסף — 247
וויגדלר אפרים — 285
וויגדלר שמואל — 141, 175, 200, 375, 388
וויליצ׳קר מרדכי — 494, 495
וויליצ׳קר יוסף — 475
וויולטשיק, רב — 250
וויניצר מענדעלע, רב — 32, 249
ד״ר וניגר יוסף (מנקס) — 163, 242, 259, 260, 261
וניגר אשר — 207, 241
וניגר בערטא — 165
וניגר משה — 155
וועבער משה — 302
וועטער אבוש — 302
וועטער שפרה, לאה, צפורה וזאב — 165
וועקר מענדל — 150, 152, 154
וועקר ריקל — 152
ורבנר אריה — 465, 470, 479, 481, 484
ורבנר אברהם דב — 479, 482
ורבנר איציק — 475
ורבנר צבי — 482
ורבנר מאטל — 494
ורשונר ישראל — 449

ז

זׄאַביצקי — 375, 390
זאקס וועליש — 81
זאקס ראובן — 279
זאקס הערש — 285
ז״ק אברהם יעקב — 81, 167, 168, 237, 254, 374, 276, 378, 382 383
ז״ק חנה — 182
ד״ר זיידמאן הלל — 252
זׄולקווער יוסף — 403, 410
זׄולקווער הערש — 442
זוסמאן חיים משה — 403
זויערבוים משה — 426
פראפ. זיינפעלד — 121, 206

זילבר חיים — 279
זילבר שלום — 245, 246
זינדל, רב — 30, 124
פרוי זינגער — 285
זיסקינד לאזאר — 424
זיעמנאָוויטש — 44, 46
זעלצער צבי — 134
זעמבאַ אברהם — 252
זעמבאַ מנחם — 253
זענדער שמואל — 136, 240
זענדגאָרטן ויולה — 165

ח

חר״ג ברוך — 470, 479
חראק עזריאל — 165, 221
חומט ד״ר אברהם — 44
חיים הירש (שוסטער) — 26
חמיידעס חיים משה — 134, 421
חיים דוד — 456
חרב משה — 473

ט

ד״ר טאָן יהושע — 91
טאובה אפרים — 165
טאובה מרדכי — 165
טאובה—שמעוני נפתלי — 165
טבך צלה — 165
טבק שמעון — 165
טורטלאטוב מ. — 196
טורי זהב, רב — 24
טייבע פעשע — 194
טיסמניצער הירש — 39
טישלר רחל — 453
טעלר קלמן — 165, 239
אחיות טעלר — 173
טרעפל מענדל — 35, 77, 323
טרעפל ישראל — 323
טעמפלמאן — 222

י

יאקובוביטש פסח — 54
יאַנאָווישטשינסקי גזשעגאזש — 208
יאַנאָווישטשינסקי צבי — 163
יוסט גימפל — 175
יונתן בן עוזיאל — 24
יאָן קאַזימיעזש, קעניג — 51, 52
יוזעף דער צווייטער, קיסר — 57, 64
יעראל יעקעלע — 286
ישׂשכר בער — 28, 29, 30
יוסף הערש, דער דאַרפסגייער — 456, 459, 460, 461

כ

כהן חנה — 428
כהן לייביש ואסתר — 428
כהן שבתאי בן מאיר — 27
כמיעלניצקי — 50, 52
כץ אסתר — 173
כץ שמעון — 470, 479
כץ מרדכי — 479
כהנא נתן — 481

ל

לאַזאַר —181
לאַזעלסבערג — 220, 221
לאַנדאו מיכל — 259
לאַנעס ראובן — 349
לאַרענץ יצחק — 35, 194, 296
לאַרענץ אפרים — 208
לאַרענץ קלארא — 175
לאַרענץ פייבל — 194
לאַשקעוויטש טעקלא — 369
לבון פנחס — 175
לבגוי יצחק — 136, 350, 351
לבגוי הנקא — 354
לוי — 124, 126, 131
לוי דב (בובי) — 158, 165, 323, 324, 377, 387
לוי פרידה — 165
לוי לאה — 165
לוי הרץ — 323

לוי מאיר — 323
לויטין יצחק — 470
לויטן צ׳רנה — 481
לוין בער — 139
לוין יצחק — 173, 175
לוין ריקל — 208, 211, 210
לוצקר שלמה — 16, 24, 40
לוסטיק — 121
לייביש שוסטער — 25
לייבעלע ציון — 77
ליידער זיגמונט — 270, 271, 345
לייזער מלמד — 291
ליימזידר אהרן — 139, 246, 247, 298
ליבר יהושע — 535
ליבר גיטל — 535
ליבר פעפי (פנינה) — 147, 150, 152, 154
ליבר שלמה — 535
ליבר רוזה — 535
ליבר מעכל — 14
ליבערמאן מרדכי — 165
לייקערמאן מאיר — 424, 426
ליפומאן זכריה — 456
ליפערמאן מאיר — 168, 257
ליפערמאן לייב — 143
לינסקר זעליג — 155
לינסקר ישראל — 350, 407, 408, 409, 417, 422, 423, 425
לינסקר גיטל — 363
לינסקר מאיר — 208, 364
לינסקר נחמן — 403
לינסקר שאול — 409, 424, 443
לינסקר יהושע — 409
לינסקר צפורה — 409
לינסקר ברינציע — 417
ליפמן (קצב) — 412
לנדי מלכה — 482
לעוויאַטאַוו — 124
לעוויצקי — 78
ד״ר לעזער מאקס — 124, 125, 131, 126
ד״ר לנצ׳ינר — 494, 495
לעצטער אלי — 143
לעצטער רעניה — 164
לעוויטעס ברוך — 356
לעוויטעס — 390
לעמפערט מעכל — 436, 442
ד״ר לעוו — 439

מ

מאַלץ משה — 277, 339, 340
מאַלץ יוסף — 239
מאַלץ ליפע — 299
רב ר׳ מאַן — 28
מאַזור (דער פאַטאַגראַפיסט) — 52
ד״ר מאהלער רפאל — 54, 55
מאריא טערעזאַ, קיסרין — 57, 64
ד״ר מאַציעיעוויטש — 311
מאַך זלמן — 242
ד״ר מאנדעל — 120
מוסטר פסח — 236
מוסטר שמואל — 173
מייזעלז שמעון — 28
מייזעלס מאיר — 350
מינצס דוד — 355
מלמד אברהם יעקב — 234
מלר יהושע — 165
מלר משה — 165
מלר מאיר — 242, 200
מעלצער נתן — 128
מלר ניסן — 441
ד״ר מנקס אפרים — 122, 160, 231, 232
מנקס רנה — 154, 214, 231
מנקס ישראל — 359
מנקס יעקב — 232
מענדלזאַן מרדכי — 135
ד״ר מעסינגר — 369
מארמולאַווא — 431, 432
מרגליות איטשע — 127, 143, 166
מרגליות טוניה — 132
מרגליות משה לוי — 235
מרגליות ישראל — 240

נ

נגר אברהם — 452
נייער (חדשוני) — 127
נייער יוטה — 170
נייער מנוס — 453, 454
ניעמיראווער משה — 34
ניישטאַט מלך — 256
נייער אברהם — 456
נייער יהודית — 453

ס

סאַקאַלסקי בראניסלאוו — 44, 52, 53, 58, 71, 415
סאַבעל — 121
סאַסאַווער — 175
סגל יחיאל הלוי — 472
סגל משה יחיאל — 478
סגל דוד — 490
סגל חונא — 490, 494, 495
סורקיש יואל — 17, 49
סטעפאַן באַטאַרי, קעניג — 47
ד״ר סטופ — 123
סוליטר — 188, 385
סיסאַק באגדאן — 347
סינקאַווער אפרים — 241
סאַלנטר ישראל — 450
סלנטר מאַטעק — 248
סלפטר פפה — 343
ספאַדעק יידל — 34
סינק (בריידער) — 163
סמאַלעוויטש מארק — 54

ע

עדעל ישראל — 155
עלעפאַנט מלכה — 388
ענגעל שמואל — 116, 117, 127
ענגעל נחום — 117, 127
ענגעל רחל — 117
ענגעל שרה — 117, 127
ענגעל מרדכי — 117, 194
ענגעל נתן — 378
עקער משה — 122, 126, 183, 194
עקער צבי — 183
עקער הערץ — 194

פ

פאַבער יהושע — 486, 490, 496, 495
ד״ר פאַלק — 369, 440
פאַלק צבי אלימלך — 470
פאַלק 169, 237, 288
פאַליק איציק — 37, 38
פאַדזאַמטשער — 81
פאַלבעל יצחק — 194
פאַס אריה — 165, 193, 196, 264, 347
פאַס הערש — 194
פאַס אהרן — 194
פאַס זיגמונט — 130
פאַס יעקב — 194
פאַס יצחק — 137, 269
פאַס משה — 194
פאַס נתניאל — 194, 264, 266
פאַס רוזה — 125
פאַס שמעון — 194
פאַס שמואל צבי — 163, 269
פוגעלמאַן מרדכי, רב — 13, 110, 133
פוגעלמאַן אברהם דוד — 17
פוגעלמאַן מנחם נחום — 17, 110, 187, 188, 189
פאַזער (שראגער) — 252
פאַזנער, רב — 252
פודהורץ יעקב — 494
פודהורץ שלום — 356, 357
פולק מוני — 281
פולק משה — 393
פור יהושע — 473
פור יענקעלע — 473
פייבל אברהם — 224
פייבל יוסף — 126, 141, 142, 194, 224, 225, 231, 233, 255, 373, 374, 376
פייבל לייב (ליאון) — 126, 224, 225, 228, 255, 378, 384, 385

פייבל יעקב — 224, 228, 229, 375, 383, 390
פייבל מאיר — 224, 225
פייבל רחל — 228
פייבל שמואל — 387
פרוי פייבל סעדה — 387
פינקעל אידה — 175, 217
פיש יוסף — 194, 224, 225, 231, 233, 255, 373, 374, 376
פיש חיה — 231
פינגערהוט משה יעקב — 241, 247
פלאָבנער דבורה — 491
פלאָם ישכר בער — 105, 108, 221, 234
פלאָסטער אברהם — 175
פלאָקס — 124
פלעקער אברהם — 175
ד״ר פעדערבוש שמעון — 133, 170, 237
פערבער חנן — 162
פעלבער צבי — 342
פעפער מאיר בער — 36, 103, 104
פעפער משה — 36
פעפער יהודה הירש — 36
פרענקעל ע״ד — 74, 110, 201
פרענקעל אבא — 121
פרענקעל אילקה — 453
ד״ר פרץ — 369
פרייער ישראל — 407
פרייער אביגדור — 410, 411, 421

צ

צוקער משה — 124
צוקערמן מינדלה — 165
צוקרמן שלמה — 236
צוקערקאַנדל גרשון — 473
צוקערקאנדל שאול — 494
צווירן יוסף אליהו — 80
ציגמאן נתן — 35
ציגמאן נחמן, רב — 35, 380, 388
ציגמאן חיים שלמה — 474
ציגמאן דב — 329, 330
ציגמאן לימטשע — 152
ציגמאן ליזא — 182
ציגמאן שאול — 244
ציגמאן חנה — 244
ציגמאן פעשע — 244
צימערמאן ברוך — 164
צילר — 237
ציילער פישל — 298
צפור יונה — 242
צ׳רנצקי — 281

ק

ד״ר קאַך איזידור — 269
קאַנסטאַנטין הערץ — 81, 124
קאַנסטאַנטין אייזיק — 21, 41, 47, 68, 69, 57, 386, 385
קאַלבושאַווער — 141, 175
קאַנדל ישראל — 164, 165
קאַנדל אייזיק — 165
קאַנדל לייבציע — 472
קאַנדל רוזה — 245
קאַלישער — 194
קאַרף מאלציע (קיל) — 219
קאַנדל איטשע — 246
קאַרן ישכר — 426
קהתי — 447
קורץ משה — 195
קורצמן זלמן — 117
קוֹבלר משה ע״ד — 144, 150, 152, 153, 374, 376, 378, 382
קופער — 441
קוריער לייביש — 143
קוֹרמן יוסף — 162, 164, 165
קיל משה — 131, 170, 218, 219
קיל דב — 142
קיל שיינדל — 182
קיל יעקב — 218
קיל מארקוס — 210
קיל דוד — 199, 217, 218, 220, 221
קיל יצחק — 207, 210, 217, 220, 221, 222
קיל מרדכי — 217, 218, 219, 234, 241, 342

קיל דבורה — 218
ד״ר קינדלער דוד — 43, 73, 78, 93, 124, 154, 123, 113, 125, 126, 129, 131, 155, 170, 169, 197, 208, 210, 267, 271, 302, 305, 310, 311, 329, 341, 346, 355, 367, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 382
קינדלער קלארא — 212
קינדלער רישא — 291
קינדלער אליעזר — 452
קיוואוויטש יעקב — 34
קיסינג אברהם — 218, 168
קלינגער צבי — 143, 217, 238, 390, 331, 329
קעלנער חיקה — 165
קעלנער יחזקאל — 342
קעלנער פינצי — 106, 109
קעלנער דוד — 439
ד״ר קנופף — 286
קראוס ניסן — 438
גראַם אברהם — 81, 385
קראַם יהושע — 310, 341
קראַם יצחק — 194
קראַם קופל — 410, 417, 423
קראַם שיינדל — 425
קראַפט י. — 385
קרוכמאל פסח — 170
קרוכמאל יעקב — 167
קראַנץ זנבל — 99, 103
קראַנץ מלכה — 172
קראַנץ משה — 143
קראַנץ הערש — 407, 408, 424
קראַנץ אדולף — 424
קראַנץ יעקב מרדכי — 402
קראַנץ ישראל — 424
קריגסהאבר ליפא — 470
קריסטינאפאלער אפרים — 236
קרעבס מ. — 80
קרעמינער שלמה — 37, 38, 105, 126, 206, 221, 389
קרעמינער חיים — 37, 110, 426
קרעמינער איטה — 389
קרעמינער יוסף פאליק — 37, 41
קרעמינער יצחק — 243, 375, 376, 377, 383, 388, 389, 399, 390
קרעמינער משה אהרן — 37, 41
קרעמינער חנה — 81, 206
קרעמינער שרה — 165
קרעמינער נתן — 389
קרעמינער ביילה בריינה — 389
קרעמינער איסר — 423
י. קרמניצר — 485

ר

ראבינאוויטש אברהם — 424
ראבינאוויטש לאה — 424
ראבינאוויטש בלומה — 424
ראַדעלהיים לייב — 242, 243
פראַפעסור ראוכווערג — 121
ראוך — 68, 74, 198
ד״ר ראוכווערג — 86
ד״ר ראפאפארט — 78, 120, 268
ראַפאַפאַרט שמחא כהן — 188, 235
ראַפאַפאַרט שמואל —400
ראַפאַפאַרט ישראל — 93, 99, 199, 234, 187
ראַפאַפאַרט יעקב לייביש — 133
ראַפאַפאַרט משה — 188, 381
ראַצער אהרן — 220
ראַצער חנה — 175
רובינשטיין אברהם — 410
רובינשטיין אשר — 443
רוזינער ישראל — 32
רוזינער מרים — 350
רוזנבאום אלימלך — 478
רוזנבלאט הערץ — 188
רוזנבערג אריה — 163
רוזענפעלד שפרה — 482
רוזנפעלד דינה — 167
רוזנפעלד חיים לייב — 418, 439
רוזנפעלד יונה — 182, 134
רוזנפעלד פייביש — 439

רוטנבערג פעפה — 342
רופמן מרדכי — 403, 404
רוקח שלום, רב — 17, 26, 28, 29, 33, 49, 67, 374, 378
רוקח שמואל, רב — 30, 32, 35, 39, 67, 77, 113, 249
רוקח אהרן — 17, 30
רוקח יהושע — 90, 33, 113, 249
רוקח שרה — 32, 33
רוקח שלום (בן שלום) — 32
רוקח אברהם — 93, 187
רוקער וואלף — 424, 425, 439
ריימן מאיר בעריש — 34
ריימן עזריאל — 454, 455
ריימן חיים יעקב — 35, 77
ריימן רחל — 417
ריימן פיגה — 182
ד״ר רייך לעאן — 120
ד״ר רינגעל — 122
ריס — 194, 195
רינג זאלקע — 199, 286
רמלער יעקב — 473, 494, 495
רמלער בן ציון — 495
רעדליך בערל — 135
רער ישראל — 104, 108, 168
רער אסתר — 164
רער הערש — 103, 435
רענצעלמאכער שלום — 234
רעכטשאפנער — 390

ש

ד״ר שאצקי יעקב — 51
שארגעל יעקב — 124, 143, 199
שארגעל יהושע — 248
שאַרגעל הרש לייב — 494
שאפירא ישראל — 135
שופרינסקי שושנה — 172
שאַפראנסקי — 208
שאץ משה — 127, 141, 175
שוואַדרון מרדכי הכהן — 17
אינזש. שווארץ — 99, 124, 135, 269, 270, 285, 302, 344
שווארץ מיכאל — 175
שווארץ משה — 404, 405, 409, 410
שווארצוואלד אבוש — 221
שווארצוואלד שרה — 247
שוחט פייגה — 453
שולרובסקה קרישה — 346
שומאן שלמה — 311
שומער חנה — 481
שוסהיים סאבינה — 426
ד״ר שטאַלצענבערג עורה — 369
שטאַקהאַמער שמשון, רב — 31, 250, 252
שטאַקהאַמער יוסף — 167, 239
שטיינהאוז איגנאצי — 78, 79, 100
שטיינברוך — 124
שטימפלער אברהם — 408, 420, 470
שטימפלער יצחק, רב — 472, 473, 490
שטענבאך — 53
שטריקער אורי — 475
שטריקער שלום — 472, 473, 490
שטריקער יעקב — 473
שטריקער יוסף — 473
שטראוס — מארקו שלמה — 457
שיפנבאוער לעאן — 194, 196
שיפנבאוער ישראל — 412
שיפנבאוער אהרן — 349
שפירא קעלמיש, רב — 252, 253
ד״ר שרייבער (סענאטאָר) — 123
שראַגער נחמה — 481

תוכן-אינהאלט

גל־עד ומצבת זכרון 7

א. סוקל — סיקאל

לתולדות היהודים בסוקל — צו דער געשיכטע פון יידן אין סיקאל

קהלת סקאהל — הרב ר׳ מרדכי פוגלמן 13
דער יידישער ישוב אין סיקאָל — אַ צענטער פון תורה און יידישקייט — אייזיק קאַנסטאַנטין 21
די יידן אין סיקאָל זינט די עלטסטע צייטן ביז צום אומקום — ד״ר אברהם כאַמעט (חומט) 44
היסטאָרישע קברים אויפן אָלטן בית עולם אין סיקאָל — א. בירנבוים . . 96
די יידן אין סיקאָלער שטאָטראָט — ד״ר זיגמונט גרובער 98

חסידות בסוקל — חסידות אין סיקאָל

די טשאָרטקאָוו־הוסיאטינער קלויז — דאָס גרויסע מקום קדוש אין סיקאָל — יצחק בירנבוים 103
הקלויז דחסידי הוסיאטין — צ׳ורטקוב — אברהם גלייכר 107

התנועה הציונית בסוקל — די ציוניסטישע באוועגונג אין סיקאָל

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין סיקאָל — ד״ר דוד קינדלער . . . 113
מתולדות ״המזרחי״ בסוקל — יצחק בירנבוים 132
פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין סיקאָל — ישראל שאפירא . 135
„פועלי־ציון״ און „התאחדות״ אין סיקאָל — א. ת. 137
אַ געשיכטע פון אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע — עו״ד משה קובלר . . . 144
תנועת „השומר הצעיר״ בסוקל — ד״ר י. אפרת (מנקס) 156
„צעירי מזרחי״ בסוקל — יעקב ז״ק 167
הסתדרות הנוער „גורדוניה״ בסוקל — יצחק לווין 172
די אויפלעבונג פון דער העברעישער שפראך אין סיקאָל — ד״ר דוד קינדלער 178

מפלגות לא־ציוניות בסוקל — נישט ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין סיקאָל

„אגודת ישראל״ — א. ת. 187
„בונד״ אין סיקאָל — א. ת. 189

מהחיים הכלכליים של יהודי סוקל — פונעם ווירטשאפטלעכן לעבן פון יידן אין סיקאָל

יידן לאנדווירטן אין סיקאָלער קרייז — אריה פאס 193
דער ביישטייער פון יידן צו דער אנטוויקלונג פון סיקאָל — ד״ר דוד קינדלער 197

מוסדות צדקה וחסד של יהודי סוקל — יידישע צדקה און ווילטעטיקייט־אינסטיטוציעס אין סיקאָל

יידישע פילאַנטראָפישע אָרגאַניזאציעס און אינסטיטוציעס אין סיקאָל —
ד״ר דוד קינדלער 205
דער פרויען־קאָמיטעט ביי דער ארבעט — קלארא קינדלער . . . 211

זכרונות ואישים — זכרונות און פערזענלעכקייטן

וואָס איך געדענק פון סיקאָל — צבי קלינגער 217
בית אבי — ד״ר י. אפרת (מנקס) 230
אלה אזכרה! — י. הלוי 234
וען איך דערמאן זיך אין זאבוזשע... — צבי קלינגער 238
דער רבי ר׳ שמואל רוקח זצ״ל — מנשה אונגער 249
הגאון הרב ר׳ שמשון שטאָקהאָמער זצ״ל — מלך ניישטאָט . . . 250
הרב שמשון שטאָקהאָמער הי״ד — אברהם זעמבא 252
אברהם יעקב ז״ק ז״ל — י. פ. 254
ליאונה (לייב) פייבל ז״ל — י. פ. 255
ד״ר יוסף וניגר ז״ל — מיכאל לאנדאו 259
לדמותו של נפתלי שמעוני (טאובה) ז״ל — ד״ר י. אפרת (מנקס) . . 261
אריה פאס ז״ל — ד״ר י. אפרת (מנקס) 264
דוד ביק, אינזשינער שווארץ, זיגמונט ליידער ז״ל — ד״ר דוד קינדלער . 267
יידל גראָסמאַן ז״ל — א. בעקער 271

השואה — דער חורבן

בלעטער וועגן פּיין און אומקום פונעם יידישן ישוב אין סיקאָל — משה מאלץ 277
דער גורל פון צוויי יידישע קינדער — מרים און שולמית — נחמן בלומענטאל 317
שלוש שנים בגיהנום הנאצי — בובי לוי 323
דב ציגמאנ׳ס איבערלעבונגען אינעם נאַציש־אוקראיניש גיהנום — א. ח. . 329
הצלתם של 15 יהודים בעלית־גג של דיר־חזרים — י. שמולביץ . . . 339
קורות חיי בעת הכבוש הגרמני — פפה רוטנברג (מבית ביק) . . . 342
אין דייטשן ארבעטס־לאגער — אריה פאס 347
זכרונות מתקופת סבלות ויסורים — מרים רוזינר (מבית אייזן מושקה) . 350
מגטו סוקל — לאה באומל 355
„זכור את אשר עשה לך עמלק! — ברוך בן צבי הלוי לעוויטעס . . . 356
איינע פון די חסידי אומות העולם — גיטל לינסקער 363
יידישע דאָקטוירים־מעדיצינער אינעם סיקאָלער געטאָ — ד״ר דוד קינדלער . 367

בני סוקל והסביבה בישראל ובתפוצות — יידן פון סיקאָל און סביבה, אין ישראל און אין די תפוצות

ארגון יוצאי סוקל והסביבה בישראל — יוסף פייבל 373
סיקאָלער יידן אין די תפוצות — יוסף פייבל 384

ב. ט ר ט ק ו ב

זכרונות מעיר מולדתי ק״ק טרטקוב — אריה בק 393
טרטקוב — עיירתי — שאול לינסקר 409
דאָס יידישע לעבן אין טאַרטאַקאָוו — א. בעקער 413
קורות משפחה אחת — חנה כהן (מבית אייזן־שפל) 428
דער וועג פון פיין און יסורים — הערש געגויער 435
אַ טאָג־בוך פונעם נאצישן גיהנום — צבי אברס 438
לזכר חברי אשר רובינשטיין ז״ל — שאול לינסקר 444

ג. ו ר נ ז׳

עיירתי ורנז׳ — שרה בן־יעקב 447
יוסף הערש דער דאַרפסגייער — שלמה שטראוס־מארקו 457

ד. ס ט ו י נ ו ב

על סטוינוב עיירתי הזעירה — אריה ורבנר 465
זכרונות מעיירתי — משה יחיאל הלוי סגל 472
ר׳ משה יחיאל סגל ז״ל — אלימלך רוזנבאום 478
ממעט הזכרונות על עיירתי — לאה בן יהודה (לבית צוקרקנדל) . . . 479
אחינו א. ד. ורבנר ז״ל — שפרה רוזנפלד, מלכה לנדי, צבי ורבנר . . . 482
על יעקב בן יוסף גרוסמן ז״ל — אריה ורבנר 484
סטוינוב — בשנות הכבוש הנאצי — י. קרמניצר 485

רשימות הקדושים שניספו בשואה

רשימת קדושי סוקל ודפי הנצחה 499
רשימת קדושי טרטקוב 545
רשימת קדושי ורנז׳ 551
רשימת קדושי סטוינוב 557
נאָכוואָרט 563

מ פ ת ח ה ש מ ו ת 567

תיקוני טעויות — באמערקטע טעותים

זייט	שורה פון אויבן	נעדרוקט	דארף זיין
131	7	שמועל פאס	שמואל פאס
135		פאַפירא (מאַנטריאַל — קאַנאַדע)	שאַפירא (מעלבורן— אוסטרליה)
349	34	טיפענבאועד	שיפענבויער
555	5	לאון	לאן
357	13	פודהור	פודהורץ
417	4	דרוקער	דריקער
439	5	רוקעק	רוקער